

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL,
TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM
(1939-1945)**

(DOKTORA)

GÖKÇE SÜZGÜN IŞIK

BURSA – 2021

**B.U.Ü. S.B.E.
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ
BİLİM DALI**

**II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL,
TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM
(1939-1945)**

**GÖKÇE
SÜZGÜN IŞIK**

**BURSA
2021**

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL,
TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM**

(1939-1945)

(DOKTORA)

**Gökçe SÜZGÜN IŞIK
ORCID: 0000-0002-4679-2862**

**Danışman:
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**

BURSA-2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 711542005 numaralı Gökçe SÜZGÜN IŞIK'ın hazırladığı **“İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM, 1939-1945”** konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/2021 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı** olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

28.12.2021

Üye

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Bursa Uludağ Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Tez Savunma
Komisyonu Başkanı)

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 711542005 numaralı Gökçe SÜZGÜN IŞIK'ın hazırladığı “**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM, 1939-1945**” konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/2021 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı** olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

28.12.2021

Üye
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 711542005 numaralı Gökçe SÜZGÜN IŞIK'ın hazırladığı "İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM, 1939-1945" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/2021 günü 14:30 - 15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

28.12.2021

Üye
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK
Dokuz Eylül Üniversitesi

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 711542005 numaralı Gökçe SÜZGÜN IŞIK'ın hazırladığı “İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM, 1939-1945” konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/2021 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı** olduğuna oybirliği/~~oy~~ ~~çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

28.12.2021

Üye

Prof. Dr. Saime YÜCEER
Bursa Uludağ Üniversitesi

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda 711542005 numaralı Gökçe SÜZGÜN IŞIK'ın hazırladığı “**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM, 1939-1945**” konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/2021 günü 14:30-15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

28.12.2021

Prof. Dr. İbrahim ERDAL
Yozgat Bozok Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: **23**11/2021

Tez Başlığı / Konusu: II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 390 sayfalık kısmına ilişkin, 21/11/2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Gökçe SÜZGÜN IŞIK
Öğrenci No: 711542005
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Statüsü: Y. Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

23/11/2021

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa: Siyasal, Toplumsal, Ekonomik ve Kùltürel Yaşam (1939-1945)” başlıklı çalışmanın; bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Gökçe SÜZGÜN IŞIK

Öğrenci No: 711542005

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: Doktora

Tezin Türü: Yüksek Lisans/ Doktora/ Sanatta Yeterlilik/

Yazar Adı Soyadı	Gökçe SÜZGÜN IŞIK
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Bilim Dalı	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Tezin Niteliği	Doktora
Mezuniyet Tarihi	28/12/2021
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA: SİYASAL, TOPLUMSAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL YAŞAM (1939-1945)

“II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa: Siyasal, Toplumsal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam (1939-1945)” adlı bu çalışmada, 1939 ve 1945 arasında dünyayı saran küresel savaş ile Türkiye’de ortaya çıkan tablo, Bursa yereli bağlamında ele alınmıştır. Sahip olduğu yoğun nüfus ile Türkiye’nin önde gelen kentlerinden biri olan Bursa, bu dönemde takip edilen sosyal ve ekonomik politikalarından etkilenmiştir. Ülkede kendini gösteren ağır yaşam koşullarının Bursalıları nasıl etkilediği, çalışmada ayrıntılarıyla ortaya konulmuş, yerelde var olan tablo; siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan irdelenerek kent bütüncül olarak değerlendirilmiştir.

Savaş yıllarında; parti-devlet bütünleşmesiyle, parti örgütünün kentin en ücra köşelerine dahi ulaştırıldığı, fakat savaşla birlikte ortaya çıkan koşulların etkisiyle parti üye sayısının düşüşe geçtiği ve hatta partinin yerel örgütlenmesinde çeşitli anlaşmazlık, uyumsuzluk ve güven eksikliklerinin kendisini gösterdiği tespit edilmiştir.

Bu süreçte, Hükümetin iaşenin düzenlenmesi ve piyasadaki para dengelerinin sağlanması gibi amaçlarla yürürlüğe koyduğu Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi gibi olağanüstü uygulamaların, kent ekonomisinin iki önemli unsuru olan köylüler ve ticaretle uğraşan gayrimüslim vatandaşlar üzerinde yıkıcı bir etki yarattığı görülmüştür. Bu durum karşısında, kentteki pek çok sosyal yardım kuruluşu çalışmalarıyla fakir ve muhtaç vatandaşlara yardımda bulunarak sosyal dayanışma bilincinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Aynı zamanda, kentin nüfus verileri ve evlenme rakamlarında düşüş yaşanırken, boşanmalar da artış görülmüştür. Yerelde yaşanan toplumsal bozulma, ahlaki çöküntüyü de beraberinde getirerek, dilenciler ve sokak çocukları gibi unsurları ortaya çıkarmıştır. Kent genelinde kumardan fuhuşa, hırsızlıktan gaspa suç ve asayiş olaylarında önemli bir artış yaşanmıştır.

Savaşın getirdiği tüm olumsuzluklara rağmen, kentin sahip olduğu eğitim kurumları, çalışmalarını başarıyla sürdürmüş, canlı bir kültür-sanat hayatı ve spor etkinlikleri, kentteki dinamizmin ana kaynağını oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: II. Dünya Savaşı, Bursa, Siyaset, Ekonomi, Toplum, Kültür.

Name & Surname	Gökçe SÜZGÜN IŞIK
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History
Subfield	History of The Republic of Turkey
Degree Awarded	Ph. D.
Date of Degree Awarded	12/28/2021
Supervisor	Prof. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

BURSA IN THE WORLD WAR II: POLITICAL, SOCIAL, ECONOMIC AND CULTURAL LIFE (1939-1945)

The global war surrounded the world between 1939 and 1945. In this period Bursa was one of the leading cities of Turkey having dense population. Which it had been affected by the social and economic policies followed by government. This study examines how the harsh living conditions in the country affected the people are revealed in detail and the picture existing in the locality. Which is evaluated by examining from political, economic, social and cultural aspects.

In this period, it has been seen that the extraordinary practices such as the taxes Agricultural Products Tax and Wealth Tax put into effect to regulate the food supply and to ensure the money balance in the market had a devastating effect on the villagers and non-Muslim citizens. By the help of many local social aid organizations to the poor and needy citizens had been effective in the emergence of social solidarity awareness against this situation.

Meanwhile, while the population of the city and the number of marriages decreased, there has been an increase in divorces. The social deterioration experienced in the locality caused moral collapse and emergence of elements such as beggars and street children. There has been a significant increase in crimes from gambling to prostitution, theft to extortion and public disorder throughout the city.

Despite all the negativities brought by the war, educational institutions were carried out their works successfully. Moreover, a colorful culture-art life & sports activities constituted the main source of dynamism in the city.

Keywords: Bursa, World War II, Politics, Economy, Society, Culture.

ÖNSÖZ

20. Yüzyılın ikinci yarısına girilirken 1939- 1945 yılları arasında dünyayı etkisi altına alan küresel savaş, yaşandığı dönemde sebep olduğu koşullar ve ortaya çıkardığı sonuçlar ile insanlık tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Savaş, Avrupa'nın büyük başkentlerinde yol açtığı yıkımların yanında cephe gerisi kavramının da yok olduğu bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu durum sivillerin maruz kaldığı büyük katliamların da yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu yıllarda insanlığın yaşadığı büyük buhran ve istikrarsızlık, tüm dünyayı kuşatarak, büyük felaketin etkilerinin her alanda hissedilmesine sebebiyet vermiştir.

II. Dünya Savaşı ülkemizde siyaset, toplum ve ekonomi başta olmak üzere pek çok alanda çeşitli gelişmelerin yaşanmasına yol açmış ve ülkemiz her yönüyle bu savaştan etkilenmiştir. Bu yıllarda sahip olduğu nüfus ile Türkiye'nin dördüncü büyük kenti olan ve imkanları ile ön plana çıkan Bursa, savaşın beraberinde getirdiği sorunların en yoğun olarak yaşandığı kentlerden biri olmuştur. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı'nın Bursa'da ortaya çıkardığı siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel tabloyu bütünüyle ele alarak savaş yıllarını Bursa yereli perspektifinden sunmayı amaçlamaktadır. Bu döneme kadar Bursa'yı çeşitli dönemlerde ele alan pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'na uzanan sürece ve bu savaş yıllarının yereldeki etkilerine odaklanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, bu konuda bir ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Ailemin birkaç kuşaktan beri bu kentin bir parçası olması, Bursa'da doğup, bu kentte yaşıyor olmam, aile büyüklerimin yerelde bu savaşın etkilerini bizzat yaşamış kişiler olması ve onlardan dinlediğim hatıralar, yaşadığım kentin bu döneminin araştırılması ve incelenmesi yönünde bende büyük bir ilgi uyandırdı. Ayrıca değerli hocalarımla yönlendirmeleri de tez çalışmamda bu konuyu seçmemde etkili oldu.

Bu çalışmamda bana desteğini ve yardımlarını esirgemeyen; Değerli Hocam Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA başta olmak üzere, bu alanda yetişmemde bana büyük katkılarda bulunan Sayın Hocam Prof. Dr. Saim YÜCEER'e, tez çalışmam süresince fikir ve tecrübeleriyle beni yönlendiren Sayın Hocam Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'ya, değerli bilgi ve kaynaklarını benden esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK ve Sayın Hocam Doç. Dr. Seher (BOYKOY) AKÇA'ya çok teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmamda daha fazla zaman ayırmam ve yazmak için gerekli ortamı sağlamam konusunda, bana büyük bir özveri ile destek olan değerli eşim Ensar IŞIK'a ve çalışmam konusunda beni her zaman teşvik eden anne ve babam Saliha ve Mehmet SÜZGÜN'e sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak, II. Dünya Savaşı yıllarının Bursa'sını bütünüyle analiz ederek bu yılları Bursa'daki sıradan insanın gözünden aktarmayı amaçlayan bu çalışma; savaş yıllarına bizzat tanıklık ederek, o dönemin Bursa'sında yaşamış dedem Sabri SAN ve anneannem Emine SAN ile döneme ilişkin aile arşivini bizlerle paylaşan teyzem Sabriye SAN'ın aziz hatıralarına armağan edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar	viii
ŞEKİLLER	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. II. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE	8
1.1. II. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Genel Durumu	8
1.2. II. Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Dış Politikası	24
1.3. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki Sosyal ve Ekonomik Etkileri	42
2. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA SİYASAL YAPILANMA ...	56
2.1. Türkiye'de Parti-Devlet Bütünleşmesi	56
2.2. Atatürk'ün Vefatı ile Başlayan Süreç ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Durumu	68
2.3. Tek Parti Yönetiminin Bursa Yerelindeki Yansımaları	84
2.3.1. Teşkilat Yapısı	85
2.3.2. Üyeler	97
2.3.3. Mülki İdare ile İlişkiler	104
2.4. Savaş Sonunda Bursa Yerelindeki Siyasal Durum	110
3. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA EKONOMİK YAŞAM	129
3.1. İktisadi Politikalar ve Uygulamaların Bursa Yereline Yansıması	129
3.1.1. Bursa'da Sanayi Kuruluşlarının Yapısı ve Sahip Olduğu Koşullar	129
3.1.2. Bursa'daki Yerel İşletmeler, Esnaf Örgütleri ve Kooperatif Çalışmaları	137
3.1.3. Bursa'daki Bankalar ve Finans Kurumları'nın Durumu	141
3.2. Tarım Politikaları ve Bursa'daki Etkileri	144

3.2.1. Tarım Politikaları ve Bursa Köylüsü	146
3.2.2. Orman Politikaları ve Bursa'da Ormanların Kullanımına Yansımaları	154
3.3. Bursa'da Ticari Yaşam	159
3.3.1. Ekonomi Politikaları ve Savaş Koşullarının Piyasalar Üzerindeki Etkisi	160
3.3.2. Devletin İaşe Politikası, Bursa'da Karaborsa ve İhtikâr Olayları	164
3.3.3. Bursa'da Hayat Pahalılığı ve Yoksulluk	171
3.3.4. Varlık Vergisi ve Bursa'daki Yansımaları	177
3.4. Bursa'da Sosyal Yardım Kuruluşları ve Etkinlikleri	184
3.4.1. Yardım Sevenler Cemiyeti Bursa Şubesi	185
3.4.2. Kızılay	189
3.4.3. Çocuk Esirgeme Kurumu Şubesi	194
3.4.4. Darülaceze'ye Yardım Cemiyeti	197
3.4.5. Yoksul Talebelere Yardım Cemiyeti	199
3.4.6. Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesi	200
4. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA TOPLUMSAL YAŞAM ...	204
4.1. Kent Nüfusunun Yapısı	204
4.1.1. Bursa Nüfusunun Genel Özellikleri	204
4.1.2. II. Dünya Savaşı Döneminde Takip Edilen Nüfus Politikalarının Bursa Üzerindeki Etkisi	211
4.2. Bursa'da İmar, Altyapı ve Ulaşım	219
4.2.1. Bursa'nın İmarı	219
4.2.2. Bayındırlık ve Alt yapı Hizmetleri	226
4.2.2.1. Elektrik	226
4.2.2.2. Su	229
4.2.3. Ulaşım	234
4.2.3.1. Kara Yolları ve Şehir içi Ulaşım	235
4.2.3.2. Demiryolu Ulaşımı	242
4.2.3.3. Denizyolu Ulaşımı	245
4.2.3.4. Havayolu Ulaşımı	248

4.3. II. Dünya Savaşının Bursa’da Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi	250
4.3.1. Toplumsal Değerlerdeki Değişimin Suç ve Asayiş Olayları	
Üzerindeki Etkisi	250
4.3.2. Bursa’daki Ceza ve Tevkif Evleri	255
4.3.3. Pasif Korunma Yöntemlerine ve Sivil Savunma	
Politikalarına Yönelik Çalışmalar	260
4.4. Bursa’da Savaş ve Sağlık	264
4.4.1. Sağlık Hizmetleri	264
4.4.1.1. Memleket Hastanesi	266
4.4.1.2. Uludağ Verem Sanatoryumu	268
4.4.2. Savaş ve Salgın Hastalıklarla Mücadele	272
4.4.2.1. Çiçek	274
4.4.2.2. Tifüs (Lekeli Humma)	277
4.4.2.3. Sıtma	282
4.4.2.4. Verem	288
5. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA’DA KÜLTÜREL YAŞAM	292
5.1. 1939-1945 Yılları Arasında Bursa’da Eğitim Hayatı	292
5.1.1. Savaş Yıllarında Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Bursa ...	297
5.1.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa’da Eğitim Kurumları	307
5.1.2.1. Askeri Lise	307
5.1.2.2. Erkek Lisesi	309
5.1.2.3. Erkek Sanat Enstitüsü	311
5.1.2.4. Kız Lisesi	314
5.1.2.5. Kız Öğretmen Okulu	316
5.1.2.6. Necatibey Kız Enstitüsü	318
5.1.2.7. Orman Okulu	321
5.1.2.8. Ticaret Lisesi	322
5.1.2.9. Ziraat Mektebi	324
5.2. Bursa’da Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler	326
5.2.1. Bursa’da Sosyal Yaşam ve Kulüpler	327
5.2.2. Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler	335

5.2.2.1. Sergiler	335
5.2.2.2. Müzik Etkinlikleri	340
5.2.2.3. Tiyatro ve Sinema	346
5.2.2.4. Konferanslar	354
5.3. 1939-1945 Yılları Arasında Bursa'da Spor Etkinlikleri	357
5.3.1. Futbol	360
5.3.2. Dağ Sporları	364
5.3.3. Atletizm	369
5.3.4. Yüzme	373
5.3.5. Boks	376
5.3.6. Güreş	380
SONUÇ	383
KAYNAKÇA	391
EKLER	404
ÖZGEÇMİŞ	418

TABLolar

- Tablo 1.** 1943 Yılı Seçimlerinde Bursa Milletvekiliği Adaylığına Başvuranlar Listesi.
- Tablo 2.** Bursa Milletvekilleri Listesi (6. ve 7. Dönem: 1939-1943)
- Tablo 3.** CHP Bursa il Teşkilatı Genel Toplam Cetveli.
- Tablo 4.** CHP Üye Sayısının Yıllara Göre Miktarı ve Ülke Nüfusuna Oranı.
- Tablo 5.** 1936-1945 Yılları Arasında CHP Bursa İl Teşkilatı Üye Sayısı ve Değişim Oranı.
- Tablo 6.** CHP Bursa Teşkilatında Yıllara Göre Üyelerin Eğitim Durumu.
- Tablo 7.** 1937-1945 Yılları Arasında Bursa İl ve İlçelerinde İl Örgütlerinin Üyelerden Topladığı Aidat Oranı.
- Tablo 8.** 1944 Bursa'daki Sanayi ve Ticaret Kuruluşları.
- Tablo 9.** Bursa'da Ekonomik Faaliyetler (1927-1945)
- Tablo 10.** 1938-1944 Bursa'da Gıda Üretimi Yapan İşletme ve Fabrikalar.
- Tablo 11.** Bursa'da Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Dağılımı (1945)
- Tablo 12.** Bursa'da Yıllara Göre İşçi ve Müstahdem Ücretleri ile Değişimi.
- Tablo 13.** Bursa: Tahakkuk ve Tahsil İtibarıyla Toprak Mahsulleri Vergisi.
- Tablo 14.** Bursa'da 1940-1947 Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyat İndeksi.
- Tablo 15.** Bursa'da Varlık Vergisi Mükelleflerin Satışa Çıkarılan Taşınmazları.
- Tablo 16.** Bursa'da Varlık Vergisi Uygulaması (1942-1945)
- Tablo 17.** Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesi Tarafından Sunulan Sağlık Yardımları (1938-1943)
- Tablo 18.** Bursa'da Nüfus Yoğunluğu (1935-1945).
- Tablo 19.** 1935-1945 Bursa ve Türkiye Genelinde Doğum Oranları.
- Tablo 20.** 1935-1945 Yılları Arasında Doğum Yeri İtibarıyla Bursa Nüfusu.
- Tablo 21.** Bursa'da Kent ve Köy Nüfusu.
- Tablo 22.** 1945 Nüfus Sayımına Göre Bursa Merkez ve İlçelerinde Nüfus Durumu.
- Tablo 23.** Bursa'da İşledikleri Suça Göre Hükümlüler.
- Tablo 24.** Bursa'da Hastanenin Çalışmaları (1945-1948)
- Tablo 25.** Yıllara Göre Karacabey ve Mustafakemalpaşa'da Tedavi Edilen Sıtmalılı Kişi Sayısı.
- Tablo 26.** 1939-1946 Yılları arasında Bursa Sıtma Savaşı Bölgesi'nin Çalışmaları
- Tablo 27.** Bursa'da On Yıllık Verem Ölümleri Oranı (1938-1948)
- Tablo 28.** Savaş Yıllarında Bursa'da İlköğretim (1939-1945)
- Tablo 29.** 1934-1945 Bursa'da Halk Dershanelerinin Durumu.
- Tablo 30.** Bursa Vilayeti Köylerinin 1937-1938 Yılı Maarif Durumu.
- Tablo 31.** Köy Okulları İnşasına Vilayet Bütçesinden Yapılan Yardımı Miktarı. (1933-1938)
- Tablo 32.** Erkek Sanat Enstitüsü Yıllara Göre Öğrenci sayısı (1938-1944)
- Tablo 33.** Kuruma Kayıtlı Parasız Yatılı ve Parasız Gündüzlü Öğrenciler ile İndirimli Öğrencilerin Sayıları (1937-1941)
- Tablo 34.** II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'da Etkin Olan Sosyal Kulüpler.
- Tablo 35.** Bursa Halkevi ve Mustafakemalpaşa Halkevi'ne Gönderilen Filmler (1940-1943)
- Tablo 36.** Bursa Köylerinde Öğretmenler Tarafından Verilen Konferanslar.
- Tablo 37.** Bursa'daki Spor Kulüplerinin Kuruluş Tarihi ve Üye Sayılarını Gösterir Tablo (1943)

ŞEKİLLER

- Şekil 1.** Bursa-Başlıca Tarım Ürünlerinin 1939-1946 Yıllık Ortalaması.
Şekil 2. 1940-1945 Türkiye Geneli ve Bursa Yerelinde Buğday Üretimi.
Şekil 3. 1941-1946 Yılları Arasında Bursa'da Ekmek Fiyatları.
Şekil 4. 1939-1944 Yılları Arasında Bursa'da Evlenme ve Boşanma Oranları.

KISALTMALAR

ASD	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATTB	:	Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BCA	:	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bk.	:	Bakınız
B.	:	Birleşim
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİE	:	Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	:	Demokrat Parti
Dn.	:	Dönem
D.	:	Devre
ed.	:	Editör
Fon	:	Fon Kodu
İ.	:	İçtima
Kg.	:	Kilogram
Km./ km.	:	Kilometre
M.	:	Madde
m.	:	Metre
MKK	:	Milli Korunma Kanunu
OKP	:	Orman Koruma Postası
O.	:	Oturum
PhD diss.	:	Yayımlanmamış Doktora Tezi
YYLT	:	Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	:	Sayı
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM Z.C.	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C. R.G.	:	Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete
T.	:	Toplantı
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
Y.	:	Yıl
Yer	:	Yer Kodu
YÖK	:	Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı

GİRİŞ

Dünya tarihinde savaşların 20. yüzyılda özellikleri ve etkileri bakımından dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Bu yüzyıldan itibaren savaş, sadece cephede askerler arasında gerçekleşen bir olay olmaktan çıkarak toplumları da kapsar bir hale gelmiştir. Böylece savaş, cephe gerisinde yaşayan toplumların yaşamını da etki alanı içerisine dahil etmiştir. Bu bağlamda savaşlar artık taraf olan devletlerin sıradan yurttaşlarını da kapsayarak, onları da seferber eder bir niteliğe bürünmüştür. Diğer yandan savaşlar yüksek bir askeri ve lojistik donanımla sürdürüldüğünden, ülkelerin ekonomik yapılarını bu ihtiyacı karşılayacak şekilde yönlendirmelerini de gerektirir.

Savaşların genel ve küresel bir etkide olmalarında, günümüzde topyekûn bir nitelik kazanmalarının payı vardır. Bu nedenle geçmiş yüzyılın sonunda gerçekleşen modern ve büyük ölçekli savaşlar, sadece askeri değil, siyasal alandan toplumsal alana kadar geniş bir çerçevede pek çok konuyu içerisindedir. Bunun yanında sadece savaşan ülkeleri değil, savaşa müdahil olmayan ülkeleri ve toplumları da ortaya çıkardığı sonuçlar ile etkisi altına almıştır. Savaşlar, dünya üzerinde telafi edilmesi çok güç büyük yıkıma yol açmışlardır. Bununla birlikte, dünya tarihinde pek çok siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümün temelindeki ana hızlandırıcı etken olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin ortaya çıkış sürecinde de alt yapı oluşumunu hızlandıran faktör savaştır. Savaş; siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanların her birinde etki sahibi olurken, Türkiye'de dönüşümü gerçekleştiren ana unsur olmuştur.

Toplumların yaşamında bu kadar büyük bir etkiye sahip olan savaş kavramı, tarih ve tarih yazımı alanında daha çok siyasi ve askerî açıdan ele alınmaktadır. Bu bağlamda savaş döneminde devletin sahip olduğu gücü oluşturan siyasi dinamiklerin yanında toplum ve insan gerçeğinin göz ardı edilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

1939 ve 1945 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı söz konusu olduğunda, savaşa katılmamış olmasına rağmen savaş baskısı altında olan Türkiye'nin izlediği politikalar, toplumu yoğun biçimde etkilemiştir. Ancak akademik alanda savaş sürecine odaklanan çalışmalarda, Türkiye'deki siyasal yapı ve toplum arasındaki etkileşim genellikle üzerinde durulmayan bir nokta olmuştur. Oysa savaş yıllarında Türkiye'de ortaya çıkan devlet yapılanması, izlenen savaş politikaları ve bu politikalara karşı sıradan insanların davranış, deneyim ve tutumları ile savaş sonunda ortaya çıkan dönüşüm göz önünde bulundurulduğunda tarihsel bir öneme sahiptir.

II. Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye'de parti-devlet bütünleşmesinin tam olarak yaşandığı ve Milli Şef'e dayalı siyasi bir yapının ön plana çıkarıldığı bu dönemde, devletin özellikle ekonomik alanda uyguladığı politikaların etkisiyle Türk toplumu bir çöküntü evresi yaşamıştır. Bu aşamada sınıfsal yapı derinleşmiş ve bireyler arasındaki çatışmalar belirginleşmiştir. Buna rağmen bu yıllara yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalar büyük ölçüde siyaset-ticaret arasındaki ilişkiye, devlet politikalarına, idari, diplomatik ve ekonomik gelişmelere odaklanmıştır. Diğer taraftan devlet ile toplumdaki alt sınıflar, sermaye grupları arasındaki ilişki ortaya konulmamıştır. Sürece hâkim olan devlet yapısı, bu yapının etkinlikleri, benimsediği ve uyguladığı politikalar nedeniyle toplumsal alanda oluşan gerilim, sosyal adaletsizlik ve zorlaşan ekonomik koşulların, dönemi inceleyen pek çok çalışmanın ana noktasını oluşturmadığı ifade edilebilir. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı sürecine ilişkin gelişmelere yönelik değerlendirmelerin hem devlet ögesinden hem de toplumsal tarih bağlamından kopar hale geldiğini söylemek mümkündür.

Oysa devleti oluşturan temel öğelerin insan ve toplum olması dolayısıyla bu öğeler arasındaki etkileşimin taşıdığı önem mutlaktır. Takip edilen devlet politikalarının karşısında mikro düzeyde toplum bireylerinin sergilediği tutum, makro düzeyde önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurabilmektedir. Bu alandaki çalışmaların önemli bir kısmında, savaşın ve devlet politikalarının toplum üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu konusu belirginleştirilmemiştir. Dolayısıyla bu alanda sosyal tarihin göz ardı edildiğini söylemek mümkündür.

Bu döneme kadar Bursa ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'na uzanan sürece ve savaş yıllarına değinilmemiştir. Bu döneme yerel bağlamda odaklanan, savaş dönemi Bursa'sını doğrudan, ayrıntılı bir biçimde açıklayan bir çalışmanın yapılmamış olması ve yerel kent tarihinin bu yönüyle aydınlatılmaması bu tez çalışmasının yapılmasını gerekli kılan en önemli nokta olmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, kent tarihi alanında yapılacak araştırma ve tartışmalara katkıda bulunarak amacına ulaşmış olacaktır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa'ya odaklanan bu tez çalışmasında; devlet, siyaset ve iktisadi ilişkiler gibi unsurların yanında, yaşamın odağında bulunan ve halkı oluşturan sıradan insanın döneme ilişkin hayat tecrübelerini kapsayan toplumsal yaşam konusu üzerinde durulmuştur. Böylece makro düzeyde ülke genelinde etkili olan koşulların mikro bağlamda ortaya çıkardığı durum değerlendirilerek, yerel ölçekte Bursa ve Bursalılar üzerine odaklanılmış, 1939 ve 1945 yılları arasındaki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikler Bursa çerçevesinden sunulmuştur.

1927 nüfus sayımına göre Bursa, Türkiye'nin dördüncü büyük kentidir. Bu dönemde nüfusun yoğun olduğu kentler, savaşın etkisini daha fazla hissetmiştir. Bursa da bu kentlerden bir tanesidir. Bunun yanında Anadolu'ya açılan kapı niteliğinde olan Bursa'nın, takip edilecek devlet politikalarının kırsalda ortaya çıkaracağı etkiye yönelik bir ön uygulama ve izleme noktası rolünü üstlendiğini söylemek mümkündür. Bu noktada savaşın Türkiye genelinde ortaya çıkardığı etkinin Bursa yereli bağlamındaki referanslarına ulaşabilmek, 1939-1945 yılları arasındaki altı yıllık süreçte Bursalıların yaşamındaki siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alandaki dinamikleri değerlendirmek ve Bursalıların toplumsal tavrını bütüncül bir biçimde ortaya koyabilmek gerçekleştirilecek çalışmanın başlıca amacı olmuştur.

II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa yerelini inceleyen bu çalışmada, sıradan insanı merkeze alan bir anlayış çerçevesinde, toplumsal yaşam kavramının insan hayatının pek çok alanını içermesinden de yola çıkarak, “Savaşın, Bursalıların yaşamında ortaya çıkardığı etki ve sonuçlar nelerdir?” sorusunun cevabı aranmıştır. Cevap aranan bir diğer soru ise, bu süreçte “Atatürk’ün vefatıyla ortaya çıkan devlet yapılanması, uygulanan politikalar ve savaşın etkisi karşısında Bursalıların sergilediği toplumsal tavır ne olmuştur?” Bunun yanında özellikle ekonomik alanda kendisini hissettiren savaş koşullarının toplumsal boyuttaki yansımaları, Bursa yereli bağlamında ayrıntılı olarak ortaya konulmuş ve savaş yıllarında Türk insanının yaşadığı zorlu koşullar Bursa çerçevesinden sunulmuştur.

Çalışmamız boyunca II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de var olan parti-devlet bütünleşmesinin Bursa yerelinde nasıl bir görünüme sahip olduğu, savaşın ortaya çıkardığı zorlu yaşam şartları ve hayat pahalılığı karşısında, kent TBMM’de yer alan temsilcileri ile yerel idarecilerinin, halkın yaşam koşullarının düzenlenmesi için ne gibi çalışmalar yaptığı üzerinde durularak, Bursa’da toplumun yaşamını etkileyen faktörler ve gelişmelerin bütünüyle görülmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda savaş yıllarında Bursalıların gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler ve iktisadi tablonun irdelenmesiyle, halkın düştüğü zor durum üzerinde durulmuş ve bu tablo karşısında sosyal alanda halka hizmet veren kuruluşlar ve kentte yürütülen yardım faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgilendirme yapılmıştır. Savaşların toplumları dönüştüren temel unsurlardan biri olduğu düşünüldüğünde, II. Dünya Savaşı felaketinin sona erdiği süreçte Türkiye genelinde yaşanan değişim ve siyasal dönüşümün Bursa yerelindeki yansımaları irdelenmiş ve böylece mikro düzeyde kent yerelinde var olan tablonun bütünüyle açıklanması yoluna gidilmiştir.

Gerçekleştirilen tez çalışmasında yararlanılan resmi materyaller içerisinde öncelikli olarak başvuru kaynakları, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu içerisinde yer alan, dönemin Bursa milletvekillerinin CHP Genel Sekreterliği’ne gönderdiği teftiş ve çalışma raporları olmuştur. Bu materyaller, Bursa milletvekillerinin merkez, kaza ve köylerdeki çeşitli sosyal

kesimlerden insanlarla, yerel parti yöneticileriyle ve çeşitli noktalardaki önemli kişilerle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bu raporlar, dönem Bursa'sının nabzını tuttuğu gibi kentin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamını, ayrıca parti ve devlet teşkilatının uyguladığı politikaların toplumsal yaşamdaki etkisini ortaya koyar. Söz konusu raporlar, gerçekleştirilen çalışma açısından paha biçilemez nitelikte olmuştur. Elde edilen veriler sayesinde Bursalıların devlete yönelik istek, beklenti ve şikâyetleri öğrenilerek, Bursa'da savaşın toplum noktasındaki yansıması irdelenmiş ve konuya sosyal tarih açısından yaklaşmıştır.

Çalışmada yine Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık; Özel Kalem Müdürlüğü, Muamelât Genel Müdürlüğü ve Kararlar Daire Başkanlığı katalogları gibi çeşitli fonlarda yer alan belgeler de kullanılmıştır. Bu belgeler, II. Dünya Savaşı sürecinde takip edilen savaş ekonomisi ve izlenen kamu politikalarının Bursa yereli çerçevesinden incelenebilmesi noktasında yararlanılan başlıca kaynaklar olmuştur.

Genel bağlamda kullanılacak olan kaynaklar arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilişkin materyaller de önemli yer tutmuştur. İlk olarak TBMM Zabıt Ceridelerinden yararlanılarak Bursa milletvekillerinin mecliste oturumlarda yaptıkları konuşmalar ve faaliyetleri üzerinde durularak, Bursa yereline dair tartışma, istek, beklenti ve politikaların mecliste nasıl bir yansımaya sahip olduğu irdelenmiştir. Diğer taraftan bu dönemde Bursa'dan TBMM'ye gönderilen dilekçeler, çalışmamızı Bursa'da toplumsal yapının aydınlatılması noktasında zenginleştirmiştir. Böylece parti teşkilatının devlet ve toplum arasındaki iletişimi nasıl sağladığı da ortaya konulmuştur. TBMM Arzuhal Encümeni tarafından değerlendirilen ve TBMM yıllıklarında yayınlanan pek çok dilekçenin kısa özeti, Bursa kamuoyuna dair genel bilgi edinme de etkili olan önemli bir kaynak niteliğindedir. Söz konusu dilekçeler, hem Bursa'da halkın sıradan yaşamını aydınlatan bir kaynak, hem de Bursalıların devletle kurduğu ilişkilerde sergilediği tutumu ve tavrı ortaya koyan önemli bir araçtır. Bu kaynaklar sayesinde dilekçeyi kaleme alan Bursalıların deneyimleri, duygu ve düşüncelerini anlama imkânı yakalanmıştır.

Diğer yandan Savaş sürecinin Bursa yerelinde yansımalarını ve halk üzerindeki etkilerini görebilmek noktasında, Türkiye İstatistik Kurumunun 1939-1945 sürecine ilişkin hazırlanmış olduğu fiyat, nüfus hareketleri, eğitim, adalet, sağlık gibi çeşitli alanlardaki istatistiklerden yararlanılmıştır. Böylece, çalışmada Bursa yerelinde toplumsal cephenin özelliklerini ve yapısını resmi istatistiklere dayanarak yorumlayabilmek de mümkün olmuştur.

II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa'da, savaş, devlet ve toplum arasındaki etkileşime odaklanan bu çalışmada, söz konusu dönemde devlet tarafından takip edilen politikaların insan hayatına nasıl nüfuz ettiğini görebilmek noktasında, bu süreçte yayım faaliyetlerini sürdüren pek çok ulusal süreli yayın kaynağının yanında, Bursa'nın kent olarak nabzını tutan yerel basın ve süreli yayım örneklerinden de yararlanılmıştır. O yıllarda vilayetin resmi yayın organı olması dolayısıyla 1934-1953 yılları arasında yayın yapan Bursa Gazetesi, yararlanılan temel yerel kaynaklardan olmuştur.

Bunun yanında yine aynı yıllarda aktif olan, fakat resmi yayın organı olmayan Açıkseks Gazetesi (1936-1946) belli oranda muhalefeti içerisinde barındırdığından diğer kaynaklar ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca 1944 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan Ant Gazetesi de taranarak ele alınan dönemde Bursa toplumunun yapısı ve durumuna ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Dönem Bursa'sını bütüncül olarak görebilmek noktasında 1938-1945 sürecinde, kent yerelinde Bursa Halkevi tarafından çıkarılan Uludağ'ın yanında Demet, Nilüfer, Klinik ve Köylüye Buyruklar gibi pek çok dergi, çalışmamızda önemli bir başvuru kaynağı niteliğinde olmuştur. Bu kaynaklar sayesinde kenti, kadınların gündemini, modayı ve gençler arasında yaygın olan akımlar gibi popüler kültür öğelerini değerlendirebilmek imkânı yakalanmıştır.

1939-1945 yılları Türkiye'sinde olduğu gibi Bursa'da da kırsal kesim en önemli demografik öge olmuştur. Dolayısıyla bu sürece ilişkin olarak ortaya konulan Bursa tablosunda, köy ve köylü öğeleri tamamlayıcı bir nitelik arz etmiştir. Bu bağlamda,

gerçekleştirdiğimiz tez çalışmasında, savaş döneminde uygulanan devlet politikalarının Bursa kırsalında belirginleştiği ortam ile Bursa köylülerinin yaşamında ortaya çıkardığı etki de ele alınmış ve böylece söz konusu sürecin toplumsal açıdan irdelemesi kolaylaşmıştır.

1939-1945 yılları arasını kapsayan bu çalışmada, yerel bağlamda yararlanılan bir diğer önemli kaynak, Bursa Vilayeti Umumi Meclisi'nin görüşmelerinde tutulan tutanaklardan oluşan, Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnameleri'dir. Bu kaynaklar kentin nabzının tutulmasının yanında, ilçe ve köylerde ortaya çıkan gelişmelerin takip edilebilmesi, şehrin önde gelen yerel yöneticilerinin halk ile kurmuş olduğu ilişkilerin irdelenmesi ve başkent Ankara ile Bursa arasındaki iletişimin hangi ölçüde başarılı olduğu noktasında, döneme ilişkin kapsamlı bir bakış açısı elde etmemizde etkili olmuştur. Bursa'ya ilişkin bayındırlık, eğitim, sağlık, ulaşım vb. pek çok konuda bilgi edinmemizi sağlayan bu kaynaklar, çalışmamızda yararlanacağımız önemli yerel kaynaklardan bir tanesidir.

Bunların yanında, savaş yıllarında basılmış ve bu yıllarda Bursa'da var olan yapıya ışık tutan çok sayıda birinci el telif eserden söz konusu doktora çalışmasında yararlanıldığı da altı çizilmesi gereken başka bir husustur. Dönem Bursa'sının önemli simalarından Musa Ataş, Enver Atafirat, Sedat Ataman, Vedat Nedim Tör ve Rükneddin Akbulut gibi isimlerin kaleme aldığı bu telif eserlerden elde edilen veriler, kentte var olan tabloyu daha iyi bir biçimde kavramamıza imkân tanımıştır.

Son olarak, bu döneme tanıklık eden kişilerin deneyimleri, tecrübe ve anıları da başvurulan temel kaynaklardandır. Bu bağlamda, toplumun çeşitli kesimlerinden örnekler ile yapılan sözlü tarih çalışmalarından elde edilen veriler, II. Dünya Savaşı yılları Bursa yereli perspektifinden sunulmuş ve kent tarihinin bu sürecinin aydınlatılması yoluna gidilmiştir.

1. II. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

1.1. II. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Genel Durumu

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile başlayan Anadolu'nun işgal süreci, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Bu tarihten itibaren verilen Millî Mücadele, Türk Milleti'nin bağımsız bir ulus olarak yaşam hakkını elde etmesi ve tekrar Anadolu'nun hâkimi konumuna gelmesi ile sonuçlanmıştır. Yurt topraklarının işgal sürecini, kazandığı Büyük Zafer ile sona erdiren Türk Milleti, kurduğu yeni Ulus Devlet ile çağdaş dünyada zafer kazanan bir millet olarak yerini almıştır. Kurtuluş Savaşı, ulusal bilincin gelişmesi ve biçimlenmesinde bizzat etkili olmuş, böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş sürecini de hızlandırmıştır.

Türk Milliyetçiliği ve Millet Egemenliği temelleri üzerine oturan Kurtuluş savaşının, bu özelliği milli savaşımın ilk günlerinden itibaren ortaya konulmuş, yönetim erkinin bir kişi ya da hükümdara değil, millete ait olduğu vurgulanmıştır. Amasya Genelgesi'nde yer alan “Milletin Bağımsızlığını yine Millet'in azim ve kararı kurtaracaktır.” maddesi ile Erzurum Kongresinde alınan öncelikli kararın “Kuvay-ı Milliyeyi amel, İrade-i Milliyeyi hâkim kılmak” esası olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹

Bu bağlamda Halkçılık düşüncesinin Milli Egemenlik ilkesinin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak karşımıza çıktığını ifade etmek mümkündür. Halkçılık; milli egemenlik, tam bağımsızlık, milliyetçilik, ilkeleriyle birlikte Millî Mücadelenin başından itibaren en çok vurgulanan öğelerden biri olmuş, kurulacak yeni Türk Devletinin temelleri arasında yer almıştır.²

1. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005), 21-46.

2. Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi,” *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 1:161-170.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılışı ile Millet Egemenliği fikri fiili olarak uygulamaya konulmuş, Kurtuluş savaşı bir Halk Devleti düşüncesi etrafında gelişmeye başlamış, ayrıca bu durum bağımsızlık savaşının meşruluk ve hukuki yönünü de pekiştirmiştir.³

24 Nisan tarihinde yeni bir hükümetin kurulması için Meclis başkanlığına Mustafa Kemal tarafından verilen önergede kurulacak hükümet şeklinin Halk Hükümeti olmasına dikkat edilmiştir.⁴ Bu süreçte ülkede yeni bir siyasal yönetim biçiminin güçlenerek ortaya çıktığı görülmektedir. İlerleyen süreçte, 18 Eylül 1920'de Mustafa Kemal tarafından hazırlanarak meclis gündemine getirilen "Halkçılık Programı" ile yeni devletin halk egemenliğine dayanan yapısı güçlendirmiştir.

Otuz bir madde ve üç bölümden oluşan bu programda, TBMM'nin milli sınırlar içerisinde bağımsızlığın kazanılarak hilafet ile saltanat makamlarının kurtarılması hedefiyle kurulduğu, Meclisin başlıca amacının halkın yaşam ve bağımsızlığını kazanmak, onu emperyalizmin ve kapitalizmin zülüm ve baskısından koruyarak, yönetim ve egemenliğin gerçek sahibi haline getirmek olduğu belirtiliyordu. Meclis, halkın içinde bulunduğu bu sıkıntılı koşullardan kurtarılarak mutluluk ve refahın sağlanması için çalışacak, hilafet ve saltanat makamları kurtarıldıktan sonra kanunlara göre konumları belirlenecekti.⁵

Yeni Türk Devleti'nin siyasi yapısının tam olarak ortaya konulduğu programın temel esaslar bölümünde, egemenliğin, kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu, yönetim biçiminin de halkın kendi kendini yönetmesi esasına dayandığının altı çiziliyor, yasama ve yürütme yetkilerinin ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM'de toplandığı ifade ediliyordu.

3. Turan Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik," *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 1:62.

4. TBMM Z.C. D. 1, İ.1, 24 Nisan 1920. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997), 196.

5. TBMM Z.C. İ. 67, C.3, 18 Eylül 1929.

Son olarak, “Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve TBMM Hükümeti unvanını taşır.” cümleleriyle Millet Egemenliğinin altı çiziliyordu.⁶

Türk Devletinin siyasal yapısını ana hatları ile çizen bu belge, 20 Ocak 1921 tarihinde ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye kanununa da kaynaklık etmiştir. Böylece, Halkçılık kurulan yeni devletin temel dinamikleri arasında yer almıştır. Millî Mücadele sürecinde siyasi iktidarın sahibi konumunda bulunan padişahın İtilaf Devletlerinden yana olan tavrı, egemenliğin kaynağının değişmesinde ve hatta saltanatın kaldırılmasında etkili olmuştur. 1 Kasım 1922’de Meclis, TBMM Hükümetinin dış ilişkilerini zedelediğinden bu kurumu kaldırmıştır.⁷ Böylece padişahın dinsel kaynaklı geleneksel gücü, halk egemenliğini temsil eden TBMM'nin gücü ile değiştirilmiş ve dünyevileşmiştir.

Aralık 1922’de Mustafa Kemal, ilerleyen süreçte Halk Fırkası adını alacak yeni bir partinin oluşumu hakkında ilk duyurusunu yapmış, 8 Nisan 1923’te bu partinin programı niteliğinde olan 9 maddelik bir bildirge yayınlamıştır. Bu maddelerle Mustafa Kemal, halk egemenliği, temsili hükümet ve saltanatın kaldırılması gibi konulardaki görüşlerinin tekrar altını çizmiş ve ardından ilerleyen süreçte mali ve idari alanlarda gerçekleştirilmesi gerekli olan reformları ortaya koymuştur.⁸ Bu zamanda öncelikle siyasal güç kaynağında bir değişim ortaya çıkarılarak toplum yapılacak yeni devrimlere hazır hale getirmiştir. Siyasi yapıda yaşanan değişim, Türk toplumunun yeniden şekillenmesinin de önünü açarak pek çok alandaki değişimi beraberinde getirmiştir.⁹

Türk Devletinin kuruluş süreci 29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanı ile tamamlanmış, böylece egemenlik tanrısal kaynaklı olma özelliğini tamamen kaybederek laik, çağdaş ve demokratik bir yapı kazanmıştır. Yeni devletin kuruluş sürecinde temel amaçlar, milli, laik, çağdaş ve güçlü bir devlet kurmak olmuştur. Bu bağlamda çağdaş devlet aynı

6. TBMM Z.C., İ: 67, C.3, 18 Eylül 1929.

7. Atatürk, *Nutuk*, 468-469.

8. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008), 349.

9. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2007), 111.

zamanda demokratik devlet olarak da düşünölmüştür.¹⁰ Ancak bu noktada diğer bir aşama halifelğin kaldırılması ile gerçekleştirilecek ve ilerleyen süreçte uygulamaya konulan devrimlerle sürdürülecektir.

Kurum olarak halifelik, yapılması tasarlanan toplumsal ve laik devrimlerle çatışma içerisinde olduğundan, 3 Mart 1924 tarihli Halifelğin Kaldırılmasına Dair Kanun'un kabul edilmesi ile laiklik alanında çok önemli adımların atılması sağlanmıştır.¹¹ Bu tarihte halifelğin kaldırılmasının yanında, arka arkaya teklif edilen 429, 430 ve 431 sayılı kanunlarla Şeriye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletleri kaldırılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulamaya konulmuştur.¹²

Laiklik ilkesi bağlamında atılan bu adımlar, beraberinde hukuk düzeninin de laikleşmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu'yla toplumsal ilişkileri düzenleyen hukuk kuralları da laik bir yapı kazanmıştır.¹³ Son olarak devlet yapısında anayasal laikliğin tam olarak sağlanabilmesi şartının 1928 yılında Anayasada yapılan değişiklerle sağlandığı görölmektedir. Buna göre Anayasanın 2. maddesinden "Türkiye Cumhuriyeti'nin Dini İslam'dır." ibaresinin kaldırılması ve 26. maddede yapılan bir değişiklikle TBMM'nin şeriatın uygulayıcısı olmaktan çıkartılmasıyla, devlet anayasal olarak tam anlamıyla laik hale gelmiştir.¹⁴

Genç devletin laik bir yapıya oturtulması doğrultusunda atılan siyasi ve hukuki adımlar, beraberinde bu ilkeyi halka indirecek devrimleri de getirmiştir. 25 Kasım 1925'te çıkartılan Şapka Kanunu, bir bakıma laikliğin günlük hayatta yerini alması anlamına geliyordu. Bu önemli uygulamayı takip eden günlerde takvim, saat ve ölçülerde yapılan

10. Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi," 162-163.

11. Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 112.

12. Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, S. 63, 6 Mart 1924.

13. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 532.

14. Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 13.

değişiklikler de Batı kültürü ve toplumları ile iletişim ve sosyal etkileşim hızlandırılmıştır.¹⁵ Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hemen hemen tüm önemli devrimler, laiklik ilkesine dayandırılmıştır. Türk devrimi olarak adlandırılan süreç, Batıyı tüm felsefesi ve hayat görüşü ile benimseyen topyekûn bir nitelik taşıdığından, devrimlerle amaçlanan zihniyet değişikliği, Türk sosyal ve toplumsal hayatını tüm yönleriyle Batı medeniyetine uyumlu hale getirmeyi ve bu alanı dinin etkisinden arındırmayı amaçlıyordu.¹⁶

Diğer yandan bu dönemde Genç Türk Devleti, yabancı denetiminden bağımsız ulusal bir ekonomi yaratmaya yönelmişti. Önceleri serbest bir ekonomi politikası takip edilmişse de, 1929 Dünya Buhranının ardından ekonomi alanında takip edilen devletçilik ilkesi, çağdaş devlet niteliklerine geçişte gerçekleştirilen toplumsal ve siyasal dönüşümün ekonomik yönünü tamamlayan bir nitelikte olmuştu.¹⁷ İlerleyen süreçte takip edilecek olan Birinci ve İkinci Sanayi Planları ile Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir ekonomi politikası için gerekli olan sanayi alt yapısını önemli ölçüde oluşturmuştu.¹⁸

Bu dönemde elde ettiği Büyük Zafer sonrasında gerçekleşen Lozan Barış Konferansı ile onurlu bir barış imzalayan Genç Türk Devleti, Avrupa'nın bütün güçlü devletleriyle komşu durumuna gelmişti. Sovyetler Birliği Doğu bölgesinde, İngiltere Irak Himayesi ve Kıbrıs'taki konumu aracılığıyla, Fransa, Suriye Himayesiyle, İtalya ise On iki Adadaki yönetimi ve Meis adasını işgali dolayısıyla Türk Devleti'nin komşusu haline gelmişti. Diğer yandan Barış Anlaşmasının imzalanmasının ardından Türkiye, toplumun günlük yaşamında önemli değişiklikler ortaya çıkaran bir devrim ve kalkınma hareketi gerçekleştirmişti. Bu durum huzur ve barışı gerekli kılan bir ortam yaratmıştır.¹⁹

15. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 363-364.

16. Halil İnalcık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi," *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 1:137-144.

17. Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 120.

18. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 303-304.

19. Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1995* (Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996), 59-60.

Dolayısıyla Genç Türk Devleti, bu aşamadan itibaren dış politikadaki siyasal ilişkilerini “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesine göre şekillendirmiştir. Ayrıca iki savaş arası dönemde Türkiye'nin gerçeklik temeli üzerine oturtulan bir dış politika izlemesi, etrafında olumlu bir uluslararası ortam oluşmasını da sağlamıştır.²⁰

Türkiye, barışın imzalanmasının adından çeşitli ülkelerle arasında olan sorunları, diplomasi ve barış yolu ile çözümlenmeyi tercih etmiştir. Bu aşamada Yunanistan ile arasında var olan sorunların çözümünde ortak noktada buluşmuş, Musul sorunu konusunda çeşitli aşamalar sonrasında İngiltere ile arasında olan bu önemli sorunu da 1926 Ankara Antlaşması ile ortadan kaldırmıştır. Ayrıca iki devletin arasında bulunan tüm sorunlara rağmen, ilerleyen aşamada Hatay konusunda Fransa'nın da olumlu tavrını sağlayarak bu sorunu da 1939 yılında çözecektir.²¹

Ancak bu dönemde dünyaya, revizyonist ve statükocu devletler arasındaki çekişme damgasını vurmuştur. Birinci Dünya Savaşını sonlandıran temel anlaşma olan Versailles Anlaşması'nın uygulanamaz seviyedeki sert koşulları, Avrupa kıtasındaki barışı engellemiş, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki mücadeleyi başlatmıştır. Bunun yanında, 1929 yılında yaşanan büyük Dünya Buhranı içe kapanan ve millileşen ekonomileri ortaya çıkarmıştır. Böylece Türkiye, uluslararası ilişkilerinde denge politikası takip ettiği gibi, sahip olduğu jeostratejik konumuyla da büyük devletlerin kazanmak istediği bir müttefik konumuna gelmiştir.²²

Revizyonist devletlerin yayılcı politikaları bağlamında önemli bir tehdit altında bulunan Avrupa'da, büyük buhranların yaşandığı bu dönemde, Türkiye dünyada kolektif barış ve güvenliğin savunucularından biri olmuş ve anti-revizyonist bir politika izlemiştir. Birinci Dünya savaşının sonunda elde ettiği sonuçlardan hoşnut olmayan Almanya ve

20. Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994* (Ankara: İmge Kitapevi, 2012), 92.

21. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 312-316.

22. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 1:242.

İtalya gibi devletler, uluslararası politikada şiddete dayalı olup-bittilerle hareket ederken, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla olan Türkiye'nin, Lozan'dan kalan sorunların çözümünde barıştan yana, diplomatik çözümlere dayalı ve uluslararası sisteme saygılı tavrı, dış politikada Türk Devletine avantaj kazandırmıştır.²³

Bu aşamada uluslararası alanda gerçekleştirilen iş birliği ve barış çalışmalarında Türkiye'nin de yer alması, 1928 yılında gerçekleşen Silahsızlanma Konferansına hazırlık komisyonu çalışmalarına davet edilmesiyle başlamıştır. Komisyon çalışmaları sırasında sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önemi dolayısıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin teklifinin kabul edilmesiyle, bilfiil komisyon çalışmalarına katılan Türkiye, SSCB ile silahların devreden çıkarılması yönündeki görüşü savunmuştur.²⁴ İlerleyen süreçte Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanı Kellog ile Fransız Dışişleri Bakanı Briand arasında imzalanan, savaşın milli siyaset aracı olarak kullanılmasının yasaklanmasını ön gören pakta katılan ve bu belgeyi imzalayan ilk devlet olmuştur. Bu paktın Doğu Avrupa devletleri arasında ivedilikle uygulamaya konulması noktasında, 9 Şubat 1929'da Moskova'da, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinov Protokolü'nü imzalamıştır.²⁵

Savaş öncesinde Türkiye'nin uluslararası iş birliğine ve barış çalışmalarına katılmasında, bu dönemde Batılı Devletlere yakın bir politika takip eden Sovyetler Birliği'nin önemli bir rolü olmuş, Türkiye'nin Alman ve İtalyan tehdidi karşısında anti-revizyonist çalışmalara katkıda bulunması, onun İngiltere başta olmak üzere Avrupa Devletleri ile ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur.²⁶

23. Sander, *Siyasi Tarih*, 106.

24. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 301.

25. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 80.

26. Elif Uyar, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Batı Blokuna Yakınlaşması: Türk-İngiliz İlişkileri Örneği," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999), 2:580.

Ancak, Türkiye'nin uluslararası iş birliğine katılmasında en önemli aşamayı 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması oluşturacaktır. Türkiye, Milletler Cemiyeti üyeliği süresince cemiyet içerisinde aktif bir politika izlemiş, bu politika özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile kendisini göstermiştir. Türkiye, bu işgal ile İtalya'ya karşı alınan yaptırımlara katılmış; Habeşistan'a yardım konusunda Milletler Cemiyeti çerçevesinde oluşturulan beşli komisyona üye olmuş ve ayrıca bu ülkeye Kızılay aracılığıyla yardım gönderiminde de bulunmuştur. Fakat, Cemiyet bu işgale karşı duramadığı gibi ilerleyen aşamada Japonya'nın Mançurya'yı işgalini de engelleyememiş, Almanya'nın saldırgan ve yayılmacı tutumuna karşı bir önlem alamamış ve varlık gösterememişti.²⁷ Türkiye, bu aşamada barışa yönelik çalışmalarda daha aktif bir rol üstlenecektir. Batılı devletlerle daha sıkı bir iş birliği içerisinde olacak ve bu bunalımda özellikle Türk-İngiliz ilişkileri gelişme gösterecektir.²⁸

Diğer yandan, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldığında, Balkan devletleri arasında önemli bir yakınlaşma ve iş birliği de başlamış durumdaydı. Bu gelişme Balkan Antantı olarak anılan ittifakı ortaya çıkaracaktı.²⁹ Bu dönemde, Balkan Devletleri arasındaki yakınlaşmanın asıl unsuru 1930 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın aralarındaki sorunları bir anlaşmaya bağlayarak çözmeleri ve iki devlet ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma olmuştur.³⁰ İki savaş arasındaki tüm güçlülere rağmen Balkan devletleri, aralarında birlik kurmayı başarmışlar, Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan rahatlama, Balkan Devletleri arasında Bulgaristan'ın da katılım gösterdiği bir konferanslar dizisini başlatmıştır. Ancak bu görüşmeler sırasında İtalya'nın etkisi altında bulunan Bulgaristan ve Arnavutluk'un yayılmacı talepleri karşılanmayınca, bu iki devlet görüşmelerden çekilmişler ve antant, bu devletler olmaksızın Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanmıştır.³¹

27. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:312.

28. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 306.

29. *Ibid.*, 302.

30. Feridun Koskosoğlu, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Dostluk Köprüsü: Türkiye (Balkan Antantı-Sadabat Paketi)," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1999), 2:542.

31. Sander, *Siyasi Tarih*, 102-103.

Böylece Kurtuluş savaşı sırasında İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmış olan Yunanistan ile kurulan yakın ilişki, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasının da yeni ve somut bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştı. Ayrıca antantta yer alan Romanya ve Yugoslavya, daha önceki yıllarda imzalanmış olan Küçük Antant içinde Fransa'nın müttefiki konumunda olduğundan, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında dolaylı bir yakınlaşma durumu da söz konusu olmuştu.³²

Antantın imzalanmasında öncelikli bir role sahip olan Türkiye, bu anlaşmaya sonuna kadar bağlanmış ve bağımsız dış politika anlayışı gereğince diğer devletlere karşılıklılık ve eşitlik garantisi vermiştir. Ancak bu siyasi anlaşma dört Balkan Devleti arasında istenen sıkı siyasi iş birliğini gerçekleştiremediği gibi, ilerleyen süreçte Almanya'nın Balkan Devletlerini iktisaden kontrolü altına alması ve bu devletlerin revizyonist devletlere yakınlaşmasına sebebiyet vermişti.³³ Bu bağlamda, Mihver Devletlerin doğuya olan durdurulamaz ilerleyişi sebebiyle, Balkan Antantının tüm savunma sistemleri dağılmış ve Türkiye dışındaki Balkan ülkeleri arka arkaya Nazi işgali altına girmişlerdir.

Bu ortamda İtalya'nın 1935 Kasımından itibaren zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit etmesi ile devreye Akdeniz'in güvenliği noktasında endişe içerisinde olan İngiltere girerek, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye, İtalya'ya karşı askeri güvence vermiştir. İspanya bu güvenceyi reddederken, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye kabul etmiş ve kendileri de İngiltere'ye karşı güvence taahhüdünde bulunmuşlardır. İşte, İtalya'nın Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehlike sebebiyle ortaya çıkan bu karşılıklı güvenceler sistemi, tarihsel süreçte "Akdeniz Paktı" olarak adlandırılmıştır. Bu pakt ile Türkiye, İtalya'nın yayılmacı politikası ve tehditlerine karşı güvenliğini sağlarken, İngiltere ile hareket etmiştir. Bu gelişme iki devletin uluslararası iş birliği alanında bir

32. Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış," *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004), 1:145-160.

33. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 104-105.

dönüm noktası teşkil etmiş ve ilerleyen süreçte iki devlet arasında yapılacak bir ittifakın yolunu da açmıştır.³⁴

Bu aşamada Türkiye, Revizyonist devletlerin uluslararası hukuka aykırı hareketleri karşısında, Akdeniz ve Boğazlardaki konumunu güçlendirmek istedi. Lozan'da Boğazlara ilişkin olarak kabul edilen koşullar ve şartlarla çıkarlarının koruyamayacağını ileri sürerek Lozan Konferansı'na katılan devletlere nota göndererek bu konunun tekrar görüşülmesi talebinde bulundu.³⁵ Türkiye gibi temelde bölgesel nitelikte bir devletin dünyanın en stratejik suyollarından birinin hâkimiyetini elinde bulundurması, bu devletin bir bölgesel güç olmak ötesinde bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Boğazlar, Türkiye'yi küresel gelişmelere etki edebilecek ve olumsuz gelişmelerden de aynı şekilde etkilenebilecek bir konuma getirmektedir.³⁶

Katılımcı devletlerin olumlu yanıt verdiği konferansta SSCB de olumlu bir tavır sergiledi. Bu devlet de Lozan'da gerçekleştirilen düzenlemeden rahatsız olduğu gibi, sistem üzerinde yapılacak değişikliklerden yanaydı. Bu nedenle Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerine kapalı tutulmasını, kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin ise serbest olarak geçişini savundu. Ayrıca, Türkiye'nin Boğazları silahlandırma isteğini destekleyerek, silahların SSCB tarafından sağlanmasını da önerdi. Bu öneri kabul edilmemişse de Montreux Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936 tarihinde imzalandı.³⁷ Bu sözleşmenin imzalanmasının ardından Boğazlarda Türk hâkimiyetinin yeniden kurulması Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını artırmıştır. Diğer yandan bu tarihten sonra Türkiye, iki karşıt grup tarafından da dostluğu ve müttefikliği aranan bir konuma gelmiştir.³⁸

34. Sander, *Siyasi Tarih*, 104.

35. Elif Uyar, "Türk-İngiliz İlişkileri Örneği," 582.

36. Sander, *Siyasi Tarih*, 107.

37. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:321.

38. Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 126.

Savaşa uzanan süreçte İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehdidi, Türkiye'yi Batı'da birtakım iş birliklerine sevk ederken diğer yandan da Ortadoğu devletleriyle savunmaya yönelik önlemler almaya yöneltmiştir. İtalya'nın gerçekleştirdiği bu işgal ile Arap yarımadası ve üzerindeki ülkeler de tehlike altına girmişlerdir. Bu alandaki çalışmalar, Ekim 1935'ten itibaren İran, Türkiye ve Irak arasında, Cenevre'de imzalanan saldırmazlık anlaşması ile başlamıştı. Bu pakt, ilerleyen süreçte imzalanacak Sadabat Paktı için de bir öncül konumunda olacaktı.³⁹

Ancak daha önceki yıllarda yapılan antlaşmaya rağmen, paktın imzalanması zaman almıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, İran ve Irak arasındaki sınır uyuşmazlığı sorununun çözümünün zaman alması etkili olmuştur. Bu aşamada, Türkiye ve Mısır arasındaki ilk dostluk Antlaşması, 7 Nisan 1937'de imzalanmış ve böylece Türkiye'nin Ortadoğu Devletleri ile kurduğu ilişkiler de hızlanmıştır.⁴⁰

Bu çalışmalar sonunda nihayet İran ve Irak devletleri arasındaki sorunların ortadan kalkması ile Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasındaki Sadabat Paktı, 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanmıştır.⁴¹ İmzalanan bu pakta göre, taraflar Milletler Cemiyeti ve Kellog Pakıtına bağlı hareket ederek birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırı amacına yönelik hiçbir siyasal oluşuma katılmamayı taahhüt etmişlerdir.⁴²

Böylece Türkiye, savaştan hemen önceki süreçte gerçekleştirdiği çalışmalarla bulunduğu bölgede, batı ve doğu sınırlarını güvence altına alan bir güvenlik sistemi kurmuş ve bu bölgede barış yanlısı ortamı güçlendirmişti. Ayrıca pakt, anti-revizyonist devletlerden,

39. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973), 151-152.

40. Koskosoğlu, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Dostluk Köprüsü: Türkiye," 545.

41. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 152.

42. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 312.

özellikle İngiltere tarafından da olumlu karşılanmıştı. Ancak ilerleyen süreçte ortaya çıkan uluslararası gelişmeler bağlamında pakt işlevsiz hale gelmiş, taraflarca feshedilmemiş olmasına rağmen, II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeni ile unutulmuştur.

Revizyonist devletlerin yayılcı politikalarını fiili olarak ortaya koymaları ile başlayan süreçte, İngiltere, Türkiye'nin Almanya'nın ekonomik etkisi altına girmesini önlemeyi ve bu bağlamda iki devlet arasındaki ticari ilişkileri artırmayı hedeflemişti. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde, 1936 yılında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul ziyareti ve 1937'de İsmet İnönü'nün Kralın taç giyme töreni vesilesiyle Londra'ya gerçekleştirdiği iade ziyareti önemli etki sahibi olmuştur. Diğer yandan bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ekonomi alanına da yansımış, Karabük Demir-Çelik işletmelerinin inşaatına İngiltere tarafından önemli miktarda kredi sağlanmış ve Montreux'nün ardından boğazların silahlandırılması işi de bir İngiliz şirketine verilmiştir.⁴³

1937 yılında Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişimini sağlayan bir diğer konu da İspanya iç savaşı olmuştur. İtalya ve SSCB bu iç soruna müdahil olduysa da Türkiye, İngiltere ve Fransa bu konuda taraf olmamıştı. Ancak bu süreçte İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki gemileri batırdığı yönündeki iddialar, Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenlik noktasındaki endişelerini tekrar ön plana çıkardı. Denizaltı saldırılarına karşı alınacak önlemlerin görüşüldüğü Nyon Konferansı; İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, SSCB, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılımıyla gerçekleştirildi.⁴⁴

Türkiye bu konferansta Akdeniz'deki trafiği güvenlik altına almaya yönelik önlemler konusunda İngiltere ile hareket ederek iş birliği içerisinde olmuştur. Konferanstan kısa

43. Elif Uyar, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye'nin Batı Blokuna Yakınlaşması," 583.

44. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:273.

süre sonra 17 Eylül 1937’de imzalanan Cenevre Antlaşmasıyla, deniz üstü savaş gemileri ve uçakların saldırılarına karşı alınacak önlemler belirlenmiştir.⁴⁵

Diğer yandan bu yıllarda İngiltere, göreve gelen Chamberlain hükümeti ile revizyonist devletlerin eylemlerine karşı “yatıştırma” politikası takip etmeye başlarken, Türkiye ile ilişkilerinde de devamlı bir gelişme mevcut olmuştur. Söz konusu yakın ilişkiler sonucu iki ülke arasında Türkiye’ye 10 Milyon Sterlin kredi açılmasını ön gören bir antlaşma da imzalanmıştır. İki ülke arasında yaşanan söz konusu siyasi ve iktisadi yakınlaşma ve olumlu dış politika ilişkileri, ilerleyen süreçte bir ittifak anlaşmasını beraberinde getirecekti. Ancak bu ittifak anlaşmasının imzalanması İngiltere’nin önde gelen müttefiki Fransa’nın da katılımını gerektirdiğinden, Türkiye ve Fransa arasındaki Hatay meselesi kesin bir sonuca bağlanmadan mümkün olmamıştır.⁴⁶ Savaşın giderek yaklaştığı bu süreçte Türkiye, Avrupa’da yaşanan gerilimler ve sıkıntılar karşısında güvenliğini sağlamak üzere başarılı, barışçıl ve diplomatik girişimlerde bulunurken, Fransa ile olan ilişkilerinde “sancak meselesi” uyuşmazlığıyla karşı karşıya gelmişti.⁴⁷

Millî Mücadele sonunda iki devlet arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasıyla Türkiye’nin güney sınırı belirlenerek, Hatay bölgesi Türk toprakları dışında bırakılmıştı. Diğer yandan bu anlaşma ile, Suriye toprakları içerisinde kalan İskenderun sancağına özel bir yönetim statüsü tanınmıştı. Bunun yanında, Türk parası orada resmi olarak geçerli olacak ve sancak halkı kültürlerinin gelişimi için her türlü imkândan yararlanabilecekti.⁴⁸ Ancak özellikle 1930’lu yılların ortalarına gelindiğinde Avrupa’da giderek daha da artan gerilimler karşısında Fransa, 1936 yılı Eylül ayında Suriye’ye bağımsızlık vererek bu ülkelerle ilişkilerini yeniden düzenledi.⁴⁹

45. Elif Uyar, “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye’nin Batı Blokuna Yakınlaşması,” 583.

46. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 139.

47. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: 1935-1939*, 157.

48. Ibid.; Ankara itirafnamesinin 7. Maddesinde bu durum şöyle ifade ediliyordu: “İskenderun Mıntıkası için hususi bir idare rejimi tesis olunacaktır. Bu bölgenin Türk ırkından olan seknesi kültürlerinin inkişafı için her türlü kolaylıklardan müstefit olacaklardır.”

49. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 313.

Ancak Fransa, İskenderun'dan çekilirken Suriye hükümetiyle yaptığı anlaşmada Suriye üzerindeki tüm haklarını hükümete devretmiştir. Dolayısıyla bu durum Fransa'nın İskenderun sancağı üzerindeki hak ve yükümlülüklerinin de Suriye'ye devredilmesi anlamına geliyordu. Fakat Türkiye bu durumu kabul etmeyerek 9 Eylül 1936'da Fransa'ya resmi bir nota vermişti. Notada, Suriye'de yapıldığı gibi İskenderun sancağına da bağımsızlık verilmesi istenmiştir.⁵⁰ Fransa'nın sancağa bağımsızlık verilmesinin Suriye'nin parçalanması anlamına geleceğini belirterek, mandater devlet olarak buna yetkisi bulunmadığını ifade etmesi ile iki ülke arasında uzunca devam edecek problemlili bir süreç de başlamıştır.⁵¹

Aralık 1936'dan itibaren Milletler Cemiyeti'nin devreye girmesi ve İngiltere'nin arabuluculuğu ile Ocak 1937'de Sancak için yeni bir statü kabul edilmiştir. Buna göre iç işlerinde tamamen bağımsız olacak sancağın, dış işlerinde Suriye'ye bağlı ve kendine ait bir anayasası bulunan ayrı bir idari bölge olacaktı. İlerleyen günlerde Sancak anayasasının hazırlanması için Cemiyet tarafından bir komisyon oluşturulduğu gibi, Türkiye ve Fransa'da Hatay'ın toprak bütünlüğünü koruma altına alan bir antlaşmaya imza atmışlardı.⁵²

Anayasanın Kasım 1937'de yürürlüğe girmesi ve iki devletin de olumlu hareket etmesine rağmen, Suriye'deki Arapların protestoları ve Fransız sömürge idaresinin kışkırtıcı hareketleri sebebiyle sorun yine çözümlenememişti. Hatay'da Temmuz 1938'de yapılması planlanan seçimlerin engellenmesine yönelik girişimler karşısında Türkiye, Sancak sınırına yaklaşık 30 Bin kişilik asker yığınağı yapmıştı. Diğer yandan, kıta Avrupa'sında durum gittikçe daha da kötüleşiyordu. Bu durum Fransa'nın Hatay konusunda Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum sergilemesine sebep olmuştur.⁵³

50. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 128.

51. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:283.

52. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 174-175.

53. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 314-315.

Ağustos 1938'e gelindiğinde Sancakta seçimler yapılıyor, Türk topluluğu mecliste yer alan 40 milletvekilliğinin 22'sini kazanıyor ve ilk meclis toplantısı 2 Eylül 1938 tarihinde gerçekleştiriliyordu. Tüm Milletvekili yeminlerinin Türkçe olarak edildiği toplantıda Tayfur Sökmen Devlet Başkanı, Abdurrahman Melek de Başbakan oldu. O güne dek uluslararası ortamda Sancak olarak kabul edilen devletin adı Hatay olarak değiştirildi. Türk bayrağına çok benzer bir bayrak Hatay bayrağı olarak seçildi.⁵⁴

Bu aşamadan itibaren Hatay ve Türkiye arasında yakın bağlar kurulmuş, Hatay Meclisi Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nu kabul etmişti. Diğer yandan, Hatay Devleti yöneticileri Türkiye'ye katılma isteklerini pek çok kez dile getirmişti. Bu istek Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hatay Devleti Meclisi, 29 Haziran 1939'da son toplantısını gerçekleştirerek oy birliği ile anavatana katılma kararı almıştır.⁵⁵ Bu noktadan itibaren Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkiler hızla gelişme sürecine girmiştir. Bunun yanında Mart 1939 itibaren Almanya'nın izlediği "bir devlet bir millet" politikasını uygulamaya koyarak Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve "hayat sahası" politikasını canlandırması ile Nisan ayına geldiğinde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi Avrupa'yı savaşa hızla yaklaştırmıştır.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya garantide bulunmuştu. Bu teklif Türkiye için de tekrarlanmış, Türkiye 1939 yılının 15 Nisan gününde bu teklife verdiği olumlu cevapta, Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesinden dolayı duyduğu endişe üzerinde durmuş, Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına girmesi ihtimalinin İngiltere için olduğu kadar Türkiye için de açık bir tehdit ve tehlike olacağını ifade etmiştir. Böylece İngiltere'nin teklifi kabul edilerek, mihver devletleri çekincesine karşın iki devlet arasındaki garantinin karşılıklı olması istenmiştir.⁵⁶

54. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:289.

55. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 133.

56. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 193-194.

12 Mayıs 1939'da İngiltere ve Türkiye arasında, Türkiye'yi barış cephesine bağlayan bir bildirge yayınlanmış ve iki devlet ulusal güvenlikleri için bir ittifak anlaşması imzalayacaklarını açıklamışlardır. Diğer yandan, Fransa ile bu doğrultuda bir bildirinin yayımlanması ancak Hatay Sorununun çözümünün ardından, 23 Haziran 1939 tarihinde mümkün olabilmiştir.⁵⁷ 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ittifak anlaşmasının önemli noktaları ise şunlar olmuştur:

1. Bir Avrupa Devleti'nin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları savaş, Akdeniz'e sıçradığı takdirde yani İtalya'nın savaşa girmesi halinde, Türkiye müttefiklerine yardım edecekti.
2. İngiltere ile Fransa, Türkiye bir Avrupa Devleti'nin saldırısına uğradığı takdirde yardımda bulunacaklardı.
3. Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verilen güvencenin yerine getirilmesi için İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.
4. Müttefikleri Türkiye'ye silah yardımıyla bulunacaktı.
5. Bunların yanında Türkiye, ittifaka ek olarak hazırlanan iki numaralı protokolle, antlaşma ile Türkiye'nin üzerine aldığı taahhütler, onu Sovyetler birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek olursa, ittifak işlemeyecekti.⁵⁸

İttifakın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 20 Ekim tarihinde Antlaşmaya ek olarak iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalanmıştı. Buna göre İngiltere ve Fransa, savaş malzemesi lojistiğini sağlamak üzere Türkiye'ye 25 Milyon Sterlin, yirmi yıl vadeli %4 faizli kredi de açıyorlardı. Diğer yandan olası koşulların gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin çatışmaya girmesi söz konusu askeri ve ekonomik yardımların yapılması esasına bağlanmıştı.⁵⁹

57. Sander, *Siyasi Tarih*, 109.

58. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 322-323.

59. Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 144.

Müttefikler ile imzaladığı bu ittifak anlaşması ile Türkiye, Avrupa’da başlayan ve giderek yayılan ikinci büyük savaşta resmen bir taraf haline gelmiş ve Batı devletleri ittifakının güçlü bir üyesi olmuştur. İttifaka rağmen Türkiye savaşa girmeyi, antlaşmaya eklettiği açık ve gizli maddelerle şartlara bağlamış, askeri ve ekonomik yükümlülükler yerine getirilmeden üçüncü devletlerin ve özellikle Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı oluşturulması muhtemel olan tehdit ve tehlikeleri göz ardı ederek savaşa girmesini engelleyecek önemli tedbirleri, metin içine ekleterek İngiltere ve Fransa’ya imzalatmıştır. Bu sayede, Türkiye taraf olmasına rağmen, müttefikleri yükümlülüklerini yerine getirmediği sürece savaş dışı tutumunu sürdürebilmiştir.⁶⁰

1.2. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye’nin Dış Politikası

1939 yılının 1 Eylül günü Alman ordularının Polonya topraklarını işgal etmesi ile Genç Türk Devleti, Cumhuriyetin ilanından kısa süre sonra kendisini büyük bir savaşın kıyısında bulmuştur. Oysa, Kurtuluş Savaşının sonrasındaki yaklaşık 15 yıllık süreçte ülkede, altyapı yeniden oluşturmuş, temel sanayi tesisleri kurmuş ve çağdaşlaşma yolunda gerçekleştirilen devrimlerle sosyal, kültürel ekonomik pek çok çeşitli kazanım elde edilmişti. Yeni dünya savaşı bu döneme kadar elde edilen tüm kazanımları ortadan kaldırılabildi, Türkiye’ye çok şük kaybettirebilirdi.⁶¹ Bu nedenle savaş yılları boyunca dış politikadaki temel amaç, savaş dışı kalarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığı taviz vermeksizin korumak olmuştur.⁶²

Ancak II. Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye, stratejik konumunun önemi dolayısıyla hem Müttefik Devletler hem de Mihver Devletler tarafından kendi yanlarında savaşa dahil olması noktasında ağır bir baskıya maruz kalmışsa da aktif tarafsızlık politikası sürdürülerek, ülkeyi savaşa sürükleyecek maceracı politikalardan kaçınılmıştır. Devletin

60. Yavuz Özgüldür, “II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşması ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması,” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999), 2:87.

61. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye’si: Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 1:654.

62. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:399.

güvenliği her koşulda ön planda tutularak, Müttefik ve Mihver Devletler arasında bir denge ögesi olmaya önem verilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 1935'ten itibaren kendisinin de içerisinde yer alacağı bir Rusya, Fransa ve İngiltere ittifak zincirinin oluşumu için gayret ettiyse de başarılı olamamıştır.⁶³

Nihayet İtalya'nın savaşa dahil olması üzerine, daha önceki süreçte Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı üçlü ittifak antlaşması dolayısıyla İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterini ziyaret ederek Türkiye'den genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üslerini müttefiklerin kullanımına açarak ivedilikle İtalya'ya savaş ilanında bulunmasını talep etmişlerdir.⁶⁴ Söz konusu talepler karşısında İttifak Antlaşmasının II. Protokol koşullarına göre, Türkiye'nin bu çağrılara uymayacağı ve müttefik isteklerinin kabul edilmeyeceği bildirilerek savaş dışı durumun sürdürüleceği açıklanmıştır.⁶⁵

İlerleyen süreçte 28 Ekim 1940 tarihinde, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve Almanya'nın askerlerini Romanya'ya sokarak Bulgaristan topraklarına girmeye hazırlanması, Türkiye ve Sovyet Rusya'yı endişelendirdiği gibi, Balkan topraklarında bir nüfuz mücadelesini de ortaya çıkarmıştır. Bu aşamadan itibaren Alman ve Sovyet ilişkileri, gerginleşerek bir çatışma alanına dönüşmüştür. Dolayısıyla bu süreçte Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı izlediği politikalarda da bir farklılaşma kendisini göstermiş ve iki ülke ilişkilerinin yumuşamasıyla, 25 Mart 1941 tarihinde, Türkiye'nin dış politikada daha rahat hareket etmesini sağlayacak, Türk-Sovyet ortak deklarasyonu yayınlanmıştır.⁶⁶

1941 yılının 6 Nisan tarihine gelindiğinde, Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a savaş ilan ederek bu ülkeleri işgal etmesinin ardından, Müttefik Devletler yine Türkiye'nin hemen savaşa dahil olmasını istemişlerdir. Bunun yanında, aynı şekilde

63. Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002), 24-25.

64. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 3-5.

65. Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 256.

66. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 368.

Yugoslavya da Türkiye'nin Balkan Antantı dolayısıyla var olan yükümlülüklerini yerine getirmesini talep etmiş, fakat Türkiye bu aşamada savaşa katılmayı kabul etmediği gibi Almanya'nın yanı başına geldiği bu süreçte, müttefiklere yönelik olumlu bir açıklama yapmaktan da kaçınmıştır.⁶⁷ Almanya'nın, Balkan coğrafyasında gittikçe güçlenerek Yunanistan'ı da tamamen işgal etmesi ile Türk-Yunan sınırına kadar ulaştığı bir aşamada, İngilizlerin bu bölgedeki konumlarını kaybetmeleri karşısında, Türkiye'yi müttefiklerden uzaklaştırarak kendi yanına çekmek isteyerek Türkiye ile olan ilişkilerini güçlendirecek adımlar atmayı hedeflemiştir.⁶⁸

Balkan coğrafyasında bu gelişmeler yaşanırken, 1941 yılında Irak'ta Alman yanlısı General Raşit Ali Geylani'nin iktidarı ele geçirmesi ile Müttefik ve Mihver Devletlerin nüfuz mücadelesinin odağı yakın doğuya kaymış oluyordu. İngilizlerin, Generale karşı harekete geçmesi üzerine, Geylani Almanya'dan yardım talebinde bulunmuş ve Almanya buraya hızlıca müdahale etmeyi amaçlamıştı. Böylece tüm Ortadoğu petrollerini kontrol ederek gücüne güç katacaktı. Ancak Hitler, buraya yardım gönderebilmek için Türk topraklarını kullanarak kamufle edilmiş asker ve malzeme geçirmek istedi ve bu yöndeki baskısını artırdı.⁶⁹

Almanya, kendisiyle yapılacak iş birliğine karşılık Batı Trakya ve Ege Adalarından toprak teklif ettiyse de, Türkiye bu teklifi de kabul etmeyerek Almanya'nın baskısına boyun eğmedi. Türkiye, İngiltere ile imzalamış olduğu İttifak Antlaşmasından doğan yükümlülüklerinin arkasında durmuş, Mihver Devletlere karşı savaşa katılmadan, savaş dışı durumunu sürdürerek ve sadece kendisine saldırıldığı takdirde savaşa katılmayı kabul ederek, Orta ve Yakın Doğu'ya inen en kısa yolu Mihver Güçlerine kapatmıştır.⁷⁰

67. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 1:552.

68. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:198.

69. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 369.

70. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 1:547.

Diğer yandan, Almanya'nın Balkanlardaki etkinliği ve Alman ordusu tehdidi karşısında, Türkiye'nin ordusunu Trakya'ya yığması ve savunma durumuna geçmesi ile, Hitler Türk Hükümetiyle temas kurarak, Türkiye'nin Almanya ile sıcak çatışmaya niyeti olup olmadığını sorması üzerine Hükümet, Almanya ne şekilde davranırsa ona göre cevap verilerek aynı şekilde davranılacağını açıklamıştır.⁷¹ Söz konusu süreçte Almanya, doğrultusunu Sovyet Rusya topraklarına çevirmeden önce Türkiye ile anlaşma yoluna gitmek istemiştir. Dolayısıyla, Hitler'in önerdiği saldırmazlık paktının kabul etmesiyle Türk-Alman Saldırmazlık Paktı, iki ülke arasında 18 Haziran 1941 de imzalanmış ve 25 Haziran tarihinde ise TBMM'de görüşülerek onaylanmıştır.⁷² Ancak, ABD bu anlaşmanın imzalanmasına tepki göstererek, Türkiye'ye yaptığı silah yardımını durdurmuştur.

Fakat Türkiye, bu Anlaşma ile dış politikada hareket serbestisi kazanabilmişti. Bu sayede hem İngiltere hem de Almanya ile ticari faaliyetlerini sürdürebileceği gibi her iki ülkeden de askeri yardım ve silah alabilecekti. Diğer yandan Almanya ve İngiltere'den yapılan karşılıklı baskılar her iki ülkeye karşı zaman kazanmasını da sağlayacaktı.⁷³ Bu süreçte Türkiye'nin takip ettiği denge politikası, ilki bir cepheden aşırı baskıya maruz kalması halinde diğer cepheye kayabilme serbestisi, ikincisi ülkeye gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı halinde sonuna kadar savaşağını ortaya koyan kararlı tutumu olmak üzere iki esas üzerine oturuyordu.⁷⁴ Türkiye'nin savaş dışı kalma politikası, İngiltere ve Almanya'nın birbirine karşı olan çıkarlarını kullanmak aracılığı ile mümkün olduğundan bu yönde hareket etmiştir. Böylece savaşan devletler arasında kurduğu denge ile savaşın dışında kalmayı hedeflemiştir.⁷⁵

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya, Sovyetler birliğine savaş ilan ederek bu ülkeye yönelik olarak Barbarossa Harekâtını başlatmıştır. Bu harekât, Türkiye'nin üzerindeki

71. Sander, *Siyasi Tarih*, 152.

72. TBMM Z.C., D. 4, İ. 2, C. 9, 25 Haziran 1941.

73. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 263-264.

74. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 1:562.

75. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 261.

Alman ve Rus baskısının ortadan kalkmasını sağlayarak, Türkiye'yi bir anlamda rahatlatmıştır. Savaşın başladığı ilk günlerden itibaren her iki devlet de Türkiye için bir tehdit niteliğinde olmuşlar, ancak bu aşamada birbirleri ile mücadele içerisinde olduklarından tehlike ortadan kalkmıştır. Böylece Türkiye, her iki devlete karşı tarafsızlığını ilan etmiştir.⁷⁶ Savaşın odağında yaşanan değişiklik, Türkiye'nin durumuna önem kazandırmıştır. Ege'nin denetim altına alınması, Suriye'nin Vichy Hükümeti'nin kontrolünde olması ve Irak'ta Alman taraftarı Raşit Ali'nin gerçekleştirdiği darbe, Türkiye'nin Almanya tarafından çevrilmesi anlamına geliyor ve tarafsızlığını sürdürmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle Türkiye, Almanya'nın topraklarını kullanımına izin vermemeyerek, İngilizlerin, Irak'ta denetimi ele geçirmelerini kolaylaştırmıştı.⁷⁷

Almanların Rus hatlarını yararak hızla ilerlemesi karşısında, İngilizler ve Sovyetler arasındaki Ortak Harekât Anlaşması 13 Temmuz tarihinde imzalandı. Artık, İngiltere hem Türkiye hem de Rusya'nın ortak müttefikiydi.⁷⁸ Diğer yandan bu dönemde Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik olan tavrı ve tutumu de bilinmekteydi. İngiltere ile bir araya gelinen konferansta Stalin, On İki Ada ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı toprakların Türkiye'ye verilmesi düşüncesini hükümete bildirmişti. Yani, ilerleyen süreçte Rusya Boğazlar ile ilgili taleplerini dile getirecekti.⁷⁹

İki devlet arasında imzalanan bu anlaşmada Sovyetlere yardım amacıyla, Boğazların kullanımına atıf yapan bir maddenin bulunması karşısında, Türkiye harekete geçti. Almanya ile yapılan anlaşma çerçevesinde bu durum, Türkiye savaşa girmeksizin gerçekleşemezdi. Bu nedenle Türkiye, Sovyetlere yapılacak yardımlarda, Basra Körfezi'nin kullanımının daha uygun olacağını belirterek, bu maddeye itirazda bulunmuştur.⁸⁰

76. Sander, *Siyasi Tarih*, 152.

77. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:210.

78. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 338.

79. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 127.

80. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:211.

Türkiye'nin tarafsızlığını koruması ve Almanların Rusya'da hızla ilerlemesi karşısında, İran Körfezi ve İran bağlantısının kurulması, Sovyetler Birliği'nin ABD ve İngiltere tarafından desteklenmesi açısından önem kazanıyordu. Türkiye böyle bir hareketin kendisi için örnek teşkil edebileceği düşüncesindeydi. Bu noktada İngiltere ve Rusya, İran'ın işgaline yönelik hareketin kesinleşmesi üzerine, Türkiye'nin bu çekincelerini ortadan kaldırma amacıyla, toprak bütünlüğünü garantileyen ve Montreux sözleşmesine riayet edileceğini bildiren bir nota düzenlemişlerdir.⁸¹

Nihayet, 25 Ağustos 1941'de İran, İngiltere ve Sovyet iş birliği ile işgal edilmiştir. Rıza Şah tahttan indirilip yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçirilmiş ve Tahran bölgesi tarafsız olmak üzere İran nüfuz bölgelerine ayrılmıştır.⁸² Bu süreçte İngiltere, Türkiye'nin Sovyetlere güveni sağlandığı takdirde savaşa dahil olacağına inanmış, bu nedenle Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yolunda çaba sarf etmiştir. Fakat, 1942 yılı Türkiye için zorlu bir yıl olmuştur. Savaş malzemesi durumunda olumlu gelişmeler yaşansa da savaş dışı durumu sürdürmek gittikçe güçleşmiştir.

1942 Kasım'ında Alman ilerlemesinin, Stalingrad'da Sovyet orduları tarafından durdurulmasıyla, Rusya savaşta da üstün bir konuma geçmiş ve Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi kendisini yeniden göstermiştir.⁸³ Diğer yandan Alman ordularının Kuzey Afrika cephelerinde ABD ve İngiliz orduları karşısında aldığı yenilgiler müttefiklerin Türkiye'nin savaşa dahil olması konusunu gündeme getirmiştir.⁸⁴ Almanya'nın aldığı yenilgiler devam ederken, batı veya güney Avrupa'da yeni bir cephe açarak Almanya'yı zorlamak, böylece Sovyetler üzerindeki Alman baskısını da hafifleterek, Rusların nihayet karşı taarruza geçmesini sağlamak planı tasarlanırken, Türkiye bu planda yer alan kilit ülke olarak öne çıkıyordu.⁸⁵

81. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 125.

82. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 340.

83. Sander, *Siyasi Tarih*, 153-154.

84. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 268.

85. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:450.

Müttefik Devletler, ordularının Avrupa stratejisini belirlemek için 14-24 Ocak 1943'te Kazablanka'da bir araya geldiler. Roosevelt ve Churchill arasında yapılan bu konferansa Stalin davet edilmişse de gelememişti.⁸⁶ Bu toplantının savaşın kaderi açısından en önemli kararı, kayıtsız ve şartsız teslim ilkesinin kabul edilmesi olmuştur. Bu karar, bir tür, "tükeninceye kadar savaşma" sonucunu doğuracak ve savaşın toplam tahribatını da artıracaktı.⁸⁷

Türkiye açısından bu konferansın en rahatsız edici kararı, yukarıda bahsedilen Mihver ülkelerin kayıtsız ve şartsız teslimiyeti olmuştur. Bu koşul, Türkiye tarafından savaş sonunda Almanya'nın Avrupa'dan silinmesi olarak yorumlanmıştır. Bu durum sonrasında ise Rusya'nın egemen olacağı bir Avrupa dengesi, Türkiye'yi endişeye sevk ediyordu.⁸⁸ Diğer yandan, bu konferansta Churchill, Balkanlarda yeni bir cephenin açılmasını ve Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu gündeme getirmiş ve bu fikrinde ısrarcı olmuştur. Bu girişimi bizzat doğrudan Churchill yapacaktı. Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için yapılacak Amerikan askeri yardımı da İngiltere acılığıyla gerçekleşecekti.⁸⁹ Kazablanka Konferansı'nda kararlaştırıldığı biçimde Churchill, Türkiye'ye gelerek İnönü ile görüşmek istemiş ve bu görüşme 30-31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da gerçekleştirilmiştir.⁹⁰ Görüşmelerde ağırlıklı olarak, Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk-Sovyet ilişkilerinin son hali, Balkanların durumu ve Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesi zorunluluğu üzerinde durulmuştur.⁹¹

Görüşmelerde Churchill, Almanya'nın kesin yenilgisinin gerçekleşmesi için Türk topraklarından ve üslerinden yararlanılmasının zorunlu olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı koyabilmesi için en güvenli yolun savaşa dahil olması olduğunu belirtmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'nin güvenliğinin Birleşmiş Milletler tarafından sağlanacağı, İngiltere ve ABD'nin bu konuda Türkiye'ye

86. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 350.

87. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:261.

88. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 117-118.

89. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 136.

90. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 269.

91. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:451.

güvence vereceklerinin altını çizmiştir.⁹² Görüşmelerde Türk tarafı, Sovyet tehdidine karşı bir güvence istemişler ve Türk Ordusunun çağdaştırılmasının gerekliliği zerinde durmuşlardır. Bu istekler, Churchill tarafından kabul görmüş ve Türkiye'ye yapılan askeri yardımın artırılarak devam edeceği belirtilmiştir.⁹³

Buna göre, Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacı olarak savaş malzemesi, saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına verilecek olan belli miktarda uçaksavar ve tanksavarlar Türkiye'ye sağlanacaktı. Bunun yanında konferansta, Türkiye'nin askeri gücünün zayıf olduğu ve güçlendirilmesinin zorunluluğu ile Türkiye'nin istediği gibi hareket etme serbestisi ön plana çıkan iki nokta olmuştu.⁹⁴ Adana Konferansı sonrasında, İngiltere'nin Türkiye'yi müttefiklerin yanında savaşa sokmaya yönelik çaba ve çalışmaları devam etmiş, Mihver Devletlerin her yenilgisi Türkiye üzerindeki baskıyı daha da artırmıştır.⁹⁵

Amerikan Başkanı Roosevelt ve Churchill, savaşın seyrini değerlendirmek amacıyla, 1943 yılının 12-25 Mayıs tarihleri arasında, ABD'nin başkenti Washington'da bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde, Sicilya'ya asker çıkarılması planlanırken, savaştaki durumunu İtalya'ya göre belirleyen Türkiye'nin savaşa dahil olmasını sağlamanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Böylece Almanya'nın kullanımında bulunan Romanya petrol alan ve tesislerine, Türk Hava üslerinden saldırıda bulunabilmek ve Balkanlarda ikinci bir cephe açmak mümkün olacaktı.⁹⁶ Bu bağlamda müttefiklerin Kuzey Afrika'da elde edecekleri başarıları Türkiye'yi olumlu bir biçimde etkileyecekti. Türkiye aktif ya da pasif bir şekilde savaşa dahil olmalıydı.

92. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 269.

93. Ergun Korbek, "II. Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999), 2:90-91.

94. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 167.

95. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 129-132.

96. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:454.

İlerleyen süreçte, Quebec Konferansı 11-24 Ağustos tarihleri arasında yine Roosevelt ve Churchill'in katılımı ile toplandı. Diğer konuların yanında Türkiye açısından ön plana çıkan kararlar, müttefiklerin yanında savaşa katılmasının erken olduğuna, ancak Balkan coğrafyasında açılacak yeni cepheye yönelik olarak, Türk hava üslerinin vakit kaybetmeksizin Müttefiklerin kullanımına açılmasının talep edilmesine karar verildi. Diğer yandan Türkiye'nin askeri gücüne katkıda bulunulmaya devam edilecekti. Çünkü, Türkiye'nin Almanya'ya ihraç ettiği kromu durdurması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerini engellemesi gerekiyordu. Sovyetler ise, Türkiye'nin tarafsızlığının giderek daha fazla Almanya'nın işine yaradığı hakkında rahatsızlığını dile getiriyordu.⁹⁷

Sovyet Rusya, Balkan coğrafyasını savaşın sonunda kendi doğal nüfuz bölgesi olarak gördüğünden, bu bölgede Batılı Müttefik Devletlerin askerlerinin konuşlanmasını istemiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi için ısrarcı oluyor ve Müttefiklerin Balkanlarda ikinci cepheyi açmasının önüne geçmeyi amaçlıyordu.⁹⁸ İlerleyen süreçte Müttefiklerin Dışişleri Bakanları; Hull, Eden ve Molotov, 19 Ekim 1943'te Moskova'da bir araya geldi. Konferansta Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı kesin zafer elde edene kadar savaşacağına garantisini vermiş ve ayrıca savaş sonunda kurulacak olan uluslararası kuruluşu destekleyeceğini de belirtmiştir.⁹⁹

Diğer yandan konferansın gündeminde yer tutan konu, Türkiye'nin savaşa girmesi olmuştur. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa dahil olmasını isteyerek bu konuda ısrarcı olmuştur. Sovyetlerin ısrarcı tutumunda, Türkiye'nin savaş dışı durumu dolayısıyla, Almanların Balkanlarda çok büyük bir kuvvet bulundurmadan bu bölgeyi güvence altında tutabildiği, bu nedenle Sovyet cephesine daha fazla asker yığdığı düşüncesi etkili olmuştur. Sovyetlerin bu yöndeki isteği ve ısrarı, Türkiye'nin savaşa girmesini daha çok

97. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 171-172.

98. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 156.

99. Sander, *Siyasi Tarih*, 190.

Rusya'nın Balkanları denetlemesini engellemek için isteyen İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁰⁰

Moskova Konferansı, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin 1943 yılı sonundan evvel savaşa girmesi noktasında anlaşması ile son bulmuştur. Müttefikler bu taleplerini yazılı olarak Türkiye'ye bildirmişler ve ilerleyen aşamada ABD'de bu talebe katılmıştır. Nihayet ABD, SSCB ve İngiltere, Türkiye'nin savaşa dahil olması konusunda bir görüş birliğine varmışlardır.¹⁰¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, konferansta alınan kararları bildirmek üzere Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu ile 5-8 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de görüşmüştür. Eden, Türkiye'nin bir ay içerisinde savaşa dahil olmasını istemiş, ancak kendisine verilen cevap, yeteri kadar yardım yapılmadıkça Türkiye'nin savaşa katılmayacağı olmuştur. Görüşmede, Türkiye'nin olumsuz cevabının Türk-İngiliz ilişkilerinin gerilmesine yol açacağına altı çizilmiş de Türkiye savaşa katılmayı reddetmiştir.¹⁰²

İlerleyen süreçle ortaya çıkan koşullar doğrultusunda savaşı müttefiklerin kazanacağına belirmesi ile Müttefiklerin yaptıkları görüşmeler, savaş sonrası dünya düzeni konusunu da içermeğe başlamıştır. Bu noktada 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Churchill, Roosevelt ve Stalin'in katılımıyla gerçekleşen Tahran Konferansı önemli bir rol oynamıştır. Konferansta aynı zamanda Türkiye'nin savaşa dahil olması noktasındaki ısrar da sürdürülmüştür.¹⁰³

Müttefiklerin Batı Avrupa'da açılmasını tasarladıkları yeni cephe üzerindeki çalışmaların yürütüldüğü konferansta, Türkiye'yi savaşa dahil etme yönündeki çalışmaların ve yardımın, Batıda yapılacak söz konusu harekate zarar vermemesi şartı ile şartı ile sürdürülebileceğinin altı çizilmiştir. Bu durumda, ABD de bunun başka cephelerden

100. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1: 292.

101. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 273.

102. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 372.

103. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:300.

kuvvetlerin kaydırılmaması şartı ile kabul edebileceğini belirtiyordu. İngiltere ise müttefiklerini bu konuda ikna etmeye çalışırken, Türkiye'yi savaşa ikna etme noktasında sınırlı bir yardımın yeterli olacağını ve Almanya'nın da zaten Türkiye'ye saldırmayacağını ifade ediyordu.¹⁰⁴ Fakat Stalin, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi hakkındaki görüşünü değiştirmişti. Fransa'da yapılacak savaşın ertelenmesine yol açarsa askeri kuvvetlerin Türkiye'ye kaydırılmaması gerektiğini öne sürüyor, bu nedenle Türkiye'nin savaşa ikna edilmesinin önemsiz olduğunu savunuyordu. Buna rağmen konferansta, Türkiye'nin savaşa dahil olmasının önemli bir gereksinim olduğu ve Türkiye'nin 14 Şubat 1944 tarihine kadar aktif olarak savaşa dahil olması gerektiği kararı alınmıştır.¹⁰⁵

Türkiye, savaşa ikna edildiği takdirde Müttefikler, Boğazlar üzerinden Rusya'ya ulaşabilecekti. Karadeniz bağlantısının sağlanmasıyla hem SSCB rahatlatılabilecek hem de Rusya'ya ulaşılan yol kısalacağından, bu güzergahta kullanılan donanma gemilerinin yükü azalacaktı. Diğer yandan, Türkiye'de kurulacak hava üsleri sayesinde, Almanların denetiminde bulunan Romanya'daki petrol tesislerine hava saldırıları düzenlenebilecekti. Böylece Bulgaristan ve Romanya'nın savaş dışı kalması sağlanabilirdi.¹⁰⁶

Bu doğrultuda konferans sonunda Türkiye'ye savaşa katılması için son bir kez daha çağrı yapılmasına ve Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşülmesine karar verilmiş. Türkiye'nin savaşa ikna edilmesinin sağlanması amacıyla, İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesinin ardından Türk tarafı, bir karar tebliğine maruz kalmamak ve serbestçe görüş alışverişinde bulunmak şartı ile teklifi kabul etmiştir. Roosevelt, Churchill ve İnönü, Kahire'de eşit koşullar altında görüşmek ve herhangi bir tek taraflı tebligatın söz konusu olmaması konusunda anlaşmışlardır.¹⁰⁷

104. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:460.

105. William Hale, *Türk Dış Politikası* (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003), 95.

106. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 175-176.

107. Berna Dönmez, "İkinci Dünya Savaşının Son Döneminde Türk Dış Politikası," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1999), 2:519.

4-7 Aralık 1943 tarihlerinde gerçekleşen İkinci Kahire Konferansında yaptığı ilk konuşmada Churchill, Türkiye'nin de savaşa dahil olması isteğini tekrarlamıştır. Görüşmelerde Roosevelt, konu hakkında daha esnek bir tutum sergilerken Türkiye'yi Birleşmiş Milletler üyeleri arasında görmekten duyacağı memnuniyeti belirtmiştir. Görüşmeler sırasında Churchill, Türkiye'nin SSCB ile dost ve müttefik olarak savaş sonunda muzaffer devletler arasında yer alabilmesi için, 15 Şubat 1944 tarihine kadar mutlaka Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.¹⁰⁸

Konferansta Türk tarafı mümkün olduğu kadar uzun süre tarafsız kalarak gücünü korumak, çok silah alarak Rusların olası bir oldu-bittisi ile karşı karşıya kalmamak için hazırlıklı bulunmayı amaçlamıştır.¹⁰⁹ Ancak Churchill, Türkiye'nin savaşa katılması noktasında ısrarcı olmuş ve savaş ilan etmesi halinde SSCB dahil tüm müttefiklerle dostane ilişkilerinin devam edeceğini, savaş sonunda dost ve müttefik olarak galipler arasında yer alacağını belirterek, aksi halde yalnız kalacağı ve Sovyetler Birliği'ne karşı desteklenemeyeceği konusunda Türkiye'yi uyarmıştır.¹¹⁰

Sonuç olarak, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiştir. Ancak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinin altını çizmiştir.¹¹¹ Genel olarak değerlendirildiğinde bu konferansın sonunda Türkiye'nin savaşa dahil olması konusunda İngiltere'nin yoğun baskılarına rağmen ABD ve Rusya'nın artık bu konuya sıcak bakmamaları dolayısıyla hareket serbestliği kazanmış ve denge sağlayabilmiştir.¹¹²

Konferansta alınan kararlar gereği, Türkiye ile gerçekleştirilecek ikili görüşmeler için İngiliz Heyeti 1944 Ocak ayında Türkiye'ye gelmiştir. Hava savunması ve üs hazırlıkları

108. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 276.

109. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 194.

110. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:462; Hale, *Türk Dış Politikası*, 96.

111. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 372.

112. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl : 1939-1945*, 187-219.

ile Türkiye'ye verilecek malzeme ve sevkiyat konularının gündeme geldiği görüşmelerde, uzlaşma sağlanamadığı gibi süre de uzamıştır. Bu görüşmelerde Türkiye, kendisine yeterli silah ve teçhizat temin edilmeden müttefiklere üslerini kesinlikle kullanılmayacağına altını çizmiştir. Bu bağlamda iki heyet arasında müzakerelerin tıkanması üzerine, İngiliz Heyeti 3 Şubat'ta Türkiye'den ayrılmıştır.¹¹³ Bu gelişme ile İngiltere, silah sevkiyatını durdurduğu Türkiye ile diplomatik ilişkilerini de azaltma kararı almıştır. Türkiye ve İngiltere arasında ortaya çıkan bu gerilim ile Türkiye'nin Almanya'ya sevk ettiği krom miktarında da bir atış olmuştur. Ancak bu durum ABD'nin tepkisiyle karşılandığı gibi, 1944'te ABD ve İngiltere büyükelçileri Türkiye'ye bu konuda bir nota sunmuştur.¹¹⁴

Diğer yandan bu dönemde Müttefikler ve Türkiye arasında bir güven bunalımı da kendisini göstermiştir. İngiltere ve ABD, Türkiye savaşa dahil olmadığı için savaş planları hakkında Türkiye'ye bilgi vermekten kaçınıyorlardı.¹¹⁵ Bu aşamada gündeme gelen krom sorunu, ülkelerin arasındaki iplerin daha da gerilmesine sebebiyet vermiştir. Aslında Türkiye, savaşın başladığı ilk yıllardan itibaren Almanya ile geniş bir ticari ağ oluşturarak 1940 yılında Almanya ile imzaladığı Ticaret Antlaşması ile bu pozisyonunu güçlendirmişti. Ancak bu durum, 1943 yılından beri İngiltere'nin tepkisini çekiyordu. Nihayet müttefiklerle olan ilişkilerin gerilmesi sonrası, Almanya'ya yapılan krom ihracı önce ayda yaklaşık 4000 tona düşürülmüş, 20 Nisan 1944'te ise krom ihracatı tamamen durdurulmuştur.¹¹⁶

Ancak bu süreçte 1944 yılının 5 Haziran tarihinde, boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçmesi, İngiltere, Türkiye ve diğer müttefikler arasında yeni bir anlaşmazlığı ortaya çıkarmıştır. Bu tarihte Almanya, bazı gemilerinin Romanya'ya boğazlardan geçerek

113. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 279.

114. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:336.

115. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:465-466.

116. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 246.

ulaşmaları için izin istemiş ve İngiltere de bunların savaş gemisi olması dolayısıyla geçişlerine izin verilmemesini talep etmiştir.¹¹⁷

Türkiye, Almanya'nın bu gemilerin savaş gemisi olmadığı garantisini vermesi üzerine, Karadeniz'e geçişlerine izin vermiş ancak daha sonra yapılan aramalarda gemilerde bir miktar silah, üniforma ve teçhizat bulunması üzerine gemilerin geçişi engellenmiştir. İlerleyen süreçte, Alman gemilerinin boğazlardan geçişlerinde aramalar artırılarak denetimler sıklaştırılmıştır.¹¹⁸ Fakat yaşanan olaylar sonunda, Dışışleri Bakanı Menemencioğlu, takip ettiği politikaların Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıyor olması gerekçesiyle istifa etmiş ve yerini geçici bir süreliğine Başbakan şükrü Saracoğlu'na devretmiştir.¹¹⁹

Türk Dışışlerinde yaşanan istifanın ardından, müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskılarında bir azalma söz konusu olmadığı gibi daha da artmıştır. Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi, müttefiklerin isteği doğrultusunda bir sonuca bağlanmadığı sürece baskı devam ederek artmış ve Türkiye'yi yalnız başına bırakma politikası takip edilmeye başlanmıştır.¹²⁰ Bu doğrultuda İngiltere ve ABD, Türkiye'den Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu konuda İngilizler, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesinin, Almanya üzerinde derin psikolojik etkiler yaratacağı ve moral çöküntüsüne neden olacağını düşünesi ile ısrarcı olurlarken, ABD ise İngiltere'nin bu fikrini destekliyordu. Sovyetler Birliği ise, Türkiye'nin bu konuda geç kaldığını ve Türkiye'nin ya savaşa girmesi ya da tek başına bırakılması gerektiğini düşünüyordu.¹²¹

117. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 181.

118. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:468.

119. Hale, *Türk Dış Politikası*, 98.

120. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 239.

121. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 256-257.

Bu gelişmeler ile Türk Hükümeti, müttefikler ile olan ilişkilerinin daha kötüye gitmesinin önüne geçebilmek amacıyla, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi kararını 1944 Haziran ayının ilk günlerinde ele almış ve yapılan görüşmeler sonunda, İngiltere ve ABD'nin isteğine uygun olarak, Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararına varılmıştır.¹²²

Söz konusu karar, 2 Ağustos 1944 tarihinde TBMM'nin olağanüstü toplantısında görüşülmesinin ardından kabul edilmiş, Türkiye, Almanya ile olan diplomatik ve ekonomik ilişkilerini resmi olarak sonlandırmıştır. İlerleyen süreçte, Japonya ile ilişkilerin kesilmesi ise 1945'in 6 Ocak tarihinde gerçekleşecektir.¹²³ Ardından, İngiltere ve ABD ile Türkiye'nin ilişkilerinde bir gelişme gözlemlense de SSCB, Türkiye'nin bu kararının savaş sonrası için bir hak istemesine yeterli sayılmayacağını düşünüyordu.¹²⁴

Bu aşamada Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerdeki soğuk hava kendisini hissettirmeye başladığı gibi, Türkiye üzerinde bir Sovyet tehlikesi de belirmiştir. Bu nedenle 1944 yılının sonunda, İngilizlerin Yunanistan'a asker çıkararak bu bölgeyi kontrol altına almaları Türkiye'yi rahatlatmıştır. Balkanlarda, Yunanistan ile tekrar iş birliği için devreye giren Türkiye, on iki ada üzerinde hiçbir talep ve amacının olmadığını da Yunan Hükümeti'ne bildirerek olumlu ilişkiler için adım atmıştır. 1945 yılının ilk aylarında Orta Avrupa ve Balkanlar, Sovyetler Birliğinin işgal tehlikesi altına düşmüş, dolayısıyla Türkiye'nin başlıca endişe kaynağını da bu konu oluşturmuştur.¹²⁵

Savaşın son günlerine yaklaşıldığı sırada ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme, 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı olmuştur. İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı Roosevelt ve SSCB Devlet Başkanı Stalin'in bir araya gelmesiyle toplanan konferansta, Dünya'nın savaş sonrasındaki durumu ve takip edilecek politikalar

122. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 287-288.

123. Gönülbol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 183.

124. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl*, 240.

125. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 372-373.

üzerinde durulmuştur. Bu nedenle konferansın savaş sonrası dönemin başlangıç noktasını oluşturduğu ifade edilebilir.¹²⁶

Konferansta Türkiye, Stalin'in Boğazlar meselesi ve Montrö'nün durumunu ortaya atmasıyla gündeme gelmiştir. Buna göre Sovyetler, 1936 yılında imzalanan ve Türkiye'ye Boğazların silahlandırılması imkanını veren Montrö Antlaşmasının tekrar gözden geçirilmesi konusunda ısrar ediyorlardı. Rusya'ya göre Boğazlar, Türkiye ve SSCB tarafından organize edilen ve Karadeniz'in diğer önemli güçlerin de etkin olduğu ortak bir savunma altında olmalıydı. Sovyetlerin bu iddiaları ve taleplerinin İkinci Dünya Savaşı sonunda ve sonrasındaki süreçte Türkiye'nin güvenlik hedeflerini birincil seviyede etkilediği görülmektedir.¹²⁷ Konferansta Stalin, Montrö'nün artık eskimiş olduğu üzerinde durarak değişmesi gerektiğini, bu sözleşme gereğince Japon İmparatorluğunun boğazlarda Rusya'dan daha büyük bir role sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu sözleşmenin İngiltere ve Rusya ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde imzalanmış olmasından dolayı böyle bir durumun var olduğunu, oysa güncel durumda İngiltere'nin Japonya ile birleşerek Rusya'yı boğma niyetinde olmadığını ve Türkiye'nin boğazlar aracılığıyla Rusya'nın boğazına sarılmasına artık tahammül edemeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁸

ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'de konuya olumlu bir biçimde yaklaşmışlardı. Sovyetlerin, boğazlara ilişkin düzenlemeler noktasında sunacağı önerilerin, üç devletin dışişleri bakanlarının bir araya geleceği Londra'da yapılacak görüşmelerde tartışılması, Türk Hükümeti'nin bu önerilerden haberdar edilmesi kararı verilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte, söz konusu toplantı gerçekleştirilemediğinden, Rusya bu konu üzerinde diğer toplantılarda duracaktır.¹²⁹ Yalta Konferansında alınan bir diğer önemli karar, 1945 yılının Nisan ayının sonunda San Francisco'da toplanacak

126. Sander, *Siyasi Tarih*, 193.

127. Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in The Middle East and Its Impact on Turkey," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15, S. 45 (1999): 1123-1124.

128. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:472.

129. Gönülbol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 184.

Birleşmiş Milletler Konferansına sadece 1 Mart 1945'ten önce Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak davet edilecek olmalarıydı.¹³⁰

Bu bağlamda Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaşa resmen dahil olmuştur. Savaşın artık neredeyse tamamen sona erdiği bir dönemde Türkiye'nin gerçekleştirdiği savaş ilanı, sembolik bir eylem niteliğindedir. Bu kararın alınmasının temeli değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Sovyet tehlikesi karşısında Batı Bloğuna ve özellikle ABD'ye yakınlaşmak istediği görülmektedir. Uluslararası bir örgütün temelini atmak için San Francisco'da yapılacak Birleşmiş Milletler toplantısına Türkiye de katılmayı ve böylece müttefikleri yatıştırmayı amaçlıyordu.¹³¹

24 Şubat tarihinde, Türkiye'nin Washington Maslahatgüzarı, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Beyannamesine katıldığına dair belgeyi imzalamıştı. 5 Mart 1945'e gelindiğinde, müttefikler Türkiye'yi San Francisco Konferansına davet etmişler, bu karar ertesini gün Türk Hükümeti'ne ABD büyükelçisi tarafından bildirilmişti. Bu sayede Türkiye, Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer alabilecekti. Ancak bu süreçte, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı olarak uygulayacağı politikanın ilk yansıması, iki ülke arasındaki Dostluk Antlaşmasını yenilememek olmuştur. Buna göre Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, İlk olarak 1925 yılında imzalanan ve 1945 yılına kadar yenilenerek gelen Sovyet-Türk Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemeyeceğini açıklamış, II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan gelişmeler ve değişimler dolayısıyla anlaşmanın yenilenmesini Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye geri verilmesi, Montrö Boğazlar rejiminin tekrar gözden geçirilmesi ve Trakya sınırında Bulgaristan lehine iyileştirilmeler yapılması gibi koşulları yerine getirmesine bağlamıştır.¹³² Bu bağlamda Rusya, 7 Kasım 1936 Protokolü gereğince feshetmek talebinde bulunduğunu Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirmiştir.¹³³

130. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 292.

131. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 290-291.

132. Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy," 1123

133. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983), 138-139.

7 Mayıs 1945'te Almanya'nın kayıtsız ve şartsız teslim olmasının ardından, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihinde toplanan Postdam Konferansı, yeni bir dönemi ifade ediyordu. Konferansın ana konusunu, Nazi Almanya'sının nasıl yönetileceği, savaş sonrası dünya düzeninin belirlenmesi, barış anlaşmalarının nasıl yapılacağı ve savaş tahribatının nasıl giderileceği gibi başlıklar oluşturmuştur.¹³⁴ Türkiye'yi yakından ilgilendiren nokta ise, Montrö Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği ile boğazların tüm dünyaya açık olması ve uluslararası bir sistemle serbest geçişlerin güvence altına alınması fikri ABD tarafından gündeme getirilmiştir. İngiltere, SSCB'nin savaş gemileri ve ticaret filolarına hem savaş hem de barış zamanında geçiş izni verilmesi gerektiğini, boğazlarda tatbik edilecek yönetim biçiminin üç büyük devlet ve ilgili devletlerin garantisi altında olması gerektiğini belirtmiştir. Konferansın sonunda, Montrö Sözleşmesinin değiştirilmesi konusunda uzlaşıldığı ve üç büyükler ile Türkiye arasındaki görüşmelerin başlatılmasının gerekliliği ifade edilmiştir.¹³⁵

Bu konferans sırasında Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tehditkâr tavrı açık olarak kendini göstermiş, Rusların boğazlarda üs istemesi ile Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya terk edilmesine dair görüşleri bağlamında daha da yoğun bir nitelik kazanmıştır.¹³⁶ Ancak ilerleyen süreçte İngiltere'nin Şubat 1946'da üçlü ittifak antlaşmasının yürürlükte olduğu ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etme yükümlülüğünün bulunduğu dair notu iletmesi ve 5 Nisan 1946 tarihinde ABD zırhlısı Missouri'nin İstanbul limanına demir atması, Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlık devresinin sona erdiğinin bir göstergesi konumunda olacaktır.¹³⁷

İkinci Dünya Savaşı yılları süresince Türkiye'nin takip ettiği aktif tarafsızlık ve denge politikası, ülkenin savaş dışı kalarak savaşın pek çok ülkede ortaya çıkardığı yıkımından kurtulmasını sağlamıştır. Ancak diğer açıdan, bu politika savaş süresince müttefiklerin tüm baskılarına rağmen savaşa dâhil olmayan Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlığa

134. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1:377.

135. Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 196.

136. Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 154.

137. Oran, *Türk Dış Politikası*, 1:475.

itmiştir. Bu aşamada Sovyet Rusya'nın tehditkâr tavrı, savaş sonrasındaki süreçte Türkiye'nin dış politikasındaki belirleyici unsur niteliğinde olmuştur. İlerleyen yıllarda Türkiye, Batı Bloğuna yaklaşarak ABD ile ilişkilerini geliştirmeye ve onun desteğini alarak hareket etmeye başlamıştır.

1.3. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki Sosyal ve Ekonomik Etkileri

Birinci Dünya Savaşının sonunda yenilen devletlere ağır şartlar içeren barış antlaşmalarının imzalatılmasıyla kurulan düzen, ilk aşamadan itibaren sorunlar yaratarak yeni bunalımlara sebep olmuştur. İlerleyen süreçte, Avrupa'daki güç dengesinin değişimiyle, dünya, savaş sonunda kurulan düzenin değişmesini isteyen revizyonist ve bu düzenden memnun olan anti-revizyonist devletler arasında ikiye bölünmüştür. Bu devletler arasındaki mücadele, 1939-1945 yılları arasındaki sürece damgasını vurmuştur. 1 Eylül 1939 tarihinde, Almanya'nın Polonya topraklarına saldırmasıyla başlayan savaş, kısa zaman içerisinde İngiltere ile Fransa'nın katılımıyla tüm Avrupa kıtasını etkisi altına almış ve sebep olduğu zorlu koşullar ile tüm dünyada kendisini hissettirmiştir.

Bu dönemde savaş kavramı, devlet ve vatandaşın topyekûn mücadele alanı haline geldiğinden, II. Dünya Savaşı, cephe gerisinde yaşayan sivil halkın gündelik hayatını direkt olarak etki altında bırakmıştır. Bu büyük felaketin dünya üzerinde yarattığı koşullar, devletlerin, toplumun gündelik yaşamını söz konusu koşullara göre yeniden şekillendirmesini gerekli kılmıştır.¹³⁸ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, kendisini savaş dışında tutmayı başarmış ancak, stratejik konumu nedeniyle Mihver ve Müttefik devletlerin baskısını sürekli üzerinde hissetmiştir. Bu dönemde, Türkiye dış politikada takip ettiği tarafsızlık politikası doğrultusunda, Türk topraklarının bütünlüğünün sağlanması ve erken Cumhuriyet yıllarından itibaren elde edilen siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımların korunmasını amaçlamıştır.¹³⁹

138. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016), 6.

139. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 26.

Bu dönemin dış politikasında, Mihver ve Müttefik Devletlerin savaş sürecinde değişen güçleri ve konumlarına göre hareket edilmiştir. Söz konusu devletler arasındaki güç ilişkilerini ve hatta zaman zaman ortaya çıkan çatışmaları kullanarak, savaş dışında kalmaya çalışılmış ve takip edilen taktikler ile planlanan stratejiler, savaşın gidişatı ve devletlerin askeri durumlarına paralellik göstermiştir.¹⁴⁰ Söz konusu süreçte Türkiye, bu politikayı iki temele dayandırmıştır. Öncelikle kendisine yönelebilecek aşırı baskı karşısında diğer tarafa geçebilmek için hareket serbestliğini sağlayabilmek, ikincisi ise, topraklarına yapılacak ani bir saldırıya izin vermeyeceğini belirten kararlı tutum sergileyebilmek.¹⁴¹ Türkiye'nin bu alandaki kararlı ve güçlü tutumu, caydırıcı büyüklükteki bir ordu gücünü mobilize etmesine bağlı olduğundan, savaşın başlamasıyla ilan edilen seferberlikle, büyük bir iş gücü ekonomi piyasasından çekilerek tüketici hale getirilmiştir.

Bu durum, ekonominin dengesini yerinden oynattığı gibi, en fazla tarım sektörünü ve köylüyü etkilemiştir. Bununla birlikte bu yıllarda iklim koşullarının elverişsizliği ve yetersiz yağış oranı nedeniyle buğday üretimi de düşmüştür. Böylece, halkın temel besin maddesi olan buğdayın fiyatında yaşanan artış, halkın ekmek ve unlu mamullere doğrudan ulaşımını engellemiştir.¹⁴² Dolayısıyla, ekonomik yapısı temelde tarıma dayalı olan Türkiye için, bu süreçteki temel problem ve çözüm, üretimin düşmesini engelleyerek sanayi ve ticareti ayakta tutmak olmuştur.¹⁴³ Diğer yandan halk, en temel gıda maddesindeki fiyat artışı ile mağdur duruma düşmüştür. Savaş döneminde üretimde yaşanan düşüş, ticari alanda da yansımaları bulmuştur. Yiyecek ve giyecek mallarındaki sıkıntı ile ortaya çıkan karaborsa, pek çok temel tüketim maddesini piyasada bulunmaz hale getirmiştir.¹⁴⁴

140. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 250.

141. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 1:562.

142. Kemal Arı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1998), 1:450.

143. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si: İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 2:12.

144. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990), 23.

Hayat pahalılığı ve temel tüketim maddelerinde yaşanan darlık, ihtikar ve karaborsanın yaygınlaşması problemini beraberinde getirmiş, halkın maruz kaldığı yokluk ve gıdasızlık da çeşitli toplumsal sorunların sebebi olmuştur. Bu durum karşısında hükümet, çeşitli finansal uygulamalarla ekonomiye müdahale ederek, savaşın yarattığı olumsuz koşulları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.¹⁴⁵ Ancak bu yıllarda göreve gelen hükümetler, farklı iktisadi uygulamalar ve önlemler gerçekleştirmişlerdir. Savaşın ilk günlerinden 1942 yılına kadar görevde bulunan Refik Saydam Hükümeti, piyasadaki ticari ilişkiler ve fiyatları sıkı bir biçimde kontrol edebilmek ve ihtikar ile karaborsayı önlemek için çalışmış, seferberlik halinde bulunan ordunun ve halkın iâşesini sağlamak noktasında yeni bir yapılanma oluşturma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla hükümet, elde var olan bütçe imkânı doğrultusunda temel tüketim ihtiyaçlarını temin ederek, ordu ve halkın iâşesini sağlamak ve ticareti kontrol altına alarak gerekirse güvenlik önlemleri ile fiyat artışlarını engellemeyi hedeflemiştir.¹⁴⁶

Bu bağlamda ilk aşamada gerçekleştirilen en önemli eylem, 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nun TBMM tarafından onaylanması olmuştur. Bu kanuna dayanılarak çıkartılan kararnameler, ekonomi politikalarının yönlendirilmesinde hükümet tarafından kullanılan en önemli araç olmuştur. Bu kanun, savaşın sonuna kadar geçen yıllar içerisinde karşılaşılan çeşitli sorunların aşılması noktasında altı kez değişikliğe uğramıştır.¹⁴⁷ Diğer yandan, kanunun uygulanabilmesi noktasında, Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalat ve Ticaret Bakanlıklarından oluşan bir Koordinasyon Heyeti kurulmuştur. MKK ile hükümetin sahip olduğu yetkiler, ekonomide karşılaşılan sorunların etkisi ve yoğun baskısı ile problemin halk üzerinde ortaya çıkardığı etkiye göre kullanılmış ve uygulanmıştır. Bu tablo göz önünde tutulduğunda, savaş yıllarında hükümet tarafından çözümlenmek istenen temel sorunun, ülkenin üretim ve tüketim dengesini yeniden sağlamak olduğu görülmektedir.¹⁴⁸

145. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 52.

146. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 123.

147. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 183.

148. Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2:97-109.

Kanun, yaşanan olağanüstü süreçte, ekonomide yeni roller üstlenerek işlevler gerçekleştirecek aktörlerin ve kurumların oluşturulmasını kolaylaştırmıştır. Savaş başlar başlamaz çeşitli mallar üzerinde ihtikar hareketleri kendini göstermiştir. Bu durum karşısında, özellikle şehirlerde işeyi engelleyici önlemler alınarak, MKK'nin hükümete sağladığı yetki ile fiyat artışı ve karaborsanın önlenmesi noktasında, narh ve fiyat murakabesi uygulamaya konulmuştur.¹⁴⁹

Bu doğrultuda birçok temel ihtiyaç maddesinin fiyat ve kazanç sınırlarının belirlenmesi amacıyla, 28 Ekim 1940'ta İaşe Müsteşarlığı oluşturularak, Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. Hükümet, bu kurumlar aracılığıyla piyasada malların fiyatlarını belirleyerek, malları denetlemeyi ve yüksek karaborsa fiyatlarını engellemeyi hedeflemiştir. Bu bağlamdaki bir diğer uygulama, esnaf ve tüccara yüz kuruşun üzerinde yaptığı işlemlerde sattığı malı ve fiyatını gösteren bir fatura verme zorunluluğunun getirilmesi olmuştur. Ancak tüm bu önlemler fiyat artışının önüne geçilmesinde etkili olmadığı gibi, piyasada darlık, ihtikar ve pahalılık daha ciddi bir biçimde kendisini hissettirmiştir.¹⁵⁰

Bu aşamada temel yiyecek ve yakacak madde ihtiyacını karşılayabilmek için yeni düzenlemeler ve örgütlenmeler yoluna gidilmiştir. Bu amaçla kurulan İaşe Müsteşarlığı'nın yanında petrol ürünlerinin alım, satım işlemlerinin düzenlenmesi, ithal ve stok işlemlerinin gerçekleştirilmesi için Petrol Ofisi kurulmuştur. Diğer yandan iaş işlerinin düzenlenmesi, iaş maddelerinin alım, satımı ile ithalat ve ihracatını gerçekleştirmek, stok ve dağıtım işlerini yürütmek amacıyla da Ticaret Ofisi kurularak söz konusu kurumlar İaşe Müsteşarlığına bağlanmıştır.¹⁵¹

149. Tülay Alim Baran, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1998), 2:230.

150. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 84-89.

151. Arı, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar," 452.

Kentlerde İaşe Müdürlükleri ve İaşe Heyetleri oluşturularak, bu gibi işlerin yerelde de düzenlenmesi yoluna gidilmiş, böylece temel tüketim maddeleri, giyecek ve yakacak maddelerinin ihtiyaç miktarının belirlenerek stoklanması ve dağıtılması sağlanarak bu kurumlara gerektiği hallerde önlemler alma yetkisi de verilmiştir. İlerleyen süreçte piyasadaki darlık bazı temel tüketim maddelerinin karne ile dağıtılması uygulamasını ortaya çıkardığında dağıtım karneye bağlanmış olan maddelerin dağıtılması için Halk Dağıtım Birlikleri uygulamaya devreye sokulmuştur.¹⁵²

Bu dönemde üretimin düşmesi, tüketim maddelerinde yaşanan kıtlık ve paranın her geçen gün değerini kaybetmesi fiyatların hızla artmasına sebep olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak yaşanan pahalılık, sabit ve dar gelimli vatandaşları ağır bir biçimde mağdur ve muhtaç bir konuma düşürmüştür. Bu yıllarda hayat pahalılığının bir göstergesi olan toptan fiyat endeksi sürekli bir artış içerisinde olmuştur.¹⁵³

1942’de, Başbakan Refik Saydam’ın ani bir biçimde gerçekleşen vefatının ardından göreve gelen Şükrü Saracoğlu Hükümeti ile de ekonomi alanında takip edilen politikalar değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda, iç ve dış piyasalarda savaşın ortaya çıkardığı kıtlıktan doğan talep artışının, ekonomi üzerindeki kamçılayıcı etkisinden faydalanmak amacıyla, fiyatlar ve piyasa üzerindeki kontrollerden kaçınarak, üretimi teşvik etmek ve böylece açık enflasyonist gelişimi sineye çekmek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, devletin ekonomi üzerindeki hakimiyeti zayıfladığı gibi, fiyatlar üzerindeki sınırlama ve denetim de sonlandırılarak üretimin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.¹⁵⁴

152. Osman Köksal, “Savaş Döneminin Memurların Alım Gücüne Etkileri,” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1998), 2:240.

153. İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi* (İstanbul: Can Yayınları, 2007), 287-288; 1938 yılında toptan eşya fiyat endeksi 100 birim olarak temel alındığında endeksin 1942’de 340, 1943’e gelindiğinde daha da yükselerek 590’a ulaştığı görülmektedir. 1944 yılından sonra ise bir düşüş içerisinde olmuştur.

154. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 125.

Ancak bu dönemde uygulanan ekonomik politikalar, hedeflenen sonuçları ortaya çıkarmak yerine fiyatların daha da yükselmesine ve karaborsanın daha da artmasına sebebiyet vermiştir. Söz konusu sistemde belirli kesimler aşırı kazanç sahibi olurken, geniş halk kitlesini oluşturan dar ve sabit gelirli vatandaş, ağır ekonomik şartlar karşısında ezilerek mağdur konuma düşmüştür.¹⁵⁵ Bunun yanında bu yıllarda sistemin nakit ihtiyacını karşılamak noktasında devreye sokulan, belirli tarımsal ürünlerin zorunlu olarak devlete satılmasını içeren Toprak Mahsulleri Vergisi ve aşırı kazanç sağladığı düşünülen tüccarlardan ekstra gelirini tahsil etmeye yönelik olarak hazırlanan Varlık Vergisi gibi olağanüstü uygulamalar, yeni bir mağduriyetin kaynağını da oluşturmuştur.¹⁵⁶

Varlık Vergisi Kanununun uygulanmasına, düşünülen miktarın %75'i kadar tahsil edildikten sonra son verilmiştir. Bu vergi ile devlet kendisine üç yüz milyon lira kadar bir gelir sağlamış, genel olarak ticaretle uğraşan gayrimüslim kesimin çoğu, borçlarını ödemek amacıyla neredeyse tüm mal varlığını elinden çıkardığından, büyük bir ekonomik çöküntü içerisine girmiştir. Ayrıca bu dönemde köylünün ürettiği ürün üzerinden alınan Toprak Mahsulleri Vergisi ile savaş bunalımı adeta köylünün üzerine yüklenmiş, tarım ürünleri devlet tarafından çok düşük fiyata alınan köylü, giderek daha da yoksullaşmıştır. Diğer yandan, bu süreçte uygulamada olan Yol Vergisi, köylünün mağduriyet ve eşitsizliğinin artarak devam etmesini neden olmuştur.¹⁵⁷ Söz konusu olağanüstü vergiler, iktidar ve geniş halk kitlelerinin arasının açılmasında etkili olmuş ve savaşın sonunda halk nezdinde yansımaları bulmuştur.

Bu dönemde verilen yaşam mücadelesi, sıradan insanların hem kanuna hem de ahlaka aykırı davranışlar sergilemesinde de etkili olmuştur. Halk, savaşın beraberinde getirdiği hayat pahalılığının ağır koşulları altında ezilirken, kimi ihtiyaç sahipleri daha fazla ekmek karnesi alabilmek için ölümlerinin nüfus kağıtlarıyla muhtarlar başvurular yapmışlardır.

155. Köksal, "Savaş Döneminin Memurların Alım Gücüne Etkileri," 242.

156. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 84-89.

157. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 289-290.

Ekmeğin fiyatı her geçen gün daha da artmış, vergiler çoğalmış ve yaşam mücadelesi daha da çetin bir hal almıştır.¹⁵⁸

Yiyecekten giyeceğe, yakaktan ekmeğe, temel tüketim ve ihtiyaç maddelerinin neredeyse hemen hepsine ulaşmakta güçlük çeken halk, bu dönemde para kazanmayı prensip kabul eden vurguncular ve karaborsacılar tarafından büyük mağduriyetlere uğratılmıştır. Bu süreçte, gerek ekonomik düzendeki bozukluğun yarattığı geçim sıkıntısı, gerekse hükümet politikalarının uygulanmasındaki aksaklıklar, ağır şartlar altında ezilen halkın memnuniyetsizliğini beraberinde getirmiştir. Savaş yılları boyunca yaşanan hayat pahalılığı ile verilen yaşam mücadelesi, toplumsal yapı ve manevi değerler üzerinde de etkili olarak, ahlaki değerlerde bir yıpranmışlığı beraberinde getirmiştir. Savaş yıllarında verilen yaşam mücadelesi ve olağan üstü şartlar, sıradan insanların suç sayılan eylemleri gerçekleştirmesinde etkili olmuştur.¹⁵⁹

Savaşın getirdiği ağır sosyal ve ekonomik yük, toplumda hırsızlık, cinayet, alıkoyma ve fuhuş gibi suçların ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Bu durum savaş dönemi boyunca tutulan istatistiklere de yansımıştır. Buna göre, 1938 yılında tutulan istatistiklerde hırsızlık, gasp ve kişilere karşı işlenen suçlar; 32.028 olarak gösterilirken, savaşın sona erdiği 1946 yılına gelindiğinde bu rakamın dikkat çekici bir biçimde 35.408'e yükseldiği görülmektedir.¹⁶⁰ Bu bağlamda, savaş yıllarında Türkiye genelinde karşımıza çıkan bu tablo, toplumdaki güven ortamını da zedelemiştir. Sosyal ve manevi değerlerdeki yıpranmışlık hem şehirlerde hem de köy hayatında kendisini hissettirmiştir. Savaş yıllarında Türkiye genelindeki köyler özelinde suç sayısı; 1938 yılında 42.591 iken, bu rakam 1946 yılında ciddi bir artış göstererek 65.006'ya yükselmiştir.¹⁶¹ Bu nedenle söz konusu süreçte, iaşenin karşılanması noktasında, hükümet tarafından takip edilen tarım politikaları ile yürürlüğe konulan uygulamaların ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nin,

158. Alev Smar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde II. Dünya Savaşı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 32-33.

159. Gökçe Süzgül, "II. Dünya Savaşı yıllarında Suç ve Asayiş," *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 377.

160. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *1939-1950 Hükümlüler İstatistiği* (Ankara: DİE, 1952), 92-94.

161. *1939-1950 Hükümlüler İstatistiği*, 120.

Türkiye kırsalındaki suç oranının ciddi biçimde artışında etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁶²

Savaş yılları boyunca devam eden seferberlik nedeniyle yapılan asker alımları, bir yandan kırsal alanda var olan iş gücü kaybı ve üretim yetersizliği sorununun daha da pekişmesine sebebiyet verirken, diğer yandan küçük ölçekli üretim gerçekleştiren köylü, ürettiği üründen kesilen devlet payını azaltma çarelerini aramıştır. Söz konusu süreçte, takip edilen tarım politikalarının getirdiği mağduriyet ve çaresizlik karşısında, köylü arasında memnuniyetsizlik ve iktidar ile arasındaki mesafe giderek artmıştır.¹⁶³

İkinci Dünya Savaşı yıllarının Türkiye'sinde takip edilen ekonomik ve sosyal politikaların, geniş halk kitlesi üzerinde yarattığı ağır toplumsal çöküntü, hükümete ve parti yönetimine karşı yoğun bir hoşnutsuzluk ortaya çıkarmıştır. Savaş yılları boyunca derin bir biçimde halkta karşılığını bulan memnuniyetsizlik, savaş sonu dönemde kendini gösteren muhalefetin temelini oluşturmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bu dönemde yürürlüğe konulan çeşitli uygulamalar, fakir ve yoksul halk kesimlerini mutlu etmemiş ve tepkisel bir birikimin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Üstelik savaş yılları boyunca, vatandaşların parti kongrelerinde yazdığı dilekçeler aracılığıyla dile getirdiği sorunların pek çoğu çözümlenememiş, savaşın devam ettiği yıllar boyunca vatandaşın göz ardı edilen sorunları, halk nezdinde iktidara karşı bir hayal kırıklığı ve inançsızlığı da beraberinde getirmiştir.¹⁶⁴

Diğer yandan, 1944 yılından itibaren savaş kazanacak tarafın belirmesi ile, Türkiye de dünyada esen demokrasi rüzgarlarından güçlü bir biçimde etkilenmeye başlamıştı.¹⁶⁵ Bu aşamada, basında da muhalefetin ilk örnekleri görülmeye başlanmış, Tan ve Vatan gibi gazetelerde ekonomik ve sosyal sıkıntıları dile getiren ve iktidarı yoğun bir biçimde

162. Süzgül, "II. Dünya Savaşı yıllarında Suç ve Asayiş," 378.

163. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 202-203.

164. Çetin Yetkin, *Karşı Devrim* (Ankara: Kilit Yayınları, 2011), 178.

165. Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 12.

eleştiren yazılar kaleme alınmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçte, müttefiklerin zaferlerinin sıklaşması ile kaleme alınan makaleler dış politika ağırlıklı olarak, iç politikadaki gelişmelere de yer verilen yazılarda, yakında kesinleşecek olan müttefik zaferinin, otoriter rejimlere karşı liberal ve demokratik rejimlerin bir zaferi olacağı vurgulanıyordu. O yıllarda yayınladıkları yazı ve haberlerde bu konuyu sıklıkla gündeme getiren Tan ve Vatan Gazeteleri, bir anlamda iktidara karşı ortaya çıkan muhalefetin de öncüsü niteliğinde olmuşlardır.¹⁶⁶

Diğer yandan ilerleyen süreçte, dünyada savaşın sonuna geldiği 1945 yılında Türkiye, siyasi alanda önemli bir karar vererek tek partili sistemden çok partili sisteme geçileceğini ilan etmiştir. Türkiye açısından stratejik bir öneme sahip olan ve Türk siyasal tarihinde bir dönüm noktası niteliğinde olan bu kararın iktidar tarafından alınmasında, savaş sonunda ortaya çıkan yeni dünya düzeninin gerektirdiği uyum zorunluluğu, savaş yıllarında yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılar, kamuoyunda beliren hoşnutsuzluk ile çok partili sistemin Cumhuriyetin ilanı ve gelişim süreci içerisinde beklenen bir sonuç noktası olduğu düşüncelerinin etkili olduğu görülmektedir.¹⁶⁷

Bu bağlamda, savaşın başladığı ilk günlerden itibaren Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak dolayısıyla tarafını seçtiği ancak, savaş boyunca aktif çatışmaya katılmayarak, savaş dışı kalmayı başaran bir dış politika izlediği daha önceki bölümde ifade edilmişti. Bu süreçte hem Mihver hem Müttefik Devletlerin yoğun baskısına rağmen, Türkiye bu tavrını 1944 yılına kadar sürdürebilmişti. Bu aşamadan itibaren ise tavrını ve tercihini Batılı liberal devletlerden yana koymak durumunda kalmıştır.¹⁶⁸

ABD ve İngiltere, 1941’de yayınladıkları Atlantik Beyannamesinde, her ulusun dilediği siyasal rejimi özgürce seçme hakkının bulunduğunu belirtmişler, böylece bu tarihten

166. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 332-333.

167. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye’si: Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 3:285.

168. Yetkin, *Karşı Devrim*, 145.

itibaren totaliter rejimlere karşı olan tavırlarının altını çizmişlerdir. Savaşın sonuna yaklaşıldığı günlerde ise, Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansında, 25 Nisan 1945 tarihinde gerçekleştirilecek San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın da toplanmasını kararlaştırarak, Mihver Devletlerden kurtarılan Avrupa ülkelerinin, demokrasinin ışığı altında kendi hükümet biçimlerini istedikleri gibi seçme haklarının bulunduğu dair bir açıklama da yapmışlardır. Yine 1945'in yaz aylarında toplanan Postdam Konferansı'nda, bu tavır sürdürülerek totaliter bir rejime sahip olan Franco yönetimindeki İspanya'nın, Birleşmiş Milletlere kabul edilmeyeceği açıklanmıştır.¹⁶⁹

Böylece, savaş sonu dünya düzeninin şekillenmesinde demokrasi rüzgarları etkisini artırmış, Batı Bloğunun devletleri ve kamuoyu ile, totaliter rejimlere karşı olan tavrı ve tutumu kesinleşmişti. Türkiye ise bu durumdan yana tavrını ilk olarak Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek ortaya koymuş, ilerleyen günlerde de toplanan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Anayasasının hazırlanması amacıyla San Francisco Konferansına katılmıştı. Diğer yandan, içinde bulunulan askeri ve siyasi konjonktürde sistem olarak demokrasiyi uygulamaya koymanın, Türkiye'nin SSCB karşısındaki blok içinde yer almasını kolaylaştıracağı da düşünülmüştür. Zira, savaştan güçlenerek çıkan Sovyet Rusya, Türkiye için önemli bir tehdit unsuru olmuştur.¹⁷⁰

Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Türkiye'nin iç politikasında, muhalefetin de etkili olduğu bir demokrasi hareketi kendisini göstermiş, tek parti yönetiminin sıkı tavrı yumuşamaya başlamıştır. Hikmet Bayur ve Refik Şevket İnce başta olmak üzere, muhalif

169. Necdet Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Sonuna Doğru Türkiye'nin İç Siyasetinde Görülen Kimi Kökten Değişiklikler ve Nedenleri," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1998), 2:140-141.

170. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 3:289-290; San Francisco Konferansı'na Türkiye, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında yaklaşık kırk kişilik bir heyet ile katılmış, konferans devam ederken Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye'nin demokrasiden yana olan tavrını Reuters Ajansı'na yaptığı şu açıklama ile ortaya koymuştur: "Cumhuriyet rejimi, siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasilerin çok üzerinde, azimle gelişmektedir. Anayasamız, en ileri, en demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını çok geride bırakabilir."

milletvekilleri devamlı eleştirileriyle mecliste yeni bir tartışma havası yaratırken, Parti içerisinde Rana Tarhan Başkanlığındaki Müstakil Grup ön plana çıkmıştır.¹⁷¹

Bu aşamada, 14 Mayıs 1945'te, TBMM Genel Kurulunda görüşülmeye başlanılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, hükümete karşı şiddetli eleştirilere yol açan ve siyasal muhalefet hareketinin ortaya çıkmasında etkili olan bir rol üstlenmiştir. Çeşitli gelişmelerle o tarihe kadar CHP içerisinde başlayan devletçi ve serbest ekonomi taraftarları arasındaki bölünme, bu kanunun TBMM'de görüşülmesi sırasında kendisini göstermişti. Bu kanunla, toprak mülkiyetinin köylülere dağıtılmasıyla, büyük toprak sahiplerinin siyasal etkisinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Kanun, partinin etkisiyle kabul edilmişse de hükümet tarımsal üretimin düşeceği ve özel mülkiyet hakkının zarar gördüğü noktasında ağır eleştirilere maruz kalmıştı. Bu durum, muhalefetin ön plana çıkması için elverişli bir ortam hazırladığı gibi büyük toprak sahiplerinin siyasi nüfuzu, kanunun yürürlüğe girmesini de engellemiştir.¹⁷² Aydın Milletvekili Adnan Menderes bu kanuna dair görüşmeler sırasında, mecliste yapılan yaptığı konuşmalar ile ön plana çıkmış ve kamuoyunda tanınır hale gelmişti. İlerleyen günlerde muhalefet etkisini daha da artırmış ve 7 Haziran 1945'te; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, CHP grubunda açık bir biçimde görüşülmek üzere Dörtlü Takriri vermişlerdir.¹⁷³

7 Haziran 1945'te; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, CHP grubunda açık bir biçimde görüşülmek üzere Dörtlü Takriri vermişlerdir. Siyasi tarihimizin önemli köşe taşlarından biri olan bu belge ile, TBMM'de gerçek bir denetimin sağlanması, yasalardaki ve tek parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin temizlenmesi talep edilerek parti içi demokrasinin kurulması isteği dile getirilmiştir. Yine aynı günlerde yapılan, 17 Haziran 1945 tarihli milletvekili ara seçimlerinde, CHP aday göstermeyerek bağımsız girişimlere olanak tanırken, kısa süre sonra da CHP dışında ilk

171. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* (İstanbul: Pera Yayınları, 1997), 2:1304.

172. Behçet Kemal Yeşilbursa, "Agrarian Reform in The Middle East (1945-1965)," *Akademik Bakış* 13, S. 25 (Kış 2009): 364. (331-373)

173. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 350-351.

muhalefet partisi olacak Milli Kalkınma Partisi'nin Nuri Demirağ tarafından kurulmasına izin verilmiştir.¹⁷⁴

Bunun yanında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1945 yılında, 19 Mayıs ve 1 Kasım'da TBMM'de yaptığı konuşmalarda, Türkiye'de diktatörlüğün her zaman reddedildiğini, nihai amacının hep demokrasi olarak kaldığını ve çok partili rejime geçişin Cumhuriyetle birlikte kurulan halk idaresinin normal sonucu olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵ Bu sırada Demokrat Parti'nin de kuruluş çalışmaları başlamış, nihayet 7 Ocak 1946'da resmi başvuru İçişleri Bakanlığına yapıldığı gibi, dönemin gazetecileri de genel merkeze çağrılarak partinin genel tüzüğü hakkında bilgilendirilmişlerdir.¹⁷⁶

Bununla birlikte devam eden süreçte CHP, gerçekleştirdiği çeşitli girişimlerle tek parti döneminin bazı uygulamalarında değişiklikler yaparak serbestiyet ortamını güçlendirmiştir. Bu doğrultuda, 5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu yeniden düzenlenmiş ve 13 Haziran'da hükümete gazete kapama yetkisini veren Basın Kanunu'nun 50. maddesi kaldırılmıştır. Aynı gün, üniversitelere özerklik veren "Üniversiteler Kanunu" kabul edildiği gibi, Basın Kanunu'nda yapılan değişikliğin ertesi günü "Basın Af Kanunu" da TBMM'den geçmiştir.¹⁷⁷

Diğer yandan kısa süre sonra, 1946 yılının Eylül-Ekim aylarında yapılması planlanan Belediye Seçimleri öne alınarak 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılmış, böylece yeni kurulmuş olan DP'nin örgütlenerek seçimlere girmesi engellenmek istenmişti. Bu durum muhalefetin halk tabanında karşılık bulması üzerine, parti yönetiminin tedirgin olması ile açıklanabileceği gibi iktidarı kaybetme endişesinin de payı olduğu ifade edilebilir.¹⁷⁸ DP ise belediye seçimlerine katılmama kararı alarak durumu protesto etmek yoluna gitmiştir.

174. Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 340.

175. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 3:294.

176. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1330.

177. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 3: 312.

178. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 456.

Böylece bütün belediyeler yine CHP'nin elinde kalırken, Milletvekili Genel Seçimlerinin de erken bir tarihe alınması kararı gecikmemiştir.¹⁷⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk çok partili genel seçim, 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçimlerde açık oy, gizli sayım sistemi takip edildiği gibi seçim kurulları çoğunluğu CHP'lilerin olan belediye encümenlerinden oluşmuş ve 1946 tarihli Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun yetersizliklerinden doğan çeşitli yolsuzluklara da sahne olmuştur.¹⁸⁰ Sonuç olarak CHP 39, DP 66, Bağımsızlar 4 milletvekili ile Meclisteki yerlerini almıştı. Ancak şaibeli seçimler, iktidar ve muhalefet arasındaki gerginliği artırmıştır.¹⁸¹

1946'dan itibaren başlayan dört yıllık süreç içerisinde, iktidar ve muhalefet arasında yaşanan çekişme, birçok siyasal ve politik gelişmeyi ortaya çıkarmış ve yeni seçimlere kadar geçecek sürede bu ortamdan, DP arkasındaki kamuoyu desteğini daha da artırarak çıkmıştır. Diğer yandan süreç içerisinde, CHP sınırlı da olsa kendisini yenileme arayışı içerisinde olduğundan, köktenci modernite projesini terk ederek, popülist bir yaklaşıma kaymıştır. Bu dönemde, siyasetçi ve halk arasındaki mesafe azalmış ve siyasetçiler halkın arasına karışmaya başlamışlardır.¹⁸²

Nihayet, eşit demokratik ve özgür koşullarda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimleri, DP'nin CHP karşısındaki büyük zaferini tescillemiştir. Geçerli oyların %53,3'ünü alan DP, TBMM'de yaklaşık %84'lük bir temsil oranı elde etmiştir. CHP ise, %40'lık oy oranıyla yaklaşık %14'lük bir temsil oranı elde edebilmiştir. Seçimlere katılım oranı %89,3 ile yüksek bir orana ulaşmıştır.¹⁸³ Ülkedeki siyasi canlılık ve değişim kendisini göstermişti.

179. Yetkin, *Karşı Devrim*, 276.

180. Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 341.

181. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, 1363.

182. Tekeli ve İlkin, *II. Dünya Savaşı Türkiye'si*, 3:365.

183. Yetkin, *Karşı Devrim*, 583.

Böylece, tek parti yönetiminden çok partili sisteme geçiş süreci tamamlanmış ve CHP'nin 27 yıllık iktidarı barışçıl bir biçimde el değiştirmişti.¹⁸⁴

184. Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 343.

2. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA SİYASAL YAPILANMA

2.1. Türkiye'de Parti-Devlet Bütünleşmesi

Temelleri Kurtuluş Savaşı yıllarında atılan CHP, Sivas Kongresini ilk kurultayı sayarak, kendisini bu kongrede oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine dayandırmış böylece kongre ulusa teşmil edilmiştir. Bağımsız Türk devletinin kuruluşu bağlamında, atılacak adımların gerçekleştirilmesi için kurulan Halk Fırkası, devleti ve milleti bir araya getiren konuma sahip olmuştur.¹⁸⁵ Kurtuluş Savaşının zafere ulaşmasının ardından, bu cemiyetin tarihi rolünü devam ettirebilmesi fikri, yeni bir tüzük ve program ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan, devletin oluşum aşamasında atılacak adımların ve yapılacak çalışmaların gerçekleştirilebilmesi amacı, takip edilecek bir programın varlığını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in halkçılık esasına dayanan bir parti kurma fikrinde olduğunu ilk kez Lozan Konferansının devam ettiği günlerde, 6 Aralık 1922'de Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine verdiği demeçte dile getirdiği görülmektedir.¹⁸⁶

İlerleyen aşamada 1 Nisan 1923'de, Millet Meclisinin kendisini feshiyle yapılan yeni seçimlerde Mustafa Kemal'in liderliğindeki birinci grup önemli bir başarı kazanmış, ardından 8 Nisan 1923 tarihinde, Atatürk dokuz maddelik bir program yayınlarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi parti haline getirileceğini açıklamıştır.¹⁸⁷ Mustafa Kemal'e göre, kurulacak Halk Fırkası aynı zamanda Türk halkına siyasi eğitim vermek için bir okul görevi üstlenecekti.¹⁸⁸ Bu bağlamda 9 Eylül 1923 tarihinde, Halk Fırkası

185. Hikmet Bila, *CHP 1919-1999* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 35.

186. "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Halk Fırkası Namıyla Siyasi Bir Fırka Teşkil Niyetindedirler," *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Aralık 1922.

187. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 129.

188. Hakkı Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi* (Ankara: Ankara Yayınları, 2012), 23; Bila, *CHP*, 39; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006), 2:70; 9 maddelik bu programda ön plana çıkan ilkeler şunlardır: 1. Egemenlik Ulusundur. 2. TBMM dışında hiçbir makam ulusal yazgıya egemen olamaz. 3. Bütün yasalarda, örgütlerde, yönetimde, eğitimde ulusal egemenlik için davranılır. 4. Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez. 5. Mahkemeler, yasalar düzeltilenektir. 6. Aşar vergisi kaldırılacaktır. 7. Öğretim birleştirilecektir. 8. Askerlik süresi azaltılacaktır. 9. Mali-yönetmel, ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur. Mustafa Kemal, 7 Şubat 1923 tarihinde Balıkesir'de bir camide halk ile bir araya gelerek kurulması tasarlanan Halk Fırkası hakkında bilgi vermiş, bu fırkanın özellikle Türk halkına siyasi eğitim veren bir kurum niteliğinde olacağını altını çizmiştir.

Nizamnamesinin kabul edilmesi ve 11 Eylül 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen dilekçe ile parti kurulmuştur. Kurulan partinin Başkanı Mustafa Kemal olurken, Başkan Vekilliğini İsmet İnönü üstlenmiş, parti Genel Sekreterliğine ise Recep Peker getirilmiştir. Halk Fırkası adını 10 Kasım 1924 tarihinde, yine Recep Peker'in önerisiyle "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirmiş ve ülke çapındaki örgütlenme girişimlerine ise 1924 yazında başlamıştır.¹⁸⁹

1921-1924 yılları arasında gerçekleştirilen köklü ve hızlı değişimler ile belirmeye başlayan muhalefet, genel olarak bu fırkanın çatısı altında birleşmiştir. Bu süreçte Büyük Millet Meclisinin ikinci döneminin ilk toplantı yılı boyunca hükümete karşı sürekli bir muhalefet olduğu görülmektedir. Fırka içindeki muhalefetin ön plana çıkması ve olayların gelişimiyle, 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.¹⁹⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulduğu gün açıklanan beyanname ve program daha çok liberal demokrasiyi savunan bir belge olmuştur.¹⁹¹ Kurulduğu aşamadan itibaren popülist bir politika izleyen fırka, radikal değişimlerden çok, var olan yapının devamından yana bir tavır içerisinde bulunmuştur.¹⁹²

Bu yıllarda doğu illerinde başlayan ve kısa sürede genişleyerek Cumhuriyet ve devrim karşıtı bir hal alan Şeyh Sait Ayaklanmasını bastırmak amacıyla, 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Yasası ile iki İstiklal Mahkemesi kurularak sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu doğrultuda, başlayan olağanüstü süreçte doğudaki sıkıyönetim, önce bir ay, sonra yedi ay ve daha sonra iki kez birer yıl uzatılarak, 23 Kasım 1927 tarihine kadar sürdürülmüştür.¹⁹³

189. Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923-1931* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 95.

190. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 132; Bu konuda daha ayrıntılı bir bilgi için bk. Saime Yüceer, "Cumhuriyet Dönemi Çok partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası," *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), XVI:534-545.

191. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 108.

192. Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi*, 32.

193. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 146.

Cumhuriyet Halk Fırkasının İkinci Kurultayına kadar, 1923 yılında kabul edilen ilk tüzüğe göre nahiye, kaza ve vilayet kongrelerinin, 1924 yılı Ekiminden itibaren her ay toplanması gerekmekteydi. Buna göre büyük kongre de 1925 yılında toplanacaktı. Fakat bu süreçteki olağanüstü durum nedeniyle, büyük kongre ancak 1927'nin Ekim ayında toplanabilmiştir. Söz konusu büyük kongrede çeşitli bakanlıklardan talep edilen istekler bağlamında, daha önceki süreçte Bursa'nın da içinde bulunduğu 46 ilde kongreler gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak bu kongrelerde Bakanlıklardan talep edilen istekler irdelendiğinde, bunların kaynağını tabandan yani halktan almadığı, daha ziyade fırka kongrelerinin ve bu kongrelerde yer alan delegelerin, fırka içinde yükselmesi ve ileri gelenlerin üzerinde olumlu bir izlenim bırakmasına dönük olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Bakanlıklara gönderilen isteklerde toplumun tabanını oluşturan köy ve köylülerin ön plana çıktığını ifade edebilmek imkânı yoktur.¹⁹⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisinin II. Döneminin süresi dolarken, yeni seçimlerin yapılmasının gerekliliği kendini göstermiştir. Bu aşamada, Halk Fırkasının kuruluşundan itibaren geçen dört yıllık süreç içerisinde, ülkedeki olağanüstü durumun sona erdiği görülmektedir. Bu süreçte ayaklanma ve tepkiler bastırılmış, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olsa da İstiklal Mahkemeleri kaldırılmıştır.¹⁹⁵ Ancak, yaşanan olağanüstü duruma tanıklık eden bu Mecliste, milletvekilleri arasındaki pasif direniş belirgin hale gelmiştir. Bu durum, özellikle açık oylamalarda ön plana çıkmış ve hükümet tekliflerinde oylamalara katılmayanların oranı daha fazla olmuştur.¹⁹⁶

194. Mete Tuncay, "CHF'nin 1927 Kurultayı Öncesinde Toplanan İl Kongreleri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 36, S. 1, (Ocak 1981): 281.

195. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 180.

196. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 249; 1927 yılında toplanan büyük kongreye kadar geçen süreçte düzenlenen il kongreleri arasında Bursa il kongresi de yer almıştır. Bursa teşkilatının dilekleri arasında şunlar yer almaktadır: Vakıfların çağdaş bir çözüme bağlanması, okul vergisinin düzenlenmesi, ölçülerin birleştirilmesi, İznik'in ilçe haline getirilmesi, Emlak Bankasının bir şubesinin açılması ve tapu cüzdanlarının çıkarılması. Ayrıca Gemlik ilçesinde oluşan bataklıkın yok edilmesi için bütçeden yardım talebi, ipek böceği, koza ve tohumlarının ihraç olanaklarının sağlanması, Bursa ormanlarının korunması için gerekli düzenlemelerin yapılması, İnegöl'de bir orta mektep ve kız lisesinin açılması.

II. Meclisin dağılması öncesinde, CHF tüzüğündeki 26. ve 101. Maddelerde yapılan değişiklikle milletvekillerinin saptanması yetkisi Büyük Fırka Divanından alınarak Fırka Genel Başkanına devredilmiştir.¹⁹⁷

1927 seçimleri öncesinde 29 Ağustos tarihinde, halka yönelik olarak yayınlanan bildiriye, seçmenlerin tek siyasi kuruluş olan Halk Fırkası çevresinde toplanması amaçlamıştır.¹⁹⁸ Söz konusu bildiriye Halk Fırkası, Milli Mücadelenin doğal uzantısı olarak tanımlamış, fırkanın dört yıl içerisindeki başarılarından bahsederek, milletvekili adaylarının bizzat Genel Başkan tarafından belirlendiği vurgusu yapmıştır.¹⁹⁹ Aynı gün, “Milletvekillerinin Taşımak Zorunda Oldukları Özel Şartlar” hakkında bir bildiri yayınlandığı ve 30 Ağustos tarihinde ise Halk Fırkasından aday gösterilecek kişilerin listesinin toplu halde açıklandığı görülmektedir.²⁰⁰

Nihayet, 1927 yılı Eylülünün başında yapılan seçimler sonucunda, Büyük Millet Meclisine III. Dönemde görev yapacak 316 milletvekili seçilmiştir. Mustafa Kemal, seçim sonrasında 7 Eylül tarihinde yayınladığı bildiriye, halka teşekkür ederek Halk Fırkası milletvekillerinin kazandığını duyurmuştur.²⁰¹ Cumhuriyet Halk Fırkasının ilk büyük kongresi ise 15 Ekim 1927 tarihinde toplanmıştır. Kongrenin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal, bu toplantıyı da Erzurum ve Sivas Kongreleriyle aynı önemde tutmuş ve yine bu kongrede her gün ortalama altı saatten fazla konuşarak “Milletimize hesap vermek” olarak nitelendirdiği Büyük Nutkunu söylemiştir.²⁰²

197. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 180.

198. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 250.

199. Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler,” *Toplumsal Tarih*, S. 64, (Nisan 1999): 25.

200. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 250; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2:370.

201. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006), 4:534.

202. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 183; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2:352; “Senelerden beri devam eden efil ve icraatımızın milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatiyle...”

Büyük Kurultayda fırka tüzüğünde yapılan değişikliklerle, Halk Fırkası daha sistematik bir hale gelmiştir. Aynı bir fırka programı belirlenmemiş, tüzük ve program aynı belge içerisinde yer almıştır. Tüzüğün ilk maddesine göre fırkanın, Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi bir siyasi kuruluş olduğuna vurgu yapılırken, program olarak nitelenen genel esaslar bölümünde yer alan maddeler şunlardır:

“M. 1: Cumhuriyet Halk Fırkası, cemiyetler kanununa tevfikân teşkil etmiş, Cumhuriyetçi, Halkçı, Milliyetçi bir siyasi cemiyettir.

M. 2: Devlet şekli kanaat ve gayesi Cumhuriyettir.

M. 3: Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslarından sayar.

M. 4: CHF kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eder ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul eder.

M. 5: Vatandaşlar arasında en kuvvetli bağ, dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanan fırka, Türk dilini ve kültürünü hakkıyla yaymak ve geliştirmeyi esas kabul eder.

M. 6: CHF'nin umumi reisi, fırkanın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.

M. 7: İş bu umumi esaslar, hiçbir veçhile değiştirilemez.”²⁰³

İlk tüzükte genel esaslar değiştirilebilir olmasına rağmen, 1927 kurultayında kabul edilen 7. maddenin de gösterdiği gibi, esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği önemle belirtilmiştir.²⁰⁴ Söz konusu değişikliklerle, tek parti yönetiminin ortaya çıkış sürecinin bu tarihten itibaren başladığı görülmektedir. Buna göre kurultay'ın dört yılda bir Genel Başkanın belirleyeceği yer ve zamanda toplanması esası getirilmiştir. Genel Başkan

203. Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927), 3-4.

204. Bila, *CHP*, 55.

isterse, 10. maddeye göre kurultayı toplanması gereken tarihten önce veya sonra toplantıya çağırabilecektir.²⁰⁵ Bu durum partide gücün genel başkanda toplanmaya başladığının da bir göstergesidir.²⁰⁶

Bunun yanında 1927 tüzüğü ile fırkanın yönetimi tamamen üç kişilik Genel Başkanlık Kuruluna geçmiştir. Ayrıca fırka meclisinin pek çok yetkisi de bu kurula devredilmiştir. Bu kurulun yönetimi eline alması Genel Sekreterin güçlenmesi anlamına geliyordu. Ancak asıl güç Genel Başkanda idi. Çünkü Genel Başkan yardımcısı ve Genel Sekreteri bizzat kendisi belirliyordu. 1927 tüzüğünün 23.maddesi'ne göre Umumi Riyaset Divanı, Büyük Millet Meclisi seçimini yönetir ve partinin milletvekili adaylarını belirler, adaylar Genel Başkan tarafından ilan olunurdu. Dolayısıyla Atatürk döneminde milletvekili adaylarının belirlenmesi Genel Başkanlık kurulunca gerçekleştirildi ve adaylar Atatürk tarafından ilan edildi.²⁰⁷

1930'lu yıllara gelindiğinde tek parti yönetimi güçlenmiş ve ülke içerisinde örgütlenmesini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. 1929 buhranının da etkisiyle ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar, yoğun bir iç huzursuzluğu da beraberinde getirmiştir. Öyle ki Atatürk, çıktığı yurt gezilerinde karşılaştığı manzarayı, yaveri Hasan Rıza Soyak'a "Bunaliyorum çocuk, büyük bir ıstırap içerisinde bunaliyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz..." sözleriyle dile getirmiştir.²⁰⁸ Bu dönemde parlamentonun denetimsizliğinden kaynaklı hoşnutsuzluğun artması, Paris Büyükelçisi Ali Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması için Atatürk tarafından görevlendirilmesiyle sonuçlanmıştır.^{209*}

205. CHF Nizamnamesi 1927, 5

206. Uyar, *100 Soruda CHP Tarihçesi*, 33.

207. CHF Nizamnamesi 1927, 9, 36, 37.

208. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 389.

209. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı* (İstanbul: Karacan Yayınları, 1982), 15; Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011); Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: 99 Günlük Muhalefet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006); Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980).

Bu bağlamda, 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkasının yaptığı uygulamaların eleştirilmesi ve İsmet Paşa hükümetinin denetlenmesi amacı ile kurulmuştu.²¹⁰ Serbest Fırka daha çok bir meclis içi muhalefet partisi olarak düşünülmüş ve bu partide yer alacak milletvekili sayısı görüşmeler sonucunda belirlenmiştir. Ancak Ahmet Ağaoğlu ve Adnan Menderes gibi isimleri bünyesinde barındıran bu parti, kısa sürede kitleler üzerinde etkili olmuş ve güç kazanmıştır.²¹¹ Bu durum, Serbest Fırkanın iktidara gelme isteğini artırmış ve partinin kısa sürede kapatılmasındaki en önemli etken olmuştur.²¹² Nihayet 17 Kasım 1930 tarihinde, Ali Fethi Okyar'ın fırkanın kendi kendisini feshettiğine dair bildirisini yayınlamasıyla muhalefet deneyimi sona ermiştir.²¹³

Bu gelişmenin ertesi günü, Mustafa Kemal'in kapsamlı bir yurt gezisine çıkarak, söz konusu deneyimin halkın üzerinde ortaya çıkardığı sonuçları gözlemlemek istediği görülmektedir.²¹⁴ Diğer yandan, Serbest Fırkanın kapanmasından kısa süre sonra yaşanan Menemen olayı, siyasal iktidarın kitleler üzerindeki gücünü göstermesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmış ve devrim ilkelerinin halka benimsettirilebilmesi için yoğun eğitim ve propaganda girişimlerinde bulunulmasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁵

Mustafa Kemal, çıkmış olduğu yurt gezisinde, kamuoyunda beliren tabloya göre yeni bir yol çizmek amacıyla, bir ıslah programının hazırlığına başlamış ve halkı CHF etrafında bir araya getirmek amacıyla yeni düzenlemeleri hayata geçirmiştir.²¹⁶ Bu süreçte Halk

210. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 255.

211. Bila, *CHP*, 62.

212. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 272.

213. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 265.

214. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 434-435.

215. Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 19.

216. "Gazi Hazretlerinin Fırkası ile Türk Ocaklarının Kaynaşması Hakkında Mütalaaları," *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Mart 1931; Gazi Mustafa Kemal, yeni bir döneme geçildiğini, nedeni ve gerekçesiyle ortaya koyan açıklamasını, Türk Ocaklarının kapatılmasının gerekliliğini, gazeteci Ruşen Eşref'e verdiği demeçte yapmıştır: "Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir... Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir arada toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir."

Fırkası Genel Sekreterliğine Recep Peker'in getirildiği, Abdülhalik Renda'nın Maliye Bakanlığına, Zekai Apaydın'ın Millî Savunma Bakanlığına ve Hilmi Uran'ın da Bayındırlık Bakanlığına atandığı görülmektedir.²¹⁷ Ülkede yeni bir dönem açılırken, yeni bir meclisin varlığı da gerekliydi. Bu nedenle mebus seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmıştır.²¹⁸

Tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiasında olan Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 seçimlerinde, köylü nüfusunun fazla olduğu illerden köylü-çiftçi, sanayinin geliştiği ve işçi nüfusunun fazla olduğu kentlerden de işçi milletvekillerinin seçilmesine önem vermiştir.²¹⁹ Seçimlerin gerçekleştirilmesi aşamasında Halk Fırkası adayları dışında, 22 ilden 30 milletvekili adaylığı boş bırakılmış, buralar için aday gösterilmeyerek laik, cumhuriyetçi ve milliyetçi adayların meclise girmelerine fırsat verilmek istenmiştir. Seçim sonucunda, meclise giren 20 bağımsız milletvekilinden İpekçi Hüsnü Bey, Bursa'yı temsilen meclisteki yerini almıştır.²²⁰

Halk Fırkasının üçüncü kurultayı 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Daha önceki süreçte yaşanan sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisiyle bu kurultayda kabul edilen tüzük ve program ile yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. 1931 seçimleri öncesinde Recep Peker'in Fırka Genel Sekreteri olarak görevlendirildiği ifade edilmişti. Otoriter eğilimleri ile tanınan Peker'in bu göreve atanmasının parti-devlet bütünleşmesini pekiştiren bir tablo ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Diğer yandan bu kongrenin yeni meclis seçimlerinden sonra toplandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in mecliste Cumhurbaşkanlığını yenilemeden önce, arkasında parti kongresinin desteği olmasına gereksinim duymadığı ifade edilebilir.²²¹

217. Hilmi Uran, *Hatıralarım* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959), 228-231.

218. Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 64; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 346.

219. Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler," 26.

220. İhsan Güneş, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler: 1919-1938," *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2004), 221.

221. Tuncay, "CHF'nin 1927 Kurultayı Öncesinde Toplanan İl Kongreleri," 318.

Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931 Programı, giriş ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Kongre tüzüğünde önemli değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Her şeyden önce “Cumhuriyet Halk Fırkasının daimî umumi reisi fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal hazretleridir.” ifadesiyle Genel Başkanın değişmezliği ilkesi daha açık bir biçimde ortaya konulmuştur.²²² Bunun yanında, bu tüzüğün Genel Sekreterlik makamını da önemli ölçüde güçlendirdiği görülmektedir. “Genel sekreter, Genel Başkan namına vazife görür. Umumi reislik divanının, umumi idare heyetinin ve fırka divanının kararlarını tebliğ eder. Bunları sonuçlandırır, fırka teşkilatı ile görüş alışverişinde bulunarak fırka işlerini takip eder. Fırkaya ait müracaatların kabul vasıtasıdır. Bu makam fırkaya bağlı başka hükmi şahsiyetlerin de bağlantı yeridir.”²²³ Bu bağlamda, Genel Sekreterlik bünyesinde on üç büro oluşturulmuş ve bu bürolar dört grupta toplanmıştır.²²⁴

Halk Fırkasının III. Kurultayında ilk kez tüzükten ayrı olarak bir program hazırlanmıştır. Söz konusu programda tek dereceli seçim ilkesinin uygulanması hedef olarak belirtilmiş ve vatandaşların siyasal hakları noktasında cinsiyet farkı gözetmeksizin kadınların da siyasal haklarının teslim edilmesinin fırka için bir görev olduğunun altı çizilmiştir. Diğer yandan, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri Halk Fırkasının vasıfları olarak sayılmıştır.²²⁵ Söz konusu kurultay, fırkanın doktrin arayışını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. Zira, Kemalizm’in bir ideoloji

222. Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı (Ankara: TBMM Matbaası, 1931), 3.

223. Ibid., 6.

224. Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme* (İstanbul: TÜSES Yayınları, 2000), 10; Oluşturulan Büroların görev dağılımı şöyledir: A Grubu: 1. Büro: Teşkilat, seçimler, parti kongreleri, 2. Büro: Tüm dilekler ve başvurular, 3. Büro: Partimizden Başka cemiyetlerin ve partilerin görevlerini inceleme ve takip, 4. Büro: Parti teşkilatının denetlenmesi. B Grubu: 5. Büro: Milli Kültür, bilimsel hareketler ve bu konuda yayın yapma, 6. Büro: Spor ve gençlik, 7. Büro: Halk Dershaneleri, okuma yazma, halk hatipleri, 8. Büro: Basın, parti yayınları, parti programının yorumlanması, propaganda. C Grubu: 9. Büro: İş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek, 10. Büro: Ekonomik durumun incelenmesi ve değerlendirilmesi. D Grubu: 11. Büro: Sosyal Yardım teşkilatı, 12. Büro: Parti faaliyetlerinin hukuk kurallarına uygun olarak yürütülmesi., 13. Büro: Merkez ve taşrada bütçe, aidat, bağış, varidat ve hesap işlerinin usulüne göre düzenlenmesi ve takibi. Parti emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının düzenlenmesi, takibi.

225. CHF Nizamnamesi ve Programı, 30.

olarak biçimlenmesi bu kurultayda gerçekleşmiştir.²²⁶ Tek parti yönetimi III. Kurultay ile pekişerek ulus devletin ortaya çıkarılması noktasında önemli bir konumda yer almıştır.^{227*}

Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarının güçlendiği bu tarihlerde, 1935 yılında tekrar seçimlere gidilirken mecliste on altı bağımsız adayın yer alması ön görülmüştür. Mustafa Kemal'in, dönemin basınına yaptığı açıklamalar da bu yönde olurken, Gazi özellikle partili olmayan ve serbest çalışan milletvekillerinin düşüncelerini ifade etmelerinin meclis çalışmalarını güçlendireceği düşüncesi üzerinde durmuştur.²²⁸ Oy kullanma yaşı 18'den 22'ye çıkarılmış, iki dereceli sistemin²²⁹ benimsendiği söz konusu seçimler sonunda, Cumhuriyet tarihinde ilk kez on sekiz kadın milletvekili meclise girmiştir. Bunun yanında, mecliste yer alan on beş bağımsız milletvekili içerisinde, azınlık milletvekillerinin de bulunduğu görülmektedir.²³⁰

Seçimlerin ardından, Cumhuriyet Halk Fırkasının dördüncü kurultayının 9 Mayıs 1935 tarihinde toplandığını görüyoruz. 384 milletvekili ve 160 il temsilcisinin yer aldığı kurultay ile Cumhuriyet Halk Fırkası ismi Cumhuriyet Halk Partisine dönüştürülmüştür.²³¹ Atatürk'ün katıldığı son kurultay olma özelliğini taşıyan kurultayda, Kemalizm'in de terim olarak resmiyet kazandığı görülmektedir.²³²

226. Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 16.

227. Bila, *CHP*, 67-68; Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti, Ordu Maluller Birliği gibi kuruluşların partiye bağlılığı onaylanan tüzel kişilikler olarak kabul edilmesi ve parti kurultayına delege olarak katılmaları, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu Kızılay gibi kurumların partiye kaynaştırılması ile örgütsel taban oluşturma yolunda önemli bir adım atılmıştır.

228. Güneş, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler," 222.

229. Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler," 28; Buna göre her 40.000 seçmene 1 milletvekili seçilmesi kuralının kabul edilmiş, her 400 birinci seçmen için 1 ikinci seçmen seçilmesi esası benimsenmiştir.

230. Rıfat N. Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri," *Toplumsal Tarih*, S. 186, (Haziran 2009): 63; Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım: 1923-1945* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992), 174; Söz konusu milletvekilleri: Nikolo Taptaş, Berç Keresteciyan, İstamat Zihni, Abravaya Marmaralı ve Münip Boya'dır.

231. Bila, *CHP*, 69.

232. Cumhuriyet Halk Partisi, Büyük Kurultaya Teklif Edilen Program Taslağı (Ankara, 1935); Kurultayda kabul edilen parti programında Kemalizm ile alakalı şu değerlendirme bulunmaktadır: "CHP programına temel olan ana fikirler, Türk Devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle yalın olarak ortaya konulmuştur. Bu fikirlerin başlıcaları 1927 yılında parti kurultayınca kabul edilen tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın aynı kurultayca onaylanmış olan bildirgesinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısı ile çıkarılan bildiriye saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği

1935 tüzüğünde Parti Genel Başkanının yetkileri korunmuştur. Bu bağlamda, 24. maddeye göre: Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterden oluşan Genel Başkanlık Divanı'nın, partiyi ilgilendiren tüm konularda gerekli gördüğü kararı alabilme ve meclis seçimlerini yöneterek milletvekili adaylarını belirleme yetkilerine sahip olduğu ifade edilmiştir. Aynı madde ile Başkanlık Kurulunun vereceği kararlara tüm parti üyelerinin hiçbir şart olmaksızın uyacağına altının çizildiği görülmektedir.²³³

Dördüncü kurultayda en fazla dikkat çeken nokta, kabul edilen tüzük ile parti örgütü ve hükümetin birbirini tamamlayan bir yapı haline gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla parti ve hükümet arasındaki ilişkiyi düzenleyen 64. madde 'ye göre; bucak, ilçe ve il kongrelerine, bölgenin en üst kademedeki mülki temsilcisinin davet edileceği ve gerekli hallerde bu temsilcilerin halkı aydınlatmak amacıyla açıklamalar yapabileceği belirtilmiştir. Bunu takiben, Tüzüğün 95. Maddesinde, Parti ve Hükümet örgütünün birbirini tamamlayan bir birlik niteliğinde olduğu, 96. maddede ise, merkezde parti-hükümet arası ilişkilerin Genel Sekreter tarafından, illerde ise parti başkanları ve valiler tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir.²³⁴

Bu bağlamda, Parti Genel Sekreteri Recep Peker, kurultayda kabul edilen program ve yapılan değişikliklere dair yaptığı açıklama ile parti-devlet yakınlaşmasını şu sözlerle gözler önüne sermiştir:

“Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası, yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşmasıdır.”²³⁵

de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partimizin güttüğü bütün bu esaslar Kemalizm prensipleridir.”

233. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü (Ankara: TBMM Matbaası, 1935), 8.

234. Ibid., 16, 25.

235. “Recep Peker’in Söylevi,” *Ülkü Dergisi* 5, S. 28, (Haziran 1935): 248.

Bu anlayış doğrultusunda, İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 tarihli genelgesi ile İçişleri Bakanı, Parti Genel Sekreteri, il valilikleri, parti il başkanları ve denetçiler, bölgelerinde parti denetçileri haline getirilmiştir. Dördüncü büyük kongrenin tüzüğüyle gerçekleştirilen değişikliklerle 1936'da kendini gösteren yönetim anlayışı, Cumhuriyet Halk Partisi ve devlet varlığını sıkı bir biçimde birbirine yaklaştırmıştır. Dolayısıyla, Cumhuriyet Halk Partisinin sahip olduğu bütün özellikler aynı zamanda devletin bir özelliği haline gelmiştir.²³⁶

Bu durum 1936 yılında gerçekleştirilen Bursa İl Kongresinin tutanağında şu sözlerle açıklanmıştır:

“Bugün ayakta diri durma ve yaşamının tek parolası beraberlik ve disiplindir... Aynı maksadın tek otorite ile tecellisine imkân vermek partinin memleketin sosyal ve siyasal hayatında güttüğü yüksek amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak, hızlandırmak ve parti çalışmalarıyla esasında bir olan devlet idaresi arasında beraberliği sağlamak bu değişimin bir sembolüdür.”²³⁷

Kongre müşahidi Hilmi Uran'ın değerlendirmesiyle, Bursa Valisi ve Parti başkanı Şefik Soyer'in başkanlık ettiği kongrenin kent yönetiminin tek elde toplanmasının da etkisiyle önemli bir samimiyet ve uyum içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre çalışma alanındaki bu uyumun bir yansıması olarak resmi dairelerin şefleri de kongrede yer

236. Cumhuriyet Halk Partisi, 1936 İl Kongreleri (Ankara: 1937), 96; *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler: 1933-1938* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003), 207.

237. 1936 İl Kongreleri, 96; Parti ve devletin bir araya gelmesi noktasında özellikle Başbakan İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesinin kesin bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu genelge ile İçişleri Bakanı, yönetim kurulu üyeliğinden alınarak Genel Sekreterlik görevi verilmiş, tüm illerde il valisi parti başkanı haline getirilmiş ve genel müfettişler bölgelerinde parti örgütünün en yüksek müfettişi konumuna atanmıştır.

almışlardı. Öyle ki, Uran'ın, Bursa'da fikrine başvurduğu kişiler, bu kongrenin Bursa'da o tarihe kadar gerçekleşen en coşkulu kongre olduğunu ifade etmişlerdir.²³⁸

1937 yılına gelindiğinde ise, Cumhuriyet Halk Partisi ilkelerinin Anayasaya konulmasıyla parti-devlet bütünleşmesi noktasında önemli bir adım atılmıştır. Anayasanın 2. maddesi ile Türkiye Devleti'nin, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci olduğu ifade edilmiş, böylece hem Anayasada hem de parti programında bütünlük sağlanmış, parti-devlet kaynaşması en üst hukuki düzeyde tescil edilmiştir.²³⁹

1930'larda uluslararası alanda var olan tablo, otoriter yönetimlerin güçlenmesi ve ülkelerin yönetiminde tek parti yönetimlerinin ön plana çıkmasıdır. Bu durum, Türkiye'yi de etkilemiş ve yönetimde böyle bir uygulamaya gidilmesine katkıda bulunmuştur. Ancak söz konusu dönemde, Türkiye özelinde bu uygulamanın, partinin devlete egemen olması değil, devletin partiye egemen olması biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. Bu sayede ülke yönetiminde baskıcı eğilimlerin önüne geçmek amaçlanmıştır.²⁴⁰

2.2. Atatürk'ün Vefatı ile Başlayan Süreç ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Durumu

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda, Türkiye ile özdeşleşen Milli Şef yönetiminin iktidara gelmesini sağlayan sürecin, kendi içerisinde çeşitli dinamikleri barındırdığı görülmektedir. 1937 yılında, İsmet İnönü'nün görevden alınarak Başbakanlık görevini Celal Bayar'ın üstlenmesi, söz konusu dinamiklerin siyasi alandaki bir yansımasıdır. 1930'lu yıllar süresince takip edilen ekonomik politikalarla ülke içerisinde gelişen ve

238. 1936 İl Kongreleri, 96, 106.

239. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 324.

240. Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri*, 43-44; Kongrenin verilerine göre 1936 yılı itibarıyla Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Teşkilatının üye sayısı merkezde 11.545 iken tüm il teşkilatı toplamının ise 49.626 olduğu ifade edilmiştir.

güçlenen, sanayi-burjuva sınıfı, İş Bankası çevresinde bir araya gelerek meclis ve hükümet üzerinde etkisini göstermiştir.²⁴¹

Bu bağlamda, söz konusu tarafların ön plana çıkan liderleri Celal Bayar ve İsmet İnönü olurken, özellikle bu yıllarda yoğun bir biçimde uygulanan Devletçilik politikasıyla elde edilen başarıların Ekonomi Bakanı Celal Bayar ile özdeşleşmesi, kendisinin Atatürk'ün desteğini kazanarak, 20 Eylül 1937 tarihinde iktidara getirilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁴²

Hükümetin kurulmasını takiben Atatürk'ün vefatına kadar geçen süre içerisinde İsmet İnönü, kendisini geri çekerek sadece Malatya milletvekilliği görevini yürütmüştür. Bu süreçte, Atatürk ile arasındaki ilişki mesafeli olsa da devam etmiş, kendisini arka plana çekmişse de, siyasal açıdan bir halk desteği ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁴³

1938 yılına gelindiğinde Atatürk'ün hastalığının ciddi bir hal almaya başlaması üzerine, kendisinden boşalan makamın kimin tarafından doldurulacağı, iktidara kimin sahip olacağı konusu gündemi meşgul etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de durumun belirsizliği hem iç politikayı hem de dış politikayı meşgul eden bir konu olmuştur. Bu süreçte Atatürk'e yakın ve liberalizme eğimli olan kişiler, İsmet İnönü'nün iktidara çıkması seçeneğine sıcak bakmazken, bu konudaki düşünceleri “O Cumhurbaşkanı ve Milli Şef olursa bizim boynumuza birer ip takar, sokaklarda sürükletir.” biçiminde ifade

241. Bila, *CHP*, 73.

242. Uyar, *100 Soruda CHP Tarihçesi*, 50; “Başvekil Bir buçuk Ay Mezuniyet Aldılar,” *Ulus*, 21 Eylül 1937; “Başvekil Vekili Yeni Vazifesine Başladı,” *Kurun*, 25 Eylül 1937; Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 361-362; Söz konusu süreç ele alındığında bu iktidar değişikliğinin iki adımda gerçekleştiği görülmektedir. İlk adımda Bayar'ın izin alan İnönü'nün yerine vekâlet edeceği ifade edilmiştir. İkinci adımda ise Başvekil vekilinin görevine başladığı duyurulmuştur. Söz konusu görev değişimi ile ilgili olarak dönem gazetelerinde bu değişimin bir fikir çatışmasından kaynaklanmadığı, dünyanın ve ülkenin değişen koşullarından dolayı böyle bir uygulamaya gidildiği ifade edilmiştir. Bayar ve İnönü arasında ortaya çıkan bu rekabet Atatürk'ün sağlığında ve Cumhuriyet Halk Partisinin içerisinde başlamış olması açısından dikkat çekicidir. Muhalif fikir akımlarının tek parti içerisinde gelişebilmiş olması, bu yapının siyasal rekabeti ortadan kaldırmadığını ancak sınırladığını bir göstergesidir. Buna göre tek parti dışında yasaklanan çoğulculuk, partinin kendi içerisinde belirerek orada da aynı rolü üstlenebilir. Bu bağlamda bir tek partinin bir çeşit siyasal demokrasi ile bağdaşabilmesi mümkündür.

243. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 100.

etmişlerdir.²⁴⁴ Fakat İnönü'nün karşısında olan grubun, ortak olarak anlaşmaya vardıkları, kamuoyunun desteğine sahip fakat İnönü'ye rakip olabilecek bir isim üzerinde anlaşmamış olması, İnönü'nün aleyhindeki çalışmaların sonuca ulaşmasını engellemiştir.²⁴⁵

Özellikle mücadelenin yoğunlaştığı süreçte Başbakan Celal Bayar'ın, İsmet İnönü'yü engellemeye yönelik girişimlere destek olmaması hatta bunları önleyici tavrı iktidar mücadelesini yumuşatmış ve İnönü'ye iktidara giden yolu açmıştır. Bunun yanında, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a danıştıktan sonra, kendisinin İsmet İnönü'nün lehindeki tavsiyesine uyararak; Cumhurbaşkanlığı'nı yani o gün hüküm süren şartlar altında totaliter bir ruh taşıyan Milli Şefliği, İsmet Paşa'ya teklif etmiş, kendisinin de Başbakanlığa getirilmesiyle milli birlik ve bütünlükte devamlılık sağlanmıştır.²⁴⁶

Atatürk'ün sağlık durumunun ciddileştiği günlerde, kamuoyuna yapılan tersi minvalde açıklamalar ile halk arasında ortaya çıkabilecek endişe halinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.²⁴⁷ Ancak, Meclisin 1 Kasım 1938 tarihindeki beşinci devre dördüncü yıl toplantısı, Başbakan Celal Bayar'ın Atatürk adına yaptığı konuşma ile açılmış, hükümet Ankara'da Bayar'ın başkanlığında toplanmıştır.²⁴⁸ 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefat haberi tüm yurda tebliğ edilirken, Teşkilatı Esasiye Kanununun (Anayasa) 33. maddesi gereğince TBMM Reisi A. Halik Renda vekâlet görevini devralmış, yine Anayasanın 34. maddesine göre meclisin vakit kaybetmeksizin yeni Cumhurbaşkanı seçeceği duyurulmuştur.²⁴⁹

244. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, 1081.

245. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 127-135.

246. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, 1093; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 137.

247. "Atatürk'ün Sıhhati," *Açıkses*, 22 Ekim 1938; 21 Ekim 1938 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığıyla kamuoyuna yapılan açıklamada, Atatürk'ün günü çok iyi geçirdiği ve kendisinin genel durumundaki iyiliğin devam ettiği ifade edilmiştir.

248. "Atatürk'ün Kamutayı Açış Nutukları dün kamutayda Başvekilimiz Celal Bayar tarafından okundu.," *Ulus*, 2 Kasım 1938; "BMM Açıldı," *Açıkses*, 2 Kasım 1938.

249. "Büyük Millet'in Başına Sağ Olsun," *Açıkses*, 12. Kasım 1938; Söz konusu tebliğde Atatürk'ün vefatı üzerine yapılan açıklamada milli birlik ve bütünlük vurgusu dikkati çekmektedir: "Türkiye'nin en

Bu bağlamda meclis, 11 Kasım günü saat 11.00 de yeni Cumhurbaşkanını seçmek üzere toplanmıştır. Aynı gün Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu, Başbakan ve Genel Başkan vekili Celal Bayar başkanlığında toplanmıştır. Parti grubunun bu önemli toplantısında yeni Cumhurbaşkanının seçimi için bir aday ismin öne sürüleceği sanılmış ancak, Celal Bayar, herkesin istediği adayın ismini yazarak oy kullanmasını, en çok oy alan ismin genel heyette aday gösterileceğini ifade etmiştir. Yeni Cumhurbaşkanının seçimi için partinin belirli bir adayının söz konusu olmadığı, bu toplantıda gizli oy ile yapılan seçimde İnönü 323 oy ve oy birliği ile partinin Cumhurbaşkanı adayı seçilmiştir.²⁵⁰ Ardından TBMM’de gerçekleştirilen açık oylamada yer alan 348 Milletvekilinin oy birliğiyle, İsmet İnönü resmen Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁵¹

Cumhurbaşkanı olarak mecliste yaptığı ilk konuşmada Atatürk devrimlerine olan bağlılığını belirten İnönü, ülkede var olan koşulların korunacağına dair taahhütlerde bulunmuş ve Cumhuriyet idaresinin getirilerine olan inancının altını çizmiştir.²⁵² 1930’lu yılların sonunda dünya üzerindeki genel koşullar düşünüldüğünde, İnönü bu şartların ülke içerisinde yarattığı ivmesel güç ile iktidara gelmiştir. İsmet İnönü, 1920’lerden 1939’e kadar olayların hep içinde yer almış ve önemli bir gücün merkezinde olmuştur. İktidara yönelik güç mücadelesinin ortaya çıkmaya başladığı süreçte, bazı isimler ön plana çıkmışsa da özellikle Mareşal Fevzi Çakmak bu konudaki teklifleri reddederek, kendisini Cumhurbaşkanı olma ihtimalinin dışında bırakmış, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı için en doğal ve en uygun aday olduğunu her fırsatta belirtmiştir.²⁵³

büyük makamına Teşkilatı Esasiye kanununa göre geçecek etrafında hükümetiyle şanlı ordusuyla ve bütün kudret ve kuvvetiyle Türk Milleti, sarsılmaz bir varlık olarak toplanacak ve yükselmesine devam edecektir.”

250. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011), 2:24.

251. TBMM Z.C., D. 5, C. 27, İ. 4, 17; “İnönü Reisicumhur Seçildi,” *Açıkses*, 12 Kasım 1938; İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı haberi Bursa’da aynı gün saat 16.24’te Tophaneden yapılan 101 pare top atışı ile ilan edilmiştir.

252. TBMM. Z.C., D. 5, C. 27, İ. 4, 18.

253. Aydemir, *İkinci Adam*, 2:13, 21, 22.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı makamına geliş süreci ile ilgili olarak kendisiyle sözlü tarih çalışması gerçekleştirdiğimiz dönemin tanığı Emin Öner, şunları ifade etmiştir:

“Seçim mecliste oldu, mecliste yaptılar ama halk hiç karışmadı, halkın hiç rolü olmadı. Fevzi Paşa yaptı dediler. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, o olacak demiş, onu seçmek mecburiyetindediniz demiş, mecliste böyle bir söylenti vardı.”²⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmesini takiben İnönü, hükümeti kurma görevini daha önceki dönemde de Başbakanlık görevini yürüten Celal Bayar'a vermiştir.²⁵⁵ Söz konusu hükümet programının daha önceki dönemlerde görev yapan hükümetlerinkinden çok önemli farklılıklar içermediği görülmektedir.²⁵⁶ Bu durum, ilerleyen günlerde ülke yönetiminde ve devlet işleyişinde değişiklik olmayacağını ve istikrarı vurgulaması açısından dikkat çekicidir. Geçiş dönemi olarak anılan bu süreçte İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak halk ile ilk temasının Kastamonu'da gerçekleştiği görülmektedir.²⁵⁷

Buradaki konuşmasında, iç politikada laik, milliyetçi ve cumhuriyetçi yapının devamı noktasında işaretler veren İnönü, özellikle partinin tüm vatandaşları kucaklayan bir aile ocağı olduğuna vurgu yapmış ve partinin siyasal gücünün artırılması noktasında, Atatürk dönemindeki otoriter tek parti yapısının devam edeceğinin de altını çizmiştir.²⁵⁸

254. Emin Öner, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 28 Ocak 2017.

255. TBMM Z.C., D. 5, C. 27, İ. 4, 21; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 147; Oluşturulan yeni kabinede Refik Saydam İçişleri Bakanlığına, Şükrü Saraçoğlu ise Dış İşleri Bakanlığına atanmış, daha önceki dönemde kabinede yer alan Şükrü Kaya ve Tefik Rüştü Aras gibi İnönü'ye muhalifliği ile bilinen önemli isimler ise görev almamıştır.

256. TBMM Z.C., D. 5, C. 27, İ. 4, 51-58; Daha ayrıntılı bilgi için bk.

257. “Cumhur reisimizin Kastamonu Gezisi,” *Açıkses*, 7 Aralık 1938.

258. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 153-155.

1938 yılının 26 Aralık tarihine gelindiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk olağanüstü (üsnomal) kurultayının toplanmasıyla, Cumhurbaşkanı İnönü'nün siyasi otoritesinin pekiştiği görülmektedir. Bu kurultayda gerçekleştirilen tüzük değişikliğine göre; partinin kurucusu ve ebedi başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Kemal Atatürk'tür. Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür. Değişmez Başkanlık, ancak vefat veya vazife yapamayacak derecede bir hastalık veya istifa halinde inhilal edebilir. Bu suretle inhilal vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak partiye mensup mebuslardan bir zatı Değişmez Genel Başkanlığa seçecektir.²⁵⁹ Sürecin ilerleyen günlerinde Başbakan Celal Bayar'ın istifasını takiben Refik Saydam'ın yeni kabineyi kurmasıyla Milli Şef'in iktidardaki gücünü daha da pekiştirdiği görülmektedir.²⁶⁰

Gerçekleşen kabine değişikliği bağlamında ülke içerisindeki istikrarın korunması, hükümetlerce takip edilen politikaların devamlılığının sağlanması ve kamuoyunun ikna edilmesi noktalarında, ülke basınının çalışmalarına Bursa yerindeki gazetecilerin de destek olduğu ve bu minvalde yazılar kaleme alarak kamuoyunu rahatlatma yoluna gittikleri görülmektedir. Buna göre, Atatürk sonsuzluğa uğurlanmış olsa da kendisinin ortaya koyduğu ilkeler Türk Milleti'nin bünyesinde varlığını sürdürecektir. Vefatını takiben ulus, hiç vakit kaybetmeksizin kendi başına Milli bir şef bulmuştur. Bu nedenle ülke içerisinde devamlılık ve istikrar ne olursa olsun korunan unsurlar olacaktır:

“...Millet, başına İsmet İnönü'yü getirir. Celal Bayar çekilerek yerini Refik Saydam'a verebilir. Millet yolu, hak yolu değişmez, hiçbir sapma göstermeksizin yoluna devam eder.”²⁶¹

259. Üsnomal Kurultay Onaylı Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü (Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1938); “CHP'nin Değişmez Başkanı İsmet İnönü,” *Açıkses*, 28 Aralık 1938.

260. Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012), 18; “Yeni Kabineyi Dr. Refik Saydam Teşkil Etti,” *Açıkses*, 28 Ocak 1939; Başbakan Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye verdiği istifası şöyledir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi seçiminin yenilenmesine Parti Divanınca karar verilmiştir. Partimizin seçime yeni ve taze bir kuvvetle çıkmasının maksat ve esasa daha uygun ve yararlı olacağını düşündüm. Bu imkânı size vermek için Başbakanlıktan istifamı sunuyorum.” Refik Saydam'ın kurmuş olduğu yeni kabinede eskisinden farklı olarak Millî Savunma Bakanlığına Bursa Milletvekili General Naci Tınaz, Dışişleri Bakanlığı'na ise İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu atanmıştır.

261. “Atatürk'ün Çizdiği Umdelerden İnhiraf İmkânı Yoktur,” *Açıkses*, 4 Şubat 1939.

Dünyada savaş tehlikesinin ön plana çıktığı ve ülkeler arasındaki gerilimin giderek arttığı bu süreçte iktidara gelen İnönü yönetimi, Atatürk'ün doğal bir devamı sayılmıştır. Bu yıllarda ülke içerisinde milli birlik ve bütünlük anlayışı bağlamında “tek şef, tek parti, tek hükümet” üçlemesi kabul görmüştür.

Milli Şef iktidarı noktasında ülke genelinde hâkim olan bu anlayışın kent olarak Bursa yereli için de geçerli olduğu görülmektedir. Bursa'nın önde gelen gazetecilerinden İsmail Hakkı Soykan, kendi gazetesinde kaleme aldığı yazısında Milli Şef-Millet bütünlüğü anlayışını şu cümlelerle ortaya koymuştur:

“...Atatürk, Türk Milletini İsmet İnönü gibi büyük bir Milli Şef'e bırakarak ebediyete göçmüştür. Türkiye topraklarında birlik vardır, kuvvet vardır. Türk Milleti birdir, Atatürk'e bağlıdır, İnkılap yolunda ve çok güvendiği İsmet İnönü'ye bağlıdır.” Ona toz kondurmak isteyen hortlak diller bizden değildir.”²⁶²

Bu süreçte Avrupa Devletleri arasında yaşanacak savaşın ufukta belirdiği günlerde, Türkiye de kendisini tehdit altında hissediyor, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması noktasında uluslararası alanda uyarılarını yapıyordu. İsmet İnönü, dünyaya şöyle sesleniyordu: “Maruz kalabileceğimiz her tehlikeye karşı zamanında tedbirler alınmış bulunmaktadır. Kahraman ordumuza dayanarak her tehlikeyi bertaraf edeceğiz.” Bursa yerel basını, Milli Şef'in bu açıklamasını destekliyor, fedakâr bir Millet, çelik pençeli bir ordu, Atatürk'ün kurduğu bir rejim ve İsmet İnönü'nün yönetimindeki bir devlet makinesinin hiçbir endişeye kapılmaksızın bütünlüğünü koruyabileceğini, varlığını sürdürebileceğinin altını çiziyordu.²⁶³

262. İsmail Hakkı Soykan, “Türk Milleti Birdir,” *Açıkses*, 8 Nisan 1939.

263. İsmail Hakkı Soykan, “Türkiye için endişe yoktur,” *Açıkses*, 12 Nisan 1939.

Diğer yandan bu süreçte ülke içerisinde birliğin bütünüyle sağlanması noktasında, İnönü'nün daha önceki yıllarda saf dışı kalan muhalefetle barışma yoluna gittiği görülmektedir. Bu sayede siyasal alanda temsil olanağı bulamayan kişi ve grupların yeni yönetime muhalefet etmelerinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1939 tarihinde gerçekleştirilen ara seçimlerde siyasal alanda bir bütünleşme hareketinin başlatılması söz konusu olmuştur.²⁶⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarından tek parti iktidarının sonuna kadar, Türkiye'de seçimlerin hep iki dereceli yapıldığı görülmektedir. Buna göre önce seçmenler ikinci seçmenleri seçiyor, bunlar da milletvekillerini seçiyorlardı. Partiler seçim başladığında öncelikle ikinci seçmen adaylarını belirliyor, seçmen seçiminde çoğunluğu alan seçimi kazanmış oluyordu.²⁶⁵

1939 seçimlerinde ikinci seçmen adaylarının listesi birinci seçmenlere duyurulmuştur. Bu tarihten itibaren Bursa yerelinde heyecanlı bir havanın kendisini göstermeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde basın alanında Bursa'nın önemli isimlerinden olan Musa Ataş kaleme aldığı yazıda, Millet'in kendi kendini yönetmesi noktasında Demokrasi ve Cumhuriyet kavramlarının kazandığı anlam üzerinde durarak, seçim hakkının vatandaşın en kutsal değerlerinden bir tanesi olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin göstereceği adaylara oy vermek, seçmenler için bir anlamda ülkenin kurucusu olan bu partiye bir borç ödeme niteliğinde olacaktır ve doğaldır ki, partinin aday gösterdiği kişiler, ülke ve millet için yararlı kişiler olacaktır.²⁶⁶

1939 yılının 15 Mart gününde yapılan seçimlere hava şartlarının elverişsizliği ve kar yağışına rağmen Bursalıların ilgisi yoğun olmuştur. Katılım oranının %85'e ulaştığı seçimde, CHP adaylarının tümü seçilmiş ve bu durum halkın CHP'ye duyduğu yoğun

264. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 179-182.

265. Güneş, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler," 229.

266. Musa Ataş, "Seçim ve Yurttaşın Hakkı," *Açıkses*, 15 Mart 1939.

güvenin bir yansıması olarak düşünülmüştür.²⁶⁷ Bursa Valisi ve Parti Başkanı Şefik Soyer, 21 Mart gününde Bursa Belediyesi salonunda gerçekleştirilen toplantıda yaptığı konuşmada, seçimlerin ülke içerisindeki birlik, bütünlük, karşılıklı sevgi ve saygı gibi değerlerin bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Dünyadaki milletler için bir şef etrafında sınıksız toplanma gereğinin tam olarak anlaşıldığını, bu bağlamda Türk Halkı'nın Atatürk'ün gösterdiği yolda bir araya gelen ve İnönü'nün yolunda yürüyen bir toplum olarak bireylerinin arasındaki güven bağı güçlendiği oranda Türkiye'nin caydırıcı bir güç haline geleceğinin altını çizmiştir.²⁶⁸

Bu tarihte milletvekili olmak için partiye başvuranların sayısı 4500'ü geçerken, ülke genelinde seçilen ikinci seçmenlerin sayısı da 40.979 olmuştur. Bu noktada vatandaşların milletvekilliği adaylığına gösterdiği yoğun ilgi, Bursa yerel basınında da gündeme getirilmiştir. Bu duruma ilişkin kaleme alınan yazılarda, halk arasında sıradan sayılabilecek ve herhangi bir niteliği olduğu düşünülmeyen pek çok kişinin adaylığını açıkladığı üzerinde durulurken, söz konusu kişilerin milletvekili olmak istemelerinde şahsi çıkarları, gelir ve refah seviyelerindeki yükseliş düşüncesinin etkili olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁹ 26 Mart tarihinde gerçekleştirilen seçimde, ikinci seçmenler 420'si CHP'li ve 4'ü bağımsız olmak üzere toplamda 424 milletvekili seçmişlerdir. Seçimlerin ardından açıkta kalan eski milletvekillerinin yanı sıra, seçime yeniden adaylığını koymak istemesine rağmen aday listesine eklenmeyen kişiler memnuniyetsizliklerini ve rahatsızlıklarını açıkça dile getirmişlerdir. Bu duruma Bursa yerelinde verilen cevap ise "Herkesi memnun edemeyiz ya!" olmuştur.²⁷⁰

Seçim sonunda Kazım Karabekir - İstanbul, Hüseyin Cahit Yalçın - Çankırı, Fethi Okyar - Bolu Milletvekili olmuştur. Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele ise daha önceki süreçte partinin bünyesine katılmışlardır. Bu ara seçim ile meclise giren bir diğer isim ise Bursa Milletvekili seçilen General Naci Tınaz olmuştur. Daha sonra bu isimlerin çeşitli

267. "Seçimin Neticesi %85," *Açıkses*, 18 Mart 1939.

268. "Valimizin Çayı," *Açıkses*, 23 Mart 1939.

269. "Herkesin Kalbinde Yatan Aslan," *Açıkses*, 25 Mart 1939.

270. "Herkesi memnun etmek meselesi," *Açıkses*, 29 Mart 1939.

bakanlıklara getirilmesiyle, bu süreçte izlenen muhaliflerle uzlaşmanın sağlanmasına yönelik politika başarıya ulaşmıştır.²⁷¹

Meclisin seçimle yenilenmesini takip eden günlerde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Beşinci Kurultayı'nın 29 Mayıs - 3 Haziran 1939 tarihleri arasında toplandığı görülmektedir.²⁷² Kurultayın başlangıcında, Milli Şef İnönü'nün gerçekleştirdiği konuşma hem iç politika hem dış politika açısından dikkat çekicidir. Milli Şef'in; Halk iktidarı anlayışını olgunlaştırmak, halkın yönetime bilinçli bir biçimde katılımını sağlamak ve ülke içerisinde demokrasinin geliştirilmesi gibi konulara değinerek, ileride gerçekleşebilecek değişikliklerin ipuçlarını verdiği konuşmasının devamında, parti içi denetimin artırılması noktasında bir müstakil grup kurulacağını da açıklayarak, Batılı demokrasilerden yana olan tavrını ortaya koymuştur.²⁷³

Türk siyasal hayatında yeni bir anlayışın işaretlerini veren bu kurultayda yapılan tüzük değişiklikleri ile, bir yandan Milli Şef'in gücü korunurken, diğer yandan savaş sonunda çok partili yaşama doğru evrilecek yapının temelleri de atılmıştır. Buna göre söz konusu tüzük değişiklikleriyle İçişleri Bakanının, Parti Genel Sekreteri olması ve illerde görev yapan valilerin aynı zamanda Parti İl Başkanı olması uygulamalarına son verilmiş,

271. Bila, *CHP*, 88; Aydemir, *İkinci Adam*, 45-46; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), 167; Dönemin önemli isimlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kaleme aldığı anılarında bu süreçte izlenen muhaliflerle barışma politikasını devlet otoritesinin korunması açısından akıllıca olarak değerlendirmiş ve şunları ifade etmiştir. "...İsmet Paşa, eski muarızlarıyla Atatürk'e dayanmaksızın tek başına uğraşamayacağını anladığı için böyle bir hoş geçinme yolu tutmuş ve bununla pek akıllıca bir harekette bulunmuştur. ...Bu hareket, iç politikada bir barış denemesi manasına gelebilir ve sarsılması çok muhtemel olan devlet otoritesi de ancak bu suretle korunabilirdi."

272. Cumhuriyet Halk Partisi, *Beşinci Kurultay Zabıtları*, (Ankara: Ulus Basımevi, 1939); "Parti Büyük Kurultayı," *Açıkses*, 27 Mayıs 1939; Milli Şef İsmet İnönü'nün bizzat bulunduğu Parti Büyük Kurultayında Bursa'yı temsil eden kurulun üyeleri: Aşir Atlı, Tevfik Birecik, Kazım Akun, Saim Altıok, Tahsin Haksal, Orhaneli ilçesinden Mehmet Erdem, İnegöl'den Hüsnü Güven. Olmuştur. Kurul, kurultay öncesinde ocak ve kaza kongrelerinden gelen dilekleri bir araya getirerek kurultayda sunulmak üzere hazırlamıştır.

273. Beşinci Kurultay Zabıtları, 20; "Siyaset hayatında tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz... Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek başlıca emelimizdir. ...Müstakil Grubun icra mevkiinde olan Milletvekilleri ekseriyetine esaslı bir yardım temin ederken büyük milletimize de kendi işleri için yeni bir teminat hazırlayacağını ümit ediyoruz."

teşkilatın sıkı denetiminin sağlanması amacıyla parti müfettişliği uygulaması başlatılmıştır.²⁷⁴

Tüzükte yer alan 29. madde ile de Genel Sekreterin Parti Hükümetine aza olarak girmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir.²⁷⁵ Söz konusu tüzük gereğince bir de meclis içerisinde Genel Başkana bağlı, oy kullanma hakkı olmamasına rağmen meclis grup toplantılarına katılabilen 21 kişilik Müstakil Grup oluşturulduğu görülmektedir. Diğer yandan parti üyelik yaşının 18'den 22'ye çıkarılması, memurların parti üyeliğinin yasaklanması gibi başlıklar kurultay tartışmalarında ön plana çıkan konular olmuştur. Böylece söz konusu kurultayın sonunda CHP'nin dünyayı bütünüyle etkisi altına alacak yeni savaştan kısa süre önce teşkilat yapısını güçlendirerek ve kendisine karşı gelişebilecek muhalefeti denetim altına alarak, ülke içerisinde milli birlik ve bütünlüğe dayalı bir politikayı tam olarak uygulamaya koyduğu ifade edilebilir.²⁷⁶

II. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerden itibaren yaşanan süreçte, Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Milli Şef olarak iktidardaki gücünü ve otoritesini giderek daha fazla artırdığı görülmektedir. Özellikle uluslararası politikada totaliter rejimlerin yükselmesi ile Führer, Duçe ve Caudillo gibi şeflik yönetimlerinin edindiği saygın konumun, savaşın ilk yıllarında Almanya ve müttefiklerinin kazandığı başarıların, "Millî Şef" kavramının pekiştirilmesine yönelik etkisi dikkate değerdir.²⁷⁷ Dolayısıyla, Milli Şef bu yıllarda ülkenin politik atmosferini ve iç politikayı bütünüyle yönlendiren asıl unsur olmuştur.²⁷⁸ Bu durum, dönemin siyasal yapısının genel bir özelliği olduğu gibi, ülke basınının da Milli Şef imgesinin toplumsal alandaki karşılığını bulmasındaki rolü büyüktür. Bu bağlamda, Bursa yerelinde etkin olan basın kuruluşları ve gazetecilerin de üzerlerine düşen görevi yerine getirdikleri görülmektedir. Milli Şef, Türk Milleti ve

274. "Vilayetlerde Parti Başkanlığı," *Açıkses*, 8 Temmuz 1939; Alınan karar doğrultusunda ülke genelinde 20 bölgeye 20 milletvekili daimî parti müfettişi olarak atanmıştır. Erzurum Milletvekili Zühtü Durukan, Bursa'nın daimî müfettişi olarak görevlendirilmiştir.

275. Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), 9.

276. *Ibid.*, 26.

277. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983), 171.

278. Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, 26.

Vatan kavramlarının bir arada düşünüldüğü bu dönemde, özellikle vatanın ve millet istiklalinin devamı Milli Şef'e bağlı olarak görülmüş ve kendisine insanüstü özellikler atfedilmiştir.²⁷⁹ Bursa Halkevi'nin çıkardığı Uludağ Dergisinin önemli isimlerinden olan Namdar Karatay, kaleme aldığı yazısında bu durumu şu cümlelerle gözler önüne sermiştir:

“...Birinci dünya savaşının sonunda kazanan devletlerin orduları yurdun her tarafına yayılmıştı. ...İnsan nasıl havasız kalmadıkça teneffüs ettiği havanın kıymetini anlayamazsa istiklalsiz kalmadıkça da hürriyet ve istiklal değerini gereği gibi idrak edemez. Düşman askerleri gezip dolaşüyor, herkes kendi evinde, tarlasında. Yeryüzü aynı güneşle ısınıyor fakat halkın göğsüne sanki bir değirmen taşı konmuş gibi eziliyor, boğuluyor. Sosyal çevrede inanılmaz bir baskı var. Bu süreçte millet ruhu bir bütün halinde perçinlenmiş ve istiklal savaşına gidilmiştir. Önceki süreçte imzalanan anlaşmalar birer paçavra gibi yırtıldı ve atıldı. Bu zaferi gerçekleştiren kahraman Şeflerimiz, milletin aradığı kuvveti keşfetmişlerdi. Bu göze görülmeyen güç, milli imandı. Bugün bu göze görünmeyen kuvvet aynı Milli İman şahlanmış bir şekilde Büyük Milli Şefimiz, Kahraman İsmet İnönü'nün iradesine bağlanmıştır. İnönü, 18 milyon Türk'ün yekpare imanından doğan göze görünmez kuvvetin, gözleri kamaştıran necip bir sembolüdür.”²⁸⁰

Bu yıllarda işlenen ve hâkim olan anlayışa göre, Türk Milleti, savaş dünyayı kasıp kavursa da geleceğe korkusuzca bakmaktadır. Bu durum Cumhuriyet rejiminin sunduğu bir nimet olarak görülürken, Millet'in bu konudaki farkındalığı her zaman vurgulanmıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu konum, sükûn ve emniyet içinde uyanık bulunma olarak belirtilmiş, rejim ve sistemin Türkiye'de güvenliği sağladığı gibi sükûnet ortamını da yarattığı ifade edilmiştir. Cumhuriyetin ilanının on sekizinci yıl dönümünün kutlandığı günlerde, Bursa'daki yerel kaynaklar bu tabloyu şöyle özetlemiştir:

279. Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, 166.

280. Namdar Karatay, “Göze Görünmeyen İnsan,” *Uludağ Dergisi*, S. 34, (Nisan 1941): 1.

“Bugün Avrupa milletlerinde ölüm hudutları pasaportsuz geçiyor. Gamalı kollar, hürriyetin masum gırtlığına yapışmış, siyah gömlekliler sulhun beyaz bileklerini kelepçeye vuruyorlar... Fakat Türk milleti müsterihtir. Çünkü Kemalizmamıza imanımız var. Büyük Şef! Parmağınızın gösterdiği her yerde 18 milyon yaşamağa ve ölmeğe hazırdır.”²⁸¹

Ülke genelinde var olan söz konusu durum, otorite açısından değerlendirilecek olursa siyasal sistemde Milli Şef'in tam ve mutlak bir hâkimiyetinin söz konusu olduğunu, Şef'in her kararının Millet iradesinin bir yansıması olarak görüldüğünü ve sorgulamaya açık olmadığını görmekteyiz.²⁸² Ayrıca, tüm toplumun gereksinimlerini sezerek yönlendiren ve ülke yönetimini buna göre gerçekleştiren Milli Şef'in, herkesin ve her şeyin üzerinde olan Milli bir niteliğe sahip olması, TBMM ve hükümet gibi kurumların Milli Şef'in otoritesi bağlamında hareket eden kurumlar olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur.²⁸³ Savaşın hız kazandığı ve Türkiye üzerinde etkisini yoğun bir biçimde hissettirdiği 1943 yılına gelindiğinde, tek partili dönemin son milletvekili seçimlerinin gerçekleştirildiği görülecektir.²⁸⁴ II. Seçmen seçimleri 15 Şubat tarihinde yapılmıştır. Ülke genelinde bulunan 63 seçim bölgesinde, bu seçimlere yönelik hazırlanan listelerde daha önceki seçimlere göre 79 aday fazla yer almıştır.²⁸⁵

281. “Cumhuriyet Bayramı Dolayısıyla,” *Uludağ Dergisi*, S. 29-30, (Eylül-Ekim 1940): 1.

282. Akandere, *Milli Şef Dönemi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 25; “Belediye Reisimizin Nutku,” *Açıkses*, 18 Eylül 1939; Bursa Belediye Başkanının kent kurtuluş yıldönümü dolayısıyla verdiği nutukta bu anlayış kendisini göstermektedir: “30 Ağustos zaferinden 11 Eylül'e kadar 18 Milyonluk bir kütleyi yönlendiren el dün Atamındı. Bugün Milli Şef İnönü'nün zorlu bir davanın ortasında zafer neşesi ile koşan çocuklar Bursa kapılarında can verdiler, Milli Şef emrederse gene vereceğiz! Çünkü o seste bir vatan yaşıyor.”

283. Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, 173.

284. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 87; Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler,” 29; Söz konusu seçim öncesinde 1942 yılında yeni bir seçim kanunu çıkarıldığı görülmektedir. Bu kanun yeni bir değişiklik getirmediği gibi 1877'den itibaren çeşitli dönemlerde çıkarılan değişik yasaları bir araya toplamıştır.

285. Akandere, *Milli Şef Dönemi*, 94; Uyar, *100 Soruda CHP Tarihçesi*, 64; 79 kişinin fazladan aday olarak gösterildiği seçimlerde ikinci seçmenlere adaylar arasından istediğini seçme olanağı tanınmıştır. Bu adımı parti içerisinde çoğulculuğa giden bir adım olarak değerlendirmek mümkündür.

Seçim sonunda 12 milletvekili seçilecek olan Bursa’da 14 kişi aday gösterilmiş, seçimler 28 Şubat 1943 tarihinde 355 ikinci seçmenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.²⁸⁶ Söz konusu seçimlerde Bursa’da Milletvekili adaylığına başvuran kişilerin isimleri şöyledir:²⁸⁷

Adı/Soyadı	Eğitim Durumu	Meslek
A. Hamdi Erozan	Ortaokul	Zeytin ve Zeytinyağı Ticareti
Ali Atayön	Ginyas Mektebi	Manifatura ve Züccaciye
Aziz Duru	Ziraat Lisesi ve İtalya’da Eğitimli	Bursa İpek Böcekçiliği İstasyonu Müdürü
Cemal Yener	İstanbul Üniv. Edebiyat Fak.	Öğretmen
Cemil Dalkılıç	Harbiye	Emekli Yarbay
Ekrem Rüştü İzmen	Ziraat Mektebi	Ziraat Mühendisi
Emin Erkul	Askeri Tıbbiye	Doktor
Eşref Dinçer	Hukuk	Gemlik Eski Belediye Başkanı.
Fahri Savrun	Veteriner- Paris Alfor Okulu	Karacabey Harası Müdürü.
Halid Kural	Viyana Ticaret Akademisi	Ticaret
Halil Bedi Yönetken	Prag Devlet Konservatuarı	Öğretmen
Hamide Engin	-	-
Hüsniye Çuhadar	-	Matematik Öğretmeni
İsmail Rıdvan Kipurul	Askeri Harita Mektebi	Bursa Köycülük Bürosu Şefi
Kemal Sargut	Mülkiye Tıbbiyesi	Doktor (Bursa Sağlık Müdürü)
Lemi Aksoy	Alman Devlet Fen Akademisi	Kimyager
M. Suphi Kula	Harbiye	Emekli Tümgeneral
Muhsin Billursoy	Beylerbeyi İkt. Zabitanı	Malul Subay-Tüccar
N. Cemal Nazikioğlu	Hukuk	İçişleri Bak. 5. Hukuk Müşaviri
Nermi Akdeniz	Askeri Tıbbiye	Doktor
Nurettin Ögünç		Parti İl Başkanı
Sevil Mümtaz	Cenevre Darülfünunu	-
Süleyman Bilmesel	-	-
Tahsin Uygur	-	Veteriner
Tevfik Aycan	Darülfünun Hukuk Fak.	Avukat -Bursa Halkevi Başkanı

Tablo 1. 1943 Yılı Seçimlerinde Bursa Milletvekilliği Adaylığına Başvuranlar Listesi

286. “Mebus Seçimi: Vilayetimiz bu devre 12 mebus çıkaracak,” *Açıkses*, 27 Şubat 1943; “Mebus intihabı münasebetiyle,” *Açıkses*, 20 Şubat 1943; Bu süreçte, Bursa yerelinde halkın seçimlere katılımını artırmaya yönelik propaganda örnekleri dikkat çekicidir. Söz konusu örneklerde oy kullanmanın milletin meclise karşı ödemekle yükümlü olduğu bir minnet borcu olduğu üzerinde durulmaktadır. “Halkın seçimlere gösterdiği ilgi, milletin meclisine karşı ödemek mecburiyetinde olduğu minnet ve şükran borcunun bir yansımasıdır. ...Büyük Millet’in imanı milli birliktir. Milli birliğin sembolü Büyük Şef İsmet İnönü’dedir.”

287. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 294.1183.2.

Seçimler s¼recinde Bursa’da canlı ve coşkulu bir ortam var olurken, Şehir cadde ve sokaklar bayraklarla s¼slenmiř, oy kullanacak vatandaşlar seçim merkezlerine gruplar halinde yer almışlar ve teftiş heyeti s¼reci yakından izlemiştir. Halkevi de vatandaşların seçime katılımı noktasında ¼nemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. ¼zellikle, seçimlerin toplumların demokratik olgunluğunu g¼steren unsurlar olduğu noktasında, halk arasında propaganda yaparak ilgiyi ve katılımı artırmaya çalışmıştır.²⁸⁸

28 Şubat 1943 g¼n¼, milletvekili seçimlerinin gerçekleştirildiği Belediye binası ¼n¼nde bandonun çaldığı marşlarla, Bursalılar seçim coşkusuna katılıyorlardı. Sandığa ilk olarak Z¼ht¼ Durukan’ın oyunu atması ile başlayan ikinci seçmenin oy kullanması işlemi yaklaşık bir saat s¼rm¼ř, Bursa’yı temsil edecek 12 Milletvekili belirlenmiştir.²⁸⁹

6. D¼nem: 1939	7. D¼nem: 1943
Atıf Akg¼ (M¼stakil Grup)	Atıf Akg¼
Fatin G¼vendiren	Aşır Atlı
Fazlı G¼LE (M¼stakil Grup)	Aziz Duru
Galip Kahraman	Ahmet M¼nir Erhan
Mustafa Fehmi Gerçeker	Fatin G¼vendiren
Naci Tınaz	Mustafa Fehmi Gerçeker
Nevzad Ayas	Muhittin Baha Pars
Refet Canıtez	Naci Tınaz
Refik G¼ran	Refet Canıtez
Muhittin Baha Pars	Refik G¼ran
Sadi Konuk	Sadi Konuk
Talat Simer	Talat Simer

Tablo 2. Bursa Milletvekilleri Listesi (6. ve 7. D¼nem: 1939-1943)²⁹⁰

288. “Mebus Seçimi: Vilayetin her tarafında II. seçmen intihabına başlandı,” *Açıkses*, 17 Şubat 1943.

289. “Mebus Seçimi Sona Erdi,” *Açıkses*, 3 Mart 1943.

290. TBMM Alb¼m¼ 1920-2010 (Ankara: G¼ke Ofset Matbaacılık, 2010), 2:314-316, 382-384.

Söz konusu seçimleri takiben, 1943 yılı 7. çalışma döneminde Milletvekili Hilmi Arsel başkanlığında toplanan TBMM, Abdülhalik Renda'yı Meclis Başkanlığı'na seçerken Milli Şef İsmet İnönü de 435 kişinin oy birliği ile tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.²⁹¹ Hükümeti ise yeniden Başbakanlığa atanan Şükrü Saraçoğlu'nun kurduğu görülmektedir.²⁹²

Gelişmeleri takiben, savaşın hem iç hem de dış politikada ağırlığının hissedildiği bu süreçte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek partili dönemde gerçekleştirilen son kurultayı olan 6. Büyük Kurultay, 8 Haziran 1943 tarihinde Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi salonunda toplanmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Başkanlığında yapılan üye yoklamasının ardından, Milli Şef İsmet İnönü'nün siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok konuda önemli ayrıntılara değindiği konuşması ile devam etmiştir.²⁹³

İlerleyen aşamada ise, kurultayda gerçekleştirilen tüzük değişikliğiyle Genel Sekreterin hükümete girişinin sağlanması uygulaması ortadan kaldırılmıştır. Eklenen 156. maddeyle ise "Genel Başkanlık tarafından serbest seçime arz edilen aday listesinde mutlaka seçilmesi işaret olunanlar ile Parti dışından alınacak müstakil adaylara oy verilmesi mecburidir." hükmü getirilmiştir.²⁹⁴ Diğer yandan bu kurultayda kabul edilen parti programında özel girişimi teşvik etmeye dönük kararlar alındığı, böylece daha önceki dönemlerde kabul edilen tüzük programlarından belli ölçüde uzaklaşıldığı da görülmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu programda Partinin, şahısların yapamadığı işleri devlet sermayesiyle yapmaya çalışacağı ve bu yönde gerçekleştirilecek uygulamaların doğal olduğunun altı çizilirken, Devletçilik ilkesinin milli çıkarlara aykırı olmayan hiçbir özel menfaatle mücadele etmeyeceği de vurgulanan noktalar arasında olmuştur.²⁹⁵

291. "Milli Şef Tekrar Cumhurbaşkanı Seçildi," *Açıkses*, 10 Mart 1943.

292. Bila, *CHP*, 101.

293. "Büyük Kurultay Milli Şef'in Siyasi Nutukları ile Açıldı," *Açıkses*, 9 Haziran 1943.

294. CHP 6. Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname Projesi (Ankara: 1943), 12, 72.

295. "CHP Büyük Kurultayına Sunulup Program ve Nizamname Encümenince Kabul Edilen Program Metni," *Ulus*, 16 Haziran 1943.

15 Haziran günü 6. Büyük Kurultayın son gününe gelindiğinde, İsmet İnönü tekrar değişmez Genel Başkan seçilirken, Parti Genel Sekreterliği makamına ise Memduh Şevket Esendal'ı atamıştır.²⁹⁶ Dolayısıyla, İnönü yönetiminin II. Dünya Savaşının sonuna kadar alternatifsiz konumunu sürdürdüğünü söylemek mümkündür.²⁹⁷

Yönetimde aksi yöndeki, yani demokratikleşmenin hız kazanması yolundaki talepler, ancak savaşın sonuna gelindiği 1945 yılından sonra ön plana çıkacak ve Türk siyasi hayatında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturacaktır.²⁹⁸

2.3. Tek Parti Yönetiminin Bursa Yerelindeki Yansımaları

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve yapılan devrimlere destek veren Bursa, Halk Fırkasının kurulması ve örgütlenmesi aşamasında da ön plana çıkan merkezlerden bir tanesi olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin il teşkilatlarında gerçekleştirdiği çalışmalarla yapısını güçlendirdiği, 1930'lu yıllar boyunca Bursa'da parti üyelerinin sayısında artış gözlenmiştir. Tek parti yönetiminin hâkimiyetini pekiştirdiği süreçte ve özellikle Atatürk'ün 1938'de vefatının ardından başlayan Milli Şef döneminde, fırkanın örgütsel yapısının güçlendirilmesi çalışmalarına devam edilmiştir.

Bu süreçte yerel teşkilatın kendi içerisindeki ilişkileri, il parti örgütünün kent yönetimi ve halk ile olan münasebetleri ile zaman zaman yaşanan hareketlilikler, dönem Bursa'sının önemli siyasi dinamiklerini oluşturmuştur. Ayrıca, söz konusu dönemde tek parti örgütünün yereldeki yansımalarının irdelenmesi noktasında, bir yandan Cumhuriyet Halk Partisi Bursa Teşkilatının mülki idare temsilcileri ile genel ilişkileri bu yapıyı kavramamıza yardımcı olurken, diğer yandan Milli Şef İsmet İnönü ve dönemin önde gelen siyasetçilerinin gerçekleştirdiği ziyaretler, kent olarak Bursa'ya verilen önemi

296. Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 82; Milli Şef İsmet İnönü'nün "Değişmez Genel Başkanlık" unvanı 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP'nin II. Olağanüstü Kurultayında kaldırılacaktır.

297. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 228.

298. Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1123.

ortaya koymuştur. Bu sayede, dönemin siyasal yapısının Bursa yerelinde ortaya çıkardığı tablo daha da net biçimde anlaşılabilir.

2.3.1. Teşkilat Yapısı

Cumhuriyet Halk Partisinin teşkilat yapısı değerlendirildiğinde, parti tüzüğü gereğince mahalle ve köy ocaklarının, bu yapının birinci sırasında yer aldığı görülmektedir. Tüzükte bu kademenin temel görevi “doğrudan doğruya halkın tenvir ve irşadı, fırkanın maksat ve emellerinin intişarı ve tahakkuku ile uğraşmak” olarak tanımlanmıştır.²⁹⁹ Parti teşkilatında mahalle ve köy ocakları nahiye idare kurullarına, nahiye idare kurulları ilçeye, ilçe idare kurulları ise il genel idare kuruluna bağlıydı.³⁰⁰

Mahalle ve köy ocakları, nahiye ocaklarından aldığı emirleri uygularken, yerel ve genel seçimlerde parti programının ve adaylarının başarılı olması yolunda çalışmalar gerçekleştirirdi. Diğer yandan, köy ve mahalle halkından parti üyesi ve on sekiz yaşında olan herkes ocaklarda yapılan halk kongresinin doğal üyesi sayılmıştır. Söz konusu kongre görüşmelerine vakit kaybetmeden başlayabilmek noktasında, köy ve mahalle ocağına kayıtlı üyelerin yarısından fazlasının kongrede bulunması gerekirken, köy ve mahalle ocakları idare heyeti üç kişiden oluşmaktaydı.³⁰¹

Mahalle, köy veya semt kongreleri yılda bir, nahiye kongresinin toplanmasından bir ay önce Ekim ayında yapılırdı. Köy ve mahalle ocaklarının idare heyetleri üç üyeden oluşurken, bu üyelerin onaylanması nahiye yönetimi tarafından gerçekleştirilirdi. 1931 yılında yapılan tüzük değişikliğiyle ocak kongrelerinin yılda bir kez, Eylül ve Şubat ayları arasında yapılacağı belirtilirken, ocak heyetlerinin yerine getirmesi beklenen görevlerin de sıralandığını görmekteyiz. Buna göre, idare heyetleri nizamnameye uygun olarak partinin üye sayısını artırmak, parti üyelerinin yardım paralarını ve idare heyeti

299. Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (Ankara: 1923), 13.

300. CHP Nizamnamesi ve Programı 1931, 5.

301. CHF Nizamnamesi 1923, 13.

bütçesinde yazılı olan gelirleri toplayarak bütçe için sürekli gelir kaynakları düşünerek göstermek partinin yukarı kademelerinden, kongrelerden gelen emirleri uygulamak ve bu emirler hakkındaki fikirlerini üst makamlara bildirmek, bütün seçimlerde partinin adaylarının kazanmasını sağlamak, bunun için parti adayı gösterilmeden önce oy sahibi olan parti üyelerini toplayarak eğilimlerini öğrenmek, gerekli görülen yerlerde halk evleri açarak idaresini gerçekleştirmek, üç ayda bir kendi bölgelerinde partinin durumu ve üye sayısı hakkında bilgi veren raporları sunmak, kongrelerde gündeme getirilmesi beklenen sorunların sunulmasına aracı olmak, partililer arasında herhangi bir anlaşmazlık kendini gösterdiği takdirde aralarını bulmak, partinin program ve çalışmaları hakkında üyeleri aydınlatarak konferanslar verdirmek ve bunların aralarında çeşitli temaslar ile bağlantıları geliştirmek ile görevlendirilmişlerdir.³⁰²

Tek parti iktidarı süresince Cumhuriyet Halk Partisi, yurt genelindeki örgütlemesini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda partinin 1936-1937 yılları arasında 25.941 ocak örgütüne sahip olduğu görülmektedir.³⁰³ Bu durum Bursa yereli açısından değerlendirildiğinde, parti ilçe teşkilatının sahip olduğu üye sayısından yola çıkarak, kentin sahip olduğu on ilçede teşkilat örgütlenmesine dair çalışmalarını önemli ölçüde gerçekleştirdiği ifade edilebilmektedir. Atatürk'ün vefatı öncesinde, 1937 yılında Bursa teşkilatına kayıtlı üye sayısı 49.955³⁰⁴ iken, tek partili dönemin sonunda, 1945 yılına gelindiğinde bu sayının 59.764'e yükseldiği görülmektedir.³⁰⁵ Aynı yıl itibarıyla parti, yerel il teşkilatının 974 adet ocak ve bucağında örgütlü bulunmaktadır.³⁰⁶

Resmi Bucak	12
İtibari Bucak	82
Köy Ocağı	759
Mahalle Ocağı	118
Semt Ocağı	3
Toplam	974

Tablo 3. CHP Bursa il Teşkilatı Genel Toplam Cetveli

302. CHP Nizamnamesi 1931, 16-17.

303. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), 243.

304. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

305. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

306. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

Kuruluşundan itibaren örgütlenme çalışmalarını sıkı bir disiplin ile yürüten CHP, yerel yapılanmada bulunan en küçük birimlerin dahi atamalarını merkezi bir biçimde gerçekleştirmiştir. Buna göre, ocak yönetimleri haricinde taşra örgütünün idari sorumlusu olan kişiler doğrudan genel merkezden atanmıştır.³⁰⁷ Bu örgütlenme içerisinde birim olarak bucakların önemli yer tuttuğu görülmektedir. Partinin ilk tüzüğüne göre, bucak kongreleri her köy ve mahalle ocağından gelen bir temsilciden oluşurken, ilçe kongrelerinden bir ay önce Ekim ayının yirmi üçünde toplanıyordu. Bucaklarda partiyi temsil etmek üzere ilçe mutemedi tarafından bir fırka mutemedi görevlendiriliyor, bu mutemet, kongrenin doğal üyesi sayıldığı gibi, bucak örgütünün de yönetimini gerçekleştiriyordu. Bucak kongresi, beş kişiden oluşacak bucağın yönetim kurulunu seçiyordu.³⁰⁸

Bu bağlamda, seçilen nahiye kurullarının, ilçe ocak kurullarıyla görüşmelerini sürdürürken en az haftada bir kez olmak üzere, kendi heyet toplantılarını da düzenli bir biçimde gerçekleştirmesi ön görülmüştü. Bulunduğu bölgede halkı her alanda aydınlatmak, parti üyelerinin kayıtlarını gerçekleştirmek ve herhangi bir seçimde partinin adaylarının kazanması için çalışmalar yürütmek, bucak kurullarının görevi olarak belirlenmiştir. Diğer yandan tüzük değişikliklerinde, Genel meclis ve belediye meclisi çalışmalarına dair düşüncelerini kongreye iletmek, kaza idare kuruluna her ay parti çalışmalarına dair bir rapor hazırlayarak sunmak ve bucağın yeni harcama bütçesini düzenlemek de bucak idare heyetlerinin görevleri arasında sayılmıştır.³⁰⁹ 1927 itibariyle genel örgütlenmesinde 606 bucağa sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi, gerçekleştirdiği yoğun çalışmalarla bu rakamı 10 yıl içerisinde 1800'e ulaştırmıştır.³¹⁰

Cumhuriyet Halk Partisi'nin teşkilatlanmasında, kırsala yönelik önemli merkezlerden bir tanesi olan Bursa, tek parti süreci boyunca sahip olduğu on ilçede örgütlenme çalışmalarını büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Özellikle, partinin ilçe yapılanması il

307. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 243.

308. CHP Nizamnamesi 1923, 13.

309. CHP Nizamnamesi 1927, 16-17.

310. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 244.

yönetim kurulu ile koordinasyon halinde olmuş, pek çok ilçe, il kuruluna düzenli raporlar sunduğu gibi, kongre zamanı parti merkezinin denetimine de tabi tutulmuştur. Söz konusu ilçe yönetim kurulları beş kişiden oluşmuş, merkezden atanan ilçe mutemedi ise bu kurulun doğal başkanı sayılmıştır. İlçe mutemedi, ocak kurullarına rehberlik ederek, bunların il mutemedi ile iletişim içerisinde olmalarını sağlamıştır.³¹¹

İlçe yönetim kurulları; kendisine bağlı bulunan ve kendisinin bağlı bulunduğu kurullarla iletişimi sağlamak, kendisinin altında bulunan kurulları düşünsel olarak yönlendirmek, nizamname, il genel meclisi ve belediye teşkilatı hakkında raporunu kaza kongresine sunmak, kongreye verilecek bir senelik raporu hazırlamak, ilçenin harcamalarına dair bütçesini düzenlemek, ilçede parti üyelerinin kaydını tutarak bunların sayısını il merkezine bildirmek, partiye yapılan yardımları (bağışları) toplamak, bulunduğu bölgede partinin ilçe örgütünü denetlemek, il genel meclisi, ilçe ve bucak belediyeleri ve çeşitli heyet üyelerinin adaylarını tespit ederek il genel kurullarına bildirmek ile yükümlü sayılmıştır. İlçe yönetim kurulu aynı zamanda milletvekili seçim merkezi olduğundan, milletvekili adaylarının seçilmesi gibi görevlerden de sorumlu tutulmuştur.³¹²

Taşra teşkilatının en üst basamağında yer alan il yönetim kurulu, partinin ilk tüzüğüne göre toplamda beş üyeden oluşurken, ilerleyen süreçte tüzükte yapılan değişikliklerle bu sayı yediye kadar çıkarılabilir hale gelmiştir. İl yönetim kurullarının, vilayet kongresine genel program ve nizamname düzenlemelerine ilişkin teklifleri sunmak, il kurulu ve belediye programınca hazırlanan tasarıları hazırlayarak, ilçe yönetim kurullarını onaylamak ve bunları düşünsel anlamda yönlendirmek gibi görevleri bulunuyordu.³¹³

311. CHP Nizamnamesi 1927, 16.

312. Ibid.

313. CHP Nizamnamesi 1923, 8-9.

İlerleyen yıllarda parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle, il kurullarının görevlerinin genişletildiği gibi, idare kurulunda partinin temsilcisi olarak bulunan ve merkezden atanan vilayet mutemetleri uygulamasının da kaldırıldığı görülmektedir.³¹⁴

İl yönetim kurulları tarafından toplanılan il kongreleri, parti teşkilatının yerelde resmi nitelikteki en önemli etkinliği sayılmıştır. Bu bağlamda, il kongreleri yönetim kurulunun bir yıllık çalışma raporunu incelemek ve görüşmek, nizamname, tasarı ve hesap komisyonları oluşturmak, il yönetim kurulunu, büyük kongreye gidecek iki temsilciyi seçmek, il genel meclisi ve belediyelerin çalışmaları için program ve nizamname düzenlemek, kongreye verilmiş olan raporları ve yerelin ihtiyaçlarını müfettişliğe iletmek gibi görevlere sahip olmuşlardır.³¹⁵

Cumhuriyet Halk Fırkası Bursa teşkilatı, Merkez, Mudanya, Gemlik, Orhangazi, İznik, Yenişehir, İnegöl, Karacabey, Mustafakemalpaşa ve Orhaneli olmak üzere sahip olduğu ilçelerde sistemli bir biçimde örgütlenmiştir. Taşra örgütleri, Genel Sekreterlikçe oluşturulan merkezi bir teftiş mekanizmasıyla denetim altında tutulurken, parti teşkilatı, partinin halka yaklaşması, prensiplerinin halk tarafından benimsenmesi, il yönetim kurullarının nizamnamenin gereklerini yerine getirmesi, il ve ilçe yönetim kurullarının uyum içerisinde çalışması gibi başlıklar, teftişlerde ön plana çıkan konular arasında olmuştur. Bu bağlamda, parti teşkilatının Bursa yerelindeki örgütlenmesinde de zaman zaman çeşitli anlaşmazlık ve usulsüzlükler kendisini göstermiştir.

1937 ve 1945 yılları arasında Bursa il teşkilatı kendisine bağlı olan taşra teşkilatı da dâhil olmak üzere parti müfettişleri tarafından sık aralıklarla sistemli bir denetime tabi tutulmuştur. Söz konusu yıllar arasında Giresun Milletvekili İsmail Sabuncu, Bilecik Bölge Müfettişi-Samsun Milletvekili Zühtü Durukan ve Kocaeli Bölge Müfettişi-Afyon

314. CHP Nizamnamesi 1931, 10.

315. CHP Nizamnamesi 1927, 20.

Milletvekili Ahmet Hamit Selgil'in kaleme aldığı raporlar aynı zamanda Bursa yerelinde parti teşkilatının işleyişini de gözler önüne sermiştir.³¹⁶

Buna göre il ve ilçe yönetim kurullarının üyeleri arasında güven ve iş birliğine dayalı bir ilişkinin var olması önemsenirken, kurulu oluşturan üyelerin buldukları bölgelerde partinin nüfuzunu ve gücünü istismar etmesi veya buna yönelik eğilimler göstermelerinin kesin bir biçimde önlenmesine çalışılmıştır. Yönetim kurullarının, parti prensiplerinin halka yayılması yolunda çalışmaları, nizamnamenin 91. maddesinde geçen görevlerini yerine getirmeleri ve 162. madde gereğince kurul üyelerinin üzerinde birden fazla görevin bulunmaması noktaları üzerinde önemle durulmuştur.³¹⁷ Parti yönetim kurullarının haftada en az bir kez düzenli olarak toplanması, bu toplantıda alınan kararların karar defterinde kayıt altına alınarak heyet üyelerinin her biri tarafından imzalanması dikkat edilen bir başka husus olmuştur. Diğer yandan, il ve ilçe yönetim kurullarının görevli oldukları bölgelere yönelik kongreleri düzenli ve disiplinli bir biçimde gerçekleştirmeleri, yine görevli oldukları yerlerde var olan halkodası ve halkevi gibi kuruluşların çalışmalarını denetlemeleri ve onlara yardımcı olmaları beklenmiştir.

Bursa yereli söz konusu olduğunda, teftiş raporlarından yola çıkarak, il ve ilçe teşkilatı noktasında yönetim kurulu üyeleri arasında zaman zaman uyumsuzluk, anlaşmazlık ve güven eksikliği gibi durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu raporlardan birinde, 1940 tarihinde Bursa il yönetim kurulu üyelerinden Cemil Öz ve bir başka yönetim kurulu üyesi olan Belediye Başkanı Sadık Tahsin Arsal arasında, Belediye

316. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.1.7.

317. CHP Nizamnamesi 1939, 23-24; Buldukları bölgede partinin merkezi konumunda olan idare heyetlerinin görevleri 1939 Nizamnamesine göre şunlardır: a) Üye sayısını artırmak, b) Yardım ücreti ve bütçede yazılı olan parti gelirlerini uygun araçlarla toplayarak sürekli gelir kaynakları bulmak, c) Bütçedeki harcamaları yapmak, d) Partinin üst kademelerinden gelen emirleri uygulamak ve parti için gerekli görülen düşüncelerini üst kademelere bildirmek, e) Tüm seçimlerde partinin adayları ve üyelerinin kazanması için çalışmak, f) Seçim yoklamalarını talimata göre yapmak, g) Emir üzerine gerekli görülen bölgelerde talimatname gereğince halkodaları ve halkevleri açmak, h) Kendi bölgelerinde partinin durumu ve üye sayısını bildiren altı aylık raporlar hazırlayarak üst kademelere sunmak, ı) Kendi bütçeleriyle hesap özetlerini hazırlayarak kongrede sunmak, i) Kongrede görüşülecek başlıkları hazırlamak, j) Partililer arasındaki anlaşmazlıkları engellemek ve ara buluculuk yapmak, k) Parti programı ve uygulamaları hakkında üyeleri aydınlatarak konferanslar vermek, partililer arasındaki iletişimi artırmak.,

Başkanlığını kabul edip etmeme konusu üzerine bir anlaşmazlık ve görüş farklılığının söz konusu olduğundan bahsedilmektedir. Ancak, bu durumun parti içine yansımadağı ve çalışmaları aksatmadığının altı çizilmiştir.³¹⁸ 1941 yılına gelindiğinde ise bu anlaşmazlığın ortadan kalktığı ve kurul üyelerinin arasındaki ilişkinin normale döndüğü belirtilmiştir.³¹⁹

Diğer bir örnek de, Gemlik ilçesi özelinde yönetim kurulunu oluşturan üyeler arasındaki uyum ve güvenden uzak ilişki şu cümlelerle tasvir edilmiştir:

“Parti idare heyeti üyeleri arasında uyumlu çalışma söz konusu değildir. Bu ilçede samimi ve birbirine güven ile bağı beş kişiyi bir araya getirmek mümkün değildir.”³²⁰

Kurul üyeleri arasındaki bu durumun kültür farkından kaynaklandığı ifade edilirken, üyelerin bazılarının kongre sonunda yapılan seçimle değişikliğe uğradığı da belirtilmiştir.³²¹

Diğer yandan, Bursa ilçelerinin teftişine yönelik hazırlanan 1943 tarihli raporda, Orhaneli ilçe yönetim kurulu üyelerinin hemen hepsinin parti nüfuzunu istismar etme eğiliminde olduğu ifade edilirken, kurul arasında var olan iş birliği ve bağlılık daha çok birbirlerinden olan çıkarları ile ilişkilendirilmiştir. Söz konusu kurul üyelerinin parti çalışmalarını istenilen biçimde yürütememelerine rağmen, ilçede yetişmiş, yetkin eleman bulma sıkıntısı nedeniyle, kurulda değişiklik yapmak olanağının bulunmadığının altı çizilmiştir.³²²

318. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

319. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.85.1.

320. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1; Gemlik ilçesinde yönetim kurulu üyeleri arasında var olan bu durum 1942 yılında kaleme alınan raporda da karşımıza çıkmıştır.

321. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

322. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.85.1.

Yine erken tarihlerde Gemlik'te şöyle bir olay yaşandığı görülmektedir. Parti tarafından yapılan Belediye seçimlerine yönelik yoklamada, adaylıkları tespit edilen kişiler, seçimde de halk tarafından seçilerek, isabetli bir temayül olduğu anlaşılmıştır. Ancak, Belediye Başkanlığı için vilayet tarafından, halen görevde bulunan Başkan aday olarak gösterilmesine rağmen, Belediye üyeleri arasında bulunan ve aynı zamanda İlçe yönetim kurulu başkanı olan Ziya Kaya Belediye Başkanlığına kendisini seçtirerek, teamüllere aykırı harekette bulunmuştur. Vilayet makamı, bu seçimi kabul etmeyerek seçimleri yenilemiş, bunun üzerine yeni bir başkan seçilirken, Ziya Kaya ile parti üyesi üç arkadaşı bir yıl süre ile partiden uzaklaştırılmıştır. İlçenin yönetim kurulu başkanlığına ise Kerim Kumla atanmıştır.³²³

Denetim sistemi gereğince, Bursa parti teşkilatına yönelik çeşitli tarihlerde gerçekleştirilen teftişler sonucunda tutulan raporlarda, pek çok ilçede yönetim kurullarının, nizamnamenin 91. maddesine uygun davranmadığının özellikle altı çizilirken; Gemlik, İznik, Mudanya ve Orhaneli gibi ilçelerde ise parti prensiplerinin halka yayılması noktasında yeterince çalışılmadığı üzerinde durulmuştur.³²⁴ Diğer yandan, nizamnamenin 162. maddesine dair tek bir örnek üzerinde durularak, Karacabey ilçesinin 1940 kongresinde aynı zamanda yönetim kurulu üyeliğine seçilen Neşet Bey'in birden fazla görevi olması dolayısıyla, Belediye üyeliğinden istifa ettirildiği ve böylece şartların nizamnameye uygun hale getirildiği de belirtilmiştir.³²⁵

Parti teşkilatına yönelik olarak gerçekleştirilen teftişlerde, yönetim kurullarının haftada en az bir kez düzenli olarak toplanması, bu toplantıda alınan kararların karar defterinde kayıt altına alınarak heyet üyelerinin her biri tarafından imzalanmasının üzerinde durulan bir nokta olduğu ifade edilmiştir. Bursa il ve ilçe yönetim kurulları, genel olarak bu toplantıları nizami bir biçimde gerçekleştirmişlerse de zaman zaman buna aykırı durumların yaşandığı da görülmüştür. Örneğin, merkez ilçede yönetim kurulu toplantıları

323. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

324. BCA, Fon:490.1.0.0, Yer: 632.85.1.

325. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

haftada en az bir kez gerçekleştiriyor, alınan kararlar deftere geçirilerek heyet üyeleri tarafından imzalanıyordu. Ancak, idare heyetinde yer alan Sadık Tahsin Arsal ve Şemseddin Dora'nın askere alınmasının ardından, heyet toplantıları az sayıda üyenin bir araya gelmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bazı üyeler toplantılara katılmayıp eksik kaldığında, iki toplantıda bulunmayarak üçüncüye katılan üyelerden Cemil Öz'ün, toplantıya katılım gerçekleştirmediği dönemlerde ise toplantılar yapılamamıştır. Bu nedenle, kurul üyelerinden Cemil Öz'ün devamsızlık şeklindeki tavrını sürdürdüğü takdirde istifaya davet edilerek, yerine yedek üyelerden birinin alınması kararı verilmiştir.³²⁶ İlerleyen süreçte Cemil Öz devamsızlığını sürdürmemiş ve kurul toplantıları düzenli biçimde yapılarak, karar defterlerinin tutulmasına özen gösterilmiştir.³²⁷

Diğer yandan, teşkilat içerisinde başka örneklerin de var olduğu görülmektedir. 1937 yılında, İnegöl ilçesi yönetim kurulunun, toplantılarını düzenli bir biçimde gerçekleştiriyor olsa da karar defterinin olmadığı, alınan kararların perişan bir halde karton içinde saklandığı, kurul kararlarının bu şekilde saklanmasının uygun olmadığından bir defter tutulmasının daha isabetli olacağı noktasında uyarıldığı görülmektedir.³²⁸ Gemlik ilçesinde ise, 1940 yılında yönetim kurulu başkanı Kerim Kumla'nın askere çağırılması sebebiyle, her hafta gerçekleştirilmesi gereken toplantıların düzenli bir biçimde yapılmadığı ve karar defterinin tüm üyeler tarafından imzalanmadığı merkeze bildirilmiştir.³²⁹

İl ve ilçe yönetim kurullarının görevlerinden biri de buldukları bölgelere yönelik kongreleri disiplinli bir biçimde gerçekleştirmektir. Bursa teşkilatı özelinde, kongreler teşkilat birimlerince düzenli olarak tekrarlanan başlıca etkinliklerden olmuştur. Teşkilat

326. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1; CHP Nizamnamesi 1939, 24; 92. maddeye göre hiçbir mazereti olmadığı veya mazeretini bildirmeksizin yönetim kurulu toplantılarına üç kez artarda katılım gerçekleştirilmeyen üye istifa etmiş sayılırken yerine yedek bir üyenin geçirilmesi kararının kurul tarafından alınması ön görülmüştür.

327. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

328. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

329. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

birimlerinin yıllık çalışma raporlarının sunulduğu, bütçelerinin belirlendiği ve bölgenin başlıca ihtiyaçlarının dile getirilerek idari ve mülki amirlerin de katılımıyla çeşitli tartışmaların gerçekleştirildiği kongreler, teşkilatın işleyişini ortaya koyan önemli öğeler olmuştur. Ancak, bu etkinliklerde de zaman zaman teamüllere aykırı davranış ve olaylar yaşanmıştır. Teşkilat içerisinde toplanan kongrelerin, genel olarak parti nizamnamesine uygun bir biçimde yürütülmesine çalışılmıştır. Buna rağmen, daha önceki yıllarda toplanan kongrelerde ifade edilen dileklerin durumu ve yönetim kurulunun üstlendiği konular gibi başlıklarda kongrenin ilk aşamasında bilgi verilirken, bu bilgilendirmenin bazı ilçelerde zaman zaman yapılmadığı görülmüştür.³³⁰

Söz konusu kongrelerde üzerinde durulan en önemli noktalardan bir tanesinin, üyelerin serbestçe konuşabilmesi olduğu halde, bazı kongrelerde temsilcilerin sessiz kaldıkları görülmüyordu. Buna göre, Mudanya'nın 1941 tarihli ilçe kongresine dair verilen bilgide, katılımcı delegelerin görüşmelerde hiç söz almadığı, sadece ocaklardan gelen teklifleri kabul ederek seçim yaptıklarından bahsedilirken, bu durumdan duyulan rahatsızlık "Bu ilçede her sene kongresi böylece tatsız ve sessiz geçmektedir." biçiminde ifade ediliyordu.³³¹ Aynı ilçenin 1943 tarihli kongresinde ise bu kez kongre zabıtlarının Arap alfabesi ile tutulmaya başlanmışken, müfettişin müdahalesi üzerine bu durumun düzeltildiği belirtiliyordu.³³²

Aynı yıl Mustafakemalpaşa ilçesinde gerçekleştirilen kongrede ise, şiddetli tartışmalar yaşanıyor ve öyle ki kongre ikiye bölünüyordu. Buna göre Fehmi Dursunbey başkanlığında toplanan kongre, ilçe yönetim kurulu raporunun okunmasının ardından ikiye bölünmüştür. Yaşanan yoğun tartışmalar sonrasında, kongre yönetimini parti müfettişi Ahmet Hamit Selgil devralmıştır. Tartışmalarda, özellikle yönetim kurulu başkanı İsmail Uzel'e yönelik sert eleştiriler dile getirilirken, kongre sonunda yapılan gizli oylama ile yönetim kurulu seçimleri, oyların dağılması nedeniyle iki kez

330. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

331. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

332. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

tekrarlanmıştır.³³³ Parti teşkilatına bağlı idari birimler, yürüttükleri pek çok görev ve çalışmanın yanında, etkin oldukları bölgelerde Halkodaları ve Halkevleri açmak veya bunların eksiklerini gidermek ve düzenli çalışmalarını temin etmek ile yükümlü sayılmışlardır.³³⁴

Bu bağlamda, özellikle Bursa'nın Karacabey, Gemlik, Orhangazi, İznik ve Orhaneli ilçelerinde söz konusu kurumlara ilişkin eksik ve ihtiyaçların yoğunlaştığı görülmektedir. 1939 yılında Zühtü Durukan'ın teftişi dolayısıyla hazırladığı raporda, Karacabey ve Orhaneli ilçelerinde parti çalışmalarına yönelik çalışmaların hızlanması, halkın partiye yaklaşması ve parti prensiplerinin halka yayılması noktasında bir halkodası açılmasına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.³³⁵

İlerleyen aşamada, söz konusu ilçelerde bu kurumlar oluşturulmuşsa da eksikliklerin devam ettiği görülmektedir. Karacabey ilçesinde halkodası idarecilerinin alanlarında uzman kişiler olduğu ve kurumun çalışmalarını diğer ilçelere kıyasla ileri bir seviyeye taşıdıkları ifade ediliyordu. Ancak, raporlarda kapasitesi itibarıyla halkodasının ilçenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu, dolayısıyla Halkevine çevrilmesinin gerekliliği de dile getirilmiştir. Bu yıllarda halkevleri ve halkodalarına yardım olarak, vilayet özel

333. Ibid.; Raporda ilçe olarak Mustafakemalpaşa'nın parti çalışmaları açısından eskiden beri sıkıntılı bir merkez olduğu üzerinde durulmuştur. Özellikle eski heyet başkanı İsmail Hakkı Uzel ve ilçenin Belediye Başkanından bahsedilirken, bu kişilerin partinin elemanı olabilecek vasıflara sahip olmadıkları belirtilmiştir. Kongre sonundaki gizli oylama sonucunda eski kurul üyelerinden Niyazi Canitez, İsmail Hakkı Uzel, Sami Dünder ve Mustafa Büke seçilmiş, Fehmi Dursunbey, İbrahim Türe, Yusuf Ünal kurula yeni katılan isimler olmuştur. Ancak kurul üyelerinden Fehmi Dursunbey, Niyazi Canitez'in İsmail Hakkı Uzel yerine kurul başkanı olmasını kabul etmeyerek istifa edince, yerine yedek üyelerden Ahmet Dörtköşe seçilmiştir.

334. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi Ocak 1938'den Haziran 1938'e kadar (Ankara: Ulus Basımevi, 1938), 12:38-39; Mine Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, (Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011), 64; 1932 yılında açılışı yapılan Bursa Halkevi'nin yanında Yenişehir, Gürsu, İnegöl, Mudanya, Karacabey ve Mustafakemalpaşa Halkevlerinin açılışları da ilerleyen tarihlerde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan Mudanya 1934, İnegöl Halkevi 1935 ve Gemlik Halkevi 1938 yılında açılmıştır. Yerelde halkodalarının örgütlenmesine yönelik çalışmaların ise 1940'ta kabul edilen kanun ile hızlandığı görülmektedir.

335. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

bütçesinden ayrılan ödeneğin azlığı sebebiyle, ilçelere ihtiyacı oranında yardım yapılamamıştır.³³⁶

Orhaneli’nde ise parti çalışmalarının sürdürüldüğü bina tamamen ilçe halkının finansal yardımıyla inşa ettirilmişti. Buna rağmen halkodasının da çalışmalarını yürüttüğü bu binada kütüphane, sandalye, masa gibi araç gereçlere ihtiyaç mevcuttu. Fakat bu ihtiyaçların Orhaneli gibi küçük bir ilçenin halkı tarafından tedarik edilebilmesi imkânının bulunmadığından Genel Sekreterlikten para yardımı talep edilmiştir.³³⁷ Orhangazi ilçesinde çalışmalarını sürdüren bir halkodası bulunmakla birlikte, zaman zaman ilçe parti merkeziyle aynı bina kullanıldığından çalışma performansının zayıflaması sonucu ortaya çıkmışsa da halkodasının yaptığı çalışmalarla ilçenin gelişimini hızlandırdığı ifade edilmiştir.³³⁸

İzmit’te ilçenin bir halkodası bulunuyorsa da çalışmalarını yürütebilmek noktasında bir binaya ihtiyaç duyuyordu. Bu noktada söz konusu binanın inşaatı için, ilçe halkının malzeme teminine hazır olduğu, hatta bina için gerekli olan arsayı da bağışlayabilecekleri ifade edilmiş, Genel Sekreterliğin de yardımı sağlandığı takdirde ihtiyaca uygun bir teşkilat binasının inşa edilebileceği bilgisi, bu ilçe için kaleme alınan raporda verilmiştir.³³⁹ Tek partili dönemin sonuna kadar Bursa’nın ilçelerinde yer alan pek çok halkevi, ilerleyen zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaca binaen halkevlerine dönüştürülmüştür. Ancak bunlardan sadece İnegöl Halkevi çalışmalarıyla diğerlerinden ayrılarak ön planda olmuştur. Bu durumun Zühtü Durukan’ın 1939 tarihli raporuna “İnegöl halkevi idare heyeti azaları mıntıkamızdaki bütün kazalara numune olabilecek bir vasıftadır.” cümleleriyle yansıdığı görülmektedir.³⁴⁰

336. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

337. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

338. Ibid.

339. Ibid.

340. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1; “Halkevlerinin Üçüncü Yıldönümü Kutlandı,” *Ulus*, 22 Şubat 1935; İnegöl Halkevi’nin açılışı 22 Şubat 1935 tarihinde Halkevlerinin üçüncü yıldönümünde gerçekleştirilmiştir.

2.3.2. Üyeler

Tek parti yapısına dayalı siyasal sistemlerde, siyasetin temel aracı partinin üye sayısı ve yapısı olduğundan, bunlar büyük öneme sahiptir.³⁴¹ Dolayısıyla, Türkiye’de de 1946 yılına kadar sürekliliğini koruyan tek parti yapılanmasında parti üyeliği her zaman ön planda olan başlıklardan bir tanesi olmuştur. Partinin 1923 yılında kabul edilen ilk tüzüğüne göre, her Türk vatandaşı ve yurt dışından gelerek Türk uyruğu ve kültürünü kabul eden herkes, Cumhuriyet Halk Partisi’ne katılabilme hakkına sahipti. Üye olmak için gerekli tek şart, üye olmak isteyen kişinin parti nizamnamesi ve programına bağlı kalacağını ifade eden imzalı bir belge vermesi idi.³⁴²

1927 yılına gelindiğinde, partiye üyeliğin şartlarının genişletildiği görülmektedir. Buna göre on sekiz yaşını doldurmuş olmak, kötü şöhret ile tanınmamış olmak, ağır hapis veya onur kırıcı bir suçtan dolayı hüküm giymemiş olmak, Millî Mücadeleye karşıt bir tutum, tavır ve hissiyat içerisinde bulunmamış olmak, parti üyeliği için başlıca şartlar olarak sıralanmıştır. Ayrıca, bu nizamnameye göre Türk kültürünü ve parti ilkelerini bütüncül bir biçimde benimseyen herkesin, parti üyeliği kabul edilmiştir.³⁴³ 1931 yılında nizamnameye, “Fırka, henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabii namzedi sayar.” maddesi eklenmiştir. Böylece parti üyeliği tüm Türk gençliğini kapsayan bir nitelik kazanmıştır.³⁴⁴ 1935’te ise, parti üyeliğine kabul edilme şartları arasına Türkçe konuşma da dâhil edilirken, kişileri parti üyeliğine davet edenlerin en az iki yıldır parti üyesi olması koşulu getirilmiştir.³⁴⁵ Son olarak, 1939 yılında kabul edilen tüzük ile partiye üye olabilme yaşı yükseltilerek, 18’den 22’ye çıkarılmıştır. Dolayısıyla partinin kabul edilen ilk tüzüğünden itibaren hazırlanan her yeni tüzükte, üyelik şartlarına çeşitli eklemeler yapılarak, partiye üye olma durumunun zorlaştırıldığı ve sınırlı üye kabulü sistemine geçildiği görülmektedir.

341. Uyar, *Tek parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, 215.

342. CHF Nizamnamesi 1923, 1.

343. CHF Nizamnamesi 1927, 5.

344. CHF Nizamnamesi 1931, 3.

345. CHP Tüzüğü 1935, 4-5.

Kuruluşunun gerçekleştiği ilk yıllardan itibaren üye sayısının hem nitelik hem nicelik olarak artırılmasına önem veren Cumhuriyet Halk Partisi, bu alandaki çalışmalarını yoğun bir biçimde yürütmüştür. Görevli oldukları bölgelerde üye sayısını artırmak, parti teşkilatının temel taşı niteliğinde olan yönetim kurullarının başlıca görevlerinden bir tanesi sayılmış, yerelde nüfuzlu ve yöre halkı tarafından sevilen ve saygı duyulan kişilerin parti dışında bırakılmamasına özellikle dikkat edilmiştir. Ancak, erken dönemlerden itibaren partinin üye sayısı hakkında kesin bir sayı söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin çeşitli tarihlerde yayınladığı resmî belgelerde, genel ve yerel üye sayısına ilişkin birçok rakam yer almaktadır. Bunlar arasında bir bütünlük ya da orantıdan söz etmek mümkün değilse de üye sayısı hakkında aşağıdaki tablodan yararlanabilmek mümkündür.³⁴⁶

Yıllar	Partinin toplam üye sayısı	Türkiye Nüfusu	Türkiye nüfusuna oranı
1933	1.059.000	15.392.000	%7
1936	1.260.000	16.158.000	%7,8
1941	1.512.719	17.821.000	%8,5
1948	1.898.000	19.922.000	%9,5

Tablo 4. CHP üye sayısının yıllara göre miktarı ve ülke nüfusuna oranı.

Cumhuriyet Halk Partisinin on beşinci yılı vesilesiyle hazırlanan bir yayında, partiye kayıtlı üye sayısına ilişkin olarak “iki milyona yakın” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.³⁴⁷ Oysa, 1936 yılında CHP tarafından basılan tarihsiz bir broşürde partili sayısının 1.237.504 olarak açıklandığı görülmektedir. Birbirine yakın tarihlerde verilen farklı rakamlar ve bunlara ilişkin değerlendirmeler, resmi üye sayısının tespiti noktasında bu verilere mesafeli olunması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.³⁴⁸

346. Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, 182.

347. CHP, *On Beşinci Yıl Kitabı* (Ankara, 1938), 9.

348. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, 159; Özellikle bu yıllarda Türkiye nüfusu göz önünde bulundurularak yapılacak bir değerlendirmede, aktif siyaset yapabilecek kesimde bulunan her dört kişiden birinin parti üyesi olması gerektiği görülmektedir. Üstelik siyasal yaşamda görece geri planda kalan kadınların da bu rakama dâhil olduğu düşünüldüğünde, ülkedeki her iki ya da üç erkekten birinin CHP’li olduğu kanısına varılmalıdır. Bu sebeple Cemil Koçak, partinin üye sayısı noktasındaki resmî açıklamaların kuşku uyandırdığı ve söz konusu verilere mesafeli yaklaşılmasının altını çizmiştir.

Tek parti sistemlerinde kitlesel üyelik partinin itibarı ile bağlantılı olarak görüldüğünden, söz konusu yıllarda yerel parti örgütleri, partili sayısının nicel olarak artırılması çalışmaları noktasında teşvik edildiği gibi, 1931 tarihli parti tüzüğüne “yazılı şartlara uygun aza sayısını çoğaltmak” ibaresi eklenmiştir.³⁴⁹ Ancak üye sayısının artırılmasına ilişkin tüm çalışmalara karşın, istenilen sonucun alınamaması üzerine Genel Merkez, Vali ve parti başkanlarına özel 4 Mayıs 1938 tarihli bir genelge gönderilerek teşkilat bu konuda uyarılmış ve daha fazla çaba gösterilmesi istenilmiştir.³⁵⁰

Söz konusu tablo Bursa yereli açısından değerlendirildiğinde, 1936 yılında Bursa teşkilatının toplamda 48.620 üye sayısı ile, Ankara ve İzmir’den sonraki sırada yer aldığını söylemek mümkündür.³⁵¹ Yine aynı tarihte gerçekleştirilen Bursa il kongresinde ise, bu rakam 49.626 olarak verilmiştir. Dolayısıyla erken tarihlerde partinin ülke genelinde sahip olduğu üye sayısına dair rakamlarda görülen tutarsızlık, Bursa yerelinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun özellikle partinin taşra teşkilatında görevli yöneticilerin, illerdeki partili miktarını çok göstererek parti merkezinin dikkatini çekmek ve yerelin siyasi bağlılığı dolayısıyla kendilerinin siyasi sadakatini kanıtlamak amacından kaynaklandığı düşünülmektedir.³⁵²

Partinin yerelde sahip olduğu üye miktarı, bunların niteliği ve özellikle partiye bağlılığı noktasında, 1937 yılında Bursa il teşkilatını teftiş eden Giresun milletvekili İsmail Sabuncu’nun “...Mesele bunların partiye bağlılığı derecesini anlayabilmektir ki, bu suale cevap vermek kolaydır. Hükümet makinesi iyi işlediği ve memurlardan az şikâyet edildiği müddetçe herkes partilidir ve partiye bağlıdır.” biçimindeki sözlerinin bu durumu açıklar mahiyette olduğu görülmektedir.³⁵³

349. CHP Nizamnamesi 1931, 16.

350. CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi 1938, 23.

351. Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, 160; CHP tarafından yayımlanan tarihsiz broşüre göre Ankara: 57.757 ve İzmir: 51.278 üyeye sahipken Bursa: 48.620 rakamıyla arkalarından gelmektedir.

352. Ibid., 162.

353. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

Yerelde partili sayısının tespiti noktasında İl yönetim kurulunun Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği altı aylık raporlardan elde edilen veriler aracılığıyla, 1936 ve 1945 yılları arasında geçen dokuz yıllık süreçte, Bursa il ve ilçe merkezlerinde üye sayısının olumlu-olumsuz açılardan değişimini takip edebilmek mümkündür. Söz konusu verilerle ortaya konulan rakamlar ve özellikle yıllara göre üye sayısında yaşanan artış ve eksilişlerin yüzdesel oranı, savaş yıllarında Cumhuriyet Halk Partisinin Bursa yerelinde karşı karşıya kaldığı tablo hakkında yorum yapabilmeyi imkânlı hale getirmektedir.³⁵⁴

Yıllar	Üye Sayısı	Değişim Oranı (%)
1936	49.626	-
1937	49.955	0,66
1938	57.121	14,34
1939	59.364	3,93
1940	60.440	1,81
1941	58.536	-3,15
1942	60.370	3,13
1943	62.139	2,93
1944	59.126	-4,85
1945	59.764	1,08

Tablo 5. 1936-1945 yılları arasında CHP Bursa İl Teşkilatı üye sayısı ve değişim oranı

Buna göre, söz konusu süreçte ilk üç yıl üye sayısında düzenli bir artış mevcutken, II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılından itibaren bu sayının düşüşe geçtiği ve savaşın dünyada yarattığı genel güvensizlik ortamının bu durumu etkilediği görülmektedir. Türkiye üzerinde ortaya çıkan koşulların, Bursalılar üzerindeki etkisi o kadar yoğun olmuştur ki, bu durum 1941 yılında partinin yereldeki üye miktarına da yansımıştır. Zorlu sosyal ve ekonomik koşulların kendini hissettirdiği bu tarihte, üye sayısında diğer yıllara nazaran ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Bu yılı takip eden 1942-1943 periyodunda üye sayısındaki artış ise bu dönemde ülke siyasetinde hâkim olan “Şef, Devlet, Millet” üçlemesinin halk tabanındaki karşılığını bulmuş olması ile açıklanmalıdır.

354. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1; BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1; BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.85.1; BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

Savaşın ülke topraklarına sıçrama tehlikesine karşı, milli birlik ve bütünlüğün Şef'in şahsında partiye mal edilmesinin, Bursalıların bu yıllarda partiye olan ilgisindeki payı büyüktür. Bu yıllarda parti müfettişi Zühtü Durukan'ın kaleme aldığı raporunda da Bursalıların parti teşkilatına olan ilgisinden memnuniyet ile bahsettiği görülmektedir. Söz konusu raporda, II. Dünya Savaşının uluslararası alanda yarattığı cehennem ortamı içerisinde, ülke olarak Türkiye'nin sahip olduğu istikrar ve huzur ortamının "cennet hayatı" Milli Şef'in bir eseri olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle Bursalıların Milli Şefi ve onun hükümetini "bir mabut gibi" saydığının altı çizilmektedir.³⁵⁵

Ancak tablodan da anlaşılacağı gibi, 1942-1943 yılları arasında üye artışında yakalanan bu ivme sürdürülememiş ve savaş yıllarında takip edilen ekonomik politikaların olumsuz etkileri ile halk tabanında yaşanan yoksulluk, üye sayısında düşüş olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla, Dünya üzerindeki büyük mücadelenin sonuna gelindiği 1944-1945 yıllarından itibaren başlayan süreçte, CHP tek parti iktidarını sürdürdüğü yıllarda ulaştığı üye sayılarından gittikçe uzaklaşmıştır. Diğer yandan Cumhuriyet Halk Partisinin tek parti iktidarını pekiştirdiği bu süreçte, parti yönetiminin elitist karakteri dikkat çekilmesi gereken önemli diğer bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durum teşkilatta ve yerel yapılanmada da kendisini göstermiş, serbest meslek mensuplarının ve sermaye sahiplerinin üyeliğinin partiye itibar kazandıracağı düşünüldükçe, bu yönde bir politika takip edilmiştir. Söz konusu yıllarda Genel Sekreterlikten teşkilatlara gönderilen genelge ile tüm yurttaki kanunen partiye üye olmalarında bir sakınca bulunmayan özellikle avukat, doktor, eczacı, veteriner, ziraatçı, öğretmen ve mühendis gibi kariyer meslek üyeleri ile memur veya asker emeklilerinden, sanayici, çiftçi, tezgâh ve dükkân sahiplerinden üye kaydı yapılmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir.³⁵⁶

355. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.85.1.

356. CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi 1938, 23.

Bu nedenle partinin üst kademelerine doğru serbest meslek sahiplerinin, öğretmen, memur ve tüccar gibi kesimlerin hâkimiyeti göze çarparken, tabana doğru hareket edildiğinde üye yapısı ve toplum arasındaki benzeşmenin arttığını gözlemlemek mümkün olmuştur.³⁵⁷

Yıllar	Yüksek Eğitim	Lise	Orta Okul	İlkokul/ Okuryazar	Okuma-yazma bilmeyen
1941	370	429	2128	30880	24729
1942	400	447	2254	32165	25104
1943	412	464	2310	33256	25697
1944	435	491	2531	25341	34500
1945	352	393	2306	34073	22639

Tablo 6. CHP Bursa Teşkilatında yıllara göre üyelerin eğitim durumu.

Bu bağlamda partinin Bursa yerelindeki yapılanmasında tepeden tabana doğru hareket edildiğinde, toplumun genel durumunu ortaya koyan bir tablonun ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. 1941-1945 yılları arasındaki süreçte, piramit yapıda düşük eğitim seviyesinde bulunan ve okuma-yazma bilmeyen üyeler tabanı oluştururken, ortaöğretim ve yükseköğretim almış üye sayısı piramidin üst kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durumun partinin idari yönetimi ve genel toplumsal yapı arasında bir uyumsuz bir tablo ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür.³⁵⁸ Daha ileri bir değerlendirme ile CHP'nin erken kuruluş yıllarından itibaren halkın tüm kesimlerini kapsama ve bütünüyle onun yararına çalışma ilkesini, bir temel ilke olarak benimsemesine rağmen, parti içinde toplumun üst kesimini oluşturan egemen sınıfların hâkim bir konuma sahip olduğunu söylemek imkân dâhilindedir.³⁵⁹

Cumhuriyet Halk Partisine kayıtlı olan her üye, karşılayabileceği miktarda aidat ödemek ile yükümlü tutulmuştur. Yardım parası adı ile ödenen bu aidatı ödemek, bir yandan parti

357. Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, 186.

358. Ibid.

359. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi:1908-1960* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991), 162.

üyesinin partiye bağlılığının kanıtı sayılırken, diğer yandan üyenin partisinin ülkeye hizmeti noktasında başarıya ulaşmasını sağlayacak bir borcu olarak görülmüştür.³⁶⁰ Özellikle parti teşkilatının il örgütleri söz konusu olduğunda, bu aidat önemli bir gelir kaynağı niteliğinde olmuştur. Parti üyeleri ödemekle yükümlü oldukları aidatı altı ay veya yılda bir kere ödemek koşuluyla, miktarı kendileri belirleyerek, bağlı oldukları yörenin en küçük birimi olan ocaklara, bir taahhüt belgesi ile bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır.³⁶¹

İlçe	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Mudanya	-	10	-	25	2	-	-	20	40
Gemlik	1	-1.5	-	32	19	-	-	-	35
Orhangazi	-	-1.5	-	-	60	80	20	20	-
İznik	3.5	12	24	5	30	70	71	19	12
Yenişehir	29	25	32	20	40	60	24	13	55
İnegöl	20	30	10	25	30	90	70	40	55
Karacabey	-	-1.5	40	30	7	-	100	50	50
M.K.P.	24	-	-	-	12	31	40	44	51
Orhaneli	-	-1.5	1	24	35	37	40	20	10
Merkez	28	26	22.5	54	22	5	10	5	62

Tablo 7. 1937-1945 yılları arasında Bursa il ve ilçelerinde il örgütlerinin üyelerden topladığı aidat oranı. (% olarak verilmiştir.)

Bursa yerelinde, il merkezi ve ilçelerden toplanabilen yardım paraları ve bunların oranını yıllara göre gösteren yukarıdaki tablonun da ortaya koyduğu üzere, söz konusu aidatların üyelerden düzenli ve orantılı bir biçimde toplanabilme imkânı olmamıştır. Konu ile alakalı olarak Bursa il teşkilatının, 1940 yılının ilk yarısında Genel Merkeze gönderdiği raporda, il merkezi dışında kalan ilçelerin bazılarının gelirlerini sahip oldukları üye sayısına göre tespit ederek, bu miktar üzerinden bir tahsilat oranı belirlemek zorunluluğu ortaya koyulmaktadır. Ancak buna rağmen, ilçelerden bazılarının bu şartlara uymayarak yardım parasının tahsilini gösterir oranı tahmin ettikleri ve raporları bu oranı temel alarak hazırladıkları ifade edilmektedir.³⁶²

360. CHP Nizamnamesi 1939, 5.

361. CHP Tüzüğü 1935, 5.

362. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

Yukarıdaki tablodan gözlenebildiği üzere, özellikle Mudanya, Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mustafakemalpaşa ve Orhaneli ilçelerinden, bazı yıllarda hiç aidat alınmamıştır. Bursa il yönetim kurulunun genel merkeze gönderdiği altı aylık raporlarda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Yardım paralarının tahsili il çevresinde değişik imkân ve şartlara bağlıdır. Umumi bakışla bu tahsilatın hemen her kazada yeter derecede hareketli olmadığı anlaşılmaktadır.”³⁶³ Bu durumun ortaya çıkmasında, ilçelerde üyelerin çoğunluğunu köylülerin oluşturması etkili olmuştur. Bunun yanında, toplumun tabanını oluşturan köylüler, savaş şartlarının ortaya çıkardığı ekonomik olumsuzluklarla birebir muhatap oldukları gibi, bu yıllarda devlet tarafından köylüye yapılmaya çalışılan yardımlar da yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla geçim sıkıntısı içinde olan köylü, üyelik aidatını ödeyebilme gücüne de kavuşamamıştır.

2.3.3. Mülki İdare ile İlişkiler

Kurulduğu erken dönemlerden itibaren Cumhuriyet Halk Partisi ülke içerisinde örgütlenmeye yönelik çalışmalarını başlatmış ve 1930’lu yılların ortalarına gelindiğinde, yurt genelinde oluşturduğu geniş taşra teşkilatı ile bu süreci hızlı bir biçimde tamamlamıştır. Bu bağlamda, parti teşkilatında düzen ve disiplinin sağlanması noktasında dikkat ile hareket eden parti yönetimi, merkeze bağlı olarak kurduğu teftiş sistemiyle yerel parti teşkilatları üzerinde kontrol kurmayı amaçlamıştır.

Buna göre, 1939 tarihinde kabul edilen nizamname gereğince oluşturulan teftiş bölgelerine, merkezlerden atanan müfettişler, sorumluluk alanlarını sürekli denetim ve teftiş altında bulunduruyorlardı. Her müfettiş görevli olduğu bölgede, parti teşkilatını en küçük birimine kadar yılda iki kez denetler, en az altı ayı görev yaptıkları bölgelerde geçirirler, partiyi ilgilendiren tüm seçim ve kongreleri takip ederek, bunlar sona ermeden bölgelerinden ayrılamazlardı.³⁶⁴ Merkezden atanan parti müfettişleri, teftiş bölgeleri kapsamında olan parti teşkilatı, üyeler ve hükümetin yerel idarede görevli memurları arasında uyumu korumak, söz konusu birimler arasında bir uyumsuzluk ya da problem

363. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

364. CHP Teftiş Talimnamesi (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), 3

söz konusu ise çözmek ile yükümlü tutulmuşlardır.³⁶⁵ 1939 nizamnamesine göre, parti ve hükümete bağlı mülki teşkilatın bir olduğu düşünülmüş, parti teşkilatının kendi hükümetini her yönden başarılı kılmak için tüm gücüyle çalışması esas kabul edilmiştir.³⁶⁶ İl parti örgütünün kent yönetimi ve halk ile olan münasebetleri söz konusu olduğunda, İkinci Dünya savaşının Türkiye üzerindeki etkisinin sürdürdüğü 1939-1946 yılları arasında, kent olarak Bursa'nın denetlenmesinde parti il müfettişleri Zühtü Durukan ve Dr. Ahmet Hamit Selgil görevlendirilmişlerdir.³⁶⁷

Genel Sekreterlikçe görevlendirilen parti milletvekili müfettişlerin, Bursa teşkilatına dair kaleme aldıkları raporlar, yerelde taşra ve mülki idare temsilcileri arasındaki ilişkilere yönelik bilgi edinmemizi de mümkün kılmaktadır. Buna göre, Bursa merkez ve ilçe teşkilatı ile mülki idare temsilcileri arasında iş birliği ve uyumlu çalışma gibi kavramlara önem verilmiş, il yönetim kurulu ve 1939-1945 tarihleri arasında Bursa'da görev yapmış Valiler arasındaki ilişki, söz konusu durumun temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda kaleme alınan raporlarda, Bursa'da aynı zamanda parti başkanlığı görevini yürüten Vali Şefik Soyer'in, parti çalışmalarıyla ilgili olduğu gibi, Bursalılar tarafından da çok sevildiği ifade edilmektedir.³⁶⁸

1935-1939 tarihleri arasında Bursa Valiliği görevini yürüten Şefik Soyer, Bursa'nın halk tarafından en çok sevilen ve adı anılan idari temsilcilerinden olmuştur.³⁶⁹ Görev yaptığı süreçte gerçekleşen parti-devlet bütünleşmesi döneminde, Bursa'da aynı zamanda parti il başkanlığı görevini de yürüten Soyer, şehrin imar çalışmalarına önem verdiği gibi,

365. CHP Teftiş Talimnamesi (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), 5.

366. Ibid., 25; Bu noktada Partinin 1935 tarihli dördüncü kurultayında tüzük ile parti örgütü ve hükümetin birbirini tamamlayan bir yapı haline getirildiği unutulmamalıdır.

367. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

368. Ibid.

369. Ibid.; Turgut Bulut, yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 1 Şubat 2017; Kendisi ile gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih görüşmesinde dönemin tanıklarından Turgut Bulut, Bursa Valisi Şefik Soyer'in, Bursa'daki çalışmaları hakkında şunları ifade etmiştir: "Bursa Atatürk heykelinden Setbaşı'na yol yoktu. Ben de okula giderken o evlerin, aralıkların başından giderdim. Şefik Soyer, o yolu açtırdı. Bir de Bursa- Mudanya yolunu da Şefik Soyer yaptırmıştır."

dağcılık sporunu koruması altına alarak, Bursa’da dağcılığın gelişiminin temellerini atmış ve Uludağ’a bu alanda yapılacak yatırımlar için yönlendirici olmuştur.³⁷⁰

1939 yılında Vali Şefik Soyer’in görevini tamamlamasının ardından, Bursa’nın yeni Valisi ilk memurluk yıllarını savcı yardımcısı olarak Bursa’da geçirmiş olan Refik Koraltan olmuştur. Kendisinin Bursa’nın yeni Valisi olduğunun duyurulduğu yerel basında “enerjik ve mümtaz bir şahsiyet” olarak tanımlanan Koraltan, 7 Haziran 1939 tarihinde göreve başlamıştır.³⁷¹

Kente gelişinde Gemlik yolu üzerinde Belediye Başkanı Neşet Kiper ve şehrin önde gelen simaları tarafından tören ile karşılanan Koraltan, Vilayet makamına ulaştığında Belediye, parti üyeleri ve çeşitli kurumların temsilcileriyle tanışmış, yaptığı konuşmada Bursa’da bulunmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: “Mesaimiz hayırlı olacaktır. Çünkü milletimiz büyüktür, memleketimiz güzeldir. Çalışacağız ve muvaffak olacağız...”³⁷²

Koraltan’ın Bursa’ya atandığı süreçte, il parti başkanlıklarının henüz Valilerden alınmaması dolayısıyla, bu görevi de bir süre yürüttüğü ifade edilebilir. Ancak 1942 yılında yapılan ara seçim ile İçel Milletvekiliği görevine kadar Bursa’da görev yaptığı süreçte, parti müfettişi Zühtü Durukan’ın yaptığı teftişlerde kaleme aldığı raporlarda, Bursa il yönetim kurulu ve parti teşkilatı üyeleri ile Vali Refik Koraltan arasında bir uyumsuzluk ve anlaşmazlık durumunun var olduğunu ortaya koymaktadır.

370. “Valimiz Gidiyor,” *Açıkses*, 27 Mayıs 1939; *TBMM Albümü 1920-2010*, 745; Bursa Valiliği ardından Kayseri Valiliği görevine atanan Soyer, ilerleyen süreçte Hatay, İzmir ve Konya Valiliklerine getirilmiş, Ticaret Bakanlığı İlaş Müsteşarlığı görevini yürütmüş ve 1957-1960 yılları arasında TBMM’de 11. Dönem CHP Niğde Milletvekiliği yapmıştır.

371. “Yeni Valimiz Geliyor,” *Açıkses*, 7 Haziran 1939; Erol Yüksel, *Millî Mücadele’den 27 Mayıs’a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018), 135.

372. “Yeni Valimiz Geldi,” *Açıkses*, 10 Haziran 1939.

29 Aralık 1939 tarihli raporunda Durukan, selefi olduğu daha önceki Valinin aksine Koraltan'ın partiye aynı ölçüde ilgi göstermediği, tam tersi il ve ilçe parti teşkilatlarına uzak davrandığını ifade etmektedir. Koraltan'ın söz konusu tavrını devam ettirmesi halinde parti çalışmalarında olumsuz sonuçlarla karşılaşılacağı, hatta il genelinde bazı olayların yaşanabileceğinin altı çizilmiştir. Raporda, Koraltan'ın İl idare Heyeti Başkanı ile arasındaki sert diyalog net bir biçimde ortaya konulmuştur: Vilayet idare heyeti başkanının, bir muhtarın işten el çektilmesi olayının sebebini sorması üzerine, Vali açıklama yapma gereği duymayarak, "Ben bugün Yenişehir Belediye Reisine de işten el çektilirdim" cevabını vermiştir. Durukan, Vali'nin Ankara'dan dönüşünün ardından kendisi ile konuşacağını ve durum hakkındaki düşüncesini Genel Sekreterliğe aktaracağını ifade etmiştir.³⁷³

Durukan'ın, Bursa'nın Yenişehir ilçesinde gerçekleştirdiği teftişlerde de gözlemlediği üzere, bu ilçede yönetim kurulu ve Kaymakam arasında yaşanan bir anlaşmazlık sonrasında Koraltan'ın müdahalesi, Yenişehir ilçesi parti teşkilatı üzerinde büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır.³⁷⁴ Diğer yandan, Bursa'da görev yaptığı yıllar süresince yaşadığı tecrübeler, Koraltan'ın bundan sonraki siyasi hayatına da etki etmiştir. Özellikle kırsal alanda yaşayanların içinde bulunduğu yokluk üzerine, Valilik görevi sırasında bu durumu ortadan kaldırmak için çeşitli projeler üreterek kaynak yaratmaya çalışmıştır.³⁷⁵ İlerleyen süreçte Koraltan, 1942'de yapılan ara seçimle aktif siyasete geri dönmüştür.³⁷⁶

373. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.82.1.

374. Ibid.; Yenişehir ilçesinde görevli memurlardan, özellikle kaymakam ve savcı ile yönetim kurulu ve tüm parti teşkilatının arasında bir anlaşmazlık mevcut olduğu görülmektedir. Raporda, ilçeye atanan kaymakamın henüz genç ve tecrübesiz olduğunun altı çizilirken, söz konusu anlaşmazlığın Yenişehir Belediye Başkanı Osman Minez ve kardeşi arasındaki miras davasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu davadan dolayı, Belediye Başkanıyla arasında muhalefet olan Avukat Mustafa Kemal, ilçeye yeni atanan oğlu Kaymakam Fuat Bey'in makamından yararlanarak Vali Refik Koraltan'ı etkilemiş, Osman Minez'in görevinden haksız olarak alınmasını sağladığı anlaşılmıştır.

375. "Valimizin yaptığı teşebbüslere vekâletçe müspet cevap gelmiştir," *Açıkses*, 15 Mart 1941; 1941 yılında Bursa Valiliği görevi sırasında Koraltan, tütün üreticileri ve tütün üretimi üzerine bir inceleme yaparak, ürünlerin gerçek değerine göre satışının yapılmasının sağlanması yolunda, Ticaret Bakanlığı ile yaptığı temaslarda olumlu sonuçlar elde etmiş ve alınan verim ile köylülerin memnuniyetini kazanmıştır.

376. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 76.502.16; "Sayın Valimiz Refik Koraltan Şehrimizden Ayrılıyor," *Açıkses*, 28 Ocak 1942.

Refik Koraltan'ın milletvekilliğine atanmasının ardından, TBMM'nin altıncı yasama döneminde Müstakil Grup Milletvekilliği görevini yürüten Fazlı Güleç, dönem tamamlanmaksızın görevinden istifa ederek Bursa Valiliğine tayin edilmiştir.³⁷⁷ 11 Şubat 1942 tarihinde Bursa'ya girişinde Bursalıların sevinç gösterileriyle karşılanan Güleç, Belediye Başkanı, Parti Müfettişi, İl Yönetim Kurulu Başkanı ve kentin önemli simalarının eşliğinde hükümet konağına giderek görevine başlamıştır. Göreve başlamasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen İl Genel Meclisi toplantısında yedi yıl sonra Vali olarak ikinci kez Bursa'ya gelmiş olmaktan duyduğu mutluluğu dile getirmiştir. Konuşmasında turizmden ekonomiye, eğitimden imara kadar pek çok başlığa değinmiştir.³⁷⁸

Zühtü Durukan'ın 31 Mart 1942 tarihinde kaleme aldığı raporuna göre, Fazlı Güleç'in kente vali olarak atanması ile parti örgütü ve mülki idare birimleri arasındaki çalışma uyumu ve düzeni artmış ve iş birliği sağlanmıştır. Güleç, kongrede parti üyelerini aydınlatan açıklamalarda bulunmuştur. Mülki idare temsilcilerinin parti temsilcilerine göstermiş olduğu ilgi, parti üyeleri arasında büyük bir memnuniyet yaratmıştır.³⁷⁹ Bursa merkez kongresinin yapıldığı iki gün boyunca halkın ve partililerin kongreye ilgisi yoğun olmuştur.³⁸⁰ Ayrıca il parti teşkilatının 1942 yılında, bir önceki yıla nazaran çalışmalarını artırdığı, özellikle Fazlı Güleç'in atanmasından sonra mülki idare ile ilişkilerin güvene dayalı bir biçimde yürütüldüğü ifade edilmektedir.³⁸¹ Balıkesir Valiliğine atanana kadar Bursa'da görev yaptığı süreçte, kentin pek çok sorunu üzerinde çalışarak teftiş ve denetimlere önem veren Güleç, 14 Eylül 1945 tarihinde makamını Haşim İşcan'a bırakmıştır.³⁸² İkinci Dünya savaşının en karışık ve en sıkıntılı zamanlarında Bursa'da ikinci defa valilik görevini yürüten Fazlı Güleç'in, yeni görevi için Bursa'dan ayrıldığı haberi "Fazlı Güleç Bursa'dan Ayrıldı" başlığıyla duyurulurken, eski Bursa Valisi hakkında olumlu haber ve yorumlar yapılmıştır.³⁸³

377. BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 97.113.2.

378. "Valimiz Fazlı Güleç Dün Bursa'mızı Şereflendirdiler," *Açıkses*, 11 Şubat 1942.

379. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.85.1.

380. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.84.1.

381. Ibid.

382. "Valimiz Değişiyor," *Açıkses*, 22 Ağustos 1945.

383. "Fazlı Güleç Bursa'dan Ayrıldı," *Nilüfer Dergisi*, S. 6 (Ekim 1945): 8.

Diğer yandan savaş yıllarında Bursa'nın, başta Milli Şef İsmet İnönü olmak üzere, Başbakan, Ticaret Bakanı ve Çalışma Bakanı gibi çeşitli üst düzey hükümet yetkililerinin ziyaretler ve geziler gerçekleştirdikleri önemli bir kent konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

Milli Şef İsmet İnönü, Bursa'ya ilki 5 Eylül 1941 ve diğeri 21 Aralık 1942 olmak üzere iki kez ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerinde Bursalıların yoğun ilgisi ve tezahüratlarıyla karşılanan Milli Şef, kentte parti merkezi ve vilayet makamları ile görüşerek çeşitli denetimlerde bulunmuş ve katıldığı toplantılarda önemli noktalara vurgu yapan konuşmalar gerçekleştirmiştir. 10 Aralık 1942 tarihinde, bir Orta Anadolu gezisine çıkan Milli Şef İsmet İnönü'nün bu süreçte ziyaret ettiği kentlerden bir tanesi de Bursa olmuştur. 21 Aralık'ta Bursa'ya gelen İnönü, Kurban Bayramını da Bursalılar arasında geçirmiştir. Ziyaretinde, hükümet meydanını dolduran Bursalılara hitaben gerçekleştirdiği konuşmada, Türk Milletinin hükümetle bir bütün olarak hareket ettiğini, takip edilen politikalar, hava koşullarının etkisi ve köylünün de çalışkanlığıyla zirai üretim alanında nitelikli ve verimli sonuçlar alınacağını ifade etmiştir. Konuşmasında, Varlık Vergisi başlığına da değinen İnönü, verginin hazineyi güçlendirerek sosyal ve ekonomik hayatta olumlu yansımaları ortaya çıkaracağını ifade etmiştir.³⁸⁴

Bursa'nın hükümet makamından önemli bir misafiri daha ağırladığını görüyoruz. 21 Ağustos 1942 tarihinde, Toprak Ofisi alım müdürüyle birlikte Bursa'ya gelen Ticaret Bakanı Behçet Uz, Bursa Valisi ve Belediye Başkanı tarafından karşılanarak, un fabrikasını, tahıl depolarını, Merinos ve İpek-iş fabrikalarını ziyaret ederek denetimlerde bulunmuştur. Bakan, kentin önde gelenleri ile bir görüşme yapmış, koza, maden kömürü, ipek, demir ve karne sistemi gibi başlıklar üzerinde durmuştur. Son olarak, Bakan hükümetin tarım politikaları hakkında katılımcıları aydınlatmıştır.³⁸⁵

384. "Milli Şef Bayramı Aramızda Geçirdi," *Açıkses*, 23 Aralık 1942.

385. "Ticaret Vekilimizin Şehirdeki tetkikleri," *Açıkses*, 22 Ağustos 1942.

1944 yılına gelindiğinde ise, Bursa'nın, hükümetin bir numaralı ismi Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından ziyaret edildiğini görüyoruz. 2-14 Mayıs tarihleri arasında yaklaşık iki haftasını Bursa'da geçiren Saracoğlu'nun, bu gezisi daha çok istirahat amaçlı olmuştur.³⁸⁶ Kentte bulunduğu günlerde, çeşitli kurum ve kuruluşları denetleyen Başbakan, 9 Mayıs günü şerefine düzenlenen spor bayramına katılarak, Galatasaray ve Acar İdman Yurdu arasında yapılan maçı izlemiştir. İstirahati süresince çeşitli denetim ve temaslarda bulunan Saracoğlu, Bursa'nın fahri hemşeriliğini de kabul etmiştir.³⁸⁷

Bir sonraki yıl ise, Bursa'nın kısa bir süreliğine ağırladığı önemli isim Çalışma Bakanı Sadi Irmak olmuştur. 4 Eylül 1945 tarihinde Bursa'da incelemeler yapan Irmak, kentteki fabrikaları denetleyerek, işçi temsilcileriyle görüşükten sonra Gemlik ilçesine geçerek, burada Suni İpek Fabrikasını denetlemiştir. Burada da fabrika çalışanları ve işçiler ile görüşen Irmak, ziyaretleri sırasında Bakanlığın gerçekleştirmeyi hedeflediği konularda da bilgilendirme yapmıştır.³⁸⁸

2.4. Savaş Sonunda Bursa Yerelindeki Siyasal Durum

1930'lu yıllardan itibaren dünyada tek adama dayalı yönetim biçimleri yükselirken, Türkiye'nin de bu durumdan etkilenmemesi kaçınılmazdı. 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ile İsmet İnönü'nün oluşturduğu, Milli Şef iktidarı bu süreçte ön plana çıkmıştır. Fakat, savaşın dünyayı etkisi altına aldığı yıllarda içinde bulunulan Milli Şef yönetimine rağmen, Türkiye kendisini Batı demokrasilerine yakın bir noktada konumlandırmış ve demokrasi kavramına özel bir vurgu yapmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında şüphesiz Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin, çoğulcu demokrasi anlayışına dayandırılmış olması etkilidir.

386. "Başvekilimiz Şükrü Saraçoğlu Şehrimizde," *Açıkses*, 3 Mayıs 1944.

387. "Başvekilimiz Bursa'mızın fahri hemşeriliğini kabul ettiler," *Açıkses*, 10 Mayıs 1944.

388. "Çalışma Bakanı Dr. Sadi Irmak Şehrimizde," *Açıkses*, 5 Eylül 1945; "Çalışma Bakanı Gemlik'te," *Ant*, 8 Eylül 1945.

Bu bağlamda savaşın sonuna yaklaşıldığı süreçte, Batı'nın faşist devletlere karşı kazandığı zaferin de etkisi ile dünyada esen demokrasi rüzgârlarının, Türkiye'de bu anlamda var olan potansiyeli ortaya çıkardığını da söylemek mümkündür. Bu yıllarda hem savaş koşullarının Türk toplumu üzerinde yarattığı sosyal ve ekonomik baskının etkisi, hem de dünyada demokrasi yönünde esen rüzgârların yükselmesi ile muhalefet kendisini göstermiş ve Türkiye'de çok partili yapıya giden sürecin ortaya çıkmasında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün cesaretlendirici, koruyucu ve uzlaştırıcı tavrının etkisi olmuştur. Bu noktada, en önemli dönüm noktalarından birini Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1945 yılının 19 Mayıs'ında yaptığı konuşma oluşturmaktadır. Yaptığı açıklamada demokrasiye önemle vurgu yapan İnönü, savaş döneminin sıkıntılı ve tedbir gerektiren darlık durumu ortadan kalktıkça, ülkenin siyasi ve fikri hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde yer alacağını ifade etmiştir.³⁸⁹

İlerleyen günlerde yeni bir partinin doğumuna neden olacak muhalefetin, özellikle 21-29 Mayıs tarihleri arasında mecliste gerçekleşen bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıktığı görülmektedir. Başbakanlık bütçesi için yapılan oylamada yedi milletvekili karşı oy kullanmıştır. Bu bağlamda Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunda başlayan muhalefetle doğduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bütçeye onay vermeyen milletvekilleri arasında daha sonraları etkin olacak, yeni partinin kurucusu olan dört ismin de yer aldığı görülmektedir.³⁹⁰ Aynı isimler, ilerleyen süreçte Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Millet Meclisinde kabul edildiği günlerde "Dörtlü Takrir" adıyla anılan önergeyi parti meclis grubuna vererek, yasalardaki ve parti tüzüğündeki anti demokratik hükümlerin ayıklanmasını istemişlerdir.³⁹¹

Önergenin reddedilmesi sonrasında, Menderes ve Köprülü, Vatan gazetesinde önergede yer alan konulara benzer minvalde yazılar yazmaları nedeniyle partiden ihraç edilirken,

389. *İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler: 1944-1950* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003), 31.

390. Söz konusu isimler; İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'dür.

391. Yetkin, *Karşı Devrim*, 200.

Koraltan ise bu ihraca gösterdiği tepki nedeniyle aynı sonuç ile karşılaşmış ve tüm bunlar üzerine Bayar da partiden istifa etmiştir.³⁹²

Bu süreçte, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılış söylevinde yaptığı açıklamada “Bizim tek eksliğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır... Memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka bir siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.” sözleriyle yeni bir parti kurulması noktasında muhalifleri teşvik ettiği görülmektedir.³⁹³ Bu aşamadan itibaren, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Partinin kurulması ile Türk siyasal yaşamında yeni bir dönem açılmıştır.³⁹⁴ Bu bağlamda, 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci olağanüstü kurultayı şüphesiz bu dönemin köşe taşlarından bir tanesi olmuştur. Bu kurultayda değişmez genel başkanlık uygulamasına son verilirken, genel başkanın seçimle belirlenmesi kararı alınmış ve İnönü CHP Genel Başkanlığı ile Cumhurbaşkanlığı görevini birlikte yürütmeye devam etmiştir.³⁹⁵

Kurulduğu günden itibaren yurt çapında örgütlenme çalışmalarını hızlı bir biçimde başlatan Demokrat Parti, Ankara, Samsun, Burdur, Manisa, İzmir ve İstanbul gibi iller başta olmak üzere şubelerini vakit kaybetmeksizin açmıştır. Bursa yereli söz konusu olduğunda ise, Demokrat Parti Bursa İl Örgütünün, 18 Mart 1946 tarihinde Avukat Hulusi Köymen tarafından kurulduğu ve açılışının bizzat Celal Bayar tarafından

392. Bila, *CHP*, 110.

393. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş:1946-1950* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982), 60; Cem Eroğlu, *Demokrat Parti: Tarih ve İdeolojisi* (Ankara: İmge Kitapevi, 1990), 5; Yetkin, *Karşı Devrim*, 195; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993), 2:60; Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, 167; Türkiye'nin ilk muhalefet partisi, 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Ancak parti aktif siyasette önemli bir rol üstlenmemiştir.

394. Eroğlu, *Demokrat Parti*, 11-12; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 81.

395. Uyar, *Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi*, 66; “Değişmez Genel Başkan İnönü Tarihi Bir Söylev Verdi,” *Açıkses*, 11 Mayıs 1946; Kurultayda yaptığı konuşmada, değişmez Genel Başkanlık makamının kaldırılması teklifinin kendisine ait olduğunu ifade eden İnönü, “Arkadaşlarımın bana muhabbetini bilirim ancak bu başkanlığın değiştirilmesinde gelecek için iyi bir teminat görüyorum” sözleriyle yapılan değişikliğin önemini belirtmiştir.

gerçekleştirildiği görülmektedir.³⁹⁶ Demokrat Parti'nin Bursa'daki örgütlenme çalışmalarına hız vermesi ile halkın yeni partiye olan ilgisi, yurt genelinde olduğu gibi Bursa'da da bir rahatsızlık yaratmış, muhalefet ve CHP il örgütü arasındaki bu gerilim yerel basında da kendisini göstermiştir.³⁹⁷

Demokrat Parti Bursa il örgütünün kurulduğu tarihlerde, Bursa'da Ant Gazetesi imtiyaz sahibi Abdurrahman Konuk "Halk Partisi Kime Uyar?" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Son dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal düzeni demokratikleştirme yolunda yaptığı düzenlemeler ile Halk Partisinin, Demokrat Parti'nin görüş ve anlayışlarına yaklaştığı yolundaki açıklamalara şiddetle itiraz edilen yazıda, kamu vicdanı karşısında böyle bir iddianın ortaya atılmayacağını, çünkü, Parti'nin yaptığı değişikliklerin kaynağını bizatihi kamu vicdanından aldığı altı çiziliyordu. Bu yönde açıklamalar yapan Demokrat Parti temsilcilerinin ise, hukuk ilkeleri dışında hareket ettikleri dile getiriliyordu.³⁹⁸ Söz konusu yazı, Cumhuriyet Halk Partisi Bursa il örgütünün Demokrat partinin hızla güç kazanması sürecinde, içinde bulunduğu ruh halini göstermesi açısından dikkate değerdir. Diğer yandan, bu durum yereldeki Demokrat Parti temsilcileri ve taraftarlarını da harekete geçirmiştir.

Bursalı demokratların kaleme aldığı yazılar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Parti'nin doğuşunu, demokrasinin hâkim olduğu ülkelere yakışır bir biçimde samimiyetle karşılaması gerektiğini dile getiriyor, "Halk Partisi, ülkesine hizmet borcunu ödeyecekse, bunu Demokrat Partiden alacağı ilhamla yapacaktır." deniliyordu.³⁹⁹ Buna göre, Halk Partisi üyeleri, yeni doğan bu partinin uzun ömürlü olması için elinden geleni yapması, milletin hizmeti için iki partinin uyum içerisinde çalışması gerekiyordu. Bu düşünce

396. "Demokrat Parti Lideri Şehrimizde," *Açıkses*, 16 Mart 1946; İlgili yazıda, Demokrat Parti Bursa il örgütünün kurulduğu ilk dönemde, Bursalı Tütün tüccarlarından İhsan Doruk'un yazıhanesinin üst katındaki iki odasını Demokrat Partiye ayırdığı ve kurucu heyetin çalışmalarını buradan yürüteceği duyuruluyordu.

397. "Demokrat Partinin Bursa Şubesi Açılırken," *Açıkses*, 20 Mart 1946.

398. Abdurrahman Konuk, "Halk Partisi Kime Uyar," *Ant*, 10 Mart 1946.

399. "Demokrat Parti ve Anayasa," *Açıkses*, 13 Mart 1946.

“...Tek dala budanan bir asma ile iki dala bindirilen verim farkı arasında çok fark vardır.” sözleriyle ortaya koyuluyordu.⁴⁰⁰

Söz konusu süreçte, Demokrat Partinin oluşturduğu muhalif çevre ve halkın partiye duyduğu ilgi, iki parti arasındaki iplerin gerilmesine neden oluyor, Bursa basını, yeni doğan ve çalışmalarına başlayan partiden, toplumda ayrılık yaratılmaması ve çekişmeden uzak durulmasını Bursalıların beklentisi olarak dile getiriyordu.⁴⁰¹ Buna göre, siyasi partiler, millete azami yarar sağlamak, siyasi mekanizmayı milli hak ve bireysel özgürlükler aracılığıyla harekete geçirmek amacıyla kurulan oluşumlardı. Dolayısıyla hepsinin amacı aynı fakat, aracı farklı olabilirdi.⁴⁰²

Ancak, Abdurrahman Konuk kaleme aldığı “Muhafif Parti, Tenkitçi Dernek” başlıklı yazısında, Demokrat Partiyi muhalif parti özelliklerine sahip olmamakla eleştiriyor ve parti nizamnamesinin Cumhuriyet Halk Partisi’nin nizamnamesi ile aynı olduğunu ifade ediyordu. Oysa siyasi partiler, farklı fikir ve anlayışlara sahip olan, sadece milli çıkar noktasında birleşen oluşumlardı. Buna göre, Demokrat Parti bir muhalif parti olmaktan çok, tenkitçi bir dernek olarak değerlendirilebilirdi.⁴⁰³ Konuk’un söz konusu yazısı, Bursa yereli özelinde ve Türkiye genelinde var olan tabloyu gözler önüne seriyordu. Demokrat Partinin hızla kat ettiği yol ve halk nezdinde bulunduğu karşılık, Cumhuriyet Halk Partililerin endişe duymasına yol açıyor ve çeşitli propaganda araçları ile bu durumun önüne geçilmeye çalışılıyordu.

Diğer yandan, Demokrat Partinin sadece eleştiri yapan bir dernek olduğu değerlendirmesi kentte başka bir tartışmayı daha ortaya çıkartıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti nizamnameleri birbirinin benzeri olduğuna göre, iki partinin ayrıldığı temel nokta veya noktalar nelerdi? Bu soruya ilk cevabı Açıkkes Gazetesi başyazarı

400. “Demokrat Parti’nin Bursa Şubesi Açılırken,” *Açıkkes*, 20 Mart 1946.

401. “Yeni Partilerden Beklediğimiz,” *Açıkkes*, 23 Mart 1946.

402. Nafizi Şerif Nabel, “Bursalıların Demokrat Partiden Bekledikleri,” *Açıkkes*, 26 Mart 1946.

403. Abdurrahman Konuk, “Muhafif Parti, Tenkitçi Dernek,” *Ant*, 9 Nisan 1946.

Münir Halil Erem veriyordu. Buna göre Demokrat Parti'yi farklı kılan, Devletçilik ilkesindeki anlayış farkıydı. Demokrat Parti, yabancı sermayeyi ülke topraklarına kabul etmemeyi prensip olarak benimsemiş olsa da bir zorunluluk karşısında, belirli bir süre için kabul edebilirdi. Ancak, asla vatandaşın gücünün üzerinde bir yükün altında ezilmesine izin vermezdi.⁴⁰⁴ Oysa, Demokrat Parti nizamnamesinin 17. maddesinde Devletçilik şöyle ele ele alınıyordu: “Ülke içerisinde özel kişilerin sahip olduğu ve yürüttüğü iktisadi kurumları devletin teşvik etmesi, bunlara yardım yapması, faaliyetlerini düzenlemesi.” Bunlar devletin esas görevleri olarak gösterilmişti. Ayrıca bu işletmeleri satın almak, özel girişimin cesaretini kırıcı ve memlekette iktisadi faaliyetlerin gelişmesini önleyici sakıncası dolayısıyla asla uygun bulunmuyordu.⁴⁰⁵

Ancak ilerleyen aşamada, Devletçilik prensibinden doğan bu tartışma, kentte bir kalem kavgası haline gelmiştir. Özellikle Demokrat Parti İl Örgütü Başkanı Avukat Hulusi Köymen tarafından bizzat kaleme alınan makaleler ile bu konunun üzerine gidilmiştir. Yazısında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasi dokusunda mevcut olan ve anayasaya yerleşmiş bulunan bir ilkeye bağlanmamak için bir sebep olmadığını ifade eden Köymen, önemli olan noktanın, programlarda yer alan ilkeleri uygulama aşamasına getirecek olaylar üzerinde durmak ve bu süreçte demokrasiyi ön planda tutmak olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca, bu hususu Demokrat Partinin yapısında bulunan başlıca farklılık olarak lanse etmiştir.⁴⁰⁶

İki parti arasında yurt genelinde var olan tablo ve ortaya çıkan siyasi çekişme, kısa süre sonra seçim mevzuatında yapılan değişikliklerle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda, 29 Nisan günü TBMM de yapılan tartışmaların ardından, 1946 yılının Eylül ayında yapılması gereken yerel seçimler, 26 Mayıs tarihine çekilmiş ve seçimlerin bir günde bitirilmesi kararı verilmiştir.⁴⁰⁷

404. Münir Halil Erem, “Demagoji Yapmayalım,” *Açıkses*, 10 Nisan 1946.

405. Hulusi Köymen, “Demokrat Partiye Göre,” *Açıkses*, 13 Nisan 1946.

406. Hulusi Köymen, “Devletçilik Prensibinden Doğan Tartışma,” *Açıkses*, 24 Nisan 1946.

407. 4878 Sayılı Belediye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, T.C. R.G. (30 Nisan 1946): S. 6295.

Demokrat Partililerin büyük tepkisi ile karşılaşan bu değişiklikle, Bursa yerelinde çalışmalar vakit kaybetmeksizin başlatılmış, tüm mahalle muhtarları bir araya çağrılarak, kendilerine Belediyede seçim çalışmalarıyla ilgili bilgilendirme yapılmış, seçimlere katılacak seçmenlerin adlarının yazılacağı boş listeler dağıtılmış ve bunların iki gün içinde Belediyeye iade edilmesi istenmiştir.⁴⁰⁸ Bursa’da 8 Mayıs tarihinden itibaren seçim bölgelerinde ilan edilen seçmen listeleri, 14 Mayıs tarihine kadar asılı kalmıştır.⁴⁰⁹ Bu süreç içerisinde seçim kurullarına seçilenler belirlenerek, tebligat ile görevlendirilmişler, seçim kurullarına katılanlar kendi bölgelerinde toplantılar gerçekleştirerek itirazlar ve seçim çalışmaları üzerine görüşmeler yapmışlardır. Diğer yandan, CHP semt bucakları da toplantılar düzenlemiş, adayların belirlenmesi ve yürütülen seçim çalışmaları üzerine açıklamalarda bulunmuşlardır.⁴¹⁰

Yerel seçim çalışmaları çerçevesinde Bursa’da, her biri beş kişilik kurula sahip ve vilayet makamınca onaylanmış, 126 seçim bürosu kurulmuştu. Kurulların kendi içlerinden seçtikleri başkanlar, Belediyeye başvurmak ve bölgelerinde seçim günü kullanılacak sandıkları teslim almakla yükümlü tutulmuşlardır.⁴¹¹ Kayıtlı seçme sayısının 43.000 olduğu Bursa’da, Emekli Tuğbay (Albay) İsmail Hakkı Alpan bağımsız aday olarak yarışa katılmış ve başkanlığı için propaganda çalışmaları gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, Demokrat Parti seçim çalışmalarına katılmama kararı almışsa da heyecan gittikçe artıyor, muhalif odaklar vatandaşın seçimlere katılmaması ve oylarını Cumhuriyet Halk Partisi’nin dışındaki adaylara vermesi noktasında propaganda çalışmaları yürütüyorlardı.⁴¹²

26 Mayıs 1946 günü saat 8’den 19’a kadar süren seçimlerde, partiler arası mücadele pek çok ilde olduğu gibi Bursa’da da kendisini göstermiştir. Pek çok bölgede seçim defterlerinin karışıklığı, yanlışlığı ve eksikliği, seçim sürecine damgasını vuran unsur

408. “BMM Belediye Seçim Kanununu Kabul Etti,” *Açıkses*, 1 Mayıs 1946.

409. “Seçim Listeleri Bu Sabahtan İtibaren Hükümet Konağında, Belediye Dairesinde ve Seçim Bürolarında Asılmış Bulunuyor,” *Açıkses*, 8 Mayıs 1946.

410. “Belediye Seçimi Listeleri Dün Akşam İndirildi,” *Açıkses*, 15 Mayıs 1946.

411. “Şehrimizde Yüz Yirmi Altı Seçim Bürosu Kuruldu,” *Açıkses*, 18 Mayıs 1946.

412. “İnanma, Kanma, Aldanma,” *Açıkses*, 25 Mayıs 1946.

olmuştur. Bursa’da seçimler sırasında yaşanan çeşitli aksaklıklar ve karışıklık, yerel basında da karşılığını bulmuş ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Yerel basınının önemli temsilcilerinden Mustafa Tayla, seçimlere ilişkin gözlemlerini paylaştığı yazısında, Bursa’da seçim günü yaşanan tabloyu şu cümlelerle aktarıyor:

“Seçim defterlerinde isimleri olmadığı için oy pusulaları ellerinde kalan yüzlerce, belki binlerce Bursalı ile karşılaşılıyor. Üç yaşındaki kızı yazıldığı halde kendi ismi bulunamayan babalar, soyadı olmayanlar, otuz yaşında iken 1290 tevellütlü çıkanlar, erkek olduğu halde kadınlar defterine yazılanlar, kendisi yazıldığı halde aile efradı kaybolanların toplamı herhalde binleri buluyor...”⁴¹³

Seçimlerin sona ermesi ardından oyların tasnifi sırasında da sıkıntılar devam etmiş, oyların dağınıklığı nedeniyle çalışmalar uzadığı gibi, pusulalarla okunamayan isimler, tasnif dışı bırakılacak pusulaların bulunması sürecini zorlaştırmıştır. Seçim sonunda Belediye Meclisi üyeleri belirlenmiş ve çalışmalarına başlamıştır.⁴¹⁴

Yerel seçimlerin üzerinden geçen kısa zaman sonra, 10 Haziran tarihinde Büyük Millet Meclisi, Milletvekili Seçimlerinin Yenilenmesi Hakkında Kanunu 2 ret oyuna karşılık 385 oy ile kabul etmiştir. Bu aşamada İçişleri Bakanlığı, Kanun gereğince seçimlerin tek dereceli yapılmasını sağlamak için, Anayasanın 25. maddesine göre Milletvekili seçimlerinin yenilenmesine karar verildiğini ilan ederek, yeni bir süreci başlatmıştır.⁴¹⁵

413. Mustafa Tayla, “Seçimde Neler Gördük,” *Açıkses*, 29 Mayıs 1946.

414. “Tasnif Sona Erdi,” *Açıkses*, 1 Haziran 1946; Belediye seçimleriyle mecliste yer alan CHP meclis üyelerinin isimleri şöyledir: Hasan Sami Aydın, Tahir Sütmen, İhsan İpeker, M. Naci Börekçi, Hakkı Dikencik, Mehmet Hüzmen, İsmail İnanç, Mustafa Lofçalı, Mehmet Urgancıgil, Hüseyin Poroy, Şerif Artış, Burhaneddin Ersöz, Dr. Rıza Tahir Belger, Fahri Batıca, Emin Aktuna, Sait Ete, Tevfik Öber, Mustafa Nuri Urgancı, Rıza İlova, Dr. İbrahim Alp, Kazım Özyağcılar, Selim Süter, Faik Yılmazipek, Ahmet Hamdi İnceli, Kemal Duraner, Sait İpek, Cemil Öz, Selim Aydoğrul, Mehmet Nuri Ünlüer, Mehmet Misili, İbrahim Gökyanar, Emin Hakçı, Hüseyin Uslu.

415. “BMM Evvelki Gün Milletvekili Seçimlerinin Yenilenmesine Karar Verdi,” *Açıkses*, 12 Haziran 1946.

Seçimler için yurt genelinde olduğu gibi Bursa’da da çalışmalar hızla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla bir hazırlık bürosu kurulmuş, seçim cetvellerinin düzenlenmesi işlemleri vakit kaybetmeksizin başlatılmıştır. Daha önce Belediye seçimleri sırasında görülen hatalar ve eksiklikler göz önünde bulundurularak, listeler bizzat muhtarların kontrolünden geçirilerek ve daktilo edilerek hazırlanmıştır. Çalışmalar öncelikle merkeze bağlı köylerin seçmen listelerinden başlatılırken, şehir merkezi listelerinin daha sonraya bırakıldığı ve çalışmalara bizzat Valinin katıldığı görülmektedir.⁴¹⁶

Seçim yarışı hızının arttığı günlerde, Bursa’da Liberal Demokrat Parti’nin de bir şube açmasıyla kentte parti merkezi sayısı üçe yükselmiştir. Şubesi açılan yeni partinin kurucu heyet başkanlığını Hüseyin Türkgeldi’nin üstlendiği açıklanmıştır.⁴¹⁷ Söz konusu şubenin etkinliklerine başlaması, Demokrat Parti içerisinde endişeye sebep olurken, Cumhuriyet Halk Partisi il temsilcileri bu parti ve diğer partilerin açılması yolundaki girişimleri memnuniyetle karşılıyordu.⁴¹⁸ Bu süreçte Demokrat Parti, 34 il merkezi ve 160 ilçede şubelerini açmışsa da yurt genelindeki örgütlenmesini henüz tamamlayamadığından seçimlere katılma kararını vermekte zorlanmıştır.⁴¹⁹

Bu aşamada Demokrat Parti’nin seçim çalışmalarını yoğunlukla köylerde gerçekleştirdiği ve üye ile temsilcilerin gittikleri köylerde, köylüye uygun sistemli bir propaganda izlediği görülüyordu.⁴²⁰ Köyleri dolaşan Demokrat Parti temsilcileri, köylülere vergi vermeyeceklerinden, mektep binası yapmayacaklarından ve angarya ile ilgilenmeyeceklerinden bahsederek kendi taraflarına çekmeye, partiye üye yapmaya çalışıyorlar ve iktidara gelindiği takdirde yerli mallardan patiska dağıtılacağı, her şeyin ucuzlayacağı, şekerin 30 kuruşa kadar indirileceği vaadinde bulunuyorlardı. Diğer yandan Demokrat Parti’nin, Bursa’da özellikle din alanında söylemleri ön plana çıkardığı görülüyor, müfettiş raporlarına bu durum: “Daha önceki süreçte sarık giyen fakat bizim

416. “Milletvekili Seçimi Hazırlıkları Başladı,” *Açıkses*, 12 Haziran 1946.

417. “Şehrimizde Liberal Demokrat Parti Kuruldu,” *Açıkses*, 19 Haziran 1946.

418. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

419. Kabasakal, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, 172.

420. “Partiler Arası Seçim Mücadelesi Hızlandı,” *Açıkses*, 29 Haziran 1946.

partili olan arkadaşlarımıza ‘Tekrar sarık sarmaya izin vereceğiz.’ diye propaganda yapmaktadırlar.” sözleriyle yansiyordu.⁴²¹

Seçimler öncesinde yurt genelinde olduğu gibi yerelde de gerginlik ve endişe artıyor, tek parti sisteminden çok partili yaşama geçerken, yaşanacak sarsıntılar kendisini gösteriyordu. Öyle ki, Kestel köyünde tütün ektiren, çilek tarlaları olan Bursa İş Bankası memurlarından biri köylülere, “Başımızda bunca senedir durduğu yeter, artık İnönü’yü çekip Celal Bayar’ı getireceğiz.” biçiminde söylemlerde bulunuyor, Yunuseli ve bazı köylerde ise Cumhuriyet Halk Partisi’nin çözülme sürecine girdiği görülüyordu. Özellikle bölgedeki herhangi bir mülki idari amir, jandarma ya da kurul üyesi ile problem yaşayanlar, vakit kaybetmeksizin karşı parti tarafına geçiyor ve Cumhuriyet Halk Partisi’nden ayrıldığını bildirmek gereği duymuyordu. Bursa’nın ilçelerinde de durum pek farklı değildi. İdare kurulu üyesi olup başkan ile sorun yaşayan, kaymakam veya başka bir memurla arası açılan kişiler, gizlice karşı partiye üye oluyor, böyle durumları fark edebilmek veya kişilerin düşünceleri konusunda tahminde bulunabilmek ise mümkün olmuyordu.⁴²²

Diğer yandan, bu süreçte toplumun her kesiminden bireylerde milletvekili olmak isteğinin ortaya çıktığı görülüyordu. Memurdan tüccara, bakkaldan muhallebiciye kadar pek çok kesimden vatandaş, refah seviyelerinin yükseleceği düşüncesi ile milletvekili olmak istiyordu. Partiden aday gösterilme umuduna sahip olmayanlar ise, iki partinin birbiriyle mücadelesi sırasında oy alabileceklerini düşünerek bağımsız adaylıklarını koyuyorlardı.⁴²³ Söz konusu süreçte, Bursalıların şehri temsil eden milletvekilleri hakkındaki düşüncesi ve Cumhuriyet Halk Partisi’ne bakışı müfettiş raporlarında şöyle ifade ediliyordu:

421. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

422. Ibid.

423. Ibid.

“...Halkın eski milletvekillerinden memnun olmadığı açıkça görülmektedir. Halk arasında milletvekilliği çalışması gayet tuhaf bir anlayışa dönüşmüştür. Milletvekillerinin komisyonlarda çalışmaları, ülkenin genel sorunları üzerine çalışmaları önemli olarak görülüyor. İstiyorlar ki, her milletvekili kürsüden, özellikle kendi seçim bölgesinin çıkarlarını savunsun ve korusun böylece kendilerinin de işleri görülsün. Yıllarca bakanlık yapmış arkadaşları bile aday listesinde görmek istememektedirler. Özellikle Bursa köylüleri kendileriyle sıkı bir alaka ve işlerinin kovalanmasını bekliyorlar.”⁴²⁴

Seçimlere hazırlık sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi çalışmalarına hız vermiş ve süreci dinamik bir biçimde yönlendirmiştir. Öyle ki, bu doğrultuda oluşturulan seçim kurulu, Bursa’da elde ettiği bilgileri genel merkeze iletmış, böylece kamuoyunun nabzını tutarak Bursa yerelindeki mücadelede Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına avantaj sağlamıştır.⁴²⁵ Söz konusu kurulun genel merkeze sunduğu rapor, 1946 genel seçimleri öncesinde kentin içinde bulunduğu tabloyu ayrıntılı bir biçimde betimlemesi açısından dikkat çekicidir.

Rapora göre, Bursa oy verme işlemi sonunda beklenmedik sonuçların alınabildiği bir kentti. Daha önceki süreçlerde bu durum Nurettin Paşa’nın milletvekili seçilmesi ve Serbest Fırka seçimlerinde elde edilen sonuçlar gibi örnekleri ortaya çıkarmıştı. Ayrıca Bursalılar, iktidarda kim olursa olsun bu durumdan memnuniyet duymuyor, görevde olan valilerden kim olursa olsun -bazılarından çalışmadığı için ve bazılarından da çıkar çatışmaları sebebiyle- hoşlanmıyordu.⁴²⁶ Bu yıllarda Bursa’da yaşayanların çoğu göçmendi. Kent nüfusu içerisinde yaklaşık altı bin de emekli bulunuyordu. Bu itibarla Bursa adeta bir emekliler şehriydi. Emekliler, ailelerinin kalabalık olması ve herhangi bir işte çalışmamaları nedeniyle geçim sıkıntısı da çekiyorlardı.

424. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

425. Ibid.; Temmuz 1946 seçimlerinin gerçekleşmesi öncesinde yerelde sürecin yönetimi amacıyla oluşturulan Seçim Kurulu üyeleri arasında dönem Bursa’sının önemli simalarından: Hasan İpeker, İki Kolsuz Faik Yılmazipek, tütüncülerden Mehmet Sabit Tütmar, Avukat Hamdi Emin Könel, Reşat Türel, Kemal Duraner, Selim Süter ve kitapçı Zeki Mumcu yer alıyordu.

426. Ibid.

Diğer yandan dönem Bursa’ında geniş bir işçi nüfusu mevcuttu. Öyle ki, zaman zaman işçiler, kentte devlet fabrikalarının iş hacmi daha geniş olduğundan fabrika sahiplerine karşı tepkilerini ortaya koyuyorlardı. Ancak devlet fabrikalarında çalışan memurların, işçilerden daha fazla aynı yardım görmesi ve maaşlarının görece onlardan çok olması, işçilerin hoşnutsuzluğuna yol açıyordu. Söz konusu ortamda Bursa’da diğer partilerin şubeler açması, işçi sınıfının muhalefetini daha da artırmıştı. İşçilerin durumu, söz konusu rapora şu cümlelerle yansımıştır:

“İşçiler arasında öyle kişiler vardır ki, herhangi bir parti değişikliğinde gündeliklerinin 10 liraya çıkacağından inanarak bahsetmektedirler. Fabrikada çalışan memurlardan bazıları da devletin kurduğu fabrikaları kuran kişinin Celal Bayar olduğunu ve fabrikaları koruyarak buraların imkânlarını genişleteceği düşüncesi olduğunu söyleyerek, işçi kesimini harekete geçirmektedir.”⁴²⁷

Partiler arası mücadelenin yoğunlaştığı bu süreçte, kentte var olan muhalefet ortamını etkileyen bir diğer grup geniş toprak sahibi, çiftlik sahipleri ve ellerinden ormanlardan yararlanma hakları alınanlar olmuştur. Böylece, seçimlere uzanan günlerde Bursa’nın seçim ortamı Cumhuriyet Halk Partisi için daha da çetin bir hale gelmiştir. Bu günlerde seçim çalışmalarını yürüten Parti’nin kent kurulunun, Bursalı hemşerilerinin Demokrat Partiye dair düşüncelerine de değindiğini görmekteyiz. Buna göre, Bursalılar Demokrat Parti’nin bütünüyle iktidara gelmesinden ziyade, Halk Partisinin denetleyici bir rolde bulunmasını istiyordu. Eğer Halk Partisi iktidara tek başına gelirse iyi denetlenemiyor ve çalışmıyordu. Oysa meclisin dörtte üçü CHP’den, dörtte biri ise DP’den oluşmalıydı. Demokrat Parti, Bursa kent merkezinde daha çok taraftara sahipken, köylere gidildikçe bu eğilim azalıyordu. Şehir merkezinde, Demokrat Parti’nin kurucusu Celal Bayar’a karşı ayrı bir ilgi gözleniyordu. Bu ilginin ortaya çıkmasında kendisinin Bursalı olması ve Merinos ile Gemlik Suni İpek Fabrikalarının yaptırılmasındaki rolü etkiliydi. Bu nedenle

427. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

Celal Bayar'ın adaylığını Bursa'dan koyduğu takdirde kazanacağına kesin gözüyle bakılıyordu.⁴²⁸

Diğer yandan Bursalılar, tek partili süreçte seçilen milletvekillerinin kendilerini tam olarak temsil etmediğini düşünüyorlardı. Bu bağlamda geçmiş dönem milletvekillerinden sadece Dr. Talat Simer, Aziz Duru, Muhittin Baha Pars ve Atıf Akgüç gibi isimlerin temsil kabiliyetini yüksek buluyorlardı. Ayrıca Mustafa Fehmi Gerçekker ve Dr. Sadi Konuk da kendilerine ilgi gösterilen isimlerdendi. Ancak söz konusu adayların dışındaki kimselerin listelerden çıkarılması, aday listesinin -kişilerin Bursalı olmalarına da bakılmaksızın- ülkenin en tanınmış, en sevilmiş ve mecliste Bursa için çalışabilecek kişilerden oluşturulmasını istiyorlardı.⁴²⁹

Seçimin giderek yaklaştığı ve rekabetin hız kazandığı günlerde, kentte her iki partinin yayın organlarının da şiddetli bir propaganda savaşına tuttuğu görülüyordu. Her iki gazete birbirine karşı makaleler kaleme almakta ve karşılıklı haberlerle birbirlerini sürekli yalanlamaktaydı. Diğer yandan, bu süreçte gerçekleştirilen seçim propagandasına yönelik faaliyetlerde, rejim karşıtı açıklamaların kamuoyunda sıklıkla yer aldığı ve ön plana çıktığı görülüyordu. Bu bağlamda, İçişleri Bakanlığı devreye girerek, 12 Temmuz tarihinde bir beyanname yayınlamış ve ülkenin içinde bulunduğu gergin ortamı biraz olsun yumuşatmıştır.⁴³⁰

1946 yılı itibarıyla nüfusu 457.127 olan Bursa'dan seçilecek on iki milletvekilliği için adaylıklar seçimden bir gün önce ilan edilmiş, CHP ve DP listelerini, il genelinden güçlü

428. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

429. Ibid.

430. "İçişleri Bakanlığının Cevabı," *Açıkses Gazetesi*, 13 Temmuz 1946; Beyannameye İçişleri Bakanlığı şu açıklamayı yapmıştır: "Hiçbir parti ve hatta hiçbir seçimle ilgisi bulunmayan bazı kötü niyetli kimselerin seçim propagandası aracılığıyla rejim karşıtı ve ülkenin çıkarlarına aykırı açıklamalarda bulunduğu istihbaratı yapılmıştır. Ülkenin güvenlik ve asayişine, partilerimizin çıkarlarına yönelik bir önlem olarak partiler adına açıklamalarda bulunacak kimselerin o partice kendisine verilmiş bir belge bulundurması kamu güvenliği açısından zorunludur."

oy alabilecek isimler ile sağlamlaştırmıştı.⁴³¹ Demokrat Partide, başkan Celal Bayar'ın ismi ilk sırada yer alırken, Bursa'da parti örgütünü kuran Hulusi Köymen'e ise ikinci sırada yer veriliyordu.⁴³²

Bu bağlamda yerelde dikkati çeken bir diğer durum, Bursa'dan bağımsız aday olarak seçim yarışına katılan adayların sayısının fazlalığıdır.⁴³³ Bağımsız aday olarak ilan edilen on kişi, seçilme şansı bulunan kişiler olarak görülüyor ve dünya parlamentolarında çeşitli bağımsız milletvekillerinin olduğu ifade edilerek, mecliste hiçbir partiye bağlı olmaksızın çalışmalarını yürütecek bu adayların, meclise gönderilmesinin faydalı olacağı düşünülüyordu.⁴³⁴

1946 yılının 21 Temmuz günü gerçekleştirilen seçimlerde, ülke genelinde büyük bir heyecan yaşanmış, Bursa yerelinde kayıtlı 232.000 seçmenin 180.124'ünün katılımıyla, CHP adayları aldıkları 105.289 oy ile seçimi önde tamamlarken, DP ise aldığı 71.416 oy ile istediği hedefe ulaşamamıştır.⁴³⁵ Seçim sonucunda Bursa'daki tüm milletvekilliği kadrolarını CHP kazanmış, bağımsız adaylardan en fazla oy alan isim ise, 3359 oy ile Refet Alaçam olmuştur.⁴³⁶ Yurt genelindeki sonuçlara gelindiğinde ise CHP 397 milletvekilliği elde ederken, DP için ise bu rakam 61 olmuştur.

431. Fevzi Çakmak, *Bursa yerelinde Cumhuriyet Halk partisi: 1946-1960* (Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2014), 145; İl genelinde milletvekilliği adaylıkları ilan edildikten kısa süre sonra, CHP listesinde ilk sırada yer alana Refet Canitez'in beklenmedik vefatı üzerine iş adamı Faik Yılmazipek aday listesine eklenmiştir.

432. "DP Adayları," *Açıkses*, 20 Temmuz 1946; Demokrat Parti'nin aday listesinde yer alan diğer isimler şunlardı: Mehmet Ali Aybar, Emin Nihat Sözeri, Ali Ferruh Yücel, Ziya Kaya, Sadettin Karacabey, Nuri Doğrul, Orhan Şaik Gökyay, Arif Durupınar, Baha Cemal Zağra ve Mithat San.

433. "Müstakil Adaylar," *Açıkses*, 20 Temmuz 1946; Genel seçimlerde bağımsız milletvekilliği adaylığını açıklayan isimler şunlardı: Naci Kurtul, İsmail Hakkı Alpan, Fakihe Odman, Galip Ayanoğlu, İzzettin Turhangil, Nazif Turhangil, Ferruh Volkan, Salih Şevket Seven, Veysel Ünal, Nuri Kamil, Refik Alaçam.

434. "Müstakil Adaylara Dikkat Edelim," *Açıkses*, 20 Temmuz 1946.

435. "Milletvekili Seçimimizde CHP Kazandı," *Açıkses*, 24 Temmuz 1946; Bursa yereline ait seçim sonuçlarını açıklayan il tasnif heyeti Bursa Valisi Haşim İşcan'ın başkanlığı altında oluşturulmuş; CHP İhsan İpeker, DP ise Murat Atiker tarafından temsil edilmiştir.

436. "Milletvekili Seçimimizde CHP Kazandı," *Açıkses*, 24 Temmuz 1946.

Seçimlerden elde edilen sonuçlar, muhalefetin tepkisi ile karşılaşırken, Bursa yerelinde bu tepki karşılığını 27 Temmuz günü Tophane meydanında yapılan DP mitinginde bulmuştur.⁴³⁷ Bursa’da, DP’nin seçime yönelik eleştirilerinin gerçekleştirildiği ve yoğun bir katılımın olduğu mitingin, aşikâr olan seçim sonuçlarına rağmen bazı kimselerin ısrarı olarak nitelendirildiği ve özellikle mitinge gerçekleştirilen katılım miktarı noktasındaki tutarsızlıkların altının çizildiği görülmektedir.⁴³⁸ Söz konusu miting sonrasında alınan kararların, DP İl Başkanı Hulusi Köymen tarafından Başbakanlık makamına gönderilerek bu yöndeki tepkinin ortaya koyulduğunu görmekteyiz. Buna göre;

“Yapılan seçimde, seçmenlerden önemli bir kısmının oy haklarına zorla müdahale edilip kanun ile korunan seçim serbestliği ihlal edilmiştir.

İtirazlara rağmen seçmenlerin çoğu Demokrat parti adlarına oy verdiği halde bu oylar temsilci bulundurulmayan sandıklarda gösterilmiştir. Sandık komisyonlarında ve temsilci bulundurulan sandıklarda ise komisyonların doldurdukları gerçek mazbatalar bu komisyonlara boş olarak imzalatılan diğer mazbatalarla değiştirilerek her iki partinin aldıkları oylar tersine gösterilmiştir.

Sandık komisyonlarının mazbataları doğruca seçim kuruluna iletmesi gerekirken komisyonlar bunları nahiye müdürlerine, kaymakamlara ve vilayet maiyet memurlarına teslim etmiş, seçim kurulları mazbatalara ancak bir gün sonra el koymuştur. Böylece mazbataların hakiki mahiyetleri yukarıda arz edilen şekilde değiştirilmiştir.”⁴³⁹

Bu bağlamda DP, Bursa yerelinde ilan edilen seçim sonuçlarının doğru sayılamayacağını ifade ediyor, dolayısıyla seçilmiş olarak kabul edilen kimselerin de halkı temsil hakkının bulunmadığı belirtiliyordu. Ancak, seçim sonunda beliren siyasi tabloya göre meclisteki çoğunluğu CHP’nin elde etmesi ile Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü, Meclis

437. “Bursa’da dün büyük bir miting yapıldı,” *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1946.

438. “Beş bin mi, Yirmi beş bin mi?,” *Açıkses*, 3 Ağustos 1946.

439. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 79.524.23.

Başkanlığı'na ise Kazım Karabekir seçiliyor ve Cumhurbaşkanı İnönü, Recep Peker'i yeni kabineyi kurmakla görevlendiriyordu.⁴⁴⁰ Bu aşamanın ardından ise, Bursa yerelinde siyasal açıdan ön plana çıkan başlık aynı yılın 1 Eylül günü yapılan İl Genel Kurulu seçimi oluyordu. DP'lilerin de yer aldığı %68'lik bir katılım oranıyla toplanan seçimleri büyük bir çoğunlukla CHP üyelerinin kazandığı açıklanırken, DP temsilcileri sonuçlara itiraz ederek seçimlerin iptalini istemişlerdir.⁴⁴¹

İlerleyen süreçte, CHP içerisinde demokratikleşme çalışmalarını destekleyen kesim ön plana çıkacak, çok partili yaşama uygun düzenlemeler içeren bir parti tüzüğüne oluşturulması ve parti içinde bir değişim talebinin gündeme gelmesi söz konusu olacaktır. Bu başlığın ön plana çıkmasında, 17 Kasım 1947 tarihinde toplanan 7. Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayının hızlandırıcı bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'nin ve partinin geleceğine önemli bir etkide bulunacak olan kurultayda, Bursa'yı temsilen katılan delegeler Reşat Türel, Turgut Karatal, Cahit Polat ve Milletvekili Muhittin Baha Pars olmuştur.⁴⁴²

Bursalı temsilciler konuşmalarında, partinin yapısı ve işleyişine getirdikleri eleştiriler ile bazı konularda çözüm için sundukları önerilerle ön plana çıkmışlardır. Kurultayda partinin teşkilat yapısındaki aksaklıklar ve bu konuda yaşanan sıkıntılar gündeme geldiği bir sırada Bursa delegesi Reşat Türel, var olan durumun nedenini şöyle açıklıyordu:

“Bu durumun nedeni her şeyden evvel teşkilat ve kuruluş sistemindeki hatada ve aksaklıktadır. Nitekim rakip karşısında çalışmaya başladığımız ilk günden beri bu eksiklik ve aksaklık bütün şiddeti ile sırtıvermiştir. Bununla beraber umumi havadaki memnuniyetsizliği doğuran sebeplerin başında bugün için

440. “BMM'nin Sekizinci Devresi Evvelki Gün Büyük Törenle Açıldı,” *Açıkses*, 7 Ağustos 1946.

441. “İl Genel Kurulu Seçimini CHP Kazandı,” *Açıkses*, 4 Eylül 1946; İl Genel meclisine seçilen üyelerin isimler şunlardır: Hasan Alkoç, Mehmet Ergun, Ahmet Eker, Fahri batıca, Fazıl Erman, Hasan Sami Aydın, İhsan İpeker, Selim Süter.

442. CHP 7. Kurultay Tutanağı (Ankara, 1948), 95-96.

son zamanlarda, son senelerde özellikle son aylarda parti merkez teşkilatımızda beliren müessif incimat hadisesini zikretmek lazımdır.”⁴⁴³

Buna göre CHP, muhalif partilere karşı başlattığı mücadelenin ilk günlerinden beri teşkilatının işleyişine yönelik birtakım problemler yaşıyordu. Oysa, partiye ilişkin genel bir memnuniyetsizlik ortamının oluşmasında, teşkilatın ve partinin yapısının giderek katılaşmasının ve hantallaşmasının payı büyüktü. CHP'nin demokratikleşme kurultayı olarak da tarihe geçen bu kurultayda, parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle, tek parti yönetiminin önemli odaklarından olan; genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan divan kaldırılmıştır. İl başkanlarının valilerden oluşması uygulamasına son verilerek, başkanların il kongrelerinde seçilmesi ve milletvekili adaylarının %70'inin yerel parti örgütleri tarafından belirlenmesi gibi önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁴

Bursa delegesi Cahit Polat, bu değişikliğin önemine şu sözlerle dikkat çekiyordu: “Yeni tüzükte şef sistemini tamamen terk ediyoruz. Partiyi bir iki şahsa istinat etmekten kurtarıyoruz ve partiyi bütün teşkilata dayanan bir hale getirtiyoruz.”⁴⁴⁵ Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ise, kurultay süresince yaptığı konuşmalarda İsmet İnönü'nün parti üzerindeki etkisinin ortadan kalktığına pek çok kez değinmiş ve İnönü'nün elinin artık partinin üzerinden çekildiğini, partililerin artık kendi kendilerini idare etmesi ve yönlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁶

CHP içerisinde demokratikleşme ve liberalleşme yönündeki çalışmalar, devam eden yıllarda da sürdürülmüştür. Değişen siyasal ve sosyo-ekonomik koşullara paralel olarak parti içerisinde de bu doğrultudaki çalışmalar teşvik edilmiştir. Diğer yandan ilerleyen

443. CHP 7. Kurultay Tutanağı, 95-96.

444. Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi*, 176; Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi*, 68.

445. CHP 7. Kurultay Tutanağı, 322.

446. *Ibid.*, 118.

yıllarda gerçekleşecek iktidar değişikliğine doğru CHP içinde son seçimin sonuçlarını değerlendirmeye yönelik bir tavır ortaya çıkmış, bu doğrultuda özellikle daha önceki süreçte ülke yönetiminde yapılan hatalardan ders çıkarmak ve parti içinde ortaya çıkan yozlaşmanın önüne geçebilmek amaçlanmıştır.

Bu bağlamda Bursa il teşkilatının önde gelen isimlerinden Rıza İlova'nın, Ankara'daki parti merkezine gönderilmek üzere hazırladığı raporda, partinin içinde bulunduğu durumu açıkça betimlediği görülmektedir. 1948 yılında toplanan Bursa İl Kongresinin ardından, İlova'nın kongrede alınan kararlar ve kongrenin genel havasına dair yaptığı genel eleştiri ve yorumları dikkat çekicidir. İlova'nın görüş ve fikirleri, II. Dünya Savaşının ardından çok partili hayata geçen ve güçlü muhalefete karşın, yorgun halde olan CHP'nin durumunu bütünüyle yansıtmaktadır:

“1946'dan beri il ve diğer kademelerde uzun süre görev alarak yıpranmış arkadaşların artık bir sarsıntı yaratmadan nöbeti yeni arkadaşlara devretmesi gerekmektedir. Bu durumu uygulamaya geçirebilmek için kongrede açıklamada bulundum, şahsım adına özür dileyerek affımı rica ettim. Ancak kongrelerdeki malum hava partilileri düşünceye sevk edeceği yerde tam tersi kongre, büyük bir çoğunlukla şahsıma karşı bir teveccüh gösterdi. Fakat kanaatimce kongre bu şekilde hareket etmekle iki açıdan hatalı bir tutum sergiledi: Yaptığım konuşmayı politik bir taktik sanarak tam tersi yönde bir kararlar samimiyetime değer vermediğini ve her şeyde bir oyun aradığını ortaya koydu. Yaptığım konuşma bazı delegeler arasında “Adam sende bunlar hep böyledir. İstemem, yan cebime koy!” biçiminde yorumlanmış. Bu durum şüphesiz hatalı ve alışılmış kötü bir tutumdur.”⁴⁴⁷

İlerleyen süreçte hem muhalefetten hem de CHP'nin içinden demokratikleşme yolundaki adımların sürdürülmesi noktasında önemli bir talep söz konusu olmuştur. Dolayısıyla

447. Akkılıç Kütüphanesi, Rıza İlova Arşivi, 1 Kasım 1948 tarihli “Ankara'ya Verilecek Rapor İçin Verdiğim Mütalaaların Hülasesi.”

1948 yılından itibaren CHP, bu bağlamdaki istekleri sonuçlandırmak için çalışmış, Milletvekili Seçim Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi için ilk adımı 9 Temmuz 1948 tarihinde kabul edilen 5258 Sayılı Kanun ile atmıştır. Buna göre seçim sırasında oyların gizli kullanımı ve tasnifin ise alenen yapılması esası kabul edilmiştir.⁴⁴⁸

Ancak, bu değişiklikler muhalefet kanadını yeterince tatmin etmediği gibi, muhalefetin giderek daha da güçlenmesi, parti içerisinde yaşanan kopuşlar, halkın DP'ye gösterdiği yoğun ilgi gibi gelişmeler, CHP'yi çeşitli alanlarda pek çok değişiklik yapmaya itmiştir. Devletçiliğin sınırlarının çizilerek Teşvik-i Sanayi Kanununun yerine ikinci bir kanunun çıkarılması, ilkokullarda din derslerinin konulması, Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda düzenlemeler yapılması ve özel sektörün etkinlik alanlarının genişletilmesi, meclis grubunda alınan kararlardır. Bunların yanında, 4 Şubat 1949 tarihinde Arapça ezan okunması, 4 Mayıs'ta İstiklal Mahkemeleri Kanununun kaldırılması, 1 Mart 1950'de Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Kanununda yapılan değişiklikler, CHP'nin 1950 seçimlerine kadar gerçekleştirdiği uygulamalardan bazıları olmuştur. Son olarak 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilen Seçim Kanunu ile seçim işlemlerinde yargı yolu ve Yüksek Seçim Kurulunun kurulması gibi güvencelerin sağlandığı görülmektedir.⁴⁴⁹

Uzun yıllar süren tek parti iktidarı, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen Milletvekili Genel Seçimleri ile sona ermiştir. Seçim sonucunda DP 4.241.393 oy ile 408 milletvekilliği elde ederken, CHP ise 3.176.561 oy ile 69 milletvekilliği elde etmiştir.⁴⁵⁰ Yirmi yedi yıllık bir sürenin sonunda, dürüst ve güvenilir bir biçimde gerçekleştirilen 1950 seçimleri ile CHP, iktidarı DP'ye devretmiştir. Böylece İsmet İnönü ve dönemin CHP yöneticilerinin yoğun çabası ile çok partili yaşama geçilmiştir.⁴⁵¹

448. 5258 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun, T.C. R.G. (14 Temmuz 1948): S. 6957.

449. 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu, T.C. R.G. (21 Şubat 1950): S. 7438.

450. Bila, *CHP*, 137.

451. Uyar, *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi*, 69.

3. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA EKONOMİK YAŞAM

3.1. İktisadi Politikalar ve Uygulamaların Bursa Yereline Yansıması

1939-1945 yılları arasında dünyayı etkisi altına alan ikinci büyük savaş döneminde, Türkiye'de her ne kadar yöneticiler ve yönetilenlerin hemfikir olduğu, bir savaş dışı kalma ve aktif tarafsızlık durumu ön planda olsa da bu süreçte ülke çapında takip edilen ekonomik politikalar, savaş dönemine ve savaş sonrasındaki yıllara damga vurmuştur. 1940 yılından itibaren yurt genelinde yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'yla gerçekleştirilen ekonomik düzenlemeler, toplumu ve sosyal yaşamı bütünüyle kuşatmış, yürürlüğe konan iktisadi uygulamalar, ekonominin çeşitli alanlarında faaliyet gösteren işletmeler ve çiftçiyi zorlayarak toplumsal dengelerin bozulmasına yol açmıştır.

3.1.1. Bursa'daki Sanayi Kuruluşlarının Yapısı ve Sahip Olduğu Koşullar

II. Dünya Savaşı yıllarında vilayet olarak 13.565 kilometrelik bir alan kaplayan Bursa, bu tarihlerde merkez de dâhil olmak üzere 10 ilçe, 13 nahiye, 766 köy ve 51 çiftliği bünyesinde barındırıyordu.⁴⁵² Kentin büyük ölçekli sanayi tarafından şekillenen iç pazara yönelik yeni ekonomik temeli, 1930'ların sonunda istihdam yapısını şekillendirmeye başlamıştır. Birinci beş yıllık sanayi programı gereğince, 1938 tarihinde açılışı yapılan Sümerbank fabrikaları, şehrin ekonomisinde büyük bir etki yaratmış, bu fabrikalar, küçük ölçekli tekstil kuruluşu olan yerel sanayi üreticilerinin makineleşme ve mekanizasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde makineleşme ve kumaş üretimi devlet politikaları tarafından desteklenerek, diğer tekstil kuruluşlarının da genişlemesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla, küçük ölçekli girişimcilerin çoğalması, sanayi sektöründeki gelişmeye de katkıda bulunmuştur.⁴⁵³

452. Selim Cavit, "Rakamlarla Bursa'nın İktisadi Çehresi," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 4.

453. Leila Thayer Erder, "The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in A Turkish City 1835-1975" (PhD diss., Princeton University, 1976), 171, ProQuest Dissertations & Theses Global.

İplik Fabrikası	22
İpekli Dokuma Fabrikası	32
İpekli Dokuma Amili	21
Gazoz fabrikası	4
Un Fabrikası	3
Sabun Fabrikası	2
Çeltik Fabrikası	2

Tablo 8. Bursa'daki Sanayi ve Ticaret Kuruluşları (1944)⁴⁵⁴

Yukarıdaki tablodan elde edilen verilerin değerlendirilmesi bağlamında, savaşın dünyada etkili olduğu dönemde, Bursa'da sanayi sektöründe en gelişmiş alanın dokuma (tekstil) olduğunu ifade etmek mümkündür. Bursa, sahip olduğu fabrika sayısı ile bu yıllarda adeta bir ipekli dokuma kenti niteliğindedir.

Sektör	1927		1945	
	İstihdam-kışı sayısı	Yüzde oranı	İstihdam-kışı sayısı	Yüzde oranı
Ziraat	5,013	26.3	3,031	11.1
Sanayi	5,288	27.7	12,079	44.4
Ticaret	8,773	46.0	12,088	44.5
Hizmet	-	-	-	-
Toplam	19,074	100.0	27,198	100.0
Kent Nüfusu Top.	61,687		85,924	
İş gücü oranı	30.9		31,6	

Tablo 9. Bursa'da Ekonomik Faaliyetler (1927-1945)⁴⁵⁵

1927 yılında kentin iş gücünün %28'i sanayi sektöründe istihdam olmuşken 1945'te büyük ve küçük ölçekli sanayi işletmelerindeki iş gücü, istihdamın %44'ünü oluşturmuştur. Sanayideki söz konusu genişleme, ticaret ve hizmet alanında yeni faaliyetleri beraberinde getirmiş, Bursa hızla bir endüstri şehrine dönüşmüştür.⁴⁵⁶

454. Cavit, "Rakamlarla Bursa'nın İktisadi Çehresi," 4.

455. Erder, "The Making of Industrial Bursa," 175.

456. Ibid., 173; 1935 ve 1940 yılları arasında Bursa'da Türkiye'deki diğer şehirler gibi büyüme hızını yükseltmeyi başaran kentler arasında bulunuyordu.

İpek kozasının yoğun olarak Bursa ve çevresinde yetişmesi, gerek kalite gerekse miktar açısından büyük bir verime sahip olması, kentte sektörün gelişimini hızlandırmış ve bu alanda çalışan küçük işletmelerin güçlenmesini sağlamıştır.⁴⁵⁷ İpekli dokuma alanında kentin ön plana çıkan kuruluşu, temelleri Erken Cumhuriyet yıllarında atılan İpek-iş Fabrikası olmuştur. 1940'lı yıllar itibariyle bünyesinde 203 işçi çalışan kuruluştaki, işletme şefi ve idari memurların toplamı ise 20'ydi. Dünyayı etkisi altına almış olan Büyük Savaşın ortaya çıkardığı sıkıntılı ortamda, fabrika bünyesindeki çalışanlara yardımlar da yapıyordu. Fabrikada çalışan işçilere iş elbisesi dağıtılıyor, her gün sıcak yemek ve ekmek veriliyor, hastalanan işçilere günlük ücretler tam olarak ödeniyor ve ayrıca zaman zaman evlerine doktor gönderiliyordu.⁴⁵⁸

Bu bağlamda, 1938 yılında temelleri atılan devlet fabrikalarının, kentin sanayi alanında sahip olduğu ekonomik dinamizmin başlıca unsurlarından olduğu görülmektedir. Özellikle, 1940'lı yıllar itibariyle Bursa Merinos Fabrikası, kendi döneminin en modern taranmış yün ipliği fabrikalarından bir tanesiydi. Söz konusu işletme, işçi sayısı ve üretilen ürün miktarı gibi alanlarda üst seviyede yer almasının yanında, uluslararası bir öneme de sahipti. Bu dönemde fabrika, Balkan coğrafyasının tekstil üretimi yapan en önemli işletmesiydi. Savaş yıllarında ise bünyesinde toplamda 2200 işçi çalışan kurumda, idari ve mali kadrolar dâhil olmak üzere 180 memur da görev yapıyordu. Fabrikada çalışan işçi-memur görevliler, aileleri ile Bursa genel nüfusunun 1/7' sini oluşturuyordu. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa'nın sosyal ve ekonomik dinamiklerinde Merinos Fabrikası bir büyük öneme sahip olmuştur.⁴⁵⁹

Ayrıca, Merinos Fabrikası ile aynı tarihte açılışı yapılan Gemlik Suni İpek Fabrikasının da söz konusu dönemde kent sanayisinin önde gelen kuruluşlarından olduğu

457. "Cihan Böcekçilik Faaliyeti," *Uludağ*, S. 33 (Mart 1941): 15; Bursa Halkevi'nin çıkardığı *Uludağ Dergisi*'ne göre 1941 yılında elde edilen ürün elde edilen ürün, 1939 yılının toplamından ve 1934-1938 arasındaki ürün ortalamasından fazla olmuştur.

458. "İpek-İş Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 21.

459. Selim Cavit, "En Büyük Sanayi Müesseselerimizden: Bursa Merinos Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 5; Bu dönemde fabrika bünyesinde görevli işçilerin günlük yevmiyeleri 150 kuruş- 4 lira arasındadır. Günde sekiz saat üzerinden gece-gündüz olmak üzere, sıra ile hafta iki ekibin vardiyalı çalıştırılması söz konusudur.

görülmektedir. Özellikle Gemlik ilçesinin kalkınmasında etkili olan işletme, normal üretim sürecine 1939 yılında başlamış, 1940 itibarıyla 243.000 kilo üretim yapmıştır. Yıllık yaklaşık 600.000 liralık ithalat ihtiyacını karşılayan kurumun bünyesinde 350 işçi çalışıyordu. İşçilerin günlük ücretleri 6-18 kuruş arasında değişirken, fabrikada ailece çalışanlar da bulunuyordu. Bünyesinde bir de kantin bulunan işletmenin, ayrıca sahip olduğu sinemadan işçilerin yanı sıra Gemlikliler de yararlanabiliyordu.⁴⁶⁰

1940'lı yıllarda ihtiyacı olan ham madde ve işçi kaynağının sağlanması, üretilen ürünün İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin iki büyük merkezine kolaylıkla aktarılabilme imkânına sahip olma durumu, İstanbul ve İzmir'in ardından, Bursa'yı kent olarak Türkiye'nin en önemli sanayi merkezi haline getirmiştir.⁴⁶¹ Bu dönemde Bursa'nın sahip olduğu nüfus ve potansiyel itibarıyla, gıda alanına yönelik üretim yapan sanayi alanının da geliştiği bir merkez olduğu görülmektedir.

Üretim Alanı	Sayı
Sabun ve zeytinyağı	15
Gazoz	4
Un- Değirmenciler	5
Konserve	2
Çeltik	2
Süttozu ve Buz	1

Tablo 10. Bursa'da gıda üretimi yapan işletme ve fabrikalar (1938-1944)⁴⁶²

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere özellikle zeytincilik ve zeytinyağı üretimi halkın en önemli geçim kaynağıdır. Dolayısıyla zeytin tanesi üretiminin 16.480 ton olduğu 1944 yılı itibarıyla, Bursa'da önemli sayıda yağhane ve yağ fabrikalarının mevcut olduğu görülmektedir.⁴⁶³

460. Selim Cavit, "Gemlik Suni İpek Fabrikası," *İktisadi Yürüyüş*, S. 20 (1 Ekim 1940): 21.

461. Enver Atafırat, "Bursa'nın Ekonomi Hayatı," *Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi Hatırası (Bursa: 1948)*, 61.

462. Cavit, "Gemlik Suni İpek Fabrikası," 4.

463. Selahattin Birkan, "Bursa'nın Ekonomik Durumu," *İktisadi Yürüyüş*, S. 107 (1 Haziran 1944): 15.

Diğer yandan bol miktarda sebze, meyve, hububat ve süt üretiminin gerçekleştirildiği Bursa'nın gıda sanayisi alanında elverişli bir geleceğe sahip olduğu düşünülmekteydi. Özellikle o yıllarda kurulmuş olan konserve ve süt tozu fabrikaları dikkate alındığında bu fikir daha da güçlenmektedir.⁴⁶⁴

Kentte bulunan konserve fabrikalarının yanında yenilerinin açılması, yaş sebze ve meyveciliğin ön plana çıktığı Bursa'da bu sektörün daha da güç kazanması noktasında bir ispirto fabrikasının açılmasının bu alanın gelişimi için yapılan öneriler arasında olduğu görülmektedir. Buna göre kalite bakımından pazarlarda satılamayacak, yerinde çürüyen ya da hayvan yemi olarak kullanılan her meyvenin değerlendirilmesi ile üretimi artıracığı ifade edilen bu fabrika, Bursa için çok önemli bir kazanç olacaktı.⁴⁶⁵

Ayrıca bulunduğu iklimin elverişli olması nedeniyle süt üreticiliğinin de gelişmiş olduğu Bursa'da 1934 yılında kuruluşu gerçekleştirilen süt tozu ve buz fabrikası kentin gıda alanında önde gelen kuruluşlarından bir tanesiydi. Dönemin Avrupa şartlarında üretim yapan fabrikanın makineleri bizzat Danimarka'dan ithal edilmiştir. Avrupa tipi peynirlerin yanında tereyağı ve buz üretimi yapan fabrikanın 65.000 teneke alabilecek beş kısımlı soğuk hava deposu, günde 10.000 kilo süt işleyebilecek ve 360 kalıp buz yapabilecek modern makineleri bulunuyordu.⁴⁶⁶

Söz konusu dönemde Türkiye'nin en önemli sanayi kenti olan Bursa, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hızlı bir biçimde sanayileşmiş, artan fabrikalar, açılan yeni atölyeler, kurulan yeni tezgâhlar kentte önemli bir işçi, usta, zanaatkâr kitlesinin oluşumunu sağlamıştı.⁴⁶⁷ Bursa sanayisinin gelişiminde erkekler kadar kadınlar da pay sahibiydiler. Söz konusu yıllarda kadınlar, toplam iş günün %13'ünü oluşturuyor ve bunların çoğunun sanayide istihdam olduğu görülmüyordu. Özellikle tekstil, kadın iş gücündeki önemli çalışma alanını oluşturuyordu.

464. Sait Ete, "Tüccar Gözü ile Bursa'nın İstikbali," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 15.

465. Arifi Durupınar, "Şaraptan Evvel İspirto Fabrikasına İhtiyaç Var," *Açıkses*, 25 Kasım 1944.

466. Sedat Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa* (Bursa: Yeni Basımevi, 1938), 54.

467. Sait Ete, "Tüccar Gözü ile," 15.

Sektör	Kadın	Oran %	Erkek	Oran %	Toplam	Oran %
Ziraat	303	8,8	2.728	11,5	3.031	11,1
Sanayi	2.223	64,7	9.856	41,4	12.079	44,4
Ticaret/Hizmet	910	26,5	11.178	46,7	12.088	44,5
Toplam	3.436	100	23.762	100	27.198	100

Tablo 11. Bursa’da Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Dağılımı (1945)⁴⁶⁸

Bu bağlamda yukarıdaki tabloda yer alan veriler irdelendiği takdirde, 1945 yılında kentte istihdam edilen kadınların %65’inin sanayi alanında olduğu görülmektedir. Bu oran, sanayi sektöründe çalışan işçilerin ise neredeyse 5’te 1’ini oluşturuyordu. Diğer yandan, bu dönemde Milli Korunma Kanunu’nun 19. maddesine göre, 12 yaşın üzerindeki kız ve erkek çocuklarının mensucat (dokuma) sanayisinde, gece ve gündüz vardiyalarında çalışmalarına izin verildiği görülmektedir. Yine bu hüküm doğrultusunda, söz konusu işçilerin fazla mesai yapmasına da müsaade edilmiş ve özellikle mensucat alanında faaliyet gösteren sanayii kuruluşlarında günde 11 saati geçmemek üzere, gündüz vardiyalarında 3 saate kadar fazla çalışılabilecekleri ifade edilerek, gece vardiyasındaki iş yükünün ise 8 saati geçemeyeceğinin altı çizilmiştir.⁴⁶⁹ Bu kararın başta Sümerbank’ın işlettiği devlet fabrikaları dahil olmak üzere ülke genelindeki sanayi kuruluşlarında da uygulamaya konulduğu görülmektedir.⁴⁷⁰

Söz konusu yıllarda Bursa’nın önde gelen ipekli üreticilerinden Marsel Romangal’ın⁴⁷¹ fabrikasında çalışan Fikriye Tiran ve Melek Batur, kadın işçilerin istihdamı ve çocuk işçilerin durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, ketteki yerel küçük işletmelerde, ipekli sektöründe kadın işçiler ağırlıklı olarak çalışmakla birlikte, bunların arasında işe başlama yaşı 12’ye kadar düşüyor, uzmanlaşma usta-çırak ilişkisi ve

468. Erder, “The Making of Endustrial Bursa,” 174.

469. 15226 Sayılı Kız ve Erkek Çocukların Mensucat Sanayiinin Gece ve Gündüz Postalarında Çalıştırılmalarına Müsaade Edilmesi Hakkında Kararname, T.C. R.G. (22 Şubat 1941): S. 4741.

470. Sümerbank Genel Müdürlüğü Genelgeleri 1941 (İzmit: Selüloz Basımevi, 1948), 1: 20-21.

471. Sedat Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 48; Marsel Romangal, savaş yıllarını kapsayan süreçte Bursa’ da koza, ham ve bükülmüş ipek üzerine faaliyet gösteren yerel bir işletme sahibidir.

tecrübeye dayanıyor ve ortalama bir işçinin aldığı ücret ise yaklaşık olarak haftalık 12 lira oluyordu.⁴⁷²

İşçi Ücretleri		Ücret toplamına oranı		Müstahdem ücretleri		Ücret toplamına oranı	
1938	1943	1938	1943	1938	1943	1938	1943
1.412.537	3.030.160	%2,21	%2,20	464.319	653.873	%2,31	%1,80

Tablo 12. Bursa'da Yıllara Göre İşçi ve Müstahdem Ücretleri ile Değişimi⁴⁷³

Bu tabloya göre, savaş öncesi yıllarla karşılaştırıldığında, savaşın en zorlu şartlarının hâkim olduğu 1943 itibariyle, işçi ve müstahdem ücretlerinin ortalama iki katına yükseldiği görülebilmektedir. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında, bu yıllarda fiyatlara yapılan zamlar ve işçi sayısının artması etkili olmuştur. Ancak yine de alınan ücret ekonomik koşullar karşısında yetersiz kaldığından, işçiler arasında işyeri değiştirme sıkça görülmüştür.

Öyle ki, bu durum karşısında İktisat Bakanlığı, devlet bünyesinde yer alan fabrikaları, gönderdiği bir genelge ile uyarılmış, Milli Korunma Kanununun 10. maddesine aykırı davranarak iş değiştiren kişilere müsamaha gösterilmemesini emretmiştir. Buna göre hiçbir işçi, teknisyen ya da mühendisin nereden geldiği öğrenilmeden işe alınmaması kararı uygulamaya konulmuştur.⁴⁷⁴ Ancak işçiler, ekonomik şartlar ve bu alanda takip edilen ekonomik politikalar karşısında açık bir tepki vermemiş olsa da gündelik yaşamda mücadelesini sürdürmüştür. Var olan yasaların muhalefetine rağmen iş bırakma ve sık sık iş değiştirme gibi yollarla, içinde buldukları maddi güçlükleri hafifletmeye çalışmışlardır.⁴⁷⁵

472. Fikriye Tiran, Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme, Mudanya/Bursa, 11 Aralık 2011.

473. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İş İstatistikleri 1937-1943 (Ankara: Ankara Basımevi, 1945), 38.

474. Sümerbank Genel Müdürlüğü Genelgeleri 1943 (İzmit: Selüloz Basımevi, 1948), 3: 135.

475. Metinsoy, *II. Dünya Savaşında Türkiye*, 226; Devletin bu dönemde çalışma hayatına işverenler lehine ve işçi sınıfı aleyhine yaptığı müdahalelerin artması işçilerin devlet düzenlemeleriyle daha sık çatışmalarına neden olmuştur. Bu durum savaş sonrasında sosyal politika alanındaki yasal ve kurumsal düzenlemelerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Bahsi geçen durum hakkında Bursa yerelinde ortaya çıkan tabloyu, dönemin tanığı Melek Batur, bize şu cümlelerle aktarıyor: “Haftada 12 lira mı ne alıyorduk. O zaman çok azdı be yavrum... Hangi taraf fazla para verirse oraya gittim...”⁴⁷⁶ Savaş yıllarında Bursa’da yoğun bir işçi kitlesi mevcuttu. Dolayısıyla bu durum belli bir yaptırım gücünü de ortaya çıkarıyordu. İşçiler, özel fabrika sahiplerine, iş hacminin ve özellikle devlet fabrikalarında çalışma imkânlarının olması dolayısıyla zaman zaman itiraz ediyor ve karşı geliyordu. Devlet fabrikaları da işçiler tarafından genel olarak eleştiriliyor, bu kurumlarda çalışan memurların işçilerden daha fazla aynı yardım alması memnuniyetsizliği artırıyor. O yıllarda kaleme alınan bir raporda, dokuma sanayinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği bir kent olan Bursa’da, fabrikalar ve işçilerin yaşam koşullarının özellikle üzerinde durulması gereken noktalardan biri olduğu ifade ediliyor ve İktisat Bakanlığının söz konusu durum ile özel olarak ilgilenmesi isteği dile getiriliyordu.⁴⁷⁷

Diğer yandan, bu yıllarda var olan İş Kanunu ve bunun Bursa’da uygulanma şekli, dokuma alanında üretim yapan fabrikaların şikâyetlerine neden oluyordu.⁴⁷⁸ Özellikle büyük işletmelerin bu durumdan etkilendiği söyleniyordu. Yerelde iki tezgâhlı dokuma üretimhanelerinin söz konusu kanun kapsamı dışında kalması, yetersizlik nedeniyle gerilemesi sonucunu çıkarıyor ve bu alandaki ilerleme imkânını ortadan kaldırıyor.⁴⁷⁹ Savaşın sonuna gelindiği yıllarda ise ülke genelinde ortaya çıkan muhalif rüzgâr, Bursa’yı da etkisi altına almış ve özellikle işçi sınıfını etkileyerek, bu kesimi yönlendirilmeye daha açık hale getirmiştir. 1946 seçimleri öncesinde CHP Bursa teşkilatını denetleyen müfettişlerce kaleme alınan bir raporda, söz konusu durum ve işçilerin tutumu şu sözlerle betimlenmiştir:

476. Melek Batur, Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme, Mudanya/Bursa, 14 Aralık 2011.

477. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2

478. 3008 Sayılı İş Kanunu, T.C. R.G. (15 Haziran 1936): S. 3330; Ahmet Makal, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, *Toplum ve Bilim*, S. 92 (2002): 37; 1937 tarihinde uygulamaya konulan İş Kanunu, işçilere, iş süresinin belirlenmesi, hafta tatili, çocuk işçilerin çalıştırılmasına sınırlar konması gibi bazı hakları tanıyordu. Ancak bu kanun, grev ve lokavtı yasaklıyor, toplu iş uyuşmazlıklarının ise çözümünde devlet kontrolünü ön plana çıkaran bir uygulama ortaya koyuyordu.

479. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

“...Herhangi bir parti değişikliğinde gündeliklerin on liraya çıkacağından inanarak bahsediyorlar. ... Fabrika memurlarından bazıları da söz konusu fabrikaları kuran kişinin Celal Bayar olduğunu ve fabrikaları koruması altına alarak daha fazla imkân vereceğini dile getirerek işçileri yönlendirmektedir.”⁴⁸⁰

3.1.2. Bursa'daki Yerel İşletmeler, Esnaf Örgütleri ve Kooperatif Çalışmaları

İktisadi kaynaklar açısından oldukça zengin olan Bursalılar, genel olarak ticaret, ziraat ve zanaat alanlarında etkinlik göstermişlerdir. Öyle ki, dönemin önde gelen isimlerinin ifadesiyle “Bursa tam anlamıyla bir sanat ve zanaat şehridir.”⁴⁸¹ Savaş yıllarında kentin ekonomik temelini esnaf ve zanaatkâr oluşturmaktaydı. Büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının ortaya çıkması ve orta direk halk kesiminin yaşam standardının sağlanması noktasında, zanaatkârlık ve esnaflığın dönem Bursa'sındaki konumu can alıcı olmuştur.

Bıçakçılar, havlucular, dericiler, kunduracılar ve daha birçok zanaat ustası, Bursa ekonomisinin dinamosu rolünü üstlenmiştir. Öyle ki, bazı zanaat alanlarında esnaf, ürününün hammaddesini bütünüyle yurt içinden tedarik ederek, üretimde sürekliliği sağlamak başarısını yakalamıştır.⁴⁸² Savaş sonunu takip eden yıllarda, bu alanda ciddi bir düşüş yaşanmış, zanaatkâr ve esnafın kalkındırılması için kredi olanağını sağlamak önde gelen konulardan olmuştur.⁴⁸³ Kent ekonomisinde, küçük esnaf ve el sanatları hâkim konumunu uzun süre devam ettirmiştir.⁴⁸⁴

480. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 364.1528.2.

481. Selim Cavit, “Rakamlarla Bursa'nın İktisadi Çehresi,” 18.

482. “Bursa'da Bıçakçılık,” *Ant*, 13 Ocak 1945; *Ant Gazetesi*'nin 13 Ocak 1945 tarihinde “Bursa'da Bıçakçılık” başlığı ile yayımladığı haberde, II. Dünya Savaşının Türk ekonomisi üzerindeki etkisi şöyle ifade edilmiştir: “Bu son harbin bizim için faydalı taraflarından birisi kendi yağımızla kendimizin kavrulmasını öğretmiş olmasıdır.” Bu doğrultuda, Bursalı bıçakçılar ürünün hammaddelerini tamamen yurt içinden tedarik etmişlerdir.

483. Musa Ataş, *Bursa Sanatları* (Bursa: Ant Basımevi, 1948), 5.

484. Atafırat, “Bursa'nın Ekonomi Hayatı,” 61.

Bu bağlamda savaşın sıkıntılı günlerinde, Bursa esnafının kendi arasında kooperatifler kurarak, ekonomik örgütlenmesini güçlendirdiği de görülmektedir. Öyle ki, kooperatifçilik Bursa’da basın yolu ile resmi olarak teşvik edilen bir alan konumunda olmuştur. Söz konusu yıllarda Bursa’da kurulmuş olan, on kooperatif ile bunların içinde belediye kooperatifçiliği, ayakkabıcılar, havlucular ve örmeciler kooperatifi bulunmaktaydı.⁴⁸⁵

Bu bağlamda, 1942 yılında kurulan Ayakkabıcılar Kooperatifinin 1944 tarihindeki ortak üye sayısı 300, garantilenmiş sermayesi 7 bin lira idi. Günlük 50 bin liralık üretim yapabilme kapasitesi mevcut olan bu kooperatifin, finansmanı ise Halk Sandığı tarafından karşılanmaktaydı. Söz konusu süreçte temelleri atılan bir diğer esnaf örgütü ise 1941 yılında resmi olarak kurulan Havlucular Kooperatifiydi. Kooperatifin, 235 ortağı bulunuyor, her ortak sahip olduğu tezgâh başına 25 lira ile destek veriyordu. 1943 yılı sonunda sermayesi 13 292 liraya yükselen kooperatif, elde ettiği kar oranında ortaklarına 100 lira kâr dağıtmıştır. Diğer yandan, Halk Sandığı bu kooperatife de iplik dağıtımını ve finansal olarak yardımda bulunuyordu.⁴⁸⁶

Bu yıllarda basit tekstil üretimi (çorap-fanila gibi) yapan üreticilerin mallarını, tek elden satarak ihtiyaç duyulan hammaddeyi tedarik etmek amacıyla kurulan Örmeciler Kooperatifi, esnaf arasında dayanışmanın sağlandığı bir diğer örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif, bu süreçte hükümetten aldığı iplikleri vekâletin gösterdiği kontenjanlara göre ortaklarına dağıtmıştır. 1942 yılında temelleri atılan kooperatifin, etkinlik gösterdiği bir yıllık süreç sonunda, 30’u kadın olmak üzere 110 ortağı bulunuyordu. Ortakların garanti verdiği sermaye 14 bin lira, ödemesi alınan miktar 8.785 lira iken, 1943 yılında kooperatifin kârı 21.195 liraya ulaşmıştır.⁴⁸⁷

485. Abdurrahman Konuk, “Neden Pahalı?” *Ant*, 8 Şubat 1945; “Kooperatifin Türkiye’imiz için başka bir değeri de vardır. Türk Milleti, sınıflara değil, mesleklere bölünmüştür. Onun için sınıf kavgası yerine sosyal dayanışma ve işten faydalanmalarda ölçü ve ahenk tanır.”

486. “Bursa’da Kooperatifçilik,” *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 40.

487. *Ibid.*

Dünya genelinde zorlu ekonomik koşulların hüküm sürdüğü bu dönemde, Türkiye'nin küçük esnaf çeşitliliği bakımından en zengini olan ve meslek grupları açısından en çeşitli yapıyı bünyesinde bulunduran Bursa, o yıllarda 10-12 bin civarında, ekonominin çeşitli kollarında etkinlik gösteren esnafa ve kentin iktisadi yapısında var olan 212 meslek grubuna sahipti. Dolayısıyla, savaş yıllarında ülkenin en önemli üretim merkezlerinden biri konumunda olan Bursa'da, Esnaf Odası'nın 4355 sayılı Kanun ile kentteki meslekleri gruplandırıldığını görmekteyiz. Buna göre, Esnaf Odasına kayıtlı olan üye sayısının toplamı 3500'dür. Odanın kuruluşu için Ticaret Bakanlığı tarafından Faik Kavukçuoğlu görevlendirilmiş, Bursa Valisi Fazlı Güleç, odanın kurulmasında ve ilgili kanunun uygulanmasında kolaylıklar göstererek yardımcı olmuştur. O yıllarda yeni kurulmuş olan Esnaf Odası, bünyesinde kayıtlı bulunan üyelerin çıkarlarını korumak ve iktisadi faaliyetlerin üyeleri yararına düzenlenmesini sağlamak için harekete geçmiştir. İlerleyen aşamada ise Bursa'da bir esnaf hastanesinin kurulması, bir esnaf bankası ve tüm esnafın yararlanabileceği bir üretim kooperatifinin oluşturulması gibi tasarıları gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.⁴⁸⁸

Bu yıllarda, kentte gerek ekonomik gerekse ticari anlamda önemli bir yere sahip olan Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, iktisadi faaliyetlerin düzenlenmesinde önemli rol oynadığı gibi, Bursa'nın sosyal hayatında da etki sahibi olmuştur.⁴⁸⁹ Oda, kentte gerçekleştirilen çeşitli yardım etkinliklerini maddi olarak destekleyerek, bir sosyal yardımlaşma ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁹⁰

Bursa'nın ekonomik durumuna son derece hâkim ve etkin olan bu kurumun Başkanı Sait Ete, kentin yönetim mecraları ile iletişim içerisinde bulunarak sektörlerin sorun ve isteklerini dile getirmiştir. Örneğin Ete, Vali Haşim İşcan'ın gerçekleştirdiği toplantıda Bursa'nın su işini halletmenin hayati bir dava olduğunu, suyun endüstri bakımından çok mühim bir ihtiyaç olduğunu, bu sebeple sanayinin gelişmemekte olduğunu ifade

488. "Bursa Esnaf Odası," *İktisadi Yürüyüş*, S.100-104 (1 Nisan 1944): 62.

489. "Bursa Ticaret ve Sanayi Odası", *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 12.

490. Ibid.

etmiştir. Hatta bu nedenle bazı sanayi kurumlarının İstanbul'a taşınmakta veya yeni tesislerini orada yaptırdıklarını söyleyerek, sanayi sektörünün gelişmesinin önündeki önemli bir engele dikkat çekmiştir.⁴⁹¹

Diğer yandan, bu yıllarda Bursa yerelinde etkin olan ve ekonomik ilişkileri düzenleyen İnegöl ile Gemlik Ticaret ve Sanayi Odalarının mevcudiyeti de dikkati çekmektedir. İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası, 1940'lı yıllarda hızlı bir ilerleme sağlamış, bütçesini 1942 yılında 409 liraya çıkarmıştır. Savaş yıllarında İnegöl Ticaret ve Sanayi Odasına üye olan ticaret ve sanayi kuruluşlarının durumu şu şekildedir: 5 şirket, 5 fabrika, 19 imalathane ve 1 eczane. Diğer kuruluşların 9'u birinci, 15'i ikinci, 46'sı ise üçüncü sınıfı oluşturmuştur. Üye olan imalathaneler arasında peynir, yoğurt ve yağ üreticileri çoğunluğu oluşturduğu gibi, kerestecilerin sayısı da oldukça fazlaydı.⁴⁹² Gemlik'te ise 1940'lı yıllarda odaya üye olanların sayısı 302 idi. Bunlardan 16'sı ihracat ile uğraşırken, 9 yağ fabrikası, 2 gazoz fabrikası, 1 konserve imalathanesi, 1 buz, 1 elektrik ve 1 suni ipek fabrikası mevcuttu. Gemlik Ticaret ve Sanayi Odası, özellikle ülkede zeytincilik ve zeytinyağı üretiminin gelişimi için çalışmış, zeytin düzenleme ve ıslah çalışmalarına önem vermiştir.⁴⁹³

Bu yıllarda Bursa'da ekonomik faaliyetler ve ilişkilerin düzenlenmesi anlamında, etkinlik gösteren bir diğer kurum da Bursa Ticaret ve Zahir Borsası olmuştur. 1924 yılında kurularak çalışmalarına başlayan borsa, ilk yıllarında doğrudan doğruya Ticaret Bakanlığına bağlı olmuştur. Sonraki aşamalarda 1926 yılında 655 Sayılı Ticaret ve Sanayi Kanunu gereğince Bursa Ticaret Odasına bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Duyun-u Umumiye İdaresine son verilmesini takip eden süreçte, 1926 yılında koza ve ipek alanındaki işlerin yürütülmesi borsa üzerine devredilmiş ve bu bağlamda Koza Han'da bu işlerle ilgilenen ayrı bir teşkilat oluşturulmuştur. Ticaret Odası tarafından düzenlenen ve Ticaret Bakanlığınca onaylanan bu oluşum, her yıl koza üreticilerini teşvik

491. "Şehrin İhtiyaçları," *Ant*, 22 Eylül 1945.

492. "İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası," *İktisadi Yürüyüş*, S.100-104, (1 Nisan 1944): 73.

493. "Gemlik Ticaret ve Sanayi Odası," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104, (1 Nisan 1944): 89.

için beş milyon bedava dut fidanı dağıtarak, üretim oranlarını artırmak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Bunun yanında borsa, elde ettiği gelir fazlasını Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na devrediyorsa da bütçesinden ayırdığı bir meblağ ile de kendine özel bir borsa binası inşa ettirmiştir.⁴⁹⁴

Bursa Borsası, Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi tarafından seçilen ve Bakanlık tarafından onaylanan bir bütçe ve idari kadro tarafından yönetilmiştir. Borsanın yönetici isimleri Mümtaz Şükrü Eğilmez başkanlığında, Bursa yerelinin o dönemde önde gelen iş adamları ve fabrikatörlerinden oluşmuştur. Borsanın üyeleri, koza ve ipek üreticileri, zahire tüccarları, fabrikatörler, komisyoncular ve benzeri kişilerden oluşmuştur.⁴⁹⁵

Borsada, işlem görmüş hububat ve tahıl işlemleri Tahal Hanında, koza işlemleri ise Koza Han'da ayrı bir biçimde yürütülmüştür. 1942 yılında yaş koza fiyatlarının düşürülmesi kararı üzerine, koza ve ipek üretimi yapan iş adamları ile Tarım Satış Kooperatifleri Birliği arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmışsa da bunlar Ticaret Bakanlığının araya girmesiyle çözümlenmiştir. 1940'lı yıllarda Türkiye'nin en iyi çalışan borsalarından biri olan Bursa Borsasının, kentin ticari ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli bir etkisi olmuştur.⁴⁹⁶

3.1.3. Bursa'daki Bankalar ve Finans Kurumları'nın Durumu

Bursa, her dönemde ticaret ve sanayi açısından Türkiye'nin önde gelen merkezlerinden biri konumunda olmuştur. Dolayısıyla, vilayette iktisadi ilişkilerin düzenlenmesi noktasında, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çeşitli banka şubelerinin varlığı dikkat çekmektedir. 1923 yılında kentte sadece Osmanlı Bankası bulunurken, bu yıllarda ortaya

494. "Bursa Ticaret ve Zahire Borsası," *İktisadi Yürüyüş*, S. 81-82-83- 84- 85 (18 Haziran 1943): 64.

495. Ibid., 65.

496. Ibid., 91.

çıkan ekonomik hareketlilik ile kısa zaman sonrasında, 1924 yılında kurulan İş Bankası, Bursa'daki ilk şubelerini 1925 yılında açmıştır.⁴⁹⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın dünya üzerinde etkisini sürdürdüğü 1940'lı yıllara gelindiğinde ise Bursa'da, yedi önemli bankanın şubesi bulunuyordu.⁴⁹⁸ Bu yıllarda İş Bankası'nın Bursa'da ticari ilişkilerin ve ticaret hayatının düzenlenmesinde önemli etkisi mevcut iken, Ziraat Bankası ise Bursa ve köylerinde yoğun çalışmaları olan, etkili ve aktif bir kuruluş olarak ön plana çıkıyordu.⁴⁹⁹

Savaş yıllarında Türkiye'nin zirai alanda ilerlemesi noktasında, Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatiflerinin ana bankası görevini yürüten Ziraat Bankası'nın, Bursa'da 1944 yılı itibarıyla merkeze bağlı 99 köyün üretimini elde ettiği 10 kooperatifi bulunuyordu. 3688 ortağın kaydedilmiş olduğu bu kooperatifler, bankanın kooperatif ağının getirisinden yararlanıyordu. Banka, zirai kredi kooperatifleri aracılığıyla o yıllarda tohum, donatma ve arazi edindirme gibi işlemler doğrultusunda 500 bin lirayı geçkin borçlandırma gerçekleştirmiştir. Ayrıca, gerçekleştirdiği ticari işlemlerin getirisi ile 25 bin liralık borçlandırma yapmış ve cirosu toplamı 170 bin lira olmuştur. Ülke genelinde bankaya mal karşılığı gerçekleştirilen borçlanma 320 bin lira civarını bulurken, yıllık ciro ise 2.5 Milyon lira civarında idi. Mal karşılığı gerçekleştirilen borçlanmaların çoğu tütüne ayrılmıştır. Böylece, üreticinin malını, değeri olan fiyata satması amaçlanmıştır. Bunun yanında banka, 750 bin lira gibi önemli bir rakamı zirai kredinin verilmesine ayırmıştır. Ziraat alanında verdiği büyük hizmetlerin yanında, ülke içerisinde zirai sanayiinin de gelişmesi doğrultusunda çalışmalar yapan Banka, tarıma

497. Mehmet Kaya, "1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999), 230, YÖK Tez Merkezi.

498. "Bursa'daki Bankalar," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 22; Bu bankalar; Türkiye İş Bankası, Türk Ticaret Bankası, T.C. Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, Türkiye Halk Bankası, Osmanlı Bankası ve Adapazarı Emniyet Bankası idi.

499. Ibid.

yönelik sanayii ile ilgili büyük-küçük ayırt etmeksizin yardımcı olmuş ve zaman zaman bu kuruluşların sermayelerine de katkıda bulunmuştur.⁵⁰⁰

Dolayısıyla Ziraat Bankasının Bursa'daki çalışmaları ticari kredi alanında da kendisini göstermiş, banka hem Bursa'nın ipekli mensucat, havluculuk, deri ve ayakkabıcılık gibi küçük sektörlerinin ihtiyacı olan krediyi sağlamış, hem de asıl amaç olarak ön planda tuttuğu zirai kredi alanında önemli bir atılım gerçekleştirmiştir.⁵⁰¹ Her ilçede bir temsilcisi bulunan Ziraat Bankası Bursa Şubesi, Cumhuriyetin erken yıllarında aynı zamanda Emlak ve Eytam Bankasının temsilciliği görevini de yürütmüştür.⁵⁰²

Savaş yıllarında devletin ekonomi politikaları üzerindeki etkisi güçlenmiştir. Bu durumun sanayici ve iş adamlarının tepkisine yol açması üzerine 1941 yılında T. Halk Bankası şubesi açılarak, Bursalı esnaf ve küçük sanayicinin desteklenmesi kararı alınmıştır.⁵⁰³ Bu bağlamda Halk Bankası Bursa şubesi, geçimini daha çok ticaretten sağlayanlar ile esnaf ve kooperatif ortakları arasında etkin olmuştur. Bankanın, özellikle Havlucular ve Örmeciler Kooperatifine önemli yardımları ile Ayakkabıcılar Kooperatifinin kalkınmasında etkili olmuştur. Banka, kendisine ajanlık verilen kontenjanlara göre iplik dağıtımını düzenli bir biçimde gerçekleştirmiş ve piyasada var olan kooperatiflerle uyumlu bir çalışma temposu içinde bulunmuştur.⁵⁰⁴

Emlak ve Eytam Bankası, ülkemizde 1926 tarihinde kurulmuştur.⁵⁰⁵ 1942 tarihine gelindiğinde Bursa'da çalışmalarına başlayan Emlak ve Eytam Bankası, savaş yılları boyunca Türkiye'de olduğu gibi Bursa yerelinde de etkili olmuştur. Menkul sahibi olmayanların kredi ihtiyaçlarını tamamlamaya yönelik faaliyet gösteren banka, Atatürk

500. T.C. Devlet Yıllığı 1944-1945 (Ankara: Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1945), 333.

501. "Bursa'daki Bankalar", 23.

502. Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 45.

503. "Halk Bankası Bursa Şubesi'nin Açılışı," *Vatan*, 7 Haziran 1941.

504. "Bursa'daki Bankalar," 23.

505. T.C. Devlet Yıllığı 1944-1945, 345.

caddesinde var olan birçok apartmanın inşasında etkili olmuştur. Bursa’da eski ve yeni kaplıcaların da tamirine yardımcı olan banka, yapı kooperatiflerine de destek vermiştir. Bu şube, emekli, dul ve yetimlerin 600 tanesini %3 faizle maaşlarını iskonto ederek yardımcı olmuştur.⁵⁰⁶ İlerleyen yıllarda özellikle Bursa merkez ve kazalarında şubeler açan banka, halka emlak ihtiyacı noktasında kredi vererek, Bursa’nın kentsel anlamda gelişimine katkı sağlamıştır.⁵⁰⁷

Önemli bir finans merkezi konumunda olan Bursa’da 1931 yılında kurulan Ticaret Bankası, Bursa’nın ticari hayatında etkin olurken mal karşılığı borçlanma ve kuponlu vadeli mevduat faizleri gibi bankacılığa dair pek çok işlemde etkin olmuştur. Son olarak, Bursa şubesi 1930 yılında açılmış olan Adapazarı Emniyet Bankası, aynı zamanda kentte Cumhuriyet döneminde açılan ulusal bankalar arasında, İş Bankasından sonra şubesi açılan ilk bankadır.⁵⁰⁸ Türkiye’nin önde gelen büyük şehirlerinde temsilcileri bulunan bankanın, İnegöl ilçesinde bir şubesi mevcutken, kentteki sermayesi ise 400 bin lirayı buluyordu.⁵⁰⁹

3.2. Tarım Politikaları ve Bursa’daki Etkileri

Türkiye, Erken Cumhuriyet Döneminde devletçilik politikası izleyerek sanayileşme sürecini hızlandırmışsa da İkinci Dünya Savaşı yıllarında halen bir tarım ülkesi konumundaydı. 1940 tarihli nüfus sayımına göre var olan genel nüfusun %75,6’sı halen kırsalda ve taşrada yaşıyordu.⁵¹⁰ Bu rakamlar aynı yıl itibarıyla Bursa için ele alındığında, toplam nüfusun %69,4’ünü kırsalda⁵¹¹ yaşayanların oluşturduğu görülmektedir.⁵¹² Kırsal nüfusun büyüklüğü dolayısıyla, savaş yıllarında takip edilen politikalardan en fazla etkilenen kesimin bu olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, bu süreçte dünya

506. “Bursa’daki Bankalar,” 23.

507. Tevfik Aycan, “Emlak Bankası,” *Ant*, 6 Kasım 1945.

508. Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 46.

509. “Bursa’daki Bankalar,” 46.

510. 1940 nüfus sayımına göre 17.820.850 genel nüfusun, 13.474.701’i kırsalda ve taşrada yaşamaktadır.

511. 1940 nüfus sayımına göre Bursa’nın 461.648 olan toplam nüfusundan 320.459’i kırsalda yaşamaktadır.

512. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, (Ankara: DİE, 1941), 122.

genelinde ortaya çıkan savaş seferberliğinden kaynaklı ekonomik tablo, kırsal yaşamı ve Türk tarımını önemli ölçüde etkilemiştir. Ülkede, 1938-1945 yılları arasında buğday üretimi %49, hububat üretimi ise %52 oranında düşüş göstermiştir.⁵¹³

Savaş öncesi dönemde tarımsal üretimin önemli bir kısmı uluslararası piyasaya yönelik olarak üretilirken, diğer bir kısmı ise ülke içerisindeki kent nüfusunun tüketimi için pazara sunulmaktaydı.⁵¹⁴ Savaşın başlamasıyla Türk ordusunu hızla büyütme gerekliliği ortaya çıkmış ve bu nedenle yaklaşık 1 milyon kişi ekonomi alanından çekilmiştir. Ancak, bu durum tarımsal üretimin düşüşüne yol açsa da devleti bu alanda geniş tedbirler alarak, zirai seferberlik başlatmaya sevk etmiştir.⁵¹⁵

Savaş sürecinde kıtlık koşullarının ortaya çıkmasını önlemek ve ordu ile şehir halkının yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla başlatılan zirai seferberlik kapsamında, ilan edilen ekim seferberliği, topraktan mümkün olduğunca verim alınmasını sağlamak için, köylünün bilgilendirilmesi ve desteklenmesi aşamalarını içermiştir. Bu doğrultuda, hükümet Milli Korunma sermayesinden üreticinin tohumluk kredilerini karşılamak üzere 2 Milyon 600 Bin lirayı Ziraat Bankasının kullanımına bırakmıştır. Seferberlik için, vali ve kaymakamlar tedbirlerin alınması noktasında görevlendirilmiş ve özellikle patates eken köylü teşvik edilmiştir.⁵¹⁶ Bu yıllarda ülke içerisindeki büyük üretim bölgelerinde üretilen buğday fiyatlarının, üreticilerin satışlarında normalin altına düşmesini engellemek için, Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenecek yerler ve fiyatlarla buğday satın almak, bu sayede buğday piyasasını korumak ve düzenlemek amacı ile Toprak Mahsulleri Ofisi ön plana çıkarılmıştır.⁵¹⁷

513. Türkan Çetin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Tarım Politikaları," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999), 2:281.

514. Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 2:174.

515. Celal Akyürek, "Zirai Seferberlik," *İktisadi Yürüyüş*, S. 55 (18 Mart 1942): 11.

516. "Şehrimizde Zirai Seferberlik," *Açıkses*, 14 Şubat 1942; Selim Cavit, "Ekim Seferberliği," *İktisadi Yürüyüş*, S. 56 (1 Nisan 1942): 1.

517. İskender Fikret Akdora, "Toprak Mahsulleri Ofisine Umumi Bir Bakış," *İktisadi Yürüyüş*, S. 134 (19 Temmuz 1945): 8-22.

İlerleyen aşamada, Ağustos 1942-Haziran 1943 tarihleri arasında yürürlüğe konan bir talimname gereğince, köylünün ürettiği hububat ve baklagillerin bir bölümü hisse olarak devlete bırakılmıştır. Buna göre, her üretici 50 tona kadarki üretiminin %25'ini, 50-100 ton arasındaki üretiminin %35'ini ve 100 tonun üzerindeki üretimin %50'sini saptanan sabit fiyattan devlete satacaktı. Bir sene sonra çıkartılan yeni kararname ile söz konusu oranlar artırılmış, bu sebeple hükümet, çitçinin üretiminde hem kazanca hem sermayeye ortak olduğu noktasında eleştirilere maruz kalmıştır.⁵¹⁸ Bu dönemde hem ordunun hem de kentlerin ihtiyacını karşılamak yükümlülüğünü üstlenen köylünün, yine 1943 yılında çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi ile daha da zor bir noktaya geldiği görülmektedir.⁵¹⁹ Toprak Mahsulleri Vergisinin oranı; belirli miktarı belirli fiyattan alınan mahsullerde %8 ve diğer ürünlerde ise %12 olarak saptanmıştır. Bununla birlikte, vergilerin vilayet idare heyetlerince belirlenecek teslim yerlerine, mükellefin kendisi tarafından ve kendi nakil araçları ile teslim etmesi zorunluluğu da bulunmaktaydı.⁵²⁰

Büyük ve küçük çiftçi arasında ayırım yapmayan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, üretimi oldukça düşen, kendi geçimini zor sağlayan küçük çiftçiyi, büyük toprak sahiplerine oranla daha fazla etkilemiştir. Vergilerini ödeyemeyen veya vergi oranına itiraz eden köylüler, jandarma baskısı, gözaltı, hapis ve para cezaları ile karşı karşıya kalmışlardır.⁵²¹ Dolayısıyla, bu durumun savaş sonundaki dönemde, kırsalın Cumhuriyet Halk Partisine muhalefetinin en önemli sebeplerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.⁵²²

3.2.1. Tarım Politikaları ve Bursa Köylüsü

Bursa, Anadolu'ya açılan bir kapı ve taşra politikalarının bir ön uygulama kenti olarak değerlendirilmelidir. Bursa yerelinde tarım alanında uygulanan politikalar ve bu noktada

518. Osman Kapani, "Müstahsilin Durumu," *İktisadi Yürüyüş*, S. 95 (1 Ocak 1943): 17-18.

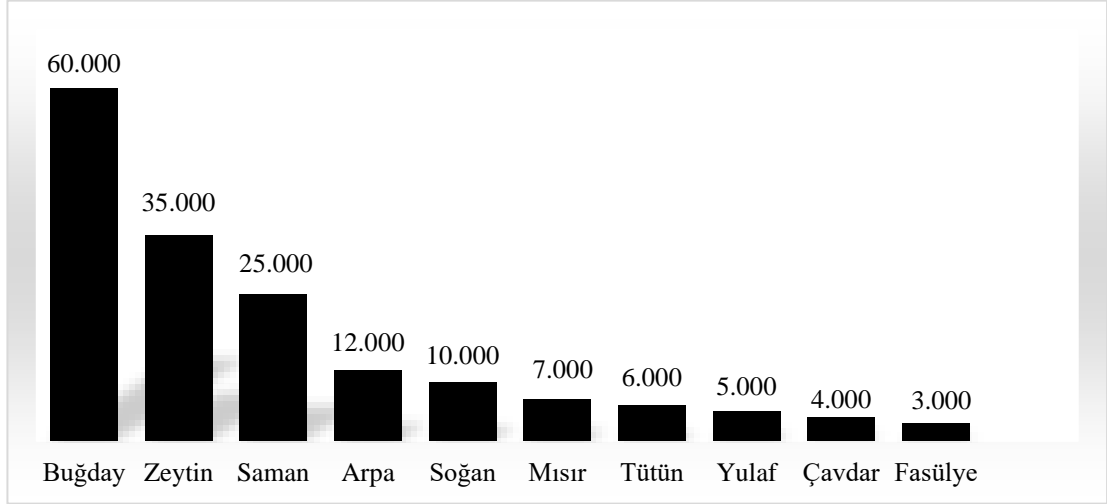
519. Cahit Kayra, *1923-1950 Devletçilik: Altın Yıllar*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2015), 1:297-299.

520. 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, T.C. R.G. (7 Haziran 1943): 5423.

521. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 220.

522. Çetin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Tarım Politikaları," 291.

kırsal alanda ortaya çıkan tablonun, taşra açısından genel bir örnek teşkil ettiği ifade edilebilir. Bursa, coğrafi açıdan pek çok zirai ürünü yetiştirmeye elverişli bir bölgedir.

Şekil 1. Başlıca Tarım Ürünlerinin 1939-1946 Yıllık Üretim Miktarı Ortalaması.⁵²³

Bu yıllarda, Bursa nüfusunun %48'i ziraat yapmaktadır. Zirai alanda oldukça gelişmiş olan kentin tarım arazisinde, 1944 yılında 16.488 hektar zeytinlikler, 5.660 hektar meyve bahçesi, 2.436 hektar sebze bahçeleri ve 145.722 hektar çeşitli ekimler mevcuttur. Bu arazilerde 6.309.955 adet dikili dut ağacı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yetiştirilen tarım ürünü çeşitlerinin geniş olduğu görülmektedir.⁵²⁴ Ovada yetiştirilen buğday, arpa, yulaf ve tütün gibi ürünlerin yanında meyve ve sebze ile pirinç, soğan, sarımsak, kırmızı biber, patates, keten, kenevir ve yağlı tohumlular da yetiştirilmiş ve önemli miktarda Bursa Merkez İlçesi'nden, Ankara'ya ve İstanbul'a gönderilmiştir.

Yukarıda, savaş yıllarında tarım üretiminin artırılarak, ordu ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, devlet tarafından zirai seferberlik politikasının takip edildiği ifade edilmişti. Bu doğrultuda, Ziraat Bakanlığı özellikle yazlık ekimin artırılması için elindeki tüm imkanları kullanmak yoluna gitmiş, Bakanlıkça alınan kararlar radyo

523. Atafirat, "Bursa'nın Ekonomi Hayatı," 60.

524. Cavit, "Rakamlarla Bursa'nın İktisadi Çehresi," 4.

aracılığıyla tüm illere duyurulmuştur. Bu süreçte, Bursa Vilayeti de vakit kaybetmeksizin Ziraat Müdürü, Ziraat Bankası Müdürü ve Ofis Memurlarının da katılımıyla Bursa Valisi başkanlığında bir toplantı gerçekleştirmiştir. Buna göre, Bakanlığın Vilayete, yaz ekimi için 153 Bin liralık bir kredi açtığı, Soğuk Pınar, Kirazlı Yayla, Elma Çukuru ve Baba Sultan bölgelerinde yetiştirilecek tohumluk patateslerin dağıtımını gerçekleştirildiği anlaşılmıştır. Diğer yandan, ihtiyacı olan köylüye Ofis'ten temin edilerek mısır tohumluklarının verilmesi kararlaştırılarak, bir karış bile ekilmemiş toprağın kalmaması amaçlanmıştır.⁵²⁵ Ziraat Bankası da üreticiye ekimlik patates dağıtırken, Valilik ise 25 ton fasulye dağıtımını yapmıştır.⁵²⁶ Ayrıca bu yıllarda köylü, Ticaret Bakanlığınca yağlı-tohumlu bitkilerin yetiştirilmesi noktasında teşvik edilmiştir.⁵²⁷

Bursa köylüsünü bilgilendirmek ve zirai seferberlik konusunda teşvik etmek için Vali Fazlı Güleç, 28 Şubat 1942'de Bursa Halkevi salonunda köy muhtarları ile toplanarak bu konuyu bir "memleket davası" şeklinde ele almış ve köylüyü yapması gereken işler hakkında bilgilendirmiştir. İl Ziraat Müdürü ise ekilecek yazlık ürünlerin cinsleri üzerinde durmuştur.⁵²⁸ Diğer yandan CHP Genel Sekreterliği tarafından konferans programları düzenlenmiş, Bursa'da Profesör Rüştü İzmen, Tayyare Sinemasında yaptığı konferansında, ülke genelinde yazlık tarım üretiminin beş katına çıkarılması gerekliliğini vurgulayarak, devlet ve köylü dayanışmasının altını çizmiştir.⁵²⁹

Zirai seferberlik noktasında Bursa yerelindeki okullarda da harekete geçirilmiştir. Ortaöğretim kademesinde, bahçesi elverişli olan okullarda zirai çalışmalar gerçekleştirilecek ve okullardaki ekim durumları her ay düzenli olarak Millî Eğitim Bakanlığına rapor edilecekti. Ayrıca İl Millî Eğitim Müdürü başkanlığında okul

525. "Vilayetimizde Zirai Seferberlik Başladı," *Açıkses*, 22 Şubat 1942.

526. "Bütün Vilayet Çevresinde Zirai Seferberlik," *Açıkses*, 14 Mart 1942.

527. *Köylüye Buyruklar: Bursa Köylülerine Emirler ve Öğütler Dergisi*, N. 1 (İlk Kanun 1941): 26; "Ticaret vekâleti yağlı-tohumluların üretilmesine önem vermekte, müstahsili bu maddelerin bütün çeşitlerinin gelirinden faydalandırmak kararındadır. Önümüzdeki ziraat mevsiminde bu maddelerin tohumlarının dağıtılması (tevzi edilmesi) hazırlığı yapılmaktadır. Bunun için koza satış kooperatifi ortaklarına ve teşekküllerimize ortak olmayan müstahsillere: Soya fasulyesi, Hintyağı tohumu, Yer Fıstığı, Koza, Aspir, Ayçiçeği, Keten, Susam tohumları kooperatiflerimizce krediyle temin ve tevzi olunacaktır."

528. "Zirai Seferberlik," *Açıkses*, 28 Şubat 1942.

529. "Profesör Rüştü İzmen," *Açıkses*, 21 Mart 1942.

müfettişleri, başöğretmenler ve ziraat öğretmenlerinden oluşan bir komisyon kurularak köylerde çalışmalar yapılmıştır.⁵³⁰

Diğer yandan, Bursa'nın çeşitli köylerinde kutlanan Toprak Bayramları ile de zirai ve milli bir dava olarak ifade edilen üretimin artırılması noktasındaki, istek ve heyecan canlı tutulmaya çalışılmıştır. Demirtaş, Kestel, Yörükali gibi Bursa'nın o zamanki köylerinde Toprak Bayramı her sene kutlanarak zirai üretime olan ilginin artırılması amaçlanmıştır. Bu etkinliklere Vali ve İl parti müfettişleri de katılmıştır.⁵³¹ Bu yıllarda üretimi artırmak, ekonomi politikasının temel amaçlarından olmuşsa da köylünün teknik yetersizlikler içerisinde bulunması bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet çıkardığı kararname ile 1,5 milyonluk bir bütçe ayırarak, bu teknik malzemenin tedarikine çalışmıştır. Buna göre ucuz saban, uç demiri ve pulluk gibi malzemelerin satışı, düşük fiyattan Ziraat Bankası şubelerince yapılacaktı.⁵³²

Bu süreçte ülke genelinde tarımsal üretimin denetimi için oluşturulan bir başka unsurun da Vilayet Ziraat Müdürlükleri tarafından denetlenen, Subaşı Örgütü olduğunu görmekteyiz. Her 1.500 nüfuslu köye bir Subaşı görevlendirilmesi ön görülmüş, buna göre Nisan 1942'de Subaşılar, Ticaret Vekaletinin yazısı ile köylere tayin edilmiştir.⁵³³ Subaşılardan görevi, köylerdeki ekim durumunu denetlemek ve ekilmiş olan arazi dönümünü hesaplayarak ilgili makamlara bilgi vermek olmuştur.⁵³⁴

Subaşı tayin edilen görevlilerin, tayin edildiği köyün sakinlerinden olması mecburi tutulmuş ve özellikle köyün en iyi yetişmiş çiftçilerinden seçilmesi istenmiştir. Hasat mevsiminin gelmesi ile Subaşı teşkilatları çalışmalarını hızlandırmış, zirai ürünün zamanında ve eksiksiz olarak elde edilmesi amaçlanmıştır.⁵³⁵ Hasat döneminin

530. "Vilayetimizde Zirai Seferberliğe Hararetle Devam Ediliyor," *Açıkses*, 4 Mart 1942.

531. "Toprak Bayramı Çok Neşeli ve Tezahüratlı Kutlandı," *Açıkses*, 26 Mart 1941.

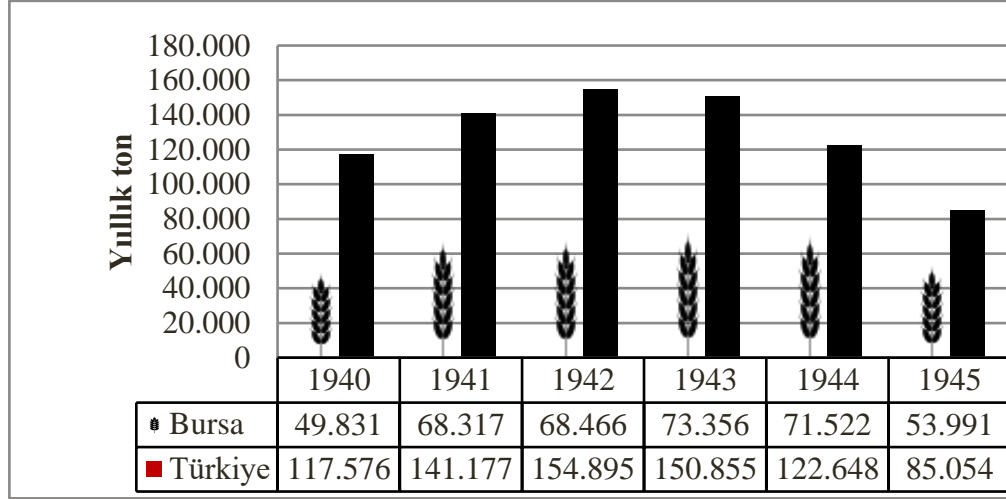
532. "Hükümet Köylüye Maliyetinden Ucuz Fiyatla Saban Demiri Satacak," *Açıkses*, 30 Mayıs 1942.

533. *Köylüye Buyruklar*, N. 5 (Nisan 1942): 29-30.

534. "Şubaşı Teşekkülleri Faaliyete Başladı," *Açıkses*, 10 Ağustos 1942.

535. "Subaşı Teşkilleri," *Açıkses*, 27 Haziran 1942.

bitiminde, tahmin ve tespit işlerinin sona erdiği bölgelerde Subaşların görevine son verilmiştir.⁵³⁶

Şekil 2. Türkiye Geneli ve Bursa Yerelinde Buğday Üretimi (1940-1945)⁵³⁷

1939-1945 yılları arasında yetiştirilen tarım ürünlerinin fiyatında dalgalanmalar ortaya çıkmış ve özellikle 1943 yılına gelindiğinde başta buğday olmak üzere çoğu tarım ürününün fiyatının yüksek oranlarda arttığı görülmüştür.⁵³⁸ Yine bu yıllarda çiftçiliğin yoğun olarak gerçekleştirildiği yerlerde, tarlada çalıştırılacak işçi bulunamadığı bildirilmiştir. Bu sebeple, tarlalar zamanında sürülüp ekilememiş ve harmanlar yapılamamıştır.⁵³⁹

Söz konusu yıllarda buğday üretiminin devamlılığını sağlamak ve fiyatların normalin altına düşmesini engellemek için, satın almalar yapılarak buğday piyasasını korumak ve düzenlemek amacı ile Toprak Mahsulleri Vergisinin yürürlüğe konduğu ifade edilmişti. Ancak, savaş döneminin en önemli ekonomik uygulamaları arasında yer alan bu vergi,

536. *Köylüye Buyruklar*, N. 8 (Temmuz 1942): 48.

537. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1945* (Ankara: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1946): 259.

538. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Fiyat İstatistikleri 1936-1947* (Ankara: DİE, 1948): 20-365.

539. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

Bursalı köylüler üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur. Ağır vergi yükü altında ezilen ve fakirlik içerisinde bulunan köylü, bu durumu sık sık dile getirerek çözüm talep etmiş, vergi ve ofise dair şikâyetler, dönemin yerel gazetelerine ve hatta Bursa Milletvekillerinin teftiş raporlarına bile yansımıştır.⁵⁴⁰ Savaş yıllarının tanığı olan ve söz konusu yılları bizzat yaşayan Çalı Köyünden Emin Öner, ilgili süreçte Bursa köylüsünün çektiği sıkıntılara dair şunları ifade etmiştir:

“Ofis teşkilatı kurulunca, mesela buğday tarlasında harmanlarda bugün kaç teneke zahire çıkardın? Onun yüzde 10’u muydu bilmem, şimdi bilemeyeceğim, yüzde bir kısmı ofise kaydolurdu. Verilmesi lazım gelirdi. Ofis memurları vardı, kaydederlerdi. Harmandan kaç teneke çıkmış, mesela 10 teneke yahut 20 teneke, onun da 10’da 1’i ne kadar ediyor? -2 teneke ediyor. Mesela o kaydolurdu. Onu teslim etmek mecburiyetindeydin. Teslimat bizim köyde değildi bir defa. Ama Yaylacık’taydı herhalde, öyle zannediyorum. Oraya götürmek mecburiyetindeydik. Vergi için para yoktu o zaman, para çok kıttı, vergi verilemezdi. Tarlaların vergilerini bile vermesi zor gelirdi.”⁵⁴¹

Bursa Milletvekillerinin 1943 tarihinde Bursa yereline ilişkin hazırladıkları teftiş raporunda, yeni yürürlüğe giren bu verginin; şekli bakımından farklı yerlerde, farklı kişilerce ve farklı oranlarda uygulanmasının şikâyetlere sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Devlete ayrılan payları ile birlikte teslim alınan zirai ürünlerin, geçici ambarlarda ölçü ile alınması ve merkez ambara tesliminin kilo ile yapılması, her ürünün ortalama bir miktar üzerinden kiloya dönüştürülerek borçlandırılmasının gerektiği ve geçici ambarda ürünü köylüden teslim alan memurun kabaca yaptığı ölçümün isabetsizliğinin altı çizilerek, her üreticinin kendi mahsulünü merkez ambara götürememesi ve özellikle aynı köy veya aynı bölgenin ürünlerinin bir arada toplanarak sevk edilmesi gerektiği, durumun haksızlık, rahatsızlık ve şikâyetlere yol açtığı belirtilmiştir.⁵⁴²

540. “Günün Meseleleri: Vergi,” *Ant*, 6 Kasım 1945.

541. Emin Öner, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 28 Ocak 2017.

542. BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer Kodu: 633.86.1.

Yine, Orhangazi ilçesi 1944 yılı kaza kongresinde, Toprak Mahsulleri Vergisinin alınmasında yolsuzluk ve haksızlıkların yapıldığına dair şikayetler gündeme getirilmiştir. Köylünün vergiden duyduğu rahatsızlığın yanında, verginin kaldırılmasını da istediği ifade edilerek, verginin toplandığı bölgelerde görev yapan idarecilerin, amirlerinin takdirini kazanabilmek, göze girebilmek ya da daha fazla ürün toplamak için %10 oranında olan vergiyi %40'a kadar çıkardığı belirtilmiş, bu durumdan köylünün hoşnutsuzluğu belirtilmiştir.⁵⁴³ Diğer yandan, Yenişehir ilçesinde köylüler ürünlerinin ofise teslimi için araç bulamadıklarından yakınıyorlar, nakliye işinin ofis tarafından yapılmasını ya da nakil ücretinin kendilerine ödenmesini talep ediyorlardı. Nakliye aracı yetersizliğinin ülke genelinde de bir sorun haline geldiği ifade ediliyordu.⁵⁴⁴

1943-1945 tarihleri arasında Bursa'da, tarım alanında hububattan alınan verim yetersiz olmuştur. İlkbaharda alınan fazla yağış ve sonrasında uzun süren kuraklık evresi, tarımdan elde edilen ürün toplamı açısından kentin bütün ilçelerini etkilemiştir. Bu durum karşısında Toprak Mahsulleri Ofisinin, bu ürünlerden alınacak verginin toplanmasında çiftçinin durumunu göz önünde bulundurması, çiftçi tarafından talep edilen bir konu olmuştur. 1945 tarihinde Bursa Milletvekillerinin halkı dinlemek amacıyla gerçekleştirdiği toplantıda, özellikle tahmin esasına dayanan toprak mahsulleri vergisinin, köylüyü mağdur duruma düşürdüğü, yanlış tahminler nedeniyle birçok köylünün vergilerini gözyaşları içerisinde ödediği, koza mahsulünden iki defa vergi alındığı, zeytin ve zeytinyağı fiyatlarının da köylünün elinden alındıktan sonra çok yükseldiği, ancak bu durumda üreticinin kaybederek, tüccarın kazandığı dile getirilmiştir.⁵⁴⁵

Bursa Milletvekillerinden Talat Simer, bu şikâyete verdiği cevapta: köylülerin bu durumundan habersiz olmadıklarını ve köylünün hissiyatını paylaştıklarını söyleyerek, tahmin usulünde isabetsizlik varsa bunun kanun metninde değil tatbikatındaki

543. BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer Kodu: 633.86.1.

544. Ibid.

545. "Partideki Toplantı- Milletvekilleri Halkın Dilek ve Şikâyetlerini Dinlediler," *Ant*, 25 Eylül 1945.

noksanlıklarından ileri geldiğini bildirmiş ve yakında bütün “Bu vergilerin kalkması ilk temennimizdir.” demiştir.⁵⁴⁶

Yıllar	Tahakkukat			Tahsilat		
	Bu Yıl	Geçen Yıllar	Toplam	Bu Yıl	Geçen Yıllar	Toplam
1944-1945	1.290	57	1347	1275	49	1324
1945	694	322	1016	614	313	927

Tablo 13. Bursa: Tahakkuk ve Tahsil İtibarıyla Toprak Mahsulleri Vergisi⁵⁴⁷

Söz konusu yıllarda dengesiz bir biçimde seyrederek, tarımsal verimsizliğe neden olan meteorolojik koşulların, tarımsal ürünlerde rastlanan mantar türevi hastalıklara da sebep olduğu görülmüştür. Çeşitli ilçelerde yumurcak ve kınacık hastalıkları, ürünlerin oluşumuna bile izin vermemiştir. Ayrıca dut, şeftali ve zeytin ağaçlarında diyaspis hastalığıyla önemli mücadeleler gerçekleştirilerek, geniş alanda ilaçlama yapıldığı görülmektedir. Bursa il sınırları içerisinde, tarımsal faaliyetleri olumsuz etkileyen ödemiş, çekirge ve tarla faresi gibi zararlı canlılara karşı da büyük ölçekli mücadeleler yapılmıştır. 1941 yılında, zirai mücadele amacıyla 1.125 kilo kurşunlu arsenik ile bordo bulamacı ile karıştırılarak köylerdeki bağlara pülverize edilmiş ve böylece tarım ürünlerinde kalitenin de sağlandığı gözlemlenmiştir.⁵⁴⁸

Bu yıllarda Bursa İl İdaresi, köylünün yoğun olarak ihtiyaç duyduğu asma çubuğu, dut ve meyve fidanı gibi ihtiyacına yönelik materyallerin dağıtımını parasız ve belli bir sistem takip ederek yapmıştır. Hatta tarım alanı bulunmayan bazı köylerde, çiftçilere köy sınırları içerisindeki boş araziden toprak verilmesine karar verilmiştir.⁵⁴⁹

546. “Partideki Toplantı- Milletvekilleri Halkın Dilek ve Şikâyetlerini Dinlediler,” *Ant*, 25 Eylül 1945.

547. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Maliye İstatistikleri Devlet Maliyesi 1939-1949, (Ankara: DİE, 1950): 155.

548. “Bursa’da Haşaratla Mücadele,” *Vatan*, 7 Haziran 1941.

549. Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi, D. 7, Y. 2 (Bursa: İl Basımevi, 1940): 81.

Köylünün içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar karşısında, idari makamların köylüyü teskin etme ve övme yoluna gittiği görülmektedir. Dönemin Bursa Valisi Fazlı Güleç, sık sık köylüye hitaben yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarda köylü üzerine verilen örneklerde ya da anlatılarda, hep Türk köylüsünün içinde bulunduğu sıkıntılı şartlara rağmen sahip olduğu dürüstlüğün vurgulandığını görüyoruz. Buna göre, Türk köylüsü fakirdir, birçok sıkıntı ve zorluk içerisinde üretimini gerçekleştirir ve mallarını sattığında eline çok cüz'i miktarda para geçer. Ancak bu köylü aynı zamanda mağrur, onurlu, dürüst ve sözüne sadıktır. Yani saflığını kaybetmemiştir.⁵⁵⁰

3.2.2. Orman Politikaları ve Bursa'da Ormanların Kullanımına Yansımaları

1930'lu yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik buhran, devletlerin ekonomiye müdahalesi sonucunu çıkarmış ve bu durum Türkiye'de Devletçilik ilkesi ile somutlaşmıştır. Bu ilkenin orman ve ormancılık alanına yansımaları ise 8 Şubat 1937 tarihinde çıkarılan 3116 sayılı Orman Kanunu ile gerçekleşmiştir.⁵⁵¹ Böylece, orman sayılan yerlerin devletleştirilmesi ile Devlet Orman İşletmeciliği düzenine geçilmesi süreci de başlamıştır. Bu aşamadan sonra teşkilatın örgütlenme çalışmaları hız kazanmış ve Orman Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Merkezde on üç şubeden oluşan teşkilatın, taşrada ve il merkezlerinde Çevirge Müdürlükleri, Revir Amirlikleri ve Bölge Şeflikleri olarak örgütlendiği görülmektedir.⁵⁵²

Bursa yereline bakıldığında, bölgedeki Devlet Orman İşletmelerinin 1943 yılında kurularak teşkilatlanma çalışmalarının hızla yürütüldüğü görülmektedir. Halkın ve sanayinin ihtiyacı olan yakacak, kerestelik ağaç ve orman ürünlerini, orman koşullarının sürekliliğine zarar vermeden bizzat üreterek, dağıtım yerlerine yakın depolarda piyasaya sunmak, bu işletmelerin asıl görevi olarak belirlenmiştir. Böylece, kent, köy ve sanayinin ihtiyaçlarının, aracı olmaksızın, satışa hazır ürünlerden temin edilebilmesi amaçlanmıştır.⁵⁵³ Buna göre, Türk ormancılığı, var olan ormanları ıslah edilerek

550. "Vali ve Köylü," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 57.

551. 3116 Sayılı Orman Kanunu, T.C. R.G. (18 Şubat 1937): 3537.

552. Yücel Çağlar, *Türkiye Ormancılık Tarihi* (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012), 73.

553. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

yenilerinin yetiştirilmesini hedefliyordu. İktisadi birer kuruluş olan Devlet Orman İşletmeleri, ormancılığı fertten alıp devletleştirirken, ticari zihniyetten uzaklaşarak, ormanın kolektif yararlarının ön plana çıkarılmasına yönelik çalışıyordu. Ayrıca, dönem itibariyle savaşa ilişkin bir zorunlulukla ve iktisadi kaynakların artırılmasına yönelik hareket ediliyordu.⁵⁵⁴

Yerelde ise, Bursa vilayeti ormanlarının; kentin odun, kömür, inşaat ve sanayi kerestesine olan ihtiyacını, Devlet işletmesinin, ormanların korunması için alacağı çeşitli önlemlerle karşılayabileceği ön görülüyordu. O yıllarda kentte, üretim faaliyetlerinde ağaç ve kereste kullanan pek çok sanayii kuruluşu bulunmaktaydı. Bursa ve çevresindeki kasabalar, orman üretimini her yıl karşılayabilecek kadar zengin ve işlek bir pazar piyasasına sahipti. Bu durum, vilayet ormanlarının değerini artırıyor ve vilayette bulunan Devlet Orman İşletmesini başarılı bir noktaya taşıyordu.⁵⁵⁵

Ancak, Orman Kanunu ile yapılan düzenlemeler ve Devlet Orman İşletmelerinin kimi uygulamaları zaman zaman sorunlar yaratmış, itiraz ve tepkileri beraberinde getirmiştir. Örneğin, yakacak ihtiyacını yüzyıllardır çevresindeki ormanlardan herhangi bir bedel ödemeksizin karşılayan köylü, istediği gibi hareket edemiyor, devlet ormanı sayılan yerlerdeki ormanlardan ürün hasadının ve ham ya da yarı işlenmiş bir biçimde satışını devletin üstlenmesi, tüccar ve sanayicilerin yakınmalarına sebebiyet veriyordu.⁵⁵⁶

1944 yılında Tarım Bakanlığınca il ve ilçe makamlarına gönderilen yazıda, ormancılık alanında takip edilen politikalara dair Devlet ormanlarının korunması hakkındaki hükümlere uyulmadığı, kaçakçılık ve orman tahribatının hız kazandığı ifade ediliyor ve bu sorunların önüne geçebilmek için bazı önlemlerin alınmasının gerekliliği vurgulanıyordu. Buna göre; odun, kömür ve orman ürünlerinin satışını yapan kişilerin ve nakliyecilerin ellerinde, orman koruma postaları tarafından onaylanmış belgelerinin

554. Kemal Ünalp, "Türkiye Ormancılığı," *İktisadi Yürüyüş*, S. 116 (16 Ekim1944): 11.

555. Fikri Kozak, "Bursa Ormancılığı," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 75.

556. Yücel, *Türkiye Ormancılık Tarihi*, 82.

bulunması, çarşı ve pazarlarda orman ürünleri satanların nakil belgelerine sahip olup olmadıklarının incelemesi, şehir ve kasabalarda jandarma ve belediye zabıta memurlarının denetimde bulunması ile orman ürünlerinin dağıtımı ve kontrolünün sağlanması için belirlenen yol güzergâhlarının kullanılması, alınması gereken önlemler arasında sıralanıyordu. Ayrıca, tarla açmanın ormanların tahribindeki en önemli unsur olduğu, bu gibi durumlarla karşılaşıldığı takdirde muhtar, ihtiyar heyeti ve köy korucularının ilgili makamlara ihbarda bulunmaları isteniyordu.⁵⁵⁷

Diğer yandan, bu yıllarda var olan savaş ortamının da etkisiyle yakacak odun ve kömür ihtiyacı Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da bir sorun olarak kendini göstermiştir. Bursa Milletvekillerinin 1943 yılı inceleme gezisine dair hazırlanan raporda, ilçelerin yol güzergahlarında bulunan ormanlık alanların, gözle görülür bir biçimde artmış olmasına rağmen, halkın bu ormanlardan özellikle yakacak noktasında yararlanamadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, orman işletmeleri şubelerinde, halkın ihtiyaçlarının zamanında karşılanamaması, resmi uygulamaların karmaşıklığı ve özellikle şubelerde satılan orman ürünlerinin fiyatlarındaki artışın, köylü ve şehirlerde yaşayan halkın şikâyetine sebep olduğu belirtilmiştir.⁵⁵⁸

Aynı yılın Aralık ayında gerçekleştirilen Bursa Merkez İlçe kongresinde, halkın ormanlık araziye kullanımına dair pek çok istek, talep ve şikâyetler dile getirilmiştir. Buna göre, Temenyeri semtinde bulunan fundalıklar sökülerek tarla haline getiriliyor, Gökdere'de ise ormanlar sürekli tahrip ediliyordu. Ormanların, orman koruma erlerine rağmen, sürekli olarak kesilerek tarlaya dönüştürülmesinin önüne geçilemiyordu. Söz konusu durumun ciddiyeti "Bu durum devam ettiği takdirde, gelecekte Bursa, büyük zararlar verecek sel baskınlarıyla karşı karşıya kalacaktır." cümlesi ile vurgulanıyordu. Ayrıca,

557. *Köylüye Buyruklar*, N.3 (Şubat 1942): 42-44; Buna göre Orman ürünlerinin nakliyesi için belirlenen güzergahlar kullanılacak ve Orman ürünleri nakliyesi, ticareti için gerekli belgeler yollar üzerindeki Orman Koruma Postası noktaları tarafından onaylanacaktı.

A- Uludağ, Soğukpınar, Mürseller ve civarı köyleri, Gökdere OKP

B- Mihraplı Köprü, Çekirge bölgesi nakilleri, Mihraplı Köprü OKP

C- İnegöl ve çevresindeki köyleri, Hacivat OKP

D- Kirazlı, Dağakça, Tuzaklı, Kızılköy ve bu bölgedeki köyler, Kuru Çeşme OKP.

558. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

Belediyenin ormanları tahrip eden şahıslara karşı kesin bir önlem olarak, zarar gören ve tahrip edilen bölgeleri istimlak etmesi ve yeniden ağaçlandırarak ormanları koruma altına alması öneriliyordu.⁵⁵⁹ Orman Kanununun ilgili hükümlerine göre, ormanlarda keçi ve deve otlatılmasının yasaklandığı, özellikle köylünün çalılıklarda hayvanları otlatmasının önlenmesi, koyun ve sığır gibi hayvanların yetiştiriciliğinin teşvik edilmesinin gerekliliği, Ziraat Bakanlığınca, Bursa Valiliği ve ilgili yerel makamlara bildirilmiştir.⁵⁶⁰

Mesken ihtiyacı içerisinde olan köylü, evini neredeyse tamamen ağaçtan inşa ediyor, böylece kendisi için en kolay ve ekonomik yolu tercih ediyordu. Oysa bu durum ülkenin ağaç ihtiyacını tümüyle karşılamaktan çok uzak olan ormanların yükünü daha da artırıyordu. 1942-1943 iş yılında Orman İşletmelerince, 3116 Sayılı Kanuna ek 3444 Sayılı Kanununun 1. maddesi kapsamına giren köylülere, 11.349 metreküp kerestelik tomruk veriliyor, ancak bu ve benzeri kanuni düzenlemelerle ormanların sınırsız bir kaynakmışçasına kullanılması ve tahrip edilmesi, Türkiye için önemli bir ekonomik kaynak olan ormanlardan yoksun olma tehlikesini ortaya çıkarıyordu.⁵⁶¹

Bu yıllarda Bursa vilayetinin önde gelen gazetelerinden Açıkse's'in sahibi Münir Halil Erem'in kaleme aldığı köşe yazısında, ormanların tahribatı ve korunmaya yönelik alınacak önlemler konusunda, köylü ve şehirlilerin ev yapmak, ısınmak veya yakacak ihtiyacını karşılamak için ormanları kullanımının, orman tahribatına yol açıp açmadığı sorusunu gündeme getirdiğini görmekteyiz. Buna göre, ormanların koruma altına alınmasının başlıca sebebinin, tarla açmak için çıkarılan yangınlar olduğunu ifade eden yazar, arazi açmak için yapılan katliamların, dağları çıplak bıraktığı gibi, devlet gelirlerinin azalmasına da sebep olduğunu ve bu gibi durumların önüne geçebilmek noktasında, Devlet Orman İşletmelerinin şubelerinin artırılması, kömür ve odunun tek elden dağıtılması gibi önlemlerin, devlet bütçesine gelir sağlanması açısından faydalı olacağını belirtiyordu. Ayrıca kömür işini köylüye bırakarak, devletin gerekli iş

559. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

560. *Köylüye Buyruklar*, N. 34 (Ekim-Kasım-Aralık 1944): 19-20.

561. Zeki Sertmehmetoğlu, "Ormanlarımız ve Köy Evleri," *İktisadi Yürüyüş*, S. 179 (3 Haziran 1947): 7-22.

bölümlerinden vergi alması önerisinde bulunan yazar, huzurun sağlanmasında halkın ihtiyaçlarının sağlanması zorunluluğunun altını çizmiştir.⁵⁶²

1945 yılına gelindiğinde, Bursa Milletvekillerinin vilayeti incelemek için tekrar çıktığı gezide hazırlanan raporda, yine Bursalıların ormanlık alanların kullanımı ile ilgili pek çok şikâyeti ve talebi yer almıştır.

İlçe merkezinde yer alan ve Kızıklar bölgesinde kuruyan tapulu kestane ağaçlarının köklenerek gençleştirilmesine, orman idaresinin izin vermediği, bağcılığın gelişmiş olduğu Orhangazi ve İznik gibi ilçelerde gerekli olan ağaç araç-gereçlerinin, fundalıklardan temini ve tedariki konusunda zorluklar çıkarıldığı, ormanlara büyük zarar veren orman yangınlarının çoğunlukla dikkatsizlik nedeniyle çıktığı, ormanlarda görev yapan bakım görevlilerinin sayısının artırılması ve teşkilatın yeniden düzenlenmesi talep ediliyordu. Diğer yandan özel ormanların kamulaştırılmasına dair hükümlerin uygulanmasında, bu ormanların yanında ve içlerinde birkaç ağaç bulunan tapulu tarlaların da orman sayılarak vatandaşların mağduriyetine yol açtığı, bu konu hakkında Tarım Bakanlığı tarafından bir açıklama yapılmasının gerekliliğinin altı çiziliyordu.⁵⁶³ Ayrıca Orman Bölge Müdürlüklerinin halkın ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli izinleri hızlı bir biçimde vermesi, resmi işlemlerin karmaşık ve zor olması, dolayısıyla uygulamaların her bölgede halkın ihtiyacına ve mevsime uygun, bütüncül bir şekilde gerçekleştirilmesinin gerekliliği dile getiriliyordu.⁵⁶⁴

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile Türkiye'de muhalefetin gündeme gelmesi, Demokrat Partinin kurulması ve çok partili döneme geçilmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin de ekonomik ve toplumsal yaklaşımlarında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Devlet işletmeciliği düzeninin kurulması ve orman sayılan yerlerin devlet mülkiyetine geçirilmesi, Demokrat Parti'nin muhalefetinde ön plana çıkan konu başlıklarından bir

562. Münir Halil Erem, "Ormanlarımız," *Açıkses*, 26 Haziran 1944.

563. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

564. Ibid.

tanesi olmuştur. Böylece, Devlet Ormanları İşletmeciliği düzeninin öncelik ve ağırlıklarının değiştirilmesi konusu gündeme gelmiş, orman ve özellikle devlet ormanı sayılan yerlerin daraltılması, işletmecilik ve düzeninin sınırlandırma çalışmaları başlatılmıştır.⁵⁶⁵

3.3. Bursa'da Ticari Yaşam

1939-1945 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına alan İkinci Dünya Savaşı, savaşa katılmamış olmasına rağmen Türkiye'de de ağırlığını her alanda hissettirmiştir. Bu dönemde savaş koşulları dolayısıyla ilan edilen seferberlik gereğince, bir araya getirilen kalabalık ordunun ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğu kendini göstermiştir. Diğer yandan, dünya ticaretinde ortaya çıkan düzensizlik ve ülke kırsalında tarım ürünlerinin üretiminde yaşanan düşüş, diğer ekonomik sorunları da ön plana çıkartmıştır. Bu durum ise sosyal sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

Hükümetin almış olduğu tüm önlemlere karşın, söz konusu süreçte etkili olan fahiş enflasyon paralelinde, ülke piyasasında karaborsa ve ihtikâr olayları ortaya çıkarmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, gıda ve temel tüketim maddelerinde kendini gösteren yokluk ve kıtlık, toplumun en geniş kesimini oluşturan sıradan halk üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Bu dönemde vatandaşın çektiği geçim sıkıntısını biraz olsun hafifletmek noktasında, başta hükümet olmak üzere, Kızılay gibi yardım kurumlarının aracılığıyla yapılan yardımlar, toplumun ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Diğer yandan bu dönemde uygulamaya konulan çeşitli vergilerin, toplumun kesimleri üzerinde oluşturduğu baskı, savaş yıllarının sonuna gelindiğinde bir siyasal memnuniyetsizlik olarak kendini gösterecektir.

565. Çağlar, *Türkiye Ormanlık Tarihi*, 88-89.

3.3.1. Ekonomi Politikaları ve Savaş Koşullarının Piyasalar Üzerindeki Etkisi

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin ekonomik durumu genel olarak değerlendirildiğinde, az gelişmiş ve tarıma dayalı bir iktisadi yapı karşımıza çıkmaktadır. Dünyada savaş rüzgarlarının estiği sıralarda, ülkemiz de her an savaşa dahil olma ihtimali karşısında, seferberlik ilan edilerek ekonomi bu şartlara göre düzenlenmiştir. Bu sıralarda savaşın etkisinin hissedildiği ilk alan uluslararası ticaret olmuştur. Özellikle Almanya'nın Ege Denizindeki etkisi sebebiyle, İstanbul ve İzmir limanları dış ticarete tamamen kapanmış ve ülke ihracatında ciddi bir düşüş kendini göstermiştir. Dolayısıyla ülkedeki sanayileşme süreci de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Savaş yılları Türkiye'de planlı kalkınma hamlesini de duraklamaya uğratmış, 1938 yılında uygulamaya konulmuş olan II. Beş Yıllık Sanayileşme Planı bu nedenle tamamlanamamıştır.⁵⁶⁶ Demir, çelik, çimento, şeker, pamuklu dokuma başta olmak üzere, pek çok alanda üretim önemli ölçüde düşmüş, sanayi ancak savaşın zorunlu kıldığı alanlarda gelişim gösterebilmiştir.⁵⁶⁷ Bu nedenle sanayi ve temel tüketim maddeleri önemli ölçüde askeri alana yönlendirilmiştir.⁵⁶⁸ 1930'lu yıllarda devlet bütçesi içerisinde %26-30 arasında değişen pay alan güvenlik harcamaları, 1939-1945 döneminde %45-48'e yükselmiştir.⁵⁶⁹

Savaşın başlamasıyla aktif nüfusun askere alınması, özellikle tarım alanında önemli bir iş gücü kaybı ortaya çıkarmış, hem ekilen alan hem de elde edilen ürün noktasında önemli bir gerileme yaşanmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretimdeki düşüş, şehirlerin beslenmesi sorununu da beraberinde getirmiştir. Seferberlik gereğince ulaşım vasıtalarına el konulması bu sorunu daha da belirgin hale getirmiş ve temel tüketim maddelerinde fiyat artışı kendini göstermiştir.⁵⁷⁰ Diğer yandan bu süreçte sıkı yönetim gereğince yapılan gıda

566. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 287.

567. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 51.

568. Arı, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar," 449.

569. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (İstanbul: Bilgi Yayınevi; 2009), 66.

570. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 54.

dağıtımını ve köylülere uygulanan mecburi satın alma politikası, küçük ölçekli tarım yapan köylüler için yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.⁵⁷¹

18 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu ile hükümet, ekonomiyi tüm boyutları ile düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olmuştur. Buna göre, hükümet ve belediyelerce belirlenen fiyatlara uymayan ve mal stoklayanlara ağır cezalar getirilmiş ve hükümete, özel mallara el koyma yetkisi de verilmiştir.⁵⁷² Ayrıca söz konusu kanun ile daha önceleri işçilere verilen bazı temel haklar ortadan kaldırılmış, kadın ve çocukların çalışmasıyla ilgili bazı hükümler de bu kanun gereğince askıya alınarak, haftalık iş tatili uygulamasına da son verilmiştir.⁵⁷³

Refik Saydam döneminde, Hükümet aldığı kararlarla savaş sürecinde gıda ve temel giyim mallarının dağıtımında bir “tayınlama” sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. 1940 yılından itibaren tacirlerin tahıl, pamuk ve yün stoklarının, hükümet tarafından saptanan fiyatlardan kamu kuruluşlarına satmalarını zorunlu koşan, koordinasyon kararları ilan edilmiştir. Tahıl yetiştiren büyük çiftçilerin ve köylülerin, üretimlerinden kendi tüketim, tohum ve yem paylarını ayırdıktan sonra geri kalan ürünlerinin tamamını, belirlenen resmi fiyattan devlete teslim etmeleri mecburi hale getirilmiştir. Bu doğrultuda her köyün hasadı ve devlete devretmesi gereken ürün miktarının, görevlilerce tarlada ve harmanda saptanması kararı da uygulamaya konulmuştur.⁵⁷⁴

Bu yıllarda takip edilen para politikası gereğince, Türk lirasının değeri yüksek tutulurken, ucuz döviz politikası ithalat ile uğraşan tüccar sınıfın kazanç sağlamasını imkanı kılmıştır. Diğer yandan bu yıllarda bütçenin savaş sürecinde denk bütçe olarak bağlanmasına dikkat edilmiştir. Bu dönemde askeri alandaki ihtiyaçlar daha çok dış

571. İlber Ortaylı, “II. Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat,” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1998), 1:423.

572. Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 99.

573. Stefan Yerasimos, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980), 702.

574. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, 260.

krediler ile sağlanırken, savaş sonunda sahip olunan altın rezervi ise 234 tonu bulmuştur. 1939-1945 yılları arasında ülkede kamu kesimindeki harcamalar yükselirken, piyasadaki talep baskısı ile tarımsal üretim ve ithalat hacmindeki daralma, enflasyonu hızla artırmıştır.⁵⁷⁵

Artan enflasyon, banka kredilerinin gerçek değerini önemli ölçüde düşürdüğü gibi, hükümetin kaynak yaratma amacıyla para basması da bu durumun yaşanmasında etkili olmuştur. Öyle ki bu dönemde, 1938'de piyasada kullanımda olan para miktarı 219 milyon iken, 1940'ta 433, 1944 yılına geldiğinde ise 994 milyona yükselmiştir. Buna paralel, toptan eşya fiyat endeksi 1938 yılında 100 iken, 1942'de 340'a ve 1943'te 590'a çıkmıştır.⁵⁷⁶ Bu da 5 yıllık sürede, enflasyonun yaklaşık 5 kat arttığını göstermektedir.

Bu dönemde Türk ekonomisindeki para hacmi toplamı içinde, mevduat hesaplarının payı 1938'de %61 iken, bu oran 1944 ve 1945 yıllarında %35'e düşmüştür. Savaşın sona erdiği dönemde, gelirden alınan dolaysız vergilerin, devletin toplam vergi gelirleri içindeki payı oldukça küçük bir orana sahipken, gelirden alınan vergiler, özellikle ücretlilerin ve kamu kesiminin aldığı maaşlar üzerinde etkili olmuştur.⁵⁷⁷

Savaş şartları toplumdaki dar gelirli kesim üzerinde etkisini ağır bir biçimde göstermiştir. 1939-1943 yılları arasında temel gıda fiyatları hızla yükselmiş, savaş yıllarının özel ekonomik şartları, bir yanda yerli varlıklı sınıfların güç kazanmasına yol açarken, diğer yandan bu sınıflarla hükümet arasında anlaşmazlıklara neden olmuş ve hükümetin bu sınıfların çıkarlarını etkileyen bazı uygulamalarını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde bütçe harcamaları giderek artan hükümetin, bu artışı karşılayabilecek reel bütçe kaynakları yaratamaması nedeniyle enflasyonun kontrolden çıktığı görülmektedir.⁵⁷⁸ Buna karşılık Refik Saydam hükümeti, ithalattan alınan vergileri artırmak yoluna gittiyse de aşırı

575. Arı, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar," 458.

576. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 287.

577. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 55.

578. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, 257.

enflasyon engellenememiştir. Piyasada küçük esnafın yaptığı fiyat artırımlarının önlenmesi yoluna gidilmiş ancak, ithalatın azalması iç piyasada fiyatların yükselmesi ve rekabetin azalması sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁵⁷⁹

Savaş şartlarında tahılların stoklanması ve piyasaya arzını yürütmek ile görevli Toprak Mahsulleri Ofisi de dahil olmak üzere, iktisadi devlet teşekküllerinin kredi gereksinimleri Merkez Bankası tarafından karşılanmıştır. Hükümetin, Türk parasının döviz kurunu enflasyonun etkilerine göre yeniden ayarlayamaması ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamaması nedeniyle, ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri elde eden ithalatçılar büyük karlar elde etmişlerdir. Piyasada yaşanan darlığa rağmen, başta devlet fabrikaları olmak üzere, üretimi sürdürebilen sanayi kuruluşları da önemli kazançlar elde etmişlerdir. Ancak, piyasanın ihtiyacını karşılamaya yönelik geniş çaplı üretim yapan büyük arazi sahiplerinin kazançları 1942-1943 yılları ile sınırlı kalmıştır. Bu yıllarda Saracoğlu hükümetinin yaptığı politika değişikliği, tarım lehine değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Saracoğlu hükümeti, iktidara gelmesi ile ekonominin yönetilmesi noktasında piyasacı bir yaklaşım takip ederek, tarımsal üretim üzerindeki devlet denetimini gevşetmiş, gıda mallarında özel ve serbest ticarete izin vermiştir.⁵⁸⁰

Bu süreçte, ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek amacıyla, ticaret sektöründe resmi fiyatların dondurulması uygulaması kaldırılmış, dolayısıyla fiyat artışlarında hızlı ve ani bir tırmanış yaşanmıştır. Savaş yıllarının zorlu koşullarından etkilenen kesimler; özellikle ekonomik darlık içerisinde olan işçiler, sivil ve asker bürokratlar ile tarımdaki küçük üreticiler ve köylüler olmuştur. Söz konusu kesimlerin yaşam gücünde önemli düşüşler yaşanmıştır. Diğer yandan sanayileşme sürecinin daha önceki dönemlere göre yavaşlaması sebebiyle yatırımlar da daralmıştır.⁵⁸¹ Bu süreçte var olan yüksek enflasyon,

579. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 58.

580. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, 262.

581. *Ibid.*, 279.

üretim gerçeğinde bir düşüşü de beraberinde getirerek, kişi başına düşen gelir miktarındaki azalmayı ortaya çıkarmıştır.⁵⁸²

Hükümet, savaş yıllarında piyasada ortaya çıkan yüksek kazançları vergilendirerek, devlet bütçesine gelir sağlamak amacıyla çeşitli vergiler uygulamaya koyan, bir politika takip etmiştir. Bunlardan ilki, 1942 yılında yürürlüğe konan Varlık Vergisi olmuştur. Yine bu dönemde uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi, devlete olan yükümlülüğünü nakden ödeyemeyen köylüyü ciddi bir sıkıntıya sokmuştur. Ancak, vergilendirmeye dayalı bu gibi uygulamalar üretimde caydırıcı bir etki ortaya çıkarmış ve üretim kaybını da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde nüfus artış hızının düşüşüne rağmen, kişi başına düşen gelirden bir artışın yaşanmaması, savaş yıllarının sonundaki iktidar değişikliğinde etkili olacaktır.⁵⁸³

3.3.2. Devletin İaşe Politikası, Bursa'da Karaborsa ve İhtikâr Olayları

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı, savaşın sonuna kadar tarafsız kalmayı başarmasına rağmen, Türkiye'yi de ekonomik olarak etkisi altına almıştır. İlan ettiği seferberlik dolayısıyla bünyesinde kalabalık bir orduyu barındıran ülke, iktisadi faaliyetlerinin tümünü, savaşın ortaya çıkardığı şartlara göre düzenlemiştir. Bu doğrultuda milli ekonomiyi güçlendirmek için yerli malların yaygın olarak kullanımı anlayışı benimsenmiştir.⁵⁸⁴

Diğer yandan, piyasanın savaşın yıkıcı etkisinden korunması bağlamında, Milli Korunma Kanunu çıkartılmış, piyasayı düzenlemeye yönelik başka kanun ve düzenlemeler de uygulamaya konulmuştur. Söz konusu kanun tüm ekonomiyi kapsar nitelikte olmuştur. Hükümete ve Bakanlar Kuruluna, ekonomik hayata müdahale konusunda geniş yetkiler veren bu kanun ile iktisadi alanda pek çok uygulama gerçekleştirilmiştir. Gerekli

582. Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 704.

583. Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 74.

584. Abdurrahman Konuk, "Harp Ekonomisinden Sulh Ekonomisine," *Ant*, 14 Aralık 1944.

tazminatı vererek üretilen ürünlere el koyma ile iç ve dış ticari etkinlikleri denetleyerek stoklama ve dağıtımına el koymak gibi uygulamalar ön plana çıkmıştır. Ancak, devletin ekonomi alanında ortaya koyduğu bu sıkı denetime rağmen hem mallar piyasadan çekilmiş hem de ağır enflasyon koşulları piyasayı etkisi altına almıştır. Öyle ki, bu yıllarda Türkiye’de, fiyat artışı ve hayat pahalılığı %363 oranına ulaşmıştır.⁵⁸⁵

1938-1945 yılları arasında, gayri safi milli hasılda ortalama %27’lik bir gerileme yaşanırken, sanayi kesimindeki azalma %23 ve tarım kesimindeki ise %35’i bulmuştur.⁵⁸⁶ Bu dönemde temel tüketim maddelerinin fiyatlarındaki hızlı artış, özellikle dar gelirli kesimleri etkilemiştir. Bursa’da da “ay başını getirmek, geçim sıkıntısı çeken kesimlerin en büyük derdi” haline gelmiştir.⁵⁸⁷

Belirtilen yıllar arasında gıda temininin sağlanması ve piyasanın kontrol altında tutulması bağlamında, Bursa Belediyesi, esnaf ve üreticileri sürekli denetleyerek, zabıta teşkilatı başta olmak üzere tüm ilgili birimleri devreye sokmuş, Belediyenin tembih ve yasaklarına uymayan kişiler hakkında cezalar kesilmiştir.⁵⁸⁸ Belediye, piyasa üzerindeki denetimlerini haftalık olarak sıkı bir biçimde gerçekleştirerek, özellikle halkın sağlığını ilgilendiren noktalarda, gıda üreticilerini kontrol altında tutmuş, yağ, zeytinyağı vb. maddeler çoğu zaman piyasadan toplanarak kimyasal tahlile tabi tutulmuştur.⁵⁸⁹ Bursa Belediyesinin gerçekleştirdiği bu teftişlere, zaman zaman Belediye Başkanı da katılarak kent piyasası ile doğrudan temas halinde olmuştur.⁵⁹⁰

Özellikle halkın sağlığının korunması noktasında sıkı bir denetim gerçekleştiren Belediye, halka kokmuş peynirli börek satan satıcının 20 kilo böreğine el koymuş,

585. Arı, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar,” 458.

586. Ahmet Makal, “65. Yılında Milli Korunma Kanunu Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme,” *Ankara Üniversitesi SBF-GETA Tartışma Metinleri*, N.76, (Eylül, 2004): 3.

587. “Aybaşı, Dertbaşı,” *Açıkses*, 3 Nisan 1940.

588. “Bir Haftalık Belediye İcraatı,” *Açıkses*, 3 Mart 1940.

589. “Belediye Zabıtasının Teftişleri,” *Açıkses*, 7 Aralık 1940.

590. “Belediye Reisimizin Teftişleri,” *Açıkses*, 29 Mayıs 1940; “Belediye Reisimizin Gazetecilere Söyledikleri,” *Ant*, 16 Ocak 1945.

küflenmiş yoğurt satan yoğurtçunun 12 kilo yoğurdu imha edilmiş, damgasız hayvan kesip satan kişiler ağır cezalara çarptırılmıştır. Bakkal, kasap, şekerci, köfteci, pazarcı, muhallebici vb. pek çok esnaf denetime tabi tutularak, vatandaşlara küflü ve bozulmuş gıda maddelerinin satılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda sıkı denetime tabi tutulan bir diğer esnaf ise fırıncılar olmuş, var olan standartların dışında üretim yapan tüm fırıncılar cezalandırılmış ve malları toplatılmıştır.⁵⁹¹

İç piyasada mal hacminin daralması ile ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da istifçilik ve karaborsacılık kendini göstermiştir. 1940 yılı Ramazan ayının ilk günlerinde pazara çıkan Bursalılar, tahıl ürünlerinin fiyatlarının saat başı değiştiğini fark ediyordu. Tuz Pazarında satış yapan bakkallarda gaz var olduğu halde yoktu. Zeytin yağının litresine bir haftada 10 kuruş zam yapılmıştı.⁵⁹² Gıda maddelerinde ani bir biçimde ortaya çıkan fiyat yükselişi, özellikle sabit gelire ve maaş ile çalışan vatandaşların mağduriyetine sebep oluyordu. Hem devlet teşkilatının hem de sosyal yapının bu durumdan etkilenmemesi için, bu ani yükselme ivedilikle durdurulmalıydı.⁵⁹³

Bursa Valisi Refik Koraltan, kentte gerçekleştirdiği teftiş gezilerinde yaptığı tespitler hakkında Başbakanlığa gönderdiği raporda, aniden hızlı bir biçimde artan enflasyon ve gıda fiyatlarındaki yükselişin halk üzerindeki etkisine dikkat çekiyordu. Buna göre, devlet kurumlarında çalışan maaşlı ve ücretli memurlar ciddi bir sıkıntı içindeydi. Devlet memurları geçinemiyor, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamıyor ve eğitim giderlerini finanse edemiyorlardı. Memurların ihtiyacı olan gıda maddeleri devlet teşkilatında çalışanlara uygun bir fiyata temin edilebilirdi. Böylece uygulamalı olarak bir çözüm ortaya konulabilirdi. Vali Koraltan'ın 1941 yılı Bursa'sında piyasa üzerine yaptığı araştırmada, Bursa Defterdarlığının verdiği endekse göre 1937-1941 yılları arasında

591. Açıkşes Gazetesi Bursa Belediyesinin esnaf denetimine yönelik faaliyetleri hakkında sıklıkla bilgi vermiş halkı Belediyenin çalışmalarından haberdar etmiştir. Bu haberlerin verildiği bazı tarihler şöyledir: 3 Ocak 1940, 10 Şubat 1940, 14 Şubat 1940, 7 Aralık 1940, 1 Şubat 1941, 13 Ağustos 1941, 11 Nisan 1942.

592. "Bolluk İçinde," *Açıkşes*, 5 Ekim 1940.

593. "Gıda Maddelerindeki Fiyat Yükselişi," *Açıkşes*, 23 Ekim 1940.

ekmek %65,3, sığır eti %80, yoğurt %120, pirinç %150, mercimek %200, odun %125, kömür %200, ayakkabı %150 ve elbise ise %90 oranında fiyat artışı göstermiştir.⁵⁹⁴

Bu noktada ekonominin yönetilmesi ile temel tüketim maddeleri ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak hükümet önlemler almak durumunda kalmış ve ülke içerisinde etkili bir dağıtım sisteminin oluşturulması amaçlanmıştır.⁵⁹⁵ Bu amaç doğrultusunda, ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da Fiyat Murakabe Komisyonu kurulmuştur. Bu kurum faaliyetlerini hızlı bir çalışma temposu içerisinde yürüterek, piyasada hayati önem taşıyan belli başlı gıda maddelerinin fiyat tespitlerini gerçekleştirmiş, esnaf faturalarının sürekli ve sıkı bir biçimde kontrol edilmesi kararını alarak, uygulamaya koymuştur.⁵⁹⁶

1940 Ocak ayında Bursalılara seslenen Vilayet Fiyat Murakabe Komisyonu, halkı iş birliğine davet etmiştir. Buna göre, her vatandaş rastladığı ihtikar hareketinden vilayetin emniyet memur ve iktisat müdüriyetini haberdar etmeliydi. Böylece vatandaşlar kendi haklarını korudukları gibi, memlekete de hizmet etmiş olacaklardı.⁵⁹⁷ Ancak, komisyonun gerçekleştirdiği tüm çalışmalara ve piyasadaki yiyecek maddelerinin fiyatlarını belirleyerek gazetelerde ilan etmesine karşın, Bursa'daki esnaftan bazıları ellerindeki malları gizliyor ve depoladığı malları vatandaşa satmıyordu.⁵⁹⁸ Vatandaşın maruz kaldığı mağduriyet, vilayetin önde gelen gazetelerinde tepkiyle karşılanırken, ihtikar yapan

594. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 65.436.11.

595. "Halkevinde Konferans," *Açıkses*, 27 Kasım 1940; Söz konusu süreçte Bursa yereli söz konusu olduğunda Halkevinin de iç piyasada görülen ihtikar ve karaborsa hareketlerine karşı çeşitli etkinliklerle kamuoyunda bir bilinç yaratma çalışması içerisinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda vilayet iktisat müdürü Enver Atafirat'ın "Milli Korunma Kanunu Hükümleri ve İhtikar" başlığıyla vermiş olduğu konferansa özellikle esnaf ve tüccarlar başta olmak üzere yoğun bir katılım olmuştur. Öyle ki, yoğun talep gören bu konferanstan kısa süre sonra "Bugünkü İktisadi Şartlar İçinde Alışveriş ve Bu Hususta Halka Düşen Vazifeler" başlığıyla bir konferans daha düzenlenmiştir.

596. "Fiyatları Murakabe Eden Komisyon Faaliyette," *Açıkses*, 27 Kasım 1940.

597. "Vilayet Murakabe Komisyonunun Halka Beyannamesi," *Açıkses*, 28 Aralık 1940.

598. "Bir Okuyucumuz Diyor Ki," *Açıkses*, 17 Eylül 1941.

kimselerin “hem hükümetin, hem de halkın kesesine kastetmiş, aziz vatanın saf ve temiz bağrında yeri olmayan insanlar olduğu” ifade ediliyordu.⁵⁹⁹

1942 yılında dünyada savaş tüm hızı ile sürerken, Türkiye piyasasındaki dar boğaz da devam ediyordu. Bursa’da Fiyat Murakabe Komisyonu, çeşitli malların fiyatlarını belirleyerek ilan etse de birçok satıcının belirlenen fiyat ve kurallara uymaması, Bursalı vatandaşların önde gelen şikâyetlerinden oluyor, özellikle bazı mallar belirlenen fiyatların çok üzerinde satılıyor ve dar gelirli vatandaş mağduriyetini devlet makamlarına mütemadiyen şikâyet ediyordu.⁶⁰⁰

Bu doğrultuda, kent ileri gelenlerinin girişimleri ile kurulmasına karar verilen Halk İstihlak Kooperatifi, 1942 yılından itibaren çalışmalarına başlayarak halkın zorunlu ihtiyaç maddelerine olan talebinin, ticari bir amaç güdülmeksizin ucuz fiyat ile satılarak karşılanmasını hedeflemiştir. Bursalılarca kurulan bu kooperatif, aynı zamanda vurguncuların kazançlarına engel olmayı da amaçlamıştır. Diğer yandan, kooperatifin faaliyetleri Bursa piyasasını düzenleyici bir etkiye de sahip olmuştur.⁶⁰¹ Kurulduğu ilk aşamada 2000’den fazla üyesi bulunan kooperatif, üyelerinin özellikle yakacak ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması üzerinde durmuştur.⁶⁰²

Şükrü Saracoğlu hükümetinin iktidarı devralmasının ardından, ekonomide takip edilen politika üzerinde yapılan değişiklik ile kentlerde görev yapan Fiyat Murakabe Heyetlerinin çalışmalarının, kent Belediyelerine devredilerek, İaşe Müsteşarlığının bir Müdürlük haline getirilmesi kararının alındığı görülmektedir.⁶⁰³ Bu değişiklik kararı ile

599. Kemal Tüzer, “İhtikar” *Açıkses*, 7 Haziran 1941; *Açıkses*, 18 Haziran 1941; 1941 yılına gelindiğinde koordinasyon başkanlığınca Vilayet İaşe Heyeti oluşturulmuş ve Vali Refik Koraltan başkanlığında toplanarak çalışmalarına başlamış ve gıda ve temel tüketim maddelerinin fiyatlarının belirlenmesi, dağıtımının sağlanması yönündeki faaliyetlerini yürütmüştür.

600. “Gıda Maddeleri Satanlar Kontrol Edilmelidir,” *Açıkses*, 17 Ocak 1942.

601. Arifi Durupınar, “Bursa İstihlak Kooperatifini Kurmakla Vurguncu Zihniyetin Çanına Ot Tıkanmış Olacaktır,” *Açıkses*, 18 Şubat 1942.

602. “Halk İstihlak Kooperatifi Yakında Faaliyete Başlayacak,” *Açıkses*, 3 Haziran 1942.

603. “Ticaret Vekaletinin İaşe Hakkındaki Mühim Kararı,” *Açıkses*, 26 Temmuz 1942.

Müdürlük tarafından fiyatları belirlenen pek çok maddenin satışı serbest hale getirilmiştir. Özellikle temel gıda maddelerinin pek çoğunun serbest piyasa üzerinden satılması kararı alınırken, İaşe Heyetleri de tasfiye edilmiş ve görevleri Belediyelere bırakılmıştır.⁶⁰⁴

Bu doğrultuda, 1942 Kasım'ında Bursa Belediye Başkanı Sadık Tahsin Arsal başkanlığında toplanan Belediye Meclisi, kentin iaşe durumu başlığı üzerinde çalışmış ve söz konusu faaliyetlerin kent genelinde düzenli bir biçimde yürütülmesi için, Ticaret Bakanlığından tedarik edilen 500 Bin lira ödenek ayrılmıştır. Bursa Belediye Meclisi üyelerinden Naci Kurtul, M. Tahir Resuloğlu, Fahri Batıca ve Ragıp Armağan'ın söz konusu çalışmaların yürütülmesi ile görevlendirildiği görülmektedir.⁶⁰⁵

Halkın temel tüketim maddelerine olan ihtiyacını karşılamaya yönelik gerçekleştirilen tüm çabalara karşın, Bursalıların dağıtımın yetersizliği ve usulsüzlüğü noktasındaki şikayetleri, Milletvekillerinin teftiş raporlarında da yerini almıştır. Özellikle, yurt dışından gelen maddelerin ülke içindeki sevkiyatında yaşanan güçlükler, piyasadaki gizli satışlara hız kazandırmış, yolsuzluk ve suiistimalleri artırmış ve halkın karaborsa konusundaki yoğun şikayetini ön plana çıkarmıştır.⁶⁰⁶ Bu dönemde hayat pahalılığı ve paranın değer olarak eşya kıymetlerini karşılama noktasındaki yetersizliği, Bursalıların yakındığı başta gelen konulardan olmuştur.⁶⁰⁷

Temel gıda maddelerinin yanında önemli bir kısmı ithalata dayanan çimento, gazyağı, motorin ve otomobil lastiği gibi maddeler, Bursa yerelinde ulaşılması en zor konumda yer alan mallardan olmuştur. Bu noktada dönemin tanıklarından Avukat Turgut Bulut, kentte ihtiyacın ortaya çıkardığı zorunluluğu ve bu durumun sebep olduğu gelişmeyi şu cümlelerle aktarmıştır:

604. "İaşe Teşkilatı Bugünden İtibaren Belediyeye Devrolundu," *Açıkses*, 1 Ağustos 1942.

605. "Belediye Meclisimiz Şehrin İaşe Durumu Üzerinde Fevkalade Kararlar Aldı," *Açıkses*, 21 Kasım 1942.

606. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

607. Ibid.

“Otomobillerin lastikleri bulunmuyordu. Eski lastikleri tamir ederler, kaplardı. Motor aksamı da gelmiyor, vesikayla alırdık. Bursalı tornacılar, otomobillerin jantlarını kendileri tamir etmeye başladılar.”⁶⁰⁸

Savaşın etkili olduğu yıllar süresince ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de yayın yapan gazetelerde, piyasada belirlenen fiyatlardan yüksek fiyatlarla mal satan, sattığı malda çeşitli hileler yapan, faturasız ya da etiketsiz mal satan kişilerin ihtikâr suçundan Milli Korunma Kontrolörlerince işlem yapılarak, Milli Korunma Mahkemelerinde yargılandığına dair haberler görülmektedir.⁶⁰⁹ Bu bağlamda, fiyat artışı ve muhtekirler ile yapılan mücadelede, tüketicinin birebir temasta olduğu küçük esnafın ön plana çıktığı göze çarpmaktadır. Bursa'daki davalarda, Milli Korunma Mahkemeleri tarafından verilen cezalar, daha çok ihtikâr yapan küçük esnafa para cezası kesilmesi niteliğinde olmuştur.⁶¹⁰

Diğer yandan, söz konusu süreçte Milli Korunma Kanunu gereğince köylülere uygulanan mecburi satın alma politikasının, üretilen ürünün yetersizliği nedeniyle köylü için yıkıcı sonuçları olduğu görülmektedir.⁶¹¹ Ürettiği mahsulü piyasanın çok altında bir fiyat ile devlete bırakan ve toplam ürününün dörtte birini devlete teslim etmek ile yükümlü olan köylü, mahsulün biçme zamanına yakın tarladan seyrek olarak başak toplamak ve tarlada başak döküntüsü bırakmak gibi çeşitli yollara başvurarak, ürününü devlete bırakmaktan kaçınıyordu. Bir şekilde mağduriyetini telafi etme yoluna giden bazı köylüler ise, ölçme memuru geldiğinde mahsullerini tenekeler, çuvallar ve hatta şalvarlar içerisine koyuyorlardı.⁶¹²

608. Turgut Bulut, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 1 Şubat 2017.

609. “İhtikârı Tetkik Bürosu,” *Açıkses*, 22 Nisan 1944; *Açıkses*, 3 Mayıs 1944. Kentlerde kurulan, İhtikârı Tetkik Komisyonlarının emri altında çalışan Milli Korunma Kontrolörleri memurları Bursa'nın çeşitli semtlerinde esnaf üzerinde denetimler gerçekleştirerek Milli Korunma Kanununun uygulanmasında etkili olmuşlardır.

610. *Açıkses*, 3 Mart 1943; *Açıkses*, 24 Mart 1943; *Açıkses*, 16 Şubat 1944; Bursa Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, Milli Korunma Kanuna aykırı olarak hüküm giyilen suçlar; simit satmak, patates unu ve mısır unundan ekmek yaparak satmak, buğday unundan börek ve tatlı yaparak satmak, fazla fiyatla manifatura eşyası, kalay, kömür vb. malları satmak gibi açıklanmıştır.

611. Ortaylı, “II. Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat,” 423.

612. Arifi Durupınar, “Hedefimiz Milli Korunmayı Emniyete Sokmaktır,” *Açıkses*, 19 Şubat 1944.

Köylünün ürününü kendine tanınan zaman içerisinde alım merkezine teslim etmemesi durumunda ise, malının tamamına el konuluyordu. Bu doğrultuda, Bursa’da da ürün teslimini zamanında yapamayan ya da ürününü eksik teslim eden pek çok köylü vatandaşın, adli soruşturma ile karşı karşıya kaldığı ve Milli Korunma Kanuna aykırı davranmaktan suçlu bulunduğu görülmektedir.⁶¹³ Mağdur konuma düşen köylü, bu durumun önüne geçebilmek için ürünlerinden geri kalan kısımları bulgur vb. çeşitli ürünlere çevirerek, hem el koymadan hem de suçlu konuma gelmekten kaçınıyordu. Bu durumun devlet tarafından öğrenilmesi üzerine yeni bir karar alınarak, hububat ve hububattan elde edilen ürünlere de el konulmasına başlanıldığı görülmektedir.⁶¹⁴

3.3.3. Bursa’da Hayat Pahalılığı ve Yoksulluk

II. Dünya Savaşı yıllarında savaşın ortaya çıkardığı ekonomik koşullar, bu süreçte var olan siyasi ve askeri zorunluluklar nedeniyle takip edilen savaş ekonomisi, ülkede enflasyonun artışı ve vatandaşın alım gücündeki düşüş şeklindeki ters orantıyı ortaya çıkarmıştır. Toplumunu oluşturan sıradan vatandaş bu durumdan doğrudan etkilenmiştir. Yurt genelinde en üst seviyeye ulaşan ihtikar ve karaborsa olayları sonucunda, yaşanan açlık ve beslenme yetersizliği başlıca sorun haline gelmiştir.

ÜRÜN	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Ekmek	11.77	13.66	31.75	55.83	32.65	33.21
Un	15.52	21.00	-	-	50.00	51.25
T.Şeker	35.91	45.58	149.00	334.17	200.00	184.00
Kahve	143.82	222.00	576.25	623.33	600.00	500.00
Çay	560.06	690.62	1520.83	1512.50	1600.00	1800.00
Sabun	38.04	48.75	87.08	132.92	182.22	176.67

Tablo 14. Bursa’da 1940-1947 Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyat İndeksi.⁶¹⁵

613. “Mustafakemalpaşa Asliye Ceza Hakimliğinden,” *Açıkses*, 18 Mart 1944.

614. “Yeni Bir Kararname,” *Açıkses*, 25 Kasım 1942.

615. Fiyat İstatistikleri 1936-1947, 32.

Yukarıda sunulan tablo bağlamında da görüldüğü üzere, savaşın ilk yıllarından itibaren temel gıda ve ihtiyaç maddelerinde bazı fiyatlarda on katına varan artışlar gözlenmektedir. Bu süreçte fiyatlardaki en yüksek artışın ise 1942 ve 1943 yıllarında yaşandığı görülmektedir. Ancak bu yıllarda un fiyatlarının tespit edilemediği, bununla birlikte ekmek fiyatlarının piyasadaki artışına rağmen, gramajının ise düştüğü unutulmamalıdır. Bu süreçte kahve ve çay gibi gıdalar, fiyatlarında yaşanan yüksek artışla lüks tüketim maddesi haline gelmiştir. Sabun fiyatlarında yaşanan artış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sıkıntı, ilerleyen aşamada ülkede özellikle salgın hastalıklar beraberinde getirecektir.

Piyasanın durumu bağlamında, fiyatlardaki artışın tersine olarak, toplum tabanını oluşturan işçiler ve memurlar gibi sabit ücretli sıradan vatandaşın gelirinde bir değişimin olmaması ve vatandaşın elindeki maaşın giderek daha da yetersiz hale gelmesi, özellikle dar gelirli yoksul kesimler üzerinde yıkıcı bir etki ortaya çıkarmıştır. Geçim derdi sabit gelirli kişiler için en başta yer alan sorun haline gelmiştir. Bu durumdan psikolojik olarak etkilenen memurun verimli çalışma imkânı da ortadan kalkmıştır.⁶¹⁶

Bursa Valisi Refik Koraltan'ın, 1941 yılında Başbakanlığa sunduğu raporunda, devlet bünyesinde görev yapan memurların sıkıntılı durumuna değinerek, buna karşı gıda maddelerini devlet teşkilatı ile hazırlayıp vermenin ya da maaş zammı yapmanın kesin bir çözüm olmayacağını ifade ederek, bunun yerine uygulamada verim elde edebilmek için gıda maddelerinin devlet teşkilatında olanlara ucuz tedarik edilmesi önerisini getirdiğinden yukarıda bahsedilmiştir.⁶¹⁷ Diğer yandan, hükümet memurların yaşadığı geçim sıkıntısını bir nebze olsun hafifletme çabası yoluna gitmiş ve erzak tedariki noktasında her ay bazen nakit ikramiye ile bazen de dağıttığı kuponlarla yardımlar yapmıştır. Ancak, memurlara verilen yardım kuponları, karaborsacıların eline geçmiş ve

616. "Gıda Maddelerindeki Fiyat Yükselişi," *Açıkses*, 23 Ekim 1940.

617. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 65. 436.11.

yerli malları pazarından bu kuponlarla ucuz fiyata alınan mallar, yüksek fiyatlardan halka satılmıştır.⁶¹⁸

Bu yıllarda kumaş ve giyim eşyası noktasında yaşanan yetersizlik de kendisini gösteren bir başka sorun olmuştur. Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de bu konuda yaşanan sorunlar, sıklıkla yerel gazetelere ve Bursa Milletvekillerinin teftiş raporlarına yansımıştır. Öyle ki, Bursa yerli malları pazarı tarafından dağıtılan basma, kaputbezi ve diğer dokuma ürünlerinin dağıtımı ve düzenlenmesi sırasında, halk arasında izdihama varan görüntüler ortaya çıktığı ifade edilerek, giyim eşyasının dağıtımı noktasında yaşanan bu düzensizliklerin ortadan kaldırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁶¹⁹

Günlük gıdasını dahi temin edemeyen yoksul aileler, gıdasızlık ile mücadele eder konuma gelmiştir. Tabanı oluşturan geniş kitleyi temsil eden yoksul kesim, fiyatı fahiş fiyatlara yükselen gıda maddelerine ulaşamamış ve bu durum toplum psikolojisini olumsuz yönde etkilemiştir.⁶²⁰ Gıda maddelerinde yaşanan kıtlık nedeniyle, 1942 yılından itibaren Ticaret Bakanlığı, kentlerde gıda maddelerinin halka dağıtımında karne sistemi kullanma kararı almış, kararın uygulamaya konulduğu kentler arasında Bursa da yer almıştır. Ancak bu uygulama ülke genelindeki yokluğu daha da artırmıştır.⁶²¹

Yoksulluk içerisinde olan halkın maruz kaldığı kıtlık ve gıdasızlığa karşı, Bursa'nın da içerisinde yer aldığı büyük kentlerde aş evleri açılmıştır. Bu doğrultuda, Kızılay yaptığı sıcak yemek dağıtımlarıyla toplum tabanına desteklemeye yönelik bir faaliyet içerisinde olmuştur.⁶²² Ayrıca, Bursa'da iaaşe sıkıntısı içerisinde olan yardıma muhtaç kişilere 1943

618. "Karaborsacılardan Daha Kurnazlar Varmış," *Ant*, 30 Ocak 1945.

619. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

620. Münir Halil Erem, "Halk ve Gıda Maddelerimize Dair," *Açıkses*, 25 Eylül 1943.

621. "Karneye Tabi Şehir ve Kasabalar Tespit Edildi," *Açıkses*, 5 Eylül 1942.

622. "Beş Vilayetimizde Aş Evleri Açılacak," *Açıkses*, 6 Haziran 1942.

yılı Ocagında 18.000 lira, aynı yılın Mayıs ayında 5.000 lira ve Aralık ayında ise 15.000 lira para yardımında bulunmuştur.⁶²³

Bu süreçte hız kazanan gıda buhranı karşısında, Bursa'da üretim yapan fabrikaların da bünyesinde çalıştırdıkları yaklaşık 2800 işçiye, günlük sıcak yemek yardımı yapma kararı aldığı görülmektedir.⁶²⁴ Diğer yandan, Bursa Valisi Fazlı Güleç'in başkanlığında İl Maarif Müdürü ve Başöğretmenlerin de içinde yer aldığı bir heyet oluşturularak, ilkokullardaki yoksul çocukların korunması kararı alınmış ve bu çocukların sıcak yemek ihtiyaçları da karşılanmıştır.⁶²⁵ Diğer yandan, Sümerbank bünyesinde bulunan Merinos ve Gemlik Suni İpek gibi devlet fabrikalarında çalışan işçiler de çeşitli gıda ve yemek yardımları ile desteklenmiştir.⁶²⁶

10 Ocak 1943 tarihli Sümerbank Genelgesinde, banka bünyesinde faaliyet gösteren kurum ve fabrikalarda çalışan memur, müstahdem ve işçilere parasız yemek dağıtılması kararının alındığı görülmektedir. Buna göre, 1 öğün bedava yemek ve günlük haklarının yarısı kadar ekmek alacak işçilere, günlük 1.500-1.800 kalori arasında bir gıda verilmesinin düzenlendiği görülmektedir. 1943 yılı Şubat ayında bu konunun yeni bir genelge ile güncellenerek işçilere parasız yemek dağıtılmasına esas olarak, yevmiyelerin tayininde işçilerin almakta olduğu primlerin bundan ayrı tutulacağı tebliğ edilerek işçiler lehine düzenlemeye gidilmiştir.⁶²⁷

İlerleyen süreçte, fabrikalarda çalışan çok sayıdaki işçinin, ailelerinin ekmek, yemek ve gıda ihtiyaçlarını karşılayamamaları sebebiyle işten ayrılarak, bunları daha kolay ve ucuz tedarik edebildiği yerlere göç ettiği de görülmüştür. Bu nedenle ortaya çıkan yetişmiş iş gücündeki kayıplar sebebiyle, işçilerin kendileri, eşleri ve 18 yaş altındaki çocuklarına da ucuz ekmek ve temel gıda maddelerinin sağlanması kararının alındığı görülmektedir.⁶²⁸

623. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

624. "2800 Ameleye Her gün Sıcak Yemek Veriliyor," *Açıkses*, 15 Nisan 1942.

625. "Yoksul Yavrularımıza da Sıcak Yemek Verilecek," *Açıkses*, 22 Nisan 1942.

626. Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri 1943, 3:2-3.

627. *Ibid.*, 3:41.

628. *Ibid.*, 3:103, 106.

1945 yılına gelindiğinde ise 12 Mart tarihinde çıkartılan genelge ile yemeğin paralı, yarı paralı ve tam paralı olarak dağıtılmasının işçilerin verimlerini etkilemesi dolayısıyla, günlük bir öğün yemek ve 450 gr ekmeğin tüm işçilere parasız olarak dağıtılması kararı verilmiştir.⁶²⁹

Bu dönemde, Bursa kent merkezinde ve çeşitli ilçelerinde ekmek konusunda ortaya çıkan sıkıntıların, döneme ilişkin bilgi veren belgelerde, mühim ve acıklı olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu durum Bursa'nın, Türkiye'nin pek çok kenti gibi ekmek yokluğuyla kıvrandığının bir göstergesidir. Özellikle, fakir halkın başlıca besin kaynağı olan ekmeğin rahatça temin edilebilmesi, ekmek davası olarak nitelendirilmiş ve bu davanın üzerinde hassasiyetle durulmasını, konunun dikkatle takip edilerek hızlı bir biçimde çözüme kavuşturulması istenmiştir. Aksi halde bu durumun farklı sonuç ve karmaşalara sebep olacağı ifade edilerek, konunun önemine dikkat çekilmiştir.⁶³⁰

Diğer yandan, dönemin yerel gazetelerinde ekmek sorunu ön plana çıkarılmış ve sıklıkla bu konunun üzerinde durulmuştur. Savaşın sonuna yaklaşıldığı süreçte, halkın ekmek tüketiminin artırılabilmesi düşüncesiyle, farklı kalitedeki unlardan farklı tip ve gramajda ekmeklerin üretilmesi kararı verilerek, uygulama noktasında birkaç fırında ön deneme yapılması yoluna gidilmiştir.⁶³¹ Belediye Encümeninin kararı ve açıklamasına göre; bu ekmekler de karne karşılığı alınacak ve hatta ekmek üretiminin artırılabilmesi için daha fazla fırın açılacaktır.⁶³² Ancak, ekmek sorununun çözümüne dair tüm çabalara rağmen, üretilen ekmeklerin bozuk ve küf kokulu olması, şikâyet ve tepkileri ortaya çıkarmıştır.

Gazetelerde, üretilen ekmeklerin fiyatı üzerinde de durularak, buğdayların içindeki yabancı maddenin oranına bağlı olarak maliyet fiyatı arttığı, bir süredir tüketilen ekmeklerin 32.67 kuruşu bulduğu halde belediyenin aradaki farkı dağıtım bürosu

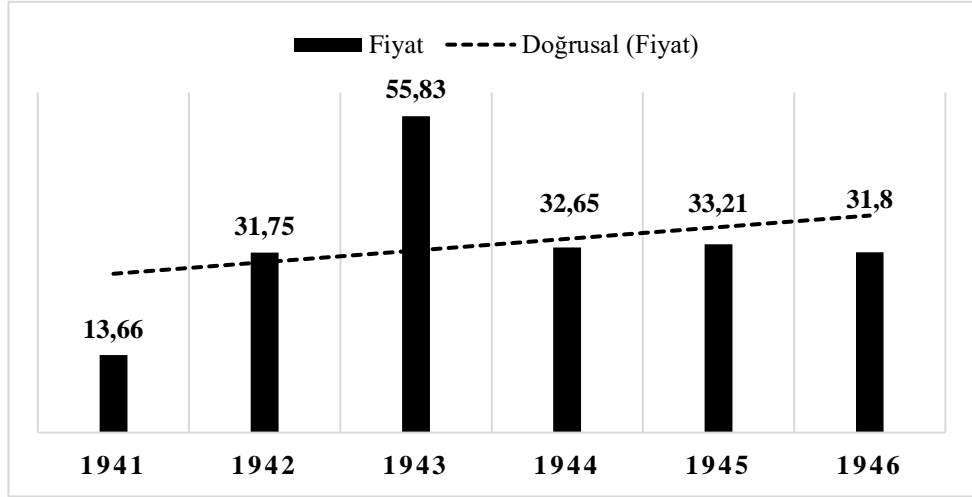
629. Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri 1945 (İzmit: Selüloz Basımevi, 1948), 5:14-15.

630. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

631. "Ekmek İstihlaki Artırılıyor," *Ant*, 16 Ocak 1945.

632. "Ekmek İşleri Düzeldi," *Ant*, 27 Ocak 1945.

hesabından ödeyerek 30 kuruşa sattığı, fakat bu durumun daha fazla devam ettirilemeyeceği ifade edilmiştir. Buna göre, Bursa’da günde 400 çuval un işlendiğine ve her çuvalda 291 kuruş fark olduğuna göre, Belediyenin bu şartlar altında, mesela 10 günde halk lehine 11.640 lira gibi bir para ödemesi gerekiyordu. Bu durum çok fazla devam ettirilemeyeceğinden, ekmeğe zam yapılması söz konusu olabilirdi.⁶³³

Şekil 3. 1941-1946 Yılları Arasında Bursa’da Ekmek Fiyatları⁶³⁴

1941-1946 yılları arasında, Bursa’da ekmek fiyatında yaşanan artışı gözler önüne seren yukarıdaki tablo, daha ayrıntılı bir biçimde irdelendiğinde; 1941’den itibaren yaşanan süreç içerisinde ekmeğin fiyat artışının %130 olduğu görülmektedir. Bunun yanında, ülkede yurt içi nakliyatının güçleşmesi, üretilen ürün noktasındaki yetersizliğin buğday fiyatlarına yansımaları durumu özellikle 1943 yılında tepe noktasına ulaştırmış, Bursa’da ekmek fiyatlarındaki artış oranının %300’e yükselmesinde etkili olmuştur. Bu dönemin tanığı Fikriye Tiran, Bursalıların yaşadığı ekmek sorununu şu cümlelerle gözler önüne sermiştir:

633. “Bursa’nın Ekmek İşi,” *Ant*, 20 Eylül 1945.

634 . Fiyat İstatistikleri 1936-1947, 20.

“Vesika ekmeği alırdık. O zaman çocukluk. 7 candık, iki ekmek. Ekmekler zaten şuncacık. Biz iki ekmeği hemen yiyoruz. Annem alışıyordu. Evde uval unu alınıyor, mesela fırına götürüyoruz, beş ekmek mi, dört ekmek mi çıktı öyle yiyorduk. Sonra kıtlıklar gelince 2,5 ekmek düştü hakkımıza. 7 kişiyiz, 2,5 ekmek yeter mi? Buğday ekiyorduk, tarladayken gelip yazıyorlardı ne kadar çıkacağını söylüyorlardı. Babam gece gidip ne yapsın kendi malına hırsız oluyor. Geceleyin, Cilimboz yanında değirmen var, o değirmene götürüyorduk, un yaptırıyorduk.”⁶³⁵

Savaş yıllarında ilan edilen seferberlik ile ulaşımla araçlarına el konulması, ülke içerisinde nakliyat konusunda sıkıntıların yaşılanmasına ve üretilen ürünün yurt içine dağıtılmasında düzensizlik ve istikrarsızlığa sebep olmuştur. Bu durum, özellikle buğday fiyatlarındaki aşırı artışı beraberinde getirerek, halkın en temel besin maddesi olan ekmeğe ulaşamaması sorununu ortaya çıkarmıştır. Ekmeğin piyasada darlığı çekilen temel maddelerden biri haline gelmesi, kişi başına düşen ekmeğin gramaj olarak giderek azalması ve ekmek kalitesinin daha da kötüleşmesi, bu yıllarda Bursalıların başlıca sorunlarından biri olmuştur.

3.3.4. Varlık Vergisi ve Bursa'daki Yansımaları

Savaş şartlarının Türkiye'de ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılar, askeri harcamaların giderek artması ve ülke genelinde yaşılan iktisadi darboğaz karşılarında, hükümet olağanüstü önlemler almıştır. Ordunun ve halkın iaşesinin karşılanması ve hazinenin nakit açığının kapanması gibi ihtiyaçlar noktasında, Varlık Vergisi gibi olağanüstü vergilere başvurmak durumunda kalınmıştır.

Varlık Vergisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 11 Kasım 1942 tarihinde kabul edilen Varlık Vergisi Hakkında Kanun ile olağan üstü bir vergi olarak 12 Kasım günü

635. Fikriye Tiran, Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme, Mudanya/Bursa, 11 Aralık 2011.

uygulamaya konulmuştur.⁶³⁶ Buna göre, vergi kazanç ve buhran vergisi mükelleflerinden, büyük çiftçilerden en az 2.500 lira gelir getiren ya da değeri en az 5.000 lira olan mülk sahiplerinden ve ticaret ile uğraşan şirket ve tüccarlardan alınacaktı.⁶³⁷ Bu verginin amacı savaş zenginlerini ve fırsatçıları, kazandıkları büyük servetler üzerinden uygun oranda vergi ödemeye yönlendirmektir.⁶³⁸ Ayrıca, fiyatların düşmesini sağlamak noktasında, piyasadan parayı çekme amacı da güdüyordu. Toplanacak vergi, bölgesel vergi takdir komisyonlarınca belirlenecekti, ancak belirlenen vergiye itiraz noktasında Meclisten başka hiçbir kuruma başvuru imkânı bulunmuyordu.⁶³⁹

Vergi mükellefleri kendileri için belirlenen meblağları on beş gün içerisinde ödemekle yükümlü tutuluyordu. Vergisini ödemeyenler için iki haftalık ek süre tanınacak, bu süre içerisinde de borç ödenmezse, mükellefler zorunlu çalışma yükümlülüğüne tabi tutulacak ve çalışma kamplarına gönderilecekti. Devlet, vergi borcu olan mükellefin eşinin, birlikte yaşadığı ana ve babasının ya da çocuklarının mallarına verginin ödenmesini sağlamak amacıyla el koyabilecekti.⁶⁴⁰ Verginin uygulanması noktasında, Bursa'da oluşturulan komisyon çalışmalarına başlamış, 16 Aralık 1942 tarihinde kentte vergi ile mükellef kılınan kişilerin isim, meslek, ticaret unvanı ve adreslerini içeren listeler, alfabe sırasına göre hazırlanarak Bursa Defterdarlığı binasına, Kuruçeşme ve Pazaryeri civarında ve Setbaşı Maliye Tahakkuk Şubesi binasının kapısında askıya çıkartılmıştır. Buna göre kendisine vergi tahakkuk ettirilen vatandaşlar, on beş gün içerisinde borçlarını Setbaşı Maliye Şubesi'ne yatırmakla yükümlü tutulmuşlardır.⁶⁴¹

636. TBMM Z.C. D. 6, C. 28, İ. 4, 11 Kasım 1942; Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951); Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu* (İstanbul: Belge Yayınları: 1992); Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000); Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi: 1942-1944*, (İstanbul: Belge Yayınları, 2009); Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye Varlık Vergisi*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2013); Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk.

637. Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 217-218.

638. TBMM Z.C. D. 6, C. 28, İ. 4, 11 Kasım 1942; Şükrü Saraçoğlu, mecliste yapılan vergi yasası görüşmeleri sırasında yeni verginin zengin tüccar ve emlak sahipleri gibi savaşta büyük paralar kazanan kimselerden alınacağını ifade etmiştir.

639. Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 219.

640. Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 57.

641. "Bursa Defterdarlığından Mühim İlan," *Açıkses*, 18 Aralık 1942.

Vergi komisyonunun ilk çalışmalarına göre, Bursa merkezinde kendisine vergi mükellefiyeti çıkarılan 1.261 kişinin ödemek ile yükümlü oldukları toplam vergi miktarı 9.303.874 liraydı. Buna göre, dönemin yerel basınında mükelleflerden yaklaşık 112 kişinin ismi açıklanırken, bunlardan 63'ünün gayrimüslim vatandaşlardan, 50'sinin ise Müslüman vatandaşlardan oluştuğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmada vergiye tabi tutulan tüm mükelleflerin bilgisine ulaşılammışsa da Varlık Vergisine tabi tutulan mükelleflerin toplumun geniş bir kesimini kapsadığı görülmüştür. Öyle ki mükellefiyete tabi tutulan kişiler arasında Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın yönetim kurulu başkanı Sait Ete, İş adamı ve Milletvekili Faik Yılmazipek, Mehmet İpeker ve Fahri Batıca gibi dönem Bursa'sının önde gelen pek çok isminin yer aldığı tespit edilmiştir.⁶⁴²

Diğer yandan kentin dokuz ilçesinde de mükelleflerin yükümlü kılındığı vergi miktarı azımsanmayacak seviyede olmuştur. Buna göre İnegöl'e 191.750 lira, Karacabey'e 128.364 lira, Orhaneli'ye 6.050 lira, Orhangazi'ye 99.100 lira, Gemlik'e 516.050 lira, Mustafakemalpaşa'ya 270.700 lira, Mudanya'ya 183.750 lira, İznik'e 33.550 lira ve son olarak Yenişehir'e de 95.000 lira vergi borcu tahakkuk ettirilmiştir.⁶⁴³

Verginin kentte uygulamaya konulduğu söz konusu günlerde, Milli Şef İnönü'nün gerçekleştirmekte olduğu Bursa Gezisinde, vergi hakkında "Varlık vergisi bütün milletin vicdanında doğru ve haklı bir tedbir telakki olunmuştur." cümlesini kurarak, hükümetin vergi düzenlemesine ciddi ve kesin bir biçimde uygulanabilmesi için ihtiyaç duyduğu desteği, bizzat halktan aldığını ifade etmiştir.⁶⁴⁴ Diğer yandan, dönemin Bursa basını da verginin uygulanması noktasında hükümeti desteklemiştir.⁶⁴⁵

642. "Bursalılar 9.303.874 Milyon Lira Ödeyecek," *Bursa*, 22 Aralık 1942.

643. "Varlık Vergisi," *Bursa*, 25 Ocak 1942.

644. "Milli Şef Bayramı Aramızda Geçirdi," *Açıkses*, 23 Aralık 1942.

645. Kazım Yazgan, "Varlık Vergisi Münasebetiyle," *Açıkses*, 26.Aralık 1942; Münir Halil Erem "Varlık Vergisi Münasebetiyle," *Açıkses*, 9 Ocak 1943; Kazım Yazgan'ın Aralık 1942'de *Açıkses* Gazetesinde kaleme aldığı köşe yazısında, Varlık Vergisi destekleniyor, Dünya Savaş içerisinde kavrulurken, insanlık kana boğulmuşken milli sınırlarımız içerisinde emniyet ve özgürlük ile yaşayan, Türk varlığının gölgesine sığınan ve bu durumun kıymetini bilen vatandaşların vergi mükellefiyetlerini severek ödeyecekleri ifade ediliyor ve Türk Devletine duydukları minnet duygusunun altı çiziliyordu; *Açıkses* Gazetesi sahibi ve yazarı Münir Halil Erem ise 1943 tarihinde

Bu süreçte Bursa’da vergi mükellefi olan pek çok vatandaşın, kısa süre sonra vergi borçlarını ödemek amacıyla tahsil şubelerine başvuruda bulunduğu da bilinmektedir. Vergi borcunun ödenmesi sürecinin başlaması ile Bursa’daki vergi mükelleflerinin yoğun başvurusu karşısında, Setbaşı Maliye Tahsil Şubesindeki memur sayısının artırıldığı, vergi mükellefiyetlerinin ilan edildiği tarihten itibaren geçen on günlük sürede ise yüzden fazla mükellefin vergi borcunu ödediği anlaşılmıştır.⁶⁴⁶

30 Aralık tarihine gelindiğinde kentte vergi borcunu ödeyen mükellef sayısı üç yüze ulaşmıştır. Bu süreçte vergi borcunu ödeyemeyen vatandaşlar, kentteki bankalara başvurarak mükellefi oldukları tutarı bir araya getirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda, Bursa’daki bankalar, vergilerinin %20’sini ödeyen mükelleflere mal karşılığı kredi vermeye başlamıştır.⁶⁴⁷ Bu aşamada Varlık Vergisi ile mükellef kılınan vatandaşların hacizli mallarının satışları sürerken, tahakkuk dışında kalan mükelleflere ait ikinci liste ile 196 kişi daha belirlenmiştir. Buna göre listede yüklü vergi borcu ile öne çıkan isimlerden; Mehmet Nuri Kireççi 7.500 Lira, Ahmet Ünlüer 5.000 Lira, Hüseyin Cahit Örnekal 5.000 Lira, Terzi Amelya 3.000 Lira, Hüseyin Subaşı 3.000 Lira, Bakkal Mustafa Sevi 2.000 Lira ile toplamda 30.500 Lira ödeyecekken, listenin geri kalanında yer alan 189 mükellef ise kişi başı 500 Lira ile yükümlü tutulmuşlardır.⁶⁴⁸

Verginin son ödeme gününe gelindiğinde, ödeme süresinin iki gün daha uzatıldığı görülmektedir. Bu süreçte borcunu geç ödeyenler %1, daha geç ödeyenler ise %2 para cezasına çarptırılmıştır. Diğer yandan vergi ödemesini süresi içinde gerçekleştirmeyen vatandaşlar hakkında Tahsili Emval Kanunu uygulanacak ve malları haczedilecekti. Buna rağmen, borcunu kesin olarak ödeyemeyen mükellefler ise çalışma kampına gönderileceklerdi.⁶⁴⁹

yazdığı yazıda borcunu ödemeyen mükelleflerin işe gönderileceğinin duyurulduğu o günlerde hükümet tarafından kanunlaştırılan verginin ağır ve yerine koyulamayacak olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Milli sınırların korunması, Milletçe hürriyetin geleceği için vatanperver davranarak üzerine düşen görevi yerine getirmekte hiçbir vatandaşın tereddüt etmeyeceği vurgulayan Erem, bu noktada “Son pişmanlık fayda vermez!” demiştir.

646. “Varlık Vergisi,” *Açıkses*, 26 Aralık 1942.

647. “Düne Kadar Setbaşı Şubesine Yarım Milyondan Fazla Para Yatırıldı,” *Açıkses*, 30 Aralık 1942.

648. “Varlık Vergisi,” *Bursa*, 12 Şubat 1943.

649. “Borcunu Ödeyemeyen Mükellefler İşe Sevk Edilecek,” *Açıkses*, 6 Ocak 1943.

19 Ocak 1943 tarihinden itibaren borcunu ödeyemeyen mükelleflerin menkul mallarının haczedilmesi işlemlerine başlanıldığı görülmektedir.⁶⁵⁰ Bu hacizlerin yetersiz kaldığı durumlarda, gayrimenkulleri açık artırmaya çıkartılan kişilerin isimleri de yerel basında ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. 1943 yılının Şubat ayına gelindiğinde, Bursa’da ödemesi yapılan vergi miktarı 3.229.450 lirayı bulmuştur. Yaklaşık bir ay sonra Bursa’da gerçekleştirilen tüm çalışmalar ile toplanan vergi miktarının 4 Milyon liraya ulaştığı görülmektedir.⁶⁵¹

Malın Cinsi	Adedi
Arsa	2
Ev - Bahçeli Ev	52
Dükkan- Dükkan ve Ev - Depo - Mağaza	18
Fabrika	3

Tablo 15. Bursa’da Varlık Vergisi Mükelleflerin Satışa Çıkartılan Taşınmazları⁶⁵²

Yukarıdaki tablo, söz konusu vergiden etkilenen Bursalı vatandaşların satışı yapılan taşınmaz malları içerisinde, özellikle evlerin ve dükkanların çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir. Bunun yanında defterdarlıktan verilen ilanlarla açık artırması yapılan fabrikalar, müstemilatı, üretimde kullanılan tüm teknik malzeme ve hammadde ile toplu fiyattan satışa çıkartılmıştır.⁶⁵³

Bursa’daki varlık vergisi mükelleflerinden kaç tanesinin, vergi borcunun ne kadarını ödediğini kesin olarak ifade etmek güçtür. Ancak Nisan 1943 itibarıyla borcunu ödeyemeyen mükelleflerden 25’i Aşkale’ye sevk edilecekleri toplama kampına

650. “Defterdarlıktan,” *Açıkses*, 3 Şubat 1943; Varlık Vergisi Mükelleflerinin haczedilen halı, radyo, dolap, masa vb. eşyaları, Setbaşı Maliye Şubesi binası altındaki depoda her gün saat 14:00-17:00 arasında açık artırma ile satışa çıkarılmıştır.

651. “Varlık Vergisi Tahsilatı 4 Milyonu Buldu,” *Bursa*, 23 Nisan 1943.

652. “Bursa Defterdarlığından,” *Açıkses*, 26 Haziran 1943; “Bursa Defterdarlığından -Fabrika Satışları,” *Açıkses*, 18 Eylül 1943; “Bursa Defterdarlığından,” *Açıkses*, 19 Ocak 1944.

653. “Bursa Defterdarlığından,” *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1943.

gönderilmiştir.⁶⁵⁴ İlerleyen süreçte bu sayının 100'e ulaştığı görülmektedir.⁶⁵⁵ Sonrasında hükümet, çalışma kamplarına gönderilen mükelleflere, kalan borçlarını ikamet etikleri muhitlerinde işlerini sürdürerek ödeme imkânı tanımış ve mükelleflerden bazıları Bursa'ya geri dönmüştür.⁶⁵⁶

Yurt genelinde olduğu gibi Bursa'da da gerçekleştirilen Varlık Vergisi uygulaması, dönemin zorlu ekonomik koşulları karşısında, maddi durumu iyi olan tüm kesimleri kapsamış ve pek çok kesimden vatandaşı içine alan geniş bir çerçeveye sahip olmuştur. Günümüzde Bursa Musevi Cemaati Başkanı olan Leon Ennekave, kendisi ile gerçekleştirdiğimiz görüşmede, savaş yıllarında daha çok tekstil, sarraflık ve manifaturacılık alanında faaliyet gösteren cemaatin, Bursa'da koza yetiştiriciliğinin gelişimine bağlı olarak, özellikle ipekli dokuma sektöründe ön plana çıktığını ifade ederek, savaş sürecinde Bursalı Musevilerin varlık vergisi karşısında çektiği sıkıntı hakkında bilgi vererek şunları dile getirmiştir:

“Vergiyi ödeyemeyenler evini, barkını satmak zorunda kaldı. Satamayanlar ve vergiyi ödeyemeyenler askere toplama gibi mecburi hizmete toplandı. Erzincan vb. çeşitli yerlerde yol ve demiryolu inşaatına gönderilerek çalıştırıldılar. Bu işlemden sonra insanların pek çoğunun geride kalan aileleri, çoluk çocuk perişan oldu ve ekonomik sıkıntı çekti”⁶⁵⁷

Bunun yanında O yıllarda, Musevi vatandaşların yoğun olarak faaliyet gösterdiği ipekli dokuma sektöründe çalışan ve varlık vergisinin işvereni üzerindeki etkilerine yaşadıkları

654. “Varlık Vergisini Veremeyen 25 Mükellef Bu Sabah Toplama Kampına Sevk Edildi,” *Açıkses*, 3 Nisan 1943; Nisan 1943'te vergisini ödeyemeyerek toplama kampına gönderilen Bursalı Mükelleflerin isimleri şunlardır: Baroh Sagez, Bohor Araf, David Bahar, Hayim Güzeloğlu, Hayim Kohen, Hayim oğlu Sinto, İsak Josef, İsak Molho, Jak Siltan, Leon Aranyas, Moiz Medina ve Tovi, Sabatay Levend, Samoel Saban, Yako Sabatay, Yako Aykaş, Yako Havlucu, Yako Palaçi, Yanto Yantı, Yasef Kohen, Yasef Nahemyas, Yasef Nahimyas Yumurtacı, Yasef Öztuzcu, Yasef Palaçi ve Yasef Varon.

655. Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 158.

656. “Varlık Vergisi Mükellefleri İş ve Aile Muhitlerine Gönderiliyor,” *Açıkses*, 4 Aralık 1943.

657. Leon Ennakave, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 22 Mart 2017.

ile bizzat tanık olan Fikriye Tiran, Bursalı Musevilerin o günlerde çektiği zorlukları bize şu cümlelerle aktarmıştır:

“Savaş oldu, 50 bin lira vergi geldi David’e. Sürdüler, sürgünden hasta geldi adam. David sürgüne gitti, geldi oradan hasta. Şimdi biz gittik evine, annem ağlıyordu. Giderken bizde çok kozası kaldı, annem bak David o kozaları Albert aldı dedi. Sağlığımda söyleyeyim, senin sağlığında da. Albert’i de çağıralım dedi. Biliyorum Sabriye hepsini biliyorum dedi. Ailesi, karısı, bir de evlatlığı vardı David’in.”⁶⁵⁸

Yıllar	Tahakkuk Eden			Tahsil Edilen		
	Bu Yıl	Geçen Yıllar	Toplam	Bu Yıl	Geçen Yıllar	Toplam
1942-1943	11.061	-	11.061	5.534	-	5.534
1943-1944	-	877	877	-	742	742

Tablo 16. Bursa’da Varlık Vergisi Uygulaması (1942-1945)⁶⁵⁹

Yukarıda sunulan tablo ile Bursa’da Varlık Vergisi mükelleflerine tahakkuk ettirilen toplam miktarın 12 milyon liraya yakın olduğu görülmektedir. Ancak verginin uygulamada kaldığı süreçte yerelde tahsil edilen vergi ancak 6 milyon lira civarında olmuştur. Bu vergi, Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun’un 15 Mart 1944 tarihinde Mecliste kabul edilerek, 17 Mart 1944’te yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile uygulamadan kaldırılmıştır. Terkin Kanunu ile, o tarihe kadar ödemesi yapılmamış olan vergi borçları silinmiş ve vergi tarhi için de yeni başvuruların kabul edilmeyeceği açıklanmıştır.⁶⁶⁰ Verginin yürürlükte olduğu on altı ay süresince ülke genelinde mükelleflerden ödemesi alınan vergi miktarı ise yaklaşık 315 Milyon lira olmuştur.⁶⁶¹

658. Fikriye Tiran, Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme, Mudanya/ Bursa, 14 Aralık 2011.

659. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Maliye İstatistikleri Devlet Maliyesi 1936-1947, (Ankara: DİE, 1950): 209.

660. 4530 Sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun, T.C. R.G. (17 Mart 1944): 5657; TBMM Z.C. D. 7, C. 8, İ. 1, 15 Mart 1944.

661. Tekeli ve İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, 2:49-50.

3.4. Bursa’da Sosyal Yardım Kuruluşları ve Etkinlikleri

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye’ de yaşanan ekonomik sıkıntılar; yoksulluk ve fakirliği beraberinde getirmiş, toplumu etkisi altına alarak ihtiyaç sahibi kesimlerin giderek artmasına sebep olmuştur. Bu durum sosyal yardım kavramını ön plana çıkardığı gibi, toplumdaki yoksulluk ve sefaletin hafifletilmesi ve muhtaç ailelere yardım edilmesi alanında, devletin yanında faaliyet gösteren yardım kuruluşlarının bu yöndeki çalışmalarını hızlandırmalarında etkili olmuştur. Bu süreçte Bursa’da kamuoyu sosyal yardım konusunda hassasiyet göstermiş, Bursalı esnaf örgütleri kendi aralarında oluşturdukları birlik ve derneklerle toplumsal dayanışmaya hizmet etmişlerdir.

Bu doğrultuda Bursalı terzi esnafının bir araya gelerek Terziler Cemiyeti’ni oluşturduğunu görüyoruz. Kentte sosyal yardım alanında faaliyette bulunarak, Kızılay, Çocuk Esirgeme ve Yardım Sevenler Cemiyeti gibi kuruluşlarla da zaman zaman iş birliği yapan bu kuruluş, çoğunlukla yoksul ve ihtiyaç sahiplerine giyim eşyası bağışlanmasını sağlamıştır. 1943 yılının Mart ayında cemiyet, terzi esnafı arasında hasta olup tedavi masraflarını karşılayamayan kişilere yardım edilmesi amacıyla Dr. Rıza Tahir ile bir anlaşma yaparak fakir ve muhtaç terzi aileleri ücretsiz tedavi ettirmiştir.⁶⁶²

Yine bu dönemde kentteki esnafların bir araya gelerek kurduğu bir diğer dernek de Kasaplar Yardım Derneği olmuştur. Kasaplık yapan esnaflar arasında zor durumda olan yoksul ve fakir kimselere yardımda bulunmak, kasaplığa ilişkin işlemlerin düzenlenmesi ve alınması gereken önlemler hakkında üyeleri uyarmak, Hükümet ve Belediye tarafından ilan edilen tebliğleri esnafa duyurarak esnafı örgütlemeyi amaçlayan cemiyet, 1944 Ağustos’unda vilayetin Bursa Gazetesinde yayınlanan nizamnamesiyle resmîyet kazanmıştır.⁶⁶³

662. “Terziler Cemiyetinin Çok Yerinde Bir Kararı,” *Bursa*, 5 Mart 1943.

663. “Kasaplar Sosyal Yardım Derneğinden,” *Bursa*, 17 Ağustos 1945.

Diğer yandan o yıllarda Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı olarak ekonomik etkinliklerini sürdüren tütün tüccarları, kentin sosyal yardım anlamındaki etkin kesimlerinden olmuş, pek çok yardım kuruluşuna yaptıkları bağışlarla ön plana çıkmışlardır. Bu bağışlardan bir tanesi de 1944 yılında yapılmıştır. Tüccarlar kendi aralarında 5500 lira toplayarak bu meblağı çeşitli kuruluşlara bağışlamışlardır.⁶⁶⁴ Fakat söz konusu süreçte, Bursa'da hayırsever esnaf örgütlerinin dışında sosyal yardım faaliyetleri alanında dinamizmin ortaya çıkmasını ve bu alandaki faaliyetlerin hız kazanmasını ise, kentte toplumsal dayanışmaya dair bir bilincin oluşmasını sağlayan sosyal yardım kuruluşları olmuştur.

3.4.1. Yardım Sevenler Cemiyeti

Savaş yıllarında Türkiye genelinde gönüllü yardım faaliyetlerini gerçekleştiren kurumların en başında gelenlerden birinin Yardım Sevenler Cemiyeti olduğu görülmektedir. 1928 yılı itibariyle Kadın Yardım Cemiyeti adıyla Mevhibe İnönü tarafından kurulan cemiyet, 1938 yılında adını Yardım Sevenler Cemiyeti olarak değiştirmiş ve özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Temel hedefi yoksulluk çeken aileler, kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere, ihtiyaç sahibi kesimlere yardım etmek ve özellikle sosyal yardım alanında kadınları harekete geçirerek onların emek gücünü bu yönde seferber etmektir.⁶⁶⁵

Bu doğrultuda Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Bursa Şubesinin açılışının Mayıs 1941'de yapıldığı görülmektedir. Parti ve Halkevi üyelerinin yoğun katılımıyla gerçekleştirilen açılıшта, Vali Refik Koraltan'ın eşi Mukbile Koraltan başkanlığı yapmıştır. Toplantıda Mukbile Hanım'ın, Türk kadınının özellikle vatan savunmasına yönelik işlerde ve çalışmalarda gösterdiği başarılarla değinen bir konuşma yapmasının ardından cemiyetin faaliyet göstereceği alanlardaki çalışma kolları oluşturulmuştur. Buna göre Neşriyat ve

664. "Tütün Tüccarlarının Bağışları," *Bursa*, 13 Temmuz 1945; Buna göre: Bursa Düşkünler Evine: 2000, Çocuk Esirgeme Kurumuna: 1000, Yardım Sevenler Cemiyetine: 500, Bursa Kızılay Aşevine:500, Milli Eğitim Müdürlüğü-Yoksul Çocuklara: 350, Bursa Bayındırlığı Yardım Cemiyetine: 250, CHP Bursa Şubesine: 100 Bursa Halkevine:300 lira yardımda bulunulmuştur.

665. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı 'nda Türkiye*, 404.

Propaganda Kolunda Kız Enstitüsünden Nadire Hanım, Sağlık Kolunda Semahat ve Mefharet Hanım, Dikiş İşleri Kolunda Edibe, Kevser ve Memnune Hanımlar görevlendirilmişlerdir.⁶⁶⁶ Açılışı ile çalışmalarına vakit kaybetmeksizin başlayan Cemiyet, bir yandan kentin çeşitli mahallelerine dağılarak korunmaya muhtaç ve yoksul kadınları tespit çalışmalarını yürütmüş, diğer yandan da askerlere kışlık giyecek ve eşya tedarik etmek için çalışmıştır.⁶⁶⁷

Çalışmalarını Bursa Kızılay binasındaki merkezde sürdüren dernek, 1941 yılının Temmuz ayında yaklaşık 50 kadının katılımıyla toplantı gerçekleştirmiştir. İkinci Başkan Zehra Caner, derneğin çalışmalarını ulusal ve uluslararası anlamda özellikle insanlık için yürüttüğünün altını çizerek, özellikle genç kadınların derneğin çalışmalarına katılmaları yönünde bir çağrı yapmış ve ardından milli savunmaya yönelik hasta bakıcı kursunun açılışı gerçekleştirilmiştir. Kadınların milli savunma alanında ön plana çıkmasını teşvik eden Hastabakıcı Hemşireler Kursu, teorik derslerini Bursa Kız Öğretmen okulunda yürütmüş ve uygulamalı derslerini de Çekirge askeri hastanesinde yapmıştır.⁶⁶⁸

Yürüttüğü faaliyetlerde özellikle Bursa'daki yoksul ailelerin ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgilenen kurum, CHP parti ocakları aracılığıyla muhtaç, fakirlikle boğuşan yeni doğum yapmış kadınları tespit etmiştir.⁶⁶⁹ Yardıma muhtaç, yoksul ve eşi olmayan kadınlara yönelik yapılan bu çalışmalar, kent halkının büyük takdirini kazanmıştır. Ayrıca Cemiyet, hamilelere de yardımda bulunarak doğumlarında ebe bulunmasını sağlamış ve yeni doğum yapan annelerin bebeklerine de iki takım kundak göndermiştir.⁶⁷⁰ Bu süreçte geçimini koyun otlatarak sağlayan kişilere koyun başına 25 kuruş yardım yapılması kararı alınmıştır. Bunun yanında, yardıma muhtaç ailelerin çalışarak geçimlerini kazanmaları için 40 tezgâhlı bir üretimhane açılmasına karar verilmiştir. İlgili makam ve kuruluşlar

666. "Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Bursa Şubesi Açıldı," *Açıkses*, 28 Mayıs 1941.

667. "Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Faaliyeti," *Açıkses*, 28 Haziran 1941.

668. "Yardım Sevenler Cemiyeti Faaliyetini Hızlandırdı," *Açıkses*, 2 Temmuz 1941.

669. "Yardım Sevenler Cemiyeti," *Açıkses*, 12 Temmuz 1941.

670. "Yardıma Muhtaç Ailelere Geniş Mikyasta Yardım Yapılıyor," *Açıkses*, 16 Ağustos 1941.

ile kurulan temasın ardından dokuma tezgâhlarının çalışmaya başlaması için iktisat müdürlüğünden iplik talep edilmiştir.⁶⁷¹

1941 yılının sonunda yaklaşan bayram dolayısıyla 30 kadar yoksul çocuğa yeni elbise yardımı yapılarak 20 çocuğa da ayakkabı alınmıştır. Yine yoksul ailelerin çocuklarına, eğitim ihtiyaçlarında kullanılmak üzere İl Eğitim Müdürlüğü ile irtibat kurularak ücretsiz kitap verilmesi sağlanmış ve öğrencilerin eğitim giderlerinde kullanılmak üzere bir miktar da para bağışı yapılmıştır.⁶⁷² Ayrıca bu süreçte orduda görev yapan askerlere kışlık giyecek toplamak için başlatılan kampanya Kızılay cemiyeti ile yapılan iş birliği sonucu daha da genişleyerek devam ettirilmiştir. 1941 yılının sonunda tamamlanan kampanya ile yünleri cemiyet üyeleri tarafından temin edilen 64 kazak Kızılay merkezine teslim edilmiştir.⁶⁷³ Ayrıca kendini iyice hissettiren kış mevsiminde kentteki ihtiyaç sahibi ailelere odun ve kömür gibi yakacak yardımında bulunulmuştur.⁶⁷⁴ Bunların yanında Cemiyet, yardım toplamak ve kamuoyunun ilgisini çekebilmek noktasında konser ve eğlence gibi etkinlikler de düzenlemiştir. İlki 1941 yılının sonunda Çelik Palas Otelinde yapılmış, kurumun özverili çalışmaları, Bursa'nın önde gelen iş adamı ve tüccarlarının ilgisi ile karşılanmıştır.⁶⁷⁵

Kurumun ikinci kongresi, 9 Şubat 1942 tarihinde gerçekleştirilirken sunulan yıllık faaliyet raporunda 77 ihtiyaç sahibine giyecek, 100'den fazla öğrenciye kitap, 50 yoksul kadının çocukları için bebek kundağı ve eşya yardımında bulunulduğu ve hastalara ilaç temin edildiği açıklanmıştır. Fakat kongrede yapılan yardımların dağınkılığı konusuna dikkat çekilmiş, yardımların toplu ve düzenli bir biçimde yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁶⁷⁶ 1943 yılına gelindiğinde, 28 Şubat tarihinde cemiyetin üçüncü kongresi yapılmış, yine sunulan faaliyet raporuna göre; 55 yoksul vatandaşa maddi yardımda bulunulmuş, 24 aileye bebek kundağı, 50 öğrenciye giyecek, 30 çocuğa

671. "Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Güzel Bir Teşebbüsü," *Açıkses*, 8 Ekim 1941.

672. "Yardım Sevenler Cemiyetinde Faaliyet," *Açıkses*, 5 Kasım 1941.

673. "Yardım Sevenler Cemiyeti Askerlerimiz İçin 64 Kazak Ördü," *Bursa*, 14 Ocak 1942.

674. "Yardım Sevenler Cemiyetinde Faaliyet", *Açıkses*, 26 Kasım 1941.

675. "Yardım Sevenler Cemiyeti'nin Konseri Çok Samimi ve Çok Neşeli Oldu," *Açıkses*, 17 Aralık 1941.

676. "Yardım Sevenler Cemiyeti Yıllık Kongresi Dün Yapıldı," *Açıkses*, 10 Şubat 1942.

ayakkabı temin edilmiştir. Ayrıca, Bursa ve Ankara Liselerinde okumakta olan iki öğrencinin eğitim masrafları karşılanarak 300 lira bağışlanırken, Çocuk Esirgeme Kurumuna da 200 lira yardımda bulunulmuştur.⁶⁷⁷

Bu süreçte derneğin yaptığı toplantılarda; yardımların sürekliliğinin sağlanması için, kuruma gelir temin edebilmek üzerine tartışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum, derneğin tüm çalışmalarına karşın, Bursa yerelinde muhtaç ve yoksul kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yetersiz kaldığı hakkında fikir edinmemizi sağlayabilmektedir. Bu doğrultuda kurumun başkanı Mümtaz Ergin'in, Ant Gazetesinde kaleme aldığı yazı ile sosyal yardım konusuna dikkat çekerek, Bursalıları cemiyete daha çok bağış yapmaya çağırdığı görülmektedir. Ergin, kişiler arasında yapılan tek tek para yardımlarının toplumdaki yoksulluk sorununu ortadan kaldırmadığını belirtiyor, kurulduğu tarihten itibaren birçok çalışma ve faaliyet gerçekleştirerek ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunan, Yardım Sevenler Cemiyetinin tüm çabalarına karşın birçok muhtaca yardım elini uzatamadığına değiniyordu. Devamla, Bursalılardan Cemiyete destek olup toplumdaki yoksul ve muhtaç ailelere ulaşmalarını isteyerek, Bursalıların sosyal bilincini artırmayı amaçlayan Ergin, yoksul ailelerin ihtiyaçlarının ancak birlikte hareket edilerek ortadan kaldırılabilceğini ifade ediyordu.⁶⁷⁸

Bu bağlamda cemiyet, ihtiyaç sahibi ve muhtaçlara yardım toplamak için eğlence ve etkinlikler düzenlemeyi sürdürüyordu. Geliri, Adapazarı felaketzedelerine gönderilmek üzere 1943 Temmuz'unda Bursa Valisi Fazlı Güleç himayesi ile yine Çelik Palas Otelinde yapılan 'garden parti'de, caz müzik çalacak orkestra İstanbul'dan getirilmiş ve eşya piyngosu da düzenlenmişti. Cemiyet bu piyango için Bursa esnafının büyük desteğini görmüş, bu sayede çok sayıda bağış toplanmıştı. Bursa Halkevi Kılıçkalkan ekibinin de gösteride bulunduğu toplantıda, kentin Belediye başkanı Edip Rüştü Akyürek başta olmak üzere pek çok önemli sima da yer almış, Bursa Belediyesi'nin ulaşım için dört otobüs tahsis etmesiyle geniş bir katılım gerçekleşmişti.⁶⁷⁹ İlerleyen süreçte Cemiyet bu

677. "Yardım Sevenler Cemiyetinin Kongresi Çok Samimi Oldu," *Bursa*, 2 Mart 1943.

678. Mümtaz Ergin, "Yardım Sevenler Cemiyeti ve Sosyal Yardım Meselesi," *Ant*, 2 Ocak 1945.

679 "Yardım Sevenler Cemiyetinin Garden Partisi," *Bursa*, 2 Temmuz 1943; 6 Temmuz 1943.

gibi etkinliklerini sürdürmüş ve 1944'te de bir 'garden parti' düzenleyerek yardım toplamıştır.⁶⁸⁰

1945'in Şubat ayına gelindiğinde kurumun, Bursa Valisi Fazlı Güleç ve Bursa Belediye Başkanının da katılım gerçekleştirdiği yıllık kongresinde, Sabiha Atlı'nın yeni idare heyeti başkanı seçilmesinin yanında bir yıllık faaliyet raporu sunularak, hesap ve bilançolar onaylanmıştır.⁶⁸¹ Bu süreçte cemiyet tarafından yapılan yardımların artırılarak sürdürülmesi amaçlanıyordu. Bursalılardan toplanacak yardımlarla daha fazla muhtaca ulaşmak hedefindeki cemiyet, 1946 yılı ocak ayında yeni yıla girerken başlattığı kent halkına zarflar dağıtarak yoksullara gönüllerinden kopan miktar kadar yardım etmeleri yönünde kampanya ile Bursalıları sosyal yardım konusunda teşvik etmiştir.⁶⁸²

II. Dünya Savaşı yıllarında ülkemizin içinde bulunduğu tüm yetersiz koşullara rağmen Bursa yerelinde, yoksul, fakir ve muhtaçlara ulaşan Yardım Sevenler Cemiyeti, kentte sosyal yardım konusunda bir bilincin oluşmasını sağlayarak toplumsal dayanışmayı teşvik etmiştir. İlerleyen süreçte savaş sonrasındaki dönemde de çalışmalarını sürdüren ve yardım faaliyetlerini devam ettiren cemiyet, Bursa yerelinde günümüzde de "Türkiye Yardım Sevenler Derneği Bursa Şubesi" adı ile etkindir.⁶⁸³

3.4.2. Kızılay

Kızılay, II. Dünya Savaşı sürecinin etkisiyle toplumda artan yoksulluk karşısında fakir ve muhtaç ailelere çeşitli sosyal yardım kampanyalarıyla destek olmuş ve bu dönemde çalışmalarını artırmıştır. Bu dönemde, toplumda yoksul ailelerde kendini gösteren açlık ve yetersiz beslenme gibi sorunlar ile mücadele noktasında pek çok ilde aş ocakları açılmıştır. Diğer yandan, fakir ailelere giyecek ve para yardımı da yapılarak savaşın

680 "Yardım Sevenlerin Garden Partisi Güzel Oldu," *Bursa*, 4 Temmuz 1944.

681 "Yardım Sevenler Cemiyeti Kongresi," *Bursa*, 6 Şubat 1945.

682 "Yardım Sevenler Kurumunun Zarfları," *Bursa*, 4 Ocak 1946.

683. TYSD Bursa Şubesi Tarihçesi, Türkiye Yardım Sevenler Derneği Bursa Şubesi, Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2021, <http://bursa.tysd.org/hakkimizda/bursa-subesi/sube-tarihcesi.html>.

ortaya çıkardığı sosyal çöküntüyü hafifletmek amaçlanmıştır. Kızılay kurumunun Bursa Şubesi de bu dönemde üzerine düşen görevi yerine getirmek için öz verili bir biçimde çalışmış, kent yerelinde sosyal yardım konusunda bir kamuoyu oluşması için çeşitli yardım kampanyaları düzenleyerek, muhtaç bireylere ve yoksul ailelere yardım götürülmesini sağlamıştır.

1941 yılının Mart ayında gerçekleştirdiği genel kongresinde Kızılay Bursa şubesi, bir yıl içerisindeki faaliyetlerini özetlemiştir. Sunulan rapora göre, öncelikle 1939 yılında gerçekleşen Erzincan depremi mağdurlarına iâşe sağlanması için özen ve titizlikle çalışılmış ve önemli miktarda yardım yapılmıştır. Böylece toplumda sosyal dayanışmanın pekişmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan Bursa Şubesi, 1940 yılı içerisinde 45.448 lira toplamış ve bu meblağın 1600 lirasını Tütün üreticileri tarafından bağışlanmıştır. Kongre gündeminde yer alan önemli başlıklardan biri de üye sayısının artırılması olmuş, 1939 yılından itibaren üye sayısının 2 katı artış gösterdiği ifade edilmiştir. Ordudaki askerlere kıyışlık kıyafet toplanması için başlatılan kampanyada, merkeze bağlı köylerden yapılan yardımlarla 16.143 parça giyecek eşya sağlanmış ve toplanan 5.120 lira para yardımı da genel merkeze aktarılmıştır. Ordudaki eksiklerin tamamlanması için 600 silecek havlu ve 17.000 el havlusu satın alınarak genel merkeze gönderilmiştir.⁶⁸⁴

Diğer yandan Bursa Şubesi yerelde yangın, sel vb. felaketler sebebiyle evsiz kalan köylülerin evlerinin onarılmasını sağlayacak para yardımında bulunmuştur. Karacabey ve Mustafakemalpaşa'da yaşanan sel felaketlerinde evsiz kalarak mağdur duruma düşen ailelere, Mustafakemalpaşa Şubesi aracılığıyla 1200 lira, Karacabey'e de yine bu ilçede bulunan şube aracılığıyla 800 lira yardım yapılmıştır. Yapılan toplantıda 1941 yılı için şubenin bütçesi 13.100 lira olarak belirlenmiş ve kuruma daha fazla gelir sağlanabilmesi için üye sayısının artırılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Hayat pahalılığı nedeniyle sıradan ailelerin temin ve tedarik etmesinin gittikçe zorlaştığı ekmek, et vb. temel gıda

684. "Kızılay Şubemizin Dün Akşamki Kongresi," *Açıkses*, 5 Mart 1941.

maddelerine ulaşım için aş evlerinin açılmasının gerekliliği kongrede gündeme gelen diğer önemli başlıklardan olmuştur.⁶⁸⁵

Sosyal yardım kampanyalarına ve Kızılay'ın yardım faaliyetlerinin önemine ilişkin propaganda afişleri hazırlanarak, özellikle Kızılay haftalarında, kent merkezinde büyük binalarda ve dükkân vitrinlerinde Kızılay'ın önemini vurgulayan resimler asılıyordu. Bursa Halkevi de bu çalışmalara destekte bulunarak Kızılay ile ilgili konferanslar düzenliyordu.⁶⁸⁶ Ayrıca yerel basında Kızılay'a üye olmamış olan Bursalıların vakit kaybetmeksizin cemiyete üye olarak memleketin sosyal dayanışma davasına katkıda bulunmaları yönünde çağrılar yapılıyordu.⁶⁸⁷ Bu arada Bursalı iş adamları ve tüccarlar da kentteki yoksullara yardım edilmesi ve kışlık ihtiyaçlarının karşılanması için Kızılay Bursa şubesine 80 bin lira bağışta bulunuyordu.⁶⁸⁸

Ortaokul ve Liselerdeki yoksul öğrencilere yemek yardımı ve kentteki fakir ailelere yakacak yardımı Kızılay'ın bir kış mevsimindeki sıradan faaliyetleriydi. 1942 yılının kış aylarında orduda görev yapan askerler için kent gelinde yürütülen 3. kampanya ile köylerden 1234 çift çorap, 240 eldiven ve 1118 lira toplanmış, il merkezinden ise 308 çift çorap, 19 eldiven, 83 kazak ve 280 lira bağış yapılmıştı.⁶⁸⁹

1942'nin Kasım ayına gelindiğinde ise kurum, Bursalılardan toplanan 21.500 lira bağış ile kentteki yoksullara ve fakir ailelere sıcak yemek temin edebilmek için Ünlü Cadde yakınlarında bir aşevi açmıştır. Bu aşevinde yaklaşık 1200 yoksul vatandaşa hizmet edilebileceği öngörülmüyordu.⁶⁹⁰ Aşevinin yemek dağıtımının genişleyerek devam ettirilmesi için Bursalı hayırseverlerden ve kentin önde gelenlerinden bağışlar

685. "Kızılay Şubemizin Dün Akşamki Kongresi," *Açıkses*, 5 Mart 1941.

686. "Şehrimizde Kızılay Haftasına Başlanıyor," *Açıkses*, 8 Ekim 1941.

687. "Kızılay Haftası," *Açıkses*, 15 Kasım 1941.

688. "Hamiyetli Tüccarlarımızın Bursalılara Yardımı," *Açıkses*, 11 Kasım 1942.

689. "Kahramanlara Hediye," *Açıkses*, 14 Şubat 1942.

690. "Kızılay Bir Aşevi Açıyor," *Açıkses*, 21 Kasım 1942.

toplanmıştır.⁶⁹¹ Aşevi, 1943 yılında 2700 yoksul çocuğa sıcak yemek yardımı yapmış ve bu rakam 1944 yılında ise 3000'e yükselmiştir.⁶⁹² Kurumun 1944 yılında gerçekleştirilen yıllık kongresinde, Osman Nuri Bayatlı'nın yararlı ve özverili çalışmaları dolayısıyla aşevinin Bayatlı Aşevi olarak adlandırılması kararı alınmıştır. Bunun yanında aşevine Ankara'dan 15.000 liralık önemli bir bağış yapılmıştır.⁶⁹³

1943 yılında Bursa'da, kışın etkisini yoğun bir biçimde gösterdiği günlerde, kentteki bazı sanayi kuruluşlarının kapanması çok sayıda işçiyi mağdur duruma düşürmüştü, pek çok aile yoksulluk ve gıdasızlık ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Yaşanan bu sefalet karşısında Kızılay, yardım elini işçi ailelerine uzatarak destek olmuş ve gıda yardımında bulunmuştur. Diğer yandan kurum, Bursa'ya 19.12.1942 tarihinde 18 Bin ve 25.05.1943 tarihinde 5 Bin lira gönderilerek, 1943 yılının kış aylarında kullanılmak üzere toplamda 23.000 lira yardımda bulunmuş ve bunlara ek olarak 1944 yılında yaşanabilecek zorlu kış koşulları için de Bursa Belediyesine 15 Bin lira göndermişti.⁶⁹⁴ Bunun yanında kış aylarında gıdasızlık çeken ailelere un dağıtımında bulunmuştu.⁶⁹⁵

Kızılay'ın 1943'teki yıllık kongresi, Merinos Fabrikasının toplantı salonunda 1500'den fazla üye sayısıyla gerçekleştirilmişti. Yapılan görüşmelerde, yoksullar, felaketzedeler, hastalar ve öğrenciler ile kurumun mütemadiyen temasının devam ettirilmesi üzerinde durulmuş, sunulan faaliyet raporuna göre 1942 yılı boyunca 2500 yoksula yardım edilmiş, çocuklara 280 parça giyecek dağıtılmış, 90 çocuk sünnet ettirilmiştir. Yine yapılan gıda yardımlarıyla 1343 kişiye mısır unu dağıtılmış, Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerindeki selzedelere 500 ekmek ve temel gıda maddesi temin ederek 1045 lira yardımda bulunulmuştu.⁶⁹⁶

691. "Aşevlerine Teberrular Devam Ediyor," *Bursa*, 18 Haziran 1943.

692. "2700 Çocuğa Sıcak Yemek," *Bursa*, 7 Mayıs 1943.

693. "Kızılay Kongresi," *Ant*, 21 Kasım 1944; "Kızılaylılar Senelik Kongresini Yaptı," *Açıkses*, 22 Kasım 1944.

694. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

695. "Kızılay Fakirlere Un Tevziyatı Yapıyor," *Açıkses*, 2 Ocak 1943.

696. "Kızılay'ın Kongresi," *Bursa*, 9 Mart 1943.

Kongreyi takip eden yazarlara göre, savaşın neden olduğu ekonomik sıkıntılar ve bununla birlikte gelen yoksulluk, gıdasızlık, fakirlik gibi sorunlar karşısında toplumdaki muhtaç kişi sayısı gün geçtikçe daha da artıyordu. Bu durumda yardımların artırılması ve genişletilmesi gerekiyor, ancak bu yardımların sürdürülebilmesi için sosyal yardım kuruluşları yeterli finansmanı bulamıyorlardı. Sosyal yardım kurumlarının daha fazla gelire ihtiyacı vardı. Devlet bu kurumlar ile temas halinde ve onları teşvik eder bir tavırda olsa da devletin ulaşamadığı yerler mevcuttu. Bu nedenle sosyal yardım konusunda halk ve cemiyetler işbirliği yapmalıydı. Hatta Bursa'da faaliyet gösteren yardım cemiyetleri birlikte hareket ederek yardım çalışmalarını bir programa bağlayarak düzen içerisinde sürdürmeliydi.⁶⁹⁷

Dünyanın başından eksik olmayan türlü belalar karşısında Kızılay insanlığın yüksek ahlakını temsil ediyordu. Bu kurum, sosyal ahlak ve yardım değerlerini benimsemiş bireyleri etrafına toplayarak, toplumun işleyiş ve ahlak yapısını da düzenleme işlevine sahipti. Özellikle savaş ve doğal afet gibi zorlu zamanlarda vatandaşlara yardım elini uzatan Kızılay, kıymeti bilinmesi gereken ve etrafında daha fazla sayıda insanın olması gereken bir kurumdu. Bir birey ya da bir bireyin sahip olduğu güç, içinde yaşadığı toplumun gücü ile bağlantılı ve anlamlı olduğundan, her bireyin topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesi gerekiyordu. Bu konu, yaşanan ekonomik ve toplumsal buhran karşısında muhtaç vatandaşlar için hayati önem taşıyordu. Bu nedenle Kızılay, toplumda yer alan her birey için aslında güven anlamına geliyordu. Bursa'nın önde gelen simalarından Hulusi Köymen, bu ifadelerle Bursalıları Kızılay'a üye olup kuruma destek vermeye çağırıyordu.⁶⁹⁸

Dünyada savaşın devam ettiği günlerde, ülkemizde sosyal yardım anlamında önemli çalışmalar yürüterek muhtaçlara yardım elini uzatan Kızılay'ın, toplumdaki bireylerin yaptığı yardım ve bağışları organize ederek ihtiyaç sahiplerine ulaştırması, toplumun manevi birliğinin güçlenmesi adına büyük roldü. Bursa Milletvekili Zehra Budunç'a

697. Derviş Edesen, "Kızılay Kongresi Münasebetiyle," *Bursa*, 16 Mart 1943.

698. Hulusi Köymen, "Kızılay İçin Düşündüklerimiz," *Ant*, 24 Ekim 1944.

göre, kurumun düzenlediği sosyal yardım kampanyaları aracılığıyla toplumdaki her kesiminden vatandaşın birbirini anlaması, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın hız kazanması ve sosyolojik yapının güçlenmesi anlamına geliyordu. Diğer yandan özellikle kurum tarafından çocuklara yapılan sıcak yemek yardımı geleceğe yapılan bir yatırım niteliğindedir.⁶⁹⁹

Kurumun gerçekleştirdiği yıllık kongrelerine göre 1945 yılı bütçesi 50 bin lira olarak kabul edilmiştir.⁷⁰⁰ İlerleyen süreçte bütçe, yapılan yardımlarla 89.450 liraya yükselirken Savaşın sonuna yaklaşıldığı günlerde Bursa esnafı, muhtaç ve yoksullara yardım etmek için Kızılay'a 25 lira bağışta bulunuyordu. Özellikle bu dönemde Kızılay'a yapılan bireysel yardımlar çok büyük rakamlarda olmasalar bile, gazetelerde bağışı yapan kişinin kim olduğu açıklanarak yayınlanıyordu. Böylece yapılacak yardımların özendirilmesi ve toplumun teşvik edilmesi amaçlanıyordu.⁷⁰¹

3.4.3. Çocuk Esirgeme Kurumu Şubesi

Bu cemiyetin savaş yıllarında Muradiye, Altıparmak ve Setbaşı semtlerinde faaliyet gösteren yuvaları ve yine Muradiye'de bir kreşi bulunuyordu. 1941 yılında üye aidatları, yardımlar ve çeşitli kampanyalarla 13.077 lira bağış toplayan cemiyet, muhtaç çocukların korunmasına 10.950 lira harcama yaparken, 2.126 lirayı 1942 yılına devretmişti. Aynı yıl 440 çocuğa elbise, 447 çocuğa ayakkabı, 31 çocuğa çamaşır ve 13 çocuğa eğitim araç gereçleri sağlanmış, 56 çocuğun ilaç ve bakım ihtiyacına cevap verilmiş, 88 çocuğa eğitim masrafları için para yardımı yapılmış ve 13 çocuğun da tüm eğitim giderleri karşılanmıştı. Ayrıca kreşlerdeki 102 çocuğun sürekli bakımı sağlanmış, 21 çocuğa da 115 kg süt dağıtımı yapılmış, toplamda 66.869 kap sıcak yemek muhtaç aile ve çocuklara dağıtılmıştır. Bursalıların büyük bir ilgi gösterdiği cemiyet, özellikle yoksulluk nedeniyle eğitim hayatına devam edemeyen çocukların okul masraflarının karşılanması ve çocukların hem çalışıp hem de eğitim hayatlarına devam etmelerini sağlayacak çeşitli

699. Zehra Budunç, "Kızılay Haftası Münasebetiyle," *Ant*, 2 Kasım 1944.

700. "Kızılay'ın Kongresi," *Bursa*, 21 Kasım 1944.

701. "Bir Vatandaşın Kızılay'a Bağışı," *Bursa*, 18 Aralık 1945.

uygulamaların hayata geçirilmesi için çalışmalar yürütmüştür.⁷⁰² 1943 yılı kongresinde üye Malik Adalan'ın teklifiyle kurumun devletin yönetimi ve kontrolü altına alınarak resmi bir nitelik kazandırılması fikri gündeme gelmiş, ancak yapılan tartışmalar ardından teklif reddedilmiştir.⁷⁰³

Bu dönemde ülke nüfusu, devlet gücünün bir göstergesi olarak algılandığından, nüfusu artırmaya yönelik bir politika takip edilmiş ve geleceğin teminatı olan çocukların korunması da hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu konu yurttaşlar için vatan sevgisiyle eş değer görülmüştür. Çocuk yetiştirmek milli bir görev sayılmıştır. Çocukların beden ve zihnen sağlıklı, fikri gelişimini sağlamış bir birey olarak yetiştirilebilmesinin ancak sağlıklı ve mutlu bir aile ile mümkün olabileceği esas kabul edilmiştir. Bunun yanında ailenin, çocuğun büyüme ve gelişiminde yeterli ekonomik imkânlarla sahip olmasının gerekliliği ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla Çocuk Esirgeme Kurumu tam da bu aşamada devreye girmiş ve ekonomik darboğazın etkisini ağır bir biçimde hissettirdiği savaş yıllarında, muhtaç çocukların korunarak gözetilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda kurumun, Bursa'nın çeşitli semtlerinde faaliyet gösteren kreş ve yuvaları önemli bir rol üstlenmişti. Bu noktada ünlü gazeteci Musa Ataş, Bursa'daki fabrikaları, Büyük şehirlerde bulunan fabrikalar gibi, işçi ailelerin çocuklarının bakımı için kreş vb. kurumlar açmaya çağırmıştır.⁷⁰⁴

Bunun yanında Ataş, kurumun işlettiği kreşleri de ziyaret ederek izlenimlerini aktarmıştır. Kimsesiz ve evsiz çocuklar, yetimler, felaketzedeler bu kurumun çatısı altında koruma altına alınmıştır. Diğer yandan fabrikada çalışan işçi ailelerinin çocukları kurumun işlettiği kreşlerde bakılmaktadır. Akşamları ailesinin yanına giderken gündüzleri kurumun çatısı altında bakılan ve ihtiyaçları karşılanan bu çocuklar topluma yararlı bireyler olma yolunda yetiştiriliyorlardı. Kreşler, Bursalı hayırsever vatandaşların bağışları ile çalışmalarını artırıyordu. Kurumun işlettiği Muradiye kreşi, banyo,

702. "Bursa Çocuk Esirgeme Kurumu," *Bursa*, 13 Ocak 1942.

703. "Çocuk Esirgemenin Kongresi," *Bursa*, 9 Mart 1943.

704. Musa Ataş, "Çocuk ve Çocuk Esirgeme," *Bursa*, 19 Ekim 1943.

yatakhane, yemekhane ve revir gibi unsurları bünyesinde bulunduruyordu. Savaşın ortaya çıkardığı zorlu ve sıkıntılı sosyal-ekonomik yapının hâkim olduğu bu dönemde, babası askere gitmiş ya da ailesi fabrikada çalışmak zorunda olan muhtaç çocukların bakımı buralarda sağlanıyordu. Ancak kurumun yardımlarından daha fazla çocuğun yararlanması için daha fazla sayıda kreş açılması ve hatta kurumun çalışmalarına Darülaceze Cemiyetinin de katılması düşünülüyordu.⁷⁰⁵

Kurumun, bütçesi 1944 yılında 30 bin lira olarak belirlenmişti.⁷⁰⁶ Ertesi yıl yoğun bir çalışmanın yansıması Bursalı hayırseverlerin yardımları ve bağışları ile kurumun gelirleri 48.856 liraya ulaşmıştı. Bu dönemde kreşlerden biri kimsesiz çocuklara tahsis edilmişti. Bu kreşin kapasitesi yaklaşık 50 çocuğun bakımına müsaade ediyor, bu çocukların yemek ve giyim ihtiyaçlarının yanında tüm eğitim giderleri de kurum tarafından karşılanıyordu. İşletilen diğer iki kreş, yoksul işçi ailelerinin çocuklarının bakımına ayrılmıştı. Anneleri fabrikalarda çalışan ve gündüz bakımı yapılan çocukların sayısı günlük yaklaşık 145 oluyordu.⁷⁰⁷

Diğer yandan kurumun resmi çalışmalarının yanında ihtiyaçlarını karşıladığı çocuklar da bulunuyordu. Yaklaşık 1350 bebeğe süt yardımı yapılmıştı. Savaşın sonuna doğru kurum 1945 yılında aldığı karar ile Setbaşı semtinde bir Süt Damlası şubesi açacağını duyurmuştur. Burada iki yaşına kadar olan kimsesiz ve muhtaç çocukların ihtiyaçları karşılanacak ve yatılı bakımları da yapılacaktı.⁷⁰⁸ Bir yıl içerisinde gıda ihtiyacı karşılanan çocuk sayısı 8.967, giydirilen çocuk sayısı 2.354, süt yardımı yapılan 2.094, ilaç ve sağlık giderlerine yardım edilen çocuk sayısı ise 694 olurken, genel olarak yardımlar için de 623 lira harcama yapılmıştı.

705. Musa Atas, "Çocuk Esirgeme Kurumunun Şefkat Yuvalarında," *Bursa*, 3 Mart 1944.

706. "Çocuk Esirgemenin Kongresi," *Bursa*, 8 Şubat 1944.

707. "Bursa Çocuk Esirgeme Derneği Çalışmaları," *Ant*, 13 Şubat 1945.

708. "Şehrimizde Süt damlası Açılacak," *Ant*, 5 Haziran 1945.

Bunun yanında 1945 yılı kongresinde Muradiye’de hizmet veren kreşin bölümlerinin genişletilerek yenilenmesi kararı alındığını, 1945 yılı bütçesinin de oldukça yükseltilerek 76.000 lira olarak kabul edildiğini görmekteyiz.⁷⁰⁹ Yine 1945 yılında kurumun Muradiye semtinde yatılı olarak bakılan kimsesiz çocukların giyim eşyası ihtiyaçlarının karşılanması için Bursa'daki Terziler Cemiyeti devreye girerek, 30 takım elbisenin dikimini ücretsiz bir biçimde karşılamış ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile birlikte hareket etmiştir.⁷¹⁰ Bunun yanında kurum, gelirleri kimsesiz çocuklara bağışlanmak üzere serbest güreş ve bisiklet yarışı gibi çeşitli sportif etkinlikler düzenlenmiştir.⁷¹¹

3.4.4. Darülacezeye Yardım Cemiyeti

1943 yılında Bursa Belediyesi Bünyesinde kurulan Darülacezeye Yardım Cemiyeti, Belediye Başkanı Edip Rüştü Akyürek'in başkanlığını yaptığı bir toplantı ile kurulmuştur. Bursa'nın önde gelen önemli simalarının üyesi olduğu bu cemiyetin amacı, kentte bulunan yoksul ve kimsesizlere yardım etmek ve bu amaçla Belediyenin yaptıracığı Darülaceze binalarının yapımı üzerine çalışmak olmuştur. Bu cemiyet, kentte sosyal yardım bilincinin yükselmesini sağlayan kuruluşlardan olmuştur.⁷¹²

Cemiyet, ana tüzüğünün 7 Ocak 1944 tarihinde kentin resmî gazetesi olan Bursa'da yayınlanmasıyla resmen kurulmuştur.⁷¹³ Cemiyetin amacı, yoksul ve kimsesiz vatandaşların sığındığı darülacezenin gelirlerini artırarak hizmet alanının genişletilmesini sağlamak, ihtiyaç sahibi, hasta ve düşkün kimselere yardım elini uzatmak, bu kişileri yeteneklerine göre darülacezeye bağlı iş alanlarına yönlendirerek bunları topluma kazandırmak olmuştur.⁷¹⁴

709. “Çocuk Esirgeme Kurumunun Bir Yıllık Çalışmaları,” *Bursa*, 16 Şubat 1945.

710. “Çocuk Esirgemenin Terziler Cemiyetine Açık Teşekkürü,” *Açıkses*, 9 Haziran 1945.

711. “Çocuk Esirgeme Gelirine Yapılan Serbest Güreşler ve Bisiklet Yarışları,” *Ant*, 6 Kasım 1945.

712. “Darülaceze Yardım Cemiyetinin Toplantısı,” *Bursa*, 31 Aralık 1943.

713. “Darülacezeye Yardım Cemiyeti Ana Nizamnamesi,” *Bursa*, 7 Ocak 1944.

714. Darülacezeye Yardım Cemiyeti Ana Nizamnamesi (Bursa: Vilayet Matbaası, 1944), 1-3; Cemiyetin 20 kişiden oluşan kurucu üyeleri arasında kentin önde gelen önemli simaları bulunuyordu: Bursa Belediye Başkanı Edip Rüştü Akyürek, Muhittin Dinçsoy, Fazıl Erman, Selim Süter, Hasan Alkoç, İhsan İpeker, Turgut Karatal, Abdül Tüter, Sait Ete, İhsan Demirören, Şefik Lütfi Başman, Kemal

Bursa Belediyesi tarafından kısıtlı bir bütçe ile çalışan yoksul evini daha büyük ve modern bir tesis haline getirmeyi amaçlayan cemiyet, kurulacak tesislerin bünyesinde çeşitli zanaat ve ziraat bölümlerinin de olması tasarlanmış, bu sayede kurumda bakımı sağlanacak kimselerin yararlı bireyler olarak toplumda yer almalarının sağlanması hedeflenmiştir. Bu tesislerin inşası ve kurulması için yer ve uygun arazi belirleme çalışmaları gerçekleştirilmiş, bu faaliyet Bursa kamuoyunda da büyük ilgi görek kentin sosyal yardım alanındaki dinamizmine katkıda bulunmuştur. Öyle ki, üye sayısı günden güne artarken, kentin ilçelerinden ve hatta İstanbul'dan üye kayıtları yapılmıştır.⁷¹⁵

Yoksul, muhtaç ve kimsesiz vatandaşlara daha verimli bir hizmet sunmak amacıyla, belediyenin çalışmalarında etkin bir rol üstlenerek destek olan kurum, Belediyenin kentte inşa etmeyi planladığı yeni yoksullar evinin yaptırabilmesi için İnegöl yolu üzerinde 100 dönümlük bir arsa satın almış ve 18.000 lira bağışta bulunmuştur.⁷¹⁶ Burası büyük bir çiftlik haline getirilecek, yardım için Belediyeye başvuran tüm muhtaç vatandaşlara kabiliyet ve ustalıklarına göre iş verilerek, topluma yararlı bireyler haline gelmeleri sağlanacaktı.⁷¹⁷

Derneğin ilk yıllık kongresi, 1 Aralık 1944 tarihinde yapılmış ve sunulan yıllık faaliyet raporuna göre derneğin geliri 15.261 lira olarak belirlenmişti. Bu meblağın 1.506 lirası üyelerin aidatlarından toplanırken, kalan 13.755 lira genel olarak yapılan bağışlardan elde edilmişti.⁷¹⁸ İlerleyen süreçte Cemiyet, Bakanlar Kurulunun 12 Kasım 1945 tarihli ve 3/3311 sayılı kararıyla cemiyetler Kanununun 37. maddesine göre genel menfaatlere yararlı derneklerden ilan edilmiştir.⁷¹⁹

Ziya Demirel, Ekrem Erkmen, Salahattin Karacagil, Cezbi Mete, Mehmet Sabit Tütner, İsmail Hakkı Dikencik, Tahir Ertuğrul Yetmen, Kemal Caner, Mehmet Tahir İpekçi, Ali Üner, Muhittin Ersop, İhsan Celal Antel.

715. "Yeni Darülaceze Nasıl Olacak," *Bursa*, 28 Ocak 1944.

716. "Darülacezeye Yardım Derneğinin Belediyeye Bağışı," *Ant*, 11 Ağustos 1945.

717. Mehmet Kerse, "Sosyal Yardım Derdimiz," *Ant*, 10 Mayıs 1945.

718. "Yoksul Evine Yardım Cemiyeti Toplantısı," *Ant*, 16 Aralık 1945.

719. 3311/3 Sayılı Bursa Darülaceze'ye Yardım Derneği'nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılmasına Dair Karar, T.C. R.G. (26 Kasım 1945): 6164.

3.4.5. Yoksul Talebelere Yardım Cemiyeti

Bursa Valisi Fazlı Güleç'in himayesi altında kurulan cemiyet, 3 Ocak 1945 tarihli *Açıkses Gazetesi*'nde yayınlanan tüzük ile çalışmalarına başlamış, amaçlarını ve çalışma alanlarını şunlar olarak belirlemiştir: yoksulluk sebebiyle eğitim hayatına gidememiş çocukların elinden tutarak, bunların okula başlamasını sağlamak ve eğitim masraflarını karşılayarak, onların memlekete yararlı bireyler haline gelmelerini sağlamak, okula devam eden ancak yokluk ve fakirlik sebebiyle güçlük çeken öğrencilerin eğitim giderlerini ödemek, geleceğin ve milletin garantisi olan yeni nesillerin layık oldukları biçimde desteklenerek yetiştirilmesini ve devletin, toplumun kalkınmasında rol sahibi olan bireyler haline gelmelerini sağlamak. Bu doğrultuda Bursalı yoksul öğrencilere yardımda bulunarak bunlara sahip çıkmak ve yiyecek, tedavi gibi ihtiyaçlarını karşılayarak onları eğitim hayatlarının sonuna kadar cemiyetin koruması altında tutmak hedeflenmiştir. Bununla birlikte Bursa'da yaşayan her Bursalı cemiyetin doğal üyesi sayılmıştır.⁷²⁰

Cemiyet, kuruluş tarihten itibaren faaliyetlerini hızla gerçekleştirerek kent yerinde aktif ve etkili olmaya önem vermiş, çalışmalarını sistemli ve düzenli bir biçimde yürütmüştür. Diğer yandan üye sayısını artırmak noktasında *Açıkses Gazetesi* sahibi Dr. Münir Halil Erem'in kaleme aldığı kamuoyunun ilgisini çekmeye yönelik teşvik edici yazılarıyla açık desteğini görmüştür.⁷²¹

Erem yazılarında şunlara yer veriyordu; zeki ve yetenekli gençlerin, yoksulluk ve imkânsızlık nedeniyle topluma ve millete kazandırılmasının sağlanması, ulusal olduğu kadar sosyal ve kültürel bir görevin yerine getirilmesi anlamına geliyordu. Bir milletin yükselmesinin kaynağı bilim ve kültür alanının gelişmesi ile sağlanacağından yoksul öğrencilere yardım görevini üstlenen bu oluşuma destek olmak, toplumdaki her bireyin üzerine düşen bir görevdi. Yoksul ailelerin zeki ve yetenekli çocukları, yaşam şartları sebebiyle yok olup gitmemeli, vatana ve millete kazandırılmalıydı. Bu amaç ile yola çıkan

720. "Yoksul Talebeye Yardım Cemiyetinin Kuruluş Sebepleri," *Açıkses*, 3 Ocak 1945.

721. Münir Halil Erem, "Yoksul Talebeye Yardım," *Açıkses*, 17 Şubat 1945.

cemiyet, kentin önde gelen iş adamları, tüccarları ve gelir seviyesi yüksek kimselerinin desteğini alarak koruması altına aldığı öğrencilerin yüksek eğitimlerini tamamlayana kadar yanında olmayı amaçlıyordu. Kentin entelektüel kesiminin takdiri ve desteğini kazanan bu cemiyete tüm Bursalılar üye olmaya çağırılıyordu.⁷²²

Diğer yandan cemiyetin yardım toplamak amacıyla zaman zaman etkinlikler de düzenlediğini görmekteyiz. Bu amaçla, Eylül 1945'te Çelik Palas Otelinde bir 'garden parti' verilerek katılımcıların derneğe bağış yapması sağlanmıştır.⁷²³

3.4.6. Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesi

Savaşın tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'nin de ekonomik yapısını bütünüyle etkilemesi ile, toplumda geniş kitlelerin maruz kaldığı fakirlik ve yoksulluk karşısında Halkevleri de özellikle sosyal yardım komiteleri aracılığıyla faaliyette bulunuyordu. Kimsesiz çocuklar, yoksul aileler ve bakıma muhtaç yaşlılara yardım elini uzatarak, bu kesimlerin verdiği büyük hayat mücadelesine destek olmak bu kurumların başlıca amacı olmuştur.⁷²⁴

Halkevi Bursa şubesi bu amaç doğrultusunda çalışmalarını gerçekleştirmiş, özellikle yerelde sosyal yardım alanında etkin olan Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Yardım Sevenler Cemiyeti gibi kuruluşlarla temas halinde olarak bu kurumların yardım faaliyetlerini desteklemiştir. 1932 yılındaki kuruluşundan itibaren Bursa'da etkin bir biçimde çalışan Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesinin çalışmaları, II. Dünya Savaşının beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal bunalım ile daha da hızlanmıştır.

Kurum, bu bağlamdaki çalışmalarını planlı, düzenli ve sistematik bir biçimde yürüterek, Bursalılar üzerinde sosyal yardım konusunda bir bilinç yaratmayı amaçlamış ve ihtiyaç

722. Münir Halil Erem, "Yoksul Talebeye Yardım Cemiyeti Münasebetiyle," *Açıkses*, 6 Ocak 1945.

723. "Yoksul Öğrenciye Yardım Derneği Garden Partisi," *Açıkses*, 12 Eylül 1945.

724 "Bursa Halkevinin Bir Yıllık Çalışmaları," *Uludağ*, S. 26 (Mart 1940): 71-72.

duyulan her alanda kentteki ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmayı hedeflemiştir. Kurum, hasta ve engellilere hizmet sunmak, okuma çağındakilerin eğitim masraflarının karşılanması, öksüz ve yetimlere destek olarak yetenek ve kabiliyetlerine göre bunları çalışma alanlarına yönlendirmek için çalışmıştır. Haftanın bir gününü yardım günü ilan eden komite, bünyesinde yoğun bir işçi nüfusu barındıran Bursa'nın bu kesimi için bir yardım sandığı kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Halkevi Sosyal Yardım Komitesi, yürüttüğü faaliyetlerle özellikle bir sosyal sorun niteliğinde olan dilencilik yaygınlaşmasının önüne geçmeye çalışmıştır.⁷²⁵

Muhtaç ailelere gıda yardımı yapılması, yoksulların giyim ihtiyaçlarının karşılanması, çocukların eğitim giderlerinin karşılanması gibi pek çok çalışması olan Sosyal Yardım Komitesi, bu çalışmalarını sürdürebilmek noktasında kendisine gelir kaynağı yaratmak durumunda kaldığından, Bursa merkezinde bir sinemanın işletilmesi ve İstanbul Şehir Tiyatrosu Bاندosu'nun kentte bir gösteri düzenlemesi gibi etkinliklerin hasılatını yardım çalışmalarında kullanmıştır. Diğer yandan 1938 yılında, içinde 10 Bin eşyanın yer aldığı bir eşya piyangosu düzenlenerek, bu etkinlikten yaklaşık 540 lira elde edilmiştir. Sosyal Yardım Komitesi, ihtiyaç sahiplerine iş bulmak ve onları toplum hayatına kazandırmayı da hedefleyerek bu yolda faaliyetler gerçekleştirmiş ve böyle kişilere yetenek ve becerileri doğrultusunda iş bulmuştur. Diğer yandan kentte evlenme çağında olup yoksulluk nedeniyle evlenemeyen çiftlerin de evlenmesini sağlamış ve bu şekilde 6 çiftin ev sahibi olmalarına yardımcı olmuştur.⁷²⁶ Diğer yandan ihtiyaç sahibi kesimlerin sağlık alanında da yardımına koşan komite, kentteki doktorlarla anlaşarak parasız muayene günleri düzenlemiş ve 3.015 çocuğun diş muayenesi yanında ailelerinin de sağlık sorunlarının giderilmesine çalışılmıştır.⁷²⁷

725. CHP On Beşinci Yıl Kitabı, 148.

726. Ibid., 150.

727. Ibid., 149.

Yıl	Diş Muayenesi / Tedavisi	Diş ve KBB* Muayenesi / Tedavisi	KBB* Muayenesi/ Tedavisi	Cilt Muayenesi / Tedavisi
1938	3.015 (İlkokul Öğrencisi)			
1940	122			
1941 (Kasım Ayına Kadar)	406	105	26	
1941 Aralık – 1942 Aralık	1204		42	
1943	873		20	57

Tablo 17. Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesi tarafından sunulan sağlık yardımları (1938-1943)⁷²⁸ *KBB: Kulak, Burun ve Boğaz.

Kent yerelinde etkili olan bulaşıcı salgın hastalıklar konusunda da çalışmalar gerçekleştiren kurum, sıtma, verem ve zührevi hastalıklar alanında konferanslar vererek halkın bu alanda bilinçlendirilmesine çalıştığı, gibi bu hastalıklarla mücadeleye de önem vermiştir. Bu doğrultuda Bursa Verem Dispanseri ile işbirliği yapan Bursa Halkevi, verem hastalarına yardım temini için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile temas kurarak, kentteki verem hastalarının tedavisinde kullanılmak üzere, hesabına 5 Bin liranın aktarılmasını sağlamıştır.⁷²⁹

1940'ta ihtiyaç sahibi öğrencilerin çeşitli eğitim ihtiyaçları 200 lira ile karşılanmış, Halkevi resim atölyesinden mezun, güzel sanatlar akademisinde okuyan başarılı bir öğrenciye aylık 10 lira yardım temin edilmiş, yine başarı sıralamasına giren 4 öğrencinin gıda ve barınma masrafları karşılanmış, İlkokullarda yardıma ihtiyacı olan muhtaç çocuklara İl Eğitim Müdürlüğü ile iş birliği yapılarak yardım bulunmasına çalışılmış, İlkokul öğrencilerine ücretsiz yararlı filmler izletilmiştir. Bunun yanında kimsesiz çocukların barınma ihtiyacı için Çocuk Esirgeme Kurumu ile iş birliği yapılarak, kimsesiz çocuklar yurdunun açılması için de çalışmalar yürütülmüştür. Bu dönemde kent yerelinde

728. Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, 165-168.

729. "Sağlık Bakanlığı Halkevimize 5000 Lira Gönderdi," *Ant*, 10 Mayıs 1945.

etkin bir biçimde yardım çalışmalarını sürdüren Kızılay ve Yardım Sevenler Kurumu ile iş birliği yapılarak, Bursalıların desteğiyle, sınırda görev yapan askerlere malzeme temini ve yardımı sağlanmıştır. Kentteki hasta ve muhtaç vatandaşlara kış mevsimi için bir miktar para yardımı yapılırken, 122 kişinin de dış tedavisi ücretsiz olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kurum, Bursa'nın kurtuluş tarihi olan 11 Eylül'de kutlamalar için bir balo düzenleyerek bu etkinlikten elde edilen gelirlerin Sosyal Yardım Komitesi'ne devredilerek yardım faaliyetlerinde kullanılmasını sağlamıştır.⁷³⁰

1943 yılında kentteki 81 yoksula çeşitli para yardımı yapılırken, 13 ortaokul ve lise öğrencisinin eğitim giderlerinin sürekli olarak karşılanması temin edilmiştir. Çalışmalar kapsamında verilen sağlık hizmetleriyle 623 kişinin tedavi edilmesi sağlanmıştır. Yirmi dokuz kimsesiz çocuğa giyim eşyası bağışlanmış, kimsesiz bir çocuk, Çocuk Esirgeme Kurumuna yerleştirilirken öksüz ve yetim iki çocuğun da eğitim masraflarının yine bu kurum tarafından karşılanması temin edilmiştir.⁷³¹

730. "Bursa Halkevi Komitelerinin Altı Aylık Faaliyetleri," *Uludağ*, S. 31 (Kasım 1941): 40.

731. "Halkevi Sosyal Yardım Komitesinin Faaliyeti," *Bursa*, 9 Şubat 1943.

4. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA TOPLUMSAL YAŞAM

4.1. Kent Nüfusunun Yapısı

4.1.1. Bursa Nüfusunun Genel Özellikleri

1927 yılında Türkiye nüfusu, 13.648.270 olarak kaydedildi. Bu rakamın Cumhuriyetin kurulması sonrasında gerçekleşen çeşitli nüfus hareketlerini de içerdği unutulmamalıdır. 1935 yılına gelindiğinde nüfus, 16.158.018'a yükselmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin nüfus artış hızının yaklaşık %21 olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında söz konusu süreçte anavatana yapılan göçlerin etkisi de mevcuttur. 1940 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise Türkiye'nin nüfusu 17.820.950'ye ulaşarak yine bir artış göstermiştir. Söz konusu tablonun ortaya çıkmasında 1939 yılında 208.000'lik nüfusuyla anavatana katılan Hatay'ın payı gözden kaçırılmamalıdır. Yine bu süreçte 120.000 göçmen ülkeye giriş yapmış, buna rağmen beş yıllık süreçte doğal nüfus artış hızı yaklaşık %19,6 ile bir gerileme gerçekleştirmiştir.⁷³²

Dünya üzerinde II. Büyük savaşın etkili olduğu 1940-1945 periyoduna gelindiğinde ise nüfus artış oranı %10,6'ya düşmüşse de Türkiye nüfusu 1945 itibariyle 18.790.174'ü bulmuştur.⁷³³ Bu dönemde herhangi bir göç hareketi yaşanmamış olmasına rağmen savaş durumunun yarattığı çeşitli koşullar söz konusu tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁷³⁴

Türkiye savaş yılları boyunca tarafsız kalmış olsa da savaşın askeri ve siyasal baskısını üzerinde hissetmiş, savaş süresince ilan ettiği seferberlikle topladığı bir milyondan fazla

732. Figen Karadayı, "Population Growth in Turkey," *The Population of Turkey* (Ankara: The Institute of Population Studies Hacettepe University, 1974), 11.

733. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı (Ankara: DİE Matbaası, 1963), 7.

734. Karadayı, "Population Growth in Turkey," 13.

askeri sınırlarında bulundurmıştır. Bu durum ekonomik açıdan pek çok sıkıntının yaşanmasına sebep olduğu gibi nüfus gücünün de zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Özellikle savaş yılları boyunca Türk toplumunun maruz kaldığı sosyal ve ekonomik problemler nüfus konusunu ülkenin geleceği noktasında önlem alınması gereken bir dava olarak karşımıza çıkarmıştır. Bu bağlamda nüfusun artırılması gerekliliği, Türkiye'nin önde gelen politikalarından bir tanesi olmuştur. Bu konunun sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler ile bağlantılı olarak düşünülmesi dolayısıyla ülke nüfusunu artırmak ve bu yolda engel teşkil eden unsurları ortadan kaldırmak öncelikli hedef olmuştur.⁷³⁵

Diğer yandan ülke nüfusu 1935 ve 1940 yıllarında cinsiyet oranları açısından değerlendirildiğinde söz konusu dönemde kadınların sayıca erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Kadın erkek oranı 1935'te %50,9 iken 1940 yılında %50,1'e düşmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşının erkek nüfus üzerindeki etkisi unutulmamalıdır. Erkek nüfusun yıllık ortalama artış oranı daha fazla olmasına rağmen, 1935'te %26,1 olan bu oran 1940'a gelindiğinde %21,5'e gerilemiştir.⁷³⁶ Demografik bakımdan kadın nüfusunun fazlalığı nüfus denkleminin bozulması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

1939-1945 yılları arasında Bursa yereli açısından irdelendiğinde ise; 1935 yılında 442.760 olan nüfusun 1940 yılına gelindiğinde %4,3'lük bir artış ile 461.648'e ulaştığı, II. Dünya Savaşı sonunda gerçekleştirilen 1945 tarihli nüfus sayımında ise %6,5 artarak 491.899'a yükseldiği görülmektedir. Bu doğrultuda 1935-1945 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte Bursa nüfusunun artış oranının toplamda %11,1 olduğu görülmektedir.⁷³⁷ Bu anlamda kent nüfusu sürekli bir artış içerisinde olmuştur. Söz konusu nüfus toplamını cinsiyetler açısından değerlendirdiğimizde aynı yıl itibarıyla erkeklerin Bursa nüfusunun %49,3'ünü oluştururken kadınların oranının %50,7 olduğu dikkati çekmektedir.⁷³⁸ Bu

735. Ratip Yüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri*, (Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944), 153.

736. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (Ankara: DİE, 1950), 3.

737. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı (İstanbul: DİE, 1961), 6

738. 1945 Nüfus Sayımı, 122.

doğrultuda Türkiye genelinde olduğu gibi kent yerelinde de nüfusun cinsiyetler dengesinde bir bozulmanın olduğu görülebilmektedir. İlerleyen süreçte bu durum kent yerelinde çeşitli sosyal problemleri beraberinde getirecektir.

Diğer yandan iktisadi açıdan pek çok gelişmiş imkânı bünyesinde barındıran, yüzyıllardır önemli bir ekonomik merkez olan Bursa, savaş yıllarında da bu özelliğini koruyarak rağbet gören ve nüfusun yoğun olduğu bir kent konumunda olmuştur. Bu açıdan savaş öncesinde olduğu gibi savaş sonu dönemde de özellikle 1935-1945 tarihleri arasında Bursa'da nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Bilhassa 1945 yılında kentin nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasının neredeyse iki katına ulaşmasında, kentte faaliyete geçen devlet fabrikalarının ve sanayi alanındaki gelişimin yanında, vilayet sınırlarında gerçekleşen değişimin de payı olduğu ifade edilmelidir.

Yıllar	Vilayetin Yüzölçümü	Bursa	Türkiye
1935	13.565	33	21
1940	13.580	34	23
1945	9.959	49	24

Tablo 18. Bursa'da Nüfus Yoğunluğu (1935-1945)⁷³⁹

1939-1945 yıllarında tarafsızlığını ilan etmiş olan Türkiye'nin bu süreçte maruz kaldığı sosyal ve ekonomik koşulların Bursa yerelinde de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kent genel nüfus görünüşü açısından değerlendirildiğinde, savaş yılları boyunca nüfusun arttığı, hatta kentte nüfus yoğunluğunun Türkiye geneli üzerinde olduğu ifade edilebilirse de bu yıllarda yerelde nüfusun doğal artış hızının düştüğü ve hatta nüfus artış hızının

739. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, *Bursa Vilayetinin İktisadi Bünyesi ve Gelişme İmkanları Hakkında Ön Proje* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü, 1962), 9.

Türkiye ortalamasının altında kaldığı dikkat çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴⁰

Yıllar	Bursa-Doğum Oranı	Türkiye Doğum Oranı
1935	650,8	785,8
1945	499,7	606,0

Tablo 19. 1935-1945 Bursa ve Türkiye Geneline Doğum Oranları. (Binde)⁷⁴¹

Bursa yerinde doğum oranının azalmasında, söz konusu süreçte etkili olan yaşam koşulları gözden kaçırılmamalıdır. Bu dönemde özellikle istihdam imkânları dolayısıyla diğer illerden alınan göç ile kent nüfusunun artışının ortalama doğum oranının azalması sonucunu da ortaya çıkardığını da ifade edebiliriz. Dolayısıyla düşük doğum oranı kırsaldaki fazla nüfusun, imalat ve hizmet sektörlerinde iş bulmak için şehirlere göç etmesiyle de açıklanabilir. Bursa'nın nüfus artışına etki eden ikinci unsur, göç hareketleridir. Bursa'da doğmuş olup, sayım sırasında kentte ikamet edenlerin toplam nüfusa oranı 1935'te %77,5 ve 1945'te %78,7'dir. Yine 1935 yılında Bursa doğumlu olmayan %22,5'in 5,1'i diğer kentlerde, 17,4'ü yabancı ülkelerde doğmuştur. 1945 açısından değerlendirildiğinde ise Bursa'da doğmamış olan %21,3'ün 6,9'u başka kentlerde, 14,4'ü farklı ülkelerde doğmuştur.

Yıllar	Bursa Yereli		Diğer Kentler		Yabancı Ülkeler	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1935	343.344	77,5	22.475	5,1	76.941	17,4
1945	387.139	78,7	34.091	6,9	70.669	14,4

Tablo 20. 1935-1945 Yılları Arasında Doğum Yeri İtibariyle Bursa Nüfusu⁷⁴²

1945'te Bursa dışında doğan erkek sayısının kadınlardan fazla olduğu da dikkati çekmektedir. Bu durum ekonomik açıdan Bursa'nın özellikle iş göçü alan bir kent

740. Ercan Dülgeroğlu, *Bursa'nın Ekonomik Bünyesi*, (Bursa: Bursa Ticaret Odası Yayınları, 1975), 11.

741. *Bursa Vilayetine İktisadi Bünyesi*, 10.

742. *Ibid.*, 11.

olduğunun göstergesi niteliğindedir. Buraya çalışmak için gelen erkeklerin daha sonra ailelerini de getirmeleri ya da aileleri ile kente yerleşmeleri söz konusu olmuştur.⁷⁴³

Diğer ülkelerde doğan ve Bursa’da ikamet eden kişilere yani göçmenlere ilişkin veriler değerlendirildiğinde ise 1945’te kadın ve erkek göçmenlerin sayısı birbirine yakın görünürken ilerleyen aşamada erkek göçmenlerin sayısında düşüş görülmektedir. Bu verilerden erkek göçmenlerin ekonomik durumu daha elverişli olan bölgeleri tercih ettiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla savaş sonu dönemde Bursa’nın sahip olduğu ekonomik olarak aktif ve girişimci nüfusunun bir kısmını kaybettiği yorumunu yapabilmek mümkündür.⁷⁴⁴

Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında Bursa nüfusunun önemli bir kısmının kentte yaşadığı görülmektedir. Bu oran 1945’te Türkiye genelinde %25, Bursa’da %31 olmuştur.⁷⁴⁵ Bursa çok eski ve yerleşmiş bir ticaret ve sanayi merkezi durumundadır. Söz konusu ekonomik merkez olma durumu iş gücü ve sermaye üzerinde etkili olarak bunların dönem Bursa’sına çekilmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle bu yıllarda Bursa’da kentte yaşayan nüfus, yurt ortalamasından daha üst seviyede yer almıştır.⁷⁴⁶ Savaş yıllarına yönelik genel bir ekonomik değerlendirme yapıldığında Türkiye’nin halen bir tarım ülkesi konumunda bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla dönem Türkiye’sinin nüfus miktarı içerisinde kırsalda yaşayan nüfus oranının yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yıl	Kent		Köy	
1945	154.727	%31,4	337.172	%68,6

Tablo 21. Bursa’da Kent ve Köy Nüfusu⁷⁴⁷

743. *Bursa Vilayetinin İktisadi Bünyesi*, 12.

744. *Ibid.*, 13.

745. *Ibid.*

746. *Ibid.*

747. *Bursa Vilayetinin İktisadi Bünyesi*, 28.

Yukarıdaki tablo Bursa yereli açısından irdelendiğinde ise savaşın sona erdiği 1945 yılı itibariyle köyde yaşayan nüfus oranının %68,6 olduğu görülmektedir. Döneme ilişkin koşullar içerisinde bu durum Türkiye geneliyle uyumlu bir paralellik göstermektedir. Söz konusu yıllarda Bursa her ne kadar sanayi, ticaret ve hizmet sektörünün gelişmiş olduğu bir kent konumundaysa da taze sebze ve meyveciliğin yanında diğer tarımsal ürünlerin de yetiştirildiği bir tarım merkezi konumunda da olmuştur. Bu bağlamda aşağıda verilen tablodan elde edilen veriler ile 1945 yılı itibariyle Bursa'nın köy ve kent nüfusu hakkında çeşitli yorumlar yapabilmek mümkündür.

Bursa / İlçe	Merkez Nüfusu	Bucak ve Köyler
Merkez	86.021	75.060
Gemlik	7.112	16.035
İnegöl	14.910	44.433
İznik	2.975	16.949
Karacabey	11.105	31.308
Mudanya	5.678	14.921
M. Kemalpaşa	15.016	44.430
Orhaneli	1.439	46.395
Orhangazi	3.204	17.167
Yenişehir	7.345	29.825
Toplam	154.805	336.523

Tablo 22. 1945 Nüfus Sayımına Göre Bursa Merkez ve İlçelerinde Nüfus Durumu⁷⁴⁸

Buna göre merkez de dâhil olmak üzere tüm ilçelerde kırsalda yaşayan nüfus miktarının fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan özellikle İnegöl, Mustafakemalpaşa ve Karacabey gibi tarımsal üretimin temel ekonomik etkinlik olarak öne çıktığı ilçelerde ve dağ ilçesi olarak anılan Orhaneli'de kırsal nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir.⁷⁴⁹

Diğer yandan ele alınan yıllarda gerçekleştirilen 1940 yılı nüfus sayımına göre Bursa merkez ilçesinde yer alan 765 köyün ortalama nüfusu 419'dur. Bu köylerdeki nüfus

748. 1942-1945 İstatistik Yıllığı (İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1946), 89.

749. 1942-1945 İstatistik Yıllığı, 89.

yoğunluğu ortalamasının ise 17,8 olduğu görülmektedir.⁷⁵⁰ Bu köylerden 71 tanesinin nüfusu 150 kişiden az olduğundan söz konusu köylerde köy kanunu uygulanmamıştır.⁷⁵¹ Aynı yıllarda başkent Ankara'da nüfus yoğunluğu 12'iken, Anadolu'daki köylerde ortalama 9 kişiye kadar düşüyordu.⁷⁵² Söz konusu yıllarda köylerde var olan sağlıksız koşullar ve özellikle çocuk ölümlerinin fazlalığı, kırsalda doğum oranı yüksek olmasına rağmen köylerde nüfus ortalamasını düşüren bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.⁷⁵³ Diğer yandan bu durum köylerde nüfusa ilişkin verilerin kesin olarak saptanamamasına da sebep olmuştur.⁷⁵⁴

Erken Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımından itibaren, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süreçte Türkiye, çeşitli nüfus hareketlerini bünyesinde barındırmıştır. Bu dönemde Hatay'ın anavatanına katılması ve ülkeye göçmenlerin yaptığı girişler gibi gelişmelere rağmen, savaş koşulları nüfusun üzerinde etkili olmuş ve nüfus artışı bir düşüş eğilimi göstermiştir. Ancak buna rağmen ele alınan dönemde Bursa nüfusu sürekli bir artış içerisinde olmuştur.

Günümüzde olduğu gibi söz konusu yıllarda da Bursa, iktisadi açıdan önemli bir merkez konumunda olduğundan savaş öncesi ve sonrasında nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Bu yıllarda yine savaşın etkisiyle kentteki doğum oranı düşmüşse de kentteki nüfus yoğunluğunun yüksek olması şehirde var olan istihdam olanaklarından kaynaklanan göç ile açıklanabilir. Diğer yandan bu dönemde

750. Ibid., 109.

751. *Bursa Köy Belleteni*, (Bursa: İl Basımevi, 1939), 29.

752. Niyazi Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Neşriyatı, 1942), 22

753. İhsan Ekin, "Köy Kalkınmasında Köy Sağlığı," *Demet*, No 12 (Aralık 1944): 369-371; Bu konuyu Demet dergisinde kaleme aldığı yazısında gündeme getiren İhsan Ekin, Köy sağlığının nüfus üzerindeki etkisine şu satırlarla dikkat çekmiştir: "Köylerimizin birçoğunun bugünkü durumu orta hatta ilk çağları hatırlatacak biçimdedir. 18 Milyon nüfusumuzun %80'inin 50 bine yakın köylerde oturduğu da göz önünde tutulursa yapılacak çalışmaların büyüklüğü daha iyi vurgulanmış olur. Ulus sağlığı nüfus siyasetinin ve bu da istiklalin ana sütunlarından birini teşkil eder. Yani geniş halk kitlesinin sağlığına yöneltilecek önlemler ve alınacak tedbirlerin sonuçları milli geleceğimizin sağlam bir garantisini teşkil edecektir."

754. Yüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri*, 79; Savaş yıllarında köylerde yaşayan nüfus Türkiye nüfusunun yaklaşık 4'te 3'ünü oluşturuyordu. Ancak köylerin çoğu yoksul ve sağlık imkânlarından yoksundu. Dolayısıyla köylerde çocuk ölümleri, kentlere oranla daha fazlaydı.

Bursa nüfusunun önemli bir kısmı kentte yaşıyor olsa da kırsalda ve köylerde var olan nüfus miktarı, Bursa Ovası'nda temel ekonomik etkinliğin tarım olduğunu gösterir niteliktedir.

4.1.2. II. Dünya Savaşı Döneminde Takip Edilen Nüfus Politikalarının Bursa Üzerindeki Etkisi

1939-1945 yılları boyunca Türkiye'nin savaş tehdidi nedeniyle seferberlik altında bulundurduğu asker sayısının çokluğu, ekonomik açıdan çeşitli sıkıntıların yaşanmasına sebep olduğu gibi nüfus gücünün de zayıflaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ülkenin nüfusu servet ve güç kaynağı olarak görüldüğünden nüfusun artırılması konusu, Türkiye'nin önde gelen politika ve sorunlarından bir tanesi olmuştur. Konunun sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler ile bağlantılı olarak düşünülmesi dolayısıyla ülke nüfusunu hem miktar hem de kalite açısından geliştirmek ve bu yolda engel teşkil eden unsurları ortadan kaldırmak öncelikli hedef olarak belirlenmiştir.⁷⁵⁵

Savaş yıllarında devam eden artışa rağmen Türkiye nüfusunun bu dönemde düşüş eğilimi gösterdiği daha önce ifade edilmişti. Bu durumun ortaya çıkmasında doğum artış hızının azalmasının yanında evlenme ve boşanma gibi nüfus gelişiminde payı olan hareketlerin de etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de takip edilen siyasal ve ekonomik politikalar, sosyal yaşamı pek çok alanda etkilemiştir. Bunların başında nüfus ile doğrudan ilişkili olan evlenme olgusu da bulunmaktadır. Döneme ilişkin veriler ele alındığında söz konusu süreçte yapılan evlilik sayısında yaşanan azalma dikkat çekicidir.⁷⁵⁶

1935-1940 tarihleri arasındaki beş yıllık süreçte Türkiye genelindeki toplam evlenme akdi sayısı 13.268 iken, 1945 yılına gelindiğinde bu rakam 8.760'a gerilemiştir. Döneme

755. Yüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri*,153.

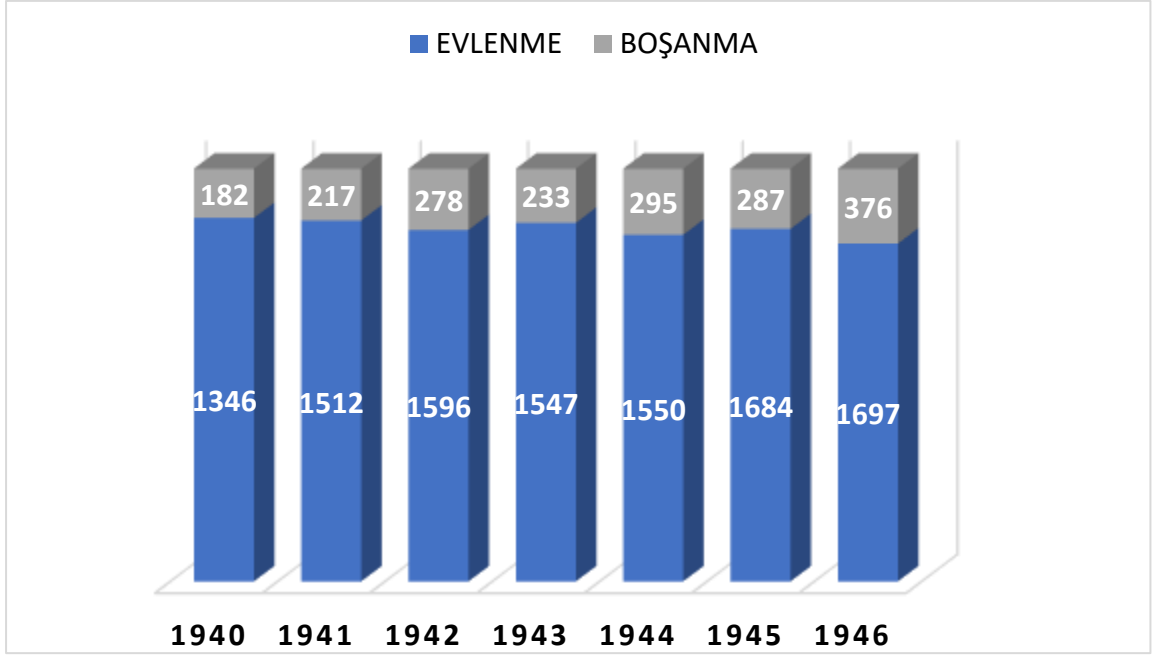
756. Yüceuluğ, *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri*,153.

ilişkin verilerin isabetli bir biçimde değerlendirilebilmesi noktasında bu döneme dair evlenme istatistiklerinin köy muhtarlarının kayıtlarını içermediği, dolayısıyla bu rakamların yalnızca il ve ilçe merkezlerindeki evlenme akitlerine dair verileri ortaya koyduğu gözden kaçırılmamalıdır. Diğer yandan söz konusu dönemde boşanma sayılarının da yükselme içerisinde olduğu ve bu durumun evlilik akdi alanında var olan tabloyu tamamladığı görülmektedir. 1935'ten itibaren ele alınan beş yıllık süreç içerisinde Türkiye genelinde boşanma sayısı 1670'lik bir artış ile 2357'den 4027'ye yükselirken 1945 yılına gelindiğinde bu rakam 2160 vaka artışı ile 6187'ye çıkmıştır. Söz konusu süreç Bursa yereli açısından irdelendiğinde 1935-1940 yılları arasındaki süreçte Bursa ili ve ilçelerindeki toplam evlenme akdi 6.889 iken 1940 yılından itibaren savaş sonuna kadar ele alınan dönemde evlenme sayıları 2.697'lik bir artış ile toplamda 9.586'ya ulaşmıştır. Buna göre yerelde evlenmeye ilişkin veriler 1942 yılına kadar artış göstermiş ancak en üst seviyeye 1946'da ulaşmıştır.⁷⁵⁷

Diğer yandan yerel veriler boşanma açısından ele alındığında rakamlar her zaman evlenen çift sayısından düşük olmuşsa da boşanmaya ilişkin verilerin kendi içerisinde dalgalanmalar barındırdığı görülmektedir. Buna göre 1935-1940 yılları arasında Bursa'da boşanan çift sayısı 1.139 iken 1946 yılına gelindiğinde aradan geçen süreçte bu rakamın toplamda 547'lik bir artış ile 1.686'ya ulaştığı görülmektedir. Evlenmelerin yüksek bir seviyede olduğu 1942 yılında Bursa'da boşanmalara ilişkin vakalar da artış içerisinde girmiştir. Bu verilerin en yüksek seviyesine 376 boşanma vakası ile 1946 yılında ulaştığı görülmektedir.⁷⁵⁸

757. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Evlenme İstatistikleri 1932-1958 (Ankara: DİE, 1960), 5-6.

758. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Boşanma İstatistikleri 1932-1958 (Ankara: DİE, 1960), 4-5.

Şekil 4. 1939-1944 Yılları Arasında Bursa'da Evlenme ve Boşanma Oranları

Savaş yıllarında evlenmeye ilişkin rakamların düşük görülmesinde ve boşanma vakalarının artışında bu süreçte ülke içerisinde var olan geçim sıkıntısı, yoksulluk gibi faktörlerin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu dönemde sosyal yapıdaki bozukluk ve yaşanan toplumsal sıkıntıların da ön plana çıktığı görülmektedir. Bursa, söz konusu olduğunda bu alandaki tablo, Marmara bölgesinde etkili bir yayım ağına sahip olan Nilüfer Dergisi'nin "Kim Karaborsada?" başlığıyla okuyucuları arasında yaptığı anket ile gözler önüne serilmiştir. Böylece savaş yıllarında genç kızlar ile genç erkeklerin evlenmeye ilişkin sıkıntı ve endişeleri de dikkat çekici bir biçimde ortaya konulmuştur. Nilüfer Dergisi'nin açtığı anket ile sadece erkeklerin karaborsada olduğu ve evlenmek isteyen genç kızların kendilerine eş bulamadığı ileri sürülmeğe de ankete katılan genç erkeklerin tam tersini iddia ettiği ve evlenme konusundaki sıkıntılarını aşağıdaki satırlar ile dile getirdikleri görülmektedir.⁷⁵⁹

759. "Kim Karaborsada?," *Nilüfer*, S. 7 (Kasım 1945): 6.

“Hâlbuki asıl karaborsada olanlar kızlardır. Şimdiki kızların çoğu iyi bir koca bulmak arzusu ile mühendis veya doktordan aşağı inmiyorlar. Biraz parası az olsa, bu kadar para ile üst baş bile alınmaz diye burun kıvrıyorlar. Doğrusu, birçok gençler böyle düşünce karşısında kaldıkları için evlenmekten vaz geçiyorlar. Hele esnafın az kazançlı olanları ile elinin emeğiyle geçinenlere pek iltifat edilmemektedir. Mütevazı gençler kendilerine uygun eş ararlar, buna razı olan kızı bulurlarsa derhal evlenirler.”⁷⁶⁰

Diğer yandan bu dönemde savaşın ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz sonuçlarına bağlı olarak ortaya çıkan, sosyal ve toplumsal sıkıntıların aile kurumunu da etkisi altına aldığı söylemek mümkündür. Gençler arasında evlenme oranının azalması ve çiftler arasında geçim derdine bağlı olarak boşanmaların artmasının en önemli sonucu aile kurumu üzerinde yarattığı sarsılma olmuştur. Türk toplumunda ailelerin dağılmasıyla toplum içerisinde evsiz ve kimsesiz çocukların sayısı da artmış, bu durum sokak çocukları sorununu gündeme getirmiştir. Savaş yıllarında, yoksulluk nedeniyle sokağa terk edilen yeni doğmuş bebeklerin sayısı artmış, bu dönemde özellikle eşleri askerde veya uzakta olan fakir kadınların başka bir erkekle yaşama davranışı ön plana çıkmıştır. Böylece toplumda yaşanan evlilik dışı ilişkilerin sayısında da yükselmeler olmuştur. Bu türden ilişkiler sonucu dünyaya gelen çocuklar ise ortada kalmışlardır.⁷⁶¹

Bu yıllarda devletin benimsediği nüfus politikaları gereğince çocuklar, bir ülkenin kalkınmasında güç kaynağı ve ülke geleceğinin garantisi olarak görülmektedir. Bu sorun Türkiye genelinde yayım yapan ulusal gazetelerce gündeme getirilmiştir. Bursa'nın yerel gazeteleri ve yayım organlarını da harekete geçmiştir. Ülke genelinde olduğu gibi yerelde de kendini gösteren bu önemli sorun hakkında gazete ve dergilerde bu konu sıklıkla ve önemle gündeme getirilmiştir.

760. “Kim Karaborsada?,” 6.

761. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 463.

“Yarın Pazar” gazetesinde yazdığı yazıda “Sokak Çocukları” sorununu ele alan yazar Hayri Gürmen, bu alanda Bursa’da var olan tabloyu gözler önüne sermektedir. Çocuk konusunun ülke için en önde gelen konu olduğunu dile getiren Gürmen, bu konuda maddi, manevi dikkatle ve titizlikle hareket edilmesinin önemine şu satırlar ile dikkat çekmiştir:

“Milli varlığımızı korumak, bugün sahada ne ekmişsek yarı onu biçeceğimizi düşünmek ve çocuğun kafasını, kolunu ona göre belirlemeliyiz. Çok çocuk yetiştirmek, yetişen çocukları yaşatmak, bunun için de bilgili olmak lazımdır. Çocuğu maddi hastalıklara olduğu kadar manevi hastalıklara karşı da dayanıklı yetiştirmek lazımdır.”⁷⁶²

Yazısına devam eden satırlarda Gürmen, “Biz bu dava üzerinde tam bir hassaslıkla durabiliyor muyuz?” sorusunu gündeme getirerek savaşın Türk ailesi üzerinde ortaya çıkardığı etkiyi ve buna bağlı olarak Bursa’da gelişen tabloyu aşağıdaki şu satırlarla ayan beyan gözler önüne sermektedir:

“Gördüğümüz ve duyduğumuz hikâyelere bakılırsa bu soruya müspet cevap vermek imkânını bulamayız. Özellikle II. Dünya Savaşının halk kitleleri üzerinde yarattığı yıkıcı etki ve yaşama zorluklarının aileler üzerinde yaptığı baskı ve ruh bozukluğu kumarlı, içkili âlemler, çaylı, danslı gece hayatları, sinema ve kabul günleri gibi hayat tarzları bu havaların içinde yaşayan çocuklara sağlık ve sağlam bir karakter vereceğine inananlardan değilim. ...Bu tarzdaki pek çoklarında çocuğun hareketine karşı ailenin gözü kapalıdır. Akşam okuldan eve dönen çocuk ya içki sofrası ile ya küfürlü şamatalı hatta bazen dayaklı aile kavgalarının seyircisidir. Çocuk yirmi dört saatte birçok manzaraların, iyi veya kötü olayların baskısı altında kalır.

762. Hayri Gürmen, “Çocuk Davası,” *Yarın Pazar*, 30 Kasım 1946.

Oturduğum evin karşısında bir manav var, rüzgârdan tentesi kopmuş, içinde bir sandık devrilmiş ve yere dökülen birkaç elma tente arasından görünüyor. İlkokuldan iki erkek çocuk hiç de tereddüt etmeden kapalı olan bu dükkândan birer elma alarak kaçtılar. Çok geçmeden iki çocuk daha geldi. Dükkânın önünde durdular epeyce müzakere ettiler. Bir tanesinin bu işe razı olmadığı anlaşılıyor. Fakat kötü niyetli olanı ağır bastı ve karşı olan nihayet arkadaşının çantasını alarak uzakta beklemek suretiyle suça ortaklığı kabul etti. Bereket versin o anda dükkânın sahibi geldi ve suç niyette kaldı. Gazetelerde okuduğumuz iki kardeş birleşip babalarını öldürmüş, On iki yaşında bir çocuk kavga sonunda arkadaşını yaralamış, en büyüğü on altı yaşlarında dokuz genç bir trenden kocasının yanından karısını kaldırmışlar... Bu gibi haberleri daha sıralamak mümkün Gece yaralarına kadar sokaklarda pek çok ahlaksızlık yapan, duvar diplerinde, ağaç kavuklarında yatan kimsesiz serseri çocuklar da ayrı bir konudur. Bütün bunlar cemiyetin omuzlarına yüklenen günahlardır. Ellerinden sigara düşmeyen sekiz yaşındaki çocukların, ayakta duramayacak kadar sarhoş olup caddelerde yalpalayarak gezen gençlerin bu acıklı durumundan hepimiz sorumluyuz.”⁷⁶³

Bununla birlikte savaş yıllarında ortaya çıkan “sokak çocukları” sorununun ortadan kaldırılması noktasında aile, mahalle ve okulun birbirini destekleyerek hareket etmesinin önemine dikkat çeken Gürmen, aksi takdirde ülke geleceğinin güvenlik altına alınamayacağını da ifade etmektedir.⁷⁶⁴

Diğer yandan Bursa yerelinin önde gelen isimlerinden olan Dr. Neşati Üster’in “Kimsesiz Çocuklar” sorununa o yıllarda tıp alanında Bursa’da yayın yapan “Klinik” dergisinde kaleme aldığı satırlarla değindiği görülmektedir. Bu konunun bir devlet sorunu olduğunu ifade eden Üster, bu durumda olan çocukların tümüyle okul çağına gelene kadar ilgilenmesi gereken kurumun “Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti” olduğunun altını

763. Hayri Gürmen, “Çocuk Davası,” *Yarın Pazar*, 30 Kasım 1946.

764. Ibid.

çizmiştir. Sadece hasta çocukların tedavi edilmesi değil, ülkede var olan tüm bakıma muhtaç çocuklar ile ilgili işlemlerin Bakanlığın görevi olduğunu vurgulayarak bunun için gerekirse yatılı ve yatsız kreşler ile çocuk yuvaları açarak okul yaşına kadar korunmaya muhtaç bütün çocuklara bu yardımı ulaştırmanın gerekliliğine dikkat çekmiştir.⁷⁶⁵

Ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de ortaya çıkan toplumsal bozulma ile kendisini gösteren “Sokak Çocukları” konusunu “Gençlere Ne Vermeliyiz, Onlardan Ne İstemeliyiz?” başlığıyla ele alarak gündeme taşıyan bir diğer isim de “Demet Dergisi” yazarı Sulhi Dönmezer olmuştur. Okumayı bırakarak okuldan ayrılan iki çocuğun dikkat çeken haline rastlayan Dönmezer, bu çocukların durumunu şöyle tasvir etmiştir:

“Okumayarak mektepten ayrılan iki çocuğun dikkatimi çeken halini bir misal olarak zikredeyim: Yaşları henüz 14-15 olan bu çocuklar okuldan çıkıp da beraber oyuna gidecekleri arkadaşlarını bekliyorlardı. Kasketini yan giymiş, iki elleri cebinde ağızlarındaki sigaralardan fabrika bacası gibi çıkan dumandan gözlerini büzüp açıyorlar... Bir saat sonra okuldan çıkacak talebenin karşılaşacağı ve beraber oynayacağı arkadaş budur.”⁷⁶⁶

Diğer yandan Dönmezer, “Sokak Çocukları” sorunun aynı zamanda okullarda okumakta olan çocuklar için de bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Bunun için, okullarda eğitime harcanan mesainin etkisiz hale gelmemesi ve verimli olabilmesi, ancak sokaklarda yaşayan çocuklara sahip çıkılması ile mümkündür. Bu konunun doğrudan doğruya devlet ve milletin birincil önceliğe sahip en önemli görevi olduğunu belirten Dönmezer, yapılacak en ufak bir ihmalin dahi, milletin psikolojisini bütünüyle olumsuz etkileyeceğine vurgu yaparak söz konusu toplumsal problemi irdelemiştir.⁷⁶⁷

765. Neşati Üster, “Çocuk Meselesi,” *Klinik*, N. 8 (Birinci Kanun 1943): 283-284.

766. Sulhi Dönmezer, “Gençlere Ne Vermeliyiz, Onlardan Ne İstemeliyiz?,” *Demet*, N. 9 (Şubat 1944): 4.

767. Ibid.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de toplumsal ve ekonomik koşullardan etkilenen çocuklar; Çocuk Esirgeme ve Darülaceze gibi kurumların varlığına rağmen bu kurumların maddi imkânlarının kısıtlı olması dolayısıyla devletin sunabileceği şartlardan mahrum kalmış ve dolayısıyla koruma altına alınamamıştır. Bu durum savaş süreci boyunca çözülemeyen “sokak çocukları” problemini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda “Kimsesiz, terkedilmiş ve anormal çocukların korunması hakkında” Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca hazırlanan kanun tasarısı ve bu tasarıya ilişkin olarak komisyonlar tarafından hazırlanan raporlar, 6 Şubat 1947 tarihinde TBMM’ye sunulmuştur.⁷⁶⁸

1948 yılına gelindiğinde söz konusu kanun tasarısına ilişkin tartışmaların, TBMM’deki görüşmelerle tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Ancak bu görüşmeler sırasında söz alan milletvekillerinin pek çoğu, özellikle tasarının birinci maddesi üzerinde durarak itiraz etmiştir. Bu konuda söz alan ve maddeye itiraz eden isimlerden birisi de Bursa Milletvekili Zehra Budunç olmuştur. Bu konunun ele alınarak tartışılmasında çok geç kalındığını ifade eden Budunç, bu maddeye yönelik itiraz ve uyarılarını şu biçimde dile getirmiştir:

“Bu iş çok büyük bir dâvadır. Arkadaşlar, ben senelerce hocalık ettim; kreşlerde, fabrikalarda çalıştım, bu mevzu benim için çok caziptir... Birinci madde o kadar nazaridir ki, şu yaşa kadar çocukla Millî Eğitim Bakanlığı, şu yaşa kadarla Sağlık Bakanlığı meşgul olacak deniyor. Fakat bunun içinde ancak 750 bin lira veriliyor. 750 bin lira vermek bu işi yapılmaz bir duruma getirmek demektir. 10 milyon lira tutarında bir parayı şöylece koymalı ve bir iş yapıyoruz demeli. Hiç olmazsa bu çocukları Sıhhat Bakanlığı alsın. Maruzatım bundan ibarettir.”⁷⁶⁹

768. TBMM Z.C. Dn. 8, C. 4, T.1, 7 Şubat 1947.

769. TBMM Z.C. Dn. 8, C.12, B. 66, 2 Haziran 1948; Bu maddenin içeriği şu biçimdedir: “Mahkemelerce korunma tedbirleri alınmasına karar verilen çocuklardan sıfır yaşından yedi yaşına kadar olanlarla anormal ve fena itiyatlar kazanmış bulunanların reşit oluncaya kadar korunması, gözetilmesi, bakım ve tedavisi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına, yedi yaşından yukarı normal çocuklarla sağır, dilsiz ve körlerin reşit oluncaya kadar gözetilmesi, korunması, bakımı, yetiştirilmesi, iş ve güç sahibi olacak hale getirilmesi ve okutulması Millî Eğitim Bakanlığına aittir.”

Söz konusu tasarının maddelerine yönelik tartışmaların sürdüğü ilerleyen aşamalarda, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu Başkanı Dr. Kemali Bayazıt'ın bu konu hakkındaki kanun tasarısının yeniden hazırlanması ve görüşülmesi yönündeki talebinin meclis başkanlığınca kabul edildiği görülmektedir.⁷⁷⁰ Bu dönemde kimsesiz ve terkedilmiş çocukların devlet korunması altına alınması ve yaşanan II. Dünya Savaşı süreciyle birlikte etkisi artan sokak çocukları probleminin çözümlenmesine yönelik çalışmalar, nihayet 1949 yılında 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesi ile sonuçlanmıştır.⁷⁷¹

4.2. Bursa'da İmar, Altyapı ve Ulaşım

4.2.1. Bursa'nın İmarı

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1933 yılından itibaren Ankara'nın imarına yönelik çalışmaları başlatması ile bu dönemde başta İstanbul olmak üzere, Türkiye'nin pek çok kentinde imar politikası çalışmaları takip edilmiştir. Bu doğrultuda "Bursa'nın İmarı" konusunu ele aldığımız süreç, 1930'lu yılların ortalarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Vali Şefik Soyer'in kente gelişinin ilk günlerinden itibaren önemli bir imar faaliyetinin başladığı, ilk olarak dönem Bursa'sının ana güzergâhları olan Bursa-Çekirge ve Bursa-Mudanya yollarında çeşitli asfaltlama çalışmalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmalarla amaçlanan, Bursa'nın kentsel gelişimini hızlandırmak ve kente gelen turist sayısının artmasını sağlamak olmuştur.⁷⁷²

İlerleyen aşamada kentin imar planının temelini oluşturacak raporun hazırlanması amacıyla Vali Şefik Soyer'in başkanlığında bir imar komisyonun toplandığı anlaşılmaktadır. Buna göre beş başlık olarak belirlenen raporun her başlığına dair bir alt çalışma grubu oluşturularak incelemeler başlatılmıştır.⁷⁷³ Ayrıca bu komisyonunun çalışmaları doğrultusunda kentin havadan fotoğraflarının çekilmesine de karar

770. TBMM Z.C. Dn. 8, C.12, B. 66, 2 Haziran 1948.

771. 5387 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun, T.C. R.G. (27 Mayıs 1949): 7217.

772. "Bursa'nın İmarı," *Açıkses*, 5 Mart 1938.

773. "İmar Komisyonu Toplandı," *Açıkses*, 3 Ağustos 1938.

verilmiştir. Bu çalışma için Bursa Belediyesi, yaklaşık iki bin lira bütçe ayırmış ve çalışmada İstanbul Belediyesi'nin kullandığı araç-gereçlerden yararlanılmıştır.⁷⁷⁴ Kentin hava fotoğraflarının çekilmesinde İstanbul'un da şehir planlamasında çalışmış olan Harita Yrb. Bahri Bozdağ görevlendirilmiş olup Harita Genel Direktörlüğü görevini de Korg. Sedat Doğruer yürütmüştür.⁷⁷⁵

Aralık 1938 tarihine gelindiğinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Başbakanlık Makamına gönderdiği yazıda, özellikle tarihi ve turistik bakımdan çok değerli olduğu düşünülen Bursa'nın imar planının bir an önce düzenlenmesi ve uygulamaya konulmasının öncelikli hedefler arasında olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁶ Bu yazı, ilerleyen günlerde imar planı görevinin -daha önce 1935 yılında Yalova'nın imar planının hazırlanması ve uygulanmasıyla da görevlendirilmiş olan- Mimar Henri Prost'a verilmesinde etkili olmuştur.⁷⁷⁷

1930'lu yıllardan itibaren başlayan şehircilik çalışmalarının hızlanması ile Bursa'da içlerinde Çelik Palas Oteli, Tayyare Sineması, İstiklal Okulu ve Merinos Fabrikası gibi kurumların yer aldığı çağdaş ve modern yapılar inşa edilmiştir. Şehir planında kent estetiğinin öne çıkarılması esasları üzerinde durulmuş ve yeni inşa edilecek yapıların özellikle anayollar üzerinde yer alması düşünülmüştür.⁷⁷⁸ Kentin imar çalışmaları sürecinde Mimar Prost, zaman zaman Bursa'ya gelerek yerinde incelemelerde bulunmuş ve kent yöneticileri ile görüşmüştür.⁷⁷⁹

774. "Şehrin İmarı," *Açıkses*, 17 Ağustos 1938.

775. "Yapılacak Şehir Planı," *Açıkses*, 24 Haziran 1939; "Belediye Meclisi Evvelki Gün Fevkalade Bir İçtima Yaptı," *Açıkses*, 26 Ağustos 1939; İlerleyen süreçte Bursa Belediye Meclisinin aldığı karar ile Bursa ve Uludağ'ı Havadan Fotoğraflayan haritacılar (görevlilere) başarıları dolayısıyla birer maaş ikramiye verilmesi uygun görülmüştür.

776. BCA, Fon: 30.10.0, Yer: 81.534.5.

777. BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 52.17.1; Seda Bayındır Uluskan, "Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları," *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, N. 48 (Ağustos 2007), 120; Mimar Henri Prost: 1874-1959 tarihleri arasında yaşamış olan Prost, Türkiye'den aldığı davet ile 1936 ve 1950 yılları arasında burada çalışmış, İstanbul başta olmak üzere Bursa'nın da imar planının hazırlanmasında etkili olmuştur.

778. "Şehir Planı ve Güzel Binalar," *Açıkses*, 7 Mart 1939.

779. "Prost," *Açıkses*, 8 Kasım 1939.

1941 yılında Mimar Prost'un "Şehir Planı" hakkında yaptığı açıklamada; "doğal güzellikleri ve tarihi mirasıyla dikkat çeken Bursa'nın dünyanın her tarafından turist çeken bir kent haline gelmesinin tasarlandığı" belirtilerek bu plana ilişkin temel esaslar şöyle sıralanmıştır:⁷⁸⁰

- Büyük ve ana caddelerin genişletilmesi.
- Turistik açıdan "Çelik Palas Oteli" merkez olmak üzere Çekirge semtinin tümünü kapsayan bir ılıca tedavi bölgesinin oluşturulması.
- Atatürk Stadyumunu da içerisinde bulunduran geniş bir alanın "Kültür Park" haline getirilmesi.
- Kent nüfusunun gelecekte daha da artacağı düşünülerek şehrin doğu ve batı yönlerinde genişlemesi.

Bu yıllarda Bursa Belediyesi, kentin elektrik sorununu çözebilmek amacıyla elektrik üretim tesisleri satın alarak önemli bir borç yükünün altına girmiş, dolayısıyla yerel imar çalışmaları da kesintiye uğramıştır. Bu durum 1941 yılında toplanan CHP vilayet kongresinde dile getirilmiş, "Bursa'nın yerel bütçe imkânlarının sınırlarını aşan bu sorunun devlet tarafından çözümlenmesi ve Mimar Prost tarafından hazırlanan imar planının devlet tarafından uygulanması" şeklindeki öneri, büyük kurultaya gönderilmek üzere hazırlanan kongre raporuna eklenmiştir.⁷⁸¹

Tüm girişimlere karşın, uzun süren savaş yıllarının ekonomik imkânsızlıkları içinde kalan Bursa, bu dönem boyunca kent olarak imar ve kalkınma açısından ulaşılmak istenen noktanın gerisinde kalmış ve gerekli adımları atamamıştır. Öyle ki, aynı sorun Ekim 1945'te Bursa Milletvekilleriyle Bursalıların, kentin sorunlarını tartışmak ve yerel kamuoyunun nabzını tutmak amacıyla bir araya geldikleri toplantıda gündeme gelmiş,

780. "Prof. Prost'un Plan Hakkında Verdiği İzahat," *Açıkses*, 22 Kasım 1941.

781. "CHP Vilayet Kongresi Dağıldı," *Açıkses*, 1 Ocak 1941.

kentin imarı alanında yaşanan ekonomik sıkıntı karşısında, devletin ekonomik desteği talep edilmiştir.⁷⁸²

Diğer yandan bu yıllarda Bursalılar tarafından bir dernek kurulması kararı alınmıştır.⁷⁸³ Bu dernek ile şehrin imar programını gerçekleştirmek ve bu alanda yapılan yardımların toplanarak organize edilmesiyle, kentin estetik gelişiminin desteklenmesini sağlamak amaçlanmıştır. Yardım derneğinin tüzüğünün hazırlanması ve kanuni işlemlerin tamamlanması noktasında Bursa Belediyesi'nin teşviki ön planda olmuş, bu konudaki çalışmalarda ise kentin modern araçlarla donatılmış bir banyo ve turist merkezi haline getirilmesi hedeflenmiştir.⁷⁸⁴ Bu doğrultuda "Bursa'nın Bayındırlığına Yardım Derneği", 1 Haziran 1945 tarihinde Bursa Valiliğinin izni ile resmen kurulmuştur. Bursa Belediyesi himayesinde oluşturulan bu derneğin idare heyeti üyeliklerinde de kentin önde gelen isimlerinin yer aldığı görülmektedir.⁷⁸⁵ Kurulan derneğin amaçları hazırlanan tüzükte şöyle sıralanmıştır:

- Belediye sınırları içinde ve onaylı bayındırlık plan ve programını kolaylaştırıcı, hızlandırıcı girişim ve yardım imkânı sağlamak.
- İlgili halkın kendi mahalle ve çevrelerinde bayındırlık plan ve program içinde yapma ve onarma işlerini hızlandırmak yolundaki dileklerini yerine getirmek için yapacakları bağışları kabul etmek, dileklere uyularak harcamayı sağlamak.
- Bursa'nın içme ve banyo suları bakımından doğal zenginliğinin modern bir su şehri anlamı içinde yeter yükseklikte yerini alabilmesi için gerekli tesisleri yapmayı sağlayacak ekonomik teşekküllerin kurulması.

782. "Milletvekilleri Halkı Dinledi," *Açıkses*, 10 Ekim 1945.

783. "Şehrimizin Bayındırlığı İçin Bir Dernek Kuruluyor," *Ant*, 24 Şubat 1945.

784. "Bursa'nın Bayındırlığına Yardım Derneği," *Ant*, 17 Nisan 1945.

785. "Bursa'nın Bayındırlığına Yardım Derneğinden," *Ant*, 14 Haziran 1945; İdare Heyetinde Yer Alan İsimler Şunlardır: İş Bankası Bursa Şubesi Müdürü Burhaneddin Türe, CHP Dördüncü Bucak Başkanı İsmail Hakkı Özenel, Tütün Tüccarı Hasan Alkoç, Tüccar Süreyya Ögünç, Diş Doktoru Adil Onar, Osmanlı Bankası Bursa Şubesi Müdürü: Cevat Girin, Belediye Üyelerinden Cevat Yurter.

- Uludağ'ın sağlık ve spor bakımından taşıdığı yüksek kıymetlerden hakkıyla faydalanmak için gerekli iktisadi kurumların oluşumuna yardım etmek.
- Bursa'nın turistik bakımdan en yeni örneklerle uyularak tanıtılması ve gelişmesini sağlayacak işler ve yapıların oluşumunu sağlamaya çalışmak.⁷⁸⁶

Erken Cumhuriyet yıllarında bir sanat ve tarih şehri olarak görülen Bursa, özellikle doğal güzelliği, kaplıcaları, kış ve dağ sporları açısından ön plana çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik de yapmış olan kent, 1940'lı yıllara kadar değişen dünya koşullarının etkisiyle plansız ve tarihi dokusuna uymayan bir yapılaşmaya sahne olmuştur. Ayrıca savaş yıllarının etkisiyle, daha önceki yıllarda hazırlanan imar planının uygulanma imkânı da bulunmamıştır.

Özellikle şehircilik alanında Vali Şefik Soyer'den Haşim İşcan dönemine kadar uzun bir durgunluk göze çarpmaktadır.⁷⁸⁷ İşcan'ın Eylül 1945 itibariyle Bursa Valisi olarak görevlendirilmesi, daha önce görev yaptığı Antalya'da kısıtlı imkânlarla rağmen başarılı bir imar süreci ortaya koyduğundan, kentte önemli bir beklenti yaratmıştır. Bu beklentiler şunlar olmuştur.⁷⁸⁸

- Bursa'nın imarı için tarihi anıtlara önem vererek özen gösteren, estetik bir anlayışa sahip olunmasının gerekliliği.
- Kentin, bir kaplıcalar şehri olarak canlandırılması.
- Özellikle hamamları ve otelleri çoğunlukla kullanılamaz halde olduğundan İstanbul'dan sıcak su tedavisi için Bursa'ya gelen pek çok turistlerin yer bulamamaları gerçeği nedeniyle zengin kesimin

786. "Bursa'nın Bayındırlığına Yardım Derneğinden," *Ant*, 14 Haziran 1945.

787. Aradaki bu yıllarda görev alan valiler döneminde, savaş yıllarının ekonomik sıkıntıları sebebiyle göze çarpan imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmediği görülmektedir.

788. Falih Rıfkı Atay, "Bursa'yı İlgilendiren Güzel Bir Yazı," *Ant*, 27 Eylül 1945.

Avrupa kaplıcalarını tercih ettiği, Oysa Bursa'nın Batı'daki önemli merkezler örnek alınarak çağdaştırılmasının gerekliliği.

- Kaplıca turizmi açısından ön plana çıkan kentlerin ayrıca büyük parkları ile kendinden bahsettirdiği oysa Bursa'nın yeşilliği ile ön plana çıkmasına rağmen böyle bir imkânının bulunmadığı bu nedenle Bursa ovasında büyük bir park yeri ayırarak bu parkın yıldan yıla parça parça yapılmasının bir zorunluluk olması.
- Kış sporları için önemli bir merkez olan Uludağ'ın imkânlarının Avusturya veya İsviçre örnek alınarak modern bir biçimde geliştirilmesi.
- Marmara'nın turizm bölgesini işletmeye açabilmek için Bursa'yı İstanbul'a karadan bağlamak. Böylece İstanbul-Ankara istikametli güzergâhı Ormanlar ve Göllerle bezeli doğal güzelliklerle süslü şekilde tamamlamış olmak.

Bu doğrultuda Vali Haşim İşcan'ın İl Genel Kurulunun 1944-1945 dönemi toplantısında “Bursa'nın daha geniş bir imar faaliyetine ihtiyacı olduğunu, bu süreçte kent makamları ve halkın birlikte hareket etmesinin gerekliliğini” dile getirdiği görülmektedir.⁷⁸⁹ Vali, “devlet ve milletin iş birliği yaptığında altından kalkılamayacak zorluğun olmadığı” altını çizerek yaptığı açıklamalar ile imar sürecini de hızlandırmıştır.⁷⁹⁰ 1945 yılında 2 Milyon 563 lira olarak kabul edilen il bütçesinde özellikle imar ve şehircilik başlıklarına önemli bir pay ayrılmış, bu alanla ilgili olarak alınan kararlar şunlar olmuştur:

- Özel idareye gelir sağlamak için emlak konusunda 100 bin lira ödenek konması
- Özel idareye ait Fidan Hanı, Postane ve Uludağ Oteli binalarının satılması
- Bütçeden 379 bin liranın Bayındırlık işlerine ayrılması

789. “Valimizin Sözleri,” *Ant*, 18 Eylül 1945.

790. “Valimiz Bursa'nın İmarını Müjdeledi,” *Açıkses*, 19 Eylül 1945.

Görüşmelerin sonunda Bursa'nın önemli isimlerinden Zehra Budunç, kentin imarı konusunda tüm Bursalıların Valilik ile iş birliği yaparak çalışacağını ifade etmiş, genel kurul üyeleri toplu olarak yaptıkları bildiride Valiliğe verdikleri desteği "Bursa'nın imarı mevzuunda yedisinden yetmişine kadar bütün Bursalılar paramızla, bilgimizle ve kolumuzla emrettiğiniz yerde çalışmağa karar verdik." sözleriyle ortaya koymuşlardır.⁷⁹¹ Ayrıca bu toplantıda kentin imarı için Vali İşcan'a borç alabilme yetkisi de verilmiştir.⁷⁹² Nitekim Vali Haşim İşcan, kısa süre sonra Başkent Ankara'daki makamlarla irtibat kurarak kentin imar planına yönelik uygulamalar hakkında bizzat temasta bulunmuştur.⁷⁹³ Diğer yandan bu yıllarda Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, çeşitli tarihlerde Bursa'yı ziyaret ederek Vali İşcan ile görüşmelerde bulunmuştur.⁷⁹⁴

Söz konusu çalışmalar doğrultusunda kısa süre sonra Kültür Park'ın kurulması süreci başlatılmış, İstanbul'dan bahçe ve park alanında uzman isimler Bursa'ya davet edilerek gerekli incelemelerde bulunmuşlardır.⁷⁹⁵ Daha önceki yıllarda bu bölgede yer alan il özel idaresine ait arazilerden bir kısmı belediyeye bırakılmıştır.⁷⁹⁶ 1945 yılı itibariyle parkın inşa edileceği alanda bulunan "Atatürk Stadyumu" ve Yağcılar semtindeki arazilerin istimlak süreci başlatılmış, bunun için bütçeden 24 bin lira ayrılmıştır.⁷⁹⁷ Diğer yandan Çekirge semtinin yeniden tasarlanması noktasında 1/2000 ölçekli bir plan hazırlanarak imara ilişkin mevcut uygulamaların dikkate alınması ön görülmüştür.⁷⁹⁸

Vali Haşim İşcan, Bursa'yı mimari açıdan geliştirmeyi, kente çağdaş ve modern bir yapı kazandırmayı hedeflemiş ve çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. Görevli olduğu yıllar boyunca kentte pek çok önemli imar faaliyeti yürüten İşcan, Bursalıların da sevgisini kazanmış ve Bursa'nın tarihinde iz bırakan valilerinden olmuştur. Bu yıllarda

791. "İl Bütçesi Kabul Edildi," *Ant*, 25 Ekim 1945.

792. "İl Bütçesi Kabul Edildi," *Açıkses*, 27 Ekim 1945.

793. "Valimiz Ankara'ya Gitti," *Ant*, 8 Kasım 1945; "Valimiz Ankara'dan Geldi," *Açıkses*, 24 Kasım 1945.

794. "Bayındırlık Bakanı Şehrimizde," *Açıkses*, 30 Ağustos 1945.

795. "Kültür Park," *Açıkses*, 27 Ekim 1945.

796. BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 90.95.5.

797. "Kültürpark İçin İstimlak Edilecek Arazi," *Açıkses*, 21 Kasım 1945.

798. "Valimiz Evvelki Gün Şehrin İmarını Alakalı İşlerle Meşgul Oldular," *Açıkses*, 11 Haziran 1941.

Bursa'nın modern ve çağdaş bir görünüme sahip olması noktasında pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmalar ile kentin ana caddelerinden biri olan Altıparmak Caddesi genişletilmiş, asfaltlama çalışmaları yapılarak motorlu araçlar için elverişli bir hale getirilmiş ve aydınlatma sistemi sorunsuz hale getirilmiştir. Diğer yandan yine bu cadde üzerinde bir ortaokulun yaptırılması, Atatürk Stadyumunun inşasının tamamlanması ve en önemlisi Muradiye semtinde modern donanıma sahip 1000 yataklı Devlet Hastanesinin inşa ettirilmesi ile kentte önemli bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Ayrıca bu yıllarda Süleyman Çelebi'nin Çekirge semtinde yer alan türbesi de bakıma tabi tutularak onarılmış ve Demirtaş Paşa'nın kabri yeniden düzenlenmiştir.⁷⁹⁹

Öyle ki, Bursa'da imar alanında yaşanan bu değişim ve dönüşüm Bursa'ya dışarıdan gelen Turistlerin de yoğun ilgisiyle karşılanmış ve Bursalı yöneticiler takdirle karşılanmıştır. Ancak dönem Bursa'sının ara sokaklarına ve dışarda yer alan mahalleleri dikkate alındığında Bursalıların altyapı çalışmalarının yetersizliği noktasında durumdan şikâyetçi oldukları görülmektedir. Kentte imar alanında yapılan tüm çalışmalara karşın durumdan "Bizim kaldırımlarımız bozuk, sokaklarımız karanlık, lağımlarımız sokak ortasından akıp dururken bunlardan bize ne" biçiminde yakınan Bursalılar, bu konuyu parti kongrelerinde de sıklıkla dile getirmiştir.⁸⁰⁰

4.2.2. Bayındırlık ve Alt yapı Hizmetleri

4.2.2.1. Elektrik

Bursa'da elektrik sisteminin kurulması ve kentin aydınlatılması 1926 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1923-1938 yılları arasında Mudanya, Gemlik, İnegöl ilçelerine elektrik şebekesi kurulmuş, şebekenin Yenişehir, Karacabey, Mustafakemalpaşa ve diğer ilçelere genişletilmesi işlemine yönelik çalışmalar da sürdürülmüştür.⁸⁰¹ Bursa merkez ve ilçelerinde elektrik dağıtımını yapan tesisler 1938

799. Rükneddin Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1957), 63.

800. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633. 87.1.

801. Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 43.

itibariyle merkezde; Cer, Tenvir ve KMTAŞ, İnegöl ilçesinde Üstü Elektrik Şirketi ve Gemlik'te Hasan Remzi ve Mümin'in işletmeleri olmuştur.⁸⁰²

Erken Cumhuriyet yıllarında Bursa'ya kent elektriğinin dağıtımını yapan "Bursa Elektrik Şirketi" yabancı sermaye ile kurulmuş, bu şirketin de milli ve bağımsız ekonomi anlayışına göre Belediye adına satın alınarak millileştirilmesi gündemde olmuştur.⁸⁰³ Özellikle Bursalıların, elektrik ücretlerinin Ankara, Balıkesir ve diğer kentlerde olduğu gibi Bursa'da da ucuzlatılması talebi doğrultusunda elektrik tesisatı ve üretim hakkının Bakanlık tarafından satın alınmasına çalışılmıştır.⁸⁰⁴

Bu doğrultuda Mayıs 1939 tarihinde elektrik şirketinin satın alınması ve sözleşmenin imzalanması için Bayındırlık Bakanlığında görüşmeler başlamış, olumlu geçen çalışmalar ardından kentin elektrik tesisatı, 25 Ağustos 1939 tarihinden itibaren Bursa Belediyesince işletilmeye başlanmıştır.⁸⁰⁵ Elektrik şirketinin Bursa Belediyesi'ne devredilmesi ile Belediye Meclisi olağanüstü bir biçimde toplanmış, elektrik işletmesi müdürlüğü ile işletme mühendisliği görevlerinin bir kişi üzerinde toplanması fikri ortaya konmuş ve Kent Meclisi üyelerinden Fahri Batıca ile M. Fahri Aksoy, elektrik işletme idaresinin işleyişini yürütmek için görevlendirilmişlerdir. Toplantının ikinci bölümünde ise elektrik şube hattı kirasının kaldırılmasına karar verilerek elektrik işletmesinin 9 aylık bütçesi 241 bin lira olarak kabul edilmiştir.⁸⁰⁶

802. Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 52.

803. "Belediye Başkanımızın Açıklamaları," *Açıkses*, 9 Mart 1938; Musa Ataş'ın Cumhuriyet Gazetesi için Belediye Başkanı Neşet Kiper ile yaptığı röportajda elektrik fiyatlarının ucuzlatılması konusu gündeme getirilmesi karşısında Başkan, şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Yakında elektrik şirketinin hükümetçe satın alınarak Belediyeye devredilmesini bekliyoruz. Eğer böyle olursa yetersiz olan aydınlatma sistemini yeniden düzenleyerek bazı mahallelerde sistem yenilemesine gideceğiz."

804. 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, (Bursa: Vilayet Matbaası, 1938), 37.

805. "Elektrik Şirketi Satın Alınıyor," *Açıkses*, 24 Mayıs 1939; "Belediye Meclisi Evvelki Gün Fevkalade Bir İçtima Yaptı," *Açıkses*, 26 Ağustos 1939.

806. "Belediye Meclisi Fevkalade İçtimasını Bitirdi," *Açıkses*, 2 Eylül 1939.

Bu işletme devri borç olarak gerçekleştirilmiş, Bursa Belediyesi ağır bir yükün altına girmiştir. Satın alınan elektrik tesisatı için İçişleri Bakanlığı tarafından Bursa Belediye'sine, Belediyeler Bankası aracılığıyla 707.000 liralık borçlandırma yapılmıştır. Bu sebeple ilerleyen yıllarda Bursa Belediye'sinin su veya elektrik ihtiyacını karşılamaya yönelik tekrar borçlanması tamamen borcunu ödeyebilme kapasitesine bağlı görülmüştür. Fakat Belediye'nin kendisi İçişleri Bakanlığına böyle bir talepte bulunmamıştır.⁸⁰⁷

II. Dünya Savaşının ilerleyen günlerinde gaz, benzin ve mazot gibi maddelerin fiyatlarında yaşanan artış sebebiyle kentin aydınlatılmasında sıkıntıların yaşanabileceği endişesi kendini göstermiştir. O yıllarda elektrik üretimi ağırlıklı olarak mazot kullanılarak sağlanırken, Bursa Belediyesi bu sorun için önlem olarak farklı hammaddelerden daha ucuz elektrik üretmek için çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca bu çalışmalarda kullanılmak üzere İsviçre'ye transformatör siparişi verilmiştir. İlerleyen süreçte bu transformatörün kullanılmasıyla, Merinos fabrikasındaki tesislerden de yararlanılarak kentin aydınlatılması sorununu kesin bir çözüme kavuşturmak planlanmıştır.⁸⁰⁸ Nitekim siparişi verilen transformatörün 23 Nisan 1941 tarihinde teslim alınması ile bu cihazla maliyeti düşen elektrik üretiminin vatandaşların ödemekte olduğu elektrik ücretlerine de indirim olarak yansımaları beklentisi ortaya çıkmıştır.⁸⁰⁹ Diğer yandan söz konusu hammadde sıkıntısı sebebiyle zaman zaman kentte elektrik dağıtımını akşam vakitlerinde yapılmıştır. Bu uygulama ile Bursa'da gündüz saatlerinde iş yapan imalathane ve fabrikalar, çalışmalarını durdurmak zorunda kalarak maddi zararlar karşılığında karşıya kalmışlardır.⁸¹⁰

Savaşın sonunun yaklaştığı 1945 yılında, ekonomi üzerindeki etki halen kendini hissettirmekteydi. Bu dönemde temel ihtiyaç maddelerinin yanında ampul sıkıntısı da kendini gösteren sorunlardan biri olmuştur. Bursa Belediyesi temkinli davranarak sadece gerekli olduğu düşünülen bölge ve mahallelerde aydınlatma yapıyordu. Fakat bu durum

807. CHP İl Kongre Dilekleri, (Ankara: CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1941), 134.

808. "Şehrin Tenviratı İşi de Tam Bir Garantiye Bağlanıyor," *Açıkses*, 5 Nisan 1941.

809. "Transformatör Geldi," *Açıkses*, 23 Nisan 1941.

810. "Cereyan İşi Bir Hafta İçinde Halledilecek," *Açıkses*, 14 Nisan 1943.

karşısında bazı vatandaşlar elektrik şebekesi direklerine merdivenler dayayarak ampülü kendisi değiştiriyor ve sorunu bizzat çözüyordur. Ancak kentin elektrik şebekesine de müdahale etmiş oluyorlardı.⁸¹¹ Dolayısıyla bu süreçte kentin artan nüfusuna bağlı olarak elektrik tüketiminin de hız kazanması ile şebeke ve elektrik üretiminin yetersizliği anlaşılmıştır. Bu noktada, 1946 yılında Bursa Belediyesi, Belediye Başkanına kentin aydınlatma sisteminin geliştirilmesi için 200 bin liralık borçlanabilme yetkisi vermiştir. Bu borç ile de mazotun elektriğe dönüştürülebilmesi amacıyla bir dizel motorun alınması kararlaştırılmıştır.⁸¹² Savaş yıllarının yetersiz finansal kaynağıyla gösterilen tüm çabalara karşın Bursa Belediyesi tarafından işletilen elektrik santrali, kentin kapasitesine cevap veremez hale gelmiş, yetersizlik durumunda zaman zaman Merinos fabrikasının bünyesinde bulunan elektrik teçhizatıyla⁸¹³ desteklenerek kentin elektrik ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.⁸¹⁴

4.2.2.2. Su

Su sorunu, tarihten gelen köklü geçmişiyle ve sahip olduğu kaynaklar dolayısıyla bir "Su Şehri" olarak anılan Bursa'nın en önemli problem başlıklarından birini oluşturmuştur. Özellikle 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren kente dair yapılan tartışmalarda bu konu her zaman gündeme gelmiş ve sorunun çözümü için çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. 1936-1937 sürecinde Bursa Belediyesi'nin yaptığı faaliyetler ile sıcak su kaynakları ve içme-kullanma suları üzerinde ıslah çalışmaları yapılmıştır. Özellikle su kaynakları üzerinde filtre ve tamir çalışmaları da yürütülmüş ayrıca 1/15000-1/8000 ölçekli yeni haritalar hazırlanarak mahallelere de çok sayıda çeşme yaptırılmıştır.⁸¹⁵

811. "Elektrik İşletmesi Müdürlüğünden," *Açıkses*, 5 Temmuz 1945.

812. "Belediye Meclisinin Şubat Toplantısı," *Açıkses*, 23 Şubat 1946.

813. Ataman, *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*, 34; "Merinos Fabrikası'nın elektrik teçhizatı her biri 2142 HP gücünde 2 turbo jeneratörle ve 340 HP gücünde bir yardımcı turbo jeneratörden oluşur. Toplam gücü 4624 HP' dir. Ve gerektiği takdirde Bursa kentinin aydınlatma ihtiyacını karşılayacak bir elektrik üretme kapasitesine sahiptir. 1938 yılı itibariyle Merinos Fabrikası, bünyesinde bulunan jeneratörlerle günde 23.200, yılda 6.960.000 kw elektrik tüketimi gerçekleştiriyordu."

814. Vedat Nedim Tör, "Dördüncü Bursa," *Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi Hatırası* (Bursa: 1948): 77.

815. "Sularımız," *Açıkses*, 5 Mart 1938.

1938 yılının Aralık ayına gelindiğinde su konusu ile ayrıntılı çalışmaların yürütülebilmesi amacıyla Bursa Belediyesi tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun Belediye Başkanı Neşet Kiper'in öncülüğünde gerçekleştirilen toplantılarda içme ve kullanma suları üzerine çalışılmıştır. Bu toplantılarda, Teferrüç semtinde yeni bir deponun inşa edilmesi ve buradaki doğal kaynak sularının beton kanallar içine alınmasının tartışıldığı görülmektedir.⁸¹⁶ Ancak Bursalılar günlük yaşamlarında su yetersizliğiyle sıklıkla karşılaşmışlardır. Özellikle mahallelerde zamansız ve uzun süreli yapılan kesintilerin kent sakinleri arasında memnuniyetsizliğe yol açtığı anlaşılmaktadır.⁸¹⁷

Sahip olduğu tüm doğal kaynaklara karşın Bursa'nın savaş yıllarında bunlardan tam olarak yararlanabildiği ifade edilemez. Bu durum kentin su şebekesinin gerekli ihtiyaçları karşılamaktan uzak olması ile açıklanabilir. Dönemin şartlarına göre kent şebekesinin sıhhi tesisat ve filtreleme açısından yetersizliği kent halkının sağlık koşulları üzerinde etkili olmuştur. Özellikle evlerde içme suyu olarak kullanılan su kaynaklarına lağım sızıntılarının karışması salgın hastalıklara sebebiyet veriyordu.⁸¹⁸ Tifo ve diyare gibi hastalıklar özellikle çocukları etkiliyordu.

Savaş yılları Bursa'sının kenar mahallelerinde (Tekke Çıkma) sokak ortasından akan lağım lar mahalle sakinlerinin sağlığını tehdit ediyor, salgın hastalıkların yayılmasına davetiye çıkarıyordu. Birçok kenar mahallenin sokakları bakımsızlık, çamur ve pislikten kırı lmasına rağmen idari makamlara yapılan şikâyetlerden geri dönüş alınamıyor, bu durum vatandaşın tepkisine yol açıyordu.⁸¹⁹

Diğer yandan, nüfusun hızla artması nedeniyle mevcut şebeke alt yapısı da kent nüfusunun ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisinin 1940

816. "Su Komisyonu," *Açıkses*, 10 Ekim 1938.

817. "Su," *Açıkses*, 24 Ağustos 1938.

818. "Şehrin İki Büyük İhtiyacı," *Açıkses*, 11 Şubat 1939.

819. "Bir Kenar Mahalle Röportajı," *Açıkses*, 9 Şubat 1946.

yılında yapılan İl Kongresine iletilen dileklerde de yerini buluyordu. Bu dönemde Bursa'nın temiz bir içecek suyunun olmadığına vurgu yapılarak, Bursa'da geçmiş yıllarda inşa edilmiş olan su tesisatı kentin nüfusunun hızla artması karşısında yetersiz duruma düştüğü, ancak suyun ıslah edilmesi noktasında, Bursa Belediyesinin hâlihazırda borcu bulunduğundan, kendisine Belediyeler Bankasından borç verilemediği İç İşleri Bakanlığınca belirtiliyordu.⁸²⁰

Ayrıca kentte daha önce iki aşamada yapılmış olan 1940'lı yılların mevcut su tesisatının sağlıklı bir yapıya sahip olmadığına altı çiziliyordu. Bu sorunun çözümü için Belediye tarafından keşif bedeli 500 milyon lirayı bulan yeni bir ıslah projesinin sağlık bakanlığı tarafından kabul edildiği belirtiliyordu. Fakat alınan bu karara rağmen Belediye'nin içinde bulunduğu elverişsiz mali durum sebebiyle ıslah çalışmaları başlatılamamış ve su tesisatı yenilenememiştir.⁸²¹

Savaş Dönemi Bursa'sında pek çok sorun ve sıkıntı kendini göstermiş ancak "su sorunu" bunlar arasında özel bir yere sahip olmuştur. Bu durum kent meclisinde yapılan görüşmelerde de karşılığını bulmuştur. 1942'nin Şubat ayında bir araya gelen kent meclisinde, projeleri tamamlanmış olan içme suyu şebeke hatları üzerine konuşmalar ve açıklamalar yapılırken, diğer bir yandan da bu çalışmalar için gerekli olan donanım ve teçhizatın Karabük'ten temin edilmesine karar verilmiştir.⁸²² Savaş yıllarında sıklıkla dikkat çekilen noktalardan biri de su tesisatında var olan filtre sisteminin yetersizliği olmuştur. Özellikle kentin ana su deposunun bulunduğu Gökdere Boğazı bölgesinde çamur, bitki ve hayvan kalıntıları depoda önemli ölçüde birikiyor, bu durum filtre sisteminin yetersizliğini ön plana çıkarıyordu.⁸²³ Bazen Gökdere semtinde yağışların

820. Daha önceki bölümde Bursa Belediyesi'nin elektrik üretim tesisini satın alırken önemli miktarda borçlandığı belirtilmişti.

821. CHP İl Kongre Dilekleri, 134.

822. "Su İşi Halledilmek Üzere," *Açıkses*, 18 Şubat 1942.

823. Münir Halil Erem, "Sularımız," *Açıkses*, 22 Haziran 1942.

etkisiyle yaşanan bir toprak kayması tüm kentin birdenbire su kesintisiyle karşı karşıya kalmasına sebep olabiliyor, Bursalılar günlerce susuz kalabiliyordu.⁸²⁴

Özellikle yaz aylarında bu sorun daha da katlanılmaz bir hal alıyordu. Öyle ki, sulara karışan diğer kaynaklardan dolayı evlerdeki çeşmelerden sülükler aktığı görülüyordu.⁸²⁵ Bursa'daki hanelerin çoğunda sular kış aylarının ortasında da yaz aylarında olduğu gibi günün büyük bir bölümünde kesik oluyordu.⁸²⁶ Bu konu Bursa'nın yerel gazetelerinde sıklıkla dile getiriliyordu. Bursalılar, konu hakkında şikâyetlerini dile getirirken:

“Aylardan beri evlerimizde su olduğu halde susuzluktan Kerbelaya, sokaklarımız pislikten hayvan damına döndü. Şikâyetlerimizi Belediyeye dilekçe ile iletmemize rağmen olumlu ya da olumsuz bir cevap alamadık. Boşa zahmet, bu yolda harcadığımız dakikalara acımamak elden gelmiyor.” diyerek, çözümü için umudun kesilmiş olduğu bu sorunun “Allah’a havale edilmesinin” daha iyi olacağı belirtiliyordu.⁸²⁷

Bu dönemde kentteki su nöbetleşe kullanım sistemi ile sağlanıyordu. Bazı yerel basın kaynaklarında, büyük meydanlarda su kuyusu açılarak temiz kaynak sularına ulaşmak ve bunların en azından kullanım suyu olarak tercih edilmesi tavsiye ediliyordu.⁸²⁸

Diğer yandan Bursa Belediyesi, bu alandaki çalışmalarını kısıtlı imkânları mukabilinde sürdürüyordu. Bu bağlamda Belediye Meclisinin 17 Nisan 1945 tarihli toplantısında sular idaresinin bütçesinin 66.150 lira olarak kabul edildiği görülmektedir. Bunun yanında Bursa'nın su sorununun çözümü ve suyollarının ıslahı için şebeke projesinin yapılması

824. “Şehrimiz Dün Biraz Su Sıkıntısı geçirdi,” *Açıkses*, 27 Ocak, 1945.

825. Kazım Yazgan, “Bursa Temiz ve Bol Suya Cidden Susamıştır,” *Açıkses*, 12 Ağustos 1939.

826. “Şehir İşlerinden Bazıları,” *Açıkses*, 3 Ocak 1945. “Yeşil'de su sıkıntısı,” *Açıkses*, 1 Ağustos 1945.

827. “Okuyucu Mektupları,” *Açıkses*, 15 Ağustos 1945.

828. “Susuzluğa Çare,” *Açıkses*, 22 Eylül 1945.

amacıyla da 4.200 liranın harcanması kararı alınmıştır.⁸²⁹ Bu dönemde bütçe konusunda yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen Belediye, alt yapı çalışmalarını finanse etmeye çalışıyordu. 1945'in Nisan ayına gelindiğinde toplamda 2.200 m. lağım düzenlemesi yapılmış ve Kızyakup Mahallesi'ne atık su sisteminin inşa edilmesine karar verilmişti.⁸³⁰ Aynı yılın Eylül ayında ise Belediyenin gerçekleştirilen alt yapı çalışmalarında kanalizasyonların onarımı ve yeniden düzenlenmesi alanındaki gideri yaklaşık 3.000 lirayı bulmuş, bu harcamalarla çeşitli semtlerde onarılan toplam hat uzunluğu da 1.030 m. olmuştur.⁸³¹

Ancak bu alanda gerçekleştirilen tüm faaliyetlere karşın kentin su sorununun çözümlenememiş olması yerel gazetelerce sıklıkla gündemde tutuluyordu. Ant Gazetesi yazarlarından Abdurrahman Konuk, bu konu hakkında kaleme aldığı yazısında çözümün gerçekleştirilmesi hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Bursa'nın su derdi üzerine basa basa durduğumuz eski bir hastalıktır... Bugün Bursa'da ihtiyacın ancak 4'te 1'ini karşılayabilecek miktarda su var. Kurak aylar geçti, yağmurlar başlıyor, su bollanacak diyemeyiz. 1944 yılı kış aylarında yaşanan su sıkıntısında -Her yer kar altındayken su yok olur mu?- sorusu gündeme geliyordu." Konuk'a göre Bursa'nın yaşadığı su sorunu, şehre gelen su miktarını artırmak ve suyun evlere ve mahalle çeşmelerine ulaştırılmasını sağlamak biçiminde iki yolla çözüme kavuşturulabilirdi.⁸³²

Diğer yandan su kullanımı açısından yıllarca varlık içerisinde yokluk yaşayan Bursalıların, bu yıllarda sular idaresinin kentin su şebekesini iyileştirmek ve geliştirmek için kendilerinden topladığı ek masrafları da ödemek durumunda kalmışlardır.⁸³³ Ancak bu durumdan rahatsız olan Bursalılar, dönemin gazetelerine yazdıkları mektuplarla, yıllık su ücreti tarifelerine ek olarak su yolu tamir masraflarının "ÖK" başlığı altında halktan toplanmasına tepki göstermişlerdir. Belediye sular idaresi, bu uygulamanın özellikle

829. "Belediye Meclisinin Toplantısı," *Ant*, 19 Nisan 1945.

830 "Belediye Çalışmaları," *Açıkses*, 21 Nisan 1945.

831. "Belediye'nin Fen İşlerinde Üç Aylık Çalışmaları," *Açıkses*, 13 Eylül 1945.

832. Abdurrahman Konuk, "Su, su, su," *Ant*, 6 Ekim 1945.

833. Tefvik Aycan, "Su İşimiz," *Açıkses*, 9 Ekim 1945.

imparatorluk dönemlerinin “salgın ve bac” denilen bir uygulamasına benzediği yönünde eleştirilmiştir.⁸³⁴

Bursa'nın temel sorunlarından bir tanesi olan “Su Davası” Vali Haşim İşcan'ın kente atanmasıyla birlikte özellikle gündeme alınmış, bu alanda yeni girişimlerde bulunulmuştur. Buna soruna yönelik yoğun bir faaliyet içerisinde olan Vali, Ticaret Odası ve Esnaf Odası gibi kurumlarla görüşerek çalışmalarını yürütmüştür. Bu çalışmalar doğrultusunda kentin su probleminin çözümlenmesi amacıyla çeşitli kuruluşların yardımları da kabul edilmiştir. Bu biçimde bağışlanan toplam para miktarı Aralık 1945 itibariyle 200 bin lira olmuştur.⁸³⁵ 1946 yılına gelindiğinde Bursalılardan toplanan bağış miktarı yaklaşık 500 bin liraya ulaşmıştır.⁸³⁶ Yine bu dönemde Belediyenin içme suyu şebekesinde yapacağı ek tesisat ve modernleşme çalışmaları bütçesi 550 Bin lira olarak tespit edilmiş, söz konusu çalışmaların ihale yoluyla yaptırılması kararına varılmıştı.⁸³⁷

4.2.3. Ulaşım

Bursa, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra gelen en önemli merkezlerinden bir tanesi konumundaydı. Başta sanayi olmak üzere zirai üretim ve kaplıca turizmi gibi alanlarda da ön plana çıkan kent, sahip olduğu ekonomik dinamizm yanında önemli bir nüfus potansiyelini de bünyesinde barındırıyordu. Bu durum Bursa'nın sosyal ve ekonomik hinterlandını hayati konuma getirmiş dolayısıyla ulaşım bu yıllarda kentin gündeminde yer alan ana başlıklardan bir tanesi olmuştur. Kara yollarının tamiri, demiryolu hatlarının güçlendirilerek yenilerinin yapılması ülkenin bütüncül olarak kalkınabilmesi için zorunlu olarak yatırım yapılarak ele alınması gereken konu olarak görülmüştür.

834. “Bir Yurttaş Soruyor,” *Açıkses*, 15 Eylül 1945.

835. “Su Davamız,” *Ant*, 15 Aralık 1945.

836. “Şehrimizde Ümran Faaliyetlerine Başlandı,” *Açıkses*, 2 Mart 1946.

837. “Şehrin İçme Suyu Tesisatı İş İhale Edildi,” *Açıkses*, 11 Mayıs 1946.

4.2.3.1. Kara Yolları ve Şehir İçi Ulaşım

Bursa’da ulaşımaya yönelik çalışma ve düzenlemeler, devlet politikalarının taşranın en ücra yerlerine bile ulaşarak uygulanabilmesi noktasında ele alınmıştır. 1940 yılında Bursa Vilayeti Umumi Meclisinde gerçekleştirilen bir toplantıda, Bursa yöneticileri ulaşım konusuna bakış açılarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Yol derdinin devası bulunmadıkça köyler ve şehirler içinde bulunduğu zor koşullardan kurtulamaz. Yol bir vücudun kan damarlarına benzer. Damarlarda iyi dolaşım olmadığında vücut nasıl hasta ve rahatsız olursa yolları düzeli olmayan bir ülkede aynı seviyede sağlıklı olur.”⁸³⁸

Bu bağlamda kentin doğu-batı doğrultusunda uzanan karayollarının bakım, onarım ve tamiri konuları üzerinde sıklıkla durulduğu görülmektedir. Bursa-Balıkesir yolu, Bursa’yı Batı Anadolu’ya bağlayan ana güzergâh olması dolayısıyla özellikle iktisadi açıdan çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu yol hem Bursa’yı İzmir’e ulaştırması açısından turistik bir rota, hem de İzmir üzerinden Akdeniz’e inişi sağladığından bir güvenlik güzergâhı olarak düşünülmüştür. Bu güzergâhın, özellikle bölgede yetişen ürünlerin nakliyatı açısından bir demiryolu hattı ile desteklenerek geliştirilmesi ve İstanbul’un ticari hinterlandı konumunda bulunan Karacabey’in Marmara denizi ulaşımına açılması, dönemin yerel yayın organlarında sıklıkla dile getirilen düşüncelerden olmuştur.⁸³⁹ Bunun yanında, Bursa’yı İstanbul’a bağlayan bu ulaşım rotasının bakım ve onarımı Bursa özel idaresinin maddi gücünün ötesinde kaldığından, Karaköy’den Bandırma’ya uzanacak ana yolun Bayındırlık Bakanlığı tarafından yaptırılacağı açıklanmış, bu yöndeki çalışmaların 1941 yılının yaz aylarında başlayacağı Bursalılara müjdelenmiştir.⁸⁴⁰

838. Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi D. 7 Y. 2 (Bursa: İl Basımevi, 1940), 78.

839. “Valimizin Tetkiklerine Dair İntibalar,” *Açıkses*, 12 Temmuz 1939.

840. “Karaköy-Bandırma Yolu Yapılıyor,” *Açıkses*, 14 Mayıs 1941.

Bursa'yı İstanbul'a bağlayan Karaköy üzerindeki karayolu, kentin en yoğun kullanılan ulaşım hatlarından biri olmuştur. Ancak güzergâh üzerindeki yolun bakım ve onarım ihtiyacı ulaşımı etkileyen ana başlık olmuştur. Bu sorunun çözümü için Bursa vilayet idaresi çeşitli önlemler almaya çalıştıysa da bu önlemler yetersiz kalınca, Bayındırlık Bakanlığı devreye girerek yolun tamiri için 200 lira finansman yardımıyla bulunmuştur.⁸⁴¹ Bursa'yı İç ve Orta Anadolu ile devlet merkezine bağlayan bu yolun bakım ve onarım işlemlerinin yürütülmesi ekonomik açıdan büyük önem arz ediyordu. Nihayetinde 1945 yılına gelindiğinde, söz konusu yolun bakım ve onarım işlemlerinin gerçekleştirilmesinde vilayet bütçesinin yetersiz kalması dolayısıyla İl Bayındırlık Müdürü Ziya Taşkent'in devreye girmesiyle Bayındırlık Bakanlığınca yol çalışmalarına başlanmıştır.⁸⁴²

Diğer yandan Bursa'yı Anadolu'ya bağlayan Gemlik-Yenişehir, Yenişehir-İnegöl arasındaki ulaşımın sağlandığı ana rota üzerinde yapım, onarım ve tamir çalışmaları muhtelif zamanlarda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Bursa-İnegöl güzergâhında yer alan Deliçay Köprüsü, bütünüyle demir olarak yeniden inşa edilmiştir.⁸⁴³ 1939 yılında da Gemlik güzergâhındaki yolun yapımı tamamlanarak ulaşım sorunsuz hale getirilmiştir.⁸⁴⁴ 1942 tarihine gelindiğinde ise Bursa Vilayet Meclisi, bu güzergâh üzerinde ulaşımın sağlandığı yolun bozuk kısımlarının onarımı ve ulaşım sorununun çözümü için 13 bin lira aktarılması kararını almıştır.⁸⁴⁵ Savaş yıllarında bu yol, Bursa-Yalova arasındaki ulaşımın ana rotalarından bir tanesi olmuş ve bu güzergâh üzerinde yapılan otobüs seferleri önemli bir rol üstlenmiştir.⁸⁴⁶

Kent içi ulaşım noktasında sokak ve caddelerin durumu ele alındığında, Bursa'nın yeni imar planının gündemde olduğu bu yıllarda, kentin modern bir görünüme sahip olması öne çıkmaktadır. Bunun için özellikle Altıparmak Caddesinin Zafer Meydanına kadar

841. "Bursa-Karaköy Yolunun Tamiri İçin," *Açıkses*, 24 Haziran 1944.

842. "Bursa-Karaköy Yolu," *Bursa*, 21 Aralık, 1945.

843. "Deliçay Köprüsü İkmal Edildi," *Açıkses*, 23 Nisan 1938.

844. "Valimiz Muhtelif İşler Etrafında Beyanatta Bulundu," *Açıkses*, 5 Temmuz 1939.

845. "Vilayet Meclisimiz Dün Toplandı," *Açıkses*, 25 Şubat 1942.

846. "Bursa-Yalova Şosesinin İnşası Tamamlanmak Üzere," *Açıkses*, 9 Aralık 1944.

olan bölümünün modern bir biçimde düzenlenerek yenilenmesine yönelik çalışmaların erken tarihlerde başlatıldığı görülmektedir. 1938 yılının sonunda bu caddede bulunan evlerin ve Musevi Cemaatine ait olan Havranın bir bölümünün istimlak edilmesi kararı alınmış, böylece bu caddenin büyük ve geniş bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır.⁸⁴⁷ Hızla başlatılan çalışmalarla bölgede yer alan evlerin istimlakı hızlı ve programlı bir biçimde gerçekleştirilmiş, bu işlemler sırasında da istimlak bedellerinin Belediye tarafından aksatılmadan ve ivedilikle ödenmesine özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda Atatürk Stadyumundan itibaren yıkım çalışmaları başlatılmışsa da Bursa Musevi Cemaati tarafından Belediyenin istimlak etmek istediği Havraya biçilen bedele itiraz edildiği görülmektedir.⁸⁴⁸

Ancak istimlak konusundaki sorunların çözümü, çalışmaların erken tarihlerde başlatılmasına ve istimlak gerçekleştirilen yapıların yıkım çalışmalarının tamamlanmasına rağmen, kısa süre sonra bu cadde üzerindeki çalışmalardan verim alınmadığı, caddenin toz, toprak ve çamur içerisindeki görüntüsünün uzun bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle görünümü estetikten uzak olan bu durumun, kente gelecek Turistler için hoş bir manzara oluşturmayacağı da vurgulanarak bir an önce ortadan kaldırılması istenmiştir.⁸⁴⁹ 1946 yılına gelindiğinde bu caddedeki bakım ve onarım işlemlerinin halen devam ettiği ve bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan mezbelelik durumun mahalle sakinlerini mağdur duruma düşürerek şikâyetlere sebep olduğu görülmüyordu.⁸⁵⁰

Diğer yandan 1945 yılında, kentin bir diğer önemli merkezi konumundaki Ulucami'den Zafer Meydanına uzanan güzergâhta bulunan yolun, Bursa Belediye Meclisinin aldığı bir karar ile beton sandviç olarak döşenmesine karar verilmiştir. Yapımı yüklü bir meblağ

847. "Altıparmak Caddesi," *Açıkses*, 16 Aralık 1938.

848. "Altıparmak Caddesinin İstimlakı," *Açıkses*, 16 Kasım 1938.

849. "Altıparmak Caddesi," *Açıkses*, 21 Haziran 1939.

850. "Belediyemiz Hakkında Bazı Düşünce," *Açıkses*, 31 Temmuz 1946.

gerektiren bu işlem için finansmanın Belediyenin su işleri idaresinin bütçesinden ayrılacak 40.000 lira ile karşılanmasına kararda yer verilmiştir.⁸⁵¹

1946 yılında kentte bakım, onarım ve tamir işlemi yapılan bir diğer semt de Maksem'dir. Maksem caddesinin onarım işlemleri sürerken yaklaşık 100 m tamamlandıktan sonra, çalışma sürecinin yavaşlaması ve aylara yayılması burada yaşayan mahalle sakinlerini mağdur duruma düşürmüştü ve dönemin yerel gazetelerinde Belediye bu noktada göreve çağırılmıştır.⁸⁵²

II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa'nın şehir içi ana ulaşımı Yıldırım, Yeşil ve Çekirge güzergâhlarında yapılmaktaydı. Bu güzergâhlardaki otobüs seferleri Bursalıların ulaşım ihtiyacına cevap veriyor ve kent içi dolaşımı sağlıyordu. Bu yıllarda kent içi otobüs seferleri, Setbaşı Karakolu önü, Cumhuriyet Alanı, Ulucami, Çakır Hamamı, Zafer Meydanı, Şahabettin Paşa, Anadolu Oteli, Doğumevi, Beşikçiler, Çelik Palas, Kükürtlü, Süleyman Çelebi, Tümen önü, AVP Hastanesi, Muradiye Karakolu, Muradiye Türbeleri ve Çekirge semtlerindeki durakları kapsıyordu.⁸⁵³ Seferlerde uygulanan tarifede ise otobüsler saat 7:00'den 21:00'e kadar her 15 dakikada bir karşılıklı kalkış yapıyor (Çekirge-Cumhuriyet Meydanı), saat 21:00'den sonra bu seferlerin arası açılarak otobüs kalkışları yarım saatte bir düşürülüyordu. Çekirge semtinden saat başlarında kalkan otobüslerin güzergâhı Yeşil semtine kadar uzanıyor, 8-12-17-20 numaralı otobüsler Çekirge-Muradiye güzergâhında sefer yapıyorlardı.⁸⁵⁴

Önemli bir turistik merkez konumunda olan Bursa'nın şehir içi ulaşımı genel olarak kentin gündeminde olan bir konuydu. Bu doğrultuda ilk olarak 1939 yılı başlarında Vali Refik Koraltan, otobüs hatlarındaki "ucuzluk" konusunda inceleme ve değerlendirmelerde bulunarak kamunun kullanımına sunulan hizmetlerde "Ucuz tarife, geniş faaliyet, büyük

851. "İl Genel Kurulu Toplandı," *Açıkses*, 10 Ekim 1945.

852. "Maksem Caddesi Parkelenmeyecek mi?," *Açıkses*, 20 Temmuz 1946.

853. "Otobüs Tarifeleri," *Ant*, 5 Ağustos 1945.

854. *Ibid.*

kar” anlayışının uygulanması noktasında Yeşil, Çekirge ve Yıldırım güzergâhlarındaki ulaşım üzerine incelemelerde bulunmuştur. Buna göre, Çekirge güzergâhında 1936-1938 yılları arasında yapılan fiyat indirimi ile yolcu sayısının artarak 1.690.800'e yükseldiği belirlenmiş, 1939 yılı itibarıyla de bilet fiyatlarındaki indirimin devam ettirilmesi gündeme gelmiştir.⁸⁵⁵ Bu doğrultuda Bursa-Çekirge arası otobüs bileti fiyatları ilk önceleri 8 kuruştan 12 kuruşa kadar çıkarken, daha sonra 6 kuruşa indirilerek sabitlenmiştir.⁸⁵⁶

Ancak savaşın ilerleyen yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda ortaya çıkan lastik yetersizliği ve benzinin bulunamaması gibi sebepler, şehir içi ulaşımı da aksatmış ve kentte kullanılan otobüslerin sayısı azalmıştır. Bu sebeple kentin ulaşım şebekesinin kullanımında olan otobüslerle karşılanamaması çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. On dakikalık Bursa-Çekirge otobüs güzergâhındaki yolculuk süresi 4-5 saate yükseldiği gibi, seferler sırasında otobüslere kapasitenin üzerinde yolcu alınması toplumsal sorunlara sebep olmuştur.⁸⁵⁷ Öyle ki, kentin çeşitli noktalarında bulunan otobüs duraklarında izdihama varan görüntüler yaşanmış ve seferler sırasında ortaya çıkan gayri ahlaki durumlar özellikle genç kız ve hanımlar arasında rahatsızlığa neden olmuştur.⁸⁵⁸

Savaş yıllarında kent içerisinde yaşanan ulaşım sıkıntısı özellikle Çekirge güzergâhında kendisini hissettiren bir konumda olmuştur. Kent otobüslerinde yaşanan sıkıntıya maruz kalmak istemeyen ve otobüse binmeyi “Demirlerin arasına bir hapis haneye girmek” olarak niteleyen bazı Bursalılardan ekonomik durumu iyi olanlar taksi kullanmayı tercih etmişlerdir. Açık Ses Gazetesi yazarı Şevki Oktay, konu hakkında kaleme aldığı köşe yazısında sağlık koşulları açısından, uyuz ve verem gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasında tam kapasiteyle çalışan kalabalık otobüslerin yarattığı tehlikeye dikkat çekmiştir. Toplumsal sorunlar yanında sağlık sorunlarına da sebep olan bu duruma bir çözüm önerisi olarak, kentte şahsi araç kullananların benzin alma haklarını amme

855. “Otobüs Fiyatları İndiriliyor,” *Açık Ses*, 21 Haziran 1939.

856. “Valimiz Muhtelif İşler Etrafında Beyanatta Bulundu,” *Açık Ses*, 5 Temmuz 1939.

857. Necmi Aksop, “Otobüs Seferleri Sağlık ve Ahlaka Aykırıdır,” *Açık Ses*, 17 Haziran, 1944.

858. Münir Halil Erem, “Zavallı Bursa,” *Açık Ses*, 14 Ekim 1944.

kullanımına tahsis etmeleri ve bu benzinin otobüslerin kullanımına sunulmasının gerekliliğini dile getirmiştir.⁸⁵⁹

1945 yılı bahar aylarında Bursa Belediyesi kentte sefer yapan otobüs sayısını artırmak için harekete geçmiş, yeni devreye giren otobüslerin ilk aşamada Çekirge güzergâhına daha sonra da Mudanya ve Uludağ gibi merkezlere sevk edilmesi düşünülmüştür.⁸⁶⁰

Bursa Belediyesi otobüs tedariki noktasında kentteki küçük sanayi işletmelerini sürece dâhil ederek söz konusu otobüslerin dış aksamının (karoser) Bursa'da yapılmasını sağlamış böylece şehrin sanayi üretimi de desteklenmiştir. Önemli bir kısmı Bursa'da imal edilen bu otobüslerin imal süreci aşamalar halinde gerçekleştirilmiş ve 1945 yılının yaz aylarında bu şekilde şehir içi seferlere dâhil edilen otobüs sayısı 12'yi bulmuştur. Üretimi tamamlanan ilk otobüslerin halkın hizmetine sunulması, kentin önemli simalarının bir araya geldiği bir tören ile gerçekleştirilmiştir.⁸⁶¹ Bu otobüsler şehir içi ulaşımın yanında Mudanya ve Uludağ gibi merkezlere yolcu taşıma ihtiyacına da cevap vermiştir.⁸⁶²

1945'in Ekim ayına gelindiğinde bir araya gelen Bursa Belediye Meclisi, kentteki ulaşım ihtiyacını karşılamak ve bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla, 8 otobüsün daha hizmete konulması ve bu otobüslerin finansmanının karşılanması noktasında 95 bin lira borçlanma kararı almıştır. Ancak 1945 yılı bütçesinde otobüslerin alımı için gerekli olan 145 bin liranın karşılığının olmadığı görülmektedir. Bu durumda söz konusu meblağın 50 bin lirasının otobüslerin temin edeceği gelirden, geri kalan 95 bin liranın ise yine otobüs

859. Şevki Oktay, "Belediye Otobüs ve Otobüsçülerine Dair" *Açıkses*, 15 Ağustos 1945; "Belediye Başkanının Bir Cevabı," *Ant*, 23 Ağustos 1945; Bursa Belediye Başkanı Edip Rüştü Akyürek'in *Açıkses* yazarı Şevki Oktay'ın Şehir otobüsleri hakkında kaleme aldığı yazısına cevaben yaptığı açıklamada Otobüs işletmesine dair yapılan eleştirilerin yapıcı nitelik taşıdığı, halkın ihtiyacı karşısında otobüs sayısının yetersiz kaldığı ancak sefer sayılarının sıklaştırılmasıyla bu ihtiyacın karşılanmasının amaçlandığı ifade edilmiştir.

860. "Yeni Şehir Otobüsleri," *Ant*, 7 Nisan 1945.

861. "Belediyenin Otobüsleri İşlemeye Başladı," *Ant*, 10 Nisan 1945.

862. "Belediyenin Yeni Otobüsleri," *Ant*, 3 Temmuz 1945.

gelirlerinin teminat gösterilerek Belediyenin teşekküllerinden biri olan Su İşleri İdaresinin bütçesinden borç alınması yoluyla karşılanması kararlaştırılmıştır.⁸⁶³

Bunların yanında Bursa-İstanbul arasındaki ulaşımın sağlanması konusunda; deniz yoluyla Mudanya'ya gelen yolcuların Bursa'ya transferini gerçekleştiren Mudanya otobüslerinin, bilet kesiminde yaşanan sıkıntılar ve vapur iskelesindeki işlemlerin düzensiz işleyişi İstanbul'dan Bursa'ya seyahat eden yolcuların önemli bir kısmının mağdur olmasına sebebiyet veriyordu.⁸⁶⁴

Mudanya güzergâhında yolculuk yapan alt gelir gurubu Bursalılar otobüs ücretlerinin yüksekliği sebebiyle bu imkândan yararlanamıyordu ve tren yolculuğu yapmayı tercih ediyordu. Vatandaşların bu şekilde mağdur duruma düşmesinin önüne geçilmesi için Demirtaş istasyonuna düşük ücretli bir servis hattının oluşturulması talep ediliyordu. Tren seferine binmek için hareket vaktinden saatler önce gelinerek sıraya geçiliyor, yolcuların binişi ve inişi sırasında izdihama varan davranışlar sergileniyordu. Trenin kapasitesi kalabalık karşısında yetersiz kalıyordu.⁸⁶⁵ Buna benzer durum Bursa-Yalova güzergâhında sefer yapan otobüs hatlarında da bildiriliyordu. Bu otobüslerde de bilet kesiminde yaşanan sorunlar, fazla bilet ücreti alınması ve kapasiteyi aşacak miktarda yolcu taşınması gibi şikâyetler sıklıkla gündeme getiriliyordu.⁸⁶⁶

Söz konusu yıllarda Türkiye'nin en büyük ve gelişmiş beşinci kenti konumunda olan Bursa'nın, şehir otobüsleri işletmesi teşkilatının yetersiz olduğu, dolayısıyla kent içi sefer yapan şehir otobüslerinin faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla bir işletmenin oluşturulması gerekliliği bu alandaki başlıca ihtiyacın olduğunu göstermektedir.

863. "Belediye Meclisi Yeni Otobüsler İçin," *Ant*, 4 Ekim 1945.

864. "Otobüslerin İstanbul Servisinden Şikâyet Ediliyor," *Ant*, 30 Ağustos 1945.

865. Kazım Yazgan, "Kendi Kendimizi Tenkit Bahsinde Hiç Gücenmeyen Belediye Reisimize Açık Sesimle," *Açıkses*, 18 Ağustos 1945.

866. "Okuyucu Mektupları," *Ant*, 15 Eylül 1945.

4.2.3.2. Demiryolu Ulaşımı

II. Dünya savaşı yıllarında, yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin beşinci büyük kenti konumundaki Bursa, bünyesinde çok önemli bir sosyal potansiyeli ve ekonomik dinamizmi barındırıyordu. Kentin sanayi ve zirai hinterlandının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi hususunda demiryolu ulaşımı da ön plana çıkmaktaydı. Bu bağlamda Bursa'nın sahip olduğu Mudanya demiryolu hattının kapsamının genişletilerek Bozüyük ve Karaköy güzergâhına bağlanması, bu yıllarda kentin gündeminde yer alan ulaşımın öncelikli konularından bir tanesi olmuştur.

1938 yılında toplanan parti il kongresinde Bursa-Karaköy demiryolu hattının yapılması ve Bursa-Mudanya demiryolunun daha geniş olan hatta eklenmesi, vilayetin tüm kazalarının ortak dileği olarak ifade edilmiştir. Ancak savaş koşullarının ortaya çıkardığı mali durum sebebiyle bakanlığın çalışma programına ilave edilmediği açıklanmıştır.⁸⁶⁷ İlerleyen aşamada Bursa Milletvekillerinden Muhittin Baha Pars'ın TBMM'de Ulaştırma (Münakalat) Bakanlığı'na yönelik tartışmalarda “Atatürk Bursa'ya son defa geldikleri zaman bir arzu izhar etmişlerdi. O arzu bugün bir vasiyet haline gelmiştir. Bursa ile Karaköy arasındaki şimendiferin hemen yapılmasını istemişlerdi. Acaba bu ne vaziyettir.” Sorusuyla bu konuyu gündeme getirdiği ve Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya'nın bu konunun Bayındırlık Bakanlığı'na devrolunduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁸⁶⁸ Ancak Bursalılar, demiryolu hattının kapsamının geliştirilmesi talebinin üzerinde sıklıkla ve ısrarla durmuşlardır. Bu yıllarda kentin ileri gelen yerel yayın organlarından Açıksees Gazetesi'nde, Bozüyük-Mudanya arasında oluşturulacak tren hattı uzunluğunun yaklaşık 184 kilometre olacağı ve hattın inşaatına çok yakında başlanacağı duyurulmaktadır.⁸⁶⁹

1943 yılında ise vilayetin resmi yayın organı niteliğinde olan Bursa Gazetesinde verilen habere göre; Bozüyük-Mudanya arasında inşa edilmesine karar verilen demiryolunun

867. 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 5.

868. TBMM Z.C. D. 6, C. 2, İ. F, 12 Mayıs 1939.

869. “Bozüyük-Mudanya Hattının Yakında İnşasına Başlanacak,” *Açıksees*, 20 Mart 1943.

keşifleri tamamlanmıştır. Diğer yandan aynı tarihlerde Vilayet Genel meclisinin yaptığı toplantıda, bu demiryolu hattının ardından Bursa-Mustafakemalpaşa hattının da Karacabey ile Karacabey Harasından geçirilerek Karacabey Boğazına ulaştırılması ve burada yeni bir durak oluşturulması veya Mudanya'daki hattın (dekovil) değerlendirilmek üzere Karacabey Boğazına taşınması talebi ve isteği dile getirilmiştir.

1944'e gelindiğinde, Bayındırlık Bakanlığının demiryolu inşası programı Ulus Gazetesi tarafından duyurulmuştur. Buna göre söz konusu program Bursa'yı Bozüyük'e bağlayacak güzergâhın oluşturulmasını da içeriyordu. Bu doğrultuda inşası planlanan Yenişehir-Bursa-Bozüyük-Mudanya güzergâhı Çanakkale'ye kadar uzanacaktı. Diğer yandan bu güzergâhta Bilecik-Haydarpaşa güzergâhına bağlanan bir hat bulunacak, böylece Bilecik-Karaköy arasındaki nakliyat ve ulaşım faaliyetlerini zorlaştıran sorunlar da ortadan kalkmış olacaktı.⁸⁷⁰

Oluşturulması planlanan Bozüyük-Bursa-Mudanya demiryolu hattı, kent için ekonomik ve lojistik açıdan hayati bir öneme sahipti. Halk Partisinin yayın organı olan Ant Gazetesinde bu güzergâhın oluşturulmasıyla elde edilecek yararlar şu şekilde sıralanmıştır: Hattın oluşturulacağı arazi genel olarak düz bir yapıdaydı. Dolayısıyla bu hat, özellikle Ankara'nın gerisinde kalan Anadolu kentlerinin mallarını limanlara ulaştırması açısından -deniz nakliyesi karadan daha ucuz ve tasarruflu olduğundan- kestirme bir yol niteliğinde olacaktı. Bu durum Orta ve Batı Anadolu ticaretinin gelişmesini sağlayacak bir nitelik de arz ediyordu. Diğer yandan bu güzergâhın elverişli konumu ve hinterlandı sayesinde Tavşanlı bölgesinde bulunan Garp Linyitlerinin denize ulaştırılması imkânı da sağlanabilirdi. Dolayısıyla inşa edilmesi ısrarla istenen ve vurgulanan bu güzergâh, yerel olmaktan ziyade ulusal bir nitelik de taşıyordu. Buna göre Bursa gibi yoğun nüfuslu ve üretim çeşitliliği geniş olan bir kent, Anadolu'yu besleyen bir niteliğe bürünebilirdi.⁸⁷¹

870. "Şehrimizi Bozüyük'e Bağlayacak Demiryolu," *Açıkses*, 23 Aralık 1944.

871. "Bozüyük-Mudanya Demiryolu," *Ant*, 13 Ekim 1945.

Savaş yıllarının sona ermesine ve 1947 yılına gelinmesine rağmen Bursalıların bu taleplerinde herhangi bir gelişme kat edilemediği görülmektedir. TBMM'de 1947 yılı bütçesi tartışmaları sürerken Bursa Milletvekili Zehra Budunç, bir kez daha Bursa-Karaköy Demiryolu hattı konusunu şöyle gündeme getirmiş ve demiryolunu inşasına bir an önce başlanmasını istemiştir:

“Bursa'nın treni, tam 22 sene evvel en salahiyetli ağızlardan hemen yapılacaktır diye vadedilmiş ve hiçbir zaman da bu vaatten vaz geçilmemiştir. Bursa, büyük bir sabırsızlıkla ve her sene sanki şimdi gelecekmiş gibi tam 22 senedir treni beklemektedir. Ziraat mahsulleri treni bekliyor, türlü ürünler treni bekliyor, konserve fabrikası kurulacak treni bekliyor, balıkçılık inkişaf edecek treni bekliyor, Balıkesir ve arkamızdaki bölgeler bir şeyler yapıp öne sürecekler treni bekliyorlar. Amma tren gelmiyor, arkadaşlar, tam 22 senedir. Sözü uzatmamak için şunu söyleyeyim ki, son geldiğim gün iki ihtiyarla konuştum şu trenin sesini duyup da ölsem, başka bir şey istemem diyorlardı. Amma arkadaşlar ben, trenin sesini de bir tarafa bırakıyorum ben, yalnız kazmanın atılmasını istiyorum.”⁸⁷²

Cumhuriyetin erken yıllarında gündeme geldiği ilk günden itibaren, Bursalıların yoğun ilgi gösterdiği bu konu, muhtelif zamanlarında kentin önde gelenleri tarafından çeşitli mecralarda Bursa'nın en önemli taleplerinden biri olarak dile getirilmiştir. Ancak, en başta savaş döneminin getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir sonuca ulaşamamış ve ilerleyen aşamada Bursa-Mudanya tren hattının işletilmesi de durdurulmuştur. CHP Bursa Bölgesi Müfettişi Şerafettin Karacan, 1948-1949 yıllarını kapsayan raporunda bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir: “Bursalılar, yıllardan beri Karaköy-Bursa şimendiferinin inşasına başlanmasını bekler dururlar. Asıl kötü durum Bursalıların yeni bir hat beklerken ellerindekinden de olmalarıdır. Bilindiği gibi Mudanya- Bursa hattında işletme durdurulmuştur.”⁸⁷³

872. TBMM Z.C. Dn. 8, C. 3, T. 1, 25 Aralık 1946.

873. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

4.2.3.3. Denizyolu Ulaşımı

Bursa'nın deniz kıyısı en önemli ilçelerinden birisi olan Mudanya, Erken Cumhuriyet Döneminde de Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi Bursa'nın dünya ile irtibatını sağlayan bir kapı olma özelliğini korumuştur. Mudanya iskelesi, Bursa'nın giriş kapısı niteliğinde olup, iç ve dış ticari etkinliklerin gerçekleştirilmesinde önemli bir konuma sahiptir. Savaş yıllarında deniz ulaşımı söz konusu olduğunda özellikle Marmara Denizinde, İstanbul-Bursa arasında yapılan vapur seferlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu seferlerde Mudanya merkezi konumda yer alırken, buraya gelen vapurlar Gemlik ve Armutlu 'ya da uğramışlardır. Özellikle yaz mevsiminde vapur seferi tarifeleri sıklaştırılmıştır.⁸⁷⁴

1940'lı yılların yaz aylarında İstanbul ve Bursa arasında her gün sefer yapan vapurlar, İmralı adasına haftada bir gün, Armutlu ve Gemlik limanlarına haftada 3 gün, Mudanya'ya ise her gün uğramışlardır.⁸⁷⁵ Bu sayede Bursa-İstanbul yolcuları gününbirlik seyahatler gerçekleştirebilirken, kente gelen ziyaretçileri teşvik etmek isteyen Bursa Belediyesi, İstanbul'dan Bursa'ya kombine bilet satışlarını başlatmıştır. Buna göre, İstanbul'dan Bursa'ya gelen ziyaretçiler seyahatleri sırasında yapacakları otel, yemek ve otobüs masraflarını tek bir biletle toptan ödeyecek ve hatta Uludağ'da konaklayabileceklerdi. Bursa Belediyesi'nin kent turizmini geliştirmek noktasında önemli bir girişimi olarak nitelendirilebilecek bu uygulamada hem ucuz hizmet sunabilmek hem de Bursa'ya olan ilgiyi artırabilmek amaçlanmıştır.⁸⁷⁶ 1944 yılının yazına gelindiğinde Bursa'ya yapılan vapur seferlerinin "Sürat Postası" ve "Aralık Postası" adları ile ayrıldığını bu bağlamda hızlı hat ve ara hat olmak üzere iki tarifenin uygulandığı görülmektedir. Bu tarifede yer alan hızlı hattın 15 mil ile ara hattın 12 mil ile yol alacağı açıklanmıştır.⁸⁷⁷

874. "İstanbul'dan Mudanya'ya Her Gün Vapur İşleyecek", *Açıkses*, 1 Kasım 1941.

875. "Vapur Tarifeleri Değişti," *Açıkses*, 12 Haziran 1943.

876. "Belediyemizin Güzel Bir Teşebbüsü," *Bursa*, 10 Ağustos, 1943.

877. "Her gün Vapur," *Bursa*, 18 Nisan 1944.

Diğer yandan İstanbul- Bursa arasında gerçekleştirilen vapur seferlerine yönelik muhtelif taleplerin parti il kongrelerinde gündeme getirildiği de görülmektedir. Buna göre Mudanya-İstanbul seferini yapan vapurların, zaman zaman İstanbul'da Tophaneye yanaşmaları yolcuları zor duruma düşürdüğünden, yolcu indirmelerinde Karaköy limanının kullanılması isteniyordu. Ulaştırma Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre; seferlerde haftanın altı günü Galata ve Karaköy limanları kullanılıyor, ancak sadece perşembe günleri Galata rıhtımı tamamıyla dolu olduğundan varış noktası Tophane olarak belirleniyordu.⁸⁷⁸ Bu sıralarda, Mudanya'dan İstanbul'a salı günleri hariç, haftanın her günü sefer düzenleniyordu. Özellikle Bursa Valiliği, Belediye ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın talebi doğrultusunda haftada en az üç kez Mudanya'dan İstanbul'a karşılıklı sefer düzenlenmekteydi. Kentte turizmin gelişimi ve halkın ulaşımı açısından sürekli ve her gün karşılıklı sefer yapılması gerekliliği Bursalılar tarafından önemsenen bir konuydu.⁸⁷⁹

Bursa'nın deniz ulaşımı söz konusu olduğunda Mudanya İskelesi ile ilgili taleplerin, ön plana çıkan bir diğer konu olduğu görülmektedir. 1940 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi Bursa İl Kongresi'nde gündeme getirilen taleplerden biri de bu başlık üzerinde olmuş, Mudanya İskelesinden alınan verginin Mudanya Belediyesi'nin tek gelir kaynağı olduğu belirtilerek, verginin ilçe belediyesine bırakılması istenmiştir. İskelenin yönetimi 1936 yılından itibaren 3004 sayılı Kanun ile düzenlenmişti.⁸⁸⁰

Bu düzenleme ile Mudanya İskelesinden alınan verginin %70'i Denizbank'a bırakılırken Mudanya Belediyesi'nin gelir oranı %57 azalmıştı. Söz konusu talepte, gelirleri azalan Mudanya Belediyesinin bu durum nedeniyle üzerine düşen Belediyecilik görevlerini yerine getiremediğinden ve İskele Vergisinden elde edilen gelirin tamamının Belediyeye bırakılmasının ilçe için bir zorunluluk olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Ancak Ulaştırma Bakanlığı, düzenlemenin uygulanma sebebini şöyle açıkladığı görülmektedir:

878. CHP İl Kongre Dilekleri, 138.

879. Ibid.

880. 3004 Sayılı İskelelerin Ne Suretle İdare Edileceğine Dair Kanun, T.C. R.G. (13 Haziran 1936): 3329.

Belediyelerin bu vergi gelirini bakım ve onarıma ayırmaması kentin hinterlandının gelişimini engelliyordu. Ayrıca sahildeki yükleme, boşaltma ve nakliye işleri de sürekli kesintiye uğramaktaydı. Bunun yanında yerel bütçe, ticari etkinliklerde önemli bir rol üstlenen iskelenin bakım, onarım ve tamir giderlerine yetmiyordu. Bu nedenle Marmara denizinde askeri öneme sahip pek çok iskele hükümet tarafından bakım ve onarımdan geçirilmişti. 1941 yılı bütçesinde de kalan iskelelerin bakım ve onarımı yine bütçe imkân ettiği ölçüde ön plana konulmuştu. Bu doğrultuda aynı yıl bütçeden Gemlik iskelesinin vapur yanaşabilecek şekilde düzenlenebilmesi için de 12.000 lira ayrılmıştı. Ülkede hâkim olan ekonomik ve askeri zorunluluklar sebebiyle iskelelerin yönetimi Devlet Demir Yolları ve Limanları İşletmesi'ne bırakılmıştı.⁸⁸¹

Bursa İl Kongresinde Mudanya İskelesi hakkındaki tartışmalara ilaveten, Armutlu İskelesinin de Ulaştırma Bakanlığı yönetimine geçirilerek, burasının vapurların yanaşmasına elverişli hale getirilmesinin, gündeme getirilen bir diğer talep konusu olduğu görülmektedir. Ancak Ulaştırma Bakanlığı, Armutlu iskelesinin 3004 sayılı Kanunun belirttiği şartları taşımadığını ve bu talebin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını açıklamıştır.⁸⁸²

Bursa Milletvekilleri, Mudanya iskelesinin yönetiminin tekrar Mudanya Belediyesi'ne bırakılması konusunu, vilayetteki inceleme ve teftişleri sonunda 1943 yılında hazırladıkları raporda tekrar gündeme getirmişlerdir. Raporda, Mudanya iskelesinin Bursa'nın ticari etkinliklerin yürütüldüğü ana iskele olduğunun altı çiziliyor ve Belediyeye önemli bir gelir kaynağı teşkil ettiği ifade ediliyordu. Ayrıca raporda, iskelede daha önceleri devlet demiryolları tarafından 100 bin liralık önemli bir bütçeyle yaptırılan bakım ve onarım işlemlerinin yetersiz kaldığı, Mudanya'nın her açıdan iyi ve elverişli koşullara sahip ve pek çok ihtiyaca cevap verebilen bir iskelenin inşa edilmesine gerek olduğunun altı çizilmektedir.⁸⁸³ Ulaştırma Bakanlığı ise bu konuya ilişkin yaptığı

881. CHP İl Kongre Dilekleri, 144.

882. Ibid., 146.

883. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

açıklamada iskelenin onarım ve tamirinin devam ettirileceğini belirtmiş, ayrıca Mudanya demiryolu hattının, ticari yükleme ve boşaltma işlemlerinin kolaylaştırılması amacıyla iskeleye kadar uzatılmasının planlandığı ifade edilmiştir.⁸⁸⁴

4.2.3.4. Havayolu Ulaşımı

Devlet Hava Yolları işletmesinin 1945 tarihinde Amerika'dan 22 kişi kapasiteli 3 yolcu uçağı satın alacağı başta ulusal gazeteler olmak üzere çeşitli araçlarla halka duyurulmuştu. Bu satın almanın maliyetinin 500 bin dolar tutacağı açıklanmış ve bu uçaklara 7 tane daha ilave edilmesine karar verilmiştir.⁸⁸⁵ Söz konusu uçakların yurt içinde kullanımın 1946 kışından itibaren başlayacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda planlanan hava seferleri güzergahının içerisinde Bursa'nın da yer aldığı görülmektedir. Yurt içi hava ulaşımı hatlarında Bursa'nın içinde bulunduğu seferler, İstanbul -Bursa - İzmir güzergahında yer almıştır.⁸⁸⁶

Devlet Hava Yolları genel Müdürlüğünün girişimiyle Bursa-İstanbul, Ankara-İzmir hava seferlerinin gerçekleştirilmesine yönelik hazırlıklar 1946'nın ilk aylarından itibaren başlatılmıştır. Söz konusu güzergahta Bursa'nın merkez konumda yer alacağı ve bu durumun kentin gelişiminde rol oynayacağı düşünülüyordu. Hava seferlerinin düzenlenmesine yönelik büro şehrin içerisinde yer alacaktı. Hava seferlerinin 22-27 kişi yolcu kapasiteli uçaklar ile Bursa-İstanbul arasında 15 dakikada gerçekleştirilmesi öngörülüyordu. 14 Haziran 1946 tarihli Bursa Gazetesinde söz konusu seferlerin 17 Haziran tarihinde başlayacağı müjdelenmiştir. Bilet ücreti 34 lira olarak açıklanan Bursa-Yeşilköy arası uçuşlar Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri saat 14:50 kalkış- 15:15 iniş

884. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

885. "Bursa'mız Hava Seferlerine Kavuşuyor," *Bursa*, 20 Şubat 1945; BCA, Fon: 490.01.01, Yer: 632.84.1; Bursa'ya gerçekleştirilecek uçuşlar için bir hav limanı yaptırılmasına savaşın başladığı ilk yıllarda karar verilmiştir. Bu doğrultuda İnegöl ilçesinde belirlenen bir bölge hava limanı yapımı için seçilmiştir. İnegöl Havalimanı içerisinde kalan arazilerin istimlak edileceği İnegöl askerlik şubesi tarafından mülk sahiplerine bildirilmiş, resmi işlemlerin gerçekleştirilmesi ardından istimlak bedeli arazi sahiplerine ödenmiştir. Ancak savaş şartları dolayısıyla hava limanı pistinin acilen inşa ettirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Hava limanının yapılacağı alan 3887 sayılı kanunun onuncu maddesine dayanılarak işgal edilmiş, burada mülkü bulunan kişilerin arazi sınırları titizlikle belirlenerek istimlak bedeli noktasındaki karışıklığı önüne geçilmiştir.

886. "Bursa-İstanbul Hava Seferleri Başlıyor," *Bursa*, 21 Mayıs 1946.

olarak yapılacakken, Bursa-İzmir arasındaki seferler ise Salı, Perşembe ve Cumartesi günlerinde kalkış: 12:15 ve iniş: 13:20 biçiminde gerçekleştirilecekti.⁸⁸⁷

Bu doğrultuda Bursa'da şehirler arası uçak seferleri 17 Haziran 1946 itibariyle İzmir'den 14:30'da gelen uçağın Bursa yolcularını alarak 14:40'ta yaptığı kalkış ile gerçekleşmiş, Bursa-İstanbul arasındaki seferde yer alan ilk yolcular; Şükrü Tüfekçi, Fethi Beşe, Kudusi Ögel, Ahmet Karataş ve Muharrem Bozkurt olmuştur. İlk sefer sonrasında uçak seferleri için bir bekleme salonu inşa edilmesine karar verilerek, inşaat işi 14.149 liraya kapalı zarf ile ihaleye çıkarılmıştır.⁸⁸⁸ 1946'nın yaz tarifesi uygulaması kapsamında Bursa-İstanbul arasındaki uçak seferlerinin her gün yapılması kararı alınmış, Bursa'dan alınacak yolcu sayısı da 21'e çıkarılarak bilet ücreti 10 lira olarak açıklanmıştır. Bu seferlere Bursalıların yoğun ilgisi olmuş ve bu durum zaman zaman bilet bulunamamasına neden olmuştur.⁸⁸⁹

Gazete yazarı Mustafa Tayla, konu ile alakalı olarak *Açıkses*'te kaleme aldığı yazısında uçuşlara ilişkin aksaklık ve sorunları ele alarak şunlara değinmiştir: Öncelikle yoğun talepler sonucu elde edilen uçak biletlerinin koltuk numaraları bulunmuyor, bu durum rahatsızlığa sebebiyet veriyordu. Oysa biletlerde kesin olarak numaralar bulunmalıydı. Hava limanından kente yolcu ulaşımını sağlayan servislerde ekstra 50 kuruş daha toplanarak ikinci bir bilet kesiliyordu. Bunun yerine tek bir bilet en başta kesilmeli ve tüm ücretleri içermeliydi. Ayrıca uçak kalkışları öncesi yolcu geçirmeye gelen yakınlar çoğu zaman kalkış alanında kalabalığa sebep veriyor, bu durumun önlenmesi için bir girişimde bulunulmuyordu. Diğer yandan Tayla, İstanbul'a uçan yolculara gerek yolculuk sırasında gerekse yolculuk sonunda gerekli önem ve ihtimamın gösterilmediğini belirtiyordu. Yeşilköy Havalimanına ulaşan yolculara İstanbul ulaşımı hakkında rehberlik edilmiyor. Bursa-İstanbul yolcuğu 20-25 dk. sürerken Sirkeci'ye ulaşmak 45 dk. alıyordu. Bu nedenle havalimanında yolcularla ilgilenecek memurlara kesin olarak ihtiyaç bulunmaktaydı.⁸⁹⁰

887. "Bursa Hava Seferleri," *Bursa*, 14 Haziran 1946.

888. "Hava Seferleri Dün Başladı," *Bursa*, 18 Haziran 1946.

889. "Bursa-İstanbul Hava Seferleri," *Bursa*, 30 Temmuz 1946.

890. "Bursa-İstanbul Hava Seferlerinde Aksak Taraflar," *Açıkses*, 21 Ağustos 1946.

Tüm aksaklıklara rağmen şehirden İstanbul'a yapılan direkt uçuşlar Bursalılar arasında ilgi görmekteydi. Bursa'nın ünlü gazetecilerinden Musa Ataş, bizzat tecrübe ettiği bu seferlere yönelik yaşadıklarını Bursa gazetesi sütunlarından okuyucularına şöyle aktarıyordu: "Bursa-İstanbul Arası 19 Dakika" başlığıyla kaleme aldığı yazısında yolculuk süresinin kısalığına dikkat çeken Ataş, uçuşlara olan talebin yoğunluğundan bahsederek, uçuş biletlerinin en az iki gün önce alınması gerektiği hakkında okuyucularını uyarıyordu.⁸⁹¹

Söz konusu uçuşlar Bursalılar tarafından ciddi bir ilgi görmüş ve uçuş güzergahında yoğun yolcu taşımacılığı yapılmışsa da 1946 yılının kış aylarına gelindiğinde, bu seferlerin durdurulduğu görülmektedir. Seferlerin durdurulmasındaki başlıca sebep Bursa'da kışın zaman zaman sisli ve zaman zaman da yağmurlu yoğun hava koşullarına uygun araç-gerecin bulunmayışıdır.⁸⁹²

4.3. II. Dünya Savaşı'nın Bursa'da Toplumsal Yapı Üzerindeki Etkisi

4.3.1. Toplumsal Değerlerdeki Değişimin Suç ve Asayiş Olayları Üzerindeki Etkisi

II. Dünya Savaşının dünyada yarattığı güvensizlik ortamı yanında, süreçte savaşın etkisini ağır bir biçimde hisseden Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, Türk toplumunun sosyal yapısını etkilemiştir. Bu dönemde artan suç oranı, sosyal değerlerin toplumdaki ağırlığının zayıflamasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda o yıllarda Türkiye'de hırsızlık ve gasp olaylarının yanında cinayet gibi suçlarda da dikkat çekici bir artış olmuştur. Diğer yandan ülkede halk arasında kendini gösteren yoksulluğun etkisiyle hırsızlık gibi suçlar yoksul insanlar arasında yaşamak için meşru bir hal almıştır. Söz konusu süreçte yüksek enflasyon, darlık ve yokluk ile bağlantılı olarak ortaya çıkan sosyal sorunlar hem kent hem de kırsal alanda kendini göstermiştir. Türkiye geneline bağlantılı olarak Bursa'da da suç oranı artmıştır. Özellikle toplumda artan içki tüketiminin

891. "Bursa-İstanbul Arası 19 Dakika," *Bursa*, 13 Eylül 1946.

892. "Bursa-İstanbul Hava Postaları", *Bursa*, 1 Kasım 1946.

yanında dilencilik, kumar, fuhuş gibi adi suçlar da ön plana çıkmış ve kent yerelinde tartışılan konular olmuştur.⁸⁹³

Savaş yıllarında Bursa sokaklarında erkekli- kadınlı dilenen birçok kişi ve grup türemişti. Bu kişiler evini geçindirmek derdinde olan vatandaşların iyi niyetini suiistimal ederek haksız kazanç sağlıyorlardı. Hâlbuki dilenenlere para veren vatandaşların birçoğu aslında bu kişilerden daha ihtiyaç sahibiydi. Çünkü bu dilencilerin içinde evi olanların olduğu, bazılarının ipotek ve mücevher karşılığı faizle para verdiği belirtiliyordu. Bu nedenle dönemin yerel gazeteleri Bursalıları, dilencilere para verilmemesi konusunda önemle uyarıyorlardı.⁸⁹⁴

Dilenciler toplum vicdanını suiistimal ederek yaralayan, günlük nafakasını güçlükle kazanan ve zor şartlar altında yaşayan insanların merhametini sömüren unsurlar olarak görülüyordu. Yaptıkları türlü numaralar ve girdikleri kılıklar ile insanlar üzerinden geçinen bu kişilerin salgın bir hastalık gibi günlük hayatta yer aldığı ifade ediliyordu.⁸⁹⁵ Buna göre Bursalıların sokaklarda sıklıkla karşılaştıkları dilenciler, dilenme işini artık adeta bir zanaat olarak benimsemişlerdi. Oysa bu kişilerin çoğu çalışabilecek güce sahip genç insanlardı. Bursa Halkevi panosunda yer alan birçok iş ilanına rağmen bu kişiler, insanların vicdanlarını sömürmeyi tercih ediyorlardı. Bursa sokaklarında bu zümre gittikçe çoğalmış, varlıkları kentte sıkıntı yaratır hale gelmişti.⁸⁹⁶

Bursa'da dilencilerin artan sayısını yazar Tahsin Saygunışık şöyle ifade ediyordu: "Bir ay içerisinde dört büyük şehrimizi gördüm. Hiçbirinde bu kadar dilenci kalabalığı yok."⁸⁹⁷ Öyle ki dilencilik Bursa'nın her sokağında her semtinde karşılaşılan bir sorun haline gelmişti. Dilenen kişiler kendilerine karşı gösterilen tepkilere çoğu zaman kayıtsız

893. Süzgül, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Suç ve Asayiş," 376-377.

894. "Dilenenlere Para Vermek Sevap Değil Suçtur," *Ant*, 19 Eylül 1944.

895. Celal Sılay, "Dilencilik Zararı," *Açıkses*, 9 Ağustos 1941.

896. Fevzi Gülgenay, "İş Bolluğu Karşısında Dilencilik," *Açıkses*, 12 Ekim 1943.

897. Tahsin Saygunışık, "Azaba Dönen Merhamet," *Ant*, 27 Temmuz 1944.

kalıyor ya da alaycılıkla cevap veriyorlardı. Bursa'da bir sosyal yara halini alan bu sorun karşısında Emniyet Müdürlüğü zaman zaman sokaklarda yakaladığı dilencileri topluyor, bunlarda çalışabilecek güçte olanlar mahkemeye veriliyor, muhtaç olanlar ise ihtiyaçlarının karşılanması için Belediyeye gönderiliyorlardı.⁸⁹⁸

Dünyada hâkim olan savaş şartlarının etkisi, ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunlar ve toplumu oluşturan bireylerin gelecek kaygısı beraberinde psikolojik bir buhranı da getiriyordu. Türk toplumunda içki ve keyif verici maddelerin kullanımı bu yıllarda artıyordu. Bu artış Bursa'da da kendini göstermiştir. İnsanlar geçim dertlerine rağmen fiyatı ne kadar yüksek olursa olsun alkol temin ediyorlardı. Bursa artık bu sorunla da daha sık karşılaşılıyordu.⁸⁹⁹ 1943 yılında TBMM'de Gümrük ve İhisarlar Bakanlığı bütçe görüşmeleri gerçekleştirilirken toplumda rakı tüketiminin arttığına, içki üretimi ve tüketiminin köylerde de kendini gösterdiğine dikkat çekiliyordu.⁹⁰⁰ İçki tüketiminin özellikle köyün toplumsal yapısında önemli bozulmalara yol açacağı düşünülüyordu.⁹⁰¹ 1944 yılına gelindiğinde kentte nüfus ile orantılı bir biçimde biranın bulunmadığı, İhisarlar İdaresinin sadece gazino ve lokantalara bira verdiğinden, Bursalıların bayilerde bira bulamadığı ve hatta kentte bir bira karaborsasının oluştuğundan şikâyet ediliyordu.⁹⁰²

Diğer yandan bu yıllarda Bursa'da keyif verici maddelerin kullanımındaki artışa bağlı olarak bir piyasa da oluşmuştu. Bursa Emniyet Teşkilatı zaman zaman yaptığı baskın ve operasyonlarla bu piyasayı ortadan kaldırmaya çalışılıyordu. Sıradan halk görünümündeki satıcılar kamusal alanda etkinlerdi. Kentteki hanların bazılarında esrar satışı yapıldığı biliniyordu.⁹⁰³ 1945'e gelindiğinde toplumda keyif verici madde kullanımındaki artışın önemli boyutlara ulaştığı, fiyatlardaki yükselmeye rağmen üretim ve tüketim miktarlarındaki büyük artışın önüne geçilemediği görülüyordu. Günlük hayatta alkol

898. "Toplanan Dilenciler," *Bursa*, 14 Mayıs 1943.

899. Münir Halil Erem, "İçki Buhranı," *Açıkses*, 1942.

900. TBMM Z.C. D. 7, C. 2, İ. 4, 5 Mayıs 1943.

901. Musa Ataş, "İçki ve Kumar," *Bursa*, 11 Mayıs 1943.

902. "Bursa'da Bira Bulunamıyor," *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1944.

903. "Esrar Bulunmuş," *Bursa*, 14 Ağustos, 1945.

tüketimine bağılı olarak pek çok olay yaşıyor, bu durum mahkemelere de yansyordu. Diğer yandan bu tablo köylerde de kendini göstermeye devam ediyordu.⁹⁰⁴

Keyif verici maddelerin kullanımındaki artışın yanında kumar da bu yıllarda ön plana çıkan bir diğer toplumsal sorun haline gelmiştir. Öyle ki Bursa'da bu sorun ciddi boyutlara vararak müzminleşmiş bir yara haline gelmiştir. Kentte gencinden yaşlısına her kesiminde etkili olan kumar oynama alışkanlığı, birçok kahvehane de ve birçok lokantada sıradan hale gelmişti. Kumar, Bursa'da gündün güne artan bir hal almış, adeta bir salgın gibiydi. Hâlbuki kumar, bir ahlak ve toplumsal bozulma sorunuydu. Kent yerelinde bu sorunun önünün alınması için bir önlem alınmalıydı. Zabıta daha sık denetimler yapmalı ve Halkevi konu hakkında bilinci yükseltecek konferanslar vermeliydi.⁹⁰⁵

Söz konusu yıllarda gayri meşru ilişkiler de gün be gün artıyordu. Bu ilişkiler sonucu doğan bebeklerin ölüm haberleri gazetelerde sıklıkla yer alıyor ve bu durumun yansıması Bursa'da karşılığını buluyordu. Kentte görev yapan temizlik işçileri çöplüğe gömülmüş, başı ezilerek vahşice öldürülmüş yeni doğmuş bir bebek cesedi bulmuşlar, şehirde şaşkınlıkla karşılanan bu olay ulusal gazetelerde de yerini bulmuştu.⁹⁰⁶ Gayrimeşru ilişkilerdeki söz konusu artış Milletvekili raporlarına ve yerel gazetelere de yansyordu. 1943 yılında Bursa Milletvekillerinin kaleme aldığı raporda, kentte genelevlerin bulunduğu bölgenin giriş kısmının kentin kurtuluş kapısı olarak adlandırılan bölgesinde yer aldığı belirtiliyordu. Ancak bu evler toplumun genel ahlak yapısına aykırı manzaralar içerdiğinden rahatsızlık konusu oluyordu. Genelev bölgesinin giriş kısmının Kamberler Mahallesi tarafına alınması ve çevre bölgelerde yaşayan kent sakinleri ile Bursa'ya dışarıdan gelen ziyaretçilerin, genel ahlak kurallarına uygun olmayan bu tablo ile karşılaşmaması için kesin bir önlem alınması isteniyordu.⁹⁰⁷ Bu yıllarda kentte Polis,

904. Rıfat Akman, "İçki ve Yeşilay," *Bursa*, 5 Ocak 1945.

905. "Bursa'da Kumar Beliyyesi Kalkamaz mı?," *Açıkses*, 15 Aralık 1943.

906. "Bursa'da Çöplüğe Gömülmüş Çocuk," *Vatan*, 28 Nisan 1941.

907. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

randevu evlerine baskınlar yapıyor, cinsel taciz olayları sıklıkla yaşanıyor ve genç kızların cesetleri çuvallarda bulunuyordu.⁹⁰⁸

Savaş yıllarında, Bursa gibi Türkiye'nin beşinci büyük kenti konumunda olan ve Anadolu'ya açılan kapı niteliği taşıyan bir kentte, yaşanan toplumsal bozulmaya bağlı olarak ortaya çıkan suç ve asayiş olayları Türkiye genelindeki durumu gözler önüne seren bir ipucu niteliğindedir. II. Dünya Savaşının başlamasının hemen öncesinde, 1938 yılında Bursa'da toplam hükümlü sayısı 3081 iken, savaşın sonuna gelinen 1946 yılında bu rakamın 4740'a yükseldiği ve yüzde elliden fazla arttığı görülmektedir.⁹⁰⁹ Diğer yandan savaş sonundaki yıllarda kentte suçlu sayısının artışının yanı sıra, yaşanan asayiş olaylarının türlerine göre değişik dinamikler barındırdığı da gözlemlenebilmektedir.

Suçlar	1946	1947
Cinayet	27	33
Hırsızlık	346	287
Hakaret	253	262
Emre İtaatsizlik	28	91
Sarhoşluk	99	134
Kumar	17	23

Tablo 23. Bursa'da İşledikleri Suça Göre Hükümlüler⁹¹⁰

Yukarıdaki tablodan elde edilen verilerden yola çıkarak cinayet başta olmak üzere sarhoşluk, kumar, emre itaatsizlik ve hakaret gibi suçlarda artış olduğu gözlemlenirken hırsızlık olaylarında bir düşüşün yaşandığı ifade edilebilmektedir. Bu düşüşün savaşın sona ermesi ve ülke ekonomisinin normale dönme eğilimi taşıması ile bağlantılı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Ancak veriler genel bağlamda değerlendirildiğinde

908. "Cesedi Çuvalda Bulunan Kız," *Bursa*, 21 Kasım 1944; "Bir Randevucu Yakalandı," *Bursa*, 3 Ağustos 1945; "Tuhafiyeci Pertev'in Yargılanması," *Bursa*, 29 Haziran 1945.

909. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hükümlüler İstatistiği 1938-1952 (Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954), 40.

910. *Ibid.*, 142-167.

bu yıllarda ortaya çıkan toplum değerlerindeki bozulmanın kentte yaşanan suç ve asayiş olaylarındaki etkisini takip edebilmek mümkündür.

4.3.2. Bursa'daki Ceza ve Tevkif Evleri

Bursa'da 1939-1945 yılları arasında merkezde, İmralı Adasında ve Karacabey ilçesinde olmak üzere üç tane cezaevi bulunmaktaydı. Kentin merkezinde yer alan Bursa Cezaevi bu kurumlar içerisinde en eskisi ve en kıdemlisiydi. Bursa Cezaevi, savaş yıllarında bünyesinde çok sayıda hükümlüyü ağırlıyor, mahkûmlar arasında sıklıkla kavga ve yaralanma olayları yaşanıyordu. 1941 yılında Bursa Cezaevinde mahkûmlar arasında belirtilmeyen bir sebep ile çıkan kavgada bir kişinin öldürüldüğü diğer mahkûmlardan bir kısmının ise yaralandığı açıklanıyordu.⁹¹¹

Bursa Cezaevinde mahkûmların, çeşitli eğitim, öğretim ve zanaat faaliyetleriyle rehabilite edilerek topluma yararlı bireyler haline getirilmesine yönelik çalışmalar da gerçekleştiriliyordu. Bu sayede çeşitli suçlardan hüküm giymiş bireylerin toplumdan dışlanmasının önüne geçebilmek ve mahkûmların hüküm sürelerini tamamlayarak günlük yaşama döndüklerinde daha kolay bir biçimde hayata uyum sağlamaları amaçlanıyordu. Bu doğrultuda Bursa Halkevi, gerçekleştirdiği çeşitli etkinliklerle bu amaca hizmet etmiştir. Halkevi tarafından, Bursa Cezaevinde 1940 yılında 55 kişilik bir öğrenci grubuyla resim atölyesi oluşturulmuş ve resim eğitimi verilmiştir.⁹¹² İlgi çeken diğer bir etkinlik yine Halkevinin düzenlediği okuma-yazma kursları olmuştur. Bu kurstan mezun olmaya almaya hak kazanan mahkûmlara belgeleri, Vali Fazlı Güleç ve CHP'nin önde gelen isimlerinin de katıldığı bir törenle verilmiştir.⁹¹³

Bunun yanında 1944 yılının Kasım ayında kentin eğitimci ve aydın zümresini teşkil eden, Kız Öğretmen Okulu, Erkek Lisesi ve Ticaret Lisesi yönetici ve öğretmenlerinden oluşan

911. "Cezaevindeki Cinayet," *Açıkses*, 10 Mayıs 1945.

912. "Bursa Halkevinin 6 Aylık Çalışmaları," *Uludağ* (Ocak 1940): 49-51.

913. "Cezaevinde Tören," *Bursa*, 12 Haziran 1945.

bir heyetin Bursa Cezaevine sayıca kalabalık bir ziyaret gerçekleştirdiklerini görüyoruz. Bu ziyarette, uzun yıllar cezaevi müdürlüğü görevini yürüten Tahsin Arsal, öğretmenlerle yaptığı konuşmada cezaevinde yatan mahkûmlara dair açıklamalarda bulunmuş ve cezaevinin bölümlerini tanıtmıştır. Pek çoğu hayatlarında ilk kez böyle bir tecrübe yaşayan bu zümre, cezaevi hakkında olumlu ve pozitif izlenimler edinmiş, bir kütüphanenin bulunmaması eksikliğine dikkat çekerek bir cezaevi kitaplığının oluşturulmasına yönelik faaliyetlerin başlamasını sağlamışlardır.⁹¹⁴

Söz konusu yıllarda bünyesinde pek çok bölümü barındıran bütüncül bir yapı görünümü veren Bursa Cezaevi, koşullar, temel ihtiyaçların karşılandığı bölümler, revir ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği pek çok atölyeyi barındırıyordu. Bu atölyelerde ayakkabı üretimhaneleri, marangozhaneler, havlu, ipek ve çeşitli kumaşları dokumaya yönelik tezgâhlar ve daha pek çok üretimin yapıldığı bölümler bulunuyordu.⁹¹⁵

Bu yıllarda Bursa Cezaevinde hükümlü olan isimlerden birisi de Nazım Hikmet Ran'dır. Cezaevindeki çeşitli etkinliklerinin yanında üretim faaliyetlerine de katılan Nazım Hikmet, dokuma atölyesinde yer alan tezgâhlarda havlu dokuyordu. Kendisinin o yıllarda üretim yaptığı üç tane havlu dokuma tezgâhı bulunduğundan, piyasada iplik fiyatlarında yaşanan değişimden etkileniyordu. Bu konuyu Bursa İktisat Müdürlüğü ile iplik fiyatları konusunda yaptığı yazışmalar ile dile getiren Nazım Hikmet, rahatsızlık ve mağduriyetini yazdığı dilekçelerde açıkça ortaya koymuştur.⁹¹⁶

914. “Şevki Oktay, Öğretmenler Cezaevinde,” *Ant*, 14 Kasım 1944.

915. “Öğretmenlerimiz Cezaevinde Tetkikatta Bulundular,” *Ant*, 14 Kasım 1944.

916. Taha Toros Arşivi, Nazım Hikmet Ran Tarafından 21 Mart 1945 Tarihinde Bursa İktisat Müdürlüğü'ne Gönderilen Dilekçesi, Son Erişim 11 Kasım 2021, <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/130671>; Nazım Hikmet Ran Tarafından 31 Mart 1942 Tarihinde Bursa İktisat Müdürlüğü'ne Gönderilen Dilekçesi, Son Erişim 11 Kasım 2021, <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/130670>; Güney Özkılınç, *Nazım'ın Bursa Yılları* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2012); Nazım Hikmet Ran'ın Bursa Cezaevinde geçen yılları hakkında daha fazla bilgi için bk.

1929 yılından itibaren Cezaevlerinin yönetiminin Adalet Bakanlığı'na devredilmesi ile Avrupa Devletlerinin hapisane teşkilatı ve düzenlemeleri incelenerek suçluların çalıştırılarak ıslah edilmesine dayanan yeni bir infaz rejimi uygulanmaya başlanmıştır. 1936 yılında Türk Ceza Kanunu'nda yapılan kapsamlı değişiklik ile Adalet Bakanlığınca iş esası üzerine açılacak cezaevlerinde ve bazı hapis cezalarının infazında, hükümlü ve tutuklulara Cezaevlerine bağlı tarım veya endüstri işletmelerindeki çeşitli işlerde çalışma imkânı getirilmiştir.⁹¹⁷

Bu doğrultuda “Toprağı adam ile adamı toprak ile ıslah etmek” amacı doğrultusunda mahkûmların zirai işlerde çalıştırılması ve hatta zirai tesisler kurulması gibi uygulamalar başlatılmıştır. 1944 yılı itibariyle Türkiye’de bu anlayış üzerine oluşturulmuş 13 cezaevi mevcutken burada bulunan mahkûmların sayısı 5.500-6.000 arasında bulunuyordu.⁹¹⁸ Bu bağlamda Bursa İmrâlı Cezaevinde de kendine özgü bir model olarak, mahkûm psikolojisini dikkate alan, üretime yönelik, kar eden özgün bir yapı ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

O yıllarda İmrâlı, bir hapishaneden çok bir çiftlik ya da büyük bir fabrika görünümündeydi. İpek bükümhanesi, dokuma tezgâhları, terzihane, çorap imalathanesi gibi bölümlerin yanında ayakkabı, marangoz ve demirci atölyelerinin de bulunduğu adada tüm iş ve zanaatlardaki çalışmalardan mahkûmlar sorumluydular. İmrâlı adasında genel olarak mahkûmlar üzerinden düzenli bir biçimde yürüyen çalışma sistemi bulunduğu, çalışan devlet memuru sayısı da azdı. Ekonomik açıdan balıkçılık adada en ön planda olan, gözde iş koluydu. Balık, adanın en önemli ihracat ürünü konumundaydı. 1943 yılı itibarıyla elde edilen ürün 150 ton iken 1944 yılının Ekim ayında bu rakam 200 tona

917. 3038 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun, T.C. R.G. (23 Haziran 1936): 3337.

918. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1944-1945), 110; Bu cezaevleri şunlardır: İmrâlı Yeni Cezaevi, Zonguldak Yeni Cezaevi, Ankara Yeni Cezaevi, Isparta Yeni Cezaevi, Karabük Yeni Cezaevi, İnşaat Yeni Cezaevi, Malatya Yeni Cezaevi, Çocuk Islah Evi, Maden Yeni Cezaevi, Keçiözümlü Yeni Cezaevi, Dalaman Yeni Cezaevi, Kayseri Kadın Yeni Cezaevi.

ulaşmıştı. Ayrıca soğan, dokuma bezi ve ayakkabı gibi ürünler adanın yurt içinde alıcı bulan gözde ürünleriydi.⁹¹⁹

Eski tipteki cezaevleri, mahkûmu psikolojik olarak çöküntüye sürüklerken Türkiye'de yeni bir anlayışa göre oluşturulan cezaevleri, suçluyu toplumsal ve sosyal olarak iyileştirme işlevine sahip birer kurum olarak görülüyordu. Cezaevlerinde mahkûmun ıslahı, psikolojik tedavisinin yapılarak topluma kazandırılması başlıca amaç olarak benimseniyordu. İmralı adasında oluşturulan açık cezaevi de bu görüş bağlamında kurulan, suçluların ıslahı noktasında modern yöntem ve anlayışları benimseyen Türkiye'nin önemli bir girişimi niteliğindedir. Türk cezaevlerindeki suçlular, çoğunlukla kolay bir biçimde ıslah olan, cezalarını çektikten sonra toplumsal hayata normal bireyler olarak kolaylıkla uyum sağlayabilen kişiler olarak görülüyorlardı. Bu nedenle Türk cezaevlerinde suçluyu hücreye kapatma yöntemi uygulanmıyordu.

Savaş yıllarında yaşanan tüm zorluklara karşın Türkiye'de oluşturulan açık cezaevi sistemi, Türk adli sisteminin hayata geçirdiği önemli, büyük ve dünyaya örnek teşkil eden bir projeydi. Ceza süresini tamamlayarak ıslah olabilecek mahkûmlar için çalışmak bir ihtiyaç ve zorunluluktur. Diğer yandan bu cezaevlerinde yer alan mahkûmlar çeşitli zanaatlar öğrenerek, topluma yararlı birey olarak hayatlarına devam edebilme imkânı ve şansını da yakalıyorlardı. Eski tarzdaki cezaevlerinin tersine, böyle yeni tesislerde mahkûmlar, hüküm giymiş insanlar olarak toplumdan dışlanmıyor ve tedavi edilerek yeniden topluma kazandırılıyordu. İmralı cezaevi, ceza sürelerini burada tamamlayan mahkûmlara disiplin ve düzen anlayışı kazandırıyor, onları kendilerinin sosyal yaşamın gerekliliklerine uyan, topluma yararlı birer vatandaş olabilecekleri yönünde ikna ediyordu. Ayrıca buradaki mahkûmlar emeklerinin karşılığında kazandıkları para ile temel ihtiyaçlarını karşılıyorlar ve günlük hayata bu tatmin duygusuyla dönüyorlardı.

919. İzzet Arkan, "Cumhuriyet Bayramı'nı İmralı'da Geçirdim," *Ant*, 18 Kasım 1944, 24 Kasım 1944.

İmralı adasında uygulanan yöntem, cezanın toplumsal işlevine hizmet ettiği gibi, devlete en az masraf ile mal oluyordu.⁹²⁰

1941 yılı Temmuz ayında İmralı Cezaevine, üst düzey yöneticiler ile iki günlük bir ziyaret düzenleyen Adalet Bakanı Hasan Menemenci, adada incelemelerde bulunmuştur. Bakan, adada cezasını çekmekte olan mahkûmların psikolojik durumlarının iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen zirai ve ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik direktiflerde bulunmuştur. İmralı Cezaevinde uygulanan açık ve üretime dayalı model, 1940'lı yıllarda henüz deneme aşamasındadır. 1937 yılında bu modeldeki cezaevinin oluşturulma kararı alınmasından dört yıl gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen adada temel tesisler kurulmuştur. Bu süre içerisinde birçok atölye ve yaklaşık 1000 kişi kapasiteli bölümler de oluşturulmuştur.

Uygulanmakta olan bu sistem sayesinde mahkûmların psikolojik durumunda olumlu sonuçlar elde edildiğini ifade eden Adalet Bakanı, adada gerçekleştirilen faaliyetlerde disiplin ve düzenin en önemli unsurlar olduğunu belirtiyordu. Ayrıca adada çeşitli inşa faaliyetleri de devam ediyordu. Adanın elektrik ile aydınlatılması, motorlu bir un değirmeninin yapılması, 600 kişilik bir bölümün oluşturulması da Bakanlığın programı içerisinde yer alıyordu. Bunun yanında Menemenci, adanın bir rehabilite merkezi olarak geliştirileceğine dair işaretler de veriyordu. İlerleyen yıllarda mevcudunun 1500 kişiyi bulacağı tahmin edilen cezaevi adasında, ülkedeki tüm cezaevlerinin yararlanabileceği bir sanatoryumun da yaptırılması planlanıyordu.

Türkiye’de çalışma ve iş esası sistemi üzerine kurulan cezaevleri; İmralı Adası, Zonguldak, Karabük, Isparta ve Ankara illerinde bulunuyordu. Devletin verdiği sermaye ile temel tesis ve demirbaşların temin edildiği bu cezaevlerinde mahkûmlar, yeteneklerine, beceri ve sanatlarına göre ayrılarak çeşitli işlerde çalıştırılıyor ve

920. Marc Payot, “İmralı Dünya’ya Örnektir,” *Vatan*, 23 Temmuz 1941; (Marc Payot: Ankara Polis Enstitüsü Kriminoloji Profesörü).

karşılığında günlük yevmiye alıyorlardı. Bu para ile çeşitli kişisel ihtiyaçlarını karşılayan mahkûmlar ceza süreleri boyunca bu ücreti alıyorlardı. Ülke genelinde bu tipteki cezaevlerinde yer alan kadın mahkûmların sayısının ise 85'i geçmediği görülüyordu. Çalışma koşullarına uygun olan kadın mahkûmlar, Kayseri Bez Fabrikasında çalışıyorlardı. Açık sistem ile çalışan, yeni tipteki cezaevlerinde uygunsuz ve kanuna aykırı davranışlar görülmediği gibi İmralı Cezaevinde sadece dört jandarma bulunuyordu.⁹²¹

Diğer yandan Karacabey İlçesinde daha önceki yıllarda cephanelik olarak kullanılmış olan cezaevi bakımsız ve neredeyse harap bir durumdaydı. 1943 yılında Bursa Milletvekillerinin parti genel merkezine gönderdiği raporda, bu cezaevinin yıkılarak yeniden inşa edilmesi ve burada tutuklu bulunan mahkûmların adeta bir "dünya cehennemi" niteliğinde olan bu yapıdan kurtarılması talep ediliyordu. İlçede kira ile bir yer tutulması düşünülse bile, böyle bir yapı bulunmadığından yeni bir binanın inşa edilmesinin daha yerinde olacağı belirtilerek, daha önceki yıllarda cezaevinin yapılması için bir yerin belirlendiği ve hatta 10 bin liranın ayrıldığı ifade ediliyordu. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve bütçenin yetersizliği dolayısıyla cezaevinin inşaatına başlanılamamıştı. Ancak Adalet Bakanlığı, şartlar normale döndüğünde bu talebi yerine getirecekti.⁹²²

4.3.3. Pasif Korunma Yöntemlerine ve Sivil Savunma Politikalarına Yönelik Çalışmalar

Savaş yıllarında izlediği tarafsızlık politikasına rağmen kendisini başta Almanya olmak üzere mihver devletlerin karşı baskı ve tehdidi altında hisseden Türkiye, bu dönem boyunca sivil savunma politikaları ve pasif korunma yöntemlerini sıkı bir biçimde uygulamıştır. Bu bağlamda savaşın başladığı 1939 yılından itibaren sivil savunma ve

921. "İmralı'da Mahkûmlar Arasında," *Vatan*, 21 Temmuz 1941.

922. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

pasif korunmaya ilişkin pek çok resmi düzenleme gerçekleştirilmiş ve günlük hayat bunlara göre şekillendirilmiştir.

Bu alana ilişkin çalışmaların Bursa yerelinde çok erken tarihlerden itibaren başladığı görülmektedir. Bursa Kız Enstitüsünde verilen “Zehirli Gazlar Konferansı” bu uygulamaların ilk örneklerindedir. Zehirli gazların türleri, bunların kullanımı halinde yapılacaklar ve bunlardan korunma yöntemleri üzerinde duran ve ayrıntılı bilgi veren bu konferans ile dinleyicileri bilinçlendirmek amaçlanmıştır.⁹²³ Diğer yandan kentin en önemli sosyal ve kültürel merkezlerinden olan Bursa Halkevinin de bu alanda hem kent merkezinde hem de köylerde etkin bir biçimde çalıştığı görülmektedir. Öyle ki, o yıllarda Halkevinde verilen pek çok konferansın başlıklarının sivil savunma ve mücadele konularına yönelik olduğu görülmektedir.⁹²⁴

Bu süreçte özellikle havadan yapılacak saldırılara karşı fabrikalar başta olmak üzere pek çok kurum uyarılmış ve halk bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.⁹²⁵ Ayrıca bu yıllarda pasif korunma tedbirleri kapsamında ortaöğretimde ders döneminin başlama ve sona erme tarihlerinde de değişiklikler yapılmıştı. Ancak Bursalıların her yıl değişikliğe uğrayan bu durumdan şikâyetçi olduğu görülmektedir. Özellikle tatil döneminde çalışmak ve hayatını kazanmak zorunda olan pek çok çocuğun bu belirsiz durum nedeniyle mağdur duruma düşmesi, kentin milletvekilleri tarafından hazırlanan raporlarda da gündeme getirilen konulardan olmuştur.⁹²⁶ Savaş bütün hızı ile sürerken, Alman ordularının Türkiye'nin yanı başında bulunan Yunanistan'ı işgal edip Trakya sınırına kadar dayanması, ani hava saldırıları karşısında tedbirlerin alınarak halkın bilgilendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda özellikle Bursa'nın da dâhil olduğu büyük kentlerde yapılan pasif korunma denemeleri alınan önlemlerin başında gelmiştir.

Bursa'da Haziran 1944'te ilerleyen günlerde kentte pasif korunma denemesinin yapılacağı yerel gazetelerde duyurulmuş, bu çalışmalar doğrultusunda 54 mahalle

923. Ertuğrul Seyhan, Bursa Kız Enstitüsünde Verilen Zehirli Gazlar Konferansı (Bursa: İl Basımevi, 1937)

924. “Bursa Halkevi Komitelerinin Altı Aylık Faaliyetleri,” *Uludağ*, S 31(Kasım 1941): 39.

925. Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri, 5:67-80.

926. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

muhtarı Halkevinde seferberlik müdürlüğü tarafından hava saldırısı hakkında bilgilendirilmiş ve konu ile ilgili açıklamaların halka dağıtımı yapılmıştı.⁹²⁷ Kentte Temmuz ayında halka her hangi bir uyarı yapılmaksızın sirenlerin çalmasıyla aniden başlatılan pasif korunma denemesinde, sokaklarda bulunanlar sığınabildikleri yerlere sığınmışlar, çarşı ve Koza Han'da bulunan Bursalılar olduğu yerde kalmış, Koza Han'ın kapılarının aniden kapanmasıyla içeride ve dışarıda kalanlar olmuş, insanların önemli bir kısmı ise sığınaklara sığınmıştır. Yaklaşık bir saat süren deneme sırasında, savaş uçakları kent üzerinde alçaktan uçuşlar gerçekleştirirken, bombalama yapılmış ve hatta kentin bazı bölgelerinde top atışları gerçekleştirilmiştir.⁹²⁸

Diğer yandan bu süreçte alınan pasif korunma tedbirleri kapsamında olası hava saldırılarına karşı ışıkların karartılması uygulaması gerçekleştirilmiştir.⁹²⁹ Bursa'da da yapılmakta olan bu uygulama ile evlerin perdeleri sımsıkı kapatılıyor, mum ve gaz lambaları kullanılıyordu. Sokağa sızan bir ışık görüldüğünde camlar tıklatılarak uyarıda bulunuluyordu. Karartma önlemleri kapsamında otomobil ışıkları da yasaklanmıştı.⁹³⁰ Bu önlemler kapsamında kentte kullanılan bir projektör (ışıldak) bile bulunuyordu. Bunlar karartma zamanlarında hem gökyüzünde uçakları bulmak ve vurmak için dolaştırılıyor hem de Bursalıların morallerini yükseltiyordu.⁹³¹

Ancak karartma uygulamasında kentte zaman zaman yaşanan aksaklıklar yaşanıyor, bu durum yerel gazetelerde de dile getiriliyordu. Buna göre ana caddelerde yer alan binalarda, cadde tarafındaki pencereler karartılıyor fakat arka tarafa bakan pencereler ve bahçeler ihmal ediliyordu. Bursa Zabıtası, karartmaya ilişkin yapılan kontrollerde 48 ev ve dükkân hakkında zabıt tutmuş ve yasağa uymayanlar hakkında gerekli işlemleri başlatmıştı. Diğer yandan yasağa dâhil olan otomobil ve otobüslerden bazılarının da iyi

927. "Şehrimizde Pasif Korunma Denemesi Yapılacak," *Bursa*, 20 Haziran 1944.

928. "Dün Pasif Korunma Denemesi Yapıldı," *Bursa*, 7 Temmuz 1944. "Pasif Korunma Denemesi Çok Muvaffakiyetli Olmuştur," *Açıkses*, 8 Temmuz 1944.

929. "Valimizin Beyanata," *Bursa*, 10 Ekim 1944; Bursa Valisi Fazlı Güleç, 12 Ekim 1944'ten itibaren ışıkların söndürülmesi ve saat 19:00'a kadar kentte karartmanın yapılacağını beyan etmiştir.

930. Erol Özlü, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 1 Şubat 2017.

931. Turgut Bulut, yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 1 Şubat 2017.

karartılmadığı görülmüş, Emniyet Müdürlüğünce kanuni işlem başlatılmıştı. Kentte alınan karartma önlemlerinin tam olarak uygulanması için zabıta teşkilatı geceleri motosikletli devriye çıkıyor ve denetimlerde bulunuyordu.⁹³² Türkiye'nin pek çok kentinde olduğu gibi Bursa'da da sürdürülen bu uygulamaya Kasım 1944'ten itibaren son verilmiştir.⁹³³

II. Dünya Savaşı sırasında havadan yapılan saldırılar ile bu saldırılarda özellikle paraşütçü birliklerin kullanılması ve hava kuvvetlerinin ön plana çıkması, Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da bu alandaki çalışmaların artırılmasında etkili olmuştur. 1943 yılında Bursa Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Bursa ipeğinden paraşüt üretmeye başlamıştır. Bursa'da üretilen bu paraşütlerin en önemli özelliği, diğer paraşütlerden farklı olarak katlanmaması ve buruşmaması olmuştur. Birliğin ilk olarak İstanbul'da ürettiği paraşütlerden olumlu sonuç alınınca, elde edilen örnekler kullanım denemelerinin yapılması için başkent Ankara'ya gönderilmiştir.⁹³⁴ Nuri Demirağ'ın kurmuş olduğu havacılık okulunda verilen derslerde denemeleri yapılan paraşütlerin kullanımından başarılı sonuçlar alınmıştır.⁹³⁵

Bursalılar, Türk Havacılığının kalkınmasına da ellerinde bulunan kısıtlı imkânlarla rağmen destek olmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda 1941 tarihinde Bursa'nın Gölbaşı köyünde yaşlı bir vatandaş olan Tefik'in Türk Hava Kurumuna yaptığı bağış, Bursalıların ülke kalkınmasında havacılığın önemini kavraması ve örnek teşkil eden bir tavır içerisinde bulunması açısından önemlidir.⁹³⁶ Devlet tarafından uygulanan sivil savunma ve güvenlik politikalarına her zaman destek veren Bursalılar, kız-erkek ayrımı

932. "Pasif Korunma İşine Önem Verelim," *Ant*, 15 Ağustos 1944.

933. "Karartma Bu Gecedan itibaren Kalkıyor," *Bursa*, 3 Kasım 1944.

934. "Bursa İpeğinden Paraşüt Yapılacak", *Bursa*, 15 Haziran 1943.

935. "Bursa İpeğinden Yapılan Paraşütler," *Bursa*, 3 Ağustos 1943.

936. "Havacılığımıza Yardım İçin İleri," *Vatan*, 24 Nisan 1941; Bir köylünün dışından tırnağından artırarak verdiği 100 lira yardım özellikle halktan destek bulmuş, köylerde dâhil olmak üzere son hızla devam etmiştir.

gözetmeksizin Türk ordusuna gönüllü olarak hizmet vermek amacıyla da pek çok başvuru yapmışlardır.⁹³⁷

4.4. Bursa'da Savaş ve Sağlık

4.4.1.Sağlık Hizmetleri

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye genelinde yaşanan sosyal ve ekonomik çöküntü, Bursa yerelinde de kendisini göstermişti. Bu dönemde toplumdaki sıradan bireylerin maruz kaldığı yoksulluk, muhtaçlık ve yetersiz beslenme gibi olumsuz şartlar sağlık alanında da etkili olmuştur. Bu süreçte salgın haline dönüşen pek çok bulaşıcı hastalığın Bursalıları pençesi altına alması engellenemediği gibi, özellikle kent kırsalında düzenli bir sağlık hizmeti de verilememiştir. Savaşın başlamasıyla ilan edilen genel seferberlik sağlık personeli yetersizliği sorununu da beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa'da faaliyet gösteren bir kent hastanesinin yanında İnegöl ilçesinde bulunan hastaneye bakım ve onarım yapılırken, Gemlik, Yenişehir, Mustafakemalpaşa ve Orhaneli ilçelerinde birer muayene ve tedavi evinin açılışı yapılmış, Mudanya'da bir dispanser ve bir doğumevi faaliyet göstermiştir. Kırsalda ise köylerde ebelerin sunduğu hizmetin yanında sıhhat memurları görev yapmıştır. Köylere yılda en az iki kez uğrayan sıhhat memurları sağlık taraması yaparak bağlı oldukları hükümet doktoruna bölgeleri hakkında rapor veriyordu. Bunun yanında köylerin birçoğunda ecza depoları da oluşturulmuştu.⁹³⁸ Ancak dünyada yeni bir savaşın patlak vermesiyle ortaya çıkan sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle yaşanan sıkıntılar karşısında, yereldeki sağlık örgütü bütünüyle yetersiz kalmıştır.

937. "Bursa'da Gönüllü Yazılan Bir Türk Kızı," *Vatan*, 4 Nisan 1941; Bu konuya ilişkin haber gazetede şöyle verilmiştir: Gemlik'te 20 yaşlarında fedakâr ve vatansever bir Türk kızı olan Ravziye adında bir genç ordumuzda gönüllü olarak hizmet etmek istediğini bildirmiştir. Bu müracaat orduca memnuniyet ve teşekkürle karşılanmış ve kabul edilmiştir.

938. Cumhuriyet Bayramı 15. Yıl Dönümünde Ekonomik ve Endüstriyel Bursa (Bursa: 1938), 8-10.

Bu konudaki sıkıntı Bursa vilayetinin hemen hemen tüm ilçelerinde kendisini hissettirmiştir. Orhaneli ilçesinde savaştan önceki dönemde Sağlık Bakanlığınca kurulan sağlık merkezi, şehir merkezi ile arasında mesafe olması ile çalışılacak materyallerin ve personelinin eksik olmasına rağmen, içerisinde bulunduğu yetersiz koşullarla ilçede olumlu bir etki yaratmıştır. Ancak merkezin özverili mesaisine karşın ilçede eczacının bulunmaması sağlık alanındaki bu çalışmaları sonuçsuz bırakmıştır. Gemlik ilçesinde de ilaçların temin edilmesi konusunda yaşanan sıkıntı ilçede ikinci bir eczacı ihtiyacını gündeme getirmiştir. Mudanya'ya bağlı Trilye'de ve İznik ilçesinde nahiye ve köylerde hizmet verebilecek bir doktorun bulunmaması köylülerin sağlık hizmetinden yoksun kalmasına sebep olmuştur.⁹³⁹

Ayrıca bu yıllarda kentte, başta sıtma ve verem olmak üzere yoğun bir biçimde etkili olan salgın hastalıklarla, özellikle kırsalda mücadele konusunda yetersiz kalınmıştır. Bu yıllarda ilçelere bağlı köylere sağlık hizmeti götürülmesi gezici sıhhat korucuları ve memurlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu biçimde görevlendirilen sağlık personeli, her köye yaklaşık iki haftada bir uğruyor, gerekli sağlık kontrollerini yapıyor ve hasta olan köylülere ilaç dağıtıyordu. Ancak savaş yıllarında yaşanan etik değerlerdeki bozulmanın bu alanda da kendini gösterdiği görülmektedir. Zira söz konusu süreçte kaleme alınan Milletvekili raporlarında konu hakkında pek çok ilçeden yapılan şikâyet merkeze iletilerek köylülerin mağduriyeti üzerinde durulmuştur.⁹⁴⁰

Buna göre, örneğin Orhaneli'nde hizmet veren sıhhat korucularının ücreti, köylü tarafından ödenmesine rağmen köylü bu görevlilerden yararlanamıyordu. Bu durumdan şikayetçi olan köylüler, bu görevlilere yönelik yeni bir düzenleme yapılması ve köylünün maaş ödemesi uygulamasına son verilerek buralara görevini yapan sağlık memurları ve hastalardan para almayan doktorların görevlendirilmesini istiyorlardı. Yine Gemlik'e bağlı Karacaali Köyü'nde memurlar köye ancak 15 günde bir uğruyor, köye geldiğinde ise hastalara para karşılığında iğne yapıyorlar, iğne yaptırmayanlara ilaç dağıtmıyorlardı.

939. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

940. Ibid.

Savaş yıllarında Bursa kırsalında sağlık alanında köylülerin yaşadığı mağduriyet ilerleyen süreçte savaşın sonundaki dönemde hükümet ve partiye karşı bir tepki olarak kendisini gösterecektir.⁹⁴¹

4.4.1.1. Memleket Hastanesi

II. Dünya Savaşı yıllarında Bursa merkezinde düzenli olarak hizmet verebilen tek hastane 1865-1879 yılları arasında yaptırılan Ahmet Vefik Paşa Hastanesi olmuştur.⁹⁴² Ancak bu kurum savaş yıllarında bakım, onarım ve kapasite yetersizliğiyle mücadele içerisinde kalmıştır. Zaman içerisinde bölüm ve yatak sayısı eklemeleri yapılmışsa da nüfusu hızla artan Bursa'nın kent olarak sağlık hizmeti ihtiyacına cevap verememiştir. Kente bütüncül olarak geniş kapasiteyle hizmet verebilecek bir şehir hastanesine ihtiyaç olması durumu vilayet meclisinde çok kez tartışılmıştır. Kentte mevcut hastane binasının onarımı, şehre yeni bir hastane daha yapılması ve devlete bağlanması çok kez yinelenmiş, ancak eldeki imkânların kısıtlı olması sebebiyle savaş yıllarında bu ihtiyaca cevap verilememiştir.⁹⁴³

Sağlık hizmetlerinin Bursalılara sunulması bağlamında en başta gelen konu hastane sorunu olmuştur. O günkü şartlarda Türkiye'nin dört büyük şehriden biri olan Bursa'nın sağlık alanındaki ihtiyacına cevap vermek noktasında 150 yataklı bir hastanenin yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla hastanedeki yatak sayısının artırılması ve buradaki fiziki koşulların iyileştirilmesi kentin gündemindeki başlıklardan birini oluşturmuştur.⁹⁴⁴

Bursa'da vilayetin hastanesinin halkın ihtiyacını karşılamaması sebebiyle yeni bir hastanenin yerel kazanç ve maddi gelir ile inşa edilmesi Sağlık Bakanlığınca daha uygun görülmüştür. Ancak Belediye'nin ödeme gücünün olmaması bu yönde yapılacak bir

941. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1.

942. Mine Akkuş, "Atatürk Dönemi Bursa'sında Tıp Çalışmaları," *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, S 17 (2009): 257-276; Ahmet Vefik Paşa Hastanesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk.

943. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 632.844.1

944. H. Soykan, "Şehrin İki Büyük İhtiyacı: Biri Su Diğeri Hastane Meselesi," *Açıkses*, 11 Şubat 1939.

çalışmayı engellemiştir. Bununla birlikte Bursa İl Genel Meclisindeki tartışmalar sırasında meclis üyesi Muhittin Kurtiş, Bursa'nın hastaneye olan ihtiyacını "70 bin nüfuslu Bursa'da en aşağı 1500 yataklı bir hastane olması lazımdır." sözleriyle dile getirmiştir.⁹⁴⁵

Yıllar	Yatak sayısı	Yatış	Ayakta Tedavi	Toplam
1945	150	4434	13568	18002
1946	150	4081	16439	20520
1947	150	4587	22957	27544
1948	150	4754	23851	28605

Tablo 24. Bursa'da Hastanenin Çalışmaları (1945-1948)⁹⁴⁶

Yukarıdaki tablodan elde edilen veriler, Bursa memleket Hastanesinin savaş yıllarında kentin ihtiyaçları karşısında nasıl yetersiz kaldığı konusunda yorum yapabilmeyi imkanı kılmaktadır. Buna göre değerlendirmeye alınan dört yıl içerisinde, hastanedeki yatak sayısında bir değişme olmamasına karşın hem yatan hasta sayısı hem de ayakta tedavi edilen hasta sayısının sürekli bir artış içerisinde olduğu dikkati çekmektedir. Diğer yandan, yatarak tedavi edilen hasta sayısı ile kıyaslandığında ayakta tedavi edilen hasta sayısının yatan hastaların üç katından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum yaklaşık 90 bin kişilik bir nüfusa sahip dönem Bursa'sının sağlık hizmetlerinin düzenli bir biçimde işleyebilmesi noktasında nasıl bir sıkıntı içerisinde olduğunu gözler önüne sermektedir.

1945 tarihinde göreve gelen Bursa Valisi Haşim İşcan, kentin bu acil ihtiyacı karşısında, 250 yataklı ve 2 milyon liraya mal olacağı düşünülen yeni bir hastanenin inşa edilmesi için şehrin önde gelen iş adamları ve tüccarlarını bir araya getirmiş ve gerekli finansman ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Hastanenin inşa edilmesi çalışmalarının başlaması öncesinde toplanacak meblağ için İş Bankasında bir hesap açılarak yardımların burada

945. Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi, 37-38.

946. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı (Ankara: DİE, 1949), 82.

birikmesine karar verilmiştir.⁹⁴⁷ Bu gelişme karşısında Milli Şef İnönü, telgrafla Bursalı iş adamlarını tebrik etmiş ve başarı dileklerinde bulunmuştur.⁹⁴⁸

Hastanenin inşa edilmesi ve tamamlanması yönündeki çalışmalar savaş sonrasındaki dönemde de sürdürülmüş, Bursa'da kentin tüm sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilecek modern bir Devlet Hastanesi ancak 1951 yılında kente kazandırılabilmiştir. Dönemin modern şartlarına göre inşa edilen ve modern bir yapıya sahip olan tam teçhizatlı bu hastanede pek çok ameliyat ve tedavi gerçekleştirilebilmiş, ayrıca kurumun yatak sayısı zamanla daha da artmıştır.⁹⁴⁹

4.4.1.2. Uludağ Verem Sanatoryumu

Verem ile mücadele noktasında ülke genelinde sanatoryum sayısının artırılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Bursa'da da bir sanatoryum açılmasına yönelik talebin 1938 tarihinden itibaren gündeme geldiği, CHP Vilayet Kongresi Raporuyla bildirilen bu dileğe verilen cevapta, hava ve iklim şartları uygun görüldüğü takdirde böyle bir kurumun açılmasına yönelik girişimlerin başlatılabileceği ifade edilmiştir.⁹⁵⁰ 1940 yılında Bursa Milletvekillerinin hazırladığı raporda bu isteğin tekrar gündeme getirildiği görülmektedir. Raporda, hastalığın kendini gösterdiği asıl yer şehir olduğundan ve verem tedavisinin spesifik bir ilaçla sağlanamamasından dolayı, hastaların yatarak tedavisinin yapılabileceği sanatoryum türevi kurumların çoğaltılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Ancak Parti Genel Sekreterliğinden verilen cevaba göre, bu girişim için her şeyden önce ciddi bir finansman kaynağına ihtiyaç duyuluyordu. Kaldı ki bu kaynak temin edilse bile bu kurumun Bursa'ya yapılıp yapılmayacağı da belli değildi.⁹⁵¹

947. "Bursa'ya Yeni Bir Hastane Yapılacak," *Bursa*, 23 Nisan 1946; BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.87.1; Savaşın sonunda Bursa milletvekilleri tarafından hazırlanarak Genel Sekreterliğe gönderilen bir teftiş raporunda yeni inşa edilmekte olan bu hastanenin 1000 yataklı olacağı ifade edilmiştir.

948. "Milli şefimiz Yüksek Takdir ve İltifatta Bulundular," *Bursa*, 26 Nisan 1946; "Yeşil Bursa'nın sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak modern bir hastanenin inşası için girişilen teşebbüsü ve yüklenilen önemli fedakarlığı anlatan telgrafınızı hızla ve sevinçle okudum. Bu hayırlı işe katılanları tebrik eder başarılar dilerim. İsmet İNÖNÜ."

949. Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa*, 113-115.

950. 1938 CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 10.

951. BCA, Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.84.1.

Daha sonra, Uludağ'ın Kirazlıyayla mevkiinde yapılmasına karar verilen Sanatoryum ve istirahat evlerinin projeleri hazırlanmış, inşaatının İstanbul'daki Yakacık Sanatoryumu sahibi İhsan Rifat Sabar⁹⁵² tarafından finansman sağlanarak yaptırılacağı açıklanmıştır.⁹⁵³ Yapım çalışmaları 1945'ten itibaren hız kazanan ve dört katlı olması ön görülen kurumda 100 yatak yer alması planlanıyordu. Çağın koşullarına göre konforlu bir biçimde inşa edilecek olan sağlık alanındaki bu yatırım, Uludağ'ın turizm açısından değerini de artıracaktı. Öyle ki, ilerleyen süreç için İhsan Rifat Sabar'ın büyük sermaye sahipleri ve kurumlarla iş birliği yaparak Bursa ve Sanatoryum arasında bir dişli tren hattı veya hava ulaşımı hattı yapılması yolunda tasarı ve girişimlerinin olduğu ifade ediliyordu.⁹⁵⁴

Sanatoryum yapımının başlatıldığı haberi kentte büyük bir heyecan uyandırmasına karşın, kentin gündemini meşgul edecek yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kirazlıyayla'da inşa edilmesine karar verilen sanatoryumun, mevkiinin seçiminde hata yapıldığı, bu alandan Bursa'nın içme sularını besleyen bir su kaynağının geçmekte olduğu ve sanatoryum faaliyete geçtiği takdirde, hem şehir sularından faydalanacağı hem de bu suların kirlenmesine yol açarak kent halkının sağlığı üzerinde büyük tehlike oluşturacağı iddiası, Açıkkes Gazetesi tarafından kentin gündemine taşınmış ve inşaatı muhalif bir tavır ortaya konulmuştur.⁹⁵⁵

Diğer yandan Bursa Belediyesinin, Temmuz 1945'te sanatoryum inşaatının kent suları üzerindeki etkisinin ortaya konulması üzerine bir önerge verdiği görülmektedir. Bu önergede sanatoryumun kentin içme suyu ihtiyacını karşılayan su kaynaklarının kirlenmesine sebep olacağı ileri sürülerek, Sağlık Bakanlığından inceleme yapması istenmiştir. Buna karşılık bakanlıktan yapılan açıklamada, sanatoryumun inşa edileceği bölgenin 1941 yılından beri kesin olarak belirlenmiş olduğu, bu bölgede açıktan akan su kaynaklarının ilgili şirketçe üzerinin kapatılmasıyla ileri sürülen tehlike durumunun

952. Verem hakkında çok sayıda eser kaleme almış olan Dr. İhsan Rifat Sabar, bu alanda etkin ve aktif bir isim olmuştur. 1938 yılında Türkiye'nin ilk özel sanatoryumu olan Yakacık Sanatoryumunun açılmasını sağlayan Sabar, Uludağ Kirazlıyayla Sanatoryumunun da kurucu ortakları arasında yer almıştır.

953. "Uludağ'a Sanatoryum Yapılıyor," *Bursa*, 8 Haziran 1945.

954. "Uludağ Sanatoryumu 2 Milyon Liraya Yapılacak," *Bursa*, 15 Haziran 1945.

955. "Uludağ Sanatoryumu ve Şehrin İçme Suları," *Açıkkes*, 30 Haziran 1945.

tümüyle ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Bu iddianın kentte önemli bir endişe oluşturması üzerine konu, Sağlık Bakanı Sadi Konuk'a da açılmıştır. Sağlık Bakanı, konu hakkında ileri sürülen iddiaların bakanlık tarafından yerinde, isabetli olmadığını belirlediğini ve inşası yapılan sanatoryumun, sıhhi ve fenni bir müessese olması dolayısıyla suların kirlenmesini önlemeye yönelik önlemler alabileceğini ifade etmiştir. Bakanlığın bu konudaki kararının kesin olduğunun altını çizen Konuk, bu konuda sorumluluğu Sağlık Bakanlığının üstlendiğini, Bursalılar için böyle bir tehlikenin ortaya çıkmasına asla izin verilmeyeceği, dolayısıyla inşaatın ertelenmesi için ortada bir sebep olmadığını belirterek konu hakkındaki tartışmalara açıklık getirmiştir. Diğer yandan Bursa'nın içme suyu kaynaklarının açık alandan akararak kente ulaşmasının asıl tehlikeyi ve sağlıksız koşulları içerdiğine ve asıl sorunu oluşturduğuna dikkat çeken Sağlık Bakanı, bu suların üzerinin en kısa zamanda kapatılması gerektiği üzerinde durmuş ve bunun bir yerel yönetim sorunu olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁶

Ancak bu konuyu Bursa'nın gündemine ilk olarak taşıyan Açıkkes Gazetesi'nin konu hakkındaki muhalefetini sürdürdüğünü, gazetenin sahibi ve baş yazarı Dr. Münir Halil Erem'in kaleme aldığı yazı ile görmekteyiz. İnşa edilecek sanatoryumdan sızacak pisliklerin içme sularını kirleteceği iddiasının altını tekrar çizen Erem, durumun Bursa Belediyesi üyeleri ve İl Sağlık Müdürünün yerinde yaptığı incelemelerle sakıncasının ortaya konulduğunu ve bu alana sanatoryum yapılamayacağı sonucuna ulaşıldığını ifade etmiştir. Tarihi ve doğal güzellikleri bir arada bulunduran Bursa'nın kent olarak bir sanatoryuma olan ihtiyacının inkâr edilemeyeceği ancak belirlenen noktada faaliyete girecek olan kurumun, verem hastalarını tedavi etmek yerine hastalığın Bursalılara bulaşmasına sebep olacağı endişesini bir kez daha dile getirmiştir.⁹⁵⁷

Muhalefetini ısrarcı bir biçimde sürdüren gazete, bu konuyu kış aylarında tekrar gündeme getirmiş, sanatoryum inşaatı konusundaki endişesinin tekrar altını çizmiştir. Ayrıca

956. "Uludağ'da Yapılacak Prevanatoryum ve Sağlık Bakanımızın Sözleri," *Ant*, 26 Temmuz 1945; "Uludağ'da Yapılan Sanatoryum, Sağlık Bakanımız," *Bursa*, 27 Temmuz 1945.

957. Münir Halil Erem, "Yine Sanatoryum İşi ve Şehir Suları," *Açıkkes*, 28 Temmuz 1945.

gazete, inşaat girişiminin bir su bölgesi içerisinde yer alması dolayısıyla söz konusu işleminin ertelenmesi gerektiği yönünde bir kamuoyu düşüncesinin ortaya çıktığı kanaatindeydi. Ancak inşaatın buna rağmen hızla sürdüğü belirtilerek, bu alandaki çalışmaların kanunen yasak olması dolayısıyla, etraflıca ve önemle üzerinde durularak müdahale edilmesinin bir zorunluluk olduğu vurgulanıyordu.⁹⁵⁸

Kentin belli bir kesiminin tüm muhalefet ve karşı çıkışlarına rağmen Uludağ'daki sanatoryum inşaatı, kış aylarının muhalefeti nedeniyle 1945'te bir duraksama süreci geçirdiyse de 1946 yılının yaz aylarında yeniden başlamış, Mimar Emin Önal yönetiminde hızla devam etmiştir.⁹⁵⁹ Sanatoryumu işletmek üzere merkezi İstanbul'da olan, 98 yıl süreli ve 1.200.000 lira sermaye ile Uludağ Verem Sanatoryumu Türk Anonim Ortaklığı'nın 29 Mayıs 1947 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmasına izin verilmiştir. Kuruluşundan itibaren şirket 200 kurucu hisse senedi dağıtacağını açıklamıştır.⁹⁶⁰

1948 yılında sermayesi 800.000 lira daha artırılan ve 2.000.000 lira olan ortaklığın sermayesi, her biri 1000 lira değerinde ada yazılı ve hamiline yazılı olmak üzere 2000 hisseye ayrılmış, sermayenin 1.200.000 TL si kurucular tarafından nakit olarak ödenmiştir.⁹⁶¹

1949 yılının 20 Haziran tarihinden itibaren hasta kabul etmeye başlayan sanatoryum, bir yüksek rakım sanatoryumu olarak kurulmuştu. Hasta kabul edilen ilk yıl işletme reklam yapmaktan kaçınmışsa da ilerleyen dönemde yapılacak reklamların kısa sürede daha

958. "Gene Sanatoryum," *Açıkses*, 14 Kasım 1945.

959. "Uludağ'da Sanatoryum İnşaatı", *Bursa*, 3 Mayıs 1946; Yapımı önemli bir aşamaya gelen Sanatoryumun çevresinde oluşturulan şantiye binaları ve kurulan işçi çadırları ile Kirazlıyayla'nın küçük bir kasaba görünümünde olduğu belirtiliyordu.

960. BCA, Fon: 30.18.1.2, Yer: 113.36.20; On üç kişiden oluşan Anonim Ortaklığının kurucuları şunlardır: Doğan Demirağ, Emin Onat, Hadi İhsan Gediz, Hazik Ziyal, Hasan Dağyaran, İhsan Rıfat Sabar, Kemal Noyan, Mehmet sabit Tüttnar, Nihat Akarsu, Rüştü Muratoğlu, Saime Demirağ, Süheyl Ünver ve Zeliha Ziyal.

961. BCA, Fon: 30.18.1.2. Yer: 115.94.7.

geniş imkanları sağlayacağı düşünülmüş, kış şartlarının kendisini gösterdiği zorlu zamanlarda sanatoryumun yollarının kapanmaması için çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu tarihlerde baş hekimi Dr. Siyami Ersek olan Uludağ Sanatoryumu, özel bir kuruluştur. İşçi Sigortaları Kurumuyla yaptığı anlaşma sonucunda hastalarının çoğunu işçi sigortalarından gelen vakalar oluşturuyordu. Burası bir dağ sanatoryumu olduğundan, hastaların çoğu vakanın erken tespit edildiği gençlerden oluşuyor, hastalar burada yaklaşık 9 ay gibi uzun bir süre kalıyorlardı. Tedavi görenlerin geri kalanı ise yaklaşık %25'lik bir oranla özel hastalardan oluşuyordu.⁹⁶²

1955-1956 yılları arasında Uludağ Sanatoryumuna yatışı yapılan 378 hastadan 1 kişi kaybedilirken, 66 kişi kısa süre sonra durumunda hiçbir değişiklik olmaksızın taburcu edilmiş, 101 kişi durumunda iyileşme olsa da ciğerlerinde tüberkülozlu bölgesi kalmış, 114 kişi iyileşmeye çok yaklaşmış, 96 kişi de tamamen iyileşmiştir. Sonuçlar gösteriyordu ki, veremli hastaların sanatoryumdaki tedavisi, özellikle erken tespiti yapılmış vakalarda ve uzun süreli yatarak tedavide başarıya ulaşıyordu. Hastalığı dispanserler aracılığıyla tespit etmek mümkün olsa da tam olarak tedavide bu kurumlar yetersiz kalabiliyordu. Dolayısıyla ülke içerisinde etkinlik gösteren sanatoryum sayısının artırılması gerekmektedir. Verem bir yatarak tedavi hastalığıydı, bu nedenle hastaların tedavisinde maddi imkanları artırarak uzun süreli tedavinin sağlanması gerekiyordu.⁹⁶³

4.4.2. Savaş ve Salgın Hastalıklarla Mücadele

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı, bu savaşa dahil olmadıysa bile Türkiye'yi pek çok alanda olduğu gibi sağlık koşulları noktasında da etkilemişti. Özellikle ülkenin savaş nedeniyle altüst olan ekonomik koşulları, toplum sağlığına elverişsiz koşulların oluşmasında başlıca etken rolü üstlenmişti. Dolayısıyla bu dönemde fakirlik, yoksulluk, açlık gibi koşullarla çevrilen Türk toplumu, salgın hastalıklarla da yoğun bir mücadele içerisinde olmuştur.

962. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 1463.2.2.

963. Siyami Ersek vd., "Verem Savaşında Sanatoryumların Değeri," *III. Türk Tüberküloz Kongresi* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1957), 184-187.

Bu yıllarda Bursa'daki yoksul ailelerin zaman zaman hijyen için suyunu kaynatacak odun ve çamaşırını yıkayacak sabun bulamadığı oluyordu. Bu aileler, salgın hastalıklara karşı eşyaları dezenfeksiyona tabi tutularak, hamamlara sevk ediliyorlarsa bile bu uygulama sürekli olmaktan uzak ve hastalıklar ile mücadelede yetersiz kalıyordu. Diğer yandan piyasada odun ve sabun fiyatlarının giderek yükselmesi, sıradan ailelerin bu maddelere ulaşmasını engelliyordu. Bu konu, ekmeğe kadar üzerinde durulması gereken ve toplum sağlığını tehlikeye sokan bir öneme sahipti.⁹⁶⁴

Bulaşıcı hastalıkların hızla yayıldığı bir dönemde zorunlu bir ihtiyaç maddesi haline gelen sabun, ülke genelinde olduğu gibi Bursa'da da bulunmuyordu. Bu soruna alternatif bir çözüm yolu bulmak isteyen bazı girişimcilerin, bu yönde yenilikçi çalışmaları da bulunuyordu. Tütün tüccarı olan Mehmet Sabri Tütüner, tütün tohumlarından yağ çıkarmak üzere bir fabrika açarak, 1941 senesinde Bursa ve çevresinden 70.000 kilo tütün tohumu toplamış, üretimi yapılan yağ uygun bir fiyatla İstanbul tüccarlarına satılmıştır. Bu yağ türü İstanbul'da alt sınıflarda düşük kaliteli sabun üretiminde kullanılmıştır.⁹⁶⁵

Sabunun piyasada bulunmaması hijyen şartlarının sağlanması gereken bir dönemde önemli bir sorun teşkil ediyordu. Toptancılar sabun satmıyordu ve ayrıca sabun satışı yapanların sabun üreticilerine verdikleri siparişler, yağ harcamasını sınırlamaya yönelik düzenlemeler nedeniyle karşılanamıyordu.⁹⁶⁶

Bu yıllarda ülkede var olan koşullar bağlamında, salgın hastalıklar giderek toplum sağlığı üzerinde daha da etkili hale gelirken, ülke genelinde olduğu gibi Bursa yerelinde de hastane, sağlık personeli ve donanım noktasında yetersizlikler mevcuttu.⁹⁶⁷ Bursa kırsalında yer alan köy ve nahiyelerde bu alandaki eksiklik ve yetersizlikler dönemin milletvekili raporlarında veya parti kongrelerinde sıklıkla dile getirilmiştir. Bu bağlamda

964. "Sâri Hastalıkları Önlemek İçin Yeni Tedbirlere İhtiyaç Vardır," *Açıkses*, 5 Şubat 1945.

965. "Tütün Tohumundan Yağ Çıkarılıyor," *Vatan*, 2 Şubat 1941.

966. "Sabun Meselesi," *Açıkses*, 28 Kasım 1945.

967. Münir Halil Erem, "Nahiye ve Köylerimiz Sıhhi Teftişlere Tabi Tutulmalı," *Açıkses*, 2 Mayıs 1945.

söz konusu duruma bir çözüm olması noktasında, vilayet çevresinde köy kalkınma teşkilatına bağlı olarak sağlık korucuları teşkilatı kurulmuştur. Sağlık korucularının çalışacakları alana dair kursa tabi tutularak görevlendirilmeleri kararı alınmıştır. Ayrıca, özel idare bütçesine de her sene belirli bir miktar finansman ayrılarak, fakir köylünün ilaç almasına yardım edilmiştir. Kırsalda sağlık teşkilatı alanında köylülerin sürece katılımıyla, kasaba merkezinde dispanserlerin açılması amacıyla Sağlık Bakanlığından getirilen beş yataklı, örnek plan olarak hazırlanmış binalar inşa edildikten sonra, sağlık bakanlığının gerekli malzemeleri temin etmesiyle, ilçelerde dispanserlerin açılması ve çalışmalarına başlaması hedeflenmiştir.⁹⁶⁸

Söz konusu yıllarda sağlık alanında kentte ilaç darlığı ve sıkıntısı kendisini güçlü bir biçimde hissettirmiştir. Salgın hastalıkların hız kazandığı bu dönemde, reçeteler yazılıyor fakat ilaçlar bulunamadığından tedavi gerçekleştirilemiyordu. Bu durum ilaçların tedarikinde bir karaborsa piyasasının da ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Kentte bazı ilaçlar yüksek fiyatlarla el altından tedarik edilebiliyor, bu yüzden sıradan aileler sıklıkla ilaçlara ulaşamıyordu. Uzun süren savaş yılları boyunca temel tüketim ve kullanım maddelerindeki mahrumiyet, geniş ve yoksul halk tabakasını mağdur konuma düşürerek salgın hastalıkların özellikle bu kesimde yayılma hızını artırmıştır. Öyle ki bu durum zaman zaman bir toplumsal yara haline gelmiş ve ucuz ilaç tedarik edilmesi gereken zorunlu bir madde halini almıştır.⁹⁶⁹ Ancak savaş yılları süresince bu soruna sürekli ve kalıcı bir çözüm bulunamamış, toplumda çiçek, tifüs, sıtma ve verem gibi salgın hastalıkların hızla yayılmasına engel olunamamış ve salgın hastalıklarla mücadele savaş yıllarına damgasını vuran bir diğer unsur olmuştur.

4.4.2.1. Çiçek Hastalığı

II. Dünya Savaşının tüm hızıyla sürdüğü 1942 yılında Suriye’de kendisini gösteren çiçek hastalığı, bu ülke ile sınırdaki yoğun ilişkiler nedeniyle Türkiye’ye de sıçramıştır. Bu bölgede kısa sürede salgın haline gelen hastalık, askeri sevkiyat ve hareketlilik dolayısıyla

968. 1938 CHP Bursa Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 33-34.

969. Dilmen, “İlaç Sıkıntısı,” *Açıkses*, 18 Temmuz 1945.

ülkenin diğer bölgelerine de yayılmıştır. Bu aşamada Türkiye'nin güney illerinde 796 kişi hastalığa yakalanmış, bunun dışında yurt genelinde, içinde Bursa'daki 1 vakanın da yer aldığı 45 çiçek hastasının bulunduğu Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığınca Başbakanlığa gönderilen raporda bildirilmiş ve Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünde üretilen aşılarda aracılığıyla halkı aşılama çalışmaları ülke genelinde ivedilikle başlatılmıştır.⁹⁷⁰

Kısa süre sonra 1943 yılında varlığı İstanbul'da ağır bir biçimde hissedilen çiçek hastalığı, Bursa'da da kendini göstermiştir. İlk aşamada kentin çeşitli mahallelerinde toplamda 6 kişide bu hastalık görülmüştü. Hastalık pek çok vakada ölümle sonuçlanıyor ya da sakat bırakıyordu. Korunmanın tek çaresi ise aşı olmaktı. Oysa ülke genelinde vatandaşlar aşılama işini ağırdan alıyorlar ve çok fazla önemsemiyorlardı. Bu nedenle devlet mecburen devreye girerek önlemler alma yoluna gitmiştir. Buna göre devlet dairelerinde iş yapılırken vatandaşlardan çiçek aşısı olduğuna dair belge istenecek, aşılama Verem Dispanseri, Doğumevi, Halk Gösteri Salonlarına başvurular ile gerçekleştirilecekti.⁹⁷¹ 1943 yılında Bursa'da halkın aşılama uygulaması yoğun bir biçimde sürdürülüyordu. Sağlık Bakanlığı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğüne bağlı olan ekipler, kentin çeşitli semtlerine yayılarak aşılama yapıyorlardı. Şubat itibariyle Bursa'da aşılama vatandaş sayısı yaklaşık olarak 20 bine ulaşmıştı.⁹⁷²

Salgın hastalıkları ilgili makamlara bildirmek mecburi bir yükümlülüktü. Ancak köylerde ortaya çıkan çiçek hastalığı vakalarının, çoğu zaman ilgili makamlara bildirilmediği görülmüyordu. Bursa'nın İsmetiye ve Elmaçukuru köylerinde, köy muhtarı ve hasta sahipleri Umumi Hıfzıssıhha Kanuna aykırı davranmaktan mahkemeye verilmişlerdi.⁹⁷³

970. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.223.16.

971. "Çiçek Hastalığı," *Bursa*, 5 Şubat 1943.

972. "20 Binden Fazla Vatandaşa Çiçek Aşısı Yapıldı," *Bursa*, 19 Şubat 1943.

973. "Çiçek Vakalarını Bildirmeyenler," *Bursa*, 23 Şubat 1943.

1943 yılının Mart ayına gelindiğinde Bursa'da çiçek aşısı yapılmış kişi sayısının artış gösterdiği ifade ediliyordu. Vilayette henüz aşı yapılmayan kişilerin aşılama çalışmaları sürerken köylerdeki aşılama çalışmaları da hız kesmeden devam ediyordu. Hemen her ilçede seyyar sağlık memurları ve sıtma mücadelesinde yer alan doktorlar ile sağlık memurları da halkı aşılama çalışmalarına katılıyorlardı. Mart 1943 itibariyle Bursa genelinde 249.640 kişiye çiçek aşısı yapılmıştı. Daha önce belirtildiği gibi, aşıdan kaçmanın önünü kapamak için yürürlüğe konulan bazı uygulamalara göre resmî kurumlarda aşılama belgesi olmaksızın işlem yaptırabilmek mümkün olmayacaktı. Hem kara hem de deniz ulaşımında bu belge seyahatlerde mecburi tutularak çiçek hastalığının halk arasında yayılmasının önüne geçmek amaçlanmıştır.⁹⁷⁴ Nisan ayında ise Bursa'da görülen toplam çiçek vakası 64' e ulaşmış fakat vakalarda ölüm oranı az olmuştur. Bu durum hastaların daha önce aşılanarak yarı bağışıklık kazanmış olmalarına bağlanmıştır.

Bu süreçte çiçek hastalığıyla mücadele etmenin tek yolu aşılama olduğundan, devlet örgütündeki tüm çalışanlardan faydalanmak yoluna gidilmiş, köylerde ve kırsalda görev yapan öğretmenlere de aşılama tekniği öğretilmiştir. Aşılananlar 8-10 gün sonra tekrar kontrol edilmiş, aşısı tutmayanlar tekrar aşılanmıştır. Bunun yanında Sıtma Savaş Teşkilatı da aşılama çalışmalarında görevlendirilmişti. Nisan 1943'te Bursa'da aşılanmış kişi sayısı yaklaşık 400 bini bulmuş ve hastalık ciddi bir duraklama evresine girmişti. Kentte görülen son vakalar da Bursa'ya dışarıdan gelen kişilerde görülmüştü. İstanbul gibi büyük bir merkezle olan yoğun teması düşünüldüğünde, çiçek hastalığının yayılması bakımından Bursa'nın iyi bir konumda olduğu söylenebilirdi.⁹⁷⁵

İlerleyen aşamada hastalıkla mücadele çalışmaları ülke genelinde sürdürülmüş, kent ve köy genelinde halkı aşılama çalışmalarına devam edilerek süreç hızlandırılmıştır. 1945 yılında ortaya çıkabilecek bir salgını önlemek amacıyla tüm Bursalıların aşılama çalışmaları tekrar başlatılmıştır. Kentin çeşitli mahallelerinde aşılama için merkezler

974. "Çiçek Aşısı," *Bursa*, 2 Mart 1943.

975. "Çiçek Hastalığı," *Bursa*, 2 Nisan 1943; "Çiçek Vakası," *Bursa*, 25 Haziran 1943; 1943'ün Haziran ayında Bursa'da il genelinde Çiçek vakalarının sona erdiği düşünülürken Kanberler Mahallesi'ne başka kentlerden gelen altı kişide hastalığın tekrar görülmesi ile bütün mahalle muayene edilerek sıkı bir kontrol gerçekleştirilmiştir.

oluşturulmuş, aşı olmayanlar hakkında kanuni işlemlerin gerçekleştirilmesine devam edilmiştir.⁹⁷⁶ Çiçek hastalığı ile mücadeleye savaş sonrasındaki dönemde de devam edilmiş, 1957 yılında Güneydoğu Anadolu’da var olan 128 çiçek hastasından 7’si ölümle sonuçlanmışsa da devam eden çalışmalar ile 1958 yılına gelindiğinde hastalık neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁹⁷⁷ 1950 ve 1960 yılları arasında yurt genelinde 14.431.000 kişi aşılansak Çiçek hastalığı ile mücadele de başarı kazanılmıştır.⁹⁷⁸

4.4.2.2. Tifüs (*Lekeli Humma*)

II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’de ortaya çıkardığı ekonomik koşullar Türk toplumunu pek çok açıdan etkileyerek olumsuz sonuçları doğurmuştur. Bu dönemde ülke genelinde yaşanan fakirlik, sefalet ve açlık şartlarının hız kazanması ile sosyal denge altüst olduğu gibi, söz konusu şartların etkisi toplumsal sağlık noktasında da kendisini göstermiştir. Savaş yıllarında ilan edilen seferberlik nedeniyle tarımsal üretimde yaşanan yetersizliğin bir sonucu olarak, toplum tabanında görülen gıda eksikliği, fakirlik, zeytinyağı ve sabun fiyatlarının artışıyla yaşanan karaborsa tifüs (*lekeli humma*) hastalığının hız kazanmasına ve salgın haline dönüşmesine yol açmıştır. Savaş öncesindeki dönemde, ülkemizde hemen her sene görülen tifüs, özellikle 1943 yılı itibariyle bir salgın görünümünü aldı. 1940 ve 1942 yılları arasında tifüslü hasta sayısı ortalama 764 olarak saptanırken, 1943 yılının sonuna gelindiğinde ülke genelinde saptanan tifüslü hasta sayısı 2715’e ulaşmıştır.⁹⁷⁹ Bu bağlamda yurt genelinde hastalığa karşı, bit için başlatılacak mücadelede, köylere ve şehirlere göre iki bölüme ayrılmıştı.⁹⁸⁰

976. “Çiçek Aşısı,” *Bursa*, 21 Aralık 1945.

977. İnci Hot, “Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996) (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2001), 184, YÖK Tez Merkezi.

978. Ümmügülsüm Candeğer, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çiçek Hastalığı (1923-1960)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Çiçek* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 103.

979. Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye*, 429.

980. İsmail Çakırçoban, “II. Dünya Savaşında Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010), 60, YÖK Tez Merkezi.

Tifüs hastalığına karşı mücadelenin Devlet, Belediye ve resmî kurumların birlikte çalışarak iş birliği ile kazanılabileceği düşünülmüştür. 1943 yılında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı, Lekeli Humma Komisyonu tarafından hazırlanan hastalıkla mücadele programı uygulamaya konulmuştur.⁹⁸¹ Yine bu program gereğince Bakanlık tarafından hastalıkla etkin mücadelede noktasında, “Tifüs Mücadelesinin Ana Hatları” başlığıyla bir kitapçık bastırılarak halka dağıtılmış ve böylece toplumun hastalık konusunda bilinç kazanması amaçlanmıştır.⁹⁸² Bursa yerelinde hastalığa karşı alınan önlemlerde de bu programa paralel hareket edilmiştir.

1943 yılının Haziran ayında henüz Bursa’da tifüs vakası görülüyordu. Ancak Bursa'nın İstanbul ile olan yoğun irtibatı nedeniyle hastalığın yakında kente de geleceği düşünülüyordu. Bu bağlamda kentin sağlık işlerinden sorumlu devlet temsilcileri ve doktorlar, tifüsün şehirde yayılması tehlikesi karşısında alınacak önlemleri belirlemek amacıyla toplanmışlardır.⁹⁸³

Vali Fazlı Güleç başkanlığında toplanan Vilayet Hıfzıssıhha Kurulunun yaptığı toplantıda, kentte tifüsün yayılmasını önlemeye yönelik alınacak önlemler belirlenmiştir. Buna göre, Bursa Belediyesine ait olan Atpazarı ve Çakır Hamamı fakir-fukaraya tahsis edilecek, bunların yanında etüvler (ısıtma kabini) kurularak hamamda yıkanan kişilerin elbiselerinin dezenfekte edilmesi sağlanacak ve bu kişilere sabun verilecekti. Diğer yanda, sokaklarda pejmürde kıyafetli ve üzerinde bit olabileceği düşünülen herkes, görevli memurlar tarafından toplanarak hamamlara gönderilecek ve bunların evlerinin de temizletilmesi sağlanacaktı. Bursa’daki cezaevlerine acilen hamam inşa edilecek ve mahkumlar bit muayenesinden geçirilecekti. Şehir içi ve şehirlerarası ulaşımda otobüs ve trenlerde fazla yolcu sayısına izin verilmeyecek ve bu araçların düzenli olarak temizletilmesi, sinema ve tiyatro gibi kapalı mekanlarda bulunan kumaş döşemelerin kaldırılması, konaklama yapılan hanlarda haftada iki ve otellerde haftada bir kontrollerin

981. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 28.162.4.

982. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 15.84.32.

983. “Lekeli Tifüse Karşı Tedbirler,” *Bursa*, 1 Haziran 1943.

yapılması sağlanacaktı. Vapurlarda ise pejmürde kıyafetli kişiler tecrit edilecek ve köylerde acil bir biçimde yıkanma kabinleri oluşturulacaktı.⁹⁸⁴

1943'te Bursa'daki ilk tifüs vakası Vakıf köyünde görülmüştü. Derhal bir doktor ve sağlık ekibinin gönderildiği köy, karantina altına alınarak köylülerin köyden dışarı çıkmaları yasaklanmıştı.⁹⁸⁵ Tifüsün yayılmasının önlenmesi noktasında devlet ne kadar önlem almaya çalışıyorsa da bunlar yetersiz kalıyor ve özellikle vatandaşların bilinçsizliği hastalığın yayılmasında etkili oluyordu. Oysa hastalığın yayılmasına karşı mücadele halk ile topyekûn gerçekleştirilmeliydi.⁹⁸⁶ Bu süreçte tifüs bit aracılığıyla bulaşan bir hastalık olduğundan, özellikle okul, fabrika, üretimhaneler, cezaevleri ve buna benzer topluluklarda hijyen koşullarının sağlanması noktasında, kullanılacak araç, gereç ve takip edilecek yöntemleri içeren Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan tezkere ile uygulamada birliğin sağlanması amaçlanmıştır.⁹⁸⁷

Diğer yandan vatandaşların özellikle temizliklerine dikkat etmesi ve bittin kaçınması noktasında, özellikle kırsalda ve köylerde bit konusundaki hassasiyetin ve bilincin artırılması gerekiyordu. Bu bağlamda yerel gazeteler yayımladıkları yazılar ile Bursalılar üzerinde, hastalık hakkında bir bilinç oluşturarak kamuoyu yaratmaya çalışmışlardır. Buna göre, bite karşı hep birlikte mücadele başlatmak gerekiyordu. Vatandaşlar sabunsuz bile olsa sıklıkla yıkanmalı ve temizliklerine dikkat etmeliydiler. Bit, yol açtığı hastalıkla topluma zarar veren büyük bir sorundu. Savaş zamanlarında cephe gerisinde savaşın kendisinden daha fazla zarar ortaya çıkarıyordu.⁹⁸⁸ 1943 yılının Temmuz ayında hastalığın Türkiye genelinde olduğu gibi, Bursa'da da hız kazandığı görülüyordu. Halkın hastalığa karşı bilinçlendirilmesi ve bu alanda bir kamuoyu oluşturulmasına daha fazla

984. "Şehrimizde Tifüse Karşı Alınacak Tedabir," *Bursa*, 4 Haziran 1943.

985. "Vakıf Köyünde Tifüs Çıktı" *Bursa*, 8 Haziran 1943.

986. Musa Ataş, "Tifüsle Topyekûn Mücadele Lazımdır," *Bursa*, 8 Haziran 1943.

987. BCA, Fon: 30.10.0.0, Yer: 177.224.1.

988. Musa Ataş, "Tifüsle Mücadelede En Mühim Rol Vatandaşındır," *Bursa*, 22 Haziran 1943.

çalışılıyor, gazeteler özellikle bit ve temizlik konuları üzerinde duruyor ve halka bu iki unsura önemle dikkat etmesi çağrısı yineleniyordu.⁹⁸⁹

Diğer yandan Bursa'da tifüs tehlikesine karşı koyabilmek için, hastalığın yoğun olduğu şehirlerle Bursa'nın temas noktaları kontrol altına alınmaya çalışılıyordu. İstanbul'dan kente gelen otobüsler her gün dezenfekte ediliyordu. Şehirde tifüs salgınına karşı adeta bir temizlik mücadelesi başlatılmış ve ateşli hastalıkların bildirilmesi için her mahalleden bir temsilci görevlendirilmişti. Bu çalışmalar doğrultusunda maddi imkânı bulunmayan evlere yıkanmak için odun ve sabun dağıtılıyordu. Ayrıca mahallelerde seyyar dezenfeksiyon birimleri çalışıyor ve kişisel temizliğini ihmal eden vatandaşlara ceza kesiliyordu. Diğer yandan fakirler ve evde yıkanma imkânı olmayanlar için hamamlar tahsis edilmişti. Çekirgedeki ve kentin diğer semtindeki otellere dezenfeksiyon merkezinde (tephirhane) yüksek ısıda dezenfekte edilmiş havlu ve çarşaf takımları dağıtılmıştı.⁹⁹⁰

Kasım ayına gelindiğinde Bursa Vilayet Umumi Hıfzıssıhha Meclisi'nin aldığı karar ile üzerinde bit bulunan kişiler hakkında 5 liradan 25 liraya kadar para cezası kesilecek ve bu kişilerin evleri de karantina altına alınacaktı.⁹⁹¹ Alınan kararlar gereği oluşturulan ekiplerde bir komiser, bir sağlık memuru ve bir polis yer alıyordu. Toplamda 5 tane olan bu ekipler, kentin çeşitli mahallelerindeki evlerde bit araması yapıyor, bit bulunan evlerin eşyaları dezenfeksiyona gönderiliyor ve eve para cezası kesiliyordu. Kentte görülen hastalığın salgın haline gelmesinin önüne geçmek için eldeki imkanlar seferber ediliyordu. 1944 yılının başında bit taraması yapılan 100 evden 70 tanesinde bit bulunmuştu. Evler karantinaya alınarak temizlenmiş ve gerekli diğer işlemler de gerçekleştirilmişti.⁹⁹²

989. "Bitin Düşmanı Temizliktir", *Açıkses*, 21 Temmuz 1943.

990. "Şehirde Temizlik ve Kontrol İşleri," *Bursa*, 22 Haziran 1943.

991. "Lekeli Humma Hakkında Vilayetin Bir Karar Tebliği," *Bursa*, 19 Kasım 1943.

992. "Lekeli Humma Tehlikesi Artıyor," *Bursa*, 14 Ocak 1944.

Tifüs ile mücadele amacıyla 1945 yılı başında Bursa Belediyesi bünyesinde oluşturulan yüksek ısılı dezenfeksiyon merkezi (tephirhane), yaklaşık 40 kişiye hizmet verecek kapasiteye sahipti. Bunun yanında Bursa cezaevinde 700 kişi kapasiteli banyo bölümleri ve dezenfeksiyon merkezleri oluşturulmuştu. Bu çalışmaların bir uzantısı olarak köylerde de dezenfeksiyon merkezleri oluşturulmuş, dezenfekte işlemlerinde kullanılan 17 gezici etüv ve 110 buğu bidonu önemli merkezlere aktarılmıştı.⁹⁹³

1946 yılına gelindiğinde Bursa'da köylerde tifüs ile mücadelenin hız kaybetmeden devam ettiği görülüyordu. Bu bağlamda, İl Sağlık Müdürlüğü bit ve benzeri zararlıların imha edilmesi amacıyla bir program hazırlayarak uygulamaya koymuştu. Buna göre kent genelindeki tüm köylerde bir acil durum söz konusuydu. Bu program doğrultusunda DDT adı verilen ilaç ivedilikle tedarik edilerek köylere ve kırsala sevk edilmişti.⁹⁹⁴

Diğer yandan tifüs ile mücadelede hastaların tedavisi için ülkede genel bir aşı uygulamasına ihtiyaç duyulmuş, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Tifüs Mücadele Komisyonu Başkanı Dr. General Fox ile Sağlık Bakanlığı uzmanlarının 1943 yılında gerçekleştirdiği görüşmenin ardından, bu aşının öncelikle orduda uygulanması kararı alınmıştır.⁹⁹⁵ Savaşın sonuna yaklaşıldığı dönemde, Sağlık Bakanlığında yapılan açıklamada temizliğin yanında tifüse karşı alınabilecek en güçlü önlemin aşı olduğu, bu nedenle Bakanlığın aşı stokunu yaptığı, hatta aşılardan Kızılay'ın İstanbul satış merkezi deposundan satıldığı, eczanelerin de vakit kaybetmeden ellerinde hazır aşı bulduklarının gerekliliği ve önemi üzerinde durulmuştur.⁹⁹⁶ Bu sürecin devamında Sağlık Bakanlığı, 1945 yılında tüm memurlar ve fabrikalarda çalışan işçilere tifüs aşısı yapılacağını duyurmuştur.⁹⁹⁷

993. Kemal Sargut, "Lekeli Humma (Tifüs) Tehlikesi," *Ant*, 20 Ocak 1945.

994. "Köylerde Tifüs Mücadelesi", *Bursa*, 21 Haziran, 1946; Hot, "Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele," 134; DDT (Diklorofeniltrikloroetan) adlı ilacın ülke genelinde yaygın uygulanması ile tifüslü hasta sayısı giderek azalmıştır.

995. BCA, Fon: 30.10.0.0. Yer: 56.377.14.

996. "Tifüs Hastalığı ve Alınacak Tedbirler," *Bursa*, 12 Aralık 1944.

997. "Memurlara Lekeli Humma Aşısı," *Bursa*, 20 Temmuz 1945.

Tifüs aşısının ülke genelinde geniş çaplı bir biçimde kararlılıkla uygulanması sonucunda 1946'dan itibaren görülen vaka sayıları hızla düşüşe geçmiş, 1966-1970 yılları arasında Türkiye genelinde sadece iki tifüs vakası görülerek bu hastalığa karşı olan mücadelede başarı kazanılmıştır.⁹⁹⁸

4.4.2.3. Sıtma

Erken Cumhuriyet yıllarında salgın hastalıklarla mücadele genç Türk devletinde yürütülen başlıca çalışmalardan olmuştur. Diğer yandan bu alanda gösterilen tüm çabaya karşın II. Dünya Savaşı'nın ülke genelinde ortaya çıkardığı koşullar bu alanda yapılan çalışmaları yetersiz bırakmış, savaş nedeniyle sağlık görevlilerinin bir bölümünün seferberlik altına alınması sıtma mücadelesi üzerinde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde sıtma, Bursa ve ilçelerinde bir salgın halini almış, özellikle Mustafakemalpaşa ve Karacabey ilçelerinde her sene yaşanan yağışlar sebebiyle yaşanan sel baskınları, Bursa'da bu hastalığın hız kazanması ve yayılmasında etkili olmuştur. Yenişehir ilçesinde ise Marmaracık gölü geniş bir araziye yayılmış olması sebebiyle sıtma hastalığının kaynağına dönüşmüş ve gölün çevresinde bulunan tüm köylerde hayat sıtma hastalığından yaşanmaz hale gelmiştir.⁹⁹⁹

1940 yılında Bursa'da yaşanan sel felaketinin yaptığı tahribat ve yıkım hakkında Bursa valisi Refik Koraltan'ın hazırlayarak Başbakanlığa sunduğu rapor dikkat çekicidir. Buna göre sel sonucunda, Karacabey ve Mustafakemalpaşa ovaları tamamen sular altında kalarak adeta bir göl halini almış ve iki ilçede de toplamda 20.000 hektardan fazla ekili alan kullanılamaz hale gelmiştir. Kaza merkezinde 300 ev yıkılırken, 21 kişinin kayıp veya ölü olduğu bildirilmiştir. Her iki ilçede de maddi ve manevi büyük bir yıkım yaşandığı gibi, ilerleyen süreçte bölgede selin oluşturduğu geniş su birikintileri, sıtma hastalığının yayılmasına elverişli bir ortam yaratmıştır.¹⁰⁰⁰

998. Hot, "Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele," 135.

999. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1.

1000. BCA, Fon: 30.01.0.0, Yer: 121.770.1.

Gemlik Küçük Kumla'da ise hastalık özellikle çocuklar arasında yayılmıştı. Sıtma ile mücadele kırsalda seyyar bir biçimde görevlendirilen memurlarla sağlanıyordu. Mücadelenin sistemli bir biçimde yürütülmesine gayret ediliyor ve sıtma mücadele memuruna isimlerini yazdırtan köylülere kinin dağıtılıyordu. Yereldeki sıtma savaşı bölgesi, 1940 itibariyle 6 şube ve 207 köyden oluşuyor ve 8 doktor 19 seyyar memur bu mücadelede yer alıyordu.¹⁰⁰¹

1941'e gelindiğinde yine Karacabey ve çevresinde su baskınları ile bu baskınların sonucu olarak hız kazanan sıtma hastalığı önemli bir sorun konumunda olmuştur. Özellikle bölgede yaşayanlar üzerinde baskı yaratan bu sorun büyük sıkıntılar yaratmıştır. Karacabey ve çevresinde yaşanan su baskınları ile birçok köy sular altında kalmış, köylünün ekinlerinin sular altında kalmasıyla ortaya çıkan ekonomik kayıp savaş döneminin zorlu şartlarında bölgedeki halkının belini bükmüştür.¹⁰⁰²

İlerleyen aşamada bölgede bulunan sulak arazinin giderek bataklığa dönüşmesi sonucu sivrisineklerin bu bölgede çoğalmasıyla çevre köylerde yaşayanlar bu hastalık altında ezilmişlerdir. Öyle ki bu bölgede bulunun Gönü Köyünde, 1941 yılının Ekim ve Kasım ayları arasında gerçekleşen 6 doğuma karşın 44 ölüm yaşanmış ve ölüm oranı doğum oranının çok üzerinde yer almıştır.¹⁰⁰³

Diğer yandan Bursa'nın tarımsal üretim açısından en elverişli ve sulak arazilerinden olması dolayısıyla Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde çeltik ekimine önem verilmiş ancak bu durum söz konusu ilçeler ve çevresinde sıtma vakalarının hızla artışıdaki bir diğer etken olmuştur. Bölgede yaşanan bu olağanüstü durum Bursa'da çeltik ekiminin yasaklanması ile sonuçlanmıştır. 1941 yılında yasaklanmasına kadar çeltik ekimi Bursa ovasının batısında önemli bir ekonomik gelir kalemi olmuştur. 1936

1001. Galip Fuat, "Bursa'da Sıtma Mücadele İşleri," *Tasviri Efkâr*, 12 Temmuz 1940.

1002. Musa Ataş, "Karacabey Faciası," *Bursa*, 7 Şubat 1941.

1003. "Karacabey Havalisinde Sıtma Bir Afet Halini Almış Bulunuyor," *Bursa*, 7 Şubat 1941.

yılından itibaren uygulamaya konulan Çeltik Ekim Kanunu ile çeltik tarımında ekim denetim ve düzenlemeleri, kanun gereğince oluşturulan komisyonların sorumluluğuna bırakılmış, 1940'lı yılların başına kadar bu ürünün üretiminde sıtma mücadele teşkilatı da söz sahibi olmuş ve bölgede kontrolü sağlamıştır.¹⁰⁰⁴ Ancak ilerleyen aşamada çeltik ekimini denetleme işleminin yereldeki köy ihtiyar heyeti ve köy mutemet heyetleri gibi örgütlere bırakılması ile üretimdeki kontrol zaafa uğramış ve bölgede sıtmanın salgın halini almasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁰⁵

Bölgede çeltik ekiminin kesin bir biçimde yasaklanması ardından sıtma hastalığı ile mücadele de başarılı çalışmalar yürütülmüştür. Fakat çeltiğin bir tarım ürünü olarak değeri ve bu ürünün yüksek ekonomik getirisi dikkate alındığında, Bursalı üreticilerin çeltik ekiminin yasaklanmasına karşı itirazları ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰⁶ Asım Us'un 1943 yılında Vakit Gazetesinde kaleme aldığı yazısında, Bursalı üreticilerin bu konu hakkındaki taleplerini ele aldığı görülmektedir. Çanakkale ve Balıkesir gibi Bursa'nın komşusu olan illerde çeltik yetiştiriciliğinin yapıldığı gibi Bursa'da da üretim faaliyetinin konunun uzmanı olan bir görevli veya denetmenin kontrolünde yürütülmesi konusu, Bursalı üreticilerin ilgili makamlardan bir talebi olarak gündeme getirilmiştir.¹⁰⁰⁷

Sıtma Mücadele Teşkilatı'nın, yerelde salgının önlenmesi noktasında bataklıkların kurutulması için su kanallarının yapılması ve su arklarının inşa edilmesi gibi çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda, 1941 ve 1946 yılları arasında Bursa'da toplam 162 hektar ölçeğinde bataklık kurularak arazi haline getirilmiş ve bunun için 67 km. kanal açılmıştır. Bu kararlı çalışmalar sonucunda bölgede sıtmalı sayısının giderek azaldığı görülmektedir.

1004. 3039 Sayılı Çeltik Ekimi Kanunu, T.C. R.G. (23 Haziran 1936): 3337.

1005. "Sıtmayı Tevhit Eden Amiller Neler Olabilir?," *Açıkses*, 12 Şubat 1941.

1006. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 633.86.1

1007. "Bursalıların Anlatmakta Zorluk Çektikleri Bir İki Dert," *Vakit*, 15 Ağustos 1943.

Yıllar	Karacabey	Mustafakemalpaşa
1941	148.818	170.43
1942	115.52	116.97
1943	106.39	7930
1944	5019	4369

Tablo 25. Yıllara Göre Karacabey ve Mustafakemalpaşa'da Tedavi Edilen Sıtmalı Kişi Sayısı.¹⁰⁰⁸

1944 yılı itibariyle Orhaneli haricinde Bursa'nın tüm ilçeleri ile dere kenarı ve ova gibi sulak alanlarda bulunan yaklaşık 218 köyün de sıtma mücadelesi teşkilatı içerisine alınırken, özellikle dağlık bölgelerde bulunan köylerde sıtma vakalarına rastlanılmadığı, görülmektedir.¹⁰⁰⁹

4707 sayılı 26 Mart 1945 tarihli Sıtma İle Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanunun kabul edilmesi ile ülke içerisinde gelişen şartlara bağlı olarak sıtmaya karşı daha uygun koşulların oluşturulması amaçlanmış ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirilerek sıtma savaşı mücadelesi daha örgütlü bir biçimde yürütülmüştür.¹⁰¹⁰ Bu bağlamda oluşturulan geniş kapsamlı bir sıtma mücadele bölgesi, içerisinde 11 bölge ve 55 şehri kapsayan 310 şube ile 16.934 köyü bulunduruyordu.¹⁰¹¹ Bakanlar Kurulunca alınan karara göre söz konusu kanun çerçevesi içinde, olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan edilen 53 il arasında Bursa'da yer almaktaydı.¹⁰¹²

1008. "Sıtmanın Azalmasındaki Sebepler," *Bursa*, 6 Mart 1945.

1009. "Vilayetimizde Sıtma Hastalığı Azalıyor," *Bursa*, 22 Ağustos 1944.

1010. 4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, T.C. R.G. (28 Mart 1945): 5967.

1011. Fevzi Çakmak, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıtma Savaşı (1920-1946)," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 453.

1012. 3/2324 Sayılı 53 İlin Sıtma ile Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespitine Dair Karar, T.C. R.G. (4 Nisan 1945): 5973.

Söz konusu düzenlemelerle Bursa'da da bu alandaki çalışmalar hız kazanmıştır. Altı şube ile çalışan Bursa Mücadele Başkanlığının şube sayısı ona yükseltilirken, İnegöl, Mudanya, Gemlik ve Orhaneli ilçeleri birer sıtma savaşı merkezi haline dönüştürülmüştür. Sıtma mücadelesi alanında kentte görev yapan doktorların sayısı onu bulmuştur. Söz konusu kanunun çıkmasıyla mücadele bölgesi olarak ilan edilen köylerin sayısı da artırılarak 218'den 281'e çıkarılmıştır.¹⁰¹³

Yıllar	Yoklama yapılan kişi sayısı	Kan Yoklaması	Tedavi edilen sıtmalı	Kinin sarfiyatı (Kg)	Atebrin (Kg)
1939	99.000	33.000	31.000	287	
1940	156.000	25.000	55.000	486	
1941	153.000	40.000	59.000	573	
1942	138.000	61.000	54.000	260	13
1943	158.000	52.000	59.000	193	36
1944	146.000	23.000	45.000	102	37
1945	61.000	46.000	55.000	6	90
1946	135.000	6.000	44.000	9	96

Tablo 26. 1939-1946 Yılları arasında Bursa Sıtma Savaşı Bölgesi'nin Çalışmaları.¹⁰¹⁴

Yukarıdaki tablodan da elde edilen verilere göre; 1939'dan itibaren kentteki sıtma salgını hızının 1940, 1941 ve 1943 yıllarında artış gösterdiği, buna paralel olarak özellikle 1940 ve 1941 yıllarında tedavide kullanılan kinin miktarının da artış gösterdiği görülmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda kinin kullanımında düşüş kendini göstermiştir. 1945-1946 arasındaki verilere göre bu süreçte kentte, yaklaşık 55.000 sıtmalı tedavi edilmiştir. Öyle ki mücadelenin hızlandığı bu süreçte hastalığa yakalanma olasılığı bulunan ya da risk altında olan kişiler de kontrol altına alınarak tedavi sürecine dahil edilmiştir. Söz konusu çalışmalar doğrultusunda dağıtılan ilaç miktarı 90 kg. atebrin, 6 kg. kinin olmuştur. Sıtmaya yönelik olarak sürdürülen tedavi çalışmalarının yanında sıtma hastalığına yol

1013. TBMM Z.C. D. 7, C. 20, B. 12, 17 Aralık 1945.

1014. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı (Ankara: DİE, 1948), 172.

açan dere, bataklık vb. sulak alanların ıslah edilmesi ve kurutulması çalışmaları da sürdürülmüştür.¹⁰¹⁵

İlerleyen aşamada 15 Şubat 1946 tarihinde kabul edilen 4871 sayılı yeni Kanun ile gerçekleştirilen mücadele yapısı ve bu alandaki çalışmalar pekiştirilmiş, nüfusun gelişimi için büyük bir tehdit oluşturan bu hastalığın ülke genelinde tamamen yok edilmesi amaçlanmıştır.¹⁰¹⁶ Bu doğrultuda 1946 yılının sonuna gelindiğinde sıtmaya sebep olan sulak alanlar üzerindeki çalışmaların hız kazandığı görülmektedir. Mustafakemalpaşa ilçesinde bulunan Demirel, Azatlı ve Karaoğlan bataklıkları kurutulmuş ve bu bataklıkları kurutulması çalışmaları sırasında bölgede bulunan 4 köyün sakinlerine iş mükellefiyeti uygulanarak yaklaşık 1679 köylü çalıştırılmıştır. Kurutulan bataklık bölgeleri ise tarıma açılarak mısır, buğday, fasulye gibi ürünlerin ekimi teşvik edilmiştir. Orhangazi ilçesinde de benzer çalışmalar gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹⁷

II. Dünya Savaşı dönemindeki zorlu ekonomik ve sosyal ortamın da etkisiyle yetersiz beslenme ve sağlıksız koşullar sebebiyle artan sıtma hastalığına karşı hız kazanan savaş, hükümetin bu dönemde çıkardığı kanunlar ve Sıtma Mücadele Teşkilatının disiplinli çalışmaları ile yürütülmüştür. Sıtma ile mücadeleye, savaşın ilk beş yılı içerisinde yaklaşık 10 milyon liralık bir bütçe ayrılarak sistemli bir mücadelenin yürütülmesi amaçlanmıştır.¹⁰¹⁸ Bu alandaki tartışma ve görüşmeler TBMM çatısına da sıklıkla yansımıştır. Sıtma, sebep olduğu uzun süreli ateşli nekahet dönemi ile ülkedeki genç ve üretken nüfus üzerinde etkili olarak, aynı zamanda ekonomik ve sosyal anlamda önemli kayıplara yol açmıştır. Sıtmaya karşı gerçekleştirilen mücadele, savaştan sonraki dönemde de 1960 yılında 7402 sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun'un çıkartılması ile sürdürülmüştür.¹⁰¹⁹ İlerleyen dönemde pek çok kanun ve düzenleme ile bu alandaki

1015. "Şehrimizde 8 Aylık Sıtma Savaşı," *Bursa*, 22 Ocak 1946.

1016. 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu, T.C. R.G. (21 Şubat 1946): 6238.

1017. "Bölgede Sıtma Savaşı," *Bursa*, 25 Ekim 1946.

1018. Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 484.

1019. 7402 Sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun, T.C. R.G. (11 Ocak 1960): 10402.

savaş devam ettirilmiş ve günümüze gelen süreçte hastalığın ülkemizdeki etkisi ortadan kaldırılmıştır.

4.4.2.4. Verem

Verem hastalığı, Cumhuriyetin kurulmasından itibaren mücadele edilen salgın hastalıkların başında geliyordu. Bursa da verem ile mücadele edilen kentler arasında olmuştur. Bursa'da veremle mücadele alanında kurulan ilk kurum, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı tarafından 25 Mayıs 1930 tarihinde açılan Verem Savaş Dispanseridir. Ülkemizde ilk olarak kurulan iki dispanserden biri olma özelliğini taşıyan bu kurum, uzun yıllar Bursa'da veremle savaşan tek kurum olarak kalmış, Bursa ve çevre illerden gelen hastaları tedavi etmiş, onları sanatoryum ve hastanelere yönlendirmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarının Türkiye'de ortaya çıkardığı koşullar, toplumda diğer hastalıklarla birlikte verem hastalığının da hız kazanmasında etkili olmuştur. Bir yoksulluk hastalığı olan verem, yetersiz beslenme ile özellikle yoksul ve muhtaç bireyleri giderek pençesi altına almıştır.¹⁰²⁰ Bursa ikliminin nemli havası ve kentte yapılaşmanın sıklığı, hastalar için elverişsiz bir ortam yaratıyor, özellikle ipek fabrikalarında çalışan işçiler ve buralardaki sağlıksız koşullar hastalığın işçiler arasında yayılmasına sebep oluyordu.¹⁰²¹

1938 yılında kentte veremden ölen kişi sayısı 215 iken, gelecek yıllarda sürekli bir artış gerçekleşmiştir. Savaş döneminde yapılan 1940 nüfus sayımına göre hastalıktan Bursa'da görülen ölüm sayısı 295'ti. Bu rakam 100 binde 380.1'e karşılık geliyordu. 1942 yılı itibariyle ülke genelinde veremden ölen kişi sayısı ise 5085'ti. Bu verilere göre Bursa

1020. Sadi Irmak, "Veremle Savaş," *Ant*, 12 Mayıs 1945.

1021. "Bursa'da Veremle Savaşılmaz mı?," *Ant*, 14 Kasım 1944.

Türkiye'nin üç büyük kenti ardından veremden yaşanan ölümlerde dördüncü sırada yer alıyordu.¹⁰²²

1944'te hastalığın Bursa'da özellikle kadın ve çocuklar arasında görülme sıklığı %40 oranındaydı. Kişilerin mikrobu almasının ardından ciddi bir evreye girmeden anlaşılmayan bu sinsi hastalığın, yayılmasının önlenmesinde en önemli etken hijyen koşullarının sağlanmasıydı. Bursa gibi su şehri olarak anılan bir bölgede temizlik koşullarına riayet etmemek ve halk arasında yaygın olan bilinçsizlik, hastalığın yayılmasındaki başlıca unsurlardandı. Verem mikrobu alanlar, hastalığın başlangıç evresinde bu hastalığa yakalandıklarını kabullenmek yerine şikayetlerini sıtma hastalığının müzminleşmiş safhası ile karıştırıyorlar ve bu durum hastaların yanlış tedavi ile vakit kaybetmelerine yol açıyordu.¹⁰²³

1944 yılı sonunda kentte salgın hastalıklardan ölenler hazan yapraklarını andırıyordu. Evlerden çıkan cenazeler yine bu evlerin avlularında yıkılıyor, bu durum mikropların ev halkının yaşam alanında daha da yayılarak, sağlıklı bireylerin de hastalığa yakalanmasında etkili oluyordu. Bursalıların verem başta olmak üzere salgın hastalıklar hakkında acilen bilinçlendirilmesi gerekiyordu.¹⁰²⁴

II. Dünya Savaşının sonuna gelindiğinde ise Bursa, ülkede vereme en yüksek sayıda kurban veren kent olmuştur. Hastalık ilçe ve köylerde önemli oranda yayılmıştı. 1947 yılında, kentte veremden ölenlerin sayısının yılda 358'e yükseldiği, bu rakamın 100 binde nüfusa oranının ise 384.4'e ulaştığı görülüyordu. Türkiye geneline göre

1022. BCA, Fon: 30.1.0.0, Yer: 77.482.6; Bu verilere göre 1942 yılında ülke genelinde veremden en fazla ölüm 2534 ile İstanbul'da yaşanırken İzmir'de 698, Ankara'da 299'a ulaşmıştı.

1023. İzzet Arkan, "Sıtma ve Verem," *Ant*, 6 Mart 1945.

1024. "Evlerde Ölü Yıkabiliyor," *Açıkses*, 27 Aralık 1944.

değerlendirildiğinde, ülkenin büyük kentlerinin tüberküloz ölüm oranını aşan bu rakam, Bursa için çok ciddi bir tehlike oluştuyordu.¹⁰²⁵

Bursa'da verem ile mücadele alanında atılan ikinci adım ise, Bursa Verem Savaş Derneğinin kurulması olmuştur. 1945 tarihinden itibaren çeşitli yerel yayın organlarında duyurulmaya başlanan derneğin açılışı 1947 yılında yapılmıştır.¹⁰²⁶ Bu süreçte kentte hizmet veren Verem Savaş Dispanseri, Bursalıların ihtiyacına kapasite olarak cevap veremiyordu. Dispansere ilk olarak başvuran hastalara 2-3 ay sonrasında randevu veriliyor ve hastalar istenilen sıklıkla kontrol edilemiyordu. Bu nedenle kısa süre sonra kentin doğu ve batı bölgelerinde birer dispanser daha açılmasına karar verilerek Yıldırım ve Muradiye semtlerinde iki dispanser daha açılmıştır. Bu kurumlar, hastaların pek çoğunun maddi ve manevi imkansızlıklar nedeniyle tedaviye gelememesi karşısında, ilçe ve köylerdeki hastaları kendi aralarında bölge olarak paylaşarak ortak mesai yürütmüşlerdir.¹⁰²⁷

Yıllar	Yüz Binde	Yıllar	Yüz Binde
1938	285	1944	305,9
1939	271,8	1945	373,2
1940	286	1946	310,3
1941	280	1947	384,4
1942	270,5	1948	372,3
1943	315,8		

Tablo 27. Bursa'da On Yıllık Verem Ölümleri Oranı (1938-1948).

Söz konusu yıllarda kent hastanesinde veremlilere yetecek sayıda yatak bulunmaması, verem ile savaş alanında diğer bir önemli sorunu teşkil etmiştir. Savaştan sonraki dönemde Bursa Verem Savaş Derneği hem halkın hem de hükümetin ilgisini çekmek için yoğun bir propaganda faaliyeti gerçekleştirmiştir. Veremlilerin yatak ihtiyacına cevap

1025. Neşati Üster, "Bursa'da Veremle Savaş Organizasyonu," *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri* (İstanbul Matbaası, 1957), 235.

1026. "Şehrimizde Bir Veremle Mücadele Cemiyeti Kuruluyor," *Açıkses*, 14 Nisan 1945; "Bursa Haberleri," *Nilüfer* 2 (Haziran 1945): 15.

1027. Neşati Üster ve Reha Zeybeker, "Verem savaşı Organizasyonunda Dispanserlerin Şehir Dışı Faaliyeti," *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri* (İstanbul Matbaası, 1957), 216.

vermek için 1949'da Temenyerinde kiralanan bir konak, Verem Hastanesi olarak açılmış, başta 20 yatağa sahip olan bu hastanenin yatak sayısı zamanla 40'a çıkmış ve 1953'te ise 150'ye ulaşmıştır. İlerleyen aşamada bu kuruma Sağlık Bakanlığı'nın yardımıyla laboratuvar kurulmuş ve Kızılay'ın desteğiyle de bir röntgen makinesi alınmıştır. Bununla birlikte Memleket Hastanesinin eskimiş bir bölümü yenilenerek, 20 yatak temin edilmiş ve hizmete açılmıştır.¹⁰²⁸

Bursa Verem Savaş Derneğinin, kentte hastalıkla mücadelede başvurduğu bir diğer önlem de aşılama olmuştur. Dernek, Kasım 1949'da BCG aşısı istasyonunu kurarak aşılama çalışmalarına hız vermiştir. Savaştan sonraki süreçte, Bursa'da Bakanlığa bağlı dispanserin yanında açılan Yıldırım ve Muradiye dispanserlerinin çalışmaları, kentte veremlilerin tedavi ihtiyacını karşılamak üzere tedarik edilen yatak ve oluşturulan verem bölümleri, BCG aşısının geniş olarak uygulanması, ile verem hastalığıyla mücadelede çok önemli bir yol kat edilmiş, özellikle 1950'den itibaren kentteki veremli sayıları ve ölüm oranları ciddi bir biçimde düşüş eğilimi göstermiştir.¹⁰²⁹

1028. Üster, "Bursa'da Veremle Savaş Organizasyonu," 236-237.

1029. Ibid., 243.

5. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA BURSA'DA KÜLTÜREL YAŞAM

5.1. 1939-1945 Yılları Arasında Bursa'da Eğitim Hayatı

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş aşamasından itibaren milli ve uygar nitelikte bir eğitim politikası takip ederek, bir yandan milli kimlik ve karakterini güçlendirirken, diğer yandan da çağdaş uygarlık seviyesinin yakalanmasına önem vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminden itibaren benimsenen çağdaş ve milli eğitim anlayışı, kendisinden sonra İsmet İnönü yıllarında da sürdürülmüştür. Eğitim, ülke kalkınması noktasında önem taşıdığından, özellikle ilk eğitimin geniş halk tabanına yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Milli Şef İnönü, köyde ve kentte ilk eğitimin yaygınlaştırılması hareketini bir memleket davası olarak ele almıştır. Eğitime yönelik bu büyük kalkınma hareketi, savaş yıllarında Bursa'da da etkisini göstermiştir.¹⁰³⁰

1933-1934 Eğitim yılı itibariyle, Bursa merkezde 26 resmi ilk okul ve 1 orta okul mevcuttu. Merkezde yer alan ilköğretim kurumlarının sayısı 1938'de açılışı yapılan 2. Ortaokul ile 27'ye yükselecektir. 1944 yılında kentin eğitim bütçesinin, 726 bin lira olduğu anlaşılmıştır.¹⁰³¹ Kentte ayrıca, Musevi Cemaatine ait 1 ilkokul mevcuttu. Bu okul, 5 öğretmeni ile yaklaşık 142 öğrencisine eğitim veriyordu.¹⁰³² Ancak II. Dünya Savaşı yıllarının ardından Bursalı Musevilerin kentten yoğun bir biçimde göç etmesinden sonra, bu okul Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.¹⁰³³ 1939-1940 eğitim-öğretim yılı itibariyle Bursa'da genel toplamda, her kademededen 353 okul bulunuyordu. Bu okullarda 822 öğretmen görev yapıyor ve 37.247 öğrenci eğitim görüyordu.¹⁰³⁴

1938 tarihinde toplanan CHP Vilayet Kongresinde, eğitim başlığı altında yapılan tartışmalarda, kent merkezinde yer alan Zindan Kapı ve Muradiye bölgelerinde birer ortaokul yaptırılarak eğitime açılması talebine karşılık, yapılan incelemede Muradiye

1030. Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992), 56-57.

1031. Musa Ataş, *Bursa Kılavuzu*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1944), 123.

1032. Bursa İl Yıllığı, (Bursa: Vilayet Matbaası, 1934), 15.

1033. Leon Ennakave, Yazar tarafından yapılan görüşme, Bursa, 23 Mart 2017.

1034. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maarif İstatistiği 1939-1940 (Ankara: Ulusal Matbaa, 1942), 18-19.

bölgesinde bulunan 11 Eylül, 23 Temmuz ve Haraççioğlu Okullarının bu bölgenin ihtiyaçlarını yeteri oranda karşıladığı ve ülkenin içinde bulunduğu mali darlık sebebiyle söz konusu talebin yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.¹⁰³⁵

Diğer yandan, kentte bu dönemde hizmet veren 2 özel okulun varlığı da dikkat çekmektedir. Bunlardan ilkokul olan Reyhan Hususi Mektebi, bünyesinde görev yapan 4 öğretmene ve 106 öğrenciye sahipken, müdürlüğünü Zehra Hanım'ın (Budunç) yaptığı ve okul öncesi eğitim veren Rehberi Tahsil Hususi Mektebi'nin öğrenci sayısı ise 100'ü buluyordu.¹⁰³⁶ 1939-1940 yılları arasında eğitim-öğretim hizmeti veren özel ilkokuldan diploma alan öğrenci sayısı 50 iken, beş yıl sonunda kentte özel okullarda okuyan öğrenci sayısı toplamda 173'e yükselmiş ve 16 öğrenci bu okullardan diploma almaya hak kazanmıştır.¹⁰³⁷

Bunun yanında vilayette, bünyesine 10 öğretmenin çalıştığı Reyhan Hususi Mektebi'nin ortaokul kademesinde, savaşın ilk yıllarında 152 öğrenci bulunuyordu. Bu okul savaşın ilk yıllarında 19 mezun vermişken, 1945'e gelindiğinde öğretmen sayısı 7'ye, öğrenci sayısı 118'e düşmüş ve mezun olan öğrenci sayısı ise 38'e yükselmiştir. Diploma almaya hak kazanan öğrencilerin kızlardan oluşması ise bu noktada dikkat çeken bir diğer unsurdur.¹⁰³⁸

Savaş yıllarının sonuna gelindiğinde, Bursalı iki öğretmen olan Süheyla ve İhsan Çizakça tarafından temelleri atılan özel çocuk yuvasının varlığından, ilk yıl sonu gösterisini, 1945 yılı Mayıs ayında Kız Sanat Enstitüsü salonunda gerçekleştirdiğini görerek, haberdar oluyoruz. Öyle ki, okuldaki minik öğrencilerin yaptığı danslar, söyledikleri şarkılar ve okudukları şiirler, izleyici ve katılımcıların büyük beğenisini kazanmıştır.¹⁰³⁹ Bursa'da

1035. 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 19.

1036. Bursa İl Yıllığı, 17.

1037. Devlet İstatistik Enstitüsü, Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973, (Ankara: DİE, 1973), 32.

1038. Ibid., 52.

1039. "Çocuk Yuvasının Gösterisi," *Ant*, 15 Mayıs 1945.

açılan bu özel yuvanın bir devamı niteliğinde olan Özel Yeni Okul ise, 1945-1946 ders yılı için kayıtlarını başlattığını gazetelere verdiği bir ilan ile duyurmuş, ilk kısmında 1, 2, ve 3. sınıflardan oluşan okulun, son sınıfında ise yabancı dil eğitimi verilmiştir.¹⁰⁴⁰

1937-1938 Eğitim yılında, Bursa genelinde eğitim çağındaki nüfus, 47.882 iken, bunlardan okula gidenlerin sayısı 28.904 olarak tespit edilmiştir. Okula devam eden öğrenci oranı ise yaklaşık %69'a varıyordu.¹⁰⁴¹ Diğer yandan, Bursa yerelinde eğitim durumuna geniş halk tabanının okuryazarlığı noktasından bakıldığında, başlarda okuryazar birey oranı %24,71 iken, savaşın getirdiği tüm zorluklara rağmen, büyük fedakârlıklarla sürdürülen eğitim seferberliği sonucunda 1945 yılına gelindiğinde bu oranın %37,89'a yükseldiği görülmüyordu.¹⁰⁴² 1939 tarihinde kentte var olan 2.621 ortaokul öğrencisinden, 424'ünün mezun olduğu, savaşın son yılına gelindiğinde ise ortaokul öğrencisi sayısının 1.715'e düştüğü ve bunlardan ancak 363'ünün diploma alabildiği görülmektedir.¹⁰⁴³

Yıllar	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Diploma Alan
1939-40	268	568	32.219	1814
1944-45	292	723	36.058	2647

Tablo 28. Savaş Yıllarında Bursa'da İlköğretim (1939-1945)¹⁰⁴⁴

Bursa vilayeti genelinde ilköğretim aşamasında eğitim veren okulların durumu yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi olmuştur. Buna göre seferberlik ve eğitim alanındaki yoğun çalışmalarla artan öğrenci sayısına paralel biçimde, okul sayısında artış olduğu gibi

1040. "Özel Yeni Okul," *Ant*, 23 Ağustos 1945.

1041. *Bursa Köy Belleteni*, 85

1042. Milli Eğitimde 50 Yıl, 7.

1043. *Ibid.*, 32.

1044. *Ibid.*, 7.

bu okullarda görev yapan öğretmen ve okullardan mezun olan öğrenci sayısında da artış olduğu görülmektedir.

İlerleyen süreçte, 1942-1943 yılı eğitim-öğretim çalışmalarının başlamasını takiben, ilkokullara bir öğrenci hücumunun yaşanacağı düşünülmüş, bu beklenti, öğrenci kayıtlarının duraklaması ile boşa çıkmıştır. Bu öğretim yılında, dünyadaki savaşın etkisiyle ülkeyi teslim alan ekonomik koşullar sebebiyle, aileler çocuklarını okula gönderecek kıyafet, kitap ve kırtasiye gibi ihtiyaçları karşılayamamışlardır. Dolayısıyla, öğrencilerin okullara gönderilememesiyle sonuçlanan bu durumun, çözümü için gerekli önlemlerin alınması yoluna gidilmiştir.¹⁰⁴⁵

29 Ekim 1942 günü, kentte hizmete giren yeni ilkokulun açılışı, Bursa Valisi Fazlı Güleç tarafından yapılmıştır. 1942-1943 ders yılında bir anaokulu ve ilkokul şubesiyle çalışmaya başlayan okulun, aynı zamanda içerisinde bir revir şubesi de bulunuyordu. Diğer yandan, yeni açılan bu okul lise programı üzerinden lise bitirme ve olgunluk, ile ortaokul bitirme sınavlarına hazırlık için de gece dersleri hizmetini verecekti. Açılışı yeni yapılan okulun eğitim müfredatı, değişen dünyanın şart ve koşullarına göre güncel olarak hazırlanmıştı. Yeni okulun yuva sınıfı öğrencileri, 1942'nin Aralık ayında, Milli Ekonomi ve Artırma Haftası kutlamalarında, Halkevi Radyosunda bir gösteri sunmuşlardı. Şiirlerin okunduğu ve şarkıların söylendiği bu gösteride, okul öğretmenlerinden birinin “Çocuk ve Ekonomi” başlıklı konferansı da yer almıştır.¹⁰⁴⁶

Bu yıllarda, vilayette ortaokullar noktasında da bir yükselme eğrisinin yakalanamadığı görülmektedir. Savaşın başladığı ilk yıllarda merkezde yer alan ortaokul binasının her türlü ihtiyaca cevap veren bir biçimde onarılması talep edilmiş, ancak okulun onarılmasının gerekli ihtiyaçlara cevap vermeyeceği anlaşıldığından yeni bir ortaokul açılması gündeme gelmiştir. Gerekli girişimlerin yapılmasıyla bu okul için ayrı bir bina

1045. Arifi Durupınar, “İlkokul Faaliyetinde Menfi Tesirler,” *Açıkses*, 5 Mayıs 1943.

1046. “Yeni Okul Yavruları Halkevi Radyosunda Müsamere Verdiler,” *Açıkses*, 16 Aralık 1942.

tedarik edilmiş ve kentte ikinci bir ortaokul 1938 tarihi itibariyle açılmış, önceki ortaokul binası ise tamir edilmiştir.¹⁰⁴⁷

Bursa yerelinde sürdürülen eğitim-öğretim etkinliği lise kademesi açısından değerlendirildiğinde, 1939-1940 tarihleri arasında sayıları 694 olan öğrenciler arasından ancak 139'u mezuniyet hakkı elde etmiştir. Yine savaşın sonuna yaklaşıldığı tarihlerde, vilayette lise eğitimi alan toplam öğrenci sayısı 650'ye düşerken, lise eğitimi veren okullardan mezun olan öğrenci sayısı ise 144'e yükselmiştir. Bu yıllarda mesleki ve teknik eğitim veren okullar, Bursa yerelinde eğitim kademesinin en önemli ayaklarından birini oluşturuyordu. 1939 itibariyle sayıları 6 olan, bünyesinde 92 öğretmen bulunduran ve toplamda 1.387 olan, yüksek öğrenci sayısı ile dikkat çeken bu okullarda, 1945'e gelindiğinde de durum değişmemiş, öğretmen sayısı 166 olurken, öğrenci sayısı da 1.912'ye ulaşmıştır.¹⁰⁴⁸

Büyük savaşın dünyada kıyasıya etkili olduğu bu yıllarda, ülkenin başlıca hedefi olarak belirlenen, kalkınma hedefine ulaşmak ve sürekliliği sağlamak noktasında, eğitimin geniş kitlelere yayılması ve toplum tabanında okuryazar oranının artırılmasının amaçlandığı ifade edilmişti. Bu bağlamda, söz konusu süreçte halk eğitimi ve halk dersaneleri de ön plana çıkan kurumlar olmuştur. 1935 tarihinden itibaren devam eden on yıllık zaman zarfında, Bursa yerelinde halk dersanelerinin durumu, bu kurumlarda görev yapan öğretmen ve bu kurumlardan mezun olan öğrenci sayısı aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir biçimde verilmiştir.¹⁰⁴⁹

1047. 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 19.

1048. Ibid., 66.

1049. Maarif İstatistiği 1939-1940, 92.

Yıllar	Dershane	Öğretmen	Bitirenler		
			Toplam	Erkek	Kadın
1934-1935	208	136	3.386	2.724	662
1939-1940	6	6	223	118	105
1944-1945	75	46	839	714	125

Tablo 29. Bursa’da Halk Dershanelerinin Durumu (1934-1945).

Bursa’daki halk dershanelerinde, savaşın başlamasından önceki ve savaş sonuna kadar geçen zaman diliminde, dershane, öğretmen ve bu okulları bitiren öğrenci sayısı, sıkıntılı ekonomik ve sosyal koşulların etkisiyle sürekli bir düşüş içerisinde olmuştur. Bu gerileme eğilimi, 1944 yılında dershane ve öğretmen sayısının artırılmasına rağmen devam etmiştir. Dolayısıyla, savaş yıllarında ortaya çıkan toplumsal bunalım ve hayat pahalılığı ile mücadele derdinin, geniş halk kitlelerinin eğitim sürecinin kesintiye uğramasında etkili olduğu, ifade edilebilmektedir.

5.1.1. Savaş Yıllarında Takip Edilen Eğitim Politikaları ve Bursa

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ardından, 26 Aralık 1938 tarihinde olağanüstü toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı, İsmet İnönü’yü genel başkan seçerek kendisine Milli Şef unvanını vermiştir. Atatürk dönemi eğitim politikasının bir devamı olarak nitelendirilebilecek bu dönemde, eğitim aynı zamanda bir kalkınma sorunu olarak düşünüldüğünden, laik ve modernleşmeye dönük bir yapı ön plana çıkarılmıştır.

Bu dönemde eğitime yönelik hedeflerin ve ilkelerin belirlenmesi noktasında, 1939 yılında Cumhurbaşkanı İnönü, öğretmenlere: “Sizin vereceğiniz terbiye dini değil milli, beynelmilel değil, millidir. Milli terbiye istiyoruz...” sözleriyle hitap ederek, izlenecek eğitim politikalarının doğrultusunu çizmiştir.¹⁰⁵⁰ İnönü, kalkınma zorunluluğu ve modernleşme hedefi gereğince kızların okutulması ve yetiştirilmesine vurgu yaparak, laik

1050. Maarif Vekilliği, İsmet İnönü’nün Maarife Ait Direktifleri (İstanbul: Maarif Matbaası, 1939), 4.

düşüncenin sosyal hayata yansiyabilmesi için, kızların eğitimi konusunun üzerinde önemle durmuştur.¹⁰⁵¹

Hem Atatürk hem İnönü dönemlerinde özellikle, ilköğretim konusuna büyük önem verilmiş, bu konu toplumun genel yaşam seviyesinin yükseltilmesi ile alakalı olarak düşünülmüştür. Diğer yandan, dönem Türkiye'sinde nüfusun çoğunluğu köylerde yaşadığından bu konunun "köy eğitimi" başlığı altında da ele alındığı görülmektedir. 1937 yılında çıkarılan Köy Öğretmenleri Kanunu ile kırsalda var olan öğretmen yetiştirme problemine büyük ölçüde çözüm getirilmiştir.¹⁰⁵²

Cumhuriyet Türkiye'sinin II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya koyduğu eğitim davası, kırsal alan açısından değerlendirildiğinde, 1930'lu yıllarda köylere yönelik olarak başlatılan kalkınma hareketi gereğince, 1933 yılından itibaren köylerde -özellikle köylünün yardımı ile yapılan- okulların sayısının hızla arttığı görülmektedir. Bu sayı, 1938 yılı itibarıyla Bursa'da 102'yi bulmuştur. Diğer yandan, vilayet yönetiminin desteğiyle okul bulunan köylerde okuma odalarının kurulması amaçlanmış, halkın okumaya alıştırılması amacıyla öğretmenler aktif bir rol üstlenmiş, eğitim çağında olan çocukların okullara verilmesi ve okullara kayıtlı öğrencilerin ise devamlılığının sağlanması teşvik edilmiştir. Bu bağlamda, o yıllarda Bursa köylerinde eğitim durumunu şu tablo ile belirtebiliriz:¹⁰⁵³

1051. Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, 54.

1052. Maarif Vekilliği, *Maarifle İlgili Kanunlar* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 110.

1053. *Bursa Köy Belleteni*, 82.

İlçeler	Köy Adedi	Açık Okul	Devamlı Öğrenci
Merkez	142	41	3.574
Gemlik	26	13	1.350
İnegöl	92	27	2.187
İznik	36	8	533
Karacabey	73	16	1.191
Mustafakemalpaşa	110	22	1.878
Mudanya	37	5	365
Orhaneli	161	17	1.182
Orhangazi	23	11	1.106
Yenişehir	66	13	1.307
Toplam	766	176	14.873

Tablo 30. Bursa Vilayeti Köylerinin 1937-1938 Yılı Maarif Durumu¹⁰⁵⁴

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak, Bursa il merkezi ve ilçelere bağlı köylerde eğitim durumu 1938 yılı itibariyle değerlendirildiğinde, aktif olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdüren okulların, mevcut köy sayısına kıyasla eğitim imkânı sağlanması noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bursa'da yer alan 766 köyün sadece 176 tanesinde okul bulunması, bu durumu daha iyi kavrayabilmemizi sağlamaktadır. Diğer yandan, köy okullarındaki durum ilçeler bazında irdelendiğinde, Gemlik ve Orhangazi ilçelerinin, var olan köy sayısının yarısındaki öğrencilere eğitim olanağı sunarak, merkezden ve diğer ilçelerden daha iyi bir konumda olduğu söylenebilmektedir.

1938 tarihinde toplanan parti vilayet kongresinde, köylerdeki eğitim durumuna yönelik yapılan tartışmalarda, Nilüfer/ Çalı Köy, Yenişehir/ Ayaz, Gökçesu ve Gönice köyleri ile Gemlik/ Hamidiye köy okullarında eğitimin 5 sınıfa çıkarılması talebine, söz konusu yerler için bir zorunluluk veya acil giderilmesi gereken bir ihtiyaç görülmediği ifade edilmiştir. Dağakça köyünde bir ilkokul yapılması ve Mürseller köyünde okuma çağında

1054. *Bursa Köy Belleteni*, 84.

bulunan 80'den fazla çocuğun eğitim görebilmesi için burada bir ilkokul yaptırılması talepleri ise, bütçe yetersizliği sebebiyle karşılanamamıştır. Demirtaş köyünde, çevre köylerdeki çocukların da eğitim imkânını elde edebilmesi için yeniden bir okul açılması talebine de bu köyün yakınındaki İsmetiye köyünün öğretmen kadrosunun artırılması ile bu ihtiyacın giderilebildiği sonucuna varılarak, bu konudaki isteklere olumsuz yanıt verilmiştir.¹⁰⁵⁵

Söz konusu kongrede, öğretmenlerin istekleri de dile getirilmiş, bu bağlamda Balıklı, Zırafta ve Anahor köyleri arasında yaptırılacak bir okulla bu köylerdeki çocukların okumalarının sağlanması, Mudanya'nın, Çağrısan, Bademli ve Hasköy köyleri ile Nilüfer'in Geçit köprüsü arasında bir bölge okulunun kurulması, Yenişehir'in Burcun Köyü merkez olmak üzere çevre köylerdeki çocukların okutulmasının sağlanması için beş sınıflı bir bölge ilkokulunun yaptırılması, Orhangazi'nin Cihan Köy ile Orta Köy arasında ve Fındıklı ya da Hazalı köylerinden birinde, Gürleimüslüm ve Gürleicedid köyleri arasında bir bölge okulunun yaptırılması merkezden talep edilmiştir. Merkezin yaptığı incelemelerde bu taleplerin uygun bulunması ile bölge okullarının incelenmesi ve sırası ile yapım işlemlerinin başlatılacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁶ Bu bağlamda vilayet bütçesinden köy okullarının yapımı için ayrılan yardım payı aşağıdaki gibi olmuştur.¹⁰⁵⁷

Yıllar	Okul Sayısı	Hususi Bütçeden Yapılan Yardım (Lira)
1933-1934	19	1.500
1934-1935	28	1.500
1935-1936	36	1.000
1936-1937	13	1.500
1937-1938	9	500
Toplam	105	6.000

Tablo 31. Köy Okulları İnşasına Vilayet Bütçesinden Yapılan Yardımı Miktarı. (1933-1938)

1055. 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu, 21.

1056. Ibid.

1057. *Bursa Köy Belleteni*, 85.

Cumhuriyetin onuncu yılından itibaren, geçen 5 yıl içerisinde vilayet bütçesinden köy okullarının yapımı için ayrılan meblağ, hemen hemen her yıl 1.500 lira iken yaklaşmakta olan savaşın etkisinin ekonomik olarak hissedildiği 1938 yılında, bu miktarın yaklaşık üçte biri oranına düştüğü görülmektedir. İçinde bulunulan kötü ekonomik durum, vilayetın eğitim giderlerinin karşılanması noktasında ayırdığı bütçenin de azalmasına sebep olmuştur. 1942 yılı itibariyle köylerde açılmış okulların yaklaşık olarak yarısına yakını üç sınıflı, kalanı ise beş sınıflı okullar olmuştur.¹⁰⁵⁸ Özellikle yine bu tarihte çıkartılan Köy Enstitüsü ve Köy Okulları Kanunuyla, her köyün kendi okulunu kendisi yapması istenmiştir.¹⁰⁵⁹

1944'ün ders yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün "İlköğretim Davamız" başlıklı yazısında verdiği bilgilere göre, 1943-1944 öğretim yılı sonunda şehir ve köylerdeki tüm okulların 5. sınıftan mezun ettikleri öğrenci sayısı 75.286'dır. Aynı öğretim yılında birinci sınıfa devam eden öğrenci sayısı 224.500, 1944 yılı başında ise 247.000'dir.

Okulun ilk ve son kademesinde elde edilen rakamlar irdelendiğinde, okullarda ilköğretim aşamasında öğrenci bazında %65 ten fazla öğrenci kaybının yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda ilkokullarda ve diğer okul kademelerinde okula devamin sağlanması temel amaçlardan biri olarak benimsenmiş ve sorunun çözülmesi yolunda çalışmalara hız verilmiştir. Devam sorunu ve öğrenci velilerinin çocukları ikna etmesi yönünde çekilen zorluk bir pasif direnme olarak görülmüş, ilköğretimin öneminin halk kitlelerine yeterince iyi anlatılmadığına vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, okula devamlılık konusu önemli bir sorun olarak ön plana çıkmış, İnönü bu sorunun ortadan kaldırılması yolunda tüm Bakanlıklar ve illerdeki memurların görevli kılındığını belirtmiştir.¹⁰⁶⁰

1058. Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve ortaöğretim* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, 1985), 52.

1059. Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, 57.

1060. İsmet İnönü, "İlköğretim Davamız," *Ant*, 24 Ağustos 1944.

Bu yıllarda eğitimin yaygınlaştırılması noktasında, okul binasının yetersizliği konusu bir diğer sorun başlığını oluşturmuştur. Köylerde, özellikle Enstitü Kanunuyla bir düzene bağlanmış olan bu sorunun, kentlerde de ortadan kaldırılabilmesi için, şehirlerdeki okul binalarının her türlü vergiden muaf bir yükümlülük haline getirilmesi, fikri kuvvet kazanmıştır.¹⁰⁶¹ İnönü, bu konu ile alakalı düşüncesini şöyle dile getirmiştir: “Şehirlerde ilkokul binası eksikliği esas itibariyle ihtiyacın zihnimizde kemale gelmemiş olmasının mahsulüdür.” Ancak, tüm problemlere rağmen bu yıllarda şehir ve kasabalarda öğretmen ihtiyacı konusu sorun olmaktan çıkmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında Köy Enstitüsü ve Köy Okulları Kanununun o yıllarda işlerlik kazanmış olması etkilidir. Alınan tedbirlerle, ilköğretimdeki öğrenci sayısının 10 yıl içerisinde 100-150 bine kadar artması ve 1960’lı yıllarda 2 milyonu geçmesi planlanmıştır.¹⁰⁶²

Erken Cumhuriyet dönemi politikalarının uygulanması ve devrimlerin benimsenmesi yolunda önemli merkezlerden biri olan Bursa, II. Dünya Savaşı yıllarında da bu konumunu sürdürmüştür. İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği andan itibaren halk kitlelerinin aydınlanması amacına yönelik olarak başlatılan eğitim seviyesinin artırılması ve kültür alanındaki çalışmalar, halk ve aydınlar tarafından desteklenmiştir.

Bu yıllarda Bursa’da ilköğretime yönelik bir hareketlilik göze çarpmaktadır. 1944 itibarıyla kentte 30 öğretmenevi ve 12 okulun inşaatına başlandığı duyurulmuştur.¹⁰⁶³ Yenişehir ilçesinde halk arasında propaganda yaparak, okul yapımı için gerekli meblağı toplamak için halkevinde bir cemiyet kurulmuş ve bu yönde çalışmalar sürdürülerek Bursa’nın diğer ilçelerine de örnek olmuştur.¹⁰⁶⁴ Kısa süre sonra Orhangazi ve Gemlik ilçeleri de kendi okullarını yaptırmak için harekete geçmişlerdir.¹⁰⁶⁵ Bursa ilçeleri

1061. İsmet İnönü, “İlköğretim Davamız,” *Ant*, 24 Ağustos 1944.

1062. *Ibid.*

1063. “İlköğretim Davamız: Vilayetimizde 30 Öğretmenevi ve 12 Okulun İnşasına Başlandı,” *Açıkses*, 6 Eylül 1944.

1064. “Yenişehir Halkının Verdiği Bir Karar,” *Ant*, 3 Ekim 1944.

1065. “Orhangazi ve Gemlik Kazaları da Okullarını Kendileri Yapıtacak,” *Ant*, 5 Ekim 1944.

arasında hız kazanan bu harekete, Mustafakemalpaşa, İnegöl ve Karacabey ilçeleri de katılmışlardır.¹⁰⁶⁶

Ayrıca, bazı köylerde Bursalı vatandaşlar kendi arazilerini okul yapımı için bağışlamıştır.¹⁰⁶⁷ Öyle ki, ilçelerdeki köy okullarının yapımına yardımcı olmak üzere Arifiye Köy Enstitüsünden gelen dört ekip, gerekli malzemeleri aldıktan sonra, okulların inşaat çalışmalarına katılarak yardımcı olmuştur.¹⁰⁶⁸ Bu çalışmaların ve seferberliğin bir sonucu olarak, kentte inşaatı tamamlanan 37 okulun açılışının 1944 yılının 29 Ekim günü Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıyla birlikte yapılacağı duyurulmuştur.¹⁰⁶⁹

Diğer yandan, Bursa'nın önde gelen entelektüel isimleri de yazdıkları çeşitli yazı ve makalelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin başlattığı bu kalkınma hareketine katkı sağlayarak, hizmette bulunmuşlardır. Bursalı aydınlara göre, Milli Şef'in önemle üzerinde durduğu ve takip ettiği eğitim ve kültür meselesi, Türk Cumhuriyeti ve onun inkılaplarının mutlak zaferini getirecekti. Böylece, Türk Milleti medeni dünyanın medeniyet ölçüsünde kusursuz bir seviyeye ulaşacaktı. Milli Şef İnönü, bu yıllarda bir yandan dünya savaşının yarattığı krizin yönetimini gerçekleştirirken, diğer yandan ülkenin mutlak kalkınması yolunda bir dönüm noktası olarak gördüğü ilköğretim davasını ortaya koymuş ve eğitimin köyde yaygınlaştırılmasının sağlanmasına yönelik çalışmaları en ince ayrıntısına kadar takip etmiştir.¹⁰⁷⁰

Dönem Bursa'sının eğitim ve kültür alanında önemli isimlerinden bir tanesi olan Zehra Budunç, ilköğretim davasında Milli Şef'e Bursalıların tam desteğini ortaya koyduğu

1066. "İlköğretim," *Ant*, 10 Ekim 1944.

1067. "İlköğretim Seferberliği," *Açıkses*, 13 Eylül 1944; Tahtalı köyünde, Mustafa Tahtalı isimli vatandaş, dört dönümlük arazisini okul yapımı için bağışlamıştır.

1068. "Köy Okul Yapılarına Yardımcı Ekipler", *Ant*, 12.10.1944.

1069. "İlköğretim Seferberliği", *Açıkses*, 29 Ekim 1944.

1070. Zehra Budunç, "Milli Şef'in Arkasındayız," *Ant*, 2 Eylül 1944.

yazısında, İnönü'nün başlattığı eğitim ve kültür davasına yönelik tutumunu şu satırlarla dile getirmiştir:

“Şefimizin, sıra sıra sefirleri kabul ederken, bir yandan da Devlet Konservatuarının temsillerinde, konserlerinde Türk sanat dehasını kolladığını araştırdığını, Köy Enstitülerinin programlarını çizdiğini, mektep binalarının çivi, kereste ve çimentosuyla meşgul olmaya vakit ayırdıklarını Türk Milleti, hayranlıkla görmekte ve ilham almaktadır.”¹⁰⁷¹

Bursa aydınlarının, Türk Milletinin kalkınması için bir vatan davası olarak gördüğü eğitim ve kültür alanında, öğretmenler ile en küçük neferine kadar halk, Milli Şefin yanında olmuş, toprak ve istiklal mücadelesinde olduğu gibi, kültür ve eğitim alanında da her birey üzerine düşen görevi yerine getirmekle yükümlülüğünü hissetmiştir.¹⁰⁷² Bu doğrultuda, aynı tarihte Bursa Kız Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Şevki Oktay'ın da kaleme aldığı yazı dizisinde, aynı desteği ve tavrı sürdürdüğü görülmektedir. İlköğretim davası, aynı zamanda anayurdun ve Türk Milleti'nin davası olarak nitelenmiş, bu dava için şehirli-köylü, okumuş-okumamış ve kadın-erkek ayırt etmeksizin, bütün vatandaşların seferberliğinin önemine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁷³ Türk Milletinin istiklalini kalıcı olarak kazanabilmesi hususunda, cehalet ile savaş en üst noktaya konulmuştur. Bu doğrultuda, milletçe, topyekûn hareket etmek ve ilköğretimi tüm Anadolu'ya yaymak hedeflenmiştir.¹⁰⁷⁴

1944 yılında eğitim ve kültürel kalkınmanın köylere ulaşması ve bu bağlamda takip edilen politikaların güçlendirilmesi noktasında, kurulan Köy Enstitülerinden mezun olan gençlerden 52'si Bursa vilayeti içerisinde görevlendirilmiştir. Söz konusu köylerde, okul ve öğretmen evi kurulması çalışmaları sürerken, yapı çalışmaları için çimento, çivi ve

1071. Zehra Budunç, “Milli Şef'in Arkasındayız,” *Ant*, 2 Eylül 1944.

1072. Ibid.

1073. Şevki Oktay, “İlköğretim Davası,” *Ant*, 5 Eylül 1944.

1074. Ibid.

orman idaresinden keresteler dağıtılmıştır. Öyle ki, yapı işleri için ayrılan bütçenin yeterli olmayacağı düşünülen köyler için, yeni bir bütçe hazırlanması kararı verilmiştir.¹⁰⁷⁵

Diğer yandan, 1944 yılının Eylül ayında Bursa Valisi'nin başkanlığında ilköğretim davasının kent yerelinde yürütülmesine yönelik yapılan toplantıda, alınan kararlar program haline getirilerek, okulların inşası ve devamsızlık gibi konularda, ders yılı başında okullarda alınacak önlemler üzerinde durulmuştur. Bu dönemde öğrencilerin okula devam etmemesi, ilköğretim alanında ön plana çıkan en önemli sorunlardan olmuştur. Bu nedenle, devamsızlığın takibi, ilköğretim belgesi göstermeyenlerin hiçbir işe alınmaması, okuma çağındaki çocukların fabrikalarda çalıştırılmaması, köylerdeki jandarma ve korucuların okula gitmeyen çocukları takip ederek okullara göndermelerinin sağlanması ve çocuğunu okula göndermeyen ailelere verilecek cezaların öğretmen tarafından verilmesi için bir kanun çıkarılmasının hükümetten istenmesi ile görevini yapmayan muhtarların cezalandırılması vb. kararlar alınmıştır.¹⁰⁷⁶

Ayrıca, kentte eğitimin geliştirilmesi amacıyla yürütülen inşaatlara da değinilmiş, Bursa Valisi Fazlı Güleç, okul ve öğretmen evlerinin inşası için kendisinin de yardımcı olacağını ve özellikle inşaatı süren okulların açılışının Cumhuriyet Bayramı'nda gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Bu noktadan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, kent olarak Bursa yöneticileri, aydınları ve halkıyla Milli Şef döneminde hız verilen eğitim ve kültür alanındaki çalışmalarda bizzat yer almıştır.¹⁰⁷⁷

Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında hız verilen eğitime yönelik kalkınma hareketi, kısa sürede ivme kazanmış olsa da uzun soluklu bir süreç yaşanmıştır. O yıllarda sayıları 10'a

1075. "Kültür İşinde Hamleler," *Ant*, 2 Eylül 1944; Köy Enstitülerinden mezun olan yeni öğretmenler, Bursa'nın merkez ilçesinde, Mudanya, Gemlik, İnegöl, Karacabey, Mustafakemalpaşa, Yenişehir, Orhangazi ve İznik'teki pek çok köyde görevlendirilmişlerdir.

1076. "İlköğretim İşleriyle İlgili Dün Vilayette Bir Toplantı Yapıldı," *Ant*, 16 Eylül 1944.

1077. Ibid.

kadar inen ve her yıl ancak 700-800 öğrenci mezun eden, köylerde okul binalarının inşaa sürecini kişilerin çalışma ve çabalarına bağlı kılarak yürütmek, köyde yaşayarak, köy ve köylünün kalkınmasında etkili olacak öğretmen yetiştirmeyen ve güncel program ve eğitim teşkilatıyla kırsaldaki öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek imkânsız hale gelmiştir. Bu doğrultuda, önce 1936'da eğitim teşkilatı kurulmuş, ardından 1937'de "Köy Enstitülerinin" açılması kararı verilmiştir.¹⁰⁷⁸

Köy Enstitüleri, beş sınıflı köy ilkokullarını bitiren kız ve erkek çocuklarını kabul etmiştir. Beş yıllık bir iş ve kültür eğitiminin ardından öğrencilerini mezun eden enstitüler, mezunlarını kendi köyelerine ya da kendi köyleriyle komşu diğer köylere öğretmen olarak göndermişlerdir. Enstitülerde, öğretmenlik tekniğinin yanında çeşitli zirai dersler, motor, çocuk ve hasta bakımı, dikiş, dokuma ve ev idaresi gibi dersler verilmiştir. Bunun yanında köy koşullarına yönelik demircilik, yapıcılık ve kooperatifçilik gibi eğitimler alan mezunlara, gönderildikleri bölgede Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ev, 5 kişilik bir aileyi geçindirebilecek kapasitede 40-50 dönümlük arazi, hayvan ve ziraat aletleri, devlet ve köy bütçelerinden sağlanmıştır.¹⁰⁷⁹

Ayrıca her ay düzenli maaş alan mezunlar, yirmi yıl görev mecburiyetiyle mükellef tutulmuştur. Köy Enstitülerini yüksek not ortalamayla bitiren öğrenciler Hasanoğlan Köy Enstitüsüne alınarak burada yükseköğrenim görmüşlerdir. Bu yüksek enstitünün mezunları, farklı bölgelerdeki köy enstitülerine çeşitli alanlarda öğretmen ya da müfettiş olarak görevlendirilmişlerdir.¹⁰⁸⁰

1944 yılı itibariyle bünyesinde 16 bin öğrenciye eğitim veren köy enstitülerinin, ülke içerisinde ilköğretimin yaygınlaştırılması sorununu, en kısa sürede ve radikal bir biçimde

1078. şevki Oktay, "İlköğretim Davası," *Ant*, 23 Eylül 1944.

1079. "Okul ve Öğretmen Evlerinin Yapı İşleri," *Ant*, 17 Ekim 1944; İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç ve Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü S. Edip Bakır, Bursa'da yapılan okul, öğretmen evi inşaatları ve atanan öğretmenlere verilen arazileri denetlemek için İznik ve Yenişehir ilçelerini ziyaret etmişlerdir.

1080. "Okul ve Öğretmen Evlerinin Yapı İşleri," *Ant*, 17 Ekim 1944.

ortadan kaldıracağına inanılmıştır. Ancak, köy enstitüleri hakkında kamuoyunun bilgi sahibi olmaması ve bu kurumları tanımaması ya da yanlış bilgiye sahip olması nedeniyle, bu kurumların yerel gazete ve mesleki dergilerde kaleme alınan yazılarla tanıtılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, kaleme alınacak yazıların cezbedici bir şekilde, gerçekçi bir biçimde yazılması ve köy enstitülerinin iş ve çalışma karakterinin kamuoyuna tanıtılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu kurumların, tüm dünyanın eğitim teşkilatında kendine özgü, tamamen Türk eğitim hayatının ihtiyaçlarına uygun olarak karakterize edilen ve milli olma niteliğini hak eden orijinal kuruluşlar olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁰⁸¹

5.1.2. II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'daki Başlıca Eğitim Kurumları

5.1.2.1. Askeri Lise

1845 yılından itibaren çağdaş bir anlayışla, Harp Okullarına öğrenci hazırlayacak olan idadilerin kurulmasına karar verilmesi ile çıkartılan padişah fermanının ardından, İstanbul Kuleli ve Manastır Askeri İdadisi yanında, Bursa Işıklar Askeri Lisesi de 20 Mayıs 1845 tarihinde "Bursa Askeri İdadisi" adıyla kurulmuştur. 14 Şubat 1847'de Bursalıların yoğun katılımı ile açılışı yapılan kurum, ilk mezunlarını 1852 yılında vermiştir. Bu tarihte mezun olan öğrencilerden 20'si harp okuluna devam ederek önemli makamlara gelmiştir. Ancak, Bursa'da yaşanan büyük deprem ile okul ciddi hasar görmüş, öyle ki öğrenciler eğitim faaliyetlerini çadırlarda sürdürmüşlerdir.¹⁰⁸²

İlerleyen süreçte öğrenci sayısının artması ve Bursa Askeri İdadisinin kapasite olarak yetersiz kalması nedeniyle, Işıklar semtinde inşa edilen yeni Askeri Lise binasına taşınarak 10 Haziran 1892 tarihinden itibaren faaliyetlerine burada devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarının ardından, 1922'de Kazım Karabekir Paşa'nın getirdiği savaş yetimi çocuklar ile tekrar eğitim hayatına başlayan kurum, 1925'te Bursa Askeri Lisesi adını almıştır.¹⁰⁸³ 1930'lu yıllarda öğrenci sayısı hızla artan

1081. Şevki Oktay, "İlköğretim Davası", *Ant*, 28 Eylül 1944.

1082. Işıklar Askeri Lisesi Tarihi, (Bursa: Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, 1994), 20-45.

1083. Işıklar Askeri Lisesi Tarihi, (Bursa: Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, 1994), 20-45.

kuruma, bina kapasitesinin yetersiz kalması üzerine eklemeler yapılarak, yeni blok, bulaşıkhanesi ve çamaşırhanesi gibi yerler inşa edilmiştir. 1933'te şeref salonu ve kütüphane yapılarak kurum daha bütüncül bir yapıya kavuşturulmuştur.¹⁰⁸⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında da Bursa'nın modern eğitim anlamında önemli kurumlarından olan Işıklar Askeri Lisesi'nin 1941 yılı mezuniyet töreni, yoğun bir halk ilgisi ve Vali Refik Koraltan, CHP İl Başkanı Nurettin Ögünç ve Halkevi Başkanı Tevfik Aycan gibi seçkin davetlilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Askeri bandonun gösterisi ve okul müdürü Zeki Ergün'ün yaptığı konuşmanın ardından, öğrencilere mezuniyet belgeleri dağıtılmıştır. Tören sonunda Vali Koraltan'ın yaptığı konuşma ile birlikte Atatürk anıtına merasimle çelenk bırakılmıştır.¹⁰⁸⁵ Askeri Lisenin 1942 yılı mezuniyet töreni ise Temmuz ayında gerçekleştirilmiş, kentin siyaset ve eğitim camiasının önde gelen isimlerinin katıldığı törende okul müdürü Zeki Ergün'ün konuşması ile diplomalar dağıtılmış ve tören sonunda Atatürk heykeline çelenk bırakılmıştır.¹⁰⁸⁶

1943 yılına gelindiğinde, gerçekleştirilen mezuniyet törenine, yine Bursa Valisi ve kentin önde gelenlerinin ve yoğun halk katılımının olduğunu görüyoruz. Tören, diplomaların dağıtılması ve başarılı öğrencilere hediyelerin verilmesinin ardından okul müdürünün konuşması ve spor gösterileriyle devam etmiştir.¹⁰⁸⁷ 1944 yılı diploma töreni ise Mayıs ayı itibarıyla yapılmıştır. Ödül töreninde bu defa okul komutanı Kurmay Lütfi Güvenç'in yaptığı konuşma ile diplomalar dağıtılmış ve okul birincilerine ödülleri verilmiştir. Yapılan spor gösterilerinin ve harbiye marşının söylenmesiyle törene son verilmiştir.¹⁰⁸⁸

1945 yılına gelindiğinde, Bursa Askeri Lisesi'nin mezuniyet töreni artık bir gelenek halini almıştır. Savaş yıllarının son günlerinde, Bursa'da önemli bir halk ilgisi ve kentin önde

1084. *Bursa İl Yıllığı*, 20.

1085. "Askeri Liseden Mezun Olan Gençlere Mükâfat Tevzi Merasimle Yapılmıştır," *Açıkses*, 12 Şubat 1941.

1086. "Askeri Liselilerin Diploma Dağıtma Töreni," *Açıkses*, 15 Temmuz 1942.

1087. "Askeri Liselilerin Diplomaları Dün Merasimle Dağıtıldı," *Açıkses*, 26 Mayıs 1943.

1088. "Askeri Lisesinde Mükâfat Tevzi Töreni," *Açıkses*, 24 Mayıs 1944

gelen isimlerinin de katılımıyla gerçekleştirilen törende, Orgeneral Fahrettin Altay ve Korgeneral Sabit Noyan gibi önemli isimler de yer almıştır. Mezun öğrencilere diplomalarının dağıtımı ve ilk üçte yer alan başarılı öğrencilere ödülleri verilmesinden sonra çeşitli gösterilerle devam eden tören, yine bir gelenek olduğu üzere harbiye marşının söylenmesi ile sona ermiştir.¹⁰⁸⁹

5.1.2.2. Erkek Lisesi

Bursa Erkek Lisesi, ilk olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde, vilayetlerde idadilerin açılması projesi bağlamında, 4 Ağustos 1885'te tarihinde kurulmuştur. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanının ardından yeni sultanilerin kurulması kararının alınması ile beraber Bursa Sultanisi, İl Valisi, Maarif Müdürü ve öğretmenlerin katılımıyla yapılan törenle 18 Ekim 1910 tarihinde açılarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁰⁹⁰ Millî Mücadele yıllarında Yunan kuvvetlerince hastane olarak kullanılan Bursa Sultanisi, Büyük Zafer ve Bursa'nın kurtuluşunun ardından 1923-1924 ders yılında lise haline gelmiştir.¹⁰⁹¹

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren, kurumun daha bütüncül daha donanımlı bir yapı haline gelmesi için çalışılmıştır.¹⁰⁹² Orta ve lise kısımlarından oluşan okulun, 71 tam burslu yatılı öğrencisi bulunuyorken, 1933 itibarıyla toplamda 923 öğrencisi mevcuttu. Diğer yandan, Bursa İl Yıllığında okulun 1933 yılı bütçesi 48.950 lira olarak gösterilirken, pansiyon gelirinden elde edilen meblağın ise 53.768 lira olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹³

1089. "Askeri Liseden Harp Okuluna Gideceklerin Mükâfat Verme Töreni," *Açıkses*, 4 Temmuz 1945.

1090. Mehmet Selim Sivritepe, *Dünden Bugüne Bursa Erkek Lisesi* (Bursa: Gaye Kitapevi, 2006), 101-130.

1091. *Ibid.*, 104; Birinci Dünya Savaşı yıllarında okulun Çanakkale Savaşlarına katılmak üzere gönderilen 84 öğrencisinden sadece 4 tanesinin geri dönebilmiştir.

1092. *Ibid.*, 131; Erken Cumhuriyet Yılları ve II. Dünya Savaşı yıllarında kurumun müdürlüğünü yapan isimler sırasıyla şöyledir: Besim Kadırgan, Kazım Bey, Necati Ülgen (1927-1938), Sami Argüden (1938-1942), Rıfat Tokgöz (1942-1954).

1093. *Bursa İl Yıllığı*, 23.

1940'lı yıllarda okul ve yatakhane bölümlerinden oluşan Bursa Erkek Lisesi, kurulduğu dönemden itibaren binlerce öğrenci yetiştirmiş, başarılı öğrencilerle bir bilim ve kültür merkezi konumunda olmuştur. Bunun yanında, okulun öğrencileri eğitim faaliyetlerini sürdürürken Bursa Halkevinden de yararlanmışlardır. Halkevine radyo dinlemeye gelen öğrenciler, çoğu zaman halkevinin açtığı kurslara da katılıyorlardı.¹⁰⁹⁴ Ayrıca kütüphane kısmında ders çalışmalarına izin verilen öğrenciler, koordineli bir biçimde sınavlarına hazırlanıyorlardı.¹⁰⁹⁵

Diğer yandan, savaş yıllarında okulun, eğitim ile birlikte spor, kültür ve sosyal etkinliklere de önem verdiği görülmektedir.¹⁰⁹⁶ Bünyesinde basketbol, futbol ve hentbol takımları bulunan okul, ayrıca bando ve trampet takımına da sahipti. Bursa'nın özel günlerinde okul trampetçileri Bursalılar tarafından beğeniler toplardı.¹⁰⁹⁷ Okulun öğrencileri savaş yıllarında sosyal faaliyetlerde de aktif olmuşlardır. Özellikle, okulun izcilik kolu düzenlediği kamp faaliyetiyle etkin olmuş, 1940'lı yıllarda Kirazlıyayla'da yapılan çadır kampına katılan izciler, zaman zaman grup halinde Bursa'nın yakın köylerine de geziler düzenlemişlerdir.¹⁰⁹⁸

O yıllarda kurumda iki tür ana sınav yapılıyordu; bunlar yeterlilik ve olgunluk sınavlarıydı.¹⁰⁹⁹ 1943 ders yılı sonunda Erkek Lisesinde yapılan olgunluk sınavlarının sonuçlarını şöyle görüyoruz; Fen Şubesi: 7 kız ve 31 erkek öğrencimin katıldığı sınavda 1 kız ve 11 erkek öğrenci başarılı olmuştur. Edebiyat Şubesi: 27 kız ve 49 erkek öğrencinin katıldığı sınavda 16 kız ve 24 erkek öğrenci başarılı olmuştur.¹¹⁰⁰ Bursalı ve Bursa dışından gelen pek çok öğrencinin yetişmesine ve kültürlü bir insan olarak toplumda yer edinmesine katkıda bulunan okul, Türkiye'nin yetişmiş insan gücü

1094. *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Bursa Erkek Lisesi* (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2011), 156.

1095. *Ibid.*, 118.

1096. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 180

1097. *Bursa Erkek Lisesi*, 211.

1098. *Ibid.*, 90.

1099. *Ibid.*, 190.

1100. "Erkek Lisesinde Yapılan Olgunluk Sınavı Sonucu," *Açıkses*, 4 Temmuz 1945.

ihtiyacını katkı sağlamış, kurulduğu aşamadan itibaren Bursa'nın çağdaş ve modern eğitim veren önemli kurumlarından biri olmuştur.

5.1.2.3. Erkek Sanat Enstitüsü

1864 tarihinde Ahmet Vefik Paşa'nın direktifiyle, kimsesiz ve yoksul çocukları korumak ve meslek öğretmek amacıyla kurulan okul, ancak 1894 yılında bir binaya sahip olmuştur. 1899'a kadar tek bir öğretmen tarafından yönetimi gerçekleştirilen okula, bu tarihten itibaren müdür, öğretmen, usta ve kâtip gibi görevliler atanmıştır. 1900'lü yılların başında demir, tasfiye ve döküm atölyeleri gibi bölümlerin kurulduğu okul, ilkokulu bitirenlere dört yıllık bir eğitim vermiş, fakat ilerleyen süreçte bu eğitimin süresi yedi yıllık lise aşamasına yükseltilmiştir.¹¹⁰¹

1929 tarihine kadar geri planda kalan okula, bu tarihten itibaren yeni yatırımlar yapılmıştır. Bir yandan okulun mevcut binalarının yenilenmesi ve güçlendirilmesi işlemi başlatılırken, diğer yandan döküm ve demir atölyeleri kurularak, yeni makineler satın alınmış ve müfredatta da birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1936 yılına gelindiğinde, okul Millî Eğitim Bakanlığına bağlı hale gelerek eğitim-öğretim çalışmalarını aktif bir biçimde sürdürmüştür.¹¹⁰² 1938 ders yılından itibaren İkinci Dünya Savaşı yıllarında, okulun sahip olduğu öğrenci sayısı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi olmuştur. Buna göre II. Dünya Savaşı yıllarında okulun öğrenci sayısının sürekli bir artış içerisinde olduğu görülmektedir.

1101. "Bursa Erkek Sanat Enstitüsü," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 34.

1102. Ibid.

Ders Yılı	Öğrenci Sayısı
1938	400
1939	600
1940	710
1941	800
1942	900
1943-1944	1.000

Tablo 32. Erkek Sanat Enstitüsü Yıllara Göre Öğrenci sayısı (1938-1944)¹¹⁰³

Bir ders yılı müfredatı içerisinde, Türkçe, tarih, coğrafya gibi teorik dersler haftada dört saat verilirken, resim, matematik, mekanik ve teknoloji gibi pozitif bilime dayalı teorik ve uygulamalı derslere de önem verilmiştir. 1929-1944 yılları boyunca okulun müdürlüğü Salih Şevket Seren tarafından yürütülmüş, eğitim kadrosu ise Avrupa’da eğitim gören genç öğretmenlerden oluşmuştur. O yıllarda, okul bünyesinde iki senelik eğitim veren, kurs niteliğinde bir Akşam Sanat bölümü de kurulmuş, 1943-1944 ders yılında bu bölümün öğrenci sayısı 100’e ulaşmıştır.¹¹⁰⁴ Bunun yanında, okulun köy kursları da açtığı görülmektedir. Demircilik ve marangozluk alanında verilen geçici köy kursları, köylülerin temel ihtiyaçlarını ve eksiklerini karşılamaları amacını taşımıştır. 1944 yılı itibariyle yaklaşık üç ay Orhangazi ilçesinin Görele köyünde çalışmalarını sürdüren bu kurs, yaklaşık 100 köylü gence eğitim vermiştir.¹¹⁰⁵

Mesleki eğitim alanında Bursa’nın başlıca kurumlarından olan bu okul ayrıca, öğrencilerinin sosyal örgütlenmesi üzerinde de durmuştur. Bu bağlamda o yıllarda temizlik ve sağlık denetleme, okul eşyasını koruma, fakir arkadaşlara yardım, gezinti ve seyahat, kooperatif, edebiyat, müzik, tiyatro, hitabet ve spor gibi pek çok sosyal öğrenci grubunun oluşturulduğu görülmektedir. Bu öğrenci oluşumlarının her biri kendi alanlarında çalışmalar yaparak etkin bir konumda olmuşlardır. Bunun sonucunda yaklaşık

1103. “Bursa Erkek Sanat Enstitüsü,” 34.

1104. Ibid., 84/1

1105. Ibid., 84/2.

300 ihtiyaç sahibi öğrenciye kırtasiye yardımı yapıldığını öğreniyoruz. Spor şubesi ise her hafta dağ gezileri, futbol maçları ve koşu gibi etkinlikler düzenlemiştir.¹¹⁰⁶

1929'dan 1944 yılına gelindiğinde yaklaşık 420 mezun veren okuldan, mezun olan başarılı öğrencilerin bir bölümü Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Avrupa'da eğitime gönderilmiş, dönüşte bu kişiler müdürlük görevine kadar yükselmiş, bazıları da diğer sanat okullarında öğretmen olarak görev almışlardır.¹¹⁰⁷ Ancak 14 Temmuz 1944'te Enstitüsünün yeni yapılmakta olan pavyonlarında çıkan yangında, lisenin dört pavyonu ve burada yer alan motor, tasfiye, torna bölümleri ve demir atölyeleri büyük hasar görmüştür. Olay sonunda ortaya çıkan zararın yarım milyondan fazla olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁰⁸

Diğer yandan Bursa'da ikinci bir sanat enstitüsünün açılması 1945 itibariyle kararlaştırılmıştır. Kurumun ileriki ders yılında faaliyete geçmesi için çalışmalar hızlı bir biçimde sürdürülmüştür. Kurumun inşaat masrafları için parti, toplamda 1650 lira ödenek ayırmıştır. Tesfiye, demir atölyeleri, bağlantı binası ve Marangoz atölyeleri, dersane, idare ve yatakhaneler biçiminde iki kısımdan oluşması tasarlanan enstitü inşaatının birinci kısmının 1945 yılı sonuna kadar tamamlanması planlanmıştır.¹¹⁰⁹

1945 yılı sonunda tamamlanması tasarlanan ve inşaatı sürdürülen Erkek Sanat Enstitüsü'nün 3 ve 4 numaralı atölyelerinin işçiliklerinin pazarlıkla yapılmasına karar verilmiş, tahmini olarak 25.439 lira tutacağı hesaplanan bu işe 2.544 lira iş teminatı verilmiştir. Bu bağlamda Enstitünün inşaatını yapmak isteyen firmalara açık artırmaya katılabilmek için 16 Ağustos 1945 tarihine kadar süre verilmiş ve başvuru koşulları sıralanmıştır.¹¹¹⁰

1106. "Bursa Erkek Sanat Enstitüsü," 84/2.

1107. Ibid.

1108. "Sanat Okulumuzun Dört Pavyonu Tamamen Yandı," *Açıkses*, 15 Temmuz 1944.

1109. "İkinci Sanat Enstitüsü," *Ant*, 3 Mayıs 1945.

1110. "İkinci Sanat Enstitüsü," *Açıkses*, 18 Temmuz 1945.

5.1.2.4. Kız Lisesi

Bursa Kız Lisesi, Türk Maarif Cemiyeti tarafından 1931 yılında tam teşekküllü (donanımlı) olarak kurulmuştur. Eski Amerikan Kız Koleji binası olan okul, aynı yıl Amerika'dan satın alınmıştır. Kurulduğu ilk yıllarda az sayıda mezun veren Kız Lisesinin ilk müdiresi Fakihe Hanım olan kurumun, 1933-1934 eğitim yılında toplamda 153 öğrencisi bulunuyordu. Savaş yıllarına kadar ilerleyen süreçte öğrenci sayısı hızla artan kurum, Bursa'nın modern ve çağdaş eğitim sürdüren önde gelen kurumlarından biri olmuştur.¹¹¹¹

Başarılı öğrencilere burslu ve yatılı eğitim imkânı sunan kurumun, burslu öğrenci durumu aşağıdaki gibi olmuştur. Buna göre, 1937 yılından itibaren 1941'e kadar burslu öğrenci sayısı hem yatılı hem yatısız öğrencilerde sürekli bir artış göstermiştir. Ancak eğitim masraflarında indirim yapılan öğrenci sayısında, savaşın getirdiği ekonomik şartların da etkisiyle 1938'den itibaren bir azalma olduğu gözlemlenmektedir.¹¹¹²

Öğretim Yılı	Burslu (Yatılı)	Burslu (Gündüz)	Tenzilath (İndirimli)
1937-1938	11	7	52
1938-1939	9	5	41
1939-1940	18	7	23
1940-1941	21	7	32

Tablo 33. Kuruma Kayıtlı Parasız Yatılı ve Parasız Gündüzlü Öğrenciler ile İndirimli Öğrencilerin Sayıları (1937-1941).¹¹¹³

Kız Lisesi son sınıf öğrencileri, 1941 yılının Ocak ayında, önemli bir izleyici katılımıyla büyük bir gösteri gecesi düzenlemişlerdir. Başta Bursa Valisi Refik Koraltan, Belediye Başkanı Sadık Tahsin Arsal ve kentin hem siyasi hem eğitimci önde gelenlerinin

1111. Bursa İl Yıllığı, 22.

1112. Ibid.

1113. Bursa Kız Lisesi (İstanbul: Marifet Basımevi, 1941), 22-43.

izleyiciler arasında yer aldığı gecede, önce “Ümidin Güneşi” isimli piyes lise öğrencileri tarafından sergilenmiş, ardından “Para Delisi” adlı komedi sahneye konulmuştur. Bursa Halkevi tarafından çıkarılan Uludağ Dergisi, bu gösteriye dair yorumunda şu satırları kullanmıştır:

“Müsamerenin yalnız programını tetkik etmek onun ne büyük bir emek ve itina mahsulü olduğu gösterir. Piyenin, ön plana konulmasında büyük bir isabet var. En küçük teferruatın bile hesaplanmış olduğu sanatkârane bir zihniyetin yanı başında hendese ve riyaziye görüşünün eksik olmadığını gösterir.”¹¹¹⁴

Diğer yandan, Kafkas dansı ve zeybek gibi milli dans gösterilerinin de yapıldığı gecede, gösteride görevli öğrenciler büyük alkış alarak, seyirciler tarafından büyük takdirle karşılanmışlardır.¹¹¹⁵ Yine 1941’in Mart ayında, öğrenciler ve öğretmenler arasında düzenlenen özel bir gösteri gecesinde, Milli Eğitim Bakanlığından gönderilen iftihar tabloları başarılı öğrencilere dağıtılmış, gece bir öğrencinin Nizamettin Nazif’in “Yassah” adlı yazını okumasıyla devam etmiştir. Milli şarkıların söylendiği ve şiirlerin okunduğu bu özel gösteriye, okulun Felsefe öğretmeni Rahmi Karul’un Yahya Kemal Beyatlı’dan aktardığı mısralar ile son verilmiştir.¹¹¹⁶

1942 Yılında ise Kız Lisesi son sınıf öğrencilerinin düzenlediği gösteriye, Bursa Valisinin yanında Erkek Lisesi Müdürü, kentte bulunan ortaokulların müdürleri ve öğretmenler katılmışlardır. “Eski Borç,” “Asri Hülyalar,” ve “Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç” adlı piyeslerin sahneye konulduğu bu gece, izleyicilerin memnuniyetiyle sonlanmışsa da sahneye konan “Asri Hülyalar” adlı piyesin bazı bölümlerinin, Türk toplum hayatına

1114. “Bir Müsamere,” *Uludağ*, S. 31 (II. Kanun, 1941): 27-28.

1115. “Kız Lisemizin Dün Geceki Müsameresi,” *Açıkses*, 4 Ocak 1941.

1116. “Kız Lisesinde Verilen Müsamere,” *Açıkses*, 22 Mart 1941.

uygun olmadığı görüşü ilgililere bildirilmiş ve piyes üzerinde bazı değişikliklerin yapılması talep edilmiştir.¹¹¹⁷

5.1.2.5. Kız Öğretmen Okulu

İlk olarak 1914 yılında Bursa'da bulunan Fransız Kilisesi yanında açılan okul, açılışının yapıldığı ilk yıllarda çeşitli binalar değiştirmiş ve Cumhuriyetin ilanından sonra sürekli olarak eğitim vereceği binasına kavuşmuştur. Kurulduğu ilk on yıl içerisinde yaklaşık 474 öğrenci mezun eden okulun öğrenci sayısı, 1934 yılına gelindiğinde 2.599'a yükselmiş ve aynı yıl itibarıyla 96 mezun vermiştir. Yıllar içerisinde okul binasına eklemeler yapıldığı gibi, istimlak edilen evler de yatakhaneye dönüştürülmüştür. Bunun yanında okula eklenen laboratuvar, atölye ve kütüphane gibi yapılarla, okulun bulunduğu alan oldukça genişlemiştir. Okulda Haysiyet Divanı, Hilaliahmer Gençlik Derneği ve Talebe El Birliği gibi çeşitli öğrenci topluluklarının da bulunduğu görülmektedir.¹¹¹⁸

Kız Öğretmen Okulu bünyesinde eğitim faaliyetlerini yürüten Kız Orta Okulunun, 1942-1943 ders yılında ayrı bir binaya taşınması talebinin, Bakanlık tarafından onaylanmasını takiben işlemler başlatılmıştır. Okul, Nalbantoğlu Mahallesi'nde 14 odadan oluşan Hacı Ali Paşa Konağına taşınmıştır. İlerleyen aşamada, ayrı bir okul olarak eğitim vermesi planlanan okulun, yıllık 1.600 lira kira bedeli Bakanlık tarafından karşılanmıştır.¹¹¹⁹

1942-1943 Eğitim öğretim yılında, parasız yatılı okul sınavlarına başvuran öğrenci sayısı oldukça yoğundu. Özellikle ilkokullardan mezun olan öğrencilerin, ortaokullara kaydolmak için gruplar halinde başvuru yapmaları dikkat çekmiştir. Bu başvuruların içerisinde Kız Öğretmen Okuluna kayıt yaptıranların önemli bir çoğunluk oluşturduğu görülmüştür.¹¹²⁰ 1943 yılı Mayıs ayında Kız Öğretmen Okulu Öğrencilerinin, Halkevi

1117. "Kız Lisesinin Müsameresi Çok Güzel Oldu," *Açıkses*, 03 Ocak 1942.

1118. Bursa İl Yıllığı, 24.

1119. "Kız Ortaokulu Ayrı Bir Binaya Taşınıyor," *Açıkses*, 26 Ağustos 1942.

1120. "Lise ve Ortaokullara Alınacak Yatılı Talebe," *Açıkses*, 26 Ağustos 1942.

salonunda düzenlediği gösteride “Attila’nın Ölümü” adlı oyun sergilenmiş, ayrıca Milli oyunlar oynanmış ve şarkılar söylenmiştir.¹¹²¹

Bursa Kız Öğretmen Okulu öğrencileri, 1945 yılının Mart ayında Değirmenli Kızık ve Fidyeye Kızık köylerine 3 gün süren bir keşif gezisi düzenlemişlerdir. Öncelikle Fidyeye Kızık ve Hamamlı Kızık köyüne giden öğrenciler, burada Ariye Köy Enstitüsünden mezun olan görevli öğretmenleri ziyaret ettikten sonra köy okulunda incelemeler yapmışlardır. Ardından Fidyeye Kızık köyüne geçerek, bu köyde de incelemelerini sürdürmüşlerdir. Diğer yandan bu köyde kaldıkları süre içerisinde “Köy Kadını” ve “Köy Öğretmeni” adlı piyesleri de sahneye koyan öğrenciler, köylüler tarafından büyük ilgiyle karşılanmışlardır.¹¹²²

Kız Öğretmen Okulu her ders yılı sonunda düzenlediği büyük sergisini, 1945 yılında Mayıs ayı içerisinde gerçekleştirmiştir. Bursa Valisinin açılışını yaptığı sergi, üç bölümden oluşmuş, genç öğretmen adaylarının el işi becerilerinin sergilediği birinci salonun yanı sıra mesleki bilgi ve laboratuvar çalışmalarına ayrılan ikinci ve üçüncü bölüm katılımcılar tarafından ilgiyle karşılanmıştır.¹¹²³ Kasım ayında Bursa Kız Öğretmen Okulunun, Ankara Halkevinde bir resim sergisinin düzenlendiği görülmektedir. Öğrencilerin çeşitli teknikleri kullandığı eserlerin bulunduğu serginin açılışı İçel Millet Vekili Ferit Celal Güven tarafından yapılmıştır.¹¹²⁴ Öğrenciler, 1945 yılının Kasım ayında Ankara Halkevi’nin resim galerisinde gerçekleştirdikleri sergiyle de büyük ilgi görmüşlerdir. Öğrenciler, resim, tezyin ve şablon serpmeye çalışmalarından oluşan bu sergi ile davetliler ve halkın yoğun ilgisi ve büyük beğeni kazanmışlardır.¹¹²⁵

1121. “Kız Öğretmen Okulunun Müsameresi,” *Açıkses*, 05 Mayıs 1943.

1122. “Kız Öğretmen Okulu Öğrencileri,” *Açıkses*, 7 Nisan 1945.

1123. “Kız Öğretmen Okulunun Sergisi,” *Ant*, 31 Mayıs 1945.

1124. “Ankara’da Açılan Bursa Kız Öğretmen Okulu Resim Sergisi,” *Ant*, 1 Kasım 1945.

1125. “Kız Öğretmen Okulunun Resim Sergisi,” *Açıkses*, 3 Kasım 1945.

Dikkat çeken bir gelişme de Bursa Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinin 1948 yılında Amerika'da gerçekleştirmiş olduğu sergidir. California Üniversitesinde açılan bu sergi, aynı zamanda Amerika'da gerçekleştirilmiş ilk Türk sergisi olmuştur. Katılımcıların beğenilerini kazanan bu sergide sulu boya, kara kalem, pastel ve linol oyma eserler yer almıştır. Ayrıca bu sergi bağlamında International House müdürlüğünden Bursa Kız Öğretmen Okulu yönetimine ve San Francisco'daki Türk Konsolosluğu'na bir teşekkür mektubu da gönderilmiştir. İlerleyen günlerde Kız Öğretmen Okulu öğrencileri ikinci sergilerini Amerika'da Palo Alto şehrinde düzenlemişlerdir.¹¹²⁶

Okul Müdüresi Fatma Hanım'ın ilerleyen yıllarda okula yaptırdığı onarım ve ek binalar ile eğitim eğitim-öğretim çalışmalarına devam eden Kız Öğretmen Okulu, kurum olarak öğrencilerine modern, donanımlı ve çağdaş bir eğitim sunmuştur.¹¹²⁷ Yıllar içerisinde çok sayıda öğrenci yetiştiren okulun mezunları, mesleki stajlarını ilköğretim ve köy okullarında yapmışlardır.¹¹²⁸

5.1.2.6. Necatibey Kız Enstitüsü

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa'nın hâlihazırdaki önemli ve köklü eğitim kurumlarından bir tanesi olan, Necatibey Kız Sanat Enstitüsü'nün temelleri 1805 yılında atılmıştır. İlerleyen süreçte 1927 yılında Necatibey Kız Enstitüsü adı ile 26 öğrencisi ile çalışmalarına başlayan okulun öğrenci sayısı Cumhuriyet döneminde sürekli bir artış göstermiştir. Bursalılardan büyük ilgi gören okulun 1930'lu yıllarda Akşam Kız Sanat Enstitüsü de açılmıştır. Öyle ki, bu bölümün öğrencileri arasında Diyarbakır'dan Bursa'ya okumaya gelen kız öğrenciler mevcuttu.¹¹²⁹

1126. "Bursa Kız Öğretmen Okulu Öğrencilerinin Amerika'da Açılan Resim Sergisi," *Uludağ*, S. 87 (Ocak-Şubat, 1948): 30-31.

1127. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 185.

1128. "Kız Öğretmen Okulu Öğrencileri Köylere Gidiyor," *Bursa*, 26 Nisan 1946.

1129. "Necatibey Kız Sanat Enstitüsü," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 57.

İki kademeli bir öğretim yapan ve 5 yıllık eğitim süresi olan okulun, 1944 ders yılı itibarıyla öğrenci sayısı 260'tır. Okulda, birinci kademeye ilkokul mezunları kabul edilirken, ikinci kademedeki kayıt ve kabulde ortaokul diploması aranıyordu. Ortaokul mezunları dikiş- nakış ve ev idaresi gibi dersler alırken, ilkokul mezunları meslek derslerinin yanı sıra ortaokulda okutulan bütün dersleri alıyorlardı. Ayrıca, okulun 1.000 lira sermayeli bir sipariş atölyesi de bulunmaktaydı. Okuldan mezun olan öğrencilerin hizmet verdiği bu atölye, tekstil ile ilgili her türlü siparişi kabul ediyordu. Bu atölye, yıllık 600-700 parçalık iş yapabilme kapasitesine sahipti. Enstitü atölyesinde üretilen her bir ürün ayrı fiyatlandırılmıştı. Bunun yanında öğrenciler tarafından yapılmış olan çeşitli yemek, pasta ve tatlılar da düşük fiyatlardan halka satılıyordu.¹¹³⁰

Bu yönüyle Bursa Kız Sanat Enstitüsü, Bursalı genç kızlara ve ev hanımlarına, el işi öğreten bir okul olmanın yanında, onlara işveren ve pratik yarar sağlayan bir kurum niteliğindedir. 1934-1944 tarihleri arasında Enstitü toplamda 582 öğrenciyi mezun etmiştir. Mezun olan öğrenciler arasında diğer enstitülerde öğretmen ve müdür olanlar var olduğu gibi, kendilerine atölye açanlar da bulunuyordu. Savaş yıllarının ekonomik ağırlığının her haliyle hissedildiği bu süreçte, okul bünyesinde bir de kooperatif ve yardım kolu bulunmaktaydı. Bu kooperatif aracılığıyla, 1943 yılı boyunca her gün 68 öğrenciye sıcak yemek dağıtılmış, bir öğrenci tedavi için prevantoryuma gönderilmiş, kabul sınavını kazanan bir öğrencinin İsmet Paşa Kız Öğretmen Okulunda öğrenimine devam etmesi için maddi yardımda bulunulmuş, ayrıca ihtiyacı olan öğrencilere 395 kitap ve 192 defter dağıtılmıştır.¹¹³¹

O yıllarda Bursa'nın hem en önde gelen eğitim kurumlarından olan hem de Bursalılar tarafından yoğun ilgi gören okul, gerçekleştirdiği etkinliklerle de kentin sosyal yaşamına renk katmış ve hareketlendirmiştir. Sosyal yaşamda aktif olarak yer alan okul, 1943 yılının 23 Nisan haftasında, Bursa Valisi başta olmak üzere şehrin önde gelen isimlerinin

1130. "Bursa Kız Sanat Enstitüsü," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 59.

1131. *Ibid.*, 96.

katılımıyla gerçekleştirdiği gösteride, “Hayalimizde Yarın” adlı oyunu sunmuştur. Türkülerin de söylendiği gösteri, bahar dansları ile sona ermiştir.¹¹³²

Enstitünün son sınıf öğrencilerinin aynı yıl gerçekleşen diploma töreni, Temmuz ayında yapılmış, Vali, Emniyet Müdürü ve Halkevi Başkanı da katılımcılar arasında olmuştur. Okul Müdürü Mücella İncikaya'nın yaptığı konuşmanın ardından, yeni mezunlara diplomaları Vali Fazlı Güleç tarafından dağıtılmış ve öğrencilerin hazırladığı sergi gezilmiştir. Elbiseler, roplar, şapkalar, pardesüler ve daha pek çok çalışmanın sunulduğu sergide, öğrenciler bazı kıyafetlerin gösteriminde canlı mankenlik de yaparak kendi eserlerini tanıtmışlardır. Gösteride dağıtılan pasta ve yiyecekler, yine okulun aşçılık kısmında okuyan öğrenciler tarafından hazırlanmıştır.¹¹³³

Necatibey Kız Enstitüsü öğrencileri, 1944 yılı sergilerini Temmuz ayında gerçekleştirmişlerdir. Çeşitli şubelerden ürünlerin sergilendiği bu etkinlik, pek çok bölümden oluşmuş, ziyaretçiler sergi odalarını bir düzen içerisinde ziyaret etmişlerdir. Yenişehir, Mustafakemalpaşa, Gürsu, Mudanya gibi İlçelerden gelen ürünlerin de sunulduğu sergi, Bursalılar tarafından büyük ilgi ile karşılanmış ve takdir edilmiştir.¹¹³⁴

1945 Yılıının Mart ayında Bursa Halkevi orkestrası, Necatibey Kız Enstitüsü salonunda büyük bir konser vermiştir. Norma Operasının uvertürü ile başlayan konser, çeşitli öğrencilerin solo gösterileriyle devam etmiştir. Konser, Lehar'ın “Altın ve Gümüş” isimli vals parçası ile sona ermiş, konserden sonra orkestra, enstitü öğrencileri tarafından hazırlana büfeye davet edilmiştir. Bu bağlamda Necati Bey Kız Enstitüsünün, kızların iyi şekilde yetişmesini sağlarken, diğer yandan da müzik eğitimi vermek konusunda hassasiyetle davranıldığı görülmektedir.¹¹³⁵

1132. “Kız Enstitüsünün Müsameresi,” *Açıkses*, 21 Nisan 1943.

1133. “Necatibey Kız Enstitüsünün Sergisi Merasimle Açıldı,” *Açıkses*, 03 Temmuz 1943.

1134. “Necatibey Kız Enstitüsünde,” *Açıkses*, 1 Temmuz 1944.

1135. “Kız Enstitüsündeki Konser,” *Ant*, 13 Mart 1945.

1945-1946 Ders yılı için, Necatibey Kız Sanat Enstitüsüne ve Akşam Kız Sanat Okuluna öğrenci kayıtlarının başladığının duyurusu Eylül 1945'te yapılmıştır. Buna göre enstitü kısmına ilkokul ve ortaokul mezunları kabul edilirken, Akşam Sanat Okuluna ise eğitim durumu gözetilmeksizin ev kadınları kabul edilmiştir.¹¹³⁶

5.1.2.7. Orman Okulu

1930'ların başlarında orman ve ormancılık alanındaki geri kalmışlığın sonucu olarak Türkiye'de belirli bir orman politikası yoktu. Bu noktada, Bursa Orman Okulu 1934 yılında kurulmuştur.¹¹³⁷ İlerleyen aşamada ormancılık alanı 1937 yılı itibariyle çıkarılan Ormancılık Kanunuyla önemli bir değişime sahne olmuştur. İsmet İnönü'nün çalışmaları ile çıkarılan bu kanun ile Cumhuriyet ormancılık alanında bir anlayışa ve bir politikaya sahip olmuştur.

Ormancılık davasının ön plana çıktığı yıllarda çıkarılan Kanun, yeni kurulan orman teşkilatı ve okullar için önemli bir propaganda aracı olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'de orman ve ormancılık alanına ilişkin politika ve anlayış gelişimini sürdürmüştür. 1942'de Orman Okuluna yeni bir bina yapılmasına yönelik karar alınmış ve proje çizilmişse de II. Dünya Savaşı nedeniyle inşaat süreci 6 yıllık bir kesintiye uğramış, bu nedenle okul kendisine gelişme imkânı verecek bir binaya sahip olamamıştır. 1944 yılında dönemin önde gelen dergilerinden "İktisadi Yürüyüş'te" Bursa Orman Okulu ile ilgili kaleme alınan makalede, Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu'nun konuyla ilgilenmesi yönünde bir çağrı yapıldığı görülmektedir.¹¹³⁸

İlerleyen süreçte durum nihayet 1945 yılının Kasım ayında çözümlenerek, okulun yeni inşaatı için uygun yer Çekirge olarak belirlenmiş ve gerçekleştirilen törenle, okulun

1136. "Necatibey Kız Enstitüsüne ve Akşam Sanat Kız Okuluna Öğrenci Alınacak," *Ant*, 15 Eylül 1945.

1137. 3116 Sayılı Orman Kanunu, T.C. R.G. (18 Şubat 1937): 3537.

1138. "Bursa Orman Okulu," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 36.

temeli Bursa Valisi Haşim İşcan tarafından atılmıştır.¹¹³⁹ Şehrin imar planına uygun olarak tasarlanan okul binasının etrafında öğretmen evleri ve orman işletme teşkilatı yapılarının da kurulması planlanmıştır.¹¹⁴⁰

Kuruluşundan 1944 tarihine kadar geçen on yıl içerisinde okula 508 öğrenci alınmış, 1944-1945 ders yılı başlangıcına kadar 302’i kişi diploma alarak mezun olmuştur. Verilen derslerin uygulamalı ve teorik olarak ayrıldığı okulun müfredatında, mesleki dersler ve aritmetik, trigonometri, geometri ile istatistik gibi dersler okutulmuştur. Bunun yanında, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi sözel derslerde verilmiş, dönemin savaş şartları nedeniyle askerlik ve beden terbiyesi gibi derslerde ilave almıştır. Diğer yandan uygulamalı dersler için Uludağ, İnegöl ve Dursunbey ormanları seçilmiştir.¹¹⁴¹

Okulun kurulduğu ilk yıllarda Türkiye genelinde orman alanına ilişkin mesleki anlamda 150-200 arasında uzman mevcutken, 1944 yılına gelindiğinde söz konusu okul bu alana 302 mesleki uzman katmıştır.¹¹⁴² Diğer yandan 1945 ders yılında Bursa Orman Okulu, ağaç sevgisini geliştirmeye yönelik seri konferanslar dizisi de düzenlemiştir. Bu doğrultuda, Kız Öğretmen Okulunda düzenlenen ilk konferansın başlığı “Kültür ve Ağaç” olmuştur. Türklerde ağaca verilen önem ve duyulan saygı üzerinde durulan konferans, ilgiyle takip edilmiştir.¹¹⁴³

5.1.2.8. Ticaret Lisesi

Ekonomik kaynaklar açısından elverişli bir kent olan Bursa’da, halkın önemli bir kısmı iktisadi açıdan ticaret ve ziraat üzerine yoğunlaşmıştı. Dolayısıyla bu bölgede faaliyet gösteren tüccarlar açısından Bursa’da bir Ticaret Lisesi ihtiyacı mevcuttu. Savaş yıllarında Eğitim Bakanlığı Teknik Tedrisat Müdürlüğü’nün onayı ile Bursa’da bir Ticaret

1139. “Yeni Orman Okulunun Temeli Atıldı,” *Açıkses*, 3 Kasım 1945.

1140. “Orman Okulu İnşaatı,” *Ant*, 20 Eylül 1945.

1141. “Bursa Orman Okulu,” 36.

1142. On Yıl, (Bursa: Bursa Orman Okulu, 1944), 11-15.

1143. “Orman Okulunun Tertiplendiği Konferans,” *Açıkses*, 3 Şubat 1945.

Lisesi kurulması kararı verilmiştir.¹¹⁴⁴ 1942’de, “eğitim-öğretim faaliyetine 1943 yılı itibariyle başlayacağı” duyurulan Bursa Ticaret Lisesi ve Ticaret Ortaokuluna öğrenci kayıtları açılış döneminden bir yıl önce kabul edilmeğe başlanmış, özellikle ortaokullardan mezun olan tüm öğrencilerin bu okula sınavsız olarak kabul edileceğinin altı çizilmiştir. Okul müdürlüğüne Rıza Akbora atanmıştır. Okulun, 1944 yılı itibariyle orta ve lise son sınıf öğrencileri mevcut değildir. Elverişli bir eğitim binasına ve genel olarak alanında yüksek eğitim görmüş eğitim kadrosuna sahip olan okul, öğrenci toplama çalışmalarına, kentteki tüccarların desteğini alarak başlamış, okulun kırtasiye başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında Bursa Ticaret ve Sanayi Odasının yardımı büyük olmuştur.¹¹⁴⁵

1942-1943 ders yılında eğitime başlayan okulun, ilk aşamada orta ve lise bölümlerinin birinci sınıflarında, ikişer şube halinde toplam 173 öğrencisi bulunuyordu. 1943-1944 yılları arasında okulun öğrenci sayısı iki katına çıktığı gibi, okul binasının yetersiz öğrenci sayısına oranla yetersiz kalması nedeniyle farkı bir binanın daha kiralanması yoluna gidilmiştir. Ancak ilerleyen yıllarda, öğrenci sayısının giderek arttığı düşünüldüğünden yeni binaların inşa edilmesi kararı da alınmıştır. Kalabalık bir eğitim kadrosuna sahip olan okulun müfredatında temel bilimler, ticari ve iktisadi bilimlere yönelik derslerin yanında, Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi yabancı dil dersleri de yer alıyordu. Okulun haftalık ders programı her sınıf kademesinde 34 saatten oluşmaktaydı. Ayrıca okul bünyesinde bir yardım kolu ve kooperatifi oluşturulmuştur. İdaresi öğrenciler tarafından gerçekleştirilen bu kooperatif, defter, kitap vb. araç gereçlerin daha düşük fiyatla satılması için dışarıdan alım yapıyor ve yardıma muhtaç öğrencilere okul araç gereçleri noktasında destek oluyordu. Öyle ki okul içinde oluşturulan bu yardım kooperatifi, 1944 yılı içinde 54 yoksul öğrencinin okul ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili olmuştur.¹¹⁴⁶

1144. “Bursa Ticaret Lisesi,” *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 32.

1145. “Ticaret Lisesi Bu Ders Yılı İçinde Faaliyet Başlayacak,” *Açıkses*, 16. Eylül 1942.

1146. “Bursa Ticaret Lisesi,” 64.

Haziran 1945 tarihinde lisede yapılan Ticaret Hukuku dersinin bitirme sınavına Bursa Valisi Fazlı Güleç uzman olarak katılmış ve okulun çalışma koşullarını inceleyerek öğretmen ve öğrencileri tebrik etmiştir.¹¹⁴⁷ Bu sene sonunda öğrenciler, sene sonu sergilerini Halkevi sergi salonunda düzenlemişlerdir. Birbirinden farklı afiş çalışmalarının yer aldığı sergide, çalışmaların özellikle geleceğin iş adamları ve iktisatçıların hayal gücünü yansıtmaya, pazarlama tekniklerini farklı açılardan yorumlamaları üzerinde durulmuş, ancak afişleri hazırlayan bazı öğrenciler üslup ve yazım düzeni açısından eleştirilmiş ve eğitim alan gençlerin dil eksikliğinin bulunmamasına dikkat çekilmiştir.¹¹⁴⁸

Diğer yandan, bu serginin Ticaret Lisesi öğrencilerinin pazarlama ve reklamcılık tekniklerini öğrenmesi noktasındaki yararına dikkat çekilirken, hazırlanmış olan afişlerin Bursa'nın ticari kurumlarını bütünüyle tanıttığı ifade edilmektedir. Sergi için hazırlanan afişlerin, kaplıcalar, Uludağ, İpekçilik vb. alanların tanıtımı noktasında, profesyonellik derecesine yaklaştığı belirtilirken, afişlerde kullanılmış olan boyanın yerli ürün olması üzerinde de ayrıca durulmuştur.¹¹⁴⁹ Bursa'nın modern yöntemler kullanan eğitim kurumlarından olan okul, verdiği eğitim ve yetiştirdiği kaliteli öğrencilerle Bursalılardan büyük ilgi görmüştür. İlerleyen yıllarda, okulun mezunları Bursa yerelinde büyük rağbet görerek, banka ve ticarethanelerde önemli konumlara gelmişlerdir.¹¹⁵⁰

5.1.2.9. Ziraat Mektebi

Ziraat mektepleri, 1891 yılında çiftçi ve küçük arazi sahiplerinin çocuklarının uygulamalı ve bilimsel eğitim almalarını sağlamak ve ülkede uygulamalı tarım bilgisine sahip çiftçilerinin sayısını artırmak amacıyla edinmiştir. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'e kadar geçen süreç içerisinde, koyun ağılı, su tesisatı, 10 dönümlük bir bağ, 10 dönüm Amerikan asma fidanlığı, 10 dönüm çamlık ve 25 dönüm sebze bahçesi gibi unsurları

1147. "Şehir Haberleri," *Açıkses*, 4 Temmuz 1945.

1148. "İki Sergi Daha Gördüm," *Ant*, 11 Ağustos 1945.

1149. Hakkı Anlı, "İhsan Çizakça Öğrencilerinin Afiş Sergisi," *Ant*, 23 Ağustos 1945.

1150. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 182-183.

bünyesinde toplayan okula, 1930'dan sonra yeniden şekil verilmiştir. Bu tarihten itibaren ortaokul mezunlarının ve çiftçi çocuklarının oluna alınması prensip olarak kabul edilmiştir. Bu haliyle müfredat ve ders programında da değişiklikler yapılarak, bölgesel tarıma yönelik uygulamalar artırılmıştır.¹¹⁵¹

1940-1941 ders yılı itibariyle 112 öğrencisi olan okul, bu dönemde 28 öğrencisini mezun etmiştir. İlerleyen süreçte ortaya çıkan ihtiyaç üzerine, öğrenci sayısı 150 ye çıkarılmış ve öğrencilerin yetiştirilmesinde uygulamalı eğitim ön plana çıkarılmıştır. 1941 yılı itibariyle 1.200 dönümlük bir alana yayılan Bursa Ziraat Okulunun, tarla tarımı, hayvancılık, zirai sanatlar, bahçe tarımı ve küçük ehli hayvanlar şeklinde, 5 zirai bölüm halinde çalışmalarını yürüttüğü görülmektedir.¹¹⁵²

Bursa Ziraat Okulu bir eğitim kurumu olmasının yanında, aynı zamanda Bursa'nın ekonomik alandaki tarımsal faaliyetlerini yönlendiren ve kontrol altında tutan bir kurum rolünü de üstlenmiştir. Bu bağlamda, 1941 yılının Şubat ayında Vali Refik Koraltan'ın başkanlığında, Ziraat Bakanlığına bağlı kurumların müdürleri ve ilgili öğretmenlerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantı ile Bursa'nın zirai durumunun genel olarak gözden geçirildiğini görmekteyiz. Önemli bir meyve yetiştiriciliği bölgesi olan Bursa'da, başta şeftali olmak üzere, birçok çeşitten meyve fidanı yetiştirilmesine yönelik gerekli tedbirlerin alınması ve uzmanların konu hakkındaki raporu incelendikten sonra bu konunun Ziraat Bakanlığına iletilmesi kararı verilmiştir.¹¹⁵³

Bu yıllarda okulun tarla tarımı ile hububat ve bakliyat yetiştiriciliği yaptığı arazinin büyüklüğü 500 dönümdür. Bunun yanında, sebze tarımı için ise 35 dönümlük bir arazinin ayrıldığı görülmektedir. Fidan yetiştiriciliğine de önem veren okulun 250 bin fidanı bulunmaktaydı. Bu dönemde okul, yıllık ortalama 80 bin fidan yetiştirerek satışa

1151. Selim Cavit, "Bursa Ziraat Mektebi," *İktisadi Yürüyüş*, S. 37 (1 Haziran 1941): 8.

1152. Ibid.

1153. "Evvvelki Gün Ziraat Mektebimizde Valimiz Refik Koraltan'ın Riyasetinde Mühim Bir Toplantı Yapılmıştır." *Açıkses*, 22 Şubat 1941.

sunuyordu. İlaveten bağcılık ise, yemeklik, şaraplık ve sirkelik üzüm yetiştiriciliği çalışmalarıyla gelişen önemli bir zirai etkinlik alanı olmuştur. Diğer yandan okul, hayvancılık alanında merinos cinsi koyunların, nonyüs ve montofon cinsi sığır yetiştiriciliğine de önem vermiştir.¹¹⁵⁴

Bu bağlamda Bursa Ziraat Okulu, sadece bir okul değil aynı zamanda zirai ve ekonomik bir işletme olarak görülmüş, ekonomik faaliyetlerin gelişimi açısından nitelikli bir kurum olarak ön plana çıkmıştır. Öyle ki, yılda 10 bin kilo sirke, 200 kilo şıra, 300 kilo salça, 1.000 kilo marmelat ve 1.500 kilo şarap üretimi yapan okul, bu çalışmalardan hatırı sayılır bir kazanç elde etmiştir. Bahçe tarımı alanında, turfanda sebze ve meyve üretimine önem veren okul, her yıl ortalama 100 bin patlıcan, 10 bin kilo muhtelif sebze yetiştirmiştir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından ise 100 tavuk, 100 kaz, 50 hindi ve tavşana sahip olan okul, 30 arı kovanından yılda 300 kilo bal elde ediyordu.¹¹⁵⁵

Bunların yanında, bünyesinde üretilen ürünlerin hammadde özelliklerinin tespit edilmesi ve geliştirilmesi noktasında, laboratuvar çalışmalarına da önem veren okul, tahlil ve araştırmalar da yapıyordu. Bursa Ziraat Okulu bu yönüyle aynı zamanda bilimsel ve uygulamalı eğitim veren bir çiftlikti. Burada eğitim gören öğrenciler, köylerine döndüklerinde uygulamalı eğitim almış olmanın deneyimi ve tecrübesi ile olumlu sonuçlar elde etmişlerdir.¹¹⁵⁶

5.2. Bursa'da Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler

1939-1945 yılları arasında Türkiye'nin önde gelen kentlerinden olan Bursa, önemli bir ekonomik ve sosyal bir merkez olmasının yanında, kültürel ve sanatsal etkinliklerin de gerçekleştirildiği, hareketli bir kent olmuştur. Dünya savaşının ortaya çıkardığı sosyal ve

1154. "Bursa Ziraat Mektebi," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 35

1155. Ibid.

1156. Ibid.; Deneysel ve uygulamalı eğitimi ön plana çıkaran okul, sebze yetiştiriciliği alanında yeni bir yöntem deneyerek sıcak yastıkla fide yetiştiriciliği geliştirmiş, bu sistemin uygulamada yaygınlaştırılması için Odunluk köyünde çalışmalar yapılmıştır. Yeni yöntemden verim alınmasıyla Odunluk köyü Bursa'nın diğer sebze köylerini geride bırakmıştır.

psikolojik etkiyi üzerlerinde hisseden Bursalılar, kentte yapılan kültürel ve sanatsal faaliyetler başta olmak üzere çeşitli etkinliklere katılarak, bu durum ile mücadele etme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, bu yıllarda yerelde var olan çeşitli kulüpler de kentte dinamik bir sosyal hayatın var olmasını sağlamıştır.

5.2.1. Bursa'da Sosyal Yaşam ve Kulüpler

II. Dünya Savaşı yıllarında kentte var olan pek çok kulüp, sosyal yaşamda kendini göstermiştir. Bu yıllarda, sosyal yaşamın nabzını tutan kulüpler, savaşın ortaya çıkardığı depresif durumun, kent ve toplum üzerinden biraz olsun dağılması yönünde etkili olmuştur.

Cemiyetin Adı	Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı
Bursa Dağ Sporları Kulübü	1933	55
Bursa Avcılar Kulübü	1933	276
Şar Kulüp	1935	183

Tablo 34. II. Dünya Savaşı Yıllarında Bursa'da Etkin Olan Sosyal Kulüpler¹¹⁵⁷

Yukarıdaki tabloda yer alan verilerden yola çıkarak, Bursa'da sosyal kulüplerin oluşumu noktasında, özellikle 1930'lu tarihlerin kent camiasında etkin olduğu görülmektedir. Bu dönemde kentte ön plana çıkan sosyal kulüplerden ilkinin, Dağ Sporları Kulübü olduğunu görüyoruz.

Antel Konserve Fabrikası sahibi İhsan Celal Antel'in, 10 arkadaşıyla 28 Nisan 1933 tarihinde kuruluşunu gerçekleştirdiği kulüp, Uludağ'da kayak sporlarının başlamasında ve gelişiminde etkili olmuştur. 1935 yılında kulübün girişimi ve CHP Bursa teşkilatı, kent yönetimi ve spor kulüplerinin de desteğiyle, Uludağ'da bir kayak evi yapılması

1157. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 595. 57. 7.

sağlanmış, kayak evinin inşa edilmesiyle Bursa ve çevresinde kış sporlarına olan ilgiye paralel olarak, kulübün üye sayısında da artış yaşanmıştır.¹¹⁵⁸

Özellikle, İstanbul ve Ankara gibi kentlerin, kültür ve spor camiasının Uludağ'a gösterdiği ilgi büyük olmuştur. 1938 yılında yaklaşık 3000 kişi Uludağ'a tırmanmış, dağda turizm ve spor alanında bir dinamizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İlerleyen süreçte, Mevhibe İnönü, CHP yönetimi ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün teşvik ve desteği ile kayak evinin eksikleri giderilerek kapasitesi artırılmıştır.¹¹⁵⁹

1940'lı yıllarda Avrupa'daki örnekleriyle yarışabilecek bir konforu olan bu kayak evi, yaklaşık 200 kişilik bir kapasiteye sahipti. Kayak evinin yanında, o yıllarda Uludağ'da bulunan otel de kulüp başkanı Celal Antel tarafından yönetilmekteydi. Otel, 25 beygir gücüne sahip olan elektrik motoru, kışlık 12 bin lira değerindeki erzakı, yakacağı ve akaryakıt deposu ile kış şartlarına karşı sürekli hazır bulunuyordu. Kent ile iletişimin sağlanması için telefona da sahip olan otelin, yıllık ücreti ise 40 bin liraydı.¹¹⁶⁰

Dağ Kulübü, Uludağ'daki tesislerin, kentin turizm ve spor talebine cevap vermemesi ve kapasite açısından yetersiz kalması karşısında, tesislerin daha donanımlı ve kullanışlı hale getirilmesine çalışıyor, bu yöndeki reklam çalışmalarına kentin Matbuat Umum Müdürlüğü de desteğini esirgemiyordu. Özellikle, 1940'tan itibaren geçen süreçte Uludağ'daki tesislerden %80'i aşan bir gelir artışı elde edilmişti. Kent, tesislere daha çok yatırım yapmalı ve buradaki turizm faaliyetleri geliştirilmeliydi. Mevhibe İnönü de Dağ Sporları Kulübünün bu yöndeki faaliyetlerine olan desteğini, kulübü himayesi altına alarak göstermişti.¹¹⁶¹

1158. Bursa İl Yıllığı, 18

1159. "Dağ Sporları Kulübü," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 68.

1160. Ibid.

1161. Tevfik Aycan, "Dağcılık Kulübünden Beklediklerimiz," *Ant*, 10 Kasım 1944.

Diğer yandan 1945 yılına gelindiğinde, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Dağcılık Federasyonu, Uludağ'da yaptığı yararlı çalışmalar ve buradaki tesisleri kayak sporunun gelişimine elverişli hale getirmesi sebebiyle, Kulübe takdirlerini bildirerek çalışmalarını teşvik etmişti.¹¹⁶² 1946 yılına gelindiğine ise Bursa Valisi Haşim İşcan kulübün fahri başkanlığını kabul etmiştir.¹¹⁶³

Kulüp, Uludağ'da Kayak kurslarının açılması, dağ sporları turnuvalarının düzenlenmesi, şehir dışından gelen kayakçıların ve kayak gruplarının ağırlanması gibi pek çok etkinlikte Bursa Belediyesi ve yerel siyasi makamlarla temas halinde çalışıyordu. Dağ Kulübü her yıl 19 Mayıs Spor Bayramı kutlamaları çerçevesinde aile toplantıları veriyordu. Bunların sekizincisi 1944 yılında düzenlenmiş, kentin önde gelen bütün simaları, aileleriyle birlikte bu etkinliğe katılmışlardı. Müzik ekiplerinin de yer aldığı eğlencede, Belediye salonunda İhsan Çizakça tarafından yapılan dağ manzarasını canlandıran dekorasyon ve Celal Antel'in dağ manzarası fotoğrafları davetlilerce çok beğenilmişti. Toplantıda kulüp başkanının katılımcılara seslendiği konuşmasında, bir yıl içinde Uludağ'ı yaklaşık 3.000 kişinin ziyaret ettiği üzerinde durarak, kulübün dağdaki tesisleri geliştirmesi yönünde çalışmalarını artırarak devam ettireceğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁴

İlerleyen süreçte Kulüp, Belediyenin eski gazinosunu kiralayarak burayı yenilemiş ve böylece üyelerine sosyal tesis hizmeti de vermeye başlamıştır.¹¹⁶⁵ Daha sonra tesisin bahçesine bir havuz ve dans pisti de eklenerek elektrik tesisatı yapılmıştır.¹¹⁶⁶ Kulübün işlettiği sosyal tesisin bahçesi, sadece kulüp üyeleri için değil tüm Bursalılar için nezih bir dinlenme mekanıydı. Çay ve meşrubatın yanında tabldot yemek servisinin de yapıldığı bu tesis, dost ve arkadaşların bir araya geldiği önemli bir sosyalleşme merkezi konumundaydı.¹¹⁶⁷

1162. "Dağcılık Kulübümüz Takdir Edildi," *Bursa*, 18 Aralık 1945.

1163. "Dağcılık Kulübünün Kongresi Yapıldı," *Bursa*, 5 Şubat 1946.

1164. "Dağcıların Gecesi," *Bursa*, 30 Mayıs 1944.

1165. "Dağcılık Kulübünün Salonu Törenle Açıldı," *Bursa*, 4 Mayıs 1944.

1166. "Dağ Kulübünün Gazino ve Bahçesi," *Bursa*, 22 Haziran 1945; "Dağ Kulübü," *Bursa*, 15 Mart 1946.

1167 "Dağcılık Kulübü Lokalinde Tabldot," *Bursa*, 23 Ekim 1945.

Ancak kulübün sosyal tesislerinde ayrımcılık yapıldığı noktasında eleştirildiğini görüyoruz. Tahsin Saygunışık, *Açıkses* Gazetesindeki yazısında bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir: “Orada öyle bir hususilik, öyle bir parti, öyle bir imtiyaz havası esiyor ki.” Saygunışık, özellikle sıradan insanların ziyaretlerinde bir üyelik muhafazakarlığının kendini hissettirdiği üzerinde durarak, spor kulüplerinin kamu yararı amacıyla ve hükümet izni ile kurulan yapılar olduğundan, Kulübün de bu koşullar doğrultusunda hareket etmesi gerektiği yönünde eleştiriliyordu.¹¹⁶⁸

Buna göre, üstü başı düzgün olmayanların bahçeye alınmaması yönünde emir verilen garsonlar, köyden gelen ve kulüp bahçesine oturan ziyaretçilerden kalkmalarını istiyordu. Oysa, Kulübe gelen ve bahçede oturan her ziyaretçinin, kulübün üyesi olması imkânı bulunmuyordu. Bu durumda, sınıfsız bir toplumda kişilerin ne sebeple giyim kuşamlarına göre ayırma tabi tutulduğu sorgulanarak bu sorun gündeme getiriliyordu.¹¹⁶⁹ Fakat, Kulübe yönelik bu eleştirilerin yoğun bir biçimde gündeme getirilmesinde, savaş sonundaki yıllarda Türkiye genelinde olduğu gibi, Bursa yerelinde de kendisini gösteren iktidar-muhalefet ayrımının etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Kentte yayın hayatını sürdüren *Açıkses* Gazetesi’nin diğer yerel yayın organlarına nazaran muhalif tavrı burada kendini hissettirmektedir.

Kulübün önceleri her hafta düzenlenen aile toplantıları ve gece eğlenceleri, Bursa’da sosyal bir dinamizmin ortaya çıkmasında etkili olmuş, Bursa Belediyesi’nin caz ekibi de buradaki toplantılar için hizmete verilmişti.¹¹⁷⁰ Gece toplantılarına Bursalıların ilgisi o kadar büyüktü ki, lokalın kapasitesi yetersiz kalmaya başlamıştı.¹¹⁷¹ Bu nedenle gece eğlenceleri önceleri haftada 2’ye çıkarılmıştı. Artık toplantılar çarşamba gecelerinin

1168. Tahsin Saygunışık, “Dağcılık Kulübü Meselesi,” *Açıkses*, 19 Ocak 1946.

1169. Necati Borar, “İtibar Kürke Midir?,” *Açıkses*, 29 Haziran 1946.

1170. “Dağ Kulübünün Aile Toplantıları Çok Rağbet Görüyor,” *Bursa*, 29 Haziran 1945.

1171. “Dağ Kulübünün Aile Toplantıları,” *Bursa*, 25 Eylül 1945.

yanında pazar geceleri de yapılıyordu.¹¹⁷² Öyle ki, bu eğlencelerin sayısı Bursalılardan gördüğü rağbet nedeniyle 1946 yılında haftada 3'e yükseltilmiştir.¹¹⁷³

Diğer yandan Kulüp, Uludağ'da kayak üzerine düzenlenen kurslar ve yarışlar gibi etkinlikler dolayısıyla, ülkenin çeşitli kentlerinden Bursa'ya gelen kayakçıların toplandığı ve misafirlerin ağırlandığı bir mekandı. 1946 yılında Uludağ'da yapılan kayak yarışlarına katılan, Kars, Sivas, Ankara ve İstanbul gibi Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen kayakçılar, Bursa Dağ Kulübünde düzenlenen eğlenceli gece ile ağırlanmışlar, ayrıca parti il teşkilatından, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğünden ve Milli Eğitim Bakanlığında temsilciler de bu etkinliğe katılmışlardı.¹¹⁷⁴

Kentte 1933 yılında kurulan bir diğer kulüp ise 276 resmi üyesi olan Bursa Avcılar Kulübüydü.¹¹⁷⁵ Bu kulüp, o tarihlerde Türkiye genelindeki avcılık kulüplerinin en hareketlisi ve en dikkat çekeniydi. Uludağ'da bulunan av alanları da Bursa'da avcılığın gelişebilmesine elverişli bir ortam yaratıyordu. Bursa'ya gelen avcılar özellikle Karacabey ilçesi ve çevresinde etkinlik gösteriyorlardı.¹¹⁷⁶ Kulüp, ormanları ve dağlık yapısıyla avlanmaya ve bir av sahası oluşturmaya elverişli olan Bursa'yı, bir av merkezi haline getirilebilirdi. Bunun için kentte, bir spor olarak avcılık teşvik edilmeli ve korunmalıydı.¹¹⁷⁷

Bu bağlamda, Kulüp üyelerinden Rıza İlova, Kulübün bir fikrini gündeme getiriyordu. "Bursa'da örnek av sahaları oluşturmak ve ülke turizmine katkıda bulunulmak." Avrupa'nın uzak yerlerinden gelen avcı grupları, İstanbul'da bir süre avlandıktan sonra keklik ve sülün avlamak için Bursa'ya geliyor, sonrasında Uludağ'a çıkıp dağ keçisi ve ayı vuruyorlardı. Bunun gibi etkinliklerle av turizminin geliştirilmesi memleketin

1172. "Dağcılık Kulübünün Aile Toplantıları Haftada İki Defa Yapılacak," *Bursa*, 2 Ekim 1945.

1173. "Dağcılık Kulübünde Cazlı Geceler Çok Rağbet Görüyor," *Bursa*, 6 Eylül 1946.

1174. "Yurt Kayakçılarının Dağ Kulübündeki Toplantısı," *Bursa*, 15 Mart 1946.

1175. BCA, Fon: 490.1.0.0 Yer: 595.57.7.

1176. Ataş, *Bursa Kılavuzu*, 52-53.

1177. M. Halil Erem, "Şehrimizde Esaslı Bir Avcılık Teşkilatı Lazım," *Açıkses*, 17 Ocak 1942.

faydasına olurdu. Örneğin, Ocak 1939'da Türkiye'ye gelerek İktisat Bakanlığının turist ofisi ile görüşen Avcılar Cemiyeti Sekreteri Maksim Dükrok'un ziyareti, ülkemizdeki avcılar tarafından ilgiyle karşılanmış ve merakla takip edilmiştir.¹¹⁷⁸

Avcılık için elverişli Macaristan, Polonya ve Romanya gibi ülkelerde sonra Türkiye'nin de bunlara katılarak dördüncü olabileceği üzerinde duran Dükrok, Uluslararası Avcılar Derneği'nin Türkiye'de bıldırcın avlamak için seyyah avcılar davet edebileceğini, ancak bu uluslararası etkinlik için hükümetin maddi yardımına ihtiyaç olduğunu açıklamıştı. Yine ilerleyen günlerde Türkiye'yi ziyaret eden Alman avcıları, Bursa avcılarına misafir olmuş ve köylerde süreklilikle avları düzenlenmişlerdi.¹¹⁷⁹

1936'dan itibaren Türkiye'de avcılığın gelişimi noktasında ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikiyle Necip Selam tarafından "Avcı" dergisi çıkarılmaya başlanmış, ilerleyen yıllarda bu çalışmalar kapsamında İstanbul, Bursa ve Konya gibi kentlerde örnek avcılık sahaları oluşturulmuştur. Yerelde ise Vali Fazlı Güleç, her zaman kentteki avcılarının etkinliklerini destekleyerek, yaptığı açıklamalarda Bursa'nın yabancı zenginliğinin yanında göl ve denizlerindeki balık çeşitliliğinin av meraklıları için elverişli durumuna değinmişti.¹¹⁸⁰ Ancak, içinde bulunulan zorlu savaş şartları nedeniyle bu alana yeterli yatırımın yapılmadığı düşünülüyordu. Bu nedenle Ant Gazetesinde kaleme aldığı yazı dizisiyle, Bursa'da bir spor olarak avcılığın teşviki ve geliştirilmesi noktasına dikkat çekmeyi amaçlayan Rıza İlova, avcılığı spor olarak, askerî açıdan, iktisadi açıdan, turizm ve disiplin açısından çeşitli yönlerden ele alarak açıklamıştır.¹¹⁸¹

Buna göre avcılık, spor için geniş kitleleri kapsayan ve her yaştan, her türden insanın yapabileceği, yararlı ve eğlenceli bir spordur. Sporun gerçekleştirildiği alanda, diğer saha sporlarına nazaran bir sınır yoktu. Diğer yandan ucuzdu. Çünkü, sadece av malzemelerinin temin edilmesi yeterli geliyordu. Ayrıca, sınıf farkı da ortaya çıkarmıyor

1178. Rıza İlova, "Memlekette Av ve Turizm," *Açıkses*, 31 Ocak 1942.

1179. "Avcılık İçin En Müsait Yer," *İkdam*, 22 Ocak 1939.

1180. Fazlı Güleç, "İktisadi Bursa," *İktisadi Yürüyüş*, S. 100-104 (1 Nisan 1944): 2.

1181. Rıza İlova, "Avcılık," *Ant*, 29 Temmuz 1944.

ve her kesimden insan bir araya gelebiliyordu. Avlanmak için tek şart, eline, ayağına ve gözüne güvenmekti. Askerlik açısından ise atıcılık, nişancılık, cesaret ve disiplin alışkanlığının yerleşmesi gibi pek çok olumlu unsurun gelişimi açısından yararlıydı. Ayrıca avcılar, köy ve köylü ile temas ile şehir ve köy arasında bir köprünün oluşturulması açısından, eğitim, ordu ve Halkevlerinden sonraki sırada geliyordu.¹¹⁸²

Avcılığın göz önünde tutulmayan bir diğer önemli yönü de ekonomik tarafıydı. Av kürkleri ve bunların ihracat bakımından değeri büyüktü. Türkiye'nin ormanlarının genişliği dikkate alındığında, avcılığın teşviki ile zirai ve yerleşik hayata zararlı hayvanların avlanmasıyla, iyi bir iktisadi girdi elde edilebilirdi. Ayrıca, halihazırda avcı ve balıkçılardan devletin aldığı av ruhsatı harcı, devletin her yıl kasasını dolduruyordu. Bu kaynağı daha fazla ve verimli hale getirmek devletin yararına olurdu.¹¹⁸³ Macaristan, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde, av hayvanlarının değeri tespit edilerek bütçe kalemlerinden birini oluşturuyordu. Türkiye'de ise avcılığın durumu, değeri bilinen fakat yeterli düzenleme ve teşkilat olmadığından işlenmeyen maden gibiydi. Oysa, Bursa yerli ve yabancı avcılar için çok elverişli ve zengin bir durumdaydı.¹¹⁸⁴

Pek çok turist avcı, Türkiye ziyaretlerinde Bursa'ya da uğruyor, av tecrübelerini diğer av meraklıları ile paylaşıyordu. 1940'lı yıllara kadar Bursa'nın pek çok ziyaretçisi olmuştu. Bunlar arasında, Macar Ticaret Heyeti Üyeleri, İngiliz Ticaret Heyeti başkanı Lord Carlysl ve Alman Büyükelçisi Franz Von Papen gibi önemli simalar mevcuttu.¹¹⁸⁵ Bu nedenle avcılar sık sık av günleri ve bayramları düzenlemiş, ayrıca şehirde düzenlenen tüm etkinliklere katılmışlardı. Kulüp her mevsim avlar düzenleyerek, Bursa'daki av merakını artırmaya ve gençlerin avcılığa olan ilgisini çekmeye çalışmışlardır.

1182. Rıza İlova, "Avcılık," *Ant*, 1 Ağustos 1944.

1183. Rıza İlova, "Avcılık," *Ant*, 12 Ağustos 1944.

1184. Rıza İlova, "Avcılık," *Ant*, 19 Ağustos 1944.

1185. Rıza İlova, "Avcılık ve Turizm," *Ant*, 30 Ağustos 1944.

Bu amaçla Bursa Avcılar Kulübü tarafından her yıl kutlanması planlanan “Avcılık Bayramı” 1944 yılında 15 Ağustos günü gerçekleştirilen çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Geçit köyü yakınlarında kalabalık gruplar halinde toplanan avcılara, Kulübün davetlisi olarak Vali Fazlı Güleç de katılmış, Belediye Başkanı ve Bursa Milletvekilleri gibi kentin önemli isimleri de kulübün davetine icabet etmişlerdi. Çadırların kurulduğu ve çeşitli atış etkinliklerinin düzenlendiği kutlamalar, av etlerinden hazırlanan ziyafetlerle devam etmişti.¹¹⁸⁶

Kentte Bursalıların severek bir araya geldiği ve vakit geçirdiği bir diğer kulüp de Şar Kulüp’tü. Kuruluş tarihi 1935 olan ve üye sayısı yaklaşık 183 kişiyi bulan Şar Kulüp, savaş yıllarında kent sakinlerinin arkadaşları ve aileleri ile bir araya gelerek vakit geçirdikleri en gözde toplanma mekânlarından. Aynı zamanda kentin tanınmış simaları ve önde gelen isimleri de bu kulübe üyeydiler. Dolayısıyla, Şar Kulübe üye olmak ve burada vakit geçirmek aynı zamanda bir itibar göstergesiydi. Kulübe üye olmayanlar kabul edilmese de bir üye ile gittiğiniz takdirde girişiniz kabul ediliyordu. Tayyare Sinemasının yan binalarında, iki katlı kulüp binasının üst katı yemek ve gazino bölümüydü. Üyeler, misafirlerini burada nispeten uygun bir fiyata ağırlayabiliyorlardı. Bunların yanında, kulüpte Bursa Ovasını gören bir yazlık teras ve okuma salonu da bulunuyordu. Okuma salonu, aynı zamanda üyelerin entelektüel ve kültürel fikir tartışmalarını da yapabildiği, zengin bir salondur. Özel toplantılar, ziyafetler ve balolar için elverişli bir yapıya sahip olan kulüp, o yıllarda Bursa sosyal yaşamının rağbet ettiği bir mekân durumundaydı.¹¹⁸⁷

Son olarak, merkezi İstanbul’da yer alan Türkiye Turing Kulübünün Bursa Şubesi’nin bu dönemdeki mevcudiyeti, 1938 yılında kentin turizminin gelişimi amacıyla bastırılan katalog sayesinde tespit edilebilmiştir. Ön yüzünde İhsan Çizakça tarafından Bursa’yı tasvir eden bir çizimin yer aldığı bu katalog, idari teşkilat, coğrafi özellikler, kentin kısa tarihi ile doğal ve tarihi güzellikleri, kenti ziyaret edecek turistler için otel, lokanta ve

1186. “Avcılar Bayramı,” *Ant*, 15 Ağustos 1944.

1187. Ataş, *Bursa Kılavuzu*, 66.

restoran tanıtımları yer alıyordu.¹¹⁸⁸ Kulübün resmi olarak kuruluşuna yönelik hazırlıkların yapıldığı duyurusu ise 14 Nisan 1945 tarihli *Açıkses* Gazetesinde ve *Nilüfer* Dergisinde Bursalılara ilan edilmişti.¹¹⁸⁹

5.2.2. Kültürel ve Sanatsal Faaliyetler

1939 ve 1946 yılları arasındaki savaş sürecini içeren dönemde, Bursa önemli bir kültürel ve sanatsal hareketliliği barındırıyordu. Şehrin bu canlılığa sahip olmasında, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere yakın konumu ile gelişmiş iktisadi ve sosyal yapısının payı gözden kaçırılmamalıdır. Bu dönemde kent, kültürel ve sanatsal alanda yapılan pek çok etkinliğe sahne olmuştur. Bu alandaki faaliyetler, sergi, tiyatro, sinema, konser ve konferanslar gibi çok çeşitli etkinlikleri içermiştir.

Kültürel ve sanatsal dinamiğin kendini göstermesinde, Bursalıların bu etkinliklere yoğun ilgisi etkili olmuştur. Bu faaliyetlerin yürütülmesi ve sürdürülmesinde, kentin aydın ve entelektüel kesiminin desteği ve talebi etkili olduğu gibi, Halkevi de bünyesinde bulundurduğu şubelerin çalışmalarıyla bu alana büyük katkıda bulunmuş ve kentin canlı bir kültür-sanat hayatına sahip olmasında dinamo işlevi görmüştür. Dünyada hüküm süren savaşın ortaya çıkardığı pek çok sıkıntı karşısında bunalan Bursalılar, bu etkinlikler aracılığıyla buhran hissiyatını üzerlerinden atabilmiştir.

5.2.2.1. Sergiler

Milli Şef İnönü, Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerinden birinde, “Bursa, ressamlar için yaratılmış bir memleketdir.” sözleri ile Bursalı sanatçıları teşvik etmiş, Bursa Halkevi de bu bağlamda çalışarak resim atölyelerini geliştirmeye önem vermiştir.¹¹⁹⁰ Bu sayede

1188. *Bursa*, (Bursa: Turing ve Otomobil Kulübü Bursa Şubesi, 1938)

1189. “Şehrimizde Turing Kulüp Şubesi Açılıyor,” *Açıkses*, 14 Nisan 1945; *Nilüfer* 2, (Haziran 1945): 11.

1190. “Sergiden Son Görüşler,” *Açıkses*, 2 Aralık 1942.

Halkevi, kentte ve çevre illerde güzel sanatlara olan ilginin artışında etkili olmuş ve kentte sanatsal bir hareketliliğin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Resim ilgisinin en büyük kanıtı, sergilere Bursalılarca gösterilen büyük ilgiydi. Halkevi, özellikle genç nesillerde resim sanatına yönelik bir merakın ortaya çıkmasını amaçlayarak, çalışmalarını bu bağlamda gerçekleştirmiştir. Bünyesinde çeşitli kurslar ve atölyeler açarak, gençlerin yeteneğini teşvik etmiş ve çeşitli okullarda yapılan sanatsal çalışmaları, düzenlenen sergilerle Bursalılara sunmuştur. Bu dönemde, Halkevi salonundaki sergiler çok çeşitli olmuştur. 1940'lı yıllarda kentte düzenlenen bu sergiler, resim, fotoğraf, afiş, nakış, tezyin ve mimari eserler gibi pek çok alanı içermiştir.

Bursa'da sanat fotoğrafçılığını teşvik ederek yaygınlaştırmak için, Halkevi bünyesinde fotoğraf kursları açılmış ve atölyeler kurulmuştur. Bu kurslar ile kentin tarihi ve kültürel açıdan zenginliklerini içeren ve aktüel gelişim potansiyelini yansıtan fotoğraflar çekilerek, bunlardan Bursa Albümü oluşturulmuştur. 15 öğrencinin eserlerinden oluşturulan sergi, 1941'in Cumhuriyet Bayramı'nda düzenlenmiş ve çok sayıda ziyaretçisi olmuştur.¹¹⁹¹

1942 yılına gelindiğinde, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamalarıyla açılışı yapılan resim sergisinde, yağlı boya, sulu boya, desen, tezyin vb. birçok türde eser görülmüyordu.¹¹⁹² Halkevinin on birinci resim sergisi olan bu çalışma, Güzel Sanatlar Akademisi başta olmak üzere, pek çok amatör sanatçının yağlı boya ve sulu boya eserlerini içeriyordu.¹¹⁹³ Aynı yılın ilerleyen günlerinde, İstanbul Eminönü Öğretmenlerinin, Halkevinde düzenlediği bir yazı sergisi Bursalılarla buluşuyor ve

1191. Esat Bilenoglu, "Halkevi Fotoğraf Faaliyeti," *Uludağ*, S. 44 (Şubat 1942): 19.

1192. "Halkevi'nin Resim Sergisi," *Açıkses*, 31 Ekim 1942.

1193. "Sergiden Son Görüşler," *Açıkses*, 2 Aralık 1942.

eserler yaklaşık 1.670 kişiye ulaşıyordu.¹¹⁹⁴ Bu sergiyi birkaç ay sonrasında, yine Halkevi bünyesinde yapılan çalışmaları içeren Resim ve Fotoğraf Sergisi izliyordu.¹¹⁹⁵

1943'te Halkevinde düzenlenen sergiler, İngiliz Resim ve Grafik Sanatları Sergisi ile devam ediyordu. 300'den fazla eseri içeren bu sergi, yoğun bir ziyaretçi talebi ile karşılaşıyor, yaklaşık 2.880 kişi sergiyi takip ediyordu.¹¹⁹⁶ Yine, Ekim ayına gelindiğinde gerçekleştirilen yerli çocuk oyuncakları sergisi, kent sakinlerince büyük bir ilgi ve merak ile karşılanmıştı.¹¹⁹⁷ Cemal Tollu ve Celal Uzan tarafından, yılın son aylarında düzenlenen yağlıboya resim sergisine ise yine Bursalıların ilgisi büyük oluyordu.¹¹⁹⁸

Kentte, sanat alanında bir kültürün yerleşmesi yolunda çalışmalar sürdürülüyor, bu alandaki etkinlikler, 1944'ün Şubat ayında İngiliz Kültür Heyetince açılan "Britanya'nın Beş Büyük Eseri" konulu teknik fotoğraf sergisi ile devam ediyordu.¹¹⁹⁹ Mayıs ayında Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi'nin toplamda 4,5 aylık çalışmalarını içeren sergi 100'den fazla afiş, desen, natürmort ve çeşitli eserleri içeriyordu. Çalışmalarda yer alan desen ve renk kullanımları özellikle ilgi görüyor ve Halkevinde çalışmalarını sürdüren genç sanatçılar Bursalılar tarafından tebrik ediliyordu.¹²⁰⁰

Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli hedeflerinden biri kendine özgü sanatçılar yetiştirebilmek olmuştur. Bu doğrultuda Bursa Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi de özellikle plastik sanatlar alanına ilgi duyan gençlerle çalışarak, onları başarılı birer sanatçı adayı olarak yetiştiriyordu. Bu yıllarda Bursa Halkevi, özellikle öğrencilerin resim sergilerinin açılmasına önem vererek, yeni nesillere sanat ruhunu kazandırmayı amaçlamıştır. Bu

1194. "Halkevi Çalışmaları," *Uludağ*, S. 49-50 (Temmuz-Ağustos 1942): 55.

1195. "Halkevi Çalışmaları," *Uludağ*, S. 53-54 (Ekim-Kasım 1942): 51.

1196. "Halkevi haberleri," *Uludağ*, S. 59 (Mayıs 1943): 30.

1197. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 61 (Eylül-Ekim 1943): 48.

1198. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 62 (Kasım-Aralık 1943): 32.

1199. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 63. (Ocak-Şubat 1944): 57.

1200. "Resim Sergisi," *Bursa*, 26 Mayıs 1944.

doğrultuda, Bursa Belediyesi tarafından şehir resim galerisinin açılışının yapılması, dönem Bursa'sı için sanat ve estetik açısından büyük bir kazançtı.¹²⁰¹

Bu dönemde Bursa ve çevresinde açılan okul sergilerinin sayısı oldukça fazla olmuştur.¹²⁰² 1944'ün yaz aylarında Halkevinde açılan afiş ve propaganda sergisi, kentin en önemli sanat etkinliklerinden birini oluşturmuştur. Ticaret Lisesi öğrencilerinin çalışmalarını içeren ve 185 afişten oluşan, Bursa için bir ilk olma özelliğini taşıyan sergi, Ticaret Lisesi afiş öğretmeni İhsan Çizakça'nın yönlendirmesi ile gerçekleştirilmiş ve Bursalılardan büyük bir ilgi görmüştür.¹²⁰³

Bu alandaki etkinlikler, ressam ve öğretmen Ercüment Kalmuk'un Halkevi salonunda Resim Sanatı üzerine verdiği bir konferans ile devam etmiş, CHP Genel Sekreterliğince Bursa Halkevinde 2 aylık resim kursu açılması için görevlendirilen Kalmuk'un Sanatın içeriği, anlamı, sanatçının kimliği, Türk sanatçısının estetik ve ihtişamı birleştiren zekâsı üzerinde durduğu sunum, büyük ilgi görmüştü.¹²⁰⁴ Bu süreçte Kız Öğretmen Okulunun Resim Öğretmeni Şahin Özgür'ün hazırladığı resim sergisinin Kalmuk'un sergisi ile aynı yıl ve aynı ayda birkaç gün arayla gerçekleştirildiğini görüyoruz. 1. Ortaokul öğrencilerinin çalışmalarını içeren bu sergi de yine Bursalılarca ilgiyle karşılanmıştı.¹²⁰⁵

1945 Yılına gelindiğinde, kentteki sergiler yine Halkevi salonunda açılan, İhsan Celal Antel ve Esat İyibilen'in amatör fotoğraf çalışmalarının yer aldığı, Bursa Albümü'nden oluşuyordu. Bu çalışmada, Celal Antel'in Uludağ'ın manzaralarını içeren çalışmaları beğeni toplarken, Esat İyibilen, daha çok Bursa'nın pitoresk manzaralarına önem vermişti.¹²⁰⁶ İlerleyen günlerde kentte Canip Haraççioğlu'nun resim sergisi açılıyor, Anadolu genelinden derlenen 140 parça yağlıboya tabloyu içeren bu çalışmada, ressam

1201. İhsan Çizakça, "Bizde Reklam Sanatı," *Ant*, 11 Temmuz 1944.

1202. Şahin Özgür, "Türkiye'de Resim Sergileri", *Ant*, 28 Aralık 1944.

1203. "Ticaret Lisemizin İlk Afiş Sergisi," *Bursa*, 30 Haziran 1944.

1204. "Resim Hakkında Konferans," *Ant*, 1 Ekim 1944.

1205. "Halkevinde Resim Sergisi," *Ant*, 31 Ekim, 1944.

1206. "Halkevindeki Fotoğraf Sergisi," *Bursa*, 2 Mart 1945.

Kemal Zeren'in eserleri büyük beğeni kazanıyordu.¹²⁰⁷ Yaz aylarına gelindiğinde, Bursa'da bulunan İngiliz Kültür Heyeti tarafından, İngiliz mimari sanatını konu alan bir sergi düzenlendiği görülmüyordu. Sergide heyetin Bursa temsilcisi Mr. Vere Hotz'un, serginin içeriği hakkında yaptığı açıklamaları davetlilerce ilgiyle karşılanmıştı. İngiliz mimarisinin yüzyıllara göre gelişiminin resimler aracılığıyla canlandırıldığı sergi, en eski ve en yeni yapılar arasında bir kıyas imkânı sağlıyordu. Ziyaretçiler, İngiliz mimari tekniği hakkında bilgi de edinebiliyorlardı.¹²⁰⁸

Bursa, kaplıcaları ve doğal güzellikleriyle o yıllarda iç turizm hareketliliği görülen, tarihi mirasa sahip bir kent olduğu gibi kültür-sanat etkinliklerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği dinamik bir yapıya sahipti. 1946 yılı itibarıyla bir yıl içerisinde kentte on tane sanat sergisi düzenlenmişti. Bu sergilerin açılış sırası şöyleydi. 24 Ocak İngiliz Çocukları Resim Sergisi, 4 Mart İngiliz Eğitim Binaları Fotoğraf Sergisi, 6 Mart Hulusi Mercan Resim Sergisi, 17 Mart Galatasaray Lisesi Resim Sergisi,¹²⁰⁹ 29 Mayıs Arif Kaptan Resim Sergisi, 17 Haziran Ticaret Lisesi Afiş Sergisi, 23 Haziran Necatibey Kız Enstitüsü Sergisi, 29 Temmuz Güneş Bıçkı-Dikiş Yurdu Sergisi, 11 Ağustos Bilgi Bıçkı Yurdu Sergisi ve son olarak 15 Ağustos Yazı ve Resim Sergisi.¹²¹⁰

Bursa sanat hayatına sahip olan canlı ve sosyal bir yaşama sahipti. Bursa'da akademi açma kararı bunun en güçlü işaretidir. Bu doğrultuda Millî Eğitim Bakanlığı, Bursa'da bir Güzel Sanatlar Akademisi kurulması kararı vermişti. Türkiye'de ilk güzel sanatlar akademisi 1883'te açılmışken, ikinci akademinin de Bursa'da açılması planlanıyordu. Akademiden sonra sıra şehir tiyatrosuna ve konservatuara gelecek böylece Bursa tam bir sanat şehrine dönüşecekti.¹²¹¹

1207. "Resim Sergisi," *Bursa*, 17 Temmuz 1945.

1208. "İngiliz Mimarlık Sergisi Açıldı," *Bursa*, 8 Haziran 1945.

1209. "Galatasaray Resim Sergisi," *Bursa*, 19 Mart 1946; 1946 yılının Mart ayında Galatasaray Lisesi öğrencilerinin resim Sergisi'nin Dağcılık Kulübü salonunda gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bursa Valisi, Haşim İşcan ve kentin önde gelen isimlerinin katıldığı ve on beş öğrencinin çeşitli resim çalışmalarını içeren sergi Bursalılarca büyük ilgi görmüş, bir gün içinde yaklaşık 6000 Bursalı sergiyi ziyaret etmiştir.

1210. Şahin Özgür, "Bursa Bir Sanat Şehri Midir?," *Uludağ*, S. 81. (Ocak- Şubat 1947): 12, 15.

1211. *Ibid.*

5.2.2.2. Müzik Etkinlikleri

II. Dünya savaşı yıllarında Bursa'nın kent olarak, kültürel ve sanatsal bir canlılığı bünyesinde barındırdığı ifade edilmişti. Bu doğrultuda kentte gerçekleştirilen müzik etkinliklerinin, söz konusu canlılığın ortaya çıkmasında önemli bir payı olduğuna dikkat çekilmelidir. Bu dönemde gençleri müziğe teşvik ederek, bu alana ilgi duymalarını sağlamak, şehirde müzik ve sanat kültürünün gelişimini sağlamak amaçlanmış, kentin entelektüel ve aydın kesimi de bu yöndeki çalışmalara katkıda bulunmuştur.

Müzik bilgisi ve kültürünün gelişimi noktasında, savaştan birkaç yıl öncesinde kentte açılışı yapılan Belediye Müzik Evi'nin çok önemli bir yeri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. 1937 yılının Ekim ayından itibaren çalışmalarına başlayan bu kurum, İstanbul Konservatuarının ardından ülke genelindeki ikinci konservatuar olma özelliğine sahiptir. Bu özellik, Bursalıların sanatın bir kolu olarak müziğe verdiği önemi gösteren bir diğer unsurdur. Konservatuar, Türk müziğinin milli gelişiminin sağlanması, genç ve yetenekli müzisyenlerin Türk müziğine kazandırılması ve kentte müzik kültürünün yerleştirilmesi yönündeki faaliyetlerini, yine Bursa Valisi Şefik Soyer tarafından kurulan Şehir Bاندosu ile aynı binada yürütmüştür.¹²¹²

Söz konusu süreçte, bu alanda yoğun bir biçimde etkinlik gösteren bir diğer kurum da Bursa Halkevi olmuştur. Güzel Sanatlar Şubesi, Bursalıların müzik bilgisi ve kültürüne uygun konserler düzenleyerek, kentte batı müzik kültürüne olan bilgi ve ilgiyi artırmayı amaçlıyordu. Bunun için yetenekli gençlere yönelik keman, piyano ve şan kursları açarak, müzik eğitimi vermek, böylece yetiştirdiği müzisyenlerden bir orkestra oluşturmak, müzisyenlik alanında onları teşvik etmek ve hatta çok sesli müzik koroları oluşturarak, ünlü batı müzisyenlerinin bestelerini açıklamalı bir biçimde halka dinletmek gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu doğrultuda, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde yer alan Devlet Konservatuarı ile İstanbul Konservatuarı gibi merkezlerde bulunan hoca ve öğrencilerin, Bursa'da konserler vermesini sağlayarak, alanında uzman sanatçılarla halkı

1212. "Uray Müzik Evi Açıldı," *Bursa*, 6 Ekim 1937.

bir araya getirebilmek için çalışmıştı. Şubenin diğer bir amacı da Bursa'nın folklorik zenginliğinden yararlanarak, folklor ve halk kültürünün gelişimini sağlamak olmuştur.¹²¹³

Ayrıca Bursalılar, bu dönemde İstanbul'dan gelen çeşitli sanatçıların sahne aldığı konserlere de büyük ilgi göstermiş, bu konserler kentin önemli eğlence etkinlikleri olmuştur. 1940'lı yılların başlarında Halkevinin organizasyonu ile Şef Zeki Kortav yöneticiliğindeki orkestra konserleri gerçekleştirilmiş, 1941'e gelindiğinde Halkevinin dokuzuncu yıldönümü kutlamaları dolayısıyla, Ankara Devlet Konservatuvarı Profesörlerinden Karl Ebert ve Markoviç, Bursa Belediyesince düzenlenen bir toplantıda konser vermişlerdir.¹²¹⁴

Yine bu dönemde, folklorik etkinliklerin artırılması amacıyla halk geceleri düzenlenerek, Ağustos 1940'tan itibaren halk sazı, halk türküsü ve halk oyunları kolunun çalışmaları başlatılmıştır. Bursa'nın yerel folklorik oyunu olan "Güvende'nin" tekrar hatırlanması ve canlandırılması için meydanlarda yapılan eğlenceler düzenlenmiştir. Temmuz 1941'de Halkevi önünde yapılan büyük meydan eğlencesinde, Bursa ve çevresinde yaşayan Batum, Artvin ve Makedonyalı göçmenlerin halk oyunları da sergilendiği toplantı, coşkulu bir bayrama dönüşmüştür.¹²¹⁵

Bunun yanında 1. Ortaokul Müzik Öğretmeni Nezihe Ülken tarafından, ilkokul öğretmenlerine yönelik bir okul şarkıları kursu ile Hüsnü Ortaç'ın açtığı 25 kişilik mandolin kursu ve İlkokul Öğretmeni Münir Heper'in açtığı piyano kursu, aynı yıl Halkevinin müzik alanındaki çalışmalarından olmuştur. Bu çalışmalar ile Beethoven, Mozart ve Hayden gibi ünlü isimlerin eserleri, kentin entelektüel kesimini temsil eden öğretmen ve öğrencilere çalınarak, bu yöndeki ilginin gelişimi amaçlanmıştır.¹²¹⁶

1213. "Ar Şubemizin Tarihçesi Hakkında," *Uludağ*, S. 44 (Şubat 1942): 15-16.

1214. "Ar Şubemizin Tarihçesi Hakkında," 17.

1215. *Ibid.*, 18.

1216. *Ibid.*, 17.

1942 yılına gelindiğinde, kentteki müzik etkinlikleri Bursalı sanatçı Müzeyyen Senar'ın kenti ziyareti ve Çelik Palas Oteli bahçesinde verdiği iki şan konseri ile devam etmiştir. Konseri izleyenlerin büyük bir beğeni ile dinlediği Senar, Türk musikisinin ince, mükemmel ve hisli bir ruhun içinde yıkanmış ve temiz bir sesi olarak büyük beğeni almıştır. Parçaları notalara ihanet etmeden kendine özgü bir biçimde yorumlayan Senar, Münir Nurettin'in "Atlı Yemeni" türküsünü de yine aynı biçimde seslendirmiştir.¹²¹⁷

İlerleyen yıllarda Senar, Bursa'daki bir diğer konserini 1945'te Tayyare sinemasında vererek Bursalılara unutulmaz bir sanat gecesi yaşatmıştır.¹²¹⁸ Diğer yandan aynı yıl içerisinde ses sanatçısı Muzaffer Güler'in Bursa Belediyesi gazinosunda bir süre verdiği konserler, Bursalıların büyük beğenisini kazanmıştır. Sanatçının söylediği ve yorumladığı eserler, izleyiciler üzerinde büyük etkiye sahip olmuş ve Belediyenin Gazinosunda yapılan konserler yoğun bir ilgi ile karşılaşmıştı.¹²¹⁹ Bursa'da 1942'nin müzik etkinlikleri, Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi üyelerinin, Tayyare Sinemasında verdiği konser ile sona ermiş ve bu müzik gecesinde yaklaşık 500 müziksever bir araya gelmiştir.¹²²⁰

1943'te kentte müzik alanındaki etkinlikler, yılın ilk aylarında 98 kişilik Halkevi korosunun verdiği ve hoparlör yayını ile kente dinletilen konserlerle sürdürülmüştü.¹²²¹ Bu konseri, ilerleyen aylarda 20 kişiden oluşan müzik kolu orkestrası takip etmiş, keman, piyano ve mandolin çalan sanatçılar, Mendel ve Verdi'nin eserlerinin yanında Türk sanatçıların eserleri ile de Bursalılara seslenmişti.¹²²² Bu yıl içerisindeki konserler, Münir Heper'in Halkevinde verdiği piyano konseri ile sürmüştü.¹²²³

1217. Rümeyya Uludağ, "Müzeyyen Senar," *Açıkses*, 2 Eylül 1942.

1218. "Müzeyyen Senar Işıl'ın Konseri," *Açıkses*, 14 Nisan 1945.

1219. "Muzaffer Güler," *Açıkses*, 21 Kasım 1942.

1220. "Halkevimizin Folklor ve Sanat Gecesi," *Uludağ*, S. 55 (Ocak 1943): 42.

1221. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 56-57 (Şubat-Mart 1943): 39-40; "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 58 (Nisan 1943): 43.

1222. "Konser," *Uludağ*, S. 59 (Mayıs 1943): 29-30

1223. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 62 (Kasım-Aralık 1943): 32.

İlerleyen günlerde kentte sanat alanında sürdürülen çeşitli etkinlikler içerisinde, Müzik Evi Bandosunun 1944'teki yıllık konseri de Tayyare Sinemasında gerçekleştirilmişti. Kentin yönetim kadrosunun yanında, önde gelen simalarının ve askeri bando şefi ve orkestrasının da katılım sağladığı konser, büyük ilgi görmüştü. 10 ay gibi kısa bir çalışma döneminin sonunda düzenlenen konser, Türk gencinin müziğe olan yeteneğini göstermesi açısından da dikkate değerdi. Yaşları 12 ve 16 arasında değişen çocuklardan oluşan bando, Belediye bünyesinde faaliyetlerini yürütüyordu.¹²²⁴

Bu süreçte Halkevi de müzik alanındaki çalışmalarını devam ettiriyordu. Bünyesinde düzenlediği keman ve piyano kursları ile genç yeteneklerin bu alandaki gelişimini teşvik ederken, diğer yandan Hüsnü Ortaç'ın oluşturduğu Halkevi orkestrası, halka açık koro çalışmaları düzenlemişti. Yine bu yıl içerisinde Niran Yetmen'in hazırladığı Batı müziğine ait önemli ve büyük sanatçıların biyografilerini ve eserlerini içeren bir konferanslar dizisi, entelektüel alandaki önemli etkinliklerden biri olmuştu.¹²²⁵

1944 yılında Hüsnü Ortaç'ın yönetiminde gerçekleştirilen Halkevi Orkestrası konserleri, kentte dikkate değer bir kültürel dinamik unsuruydu. Başlangıçta ocak ve şubat aylarında her ay bir tane düzenleneceği açıklanan konserler büyük ilgi toplamıştı.¹²²⁶ Bu durum konserlerin verilme sıklığını artırmıştı. Temmuz ayında Halkevi salonunda, Halkevi Orkestrası tarafından verilen konserde, piyano öğretmeni Angeli Nikola'nın Bursa için bestelediği Bahar Rüyası ve Bursa Rapsodisi adlı eserler izleyicilerin beğenisi ile karşılanmıştı.¹²²⁷ Eylül ayına gelindiğinde, orkestranın çalışmaları piyano ve şan konseri ile devam ederken, konserde Feridun Köymen piyano, Saime Bayer keman çalmışlar, bas bariton Muzaffer Gürgüneş de şan ile eşlik etmişti.¹²²⁸

1224. Hüsnü Ortaç, "Müzik Evi Bandosunun Konseri," *Bursa*, 26 Mayıs 1944.

1225. "Evimizde Musiki Hareketleri," *Uludağ*, S. 63 (Ocak-Şubat 1944): 55.

1226. *Ibid.*, 57.

1227. "Halkevimizin Konseri," *Ant*, 8 Temmuz 1944.

1228. "Halkevinin Konseri," *Ant*, 28 Eylül 1944.

Yıl sonunda orkestra tarafından düzenlenen serinin konseri, kalabalık bir izleyici kitlesiyle gerçekleştirilmişti. Beğeni ile dinlenen konserde ilk aşamada Bellini'nin Norma Uvertürü, Leo Delips'in Kopelia dan Valse Lente, Joerj Bizzet'in Karmen Fantazisi çalınmış, daha sonra konser violonist Abdurrahman Çimen'in, "Wieniawsk'ın Romans'ı" ve flütist Rüstem Alkan'ın "F. Suppe'nin Köylü ve Şair" adlı eserlerini solo olarak icra etmesi ile devam etmişti. "Monte'nin Çardaş'ı," "Offen Bach'ın Barkarol'u" ve "Verdi'nin Ayda Operası'ndan" marşı çalınarak süren konser programı, yaklaşık iki saatin sonunda noktalanmıştı. Müzik evinin kısa süre içerisinde yetiştirdiği bir trompet ve iki kontrbas sanatçısının da katılım gösterdiği konserin sonunda, Hüsnü Ortaç orkestrayla olan yoğun çalışma mesaisi nedeniyle tebrik edilmişti.¹²²⁹

Savaş dönemi içerisinde 1945 yılına girilirken, Halkevinde müzik alanındaki faaliyetler çerçevesinde, kurslar, orkestranın çalışmaları ve koro heyetlerinin etkinlikleri sürdürülmüş, keman, piyano, koro ve orkestra konserleri düzenlemiştir.¹²³⁰

1946 yılına gelindiğinde ise müzik alanında hareketli bir dönem yaşanmıştı. Yılın ilk aylarında Halkevinin küçük orkestrası ve korusu ile düzenlenen konser, edebiyat kolunun üniversiteli gençlerin Bursa'yı ziyareti sebebiyle düzenlediği konferans, şiir ve müzik eğlencelerinin gerçekleştirildiği gece, viyolonist Yılmaz Baykal'ın keman konseri ve İngiliz Kültür Heyeti'nin plak konseri birbirini takip eden kültür-sanat etkinlikleriydi. 3 Şubat'ta Üniversiteli gençler Dağcılar Kulübünde bir gece düzenlemişler, şiirlerin okunduğu ve konferansların verildiği bu etkinlik, 8 Şubat'ta genç tıbbiyelilerden Muvaffak Gören ve Haluk Tarcan'ın Gluck, Corelli, Tchaikovsky' den eserleri, piyano ve kemanla seslendirmesi ile devam etmişti. O gün Bursa'da adeta unutulmaz bir sanat gecesi yaşanmıştı. Ertesi gün Halkevi orkestrası 50 kişiden oluşan korusu ile kalabalık bir dinleyici kitlesine konser vermiş ve Bursalılarca büyük beğeni toplamıştı. 11 Şubat'ta ise Halkevi salonunda İngiliz Kültür Heyetinin düzenlediği plak konserinde, klasik İngiliz

1229. "Dün Akşamki Orkestra Konseri Çok Güzel Oldu," *Ant*, 7 Kasım 1944.

1230. "Halkevi Çalışmaları," *Uludağ*, S. 68-69-70 (Kasım- Nisan 1945): 33.

müziğinden örnekler sunularak, İngiliz Kültür Heyeti müzik danışmanı Mr. Beale tarafından tercüme ile açıklanmıştı.¹²³¹

Bu dönemde kültür-sanat faaliyetlerinin, kentteki yönetim kadrosu tarafından da bizzat desteklendiği görülüyordu. Bursa Valiliği görevini yürütmekte olan Haşim İşcan, bu alandaki çalışmaları bizzat teşvik ediyordu. İşcan'ın 10 yaşındaki küçük kızı Günaç İşcan'ın, 1946'nın yaz aylarında hocası Sefa Tangör ile Tayyare Sinemasında gerçekleştirdikleri piyano konseri, Bursalıların büyük beğenisini kazanmıştı.¹²³²

Ancak, 1946 yılında kentte var olan kültür-sanat etkinlikleri içerisinde, hem Halkevinde hem de farklı mekanlarda düzenlenen konser ve eğlencelerin, kentin yerel yayın organlarından Açıkkes Gazetesinde, Milli Kültürün geliştirilmesinde yetersiz kaldığı konusunda eleştiriye tabi tutulduğu görülmektedir.

Buna göre, başlıca hedefi Türk kültürünü yaymak ve geliştirmek olan Halkevleri, güzel sanatlar alanında resim, heykeltçilik ve edebiyat alanında bu amaç doğrultusunda çalışmalar yapıyordu. Ancak, Bursa Halkevinde müzik alanında Batı müziğine köle olmuş bir görüntü mevcuttu. Eleştirinin sahibi Faruk Arifi, bu duruma bir anlam verememenin yanında, zaman zaman halk müziğine yönelik etkinlikler yapılıyorsa da Türk musikisine yönelik çalışmaların yok denecek kadar az olduğunu belirtiyordu. Oysa Fatih Halkevi, klasik fasıl ve halk müziği çalışmalarını birlikte yürütüyordu. Birçok Halkevinde Türk müziği kolu çalışmalarını sürdürürken, Bursa Halkevinde bu şube bulunmuyor ve Halkevi bu noktada eleştiriliyordu.¹²³³

1231. Hüsni Ortaç, "Bursa'nın Kültür ve Sanat Hayatında Mutlu Bir Hafta," *Uludağ*, S. 75 (Ocak-Şubat 1946): 44-45.

1232. Hüsni Ortaç, "Safa Tangör ve Günaç İşcan'ın Piyano Konseri," *Uludağ*, S. 78 (Temmuz-Ağustos 1946): 12-15.

1233. Faruk Arifi, "Halkevleri ve Klasik Türk Müziği," *Açıkkes*, 11 Mayıs 1946.

Bursa gibi çok değerli müzik severlerin olduğu bir kentte, bu çok önemli bir eksiklikti. Diğer yandan Bursalı gençler, klasik Türk musikisi öğrenmeye hevesliydi ve bu gençlerden oluşturulabilecek bir koro ile kentin bu büyük eksiği kapatılabilirdi. Halkevi artık kapılarını Türk müziğinin her türüsüne açmalıydı. Halk müziği olduğu kadar, Türk musikisi de Türk müziğinin bir parçasıydı ve sahip çıkılmalıydı. Halkevinin Türk musikisine kapılarını kapatmaya hakkı yoktu.¹²³⁴

Bu alandaki bir diğer eleştirinin konusu, Bursa'nın o yıllardaki önde gelen sosyalleşme mekanlarından olan, Çelik Palas Otelinin bahçesinde verilen caz müziği konserleriydi. Konserler büyük büyük ilgi görüyordu ve burada sanatlarını icra eden popüler müzik sanatçıları, dinleyicilerin beğenisini kazanıyordu. Ancak, orkestra ağırlıklı olarak yabancı dilde şarkılar çalıyordu. Özellikle dans parçalarında, aynı zamanda akordeon çalan solist hiç Türkçe dans şarkısı söylemiyordu. Oysa, Türkçe'ye saygı gösterilmeli ve programda az da olsa Türkçe parçalara yer verilmeliydi.¹²³⁵

5.2.2.3. Tiyatro ve Sinema

Tiyatro (gösterit), bu dönemde Bursalılar için bir diğer eğlence aracı olmuştur. Savaşın dünyada hüküm sürdüğü yıllarda, televizyonun yaygınlaşmadığı dikkate alındığında, tiyatro, toplumun devlet politikaları bağlamında yönlendirilmesi ve politikaların halk tarafından benimsenmesi yönünde bir işleve sahip olmuştur. Bu alanda, kentte özellikle Halkevinin Gösterit Kolu, gerçekleştirdiği çalışmalar, sahnelediği oyunlar ve temsillerle ön plana çıkmış, kentin kültürel ve sanatsal dinamizminin önemli bir ögesi konumunda olmuştur. Temsil Kolu, 1939 yılındaki çalışma devresine “Gün Doğuyor” piyesi ile başlamıştır. Aynı yıl gösteriler, “Palavra,” “Ateş” ve “Zehirli Kucakta” temsilleri ile sürmüştür, toplamda on sekiz sergi yapılarak, yaklaşık dokuz bin izleyiciyle buluşmuştur.¹²³⁶

1234. “Halkevleri ve Klasik Türk Müziği,” 11 Mayıs 1946.

1235. “Türkçe İstiyoruz,” *Açıkses*, 26 Haziran 1946.

1236. “Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları,” *Uludağ*, S. 44 (Şubat 1942): 28.

Temsil kolunun faaliyetleri 1940 yılında da devam etmiş, döneme “Yaşayan Ölü” ve “Mahcuplar” adlı oyunlarla başlanmış, bunları “Zor Nikah,” “Hisse-i Şayia,” “Kavga Sonu” ve “Beyaz Baykuş” adlı oyunlar ile “Yedekçi Opereti” izlemiştir. Bu etkinlikler, Halkevi oyuncularının çıktığı Isparta, Burdur, Afyon ve Aydın illerini kapsayan bir İç Ege turnesi ile de sürdürülmüştür. Sadece 1940 yılında, II. Dünya Savaşının başlamasından kısa bir süre geçmesine rağmen sahnelenen oyun sayısı yirmi altıyı bulmuş ve bu oyunların 12.450 izleyiciye ulaştığı ifade edilmiştir. Aynı yıl, oyuncu kadrosunun yenilenmesinin ardından, Gösterit Kolu şehrin en ücra köylerine bile giderek buralarda da piyesler düzenlemiş ve bu sayede büyük kalabalıklar üzerinde etkili olmuştur.¹²³⁷

1941-1942 evresinde ise “Kör,” “Mahcuplar,” “Kahraman,” “Doktorun Ödevi,” “Yedekçi,” “Andaval Palas,” “Kılıbık Mı?” ve “Yağmur Gecesi” adlı oyunlardan oluşan seri, 73 gece oynanarak, yaklaşık 36 binden fazla izleyiciye sunulmuş, yine Halkevi oyuncularının çıktığı Bandırma, Balıkesir ve Manisa’yı içeren bir turne de sergilenmiştir.¹²³⁸ 1942 yılına gelindiğinde, Bursa Halkevinin 10 yıllık geçmişinde yaklaşık 305 temsil sahnelenerek Bursalılarla buluşmuştu.¹²³⁹ Bunun yanında, “Hacivat-Karagöz,” kukla ve orta oyunu gösterileri de düzenlenerek, 300 binin üzerinde izleyiciye ulaşılmıştır.¹²⁴⁰

Bu dönemde gösterit salonunun kapısında yığın halinde bekleyen insanlar ve Bursalıların yoğun ilgisi, temsiller için büyük bir ihtiyacın olduğunu gösteriyordu. İzleyiciler, Halkevinde sahnelenen oyunları kırık sandalyeler, demir bahçe sandalyeleri ve mukavva kavuklarla seyretmelerine rağmen oyunlara gösterilen ilgi azalmıyordu. Temsil Kolunun çalışmalarına yönelik olarak kaleme aldığı yazısında Naci Kurtul, Temsil Kolu üyelerinin çalışma hevesi ve aşkını takdir ediyor ancak, aktörlerin sahne gerisi ve kenarlarında

1237. “Bursa Halkevinin Altı Aylık Faaliyetleri,” *Uludağ*, S. 27 (Mayıs 1940): 57-60.

1238. “Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları,” 29.

1239. “Evimizin On Yıllık Çalışmasının Faydalı Sonuçları Nelerdir?,” *Açıkses*, 22 Şubat 1942.

1240. “Evimizin On Yıllık Temsil Çalışmaları,” 30.

görünmelerini eleştiriyordu. Sahnenin eksiklerinin giderilmesi için kentin önde gelenleri bir an önce devreye girmeliydi.¹²⁴¹

Bursa'da özellikle kadınlar tiyatroya çok fazla ilgi göstermiyordu. Kentte böyle bir gelenek de yoktu. Ayrıca kentin önde gelenlerinden bazıları, en azından halkı tiyatro konusunda teşvik etmek için oyunları izlemeliydi. Bu noktada Kurtul, kentin önde gelen simalarının, aydınların ve entelektüel kesimin temsil ve piyeslere katılımının ne kadar önemli olduğunun altını çiziyordu.¹²⁴² Sahne sanatları alanındaki etkinlikler, Nisan 1942'de Bursa'ya gelen Darülbedayi (İstanbul Belediyesi Tiyatrosu) oyuncularının gösterileriyle devam ediyordu. Darülbedayi ekibi, Tayyare Sinemasında iki gece, "Para" ve "O Kadın" piyeslerini sahnelemişti. Oyunlar, Bursalılardan yoğun ilgi görmüştü. Özellikle "O Kadın" oyunu aydın zümre tarafından çok beğenilmişti.¹²⁴³

Yılın son zamanlarına gelindiğinde sahneye konulan "Canlı Karagöz" oyunu ise Bursalılar tarafından yine büyük bir ilgi ile karşılanmıştı. Öyle ki izleyicilerin ısrarı üzerine oyun birçok kez tekrar edilmiş, Karagöz rolünde rejisör Şükrü Serener ve Hacivat rolü ile Hakkı Gümüş, izleyicilerin büyük beğenisini kazanmıştı.¹²⁴⁴ Karagöz temsili, ilerleyen yıllarda Partinin çeşitli Ocaklarında da sahnelenmiş, oyunda içki tüketimi ve sarhoşluğun kötü etkileri, izleyicilere örnek teşkil edecek bir biçimde ortaya konulmuştur. Böylece toplumda artan alkol tüketimi karşısında bu yönde bir bilinç de oluşturulmaya çalışılmıştır.¹²⁴⁵

1943 yılında Halkevi Gösterit Kolu sahne etkinliklerini sürdürmüştür. Bu doğrultuda "Şen Sahne Kumpanyası," "Sekizinci Piyesi,"¹²⁴⁶ "Erkek Güzeli," ile İstanbul Eti

1241. Naci Kurtul, "Halkevi Temsil Kolu 11. Defa Yedekçiler Operetini Temsil Etti," *Açıkses*, 17 Ocak 1942.

1242. Ibid.

1243. "Darülbedayinin Temsilleri," *Açıkses*, 25 Nisan 1942.

1244. "Canlı Karagöz Rağbette," *Açıkses*, 23 Eylül 1942.

1245. "Karagöz Temsilleri Alaka ile Seyrediliyor," *Açıkses*, 16 Mart 1946.

1246. "Halkevimizin Folklor ve Sanat Gecesi," 42.

Tiyatrosunun sosyal yardım komitesi gelirine sunduğu çeşitli temsillerden¹²⁴⁷ “Çakır Ali Piyesi” ve “Palavra Komedi,”¹²⁴⁸ KIZ Öğretmen Okulu öğrencileri tarafından sahnelenen “Atilla’nın Düğünü,” I. Ortaokul öğrencilerinin sunduğu “Soyulan Hırsız” temsilleri ve “Himmetin Oğlu” adlı oyun ile “Yapışkanlar Piyesi,” Bursalı izleyicilerle buluşarak büyük ilgi ile takip edilmiştir.¹²⁴⁹ 1944’te Bursa’yı ziyaret ederek, Halkevinin misafiri olan, Beyoğlu Halkevi Temsil kolundan yirmi kişilik bir grup, 23 ve 24 Eylül geceleri Halkevi Salonunda “Erkek Güzeli” ve “Alev” adlı piyesleri Bursalılara sahnelemişlerdi.¹²⁵⁰

Ertesi yıl, tiyatro alanındaki çalışmalar “Kanun Adamı” ve “Akıl Taciri” oyunları ile devam etmiştir. Halkevi Temsil Kolu, Bursalılarca çok ilgi gören “Çifte Keramet” ve “Süt Kardeşler” oyunlarını ilerleyen günlerde sahnelemiş, ardından “Yanlış Yol” isimli dört perdelik dramı ve “Utangaç” isimli bir komediyi çok sayıda izleyiciyle buluşturmuştur.¹²⁵¹ Bursalıların tiyatroya gösterdiği ilgi büyüktü. Merka Opereti ile Bursa’ya gelen Muammer Karaca, otuz kişilik kadrosu ile Bursa Halkevinin Gösterit salonunda izleyicilerle buluşmuş, ilk olarak “Tatlı-Sert” operetinin sahnelendiği gecede dört temsil oynamış ve Bursa’da adeta bir sanat gecesi yaşanmıştı.¹²⁵² Kentteki sahne etkinliklerinin hız kesmeden devam etmesi ile Bursa’ya gelen Zati Sungur da çeşitli gösteriler sahnelemişti.¹²⁵³

Savaşın sonuna gelinen süreçte, Bursa’da kültür ve sanat alanındaki canlılık, Bursalıların talebi karşısında zaman zaman yetersiz kalıyordu. Diğer yandan, özellikle sahne sanatları alanındaki faaliyetleri geliştirmek ve bu alandaki genç yetenekleri teşvik etmek

1247. “Temsil,” *Uludağ*, S. 56-57 (Şubat-Mart 1943): 39.

1248. “Halkevi Haberleri,” *Uludağ*, S. 58 (Nisan 1943): 42-43.

1249. “Halkevi Haberleri,” *Uludağ*, S. 61 (Eylül-Ekim 1943): 47.

1250. “Beyoğlu Halkevinin Temsilleri,” *Ant*, 26 Eylül 1944.

1251. “Halkevi Temsilleri,” *Bursa*, 5 Haziran 1945.

1252. “Sanatkâr Muammer Karaca Şehrimizde,” *Açıkses*, 14 Nisan 1945.

1253. “Zati Sungur Temsilleri,” *Bursa*, 31 Mayıs 1946.

noktasında 1945 yılının Nisan ayından itibaren kent il ve ilçe Belediyelerinin çalışmaları ile şehir tiyatrosunun kurulmasına başlanmıştı.¹²⁵⁴

Ele alınan süreçte, Bursa’da canlı ve hareketli bir kültür- sanat hayatının bulunduğu ifade edilmişti. Kültür ve sanat faaliyetlerinin Bursalılar için özel bir yerinin olduğu görülmektedir. Sinema ve film gösterimleri, Bursalılar için ilgi duyulan ve merakla takip edilen başka bir kültür- sanat etkinliği olmuştur. Halkevi, bu yıllarda bünyesinde bulunan sessiz sinema makinesiyle, halka sinema gösterimi yapan merkezlerden biri olmuştur. Atatürk ve Milli Şef’in yurt gezileri, Milli Bayramlar, Türk ordusuna yardım ve spor faaliyetleri gibi pek çok konunun işlendiği filmlerin gösterilmesinin amacı, daha çok halkı önemli konular çevresinde bilgilendirmek ve bu alanlardaki devlet politikalarının halk tarafından benimsenmesini sağlamak olmuştur. Savaş yıllarında Bursa Halkevi tarafından gösterilen filmlerin listesinden de anlaşılacağı gibi Parti Genel Sekterliğinde Bursa’ya oynatılması için gönderilen filmler oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamıştır.¹²⁵⁵

1. 19 Mayıs 1938	16. 1940 Cumhuriyet Bayramı
2. 19 Mayıs 1939	17. Donanmamızın Malta Seyahati
3. 19 Mayıs 1940 Spor Bayramı	18. Erzincan Hattının Açılışı
4. 1939 Cumhuriyet Bayramı	19. Erzurum Hattının Açılışı
5. 1940 İzmir Fuarı	20. Hatay’ın Kurtuluş Bayramı
6. 1941 Cumhuriyet Bayramı	21. Hatay’ın Kurtuluş Bayramı Gezisi
7. 1941 İsmet İnönü’nün Nutku	22. İsmet İnönü’nün Marmara Gezisi
8. Askeri Okullar Spor Bayramı	23. İsmet İnönü’nün?
9. Atatürk İhtifali	24. Milli Şef, Kış Yolculuğunda
10. Atatürk’ün Doğu Seyahati	25. İsmet İnönü’nün Seyahatleri
11. Atatürk’ün Ölümünün 3. Yıl Dönümü	26. Kahraman Askerlerimize Yardım
12. Bergama Kermes	27. Trakya Manevraları
13. Beşinci Büyük Kurultay	28. Gençliğin Tayyarecilik Hamleleri
14. Bursa Dağ Sporları	29. Yardım Sevenleri Tanıyalım
15. CHP 1938 Fevkalade Kurultayı	30. Yeni Türkiye

Tablo 35. Bursa Halkevi ve Mustafakemalpaşa Halkevi’ne

Gönderilen Filmler (1940-1943)¹²⁵⁶

1254. “Şehir Tiyatrosu Kurulacak,” *Bursa*, 13 Nisan 1945.

1255. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 1035.979.4.

1256. Ibid.

Sanat olarak sinemanın, ülkenin içinde bulunduğu ideolojik ve sosyal koşullardan ayrı tutulamayacağı düşünülürken, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin takip ettiği siyasal, sosyal ve ekonomik politikalar başta olmak üzere, sinemanın, takip edilen pek çok politikadan etkilendiği belirtilmelidir.¹²⁵⁷ Bu durum, sinemanın kitleleri yönlendirmek ve eğitmek noktasında dönemselsel bir işlev üstlendiğinin de göstergesidir. Bu bağlamda yukarıdaki tablodan elde edilen verilerden yararlanarak, sinemanın söz konusu işlevi noktasında bazı yorumlar yapabilmek mümkündür. Buna göre 1940 ve 1943 yılları arasında, CHP Genel Sekreterliği'nden Bursa Halkevi'ne gönderilen filmler arasında dönemin siyasal ruhunu içeren; Milli Şef, Parti ve Ulus temalı filmlerin ön plana çıktığı gözlemlenebilmektedir. Diğer yandan, savaş koşulları nedeniyle cephede bulunan Türk askeri ve halk arasındaki bağların güçlendirilmesi noktasında, Türk ordusu ve askerinin kahramanlıklarını içeren filmler ile Genç Türk Devletinin kısa zamanda kazandığı çeşitli başarılar ve iktisadi gelişmeleri içeren filmlerin, yine bu amaca hizmet ettiği görülmektedir. Ayrıca, gösterimi yapılan bu filmlerden bazılarıyla, toplumun sosyal yardım anlayışının gelişmesi ve yerleşmesi noktasında yönlendirilmesinin hedeflendiğini de söylemek mümkündür.¹²⁵⁸

Bu alandaki faaliyetlere, Halkevi kendi bünyesinde yaptığı film gösterimleriyle katkıda bulduysa da bu yıllarda kentte var olan sinemalarda, gösterimi yapılan yerli ve yabancı filmlere halkın popüler anlamdaki ilgisi daha fazla olmuştur. Ancak, söz konusu süreçte savaşın etkisiyle Türk sineması da durağan bir dönem yaşamış ve bu nedenle sinema salonlarında yabancı filmlerin gösterimi ön planda olmuştur.

Özellikle, Türk sinemasının savaşın ilk yıllarında gösterime koyduğu az sayıdaki yerli filme, Bursalıların yoğun ilgisi mevcuttu. Bu filmlerden bir tanesi de 1941 yılında Tayyare Sinemasında gösterime giren, senaryosu Muhsin Ertuğrul'a ait olan ve başrolünde Münir Nurettin Selçuk'un oynadığı "Kahveci Güzeli" idi. Şubat 1941'de

1257. Özlem Tuğçe Keleş, "Tebaadan Ulusa Erken Dönem Sinema Tarihi: 1896-1943 Arası Bir Tarihselleştirme Önerisi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2019), 82-84, YÖK Tez Merkezi.

1258. "Tebaadan Ulusa Erken Dönem Sinema Tarihi," 84.

Bursa’da gösterime girmesinden itibaren, Bursalıların yoğun ilgisi ve merakıyla karşılanan bu film, adeta şehirdeki canlılığa katkıda bulunmuştu. Toplumun her kesiminden izleyicilerin merakla izlediği film, yerel entelektüeller tarafından da yorumlanmıştı. Senaryo tekniği açısından, Türk filmi için sevinilecek bir gelişme olarak değerlendirilen film, teknik açıdan da başarılı bulunmuş, resim, ses ve reji bakımından ise dikkat çekici olarak nitelendirilmişti.¹²⁵⁹

Kent basının önemli isimlerinden Mustafa Tayla, Türk sinema sektörünün emekleme döneminde olduğuna ilişkin söylemlere karşı çıkarak “Bizim filmimiz henüz doğmamıştır.” diyordu. Oysa doğmamış bir çocuğun emekleme ve yürüme aşamalarını incelemek garip bir durumdu. Bu tarihe kadar Türk sineması sektörü pek çok film yapmıştı ancak, filmlerin hiçbiri gerçekten başarılı olmamıştı. Ancak sebep ne olabilirdi? Tayla’ya göre cevap basitti, Türk sinema sektörü, sahne eserlerinin çekimini sahne sanatçılarıyla yapıyordu. Ancak ülkede senaryo yazabilecek bir yazar bulunduğu inanılmıyordu. Film çekiminde sermayenin rolü göz ardı edilemez ise de filmlerin başarısızlığının nedeni, sadece sermaye yokluğuna bağlanamazdı. Türk sinema sektörü, yerli sinema oyuncusu yetiştirmeli ve yerli senaryolar yazmalıydı. Bu iki temel şartın gerçekleştirilmesinin ardından Türk filmi, yürümek değil uçabilirdi.¹²⁶⁰

Diğer yandan doğal güzellikleri ile ön plana çıkan Bursa, Türk Sinema sektörüne cazip mekânlar da sunuyordu. Bu yıllarda kentte resmî kurumlar adına yapılan çekimlerin yanında, yerli film çekimleri de yapılıyordu. Şubat 1945'te Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü, Uludağ’da spor konulu bir film çekimi gerçekleştirmişti. Filmin dış alan çekimleri, hava durumu izin vermediğinden yapılamamışsa da filmde kayak evindeki gençlik hareketleri ve kayakçıların otellerdeki yaşam koşullarının çekimi gerçekleştirilmişti.¹²⁶¹ Yaz aylarında ise rejisörlüğünü Refik Kemal Arduman’ın yaptığı, senaryosu Muharrem Gürses tarafından kaleme alınan, “Köroğlu” filmi çekimleri

1259. İsmet Bozdağ, “Bugün de Bu Kahveci Güzeli,” *Açıkses*, 15 Şubat 1941.

1260. Mustafa Tayla, “Bizde Filmcilik,” *Bursa*, 5 Ocak 1942.

1261. “Uludağ’da Bir Film Almıyor,” *Bursa*, 2 Şubat 1945.

çoğunlukla İnegöl ilçesi ve çevresinde yapılmıştı. Bursa'ya gelen film oyuncularını ve ekibin ilçeye hareket etmesi ile başlayan çekimlerde, Oylat ve çevre köylerden çok sayıda atlı köylü, figüran olarak yer almıştı. Köroğlu'nun, Bolu Beyi ile olan çarpışmasının çekildiği sahnede Bursa Halkevinin kılıç kalkan ekibi kendini göstermişti.¹²⁶² Filmin çarpışma sahneleri, Cerrah köyü civarında filme çekilmiş ve Temmuz ayında film tamamlanmıştı.¹²⁶³

Ayrıca, öyküsü Millî Eğitim Bakanlığının masal serisinden alınan yerli film "Kızılırmak," yine Karacabey boğazında çekiliyordu. Başrollerinde, Cahide Sonku, Perihan Yanal ve Vasfi Rıza Zobu gibi isimlerin olduğu filmin yönetmeni Muhsin Ertuğrul'du. Karacabey ve çevresinde toparlanan gençler filmde figüran olarak rol almışlardı. Filmin geri kalan sahnelerinden bazılarının, Uludağ ve çevresinde çekilmesi tasarlanıyordu.¹²⁶⁴

Bu süreçte, Türk Hava Kurumuna ait olan Tayyare Sineması da Bursa Belediyesi tarafından 600 bin liraya satın alınmıştı. Artık kentin en önemli eğlence mekanlarından olan bu sinema, bizzat Bursa Belediyesi tarafından işletilecekti.¹²⁶⁵ İlerleyen günlerde Belediye, sinema salonlarına giden halkın, sağlıklı koşullarda hizmet alabilmesi noktasında, kentteki sinema salonlarında uyulması gereken esas ve kuralları da belirleyerek, salonlara yasal zorunluluklar getirmişti.¹²⁶⁶

Ancak, savaş yıllarında Bursalılarca sinemalara gösterilen yoğun ilgi ve rağbet, sinema biletlerinin de karaborsaya düşmesine sebep olmuştu. 1946 yılına gelindiğinde karaborsa sinemada da kendini hissettirmiştir. Bursa Belediyesi bu sorunu çözmek için önlem almaya çalıştıysa da başarılı olamamıştı. İzleyicilerin günlerce piyasada bilet bulamadığı oluyordu. Karaborsacılar, sinema çevresinde etkin olarak çalışıyorlardı. Sinema

1262. "Köroğlu Filmi İnegöl Taraflarında Çevriliyor," *Bursa*, 22 Haziran 1945.

1263. "Köroğlu Filmi," *Bursa*, 6 Temmuz 1945.

1264. "Yeni Yerli Film Kızılırmak," *Açıkses*, 3 Temmuz 1946.

1265. "Tayyare Sinemasını Belediye Satın Aldı," *Bursa*, 17 Nisan 1945.

1266. Belediye Tembih ve Yasakları ile Belediye Zabıtası Talimnamesi ve Buna Mütellik Ahkâm (Bursa: Ant Basımevi, 1949)

gişelerinde bilet bulunmasa da karaborsacılar sinemaseverlerin taleplerini karşılayabiliyordu.¹²⁶⁷ Tayyare Sinemasının 60 kuruş olan biletleri, piyasada 150 kuruşa satılır hale gelmişti. Kentteki sosyal hayatı olumsuz etkileyen bu durumun, yetkililerce bir an önce ortadan kaldırılması kent gazetelerince dile getiriliyor, sinemaseverler karaborsada satılan biletlere rağbet etmezse ve film zevkinden biraz olsun taviz verirse, bilet satışı olmayacağından bu sorunun kendiliğinden çözülebileceği ifade ediliyordu.¹²⁶⁸

5.2.2.4. Konferanslar

Savaş yıllarında Bursa'da gerçekleştirilen kültürel etkinlikler aynı zamanda yoğun bir konferanslar serisini içeriyordu. Bu etkinlikler, daha çok kent entelektüellerinin uzmanlık alanları olan, çeşitli konularda Bursalıların aydınlatması biçiminde, sivil savunmadan, sağlığa kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Konferansların gerçekleştirilmesinde yine Bursa Halkevi'nin önemli bir yeri olmuş, kurumun Dil ve Edebiyat Komitesi bu alandaki dinamizmi yaratan asıl öge görevini üstlenmiştir. Konferanslar, Halkevinin önde gelen sosyal, kültürel ve entelektüel faaliyetlerinden birini oluşturmuştur.

Bu bağlamda, sadece kent merkezinde değil, köyün kalkınmasına yönelik politikalar gereğince, Bursa'nın merkeze çok uzak köylerinde bile düzenli olarak, köylünün bilinç seviyesini artırmaya yönelik konferanslar yapılmış ve bunlar, merak ve ilgiyle takip edilmişti. Savaş tehlikesinin hızla yaklaştığı günlerde, Bursa'nın kırk altı köyünde, Halkevi görevlileri bizzat konferanslar vererek, halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar yürütmüşlerdi. Dünyada var olan koşullar dolayısıyla, bu konferansların başlıklarının sivil savunma ve mücadele konularına yönelik olduğunu görüyoruz.¹²⁶⁹

1267. "Sinema Biletleri Karaborsa'da," *Açıkses*, 27 Şubat 1946.

1268. "Sinema Biletleri Karaborsacılığı," *Açıkses*, 30 Kasım 1946.

1269. *Bursa Köy Belleteni*, 85.

Yıllar	Konferans Sayısı
1933-1934	1.179
1934-1935	491
1935-1936	488
1936-1937	1.250
1937-1938	627
Toplam	4.035

Tablo 36. Bursa Köylerinde Öğretmenler Tarafından Verilen Konferanslar¹²⁷⁰

1939-1941 yılları arasında, Bursa Halkevi'nde konferans verenler arasında pek çok önemli isim yer almış, zaman zaman bazı yabancı uzmanlar da konferans vermiştir.¹²⁷¹ Konferanslarda milli bütünlüğü sağlamaya yönelik olarak, Türkiye'nin Dünya'daki konumu, edebiyat, Osmanlı tarihi, tasavvuf, spor ve fen bilimleri gibi çeşitli alanlarda bilimsel etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Genellikle, Halkevi salonunda veya Tayyare Sinemasında gerçekleştirilen bu konferanslara, halkın yoğun ilgisi olmuş, çoğu zaman salon kapasitelerinin bu yoğun ilgi karşısında yetersiz kalması nedeniyle hoparlörlerle dışarıya da yayın yapılmıştır.¹²⁷² 1942 tarihinde, Bursa Halkevinin onuncu yıldönümü münasebetiyle yapılan açıklamalara göre, 1932-1942 tarihleri arasında geçen on yıllık süreç içerisinde, 334 konferans verilmiş ve bu konferanslar toplam 208.607 kişi tarafından takip edilmiştir.¹²⁷³

1943 yılına gelindiğinde, konferanslar serisinin Hayri Gürmen'in yönetiminde düzenlenen "İkinci Dünya Harbi ve İçyüzü" konulu kitap konuşmasıyla devam ettiğini görmekteyiz. 70 kişinin katılım gösterdiği bu toplantıda Gürmen, ülkelerin durumu ve dış politika üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur.¹²⁷⁴ Bu toplantılar, Avukat Hulusi Köymen'in, Vedat Nedim Tör'ün "Dinimiz" adlı kitabı üzerine yaptığı açıklamalar ve yine Hayri Gürmen'in "Filistin" adlı 2 ciltlik kitap üzerine yaptığı değerlendirme ile

1270. *Bursa Köy Belleteni*, 85.

1271. "İngiliz Kültür Heyetinin Halkevinde Konferansı," *Ant*, 17 Ekim 1944.

1272. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 1008.891.1.

1273. "Evimizin 10 Yıllık Çalışmasının Faydalı Sonuçları Nelerdir?," *Açıkses*, 22 Şubat 1942.

1274. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 55 (Ocak 1943): 42; Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, 101; Bursa Halkevi'nin bünyesinde zaman zaman düzenlenen kitap konuşmaları, 1938 tarihinden itibaren başlatılmış, sanat, edebiyat ve sosyal bilimler gibi alanlara değinilen toplantılar, ilerleyen süreçte de devam ettirilmiştir.

devam etmiştir.¹²⁷⁵ İlerleyen günlerde Hulusi Köymen'in kan ve ateş içerisinde yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya olan batı medeniyetinin temelleri üzerine yazılan "Yunan Medeniyeti Niçin Ebedidir?" adlı yapıt ile ilgili konuşması, dinleyiciler arasında büyük ilgi uyandırmış, dikkat çeken bu etkinliği Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramı nedeniyle Hulusi Köymen ve Zehra Budunç başta olmak üzere ve dönemin diğer önde gelen kişileri tarafından verilen çeşitli konferanslar takip etmiştir.¹²⁷⁶

Yaz aylarına gelindiğinde, çeşitli alanlarda düzenlenen pek çok konferansın hız kesmeden sürdürüldüğü görülmektedir. Bunlar içerisinde, Londra Üniversitesi Dil ve Edebiyat Profesörü Ifor Evans'ın "İngiliz Öğretim Usullerindeki Modern Cereyanlar" başlıklı ve Melbourne Üniversitesi Profesörlerinden H.R. Molay'ın "Çocuk Psikolojisi" konulu konferansları dikkat ve merakla takip edilmişti.¹²⁷⁷ İngiliz Kültür Heyeti'nin verdiği konferanslar serisi, Nisan ayında İstanbul İngiliz Kültür Heyeti Müdürü, Thompson'un "İngiliz Anayasası" üzerine değerlendirmelerde bulunduğu ve P. Duval'ın "İngiliz Üniversitelerinin Tarihi'ni" ele aldığı toplantılarla devam etmişti. Aynı ay içerisinde Hayri Gürmen- "Lozan ve Montrö Anlaşmaları," Turgut Karatal- "Bursa'nın İşgal Yıldönümü," Bnb. Hakkı Teoman- "30 Ağustos Zafer Bayramı" ve Sadi Konuk- "Memleket İşleri" başlıklı konferanslarını vermişlerdi.¹²⁷⁸

Yılın son günlerine gelindiğinde, kentte gerçekleştirilen etkinlikler, Hayri Gürmen'in "Türk Hava Kurumu" hakkındaki konuşması, Şemsettin Dora'nın "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yirminci Yıldönümü Dolayısıyla" yaptığı konuşma ve Mimar Sedat Çetintaş'ın Erkek Lisesi öğrencilerine "Yeşil Ay" konusunda verdiği konferans gibi etkinliklerle devam etmiş ancak, yıl sonundaki bu etkinliklerde, özellikle İstanbul Üniversitesi Medeni Hukuk Profesörü Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun, Tayyare Sinemasında önemli sayıda katılımcıya verdiği, "Evlenmenin Hukuki Neticeleri" konulu, Türk Medeni hukuku hakkındaki konferansı ve Bursa Milletvekili Sadi Konuk'un,

1275. "Konferanslar," *Uludağ*, S. 56-57 (Şubat-Mart 1943): 38.

1276. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 58 (Nisan 1943): 42.

1277. "Konferanslar," *Uludağ*, S. 59 (Mayıs 1943): 27.

1278. "Halkevi Haberleri," *Uludağ*, S. 60 (Haziran-Ağustos 1943): 58.

dönemin siyasi ve politik yapısı üzerine değerlendirmelerini içeren “Dünya Ahvali Hakkında’ki” konuşması dikkat çekmiştir.¹²⁷⁹

Kentin sosyal yaşamındaki canlılığında önemli kültürel etkinliklerin başında gelen konferanslar, 1944 yılında ağırlıklı olarak siyasi ve sosyal başlıklar etrafında devam etmiş, Niran Yetmen’in Batı müziğine ait önemli ve büyük sanatçıların biyografilerini ve eserlerini incelediği bir konferanslar dizisi de başlatılmıştı. Etkinlikler, İngiliz Kültür Heyeti tarafından verilen konferanslar, heyetin Dil Müşaviri V.E. Gatin’in “Dil Öğrenmenin Tabii Metodu” üzerine ve Doktor C. Parn’ın “İngiliz Adli Sistemi” üzerine değerlendirmelerde bulunduğu konferanslarla sürdürülmüştü.¹²⁸⁰

Savaşın sonlarına yaklaşıldığı 1945 yılına gelindiğinde, İngiliz Kültür Heyetinin Bursalılarla bir araya geldiği, altı konferansın hazırlığını yaptığını görüyoruz. Ayrıca bu alandaki etkinlikler, Fahri Dalsar, Ali Berk, İrfan Alıcıoğlu ve Dr. Ali Ömer Yörük gibi isimlerin verdiği konferanslarla devam etmiştir. Bu yıllarda Bursa Halkevi, Türk Devriminin beraberinde getirdiği, değer ve prensipler çerçevesinde gerçekleştirdiği kültürel ve sanatsal faaliyetlerle, kentin genel kültür seviyesinin yükseltmesinde etkili olmuştur. Entelektüel gelişimi sağlamak amacıyla düzenlenen çeşitli etkinliklerle bir dinamizm ortaya çıkararak, Bursa’yı çağdaş dünyanın koşullarına uygun bir biçimde şekillendirmiştir.

5.3. 1939-1945 Yılları Arasında Bursa’da Spor Etkinlikleri

Türkiye’nin önde gelen kentleri arasında yer alan Bursa, aynı zamanda Anadolu kırsalına açılan bir kapı niteliği de taşıdığından pek çok konuda gelişmiş ve pek çok alandaki etkinliklerin gerçekleştirildiği merkezlerden bir tanesi olmuştur. Kentte gerçekleştirilen birçok sportif faaliyet de bu alandaki unsurlardandır. Bu dönemde, ülke olarak yeni nesli

1279. “Konferanslar,” *Uludağ*, S. 61 (Eylül-Ekim 1943): 46.

1280. “Konferanslar,” *Uludağ*, S. 63 (Ocak-Şubat 1944): 56.

inşa etmeye yönelik izlenen politikalar gereğince, sağlıklı ve dinamik bir genç kuşak yetiştirmek amacı güdülmüştür. Gençler spora yönlendirilmiş ve bu alandaki faaliyetler teşvik edilmiştir. Bu nedenle savaş yıllarında Bursa, canlı ve hareketli bir spor hayatına sahipti. Kentte pek çok spor dalında faaliyetler sürdürülmüş, bisiklet, yüzme, atletizm, futbol ve güreş bunlardan bazıları olmuştur.¹²⁸¹

Çağdaş program ve metotlarla kent sporunun gelişimini sağlamak, bu dönemdeki başlıca hedeflerden olmuştur. Türkiye'nin gelişmiş bir spor merkezi olarak görülen Bursa'da, spor çalışmaları her mevsim ve koşulda sürdürülmüştür. Bu süreçte 1938 yılının Temmuz ayında, Beden Terbiyesi Kanunu'nun kabul edilmesiyle, Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ön plana çıkmıştır. Buna göre, her vilayet bir beden terbiyesi bölgesiydi ve bu alandaki çalışmalar kent valisinin sorumluluğu altındaydı. Gençler için spor kulüplerine girmek ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmelerinin mecburi hale getirildiği bu kanunla, belirli yaşlardaki vatandaşların belirli sürelerle spor mükellefiyeti altında bulundurulacakları ilan edilmişti.¹²⁸²

1944 yılında "Spor Bölgesi" adıyla çalışan bu kurumda Asbaşkan Mehmet Cık, Muhasebeci ve Kâtip Ali Erman, Güreş Öğretmeni Dinarlı Mehmet Savaş, Spor Eğitmeni Salim Doğan'dı.¹²⁸³ Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü, Bursa'da çalışmaları ile öne çıkmış, profesyonel sporcu yetiştirmekten çok, genel yeteneği ön planda olan gençler yetiştirmeyi hedefliyordu. Kentte çalışmalarını sürdüren kurum, kanun mükellefiyeti altında olan gençlerin, vücut ve beden sağlığının geliştirilmesi, disiplinli çalışma ve azim gibi değerlerin gençler tarafından benimsenmesi yolunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Spor Asbaşkanı Mehmet Cık, bu alandaki çalışmaları özellikle teşvik eden ve yürüten isim olmuştur.¹²⁸⁴

1281. Ataş, *Bursa Kılavuzu*, 123-126.

1282. 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu, T.C. R.G. (16 Temmuz 1938): 3961.

1283. Ataş, *Bursa Kılavuzu*, 123-126.

1284. İsmet Bozdağ, "Spor Bir Beden Kültürüdür," *Bursa*, 4 Ocak 1942.

Bu noktada, Bursa Valisi Refik Koraltan'ın 1942 tarihinde beden terbiyesi ile ilgili yayınladığı beyanname dikkat çekicidir. Ülke gençliğinin, zihinsel ve bedensel gelişiminin sağlanması için hükümetçe alınan önlemlerden bahseden ve toplumun her kesiminden gençlerin spora teşviki konusunda Bursalılardan destek isteyen Koraltan, dünyanın savaş içerisinde kavrulduğu ve milli savunmanın hayati bir hal aldığı bu yıllarda, beden terbiyesinin milli bir dava olduğunu vurguluyordu. Beden Terbiyesi Bölgesi, Türk çocuğunun fiziki ve moral yeteneklerinin gelişimini sağlamak, ülke savunmasına elverişli hale getirmek, gençleri sosyal hayata hazırlamak ve olgunlaştırmak yolunda etkinlikler düzenlemek amacıyla oluşturulmuş bir kurumdu. Kanunun uygulanması ile Türk gençlerinin terbiyesinde, yeni ve modern bir Türk toplumunun inşası ve hayat içerisindeki mücadelede güçlü, sağlıklı ve dirençli bireylerin yaratılması sağlanacaktı.¹²⁸⁵

Bu amaçla kentteki spor çalışmalarının kışın kesintiye uğramaması amacıyla bölge, çağdaş ve modern araç gereçler ile donanmış bir kışlık spor salonu hazırlamıştı. Şehrin merkezinde bulunan bu tesis, bir jimnastik salonu, çeşitli spor malzemeleri, atış ve talim araç gereçlerine de sahipti. Ayrıca salonda alanında uzman bir spor eğitmeni de görevlendirilmişti. Salonda, bilimsel ilkelere ve gençlerin bedeni ihtiyaçlarına göre hazırlanan spor programları her hafta uygulanacaktı.¹²⁸⁶

Yaşları 15 ile 20 arasında değişen gençlerin spor yükümlüsü sayıldığı kentte, Halkevi de bu konuya özel bir ilgi gösteriyor, değişik aralıklarla Valinin başkanlığında toplantılar gerçekleştirerek, gençlerin çalışma durumları ile ilgili araştırmalar yapıyor ve çalışma şartlarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılmasında etkili oluyordu.¹²⁸⁷

1285. Derviş Edesen, "Valimizin Beyanname Münasebetiyle", *Açıkses*, 7 Ocak 1942.

1286. "Beden Terbiyesi Mükellefleri Vazife Başına," *Bursa*, 3 Ocak 1942.

1287. "Beden Terbiyesi Mükellefiyetine Tabi Gençlerle Valimiz Yakından Alakadar Oluyorlar," *Açıkses*, 22 Mart 1941.

Her yıl yapılan spor bayramı kutlamalarıyla vilayet çapında bu alandaki canlılık korunuyordu.¹²⁸⁸ Beden Terbiyesi Bölgesi tarafından düzenlenen 1944 yılı spor bayramı, Çalı nahiyesinde kent bandosunun katılımı ile gerçekleştirilmiş, on köy arasında yapılan güreş, atıcılık ve boks karşılaşmalarının yanında halat çekme, çuval ve yumurta yarışları gibi oyunlar da oynanmıştı.¹²⁸⁹

5.3.1. Futbol

1939-1945 yılları arasında kentte sporun birçok alanında faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ancak bunların arasında futbolun her zaman ayrı bir yanı olduğu görülmektedir. Canlı bir futbol yapılanmasının olduğu kentte, renkli bir spor yaşamının olmasında kulüplerin etkisi büyüktü.

Kulüp Adı	Kuruluş	Üye
Acar İdman Yurdu	1924	43
Bursa Çelik Gençlik Kulübü	1939	377
Akın Spor Gençlik Kulübü	1927	783
Merinos Gençlik Kulübü	1937	2.100

Tablo 37. Bursa'daki Spor Kulüplerinin Kuruluş Tarihi ve Üye Sayıları (1943).¹²⁹⁰

Kent sakinleri için futbol her zaman birleştirici bir role sahip olmuş, kulüpler arasında var olan rekabet şehre dinamizm katmıştır. Bunun yanında, kanuna göre gençlerin kulüplere girmesi ve boş zamanlarında beden terbiyesine devam etmesi mecburi tutulduğu için,¹²⁹¹ bu durum spor kulüplerinin yüksek üye sayılarında etkili olmuştur.

Bursa'da futbolu geliştirmeye yönelik çalışmaların 1920'li yıllardan itibaren başladığı görülmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren cemiyetlerden, Acar İdman Yurdu- 1924 yılında kurulmuştu. Renkleri siyah ve beyaz olan kulübün, 1924 yılında 400 m. bayrak

1288. "Valimiz Fazlı Güleç'te Müsabakalarda Hazır Bulundular," *Açıkses*, 30 Eylül 1942.

1289. "Çalı Nahiyesi Spor Bayramı," *Açıkses*, 18 Ekim 1944.

1290. BCA, Fon: 490.1.0.0, Yer: 595.57.7.

1291. 3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu.

yarışında Türkiye birinciliğini, Galatasaray Spor Kulübünün elinden alması, kent için uzun süre övünç kaynağı olmuştu.¹²⁹² Sporun önemli öğelerinden bir tanesi olan kulüpler, Bursa'nın önde gelen varlıklı isimleri tarafından da koruma altında tutuluyor ve finanse ediliyordu. Aksi takdirde kulüplerin ayakta kalma imkânı, kısıtlı ekonomik şartlar sebebiyle bulunmuyordu. Bunlardan en fazla payı alan kulüp Acar İdman Yurduydü.¹²⁹³

Bu spor kulübü, kentte futbol başta olmak üzere pek çok alandaki spor dalının gelişmesinde etkiliydi. Kulüp, futbolun yanında özellikle güreş, atletizm, bisiklet ve kayak alanındaki başarılarıyla da kendini göstermiş ve birçok spor dalında önemli sporcular yetiştirmişti. 1943 yılında Bursa Şampiyonluğu unvanını elde eden kulüp, kongrelerini yıllık olarak gerçekleştirmiş, sporun koruyucusu ve Bursa'nın fahri hemşerisi Başbakan Şükrü Saracoğlu'na saygı ve bağlılığını bildirmişti.¹²⁹⁴

Bursa'da erken tarihlerde kurulan spor kulüplerinden bir tanesi de 1927 yılında kentin futbol severlerinden Taşçı Mehmet, Çorapçı Kadri, Hakkı Onatçalı ve Salih Tunçdöven gibi isimler tarafından kurulan Akınspor'du. 1940-1941 yılında Bursa Şampiyonu unvanını kazanan kulüp, 1944'ten 1950 yılına kadar futbol başta olmak üzere pek çok spor branşında birinciliği elde etmişti. İsmail Hakkı Alpan, kulübün uzun yıllar başkanlık görevini yürütmüştür. Kulüp, 1945-1950 yılları arasındaki Kâmil Kalıt'ın antrenörlüğü zamanında hemen hemen sporun her dalında kentte birinciliği elde etmişti.¹²⁹⁵

Diğer yandan Akınspor, kentte özellikle başarılı sporcular yetiştirmekle tanınıyor, burada yetişen sporcular başarıları ile ulusal çapta isimlerini duyuruyorlardı. Bunlardan Seyfi Dinçtürk, milli atlet statüsüne yükselerek, 1948 Olimpiyatlarında 800 ve 1600 m. bayrak yarışında Türkiye'yi temsil etmiş, Cemal Uzkes ise Fenerbahçe'de oynamıştı.¹²⁹⁶

1292. Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa*, 206-207.

1293. *Ibid.*, 211

1294. "Acar Kulübünün Kongresi," *Bursa*, 13 Haziran 1944.

1295. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 211.

1296. *Ibid.*, 215.

1937 yılına gelindiğinde kentte kurulan bir diğer kulüp, Merinos Spor Kulübü'ydü. Birinci beş yıllık sanayi planı gereğince, Bursa'da 1936 yılında temelleri atılan Merinos Fabrikasının uzantısı niteliğinde olan kulüp, 1941'de Bursa Beden Terbiyesi Bölgesine federe olmuştu. Renkleri sarı ve lacivert olan Merinos Kulübü, atletizm, kayak, güreş, atıcılık, boks ve futbol alanlarında faaliyet göstermiş, 1944 yılında futbol alanında Bursa birinciliğini elde etmişti. 1950'li yıllara gelindiğinde kulübün futbol sahası, kendisine ait atletizm çalışma sahaları, yatakhane ve lokal gibi tesisleri bulunuyordu.¹²⁹⁷

Savaş yıllarında kentin dinamik ve popüler topluluklarından biri de Çelikspor'du. 1933'te Muradiye Spor adı ile kurulan bu kulüp, 1938 yılına gelindiğinde Duraspor ile birleşerek Çelikspor ismini almıştı. Kurucuları Hakkı Erimer, Ali Ulvi Boysan, Ziya Üçer ve Şevket Eygi olan kulüp, futbolun yanında atletizm, boks ve sporun birçok alanında etkin olmuş, atletizm alanında Hamdi Yüzer ve Sabahattin Öztuvan, boks alanında ise Cemalettin İlevli gibi isimleri yetiştirmişti.¹²⁹⁸

Savaş yıllarında kent dinamik bir futbol hayatına sahipti. İlki 1944 yılında düzenlenen Belediye Yiğitler Kupası maçları, Bursa Belediye Başkanının açılış konuşması ile başlamış, bu kupa maçlarının beş sene süreyle devam edeceği ve kazanan takımın bu kupayı almayı hak kazanacağı duyurulmuştu.¹²⁹⁹ Yiğitler Kupası mücadeleleri 1945 yılında da devam etmişti.¹³⁰⁰

1944-1945 dönemi Bursa Ligi karşılaşmalarının açılışı, 3 Aralık 1944'te yapılan tören ve Merinos- Çelik Spor ile Acar Spor- Akınspor arasında yapılan karşılaşmalarla başlamıştı.¹³⁰¹ İlerleyen günlerde de lig, heyecan ve çekişmeyle sürmüştü. Kulüpler şampiyonluklarını garantilemek için azimle mücadele etmiş ve karşılaşmaların heyecanı Bursalı futbol severleri heyecana boğmuştu.¹³⁰²

1297. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 213.

1298. *Ibid.*, 216.

1299. "Spor: Belediye Kupası Yiğitler Maçları," *Ant*, 23 Eylül 1944.

1300. "Spor," *Bursa*, 13 Kasım 1945.

1301. "Lig Maçları," *Bursa*, 1 Aralık 1944.

1302. "Spor," *Bursa*, 28 Aralık 1945.

O tarihlerde İstanbul ve Ankara takımları ile boy ölçüşen kentin futbol kulüpleri, karşılaştıkları takımlarla, çoğu zaman zafer de kazanıyordu. 1944 yılının Kasım ayında Bursa'ya gelen İstanbul Demirspor ile Akınspor ve Merinos arasındaki karşılaşmalarda, Akınspor ve Demirspor berabere kalırken, Merinos, Demirspor'u bir sayı fark ile yenilgiye uğratmıştı.¹³⁰³ Aralık ayına gelindiğinde farklı kentlerden gelen futbol takımlarıyla yapılan maçlar devam etmişti. İstanbul temsilcisi Emniyet Spor ve İzmir temsilcisi Kâat Spor ile yerel kulüpler arasındaki maçlarda, Merinos, Kâat Spor, Acar İdman Yurdu ise Emniyet Sporunu yenilgiye uğrattırken, Akınsporla yaptığı maçta, Kâat Spor galip gelen taraf olmuştu.¹³⁰⁴

Diğer yandan Bursa'da futbol alanında var olan söz konusu dinamik yapı, ilerleyen yıllarda, kente modern standartlarda bir stadyum inşa edilmesiyle daha da güçlenmiştir. Aslında bu alandaki ilk gelişme, Atatürk'ün 1926 yılında kente gerçekleştirdiği ziyaret sırasında başlamıştı. Bu ziyaret sırasında tümen komutanı Ali Hikmet Paşa, Bursalıların kente bir stadyum inşa edilmesi yönündeki isteğini Atatürk'e iletmıştır. Bu doğrultudaki çalışmalar, Atatürk'ün inşa masraflarına bizzat 1.000 lira bağışta bulunması ile hız kazanmıştır. Bursa'nın ilk stadı Atıcılar semtinde Ali Hikmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İlerleyen yıllarda Bursa Valisi Fatin Güvendiren döneminde bu yapıya bir de 500 kişilik kapalı bir tribün ilave edilmiştir. Bursa'nın sevilen Valisi Şefik Soyer ise Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerin stat planlarını hazırlayan Mimar Viyotti Viyali'yi Bursa'ya getirerek, Bursa'ya modern ve gelişmiş bir stadyum yapılması yönündeki çalışmaları başlatmıştı. Ancak, bu plan çeşitli sebeplerle uygulanamadığı gibi, stadyum alanı yukarı alınarak bu yapıya 1.500 kişilik bir tribün daha eklenmiştir. Bugünkü Millet Bahçesinin bulunduğu alanda yer alan Atatürk Stadyumunun, -modern şartlara uygun Bursa'nın ilk stadyumu- inşa edilmesi ise Vali Haşim İşcan döneminde, 1946 yılında tamamlanmıştı.¹³⁰⁵

1303. "Futbol," *Bursa*, 21 Kasım 1944.

1304. "Futbol Maçları," *Bursa*, 1 Aralık 1944.

1305. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 208.

Bu gelişmeyi takip eden yıllarda kentte spor kulüpleri kurulmaya devam etmiş, 1947 yılında Güven Spor Gençlik Kulübü ve İvaz Paşa Gençlik Kulübü kurulurken, 1948’de bu spor kulüplerine Demirtaş Gençlik Kulübü de eklenmiştir.¹³⁰⁶

5.3.2. Dağ Sporları

Bu yıllarda kentin sosyal hayatında önemli rol oynayan bir diğer sportif etkinlik, dağcılık olmuştur. Aynı zamanda, Uludağ’da turizmin gelişmesini teşvik edici bir rol de üstlenen kayak yarışları ve çeşitli etkinliklerle dağ sporları Bursa’da ön planda olmuştur. Bursa Halkevinden bazı kayak severler tarafından kurulan ve Türkiye’de kurulan ilk kayak kulübü olma özelliğini taşıyan Bursa Dağcılık Kulübü, Uludağ’ın daha etkin biçimde kullanılması ve dağ sporlarının gelişimi için çalışmış, bu doğrultuda Uludağ kayak evinin inşa edilmesinde etkili olmuştur. Yine bu yıllarda, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nün girişimiyle, Dağcılık ve Kış Sporları Federasyonu kurulmuştur. Böylece Uludağ’ın bir kayak merkezi olarak gelişimi amaçlanmıştır.¹³⁰⁷

Uludağ’a, Avrupa’dakilere benzer tesisler inşa ederek, burayı zengin ve gelişmiş bir dağ sporları merkezi haline getirmek, bu yıllardaki başlıca amaç olmuştur. Ancak dünyadaki savaş ve içinde bulunulan darlık durumu nedeniyle, bu yöndeki yatırımların yapılması daha sonraki yıllara bırakılmıştı. İlerleyen yıllarda bu yatırımların hızla gerçekleştirilmesi için Uludağ’a yönelik araştırma, inceleme ve etütlerin vakit kaybetmeksizin yapılması gerekiyordu. Kentin önde gelen gazetecilerinden Musa Ataş, bu konunun üzerinde önemle duruyordu. Çalışmalar aksatılmamalı, Uludağ, dağ sporlarının Batı’da yer alan merkezlerinden biri haline getirilmeliydi.¹³⁰⁸

Bu doğrultuda, Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü dağda çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiştir. Çeşitli tarihlerde düzenlenen dağcılık kursları bunların başında gelmektedir. Bu kurslarla kayak sporunu teknik özellikleri ile sıradan vatandaşlara

1306. Akbulut, *Her şeyi ile Bursa*, 217-219.

1307. *Osmanlı’dan Günümüze Bursa’da Spor*, (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2010), 108-110.

1308. Musa Ataş, “Dağ Sporlarının Garptaki Santrali Uludağ Olmalıdır,” *Bursa*, 21 Ocak, 1944.

öğretmek ve kayağa olan ilgiyi artırmak amaçlanıyordu. Dağcılık Federasyonu Başkanı Asım Kurt, bu alanda gerçekleştirilen faaliyetlerde etkili olan kişiydi.¹³⁰⁹

Gazeteci Musa Ataş ve Türkiye kayak şampiyonu Kirami Sakarya'nın eğitmen olarak görevlendirildiği kayak kursunun açılışı için, önce Gökdere Boğazındaki kayalıklarda bir gösteri tırmanışı yapılmış, daha sonra sporcular ve izleyicilere dağcılık ve tırmanma hakkında bilgi verilmişti. Kursiyerleri içerisinde genç kızların da bulunduğu bu kursta, öğrencilere tırmanma ve buzlu yerlerde yürüme üzerine eğitimler verilmişti.¹³¹⁰ Açılışı Vali ve Spor Bölge Başkanı Fazlı Güleç tarafından bizzat yapılan kurs, yaklaşık bir ay sürmüştü.¹³¹¹ Böylece, pek çok kayak severe kaya tırmanışı ve iniş dersleri verilmişti.¹³¹²

Kayak mevsimi başladığında, Beden Spor Genel Müdürlüğü kayakçılar için bir kurs daha açmıştı. Ülke kayakçılığını, İsviçre tekniği ve metodu üzerine oturtmanın amaçlandığı kurs, büyük bir ilgi ile karşılanmıştı. Dağa gelen acemi kayakçılar, bu kurs aracılığıyla kayağı tam olarak öğreniyorlardı.¹³¹³

Diğer yandan, içinde bulunulan zorlu ekonomik koşullara rağmen Uludağ'daki tesislere bakım ve onarım yapılarak, dağcılar ve kayakçılar için elverişli hale getirilmesine de çalışılmıştır. Ekim 1944'te dağ mevsimi başlamadan bir araya gelen Spor Bölgesi İstişare Heyeti, bu konu hakkında toplanmıştır. Bursa için spor açısından olduğu kadar, turizm açısından da büyük önem arz eden Uludağ'da, var olan tesislerin onarımı ve hatta bunlara imkanlar el verdiği ölçüde yenilerinin eklenmesi kararı alınmıştır. Buna göre, kayak merkezine kayakçılar için iki atlama merkezi yapılacak, Fatın Tepe'de yeni bir sığınak inşa edilecek, Otelgözü, Karabelen ve Elma Çukuru, sporcuların yararlanmaları için onarımdan geçirilecek ve Büyük Otel'e yakın bir bölgeye yeni bir kayak evi inşa edilecekti.¹³¹⁴

1309. "Uludağ Kayak Kursu," *Bursa*, 5 Aralık 1944; "Kayak Kursları Başlıyor," *Bursa*, 2 Ocak 1945.

1310. "Dağcılık Kursu Yarın Açılıyor," *Bursa*, 3 Ağustos 1945.

1311. "Dağcılık ve Tırmanıcılık Kursu Başladı," *Bursa*, 7 Ağustos 1945.

1312. "Uludağ'daki Dağcılık Kursu Bitti," *Bursa*, 28 Ağustos 1945.

1313. "Uludağ'da Yılın En Kalabalık Mevsimi," *Bursa*, 16 Şubat 1945.

1314. "Spor Bölgesi İstişare Heyeti Toplantısı," *Ant*, 10 Ekim 1944.

Alınan kararlar doğrultusunda kış dönemi başlarken Bursa Spor Bölge Müdürlüğü, Uludağ'da bulunan spor tesislerinin onarımı ve tekrar inşa edilmesi işlemini gerçekleştirmiştir. Karabelen sığınağı, Otelgözü sığınağı, Fatin Tepe barınağı ve atlama trampeleni bu çalışmalar çerçevesinde inşa edilmişti.¹³¹⁵ Böylece Uludağ'daki kayak tesisleri, Türkiye geneline hitap eden modern bir hale getirilmişti. Ayrıca Türkiye'de ilk defa kayakçılar için bir atlama yeri yaptırılmıştı.¹³¹⁶

Kış mevsimi kendini iyice hissettirdiği sıralarda Uludağ'da da hareketlilik artıyordu. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerden kayak kabilelerinin yoğun ilgisi mevcuttu. Zaman zaman dağdaki etkinlikler ve karşılaşmalar filme çekilerek kayıt altına da alınıyordu.¹³¹⁷ Şubat ayında Uludağ'ın en kalabalık dönemi yaşanıyor. Kayak mevsimi kendisini gösteriyordu. Ankara'daki ve İstanbul'daki çeşitli yüksek okullardan ve çevre illerden gelen sporcu ve ziyaretçilerin dağa olan ilgisi büyüktü. Genç ziyaretçiler arasında Milli Şef'in çocukları Ömer ve Erdal İnönü de bulunuyordu. Ömer İnönü, kayak sporuna ilgi duyuyor ve kayak sporunu geliştirmek amacıyla düzenlenen, 60'tan fazla gencin katıldığı yüksekokullar kayak yarışında başarılı performanslar sergiliyordu.¹³¹⁸

Bu alanda gerçekleştirilen tüm etkinliklerde, amaç kayağa olan ilgiyi ve merakı artırarak Uludağ'ı daha da rağbet gören bir uluslararası kayak merkezi haline getirmektir. Bu nedenle Bursa'da kış mevsimi aynı zamanda dağ mevsimi oluyor, profesyonel sporcular arasında düzenlenen çeşitli yarışlar ve turnuvalarla, kentte dikkat çeken bir canlılık yaşanıyor. 1941 yılında Türkiye'nin pek çok şehrinden gelen katılımcıların yer aldığı yarışa, Bursalıların ilgisi büyük olmuş, yapılan yarışta Fenerbahçe Kulübünün çalıştırıcılığını yapan, Avusturyalı Hans isimli kayakçı hakemlik yapmış, Ekrem Karay ve Turgut Karal yarışını kazanan kişiler olmuştur.¹³¹⁹ 1943 yılında düzenlenen büyük kayak

1315. "Uludağ'da Yapılan Spor Tesisleri Bitti," *Bursa*, 19 Aralık 1944.

1316. Musa Ataş, "Uludağ'da Yapılan Tesisler ve İşler," *Bursa*, 19 Aralık 1944.

1317. "Uludağ'a Her Gün Kayakçılar Geliyor," *Bursa*, 30 Ocak 1945.

1318. "Uludağ'daki Müsabakalar," *Bursa*, 20 Şubat 1945.

1319. "Uludağ'da Yapılan Kayak Yarışları," *Açıkses*, 15 Ocak 1941.

yarışına ise dört bölge birincisinin katılımı olmuştu. Etkinliklerde, İstanbullu ve Ankaralı genç kayakçılar da kalabalık bir izleyici grubu olarak yer almışlardır.¹³²⁰

İlerleyen günlerde, kış mevsimi kendini yeniden hissettirdiği sıralarda, Uludağ'da Bölge Kayak Birinciliği yarışlarının yapılacağı açıklanmıştı.¹³²¹ 7-14 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilecek duyurulan yarışlara, sporseverlerin ilgisi o kadar yoğundu ki, o hafta sonu 38 kişi kapasiteli Kirazlıyayla Otelinde 100 kişi konaklamış, sporcular yataklara ikişer ikişer yatırılmışlardı. Mukavemet ve iniş dallarında yapılan yarışlarda, sporcular iyi dereceler elde etmişler, ilerleyen günlerde yapılacak Batı Grubu Kayak Birinciliklerine Ahmet Çağlayan ile Suat Aykaç, Bursa'yı temsilen katılmaya hak kazanmıştı.¹³²²

Yine, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğüne düzenlenen Batı Grubu Kayak Yarışları, mukavemet, iniş ve kapalı iniş gibi branşlarda yapılmış, karşılaşmalarda kayakçılar arasında bir de özel yarış düzenlenmişti. 25 kapıdan geçerek ve 600 m. uzaklık içerisinde 200 m. yükseklik farkını aşarak yapılan bu yarışta, sporcular iyi dereceler elde etmişlerdi. Yarış birinciliğini Federasyon Başkanı Asım Kurt elde ederken, Romanyalı sporcu Pol ikinci sırada gelmişti.¹³²³

Sıklıkla düzenlenen bu yarış ve şampiyonalarla, dağ canlı bir spor merkezi haline geliyordu. 1945'te düzenlenerek, ilgi uyandıran müsabakalardan biri de Uludağ Kupası Kayak Yarışları olmuştu. Türkiye'nin tüm kayak bölgelerinden sporcuların katılımıyla gerçekleştirilecek müsabakalar 40 km.lik zorlu bir parkuru da içeriyordu. Yarışlar çok şiddetli kar yağışı ve zaman zaman -20 dereceye düşen soğuğa rağmen yapılmıştı. Karşılaşmalarda, Türkiye'de ilk kez 40 km'lik kayaklı bayrak yarışına 5 takımın katıldığı

1320. "Pazar Günü Uludağ'da Yapılacak Kayak Müsabakalarına Dört Bölge Şampiyonu İştirak Edecek," *Açıkses*, 13 Şubat 1943.

1321. "Bölgenin Kayak Müsabakaları," *Bursa*, 26 Aralık 1944.

1322. "Bu Hafta Uludağ'da Görülen Hareket," *Bursa*, 16 Ocak 1945.

1323. "Uludağ'da Yapılan Kayak Yarışları," *Bursa*, 6 Şubat 1945.

heyecanlı yarış, filme de alınmıştı. Birincilik, Erzurum takımının olurken, Bursa Dağcılık Kulübü takımı üçüncülüğü elde etmişti.¹³²⁴

Nisan ayına gelindiğinde, Uludağ'da halen büyük bir sporcu kalabalığı vardı. Bir yandan Dağcılık Kulübünün düzenlediği 21-23 Nisan günlerini kapsayan kayak yarışları, diğer yandan okulların sömestr dönemi olması, dağa gösterilen ilgiyi artırmıştı.¹³²⁵ Bu kalabalık içerisinde, İsviçre kökenli bazı turistler ve İstanbullu gençler de bulunuyordu. Yapılan yarışlarda, inişte Fatin Tepe'den dikine inen Aydın Aycan, 500 m.lik mesafeyi yaklaşık 15 saniyede almıştı.¹³²⁶

Yaz mevsiminin ardından 1945'in son ayında, Uludağ'da kayak dönemi yeniden başlıyordu. Kar iyice olgunlaşarak kayak yapılacak kıvama gelmiş, Uludağ Otelinde ise kapsamlı bir bakım, onarım ve temizlik gerçekleştirilmişti. Dağda kışlık erzak ve yakacak tamamlanmış, dağcılarının sığınması için Karabelen ve Otelgözü sığınakları elverişli hale getirilmişti. Dağcılık Kulübü Lokali ise, kışın Uludağ'a gelecek sporcu kabileleri için hazır bulunuyordu.¹³²⁷ Yılın son günlerinde kayak ile uğraşanların Uludağ'a büyük bir ilgisi mevcuttu. Türkiye'nin birçok şehrinden ve hatta yurt dışından gelen İngiliz sporcular ile dağda kayak mevsimi açılmıştı.¹³²⁸

1946 yılının ilk aylarında, her yıl Dağcılık Federasyonu tarafından düzenlenen Batı Grubu Kayak Yarışları yapılmıştı. Kayak Federasyonu Başkanı Asım Kurt tarafından idare edilen yarışın hakemleri arasında, İstanbul Dağcılık Kulübü Başkanı Prof. Dr. Muhterem Gökmen de yer alıyordu. Mukavemet, kapalı iniş ve bayrak yarışı gibi alanlarda yapılan yarışa 50 seçkin kayakçı katılım göstermişti.¹³²⁹ İlerleyen günlerde, Türkiye genelinde ilk defa bir kayak şampiyonluğu düzenlenecekti. Yarışlar için merkez olarak Yozgat

1324. "Uludağ Kupası Kayak Yarışları," *Bursa*, 6 Mart 1945.

1325. "Dağcılık Kulübünün Kayak Yarışları," *Bursa*, 20 Nisan 1945.

1326. Musa Ataş, "Uludağ'da Yapılan Kayak Yarışları," *Bursa*, 27 Nisan 1945.

1327. "Uludağ'da Kayak Mevsimi Başlıyor," *Bursa*, 4 Aralık 1945.

1328. "Uludağ'a Çok Kayakçı Çıktı," *Bursa*, 28 Aralık 1945.

1329. "Uludağ'da Yapılan Kayak Yarışları," *Bursa*, 15 Şubat 1945.

seçilmişti. Ancak, Yozgat'ın yeterli yağış almaması nedeniyle yarışların Bursa'ya nakledilmesi ve Uludağ'da yapılması kararı alınmıştı.¹³³⁰

Yarışlara olan ilgi o kadar büyüktü ki, dağdaki otellerin tamamı dolmuştu. Hatta Dağcılık Kulübü, Kayak Evi ve Kirazlıyayla Oteline, Bursa'dan yataklar ve battaniyeler gönderilmişti. Ayrıca hava şartları da çok çetindi. Bu nedenle, yarışlar zaman zaman kar fırtınası ve tipi arasında yapılmıştı. Özellikle kadınlar arası müsabakalar dikkat çekmiş ve merakla izlenmişti. 1946 yılında Türkiye Birincisi Sivaslı Kerami Sakarya idi. Kadın sporcular içerisinde ise Muzaffer Vardar, tekniği ve gücü ile ön planda yer alıyordu. Hikmet İşcan ve Şefika Ataş ise sporcu kadınlar arasında teknik ve stil açısından dikkat çekiyordu.¹³³¹

O yıllarda Avrupa'da kayak sporunun gelişmişliğinin yanında, Türkiye'de spor olarak kayak henüz yeni geliyordu. Bu alana ilgi çekilerek kayak sporu ve dağcılık teşvik edilmeye çalışılıyordu. Bunun yanında, genç Türk sporcuları eksik ve kötü malzemeye rağmen, düzenlenen yarışlarda iyi performans sergiliyorlar ve başarılı dereceler elde ediyorlardı.¹³³²

5.3.3. Atletizm

Atletizm, tüm spor dallarının temeli olarak kabul edilir. Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli merkezlerinden olan Bursa'da, Türkiye İdman Cemiyeti'nin bölge teşkilatının kurulduğu 1923'ten itibaren, atletizm alanındaki etkinlikler aralıksız olarak sürmüştür. Öyle ki, Ankara'da yapılan ilk Türkiye Atletizm Yarışına Bursa sekiz atletle katılmış, İstanbul'da yapılan pek çok yarışta ise Bursalı atletler önemli başarılar kazanmışlardır. 1932'de yapılan Türkiye Atletizm Yarışmasında, sıırıyla atlama ikinciliği ve uzun atlama üçüncülüğü gibi bireysel başarıların yanında, Bursa kent olarak takım halinde, Türkiye üçüncülüğünü kazanmıştır. 1935 yılında Bursa'da yapılan şehir yarışmalarında, 150

1330. "Türkiye Kayak Birincilikleri Uludağ'da Yapılacak," *Bursa*, 22 Şubat 1946.

1331. "Uludağ'da Yapılan Türkiye Birinciliği Kayak Yarışları Dün Sona Erdi," *Bursa*, 12 Mart 1946.

1332. Musa Ataş, "Kayak ve Kayakçılarımız," *Bursa*, 28 Mart 1946.

puanla birinciliği kazanan Bursa, 1941 yılında düzenlenen maraton birinciliklerine üç atlele katılmış, Ankara ve İstanbul'da yapılan müsabakalarda da mutlaka yer almıştır. Diğer yandan, atletizm alanında Bursalı atletler Milli takımında seçme atlet durumunda olmuşlardır.¹³³³

Atletizm, kentte yer alan kulüpler tarafından desteklendiği gibi, özellikle okullar arasında yapılan yarışlarla gençler teşvik ediliyor ve düzenlenen çeşitli etkinliklerde, kadınların da bu alanda yer almasına çalışılıyordu. Bu yıllarda spor etkinliklerinde, okullar arası atletizm yarışmaları ve özellikle kadınlar arası spor etkinlikleri dikkat çekiyordu. Kentte ilk kez gerçekleştirilecek olan, 3.000 m. kadınlar arası yürüyüş yarışının yapılacağı, 1944'ün Aralık ayında duyurulmuştu.¹³³⁴ Diğer yandan, kentin kız okulları arasında yapılan 1.000 m.lik kır koşusu, kadınların bu alandaki teşvikine örneklik teşkil ediyordu. Çelik Palas Oteli önünden başlatılan ve Atatürk Stadyumunda sona eren koşu parkurunda, yarışan koşucular arasında Kız Enstitüsü sporcuları ezici bir üstünlük elde etmişlerdi.¹³³⁵

Bu alandaki bir diğer etkinlik, Kız Lisesi tarafından düzenlenen "Atletizm Bayramı"ydı." 1946 yılının Mayıs ayında, Atatürk stadyumunda, kentin önde gelen siyasi kadrosu ve önemli simalarının yanında, sayısı yaklaşık 5 bine ulaşan izleyiciler ile gerçekleştirilen karşılaşmalar, gençlerin çetin mücadelesine sahne olmuştu. Kız Lisesi öğrencileri, başarılı bir performans sergilemişlerdi. Karşılaşmaları takip eden gün, lise ve meslek okulları arasındaki yarışmalar düzenlenmiş, Erkek Lisesi, Ticaret Lisesi ve Orman Okulu öğrencileri, aldıkları derecelerle çeşitli başarılar elde etmişlerdi.¹³³⁶

Kentte sporun teşvik edilmesi ve atletizmin geliştirilmesi amacıyla, her yıl çeşitli profesyonel etkinlikler de gerçekleştiriliyordu. Bunlardan en ön plana çıkan ise koşuydu. 1942'nin Ocak ayında düzenlenen Çukurova koşusu, takımlar arasında

1333. Turgut Karatal, "Bursa'da Atletizm," *Ant*, 30 Ağustos 1944.

1334. "Spor Hareketleri," *Bursa*, 19 Aralık 1944.

1335. "Atletizm Yarışmaları," *Bursa*, 11 Ocak 1946.

1336. "Atletizm Bayramı," *Bursa*, 7 Mayıs 1946.

gerçekleştiriliyordu. Üçer kişiden oluşan takımlar arasındaki mücadelenin, yarış parkuru 2.500 m. idi. Kent merkezindeki Atatürk Anıtından başlayan parkur, Tahal ve Zafer Meydanı güzergâhlarını da içeriyordu.¹³³⁷ İlerleyen günlerde, Bursa Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen 7.000 m.lik kır koşusu, Merinos Fabrikası önünden başlıyor ve sporcuların çekişmeli mücadelesine sahne oluyordu.¹³³⁸

1944'te kış mevsiminin ilk kır koşusu, Muhaç Kır Koşusu düzenleniyordu. 3000 m.lik bu yarışa, sporcular kulüp ile ya da bireysel olarak katılabileceklerdi.¹³³⁹ Atatürk Anıtı önünden başlayan ve aynı yerde biten koşu, elverişsiz hava koşullarına rağmen koşulmuş ve bitişte bireysel birinciliği Merinos Kulübünden, Sırrı Köprülü kazanırken, takım koşusunda zaferi ise Akınspor Kulübü elde etmişti.¹³⁴⁰

Yılın son dönemine gelindiğinde, Atatürk'ün Ankara'ya ilk gelişi yıldönümünde, 27 Aralık 1944 günü, 4.500 m. üzerinden Atatürk Koşusu'nun gerçekleştirileceği ilan edilmişti. Buna göre başlangıç ve bitiş noktası Atatürk Heykeli olan ve yarışmacıların Halkevi önünde toplandığı koşuya, 19 sporcu katılmıştı.¹³⁴¹ Yeşil, Atatürk Anıtı, Tahal, Zafer Meydanı ve Çakır Hamam güzergâhlarını içeren koşuda birinciliği Merinos Kulübünden Sırrı Köprülü elde ederken, Akınspor Kulübünün sporcusu ikinci olmuştu.¹³⁴²

1945 yılında bahar mevsiminin gelmesiyle, kentteki atletizm karşılaşmaları da yeniden başlatılmıştı. 100 m., 400 m., 3.000 m. ve 3 adım branşlarında yapılan müsabakalarda, atletler başarılı performanslar sergilerken, atlama ve yüksek atlama alanlarındaki karşılaşmalar ise hava muhalefeti nedeniyle iptal edilmişti.¹³⁴³ Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Atletizm Federasyonunun düzenlediği, atletizm alanındaki karşılaşmalar, yaz

1337. "Bugün Yapılacak Takım Koşusu," *Bursa*, 4 Ocak 1942.

1338. "Umum Müdürlük Kır Koşusu," *Bursa*, 4 Şubat 1942.

1339. "Muhaç Kır Koşusu," *Bursa*, 12 Aralık 1944.

1340. "Muhaç Kır Koşusu," *Bursa*, 19 Aralık 1944.

1341. "Atatürk Koşusu," *Bursa*, 26 Aralık 1944.

1342. "Atatürk Koşusu," *Bursa*, 2 Ocak 1945.

1343. "Atletizm," *Bursa*, 17 Nisan 1945.

aylarında da devam etmişti. Bursa, Kocaeli ve Eskişehir'den katılan sporcuların katılımıyla gerçekleştirilen bölge yarışları, kentte büyük bir heyecan ve merak yaratmıştı. Dört bölge rekorunun kırıldığı etkinliklerde, derecelerin çoğu Bursalı atletlere aitti. 800 m.de Seydi Dinçtürk yılın en iyi derecesini yapmış, 400 m.yi 52,7 saniye ile koşmuştu. Genel sıralamada, Kocaeli 64 puanla birinciliği elde ederken, Bursa 54 puanla ikinci olmuştu.¹³⁴⁴

İlerleyen günlerde kentte düzenlenen Gül Kupası Final Yarışları, 1 Temmuz 1945 tarihinde, 108 atletin katılımıyla, Atatürk Stadyumunda gerçekleştirilmişti. Yaklaşık 5.000 izleyicinin yer aldığı müsabakalarda, 1.500 m.de Seydi Dinçtürk yeni bir bölge rekoru kırmıştı. Acar İdman Yurdu, Akınspor, Çelik Spor ve Merinos gibi kentin önde gelen spor kulüplerinin sporcularının da katılım gösterdiği etkinlikler, koşu, bayrak yarışı, gülle atma, disk atma, cirit atma, yüksek atlama, tek adım ve üç adım atlama gibi branşlarda yapılmıştı.¹³⁴⁵

Eylül ayına gelindiğinde, dönem içerisinde Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Atletizm Federasyonu programını uygulayan Bursa, Kocaeli, Eskişehir, İzmir, Adana, Gaziantep, Zonguldak, Samsun, Balıkesir ve Tekirdağ illerinden katılan atletler ile İstanbul'da atletizm Türkiye yarışmaları gerçekleştirilmişti. Bursalı atletler gösterdikleri başarılar üzerine, Türkiye'de ilk kez düzenlenecek uluslararası atletizm müsabakalarına katılma hakkı kazanmışlardı. Amerikan, Türk ve Yunan atletler arasında gerçekleştirilecek bu müsabakalarda, Bursa bölgesinden ilk defa sporcu katılımı olacaktı. Seydi Dinçtürk, Ali Dikencik ve Hamdi Yüzer Milli atlet olmuşlardı.¹³⁴⁶

29-30 Eylül 1945 tarihleri arasında, atletizm alanında Türkiye'de düzenlenen ilk uluslararası etkinlik olma özelliğine sahip olan bu müsabakalara, Amerikan, Türk ve Yunan atletler katılıyorlardı. Yakın Doğu Amerikan ordusunda yer alan atletler ve

1344. Reşat Erte, "Atletizm Grup Birincilikleri," *Bursa*, 31 Ağustos 1945.

1345. "Atletizm Müsabakaları," *Bursa*, 3 Temmuz 1945.

1346. "Atletlerimizin Başarısı," *Bursa*, 28 Eylül 1945.

Yunanlı atletler ile yapılan yarışlar için Fenerbahçe Stadyumu kullanılmıştı.¹³⁴⁷ 10 binden fazla izleyicinin katılımı olan atletizm karşılaşmaları, atletizmin çeşitli alanlarında yapılmıştı. Bursalı atletlerin de katılım gösterdiği etkinliklerde, koşu branşında 100 m.lik koşu yanırlıklı 110 m. koşulmuş, organizasyondaki acemilik, yarış alanında görevli olmayan kişilerin sahada yer alması gibi unsurlar, etkinlikte göze çarpan ve eleştirilen noktalar olmuştur.¹³⁴⁸

Diğer yandan, Ocak 1946'da kentte kapalı salon atletizm yarışlarının ilk kez yapılacağı duyurulmuştu.¹³⁴⁹ Bursa'da ilk defa yapılan kapalı salon atletizm karşılaşmaları, yüksek atlama, durarak uzun atlama, durarak 3 adım, 3. kategori yüksek ve 3. kategori durarak atlama dallarında gerçekleştirilmişti. Başarılı bir performans sergileyen atletler, bazı Bursa rekorlarını tekrar kırmışlardı.¹³⁵⁰ Bursa'da yapılan kapalı salon atletizm karşılaşmaları, ilerleyen günlerde gelişerek devam etmişti. Beden Terbiyesi Bölge atletizm kolu tarafından düzenlenen pentatlon ve triatlon birincilikleri, yine Işıklar Askeri Lisesinin jimnastik salonunda yapılmıştı.¹³⁵¹

5.3.4. Yüzme

1940'lı yıllarda Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, kendi arazisi üzerinde inşa ettirdiği havuz ile kentte yüzme sporunu teşvik etmiş, bu alanda yapılan antrenmanlarla, oluşturulan Bursa yüzme takımı, iller arası pek çok yarışmada etkinlik gösterip ödüller kazanmıştır.¹³⁵²

Bu bağlamda, yüzmenin spor olarak Bursa'da gelişiminin, Havuzlu Park Tesislerinin devreye girmesiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Havuzlu Park, 1940'lı yıllarda yerel, bölgesel ve ulusal karşılaşmalarda kullanılan bir merkez konumunda olmuştur.

1347. Şadi Tezcan, "Amerikan- Türk Atletizm Karşılaşması," *Akşam*, 29 Eylül 1945.

1348. "Amerikan- Yunan- Türk Atletizm Müsabakası," *Akşam*, 1 Ekim 1945.

1349. "Atletizm," *Bursa*, 18 Ocak 1946.

1350. "Kapalı Salon Müsabakalarının Sonuçları," *Bursa*, 25 Ocak 1946.

1351. "Kapalı Salon Atletizm Müsabakaları," *Açıkses*, 9 Mart 1946.

1352. Necati Akgün, *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anıları*, (Bursa: Prestij Ofset, 1994), 14.

1941 tarihinde Türkiye yüzme birinciliklerine hazırlık yarışları Bursa’da yapılmıştır. O yıllarda Türkiye’nin önde gelen sporcularının katıldığı bu yarışlarda, yüzücülerin 100 m. hızlı, kurbağalama, sırt üstü, dalma ve bayrak yarışı gibi karşılaşmalardaki mücadeleler büyük ilgi toplamıştı.¹³⁵³

İlerleyen yıllarda, 1944 ve 1945 sürecinde düzenlenen yüzme müsabakalarının, kentin dinamik yapısına katkıda bulunan ve önemli bir etkinlik alanı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan su sporlarının gelişiminde, kentteki spor kulüplerinin bu alandaki etkinliklerinin payı da göz ardı edilmemelidir. 1944’ün yaz aylarında Akınsporun yıllık “Su Sporları Bayramı,” Havuzlu Parkta yaklaşık 4 bin kişinin katılımıyla gerçekleşmişti. Bölge spor eğitmeni Salim Doğan’ın yönetiminde yapılan su topu karşılaşmaları, Bursalılar tarafından ilgi ile karşılanmıştı. Eğlenceler yapılmış, hediyeler dağıtılmış ve karşılaşmaların galibi olan Akınspora kupası verilmişti.¹³⁵⁴

Milli sporcu Abbas Sakarya’nın başkanlığında, Ağustos ayında, 21 sporcunun katılımıyla yüzme yarışları gerçekleştirilmişti. 100 m. sırtüstü, 100 m. kurbağalama, 200 m. serbest, 100 m. serbest, 4x55 m. bayrak, kule atlama, trampelen ve su topu gibi branşlarda yapılan karşılaşmalarda, sporcular başarılı sonuçlar almışlardı. Bursalı atletlerden Mustafa Pars 100 m. sırtüstü yarışında, İbrahim Sungur ise kule atlama ve trampelen karşılaşmalarında birinciliği elde etmişlerdi.¹³⁵⁵ Bu karşılaşmaları takip eden günlerde düzenlenen, Bursa Bölge Yüzme Birinciliği karşılaşmaları da 40 sporcunun katılımıyla gerçekleştirilmişti. Küçükler 56 m. serbest, yetişkinler 200 m., 1.500 m serbest, 100 m. Sırtüstü ve 200 m. kurbağalama stillerinde yapılan karşılaşmalarda, yarışları kazanan sporculara hediyeler verilmişti.¹³⁵⁶

Ancak 1945 yılına gelindiğinde, hükümetin aldığı karar ile Havuzlu Park’ın bir süreliğine kapanması önemli bir tartışmanın başlangıcını oluşturmuştur. Sağlık Bakanı Sadi Konuk

1353. “Pazar Günü Havuzlu Parkta Yüzme Yarışları Yapıldı,” *Açıkses*, 16 Temmuz 1941.

1354. “Akın Sporun Su Sporları Programı,” *Bursa*, 13 Haziran 1944.

1355. “Havuzlu Parkta Yapılan Yüzme Müsabakaları,” *Ant*, 15 Ağustos 1944.

1356. “Bursa Bölge Yüzme Birincilikleri,” *Bursa*, 22 Ağustos 1944.

ve Bursa Millet Vekili Muhittin Baha Pars arasındaki tartışma aynı tarihlerde TBMM kürsüsüne kadar taşınmıştır.¹³⁵⁷ Tekirdağ Milletvekili Rahmi Apak ve Muhittin Baha Pars'ın meclise verdiği önerge ile başlayan tartışmalarda, Sağlık Bakanı Sadi Konuk, Havuzlu Park açıldıktan sonra gerçekleşen boğulmalara karşı önlem alınması, havuzda kurtulma ve kurutma teşkilatının kurulması ve suyun genel sağlığı tehdit etmesi durumunun düzeltilmesi gibi konular üzerinde durarak uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca, gerekli sağlık koşullarının sağlanıncaya kadar, havuzun açılışının yapılmayacağını ifade etmiştir.¹³⁵⁸ Yapılan tartışmalarda, Muhittin Baha Pars havuza ilişkin alınan kararda şahsi husumetin etkisi olduğu düşüncesini belirterek, Havuzlu Parkı Bursa'ya katkısı olan bir merkez olarak, Bursa Doğumevine bağışlamayı düşündüğünü açıklamıştı.¹³⁵⁹

Bu gelişmeden iki ay sonra, 1945 yılının Temmuz ayında, Milletvekili Muhittin Baha Pars'ın Danıştay'a itirazı sonrasında alınan karar ve havuzda alınan önlemlerin artırılmasıyla, Havuzlu Parkın açılacağı ve Türkiye yüzme birinciliklerinin Bursa'da yapılacağı müjdesi verilmiştir.¹³⁶⁰

Millî Eğitim Bakanlığı, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Su Sporları Federasyonu tarafından düzenlenen yüzme birinciliği şampiyonası, 15-16 Eylül 1945 tarihlerinde gerçekleştirilmişti. Yarış organizasyonları hazırlıkları kentte uzun süredir devam ediyordu. Bu hazırlıklar kapsamında, uluslararası standartlara uygun olarak havuz 50 m.ye indirilmiş ve düzenlemeler buna göre yapılmıştı. Yarışlar, bir yıl içerisinde Federasyon programını uygulamış Ankara, İstanbul, Mersin, Adana, İzmir, Balıkesir, Kocaeli bölgelerinden seçkin sporcuların katılımıyla yapılmıştı. İki gün devam eden yarışlarda, en fazla birincilik elde eden spor bölgesine federasyon kupası verilmiş ve kazanan yüzücüler madalya almıştı.¹³⁶¹

1357. "Kapatılan Havuz Meselesi: İki Bursa Milletvekili Arasında Hararetili Münakaşalara Yol Açtı," *Açıkses*, 2 Mayıs 1945.

1358. TBMM Z.C. B. 47, C. 16, D. 7, 27.Nisan 1945.

1359. "Havuzlu Park Üzerinde Yapılan Bir Tartışma," *Bursa*, 4 Mayıs 1945.

1360. "Havuzlu Park Açılıyor," *Açıkses*, 21 Temmuz 1945.

1361. Reşat Erte, "Türkiye Ferdi Yüzme Birincilikleri," *Bursa*, 11 Eylül 1945; "Türkiye Yüzme Birincilikleri," *Bursa*, 18 Eylül 1945.

İlerleyen günlerde, Havuzlu Park Tesisleri 1946 yılının yüzme sezonuna bünyesinde yaptığı değişiklik ve yeniliklerle girmişti. Bunlardan en önemlisi, havuzun standartlara uygun bir biçimde 5 metrelik kısmının kesilerek doldurulmuş olmasıydı. Havuzun ortasındaki bölge daha fazla yükseltilerek, havuz profesyonel ve amatör olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Havuz kenarındaki büfenin yeri değiştirilmiş, havuzun etrafındaki çay bahçesi bölümü de genişletilmişti.¹³⁶²

Yüzme mevsiminin ortasında, İstanbul Turing ve Yüzme İhtisas Kulüpleri tarafından düzenlenen Bursa seyahatine katılan 100 kişilik gruba dâhil olan yüzücüler, Havuzlu Parkı ziyaret ederek, Bursalılara su topu ve yüzme karşılaşmaları sunmuşlardı. Gösterilerin ardından Vali Haşim İşcan'ın sporcular için Dağcılık Kulübünde verdiği çay ziyafetine, kentin pek çok tanınmış siması da katılmıştı. Vali Haşim İşcan'ın teşviki ve himayesi ile gerçekleştirilen yüzme yarışlarında, yüzücüler çok başarılı dereceler elde etmişlerdi.¹³⁶³

Savaştan sonraki yıllarda yapılan yerel ve bölgesel müsabakalarda, Havuzlu Park ön planda yer almaya devam etmiş ve Bursa'da su sporlarının gelişiminde etkili olan, başlıca öge olarak önemini korumuştur.

5.3.5. Boks

Savaş yıllarında Bursa'nın dinamik spor hayatında önemli payı olan alanlardan bir tanesi de boks olmuştur. Ancak, kentte boks alanındaki gelişim, daha çok 1940'lı yılların ilk yarısı biterken ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Beden Terbiyesi Spor Bölge Müdürlüğü tarafından teşvik karşılaşmaları düzenlemiş, bu etkinlikler başta Belediye Başkanı Edip Rüştü Akyürek olmak üzere, kentin önde gelen simalarının da katılımıyla desteklenmiştir.

1362. "Havuzlu Park'ta İnşaat," *Açıkses*, 6 Nisan 1946.

1363. "İstanbullu Sporcuların Havuzlu Park'ta Gösterileri," *Bursa*, 2 Temmuz 1946.

Bursalı gençler, Beden Terbiyesi Spor Bölge Müdürlüğü tarafından çalıştırılıyor, çok sayıda genç bu spora ilgi gösteriyordu. Salonda düzenli olarak çalışan genç sporcular arasında, her hafta cumartesi akşamı karşılaşma düzenleniyordu. Böylece, kentin boksa olan ilgisi canlı tutuluyordu. Kasım 1944'te, 10 amatör sporcu genç arasında düzenlenen karşılaşma 1.000'den fazla izleyiciye sunulmuştu.¹³⁶⁴ Amatör karşılaşmaların düzenlenmesine ilerleyen günlerde de devam edilmiştir. Zaman zaman karşılaşmalara gösterilen ilgi nedeniyle salon kapasitesi aşıldığından, sporseverlerin bir bölümü içeri alınamamıştır. Bursa'nın bu spora olan yoğun ilgisi karşısında, kentte bir boks ringi yapılması kararı verilmiştir.¹³⁶⁵

Bursalı boks severler, gerçekleştirdikleri faaliyetlerle dikkat çekmişler, çalışmalarını Beden Terbiyesi Spor genel Müdürlüğü tarafından takdirle karşılanmıştır. Düzenli ve planlı çalışmalarını sonucunda, boks alanında kısa sürede büyük ilerleme gösteren Bursalı boksörler, 1945 yılında yapılacak Türkiye yarışmalarında katılmaya hak kazanmışlardı.¹³⁶⁶ Bu doğrultuda, ilerleyen günlerde Türkiye Boks karşılaşmalarına Bursa'dan katılacak sporcuların seçimleri için düzenlenen maçlara, yüzden fazla boksör katılmıştı. Karşılaşmaları yöneten hakem kurulu; Celal Kent, Rükneddin Akbulut, Musa Ataş ve Salim Doğan gibi isimlerden oluşuyordu. Bursalı boksörler, seçmelere üç ay gibi kısa bir sürede hazırlanmalarına rağmen güçlü bir performans sergilemişlerdi.¹³⁶⁷

1945 yılına gelindiğinde, Başhakemliğini çalıştırıcı Salim Doğan'ın yaptığı karşılaşmalar, Bursalı boks severler arasında büyük bir heyecan yaratmıştı. Müsabakalarda; horoz, tüy sıklet ve sinek sıklet branşları yer almıştır. Tüy sıklet alanında Türkiye üçüncüsü, Acarspor kulübünü temsil eden Nihal Sabuncu ile Tayyare Kurumunun sporcusu eski boks şampiyonlarından pilot Hakkı Aygen arasında yapılan

1364. "Boks Müsabakaları," *Bursa*, 21 Kasım 1944.

1365. "Bayram Günlerinde Yapılan Spor Hareketleri," *Bursa*, 1 Aralık 1944.

1366. "Bölge Boks Faaliyetimiz Umum Müdürlüğünce Takdir Edildi," *Bursa*, 19 Aralık 1944.

1367. "Boks Seçme Müsabakaları Yapıldı," *Bursa*, 26 Aralık 1944.

maça, boksörlerin çekişmeli mücadelesi damga vurmuş, beş dakikadan fazla süren karşılaşmanın galibi nakavt ile Nihal Sabuncu olmuştu.¹³⁶⁸

Boks alanındaki heyecanlı faaliyetler Eylül ayında Edirneli ve Bursalı boksörler arasında yapılan müsabakalar ile devam ediyordu. Bursa, kent olarak bu spora önemli bir destek vermekteydi.¹³⁶⁹ Savaş koşullarının beraberinde getirdiği tüm yokluğa rağmen, kentte çok güzel bir ring oluşturulmuş, malzeme yokluğu ve pahalılığı gibi hazırlıkları geciktiren durumların ortadan kaldırılarak, pek çok ihtiyaca cevap verebilecek bir boks salonu hazırlanmıştı.

Bu yıllarda spor ile ilgilenen yazarların, boksa ilişkin tartışmaları gazete sütunlarına yansımış ve kentte bu sporun daha yerleşik hale gelmesinde etkili olmuştur.¹³⁷⁰ Bursalı boks severlerden gelen talep üzerine, Boks Federasyonu; Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü bünyesinde bir boks şubesi kurulmuş ve Salim Doğan'ı çalıştırıcı olarak görevlendirmişti. Bu aşamadan itibaren, Şafak Sineması binasının alt katında oluşturulan salonda gerçekleştirilen yoğun çalışmalarla, Bursa'da boks sporunun gelişimi hız kazanmıştı.¹³⁷¹

Bursalı boksör Ali Tosun, 1942'den 1946'ya kadar Türkiye şampiyonluğunu elinden bırakmamıştı. Ancak 1946 yılında yapılan Türkiye boks birinciliği karşılaşmalarında Hamit Kingütmez'e mağlup olarak ikinci sıraya düşmüş, yarı ağır sıklet boks şampiyonluğu unvanını kaybetmişti. 1947 yılında bu maçın rövanş karşılaşması yapılacaktı. Hamit Kingütmez, Ali Tosun ile maç yapmak için Bursa'ya gelince, Ali Tosun ağır sıkletin rakipsiz şampiyonu olduğunu bu maç ile bir kez daha kanıtlayacaktı.

1368. "Bu Hafta Yapılan Boks ve Güreş Teşvik Müsabakaları Çok Güzel Oldu," *Açıkses*, 28 Şubat 1945.

1369. "Edirne ve Bursa'daki Boks Müsabakaları," *Açıkses*, 19 Eylül 1945.

1370. Necmi Aksop, "Boks Ajanına Zaruri Bir Cevap," *Açıkses*, 10 Kasım 1945.

1371. Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa*, 210.

Gerçekleşecek diğer mücadele ise Bursa bölgesinin tanınan boksörü Nihal Sabuncu ve 1941 yılı Türkiye şampiyonu Emin Elüstün arasında olacaktı.¹³⁷²

Bursa boks takımının en güçlü boksörü Ali Tosun olarak görülüyordu. Emin Elüstün ve Nihal Sabuncu arasında yapılacak maç ise bir intikam maçı olarak nitelendirilmişti. Türkiye şampiyonasındaki karşılaşmalarında Nihal, “knock down” olurken, Emin diğer rauntlarda gösterdiği performans ile Nihal’i sayı üstünlüğü ile yenmişti.¹³⁷³

1947 yılının 2 Şubat tarihinde kente gelen Ankaralı boksörler ile yapılan rövanş maçı, Bursa Bölge Kapalı Spor Salonunda, Bursalı boks severlerin büyük ilgisi ile gerçekleşmişti. Bursa için tam bir spor günüydü. İlk karşılaşmalar, Askeri Lise boksörlerinin kendi arasındaki iki şer dakikalık üç rauntluk maçlarla olmuştu. Günün dikkat çeken karşılaşmalarından ilki Ankaralı boksör Ömer Dizdar ve Bursalı boksör İrfan arasında olmuştu. Rakibi, İrfana dört raunt dayanmış fakat, zafer yetenekli dövüşüyle Bursalı boksörün olmuştu. Günün önemli maçlarından biri de 57 kg. tüy sıklıtte Ankaralı Emin Elüstün ve Bursalı Nihal Sabuncu arasındaydı. Emin teknik bakımdan üstün konumda olsa da Bursa’nın sevilen boksörü Nihal’in vuruşları güçlüydü. İki boksörün çetin mücadelesi sonunda, maç hakemlerin beraberlik kararıyla sona ermişti.¹³⁷⁴

Ancak karşılaşmaların şüphesiz en heyecan ve merak uyandıran maçı, yarı ağır sıklıtte Hamit Kingütmez ve Türkiye ikincisi Bursalı boksör Ali Tosun arasında yapılacak rövanş maçıydı. Karşılaşma çok çekişmeli olmuştu. Tecrübeli boksör Hamit, rakibini sağ yumruğuna düşürmek istiyordu. Buna karşılık Ali Tosun solunu iyi koruyor ve sol direkt

1372. “Bölge Spor Salonunda Yapılacak Boks Maçları,” *Yarın Pazar*, 25 Ocak 1947.

1373. “Spor,” *Yarın Pazar*, 1 Şubat 1947.

1374. “Dünkü Boks Maçları,” *Ant*, 3 Şubat 1947.

vuruşları ile maçı lehine çevirmeyi başarıyordu. Böylece Ali Tosun, hakem kararı ve sayı üstünlüğü ile galip ilan edilerek ve Türkiye yarışmasının rövanşını almayı başarmıştı.¹³⁷⁵

Bursa'da boksun spor olarak gelişiminde son derece etkili olan bu karşılaşmalar, iyi planlanmış ve tarafsız hakemlerin yer aldığı önemli bir organizasyonlar olmuştur. 1946'da Türkiye ikinciliği ve üçüncülüğünü kazanan Bursalı boksörler, ilerleyen dönemde de bu başarılarını sürdürmüşlerdir. Nihal Sabuncu, İrfan Demirkan, Davut İşsever ve Ali İhsan Korgavuş gibi isimler, Bursa boksunun yetiştirdiği, İstanbul ve Ankara'da çeşitli dereceler elde eden önemli isimler olmuştur.¹³⁷⁶

5.3.6. Güreş

Osmanlı İmparatorluğunda saray sporu olarak anılan güreş, Cumhuriyet yıllarında da ilgi gören bir alan olmuştur. Erken tarihlerden itibaren yapılagelen yağlı güreşlerin yanında, minder güreşleri de Bursa'da resmi olarak 1930'lu yıllarda başlamıştı.¹³⁷⁷ Savaş yıllarında güreş, Beden Terbiyesi Spor Bölge Müdürlüğünde şubesi bulunan bir spor dalıydı. Bu alandaki sporcuların çalıştırıcılığını ise Dinarlı Mehmet namındaki Mehmet Savaş yürütüyordu.¹³⁷⁸

Mehmet Savaş, 1939-1945 yılları arasında Bursa'da güreş alanında ilk akla gelen isim olmuş ve bu yıllarda yapılan karşılaşmalarda kazandığı zaferlerle ön plana çıkmıştır. 1940 yılı Nisan ayında, Çocuk Esirgeme Kurumu yararına Atatürk Stadyumunda düzenlenen, yerli ve yabancı birçok pehlivanın katıldığı güreşlerde, Dinarlı Mehmet pehlivan, Hırvatistan'dan gelen rakibi Skorobof'u kesin bir galibiyetle yenilgiye uğratmıştır.¹³⁷⁹

1375. "Dünkü Boks Maçları," 3 Şubat 1947.

1376. Akbulut, *Her Şeyi ile Bursa*, 210.

1377. *Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Spor*, 234.

1378. "Yağlı Güreşler Yapılacak," *Bursa*, 13 Haziran 1944.

1379. "Çocuk Esirgeme Kurumunun Tertip Ettiği Güreş," *Açıkses*, 1 Mayıs 1940.

Bu yıllarda stadyumda yapılan resmi güreş karşılaşmalarında, Bursalı sporcular ön plana çıkıyordu. 1941 yılında yapılan Serbest Güreş Grup yarışmalarında Bursa, Balıkesir ve Eskişehirli sporcular arasında düzenlenen karşılaşmalarda, Bursa takımı dört galibiyetle birinci, Eskişehir takımı ise ikinci olmuştu. Bu zaferi takip eden günlerde, büyük bir seyirci katılımıyla profesyonel güreş müsabakaları düzenlenmiş, bu etkinliğe kentin önemli isimleri ve bilinen simaları da katılmıştı. Karşılaşmalarda Habeşistanlı Kasım Talafari, Türkiye Birincisi Tekirdağlı Hüseyin ve Dinarlı Mehmet gibi önemli güreşçiler yer almışlardı.¹³⁸⁰

Bu yıllarda Çelik Spor Kulübü, her yıl yaz aylarında güreş karşılaşmaları düzenleyerek bu sporu teşvik ediyor, gençlerin ilgisini bu alana çekerek, kentte güreş sporunu geliştirmeyi amaçlıyordu. 1942 yılında bu doğrultuda düzenlenen profesyonel güreşlerde Tekirdağlı Hüseyin ve Finlandiyalı bir sporcunun yaptığı güreş büyük ilgi ile takip edilmiş, karşılaşma Tekirdağlı Hüseyin'in galibiyetiyle sonuçlanmıştı.¹³⁸¹ 1943 yılında düzenlenen müsabakalarda, galibiyet alan güreşçilere 1000 lira para ödülü verilmişti.¹³⁸²

Kentte her yıl yaz aylarında düzenlenen güreş karşılaşmaları, 1944 ve 1945 sürecinde geleneksel hale gelmiş, hakem heyetlerinin görevlendirilmesi ve güreşlerin hakemlerce yönetilmesiyle daha da profesyonel bir hale dönüşmüştü.¹³⁸³ 1944'ün yaz aylarında hakemler eşliğinde gerçekleştirilen bu güreşlere, Kırkpınar Türkiye şampiyonu Hayrabolulu Süleyman, daha önceki senelerde şampiyon olmuş Tekirdağlı Hüseyin, Gönenli Kara Hüseyin, Sındırgılı Şerif, Karacabeyli Hayati, Manisalı Halil ve daha pek çok sevilen pehlivan katılmıştı.¹³⁸⁴

1380. "Pazar Günkü Profesyonel Serbest Güreş Müsabakaları," *Açıkses*, 14 Mayıs 1941.

1381. "Pazar Günkü Pehlivan Güreşleri," *Açıkses*, 9 Ağustos 1942.

1382. "Pazar Günkü Yağlı Güreşlerde Tekirdağlı Galip Geldi," *Açıkses*, 16 Haziran 1943.

1383. "Çelik Sporun Yağlı Güreş Müsabakaları," *Açıkses*, 14 Haziran 1944.

1384. "Çelik Sporun Yağlı Güreş Müsabakaları," *Bursa*, 9 Haziran 1944.

Ertesi yıl, Çelik Spor Kulübü geleneksel yağlı güreş karşılaşmalarını tekrar düzenlemişti. Atatürk Stadyumunda kalabalık bir izleyici karşısında gerçekleşen karşılaşmalar, yine yoğun ilgi ile karşılanmıştı. On çift güreşçinin mücadele ettiği karşılaşmalarda, Ahmet Atalay birinciliği elde etmiştir. Küçük orta ve baş altı olarak kategorilere ayrılan müsabakalarda, güreşçiler zorlu mücadeleler gerçekleştirmişlerdi.¹³⁸⁵

Savaşın son dönemine gelindiğinde, 1946'da Spor Bölgeleri arasında gerçekleştirilecek karşılaşmalara, hazırlık amacıyla bölge spor salonunda güreş karşılaşmaları yapılmış, dört çift güreşçi çekişmeli bir mücadele içinde yer almışlardı. Genç pehlivanlar sergiledikleri güzel oyunlarla, birbirlerine üstün gelmeye çalışmışlardı.¹³⁸⁶ Savaşın son bulmasını takip eden yıllarda, kentte özellikle minder güreşinin gelişimi için yapılan çalışmalar sürdürülmüş ve Bursa'nın yetiştirdiği bazı sporcular, Milli takıma kadar yükselmişlerdir.¹³⁸⁷

1385. "Yağlı Güreşler Çok Rağbet Gördü," *Bursa*, 26 Haziran 1945.

1386. "Güreş Karşılaşmaları," *Bursa*, 25 Haziran 1946.

1387. *Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Spor*, 236.

SONUÇ

1939'da Almanya'nın Polonya topraklarına saldırması ile başlayan ve 1945'e kadar süren küresel savaşta, aktif tarafsızlık politikası izlenmesine rağmen, ülkemizde de sarsıcı bir dönem yaşanmıştır. Bu yıllarda, Milli Şef İsmet İnönü'nün yönetimi altında olan Türkiye, Cumhuriyetin ilanı ile elde ettiği kazanımları korumak ve yeni bir işgal tehlikesini önlemek için dünya dengelerini gözetmiştir. Savaşı her an takip ederek, büyük bir orduyu seferber etmiş ve bu durum savaş planlarını etkilemiştir. Ancak, bu aşamada savaşın dünyada yarattığı ekonomik sorunlara da maruz kalan Türkiye, ülke içerisinde uyguladığı korumacı denetimi sağlamaya yönelik politikalar sonucunda, ekonomik bir darboğaz ile karşılaşmıştır.

Bu çalışmada, Bursa'nın, devlet politikalarının kırsalda ortaya çıkaracağı etkiye yönelik bir ön izleme noktası ve Anadolu'ya açılan kapı niteliğinde olması anlayışı temele alınmıştır. Bu doğrultuda, II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'nin nüfus yoğunluğu bakımından dördüncü büyük kenti olan bu şehrin, yaşanan olağanüstü dönemdeki durumuna odaklanılmıştır. Ülke genelinde var olan tablo ile Bursa yereli arasında bir bağ kurularak, savaşın Türkiye üzerinde ortaya çıkardığı koşulların, Bursalılar üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir.

Çalışma; II. Dünya Savaşı'nın yerelde ortaya çıkardığı siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıyı, şehir sakinlerinin bu durum karşısındaki konumu ve Bursalıların savaş koşullarına karşı aldığı önlemler açısından irdeleyerek, kent tarihinin 1939 ve 1945 yılları arasındaki sürecine ışık tutmakta ve sıradan insanın savaş karşısındaki mücadelesini Bursalıların perspektifinden sunmaktadır.

İsmet İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan süreçte, Cumhuriyet Halk Fırkasının, Bursa yerelinde örgütsel yapısının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar sürdürüldüğünü görmekteyiz. Tek parti yönetiminin iyice pekiştiği bu dönemde, parti yerel örgütünün kent yönetimi ve halk ile olan

ilişkilerinin yanında, Milli Şef İsmet İnönü ve dönemin önde gelen siyasetçilerinin gerçekleştirdiği ziyaretlerle yaşanan hareketlilik, kentte siyasi bir dinamizm oluşturmuştur.

Çalışmada elde edilen verilerden yola çıkarak, Bursa'nın Parti teşkilatlanmasında kırsala yönelik önemli merkezlerden bir tanesi olduğunu söylemek mümkündür. Tek parti yönetimi süresince, var olan on ilçede örgütlenme çalışmaları büyük ölçüde gerçekleştirilerek, parti örgütünün en ücra köylere dahi ulaştırılması sağlanmıştır. İlçelerdeki örgütler, il yönetim kurulu ile sürekli temas ve koordinasyon halinde kalarak, il merkezine düzenli raporlar sunmuşlar ve kongre dönemlerinde merkezin denetimine tabi tutulmuşlardır. Ancak, partinin yerel örgütlenmesinde zaman zaman çeşitli anlaşmazlık ve usulsüzlüklerin kendisini gösterdiği, diğer yandan üyeler arasında uyumsuzluk, anlaşmazlık ve güven eksikliği gibi durumların ortaya çıktığı ve bu durumun yarattığı olumsuz etkinin halka yansıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu doğrultuda, İl Yönetim Kurulunun, Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği altı aylık raporlardan elde edilen veriler aracılığıyla, savaşın dünyada yarattığı genel güvensizlik ortamının etkisiyle, 1939 yılından itibaren partinin üye sayısının düşüşe geçtiği tespit edilmiştir. Zorlu sosyal ve ekonomik koşulların yaşandığı bu dönemde, üye sayısında yaşanan ciddi düşüş 1941 yılına kadar sürmüştü, fakat 1942-1943 devresine girildiğinde, ülke siyasetinde hâkim olan “Şef-Devlet-Millet” üçlemesinin halk tabanındaki karşılığını bulmuş olmasıyla, üye sayıları tekrar yükselişe geçmiştir.

Bu noktada, savaşın devam ettiği yıllar boyunca izlenen sosyal ve ekonomik politikaların halka yansımaları, Bursalıların partiden giderek uzaklaşmasında, yadsınamayacak bir etkiye sahip olmuştur. Savaşın sonunda, Türkiye'nin tavrını liberal demokrasiden yana belirlemesi ile başlayan çok partili yaşama geçiş sürecinde, Demokrat Partinin kurulması yerelde karşılığını bulmuş ve bu aşamadan itibaren Demokrat Partinin giderek güç kazandığı kentlerden bir tanesi de Bursa olmuştur.

Ülke genelinde çok partili seçimlerin ilk kez yapıldığı dönemde, seçimlere karşı muhalefetin gösterdiği tepki, Bursa yerelinde seçimlerden bir hafta sonra, Tophane meydanında yapılan Demokrat Parti mitinginde ortaya çıkmıştır. Miting sonunda alınan kararlar, Demokrat Parti İl Başkanı Hulusi Köymen tarafından Başbakanlığa gönderilerek, seçim sonuçlarına yerelde de güçlü bir tepki verilmiştir. Bu sayede, Bursalıların döneme özgü demokratik süreçlere katılım sağladığı görülmüştür.

Savaş döneminde, nüfus yoğunluğu fazla olan kentlerin iaşesinin sağlanması, en önemli sorunlardan birini oluşturmaktaydı. Ekonomik zorluklar ve yokluk karşısında, Türkiye genelinde olduğu gibi Bursa'da da temel ihtiyaç ve tüketim maddelerinin bulunmaz hale geldiği görülmektedir. Bu doğrultuda Bursa'da, Belediyenin ve Valiliğin gerçekleştirdiği teftiş ve denetimler ile yerel piyasadaki karaborsa ve vurgunculuk ile mücadele edildiği tespit edilmiştir.

Bunun yanında, kent sakinlerinin maruz kaldığı hayat pahalılığı ve yokluğun giderilmesi için hükümet politikaları gereğince Vilayette kurulan, Fiyat Murakabe Komisyonu, Halk İstihlak Kooperatifi ve İhtikarı Tetkik Komisyonu gibi teşkilatlar ile yerel piyasa kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bursa gazetelerinde de piyasada, belirlenenden yüksek fiyatlarla mal satan, sattığı malda hileler yapan ve faturasız ya da etiketsiz mal satan çok sayıda kişinin, ihtikâr suçundan Milli Korunma Kontrolörlerince işlem yapılarak, Milli Korunma Mahkemelerinde yargılandığı da çalışmamızda tespit edilen bir başka noktadır.

Savaş sürecinde yaşanan yoksulluk, kıtlık ve gıdasızlığa karşı, Bursalı esnaf örgütleri, kendi aralarında oluşturdukları birlik ve derneklerle, toplumsal dayanışmaya da hizmet etmeleri dikkat çekici olmuştur. Ayrıca, Kızılay, Çocuk Esirgeme, Yardım Sevenler Cemiyeti, Darülacezeye Yardım Cemiyeti, Yoksul Talebelere Yardım Cemiyeti ve Bursa Halkevi Sosyal Yardım Komitesi gibi çok sayıda örgütün yürüttüğü yardım çalışmaları ile kentte farkındalık yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumdan yola çıkarak, söz konusu

yıllarda Bursa’da toplumsal dayanışma ve sosyal yardıma dair bir bilincin oluştuğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Çalışmada ele alınan döneme dair, üzerinde çalışılan kaynaklardan elde edilen veriler, Bursa’da sanayi sektörünün ön plana çıktığını, bu yıllarda çok sayıda fabrika ve işletmeyi bünyesinde bulunduran kentteki iş gücü ve istihdamın, işçi, usta ve memurlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ham maddenin ve işçi kaynağının sağlanmasındaki kolaylık ve üretilen ürünün İstanbul ve Ankara gibi merkezlere sorunsuzca ulaştırma imkânı sayesinde, Bursa hızla bir endüstri şehrine dönüşmüştür. Buna rağmen, kent ekonomisinin temel öğelerinden biri olan işçilerin, ağır yaşam koşulları karşısında, sıklıkla iş bırakma ve iş değiştirme gibi yollara başvurarak, içinde buldukları zorlu koşullarla mücadele etmeye çalıştıkları saptanmıştır.

Yapılan çalışmada, kentin savaş yıllarına ilişkin nüfus istatistiklerinden elde edilen veriler, Bursa nüfusunun yarısından fazlasını, kırsalda yaşayan kesimin oluşturduğunu göstermektedir. Bu noktada, savaş yıllarında takip edilen politikalardan en fazla etkilenenlerin de köylüler olduğunu ifade etmek mümkündür. 1943 yılında çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi, Bursalı köylüleri ciddi biçimde etkilediği anlaşılmış hazırlanan ayrıntılı tablolar ile bu konuya ilişkin veriler ortaya konulmuştur. Verginin ağır yükü altında ezilen, fakirlik ve yokluk çeken köylünün, bu durumu sık sık dile getirerek çözüm talep ettiği, şikâyetlerinin dönemin yerel gazetelerinde ve Milletvekillerinin teftiş raporlarında yer aldığı görülmüştür. Köylünün, vergilerden kaçmak için zaman zaman başvurduğu değişik yollar örnekleriyle ve tanıklarıyla açıklanmıştır.

Savaş yıllarında hükümetin, yürürlüğe koyduğu olağanüstü vergi uygulamalarından bir diğeri de Varlık Vergisi olmuştur. Bu yönde, dönemin yerel basını ve resmi devlet istatistikleri aracılığıyla elde edilen verilere göre, Bursa’da toplumun farklı kültürel kesimlerini içine aldığı ve Bursa’nın önde gelen sanayici, iş adamları ve diğer

zenginlerinin de kendilerine mükellefiyet çıkarılan isimler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, kendilerine vergi borcu çıkartılan mükellefler içerisinde gayrimüslim vatandaşların önemli bir çoğunluk oluşturduğu da görülmüştür.

Çalışmamızda, Bursa'daki Varlık Vergisi mükelleflere çıkarılan total vergi borcu ve yerelde tahsil edilebilen vergi miktarı da verilerle ortaya konularak vergi borcunu ödeyemeyen mükelleflerin, haczedilen ve satışı yapılan taşınmaz mallarının da ayrıntılı bir listesi verilmiştir. Diğer yandan, vergi borcunu ödeyemedikleri için çalışma kamplarına sevk edilen Bursalı mükelleflerin kimler olduğu da bir güncel olarak ilk kez bilimsel çalışmada ortaya konulmuştur. Dolayısıyla Varlık Vergisi'nin, Bursa yerelinde uygulanış biçimine dair verilen bilgiler, bu çalışmayı farklı kılan özelliklerden biri olmuştur.

Savaş dönemi, toplumların ahlak ve değer yargıları üzerinde de etkili olmuştur. Bursa da bu etkiye maruz kalan, ahlaki çöküntü ve yozlaşmanın kendini ağır bir biçimde gösterdiği kentlerden biri olmuştur. Kentte; hırsızlık, gasp, fuhuş ve kumar gibi suçların savaş döneminde artış içinde olduğu izlenmiştir. Dönemin gazete ve dergilerinde yer alan haberler, toplumdaki değer yargılarının değişimini gözler önüne sermektedir. Bu yıllarda, Bursa sokaklarında erkekli- kadınlı dilenen birçok kişi ile kimsesiz sokak çocuklar ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, savaş döneminde Bursa'da alkol ve uyuşturucu madde tüketiminin arttığı görülmüştür. Türkiye genelinde de var olan ahlak ve değer yargılarındaki çöküntü tablosunun, yerelde de etkili olduğu, elde edilen veriler aracılığıyla doğrulanmıştır.

Bursa'da savaşın ortaya çıkardığı önemli sorunların yaşandığı alanlardan biri de sağlık olmuştur. Bu döneme dair istatistikler, dönemin yerel basını ve teftiş raporları üzerinde yapılan çalışmalarla elde edilen verililere göre; tifüs, lekeli humma, sıtma, çiçek ve verem gibi bulaşıcı hastalıklar, Bursalıları pençesi altına almıştır. Yakacak ve sabun fiyatlarının her geçen gün daha da yükselmesinin, yoksul vatandaşların ve sıradan ailelerin bu

maddelere ulaşmasını engelleyerek, salgın hastalıkların yayılmasında etkili olduğu görülmüştür. O yıllarda, kentte sağlık örgütünün yetersiz kaldığı ve bu durumun kendisini ağır bir biçimde hissettirdiği, yerel basında yer alan haberler ve resmî belgelerden anlaşılmıştır. Buna rağmen, Valilik ve çeşitli kuruluşların, salgın hastalıklarla mücadele noktasında aktif çalışmalar gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Bataklıkların kurutulması, altyapı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve gerçekleştirilen aşı seferberlikleriyle, çiçek ve tifüs gibi salgın hastalıkların, savaşın sonuna doğru azalmaya başladığı görülmüştür.

Savaş döneminde, maddi yetersizlikler nedeniyle, eğitim alanında da sorunlar gözlenmiştir. Bütçe kısıtları sebebiyle köylerde yeterli sayıda okul yapılamamıştır. Aileler çocuklarını okula gönderecek kıyafet, kitap ve kırtasiye gibi ihtiyaçları karşılayamadıklarından, okullara öğrencilerin kayıtları yaptırılamamıştır. Büyük fedakârlıklarla yürütülen eğitim seferberliği sonucunda, Bursa'da geniş halk tabanının okuryazarlık oranının ciddi şekilde yükseldiğini görülmüştür. Bu dönemde mesleki ve teknik eğitim veren okullar ve liseler Bursa yerelinde eğitim kademesinin en önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. Savaşın ortaya çıkardığı tüm sıkıntılara rağmen, Işıklar Askeri Lisesi, Erkek Lisesi, Erkek Sanat Enstitüsü, Kız Lisesi, Kız Öğretmen Okulu, Necatibey Kız Enstitüsü, Orman Okulu, Ticaret Lisesi ve Ziraat Mektebi gibi okullarda genç kuşaklara etkili ve nitelikli bir eğitimin verildiği, okulların eğitim, kültür ve sanat faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Şehircilik alanındaki faaliyetler de bu dönemde etkilenmiştir. 1930'lu yılların başlarından itibaren kentte, çağdaş ve modern yapılar inşa edilmişse de savaşın başlaması ile kentin Mimar Henry Prost tarafından hazırlanan imar planının uygulanması gecikmiştir. Ancak, savaşın sonuna doğru, bütçe imkanlarının iyileşmesi ve Haşim İşcan'ın Bursa Valiliği görevine atanması ile çalışmaların hız kazandığı görülmüştür. Yol, su, elektrik gibi bayındırlık ile altyapı hizmetleri Belediye ve Valilik tarafından birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu sayede hem kent sakinlerinin hem de kenti ziyaret eden turistlerin beğenilerini ifade ettikleri, kimi zaman da halk tarafından eleştirilere ve tepkilere maruz kalındığı ve çözülemeyen sorunlar yaşandığı kaynaklarda anlaşılmaktadır.

Tüm sorunlara rağmen, II. Dünya Savaşı yılları Bursa’ında, önemli kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği canlı ve dinamik bir kent yapısı gözlenmiştir. Bu yıllarda, tiyatro, temsil, sergi, konser ve konferans gibi etkinliklerin yürütülmesi ve sürdürülmesinde, kentin aydın ve entelektüel kesiminin desteği ve talebi etkili olmuştur. Özellikle tiyatro ve müzik alanında Halkevinin büyük katkılarda bulunarak kentin kültür-sanat hayatında dinamo işlevi gördüğü anlaşılmıştır. Hüsnü Ortaç tarafından oluşturulan Halkevi Orkestrasının verdiği konserler, Bursa’ya ayrı bir yenilik getirmiştir. Bu dönemde Bursalıların popüler yerli yabancı filmlere ilgi gösterdiğini, sinema biletlerinin tükenerek karaborsaya düştüğünü anlıyoruz. Bu ilgi karşısında Belediye tarafından düzenleme ve teftiş yapıldığı saptanmıştır. Kentte bulunan, Dağ Sporları Kulübü, Avcılar Kulübü ve Şar Kulüp gibi yerlerin, toplumun nabzını tutan ve kent hayatında etkin sosyal mekanlar olduğu tespit edilmiş ve bu kulüplerin faaliyetleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Savaş yıllarında, ülke olarak genç neslin inşa edilmesine yönelik takip edilen politikalar ile sağlıklı, dinç ve dinamik bir gençlik yetiştirmek amacıyla, gençlerin sportif faaliyetlere yükümlü tutulduğundan, Bursa, her mevsimde gelişmiş bir spor merkezi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde, Uludağ sayesinde kent önemli bir kayak merkezi olmaya başlamıştır. Bunun yanında yüzme, atletizm ve güreş gibi alanlarda birçok yerel ve ulusal etkinlik düzenlendiği görülmüştür. Güncel çalışmalarda, bu döneme ilişkin daha önce yer verilmeyen boks alanındaki faaliyetlere, bu çalışmada ayrıntılı şekilde değinilmiştir.

Etkileri dünyayı tümüyle saran savaş karşısında, Avrupa kentlerinin büyük bir yıkıma uğradığı bilinmektedir. Aynı zamanda, insanlık tarihi de çok büyük bir kıyımla karşılaşmıştır. Savaşın dünya üzerinde sebep olduğu büyük felaketler ve acılar göz önünde tutulduğunda, yaşanmış olan dönemin nasıl olağanüstü bir süreç olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Gerçekleştirilen bu çalışmada, savaşa girmemesine rağmen, bu dönemde Türkiye’deki genel tablo bağlamında, Bursalıların yaşadığı süreç ve maruz kaldığı koşullar irdelenmiştir. Bu sayede, kent tarihinde daha önce üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmamış olan, II. Dünya Savaşı yıllarının, Bursa çerçevesinden, siyasi, sosyal,

ekonomik, eğitim, kültür ve spor konularında analizinin gerçekleştirilmesi ve kentin toplumsal hafızasına kazandırılması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

1. Akkılıç Kütüphanesi. Rıza İlova Arşivi.

Rıza İlova. 1 Kasım 1948. Ankara'ya Verilecek Rapor İçin Verdiğim Mütalaaların Hülasası.

2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 294.1183.2.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 364.1528.2.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 595. 57.7.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.82.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.84.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 632.85.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 633.86.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 633.87.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 1463.2.2.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 1008.891.1.

BCA. Fon: 490.1.0.0. Yer: 1035.979.4.

BCA. Fon: 30.10.0.0. Yer: 56.377.14.

BCA. Fon: 30.10.0.0. Yer: 65.436.11.

BCA. Fon: 30.1.0.0. Yer: 77.482.6.

BCA. Fon: 30.10.0.0. Yer: 79.524.23.

BCA. Fon: 30.10.0. Yer: 81.534.5.

BCA. Fon: 30.10.0.0. Yer: 177.223.16.

BCA. Fon: 30.10.0.0. Yer: 177.224.1.

BCA. Fon: 30.18.1.2. Yer: 115.94.7.

BCA. Fon: 30.18.1.2. Yer: 113.36.20.

BCA. Fon: 30.18.1.2. Yer: 52.17.1.

BCA. Fon: 30.18.1.2. Yer: 90.95.5.

BCA. Fon: 30.18.1.2. Yer: 97.113.2.

3. Taha Toros Arşivi.

TT-635505. 21 Mart 1945 Nazım Hikmet Ran. Bursa İktisat Müdürlüğü'ne Dilekçe. son erişim 11 Kasım 2021. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/130671>.

TT-635506. 31 Mart 1942 Nazım Hikmet Ran. Bursa İktisat Müdürlüğü'ne Dilekçe. son erişim 11 Kasım 2021. <http://openaccess.marmara.edu.tr/handle/11424/130670>.

II. RESMİ YAYINLAR

1. İstatistikler

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı 1942-1945. Ankara: Hüsnü Tabiat Basımevi, 1946.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı. Ankara: DİE, 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İstatistik Yıllığı. Ankara: DİE, 1949.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. Fiyat İstatistikleri 1936-1947. Ankara: DİE, 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. Maliye İstatistikleri Devlet Maliyesi 1939-1949. Ankara: DİE, 1950.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. İş İstatistikleri 1937-1943. Ankara: Ankara Basımevi, 1945.

Devlet İstatistik Enstitüsü. Milli Eğitimde 50 Yıl 1923-1973. Ankara: DİE, 1973.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Maarif İstatistiği 1939-1940. Ankara: Ulusal Matbaa, 1942.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: DİE, 1941.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: DİE, 1950.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı. İstanbul: DİE, 1961.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı. Ankara: DİE Matbaası, 1963.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Evlenme İstatistikleri 1932-1958. Ankara: DİE, 1960.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. Boşanma İstatistikleri 1932-1958. Ankara: DİE, 1960.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. Hükümlüler İstatistiği 1938-1952. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1954.

2. Zabıtlar

- TBMM Z.C. D. 1. C. 4. İ. 1. 19 Eylül 1920.
TBMM Z.C. D. 5. C. 27. İ. 4. 11 Kasım 1938.
TBMM Z.C. D. 6. C. 2. İ. F. 12 Mayıs 1939.
TBMM Z.C. D. 4 C. 9. İ. 2. 25 Haziran 1941.
TBMM Z.C. D. 6. C. 28. İ. 4. 11 Kasım 1942.
TBMM Z.C. D. 7. C. 2. İ. 4. 5 Mayıs 1943.
TBMM Z.C. D. 7. C. 20. B. 12. 17 Aralık 1945.
TBMM Z.C. D. 7. C. 16. B. 47. 27.Nisan 1945.
TBMM Z.C. Dn. 8. C. 3. T. 1. 25 Aralık 1946.
TBMM Z.C. Dn. 8. C. 4. T.1. 7 Şubat 1947.
TBMM Z.C. Dn. 8. C. 12. B. 66. 2 Haziran 1948.

3. Resmî Gazete

- 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu. T.C. R.G. (6 Mart 1924): S. 63.
3004 Sayılı İskelelerin Ne Suretle İdare Edileceğine Dair Kanun. T.C. R.G. (13 Haziran 1936): 3329.
3008 Sayılı İş Kanunu. T.C. R.G. (15 Haziran 1936): S. 3330.
3038 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun. T.C. R.G. (23 Haziran 1936): 3337.
3039 Sayılı Çeltik Ekimi Kanunu. T.C. R.G. (23 Haziran 1936): 3337.
3116 Sayılı Orman Kanunu. T.C. R.G. (18 Şubat 1937): 3537.
3530 Sayılı Beden Terbiyesi Kanunu. T.C. R.G. (16 Temmuz 1938): 3961.
15226 Sayılı Kız ve Erkek Çocukların Mensucat Sanayiinin Gece ve Gündüz Postalarında Çalıştırılmalarına Müsaade Edilmesi Hakkında Kararname. T.C. R.G. (22 Şubat 1941): 4741.
4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu. T.C. R.G. (7 Haziran 1943): 5423.
4530 Sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun. T.C. R.G. (17 Mart 1944): 5657.
4707 Sayılı Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun. T.C. R.G. (28 Mart 1945): 5967.
3/2324 Sayılı 53 İlin Sıtma ile Olağanüstü Savaşın Yapılacağı Bölgeler Olarak Tespitine Dair Karar. T.C. R.G. (4 Nisan 1945): 5973.

- 3311/3 Sayılı Bursa Darülaceze'ye Yardım Derneği nin Genel Menfaatlere Yarar Derneklerden Sayılmasına Dair Karar T.C. R.G. (26 Kasım 1945): 6164.
- 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu. T.C. R.G. (21 Şubat 1946): 6238.
- 4878 Sayılı Belediye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. T.C. R.G. (30 Nisan 1946): S. 6295.
- 5258 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun T.C. R.G. (14 Temmuz 1948): S.6957.
- 5387 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun. T.C. R.G. (27 Mayıs 1949): 7217.
- 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu. T.C. R.G. (21 Şubat 1950): S. 7438.
- 7402 Sayılı Sıtmanın İmhası Hakkında Kanun. T.C. R.G. (11 Ocak 1960): 10402.

4. Diğer Kurum Belgeleri

- 1938 CHP Vilayet Kongresi Hizmet Raporu. Bursa: Vilayet Matbaası, 1938.
- Bursa Vilayeti Umumi Meclisi Zabıtnamesi. Bursa: İl Basımevi, 1940.
- CHP 7.Büyük Kurultayı Tutanağı. Ankara: Ulus Basımevi, 1948.
- CHP İl Kongre Dilekleri. Ankara: CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1941.
- Cumhuriyet Bayramı 15. Yıl Dönümünde Ekonomik ve Endüstriyel Bursa. Bursa, 1938.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı. Ankara: TBMM Matbaası, 1931.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. Ankara, 1923.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927.
- Cumhuriyet Halk Partisi 6. Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname Projesi, Ankara: 1943.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi: Ocak 1938'den Haziran 1938'e Kadar. C. 12. Ankara: Ulus Basımevi, 1938.
- Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.
- Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü. Ankara: TBMM Matbaası, 1935.
- Cumhuriyet Halk Partisi. 1936 İl Kongreleri. Ankara: 1937.
- Cumhuriyet Halk Partisi. Beşinci Kurultay Zabıtları. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.
- Cumhuriyet Halk Partisi. On Beşinci Yıl Kitabı. Ankara: 1938.
- Cumhuriyet Halk Partisi. Teftiş Talimnamesi. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.

T.C. Devlet Yıllığı 1944-1945. Ankara: Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1945.

TBMM Albümü 1920-2010. C. 2. Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık, 2010.

Üsnomal Kurultay Onaylı Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü. Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1938.

III. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Açıkses

Akşam

Ant

Bursa

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Kurun

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vatan

Yarın Pazar

2. Dergiler

Akademik Bakış

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Demet

Erdem

İktisadi Yürüyüş

Klinik

Köylüye Buyruklar Bursa Köylülerine Emirler ve Öğütler Dergisi

Nilüfer
Toplum ve Bilim
Toplumsal Tarih
Uludağ
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Ülkü

IV. KİTAP

- Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Akandere, Osman. *Milli Şef Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Akar, Rıdvan. *Varlık Vergisi Kanunu*. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Akbulut, Rükneddin. *Her Şeyi ile Bursa*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1957.
- Akgün, Necati. *Son 100 Yılın Bursa Olayları ve Anılarım*. Bursa: Prestij Ofset, 1994.
- Akkuş, Mine. *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*. Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2011.
- Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İletişim Yayınları: İstanbul, 2000.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Ataman, Sedat. *Ekonomik ve Endüstriyel Bursa*. Bursa: Yeni Basımevi, 1938.
- Ataş, Musa. *Bursa Kılavuzu*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1944.
- . *Bursa Sanatları*. Bursa: Ant Basımevi, 1948.
- Atafirat, Enver. *Bursa'nın Ekonomi Hayatı. Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi Hatırası*. Bursa, 1948.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. C. 2. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*. C. 4. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam* C. 2. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.
- Belediye Tembih ve Yasakları ile Belediye Zabıtası Talimnamesi ve Buna Müteallik Ahkâm*. Bursa: Ant Basımevi, 1949.
- Berkes, Niyazi. *Bazı Ankara Köyler Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Neşriyatı, 1942.
- . *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

- Bila, Hikmet. *CHP: 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Bursa İl Yıllığı*. Bursa: Vilayet Matbaası, 1934.
- Bursa Kız Lisesi*. İstanbul: Marifet Basımevi, 1941.
- Bursa Ticaret ve Sanayi Odası. *Bursa Vilayetinin İktisadi Bünyesi ve Gelişme İmkanları Hakkında Ön Proje*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü, 1962.
- Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Bursa Erkek Lisesi*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2011
- Cem, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- Cicioğlu, Hasan. *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve Ortaöğretim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1985.
- Çağlar, Yücel. *Türkiye Ormanlık Tarihi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2012.
- Çakmak, Fevzi. *Bursa Yerelinde Cumhuriyet Halk Partisi (1946-1960)*. Bursa: Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, 2014.
- Çetinoğlu, Ali Sait. *Varlık Vergisi 1942-1944*. İstanbul: Belge Yayınları, 2009.
- Çılgın, Alev Sınar. *Türk Roman ve Hikâyesinde II. Dünya Savaşı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Darülacezeye Yardım Cemiyeti Ana Nizamnamesi*. Bursa: Bursa Vilayet Matbaası, 1944.
- Duverger, Maurice. *Siyasi Partiler*. Çev. Ergun Özbudun. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Dülgeroğlu, Ercan. *Bursa'nın Ekonomik Bünyesi*. Bursa: Bursa Ticaret Odası Yayınları, 1975.
- Emrence, Cem. *Serbest Cumhuriyet Fırkası: 99 Günlük Muhalefet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Eroğlu, Cem. *Demokrat Parti (Tarih ve İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitapevi, 1990.
- Goloğlu, Mahmut. *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982.
- . *1939-1945 Milli Şef Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012.
- . *Devrimler ve Tepkileri:1924-1930*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Gönlübol, Mehmet ve diğerleri. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*. Ankara: Siyasal Kitapevi, 1996.
- Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- Hale, William. *Türk Dış Politikası*. İstanbul: Mozaik Yayınları, 2003.
- Işıklar Askeri Lisesi Tarihi*. Bursa: Işıklar Askeri Lisesi Matbaası, 1994.

- İsmet İnönü: Konuşma. Demeç. Makale. Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)*. Ankara: TBMM Kültür. Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003.
- İsmet İnönü: Konuşma. Demeç. Makale. Mesaj ve Söyleşiler: 1944-1950*. Ankara: TBMM Kültür. Sanat ve Yayın Kur. Yayınları, 2003.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*. C. 2. Ankara: TBMM Kültür. Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993.
- Kabasakal, Mehmet. *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Kayra, Cahit. *1923-1950 Devletçilik: Altın Yıllar*. C. 1. İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2015.
- . *Savaş. Türkiye Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2013.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2009.
- Kocatürk, Utkan. *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Koçak, Cemil. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*. C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2007.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Maarif Vekilliği. *İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1939.
- Maarif Vekilliği. *Maarifle İlgili Kanunlar*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Metinsoy, Murat. *İkinci Dünya Savaşında Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016.
- Okyar, Ali Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Tarih Yayınları, 1980.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası*. C. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Osmanlı'dan Günümüze Bursa'da Spor*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2010.
- Ökte, Faik. *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- Öz, Esat. *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1945*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- Özkılınç, Güney. *Nazım'ın Bursa Yılları*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2012.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitapevi, 2012.
- Seyhan, Ertuğrul. *Bursa Kız Enstitüsünde Verilen Zehirli Gazlar Konferansı*. Bursa: İl Basımevi, 1937.

- Sivritepe, Mehmet Selim. *Dünden Bugüne Bursa Erkek Lisesi*. Bursa: Gaye Kitapevi, 2006.
- Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü Genelgeleri 1941*. C. 1. İzmit: Selüloz Basımevi, 1948.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü Genelgeleri 1943*. C. 3. İzmit: Selüloz Basımevi, 1948.
- Sümerbank Genel Müdürlük Genelgeleri 1945*. C. 5. İzmit: Selüloz Basımevi, 1948.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle II. Dünya Savaşı Türkiye'si*. C. 1. İstanbul İletişim Yayınları, 2018.
- . *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. C. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- . *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen II. Dünya Savaşı Türkiye'si*. C. 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Tör, Vedat Nedim. "Dördüncü Bursa." Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi Hatırası. Bursa: 1948.
- Tuncay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux ve savaş Öncesi Yılları 1935-1939. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1945. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- Uran, Hilmi. *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.
- Uyar, Hakkı. *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi*. Ankara: Anka-Ha Yayınları, 2011.
- . *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. İstanbul: Tüses Yayınları, 2000.
- . *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.
- Weisband, Edward. *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.
- Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. C. 2 İstanbul: Pera Yayınları, 1997.
- Yenal, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

- Yerasimos, Stefan. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim*. Ankara: Kilit Yayınları, 2011.
- . *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.
- . *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.
- Yiğit, Ali Ata. *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Yüceuluğ, Ratip. *Savaş Sonu Nüfus Meseleleri*. Ankara: Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944.
- Yüksel, Erol. *Millî Mücadele’den 27 Mayıs’a Bir Siyasetçi: Refik Koraltan*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

V. MAKALE

- Akkuş, Mine. “Atatürk Dönemi Bursa’sında Tıp Çalışmaları.” *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10. S 17 (2009): 257-276.
- Arı, Kemal. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar.” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 1. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1998: 447-458.
- Bali, Rıfat N. “Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri.” *Toplumsal Tarih*. S 186 (Haziran 2009): 60-64.
- Baran, Tülay Alim. “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinin Mali Portresi.” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 227-238.
- Bayındır Uluskan, Seda. “Atatürk Döneminde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları.” *Erdem*. 16. S 48 (2007): 109-156.
- Candeğer, Ümmügülüm. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çiçek Hastalığı (1923-1960).” *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Çiçek*. Ankara: Gece Kitaplığı. 2020: 95-106.
- Çakmak, Fevzi. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Sıtma Savaşı (1920-1946).” *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*. Ankara: Gece Kitaplığı. 2017: 421-461.
- Çetin, Türkan. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Tarım Politikaları.” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 281-292.
- Dönmez, Berna. “İkinci Dünya Savaşının Son Döneminde Türk Dış Politikası.” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 509-522.
- Ekinci, Necdet. “İkinci Dünya Savaşı Sonuna Doğru Türkiye’nin İç Siyasetinde Görülen Kimi Kökten Değişiklikler ve Nedenleri.” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 139-150.

- Feyzioğlu, Turan. "Atatürk ve Milliyetçilik." *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*. Cilt 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2004: 47-66.
- Gönlübol, Mehmet. Ömer Kürkçüoğlu. "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış." *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*. Cilt 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2004. 145-160.
- Güneş, İhsan. "Atatürk Döneminde Türkiye'de Seçimler: 1919-1938." *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. 2004: 205-232.
- İnalcık, Halil. "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi." *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*. Cilt 1. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2004: 137-144.
- Karadayı, Figen. "Population Growth in Turkey." *The Population of Turkey*. The Institute of Population Studies Ankara: Hacettepe University. 1974: 11-26.
- Korbek, Ergun. "II. Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 1. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1998: 81-95.
- Koskosoğlu, Feridun. "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Dostluk Köprüsü: Türkiye (Balkan Antantı-Sadabat Paktı)." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 541-549.
- Köksal, Osman. "Savaş Döneminin Memurların Alım Gücüne Etkileri." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 239-249.
- Makal, Ahmet. "65. Yılında Milli Korunma Kanunu Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme." *Ankara Üniversitesi SBF-GETA Tartışma Metinleri*. N. 76 (Eylül 2004): 1-38.
- . "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar." *Toplum ve Bilim*. S 92 (Bahar 2002): 34-70.
- Ortaylı, İlber. "II. Dünya Savaşında Şehirlerde Hayat." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 1. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1998: 422-435.
- Özbudun, Ergun. "Atatürk ve Demokrasi." *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2004: 161-171.
- Özer, Sevilay. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma." *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma*. Ankara: Gece Kitaplığı. 2017: 464-490.
- Özgüldür, Yavuz. "II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşması ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk- Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 83-93.
- Süzgün, Gökçe. "II. Dünya Savaşı yıllarında Suç ve Asayiş." *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*. Ankara: Berikan Yayınevi. 2018: 373-388.

- Tuncay, Mete. "CHF'nin 1927 Kurultayı Öncesinde Toplanan İl Kongreleri." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 36. S 1 (Ocak 1981): 281-233.
- Uyar, Elif. "İkinci dünya savaşı Öncesinde Türkiye'nin Batı Blokuna Yakınlaşması: Türk-İngiliz İlişkileri Örneği." *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt 2. Ankara: Genel Kurmay Basımevi. 1999: 577-587.
- Uyar, Hakkı. "Tek Parti Döneminde Seçimler." *Toplumsal Tarih*. S 64 (Nisan 1999): 21-31.
- Üster, Neşati. "Bursa'da Veremle Savaş Organizasyonu". III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri. İstanbul Matbaası. 1957: 235-248.
- Üster, Neşati ve Reha Zeybeker. "Verem savaşı Organizasyonunda Dispanserlerin Şehir Dışı Faaliyeti." *III. Türk Tüberküloz Kongresi Bildirileri*. İstanbul Matbaası. 1957: 216-222.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. "Agrarian Reform in The Middle East (1945-1965)." *Akademik Bakış* 13. S. 25 (Kış 2009): 331-373.
- . "Britain's Post-War Defence Policy in The Middle East and Its Impact on Turkey." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 15. S. 45 (1999): 1121-1148.
- Yüceer, Saime. "Cumhuriyet Dönemi Çok partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası." *Türkler*. C. XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002: 534-545.

VI. TEZLER

- Erder, Leila Thayer. "The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in A Turkish City 1835-1975." PhD diss. Princeton University, 1976. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Kaya, Mehmet. "1918-1950 Yılları Arasında Bursa Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu." Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999. YÖK Tez Merkezi.
- Keleş, Özlem Tuğçe. "Tebaadan Ulusa Erken Dönem Sinema Tarihi: 1896-1943 Arası Bir Tarihselleştirme Önerisi." Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yeditepe Üniversitesi. İstanbul, 2019. YÖK Tez Merkezi.
- Hot, İnci. "Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996." Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001. YÖK Tez Merkezi.
- Çakırçoban, İsmail. "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul, 2010. YÖK Tez Merkezi.

VII. SÖZLÜ TARİH

Emin Öner ile yazar tarafından yapılan görüşme. Bursa. 28 Ocak 2017.

Erol Özlü ile yazar tarafından yapılan görüşme. Bursa. 1 Şubat 2017.

Fikrîye Tiran ile Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme. Mudanya/Bursa. 11 Aralık 2011.

Leon Ennakaev ile yazar tarafından yapılan görüşme. Bursa. 22 Mart 2017.

Melek Batur ile Seher Boykoy tarafından yapılan görüşme. Mudanya/Bursa. 14 Aralık 2011.

Turgut Bulut ile yazar tarafından yapılan görüşme. Bursa. 1 Şubat 2017.

EKLER

Millî Şef İnönü 5/9/1941 de Merinos fabrikasını şerefliendirdikleri sırada fabrikada gördükleri intizam ve çalışmadan duydukları memnurluğu, memnunesse mensuplarına izhar buyururlarken...

Millî Şefimiz 6 Eylül 1941 de Bursanın Hamitler köyünde halka ait merinosları tetkik ederlerken

Ek 1. İsmet İnönü'nün Bursa ziyaretlerinden görüntüler.

Yiyecek maddeler :

Un	1939 ki. fark Kr.		1940 Kr.		1941 ki. Fiyat Kr.	
	1ci	2 ci	1ci	2 ci	cuval	1278
EkmeK	700	650	900	700	14,50	
Buğday	9	10	00	12	9-10,50	
pirinç	3,50	4,50		6-7	40-50	
Tereyağ		25-27		26-32	175-180	
Zeytinyağı		90-110		110-120	75-80	
Tos şeker		46-50		47-50	48	
Keşme		26-26,50		36-37	52	
Zeytin		30-31		41-42	35-38	
Peynir		12-14		15-19	60-70	
koyun eti		35-39,50		40-45	65	
siğir eti		35-40		50	50-55	
şabuk		28,-30		33-35	22	
Makarna		19-20		22	2,25, 2,50	
yumurta		1,25		1; 25, 1,50	4-6	
Soğan		2-3		2,50-4	7-9	
patates		2-4		4-6	14-16	
Süt		10		10-11	24-25	
yogurt		10		14-16	24-25	
çay		10		10-16	1000	
fasulye		335		550	22-18	
Nohut		11		15	20-15	
mercemek		7		9	22	
yaKacak maddeler		8,50		10		
odun			0,70-1,25	1,25-1,50	1,75-2,00	
kömür			3,50-4	4,50-5	5,50-5,75	
maden kömürü			16,50-18	21-22	27-25	

KeyeCe seyleri:

Basma	26	30	40
Çayak	210	240	550
Berj	390	420	670
Elbise dikimi	1000	1300	1800
ayakkabı	4-100-8 900	1000	1100

11/7/941 tarihinde Bursa defterdarlığına verilen Endeks

Malın cinsi	937	938	1941	Artış nispetleri
EkmeK	8	Ks.	13	% 62,5
peynir	30	:	65	% 100
Zeytin	15	:	30	% 100
koyun eti	35	:	70	% 100 (ayakkabı)
siğireti	25	:	45	% 80 400-500
süt	8	:	15	% 100 900-1100
Yogurt	11	:	25	% 120 1150
Zeytin yağı	40	:	80	% 100
ikinci un	650	:	1300	% 100 (Elbise)
Basma	35	:	50	% 48 2400-4200
pirinç	20	:	50	% 150 890
şeker	26	:	48	% 90
Yumurta	1	:	2	% 100
çay	335	:	700	% 100
fasulye	11	:	18	% 100-50
Nohut	7	:	15	% 100
mercemek	8,5	:	22	% 200
odun	0,625	:	1,5	% 125
kömür	1,5-1,75	:	5,5	% 200
patates	3-4	:	12-15	% 200

Ek 2. Bursa'da fiyat artışı gösteren tablo (1939-1941)

Bütün yurdda istihlâk birlikleri kuruluyor

Her 250 Ev ve 1000 Nüfus için
bir dağıtma birliği teşekkül
edilecektir.

Vilâyetimize gelen bir ta-
mime nazaran, İsmâyet
tarafından yurdu her
tarafında istihlâk birlikleri
kurulacağına dair tetkikler
yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Haber aldığımız göre
her şehirde 250 evli veya
1000 nüfuslu bir mütakada
bir Halk dağıtma birliği teşekkül
edilecektir. Halk dağıtma
birlikleri buldukları
semtin adını taşıyacaklardır.
250 evden ve 1000 nüfustan

fazla semtlerde müteaddit
Halk dağıtma birliği teşkil
edilecek ve isimleri numara
ile gösterilecektir. 250 ev-
den ve 1000 nüfustan az olan
semtlerde de bir birlik teş-
kiline çalışılacaktır. Birliklere
bir reis ve dört azadan mü-
rekkep idare hey'etleri ta-
rafından idare olunacaktır.

Bu idare hey'etleri ma-
hallerde halk tarafından
seçilebileceği gibi mahalle
en büyük Mülkiye âmiri ta-
rafından tayin edilebilecektir.

On bin vatandaşa ucuz ekmek karnesi tevzi edildi

Şehrimizdeki hayır mües-
seselerinden devamlı surette
yardım göselerle hafif muht-
açlara hükümet tarafından
ucuz ekmek kartlarının tev-
zine devam edilmektedir.

Şimdiye kadar on binden
azla vatandaşın yardım ta-

lebinde bulunduğu tesbit
edilmiştir. Bu gibilere tevzi
edilecek hüviyet cüzdanları
Belediye İsmâyet bürosu tarafın-
dan hazırlanmıştır. Cüzdan-
ların bu hafta içinde tevzine
başlanacağı yapılan hazırlık-
lardan anlaşılmaktadır.

Gaz ve Benzin

Fiatlar yeniden tes- bit edildi

Ankara, 11 (A.A.) Ticaret ve
İktisatından tevzi edilmektedir.
1 — Fiat markasındaki
değişiklikler dolayısıyla gaz
yağı ve benzin fiyatları kar-
ları 20 kuruş, benzolünün
benzene nispeten yüksek
tesbit edilmiştir. Her 7 litre
kilo 1947 tarihinde İsmâyet
tarafından tesbit edilmiştir.
Bu oranla göre gazyağı
giriş fiyatları Ankara'da
195, İstanbul'da 190, İzmir'de
195 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

benzin Ankara'da 1295, İ-
stanbul'da 1210 kuruş, Gazyağı
Ankara'da 1000 kuruş, İstanbul'da
910, İzmir'de 900 kuruş, Benzin
Ankara'da 34,75, İstanbul'da
34,55, İzmir'de 35 kuruş. Tev-
zine çalışmak amacıyla İsmâyet
tarafından gazyağı ve benzin
fiyatları Ankara'da 20,70, İ-
stanbul'da 20,20, İzmir'de 20,
10 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

Beş lira değerindeki bir maddeyi 185
liraya satan muhtekir adliyyeye verildi

Çarşamba gününde İsmâyet
tarafından tesbit edilmiştir. Bu
maddelerin her birinin fiyatları
200 kuruş olarak tesbit edilmiştir.
Bu oranla göre gazyağı
giriş fiyatları Ankara'da
195, İstanbul'da 190, İzmir'de
195 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

Doktor Bedrettin
Nuri

Bu maddelerin her birinin fiyatları
200 kuruş olarak tesbit edilmiştir.
Bu oranla göre gazyağı
giriş fiyatları Ankara'da
195, İstanbul'da 190, İzmir'de
195 kuruş olarak tesbit edilmiştir.

İki teneke gazı 100 liraya sa- tarken yakalandı

Ali Şifâ Kadri diye isim-
lendirilen bir şahıs tarafından
tedarik ettiği iki teneke
gazı Mısırli çarşı köpü-
den Süleyman isiminde bir-
ine 100 lira mukabilinde

satıldığı sırada Belediye takip
memurları tarafından yakal-
anarak evrakta belirtildiği
şekilde tutulmuş ve adliyyeye
verilmiştir.

Un tevziati

Değişmez gelirlilere nüfus ba- şına iki kilo un dağıtılacak

Ankara 11 (A.A.) — Öğ-
rendiğimiz göre Ticaret ve
İktisatınca ekmek ve ekmek-
lik hububat ve sair esya ve
maddelerin dağıtılmasına da-
ir talimatnamen hükümlerinden
faydalanan değişmez gel-
irlilere un dağıtılması için
yapılan hazırlıklar tam olan-
mıştır. Bu hususta Ticaret
ve İktisatınca vilâyetlere ve top-
rak mahsulleri ofisi şube ve

şifanıklarına icabeden tebliğ-
gat yapılmıştır.

Yapılan tebliğe göre elle-
rine ana karnesi verilen de-
ğişmez geliri aile reislerine
ye bunların besledikleri kim-
selere nüfus başına 2 kilo
un verilecek ve tevziat sıra-
sında ana karnenin sekiz
numaralı bölümü iptal edi-
lecektir.

Sabit gelirlilere zeytinyağı tevziati yapılıyor

Sabit geliri vatandaşlara
zeytinyağı tevziatına devam
edilmektedir. Buna göre ana
karneli baskıları ile verilen
paraları istenilen diğer
numaraları yağ verilmektedir. Tev-
ziatın bu halde içinde ana
karnesi iptal edilmiştir.

Ek 3. Yerel Gazetelerden ekonomi ilişkin çeşitli haber başlıkları.

19/10/940

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
V. İ. U. M.
2. İnci D. Reisliği
Muamelât Ş. M.
Sayı

Hölâsa : Bursa'nın ekmeğ
mes'elesi HK:

13
17920

Başvekalet Yüksek Makamına

1 - Bursa Valiliğinden alınan 9/10/940 tarihli kapalı telgrafname'de :

Bu seneki buğday mahsulü şehrin senelik ihtiyacını karşılayacak miktarda olmadığından 11,5 kuruş üzerinden satılan ekmeğin son bir hafta içinde 12,5 kuruşa çıktığı ve buna rağmen fırıncıların 14 kuruş üzerinden nark -- verilmediği takdirde ekmeğ çıkaramıyacakları hakkında Belediye'ye müracaat eyledikleri bildirilmekte ve toprak Ofisinin sür'atle ve devamlı bir surette Bursa'nın sıkışık ve ziyetine müdahale etmesi talep olunmaktadır .

Bu mes'ele daha evvel 28/9/940 tarih ve 13/ - 16707 sayılı yazı ile Ticaret Vekâletine arz olunmuştu .

Bursa'daki nüfus kesafeti malûmu devletleridir. Halkın Gıda bakımından en mühim ve başta gelen ekmeğ ihtiyacının tazyika uğramaması zımında toprak mahsülleri Ofisinin Bursa'da icabeden tedbirleri bir'an evvel ittihaz etmesine emir ve müsaadelerini saygılarımla arz ve rica ederim.

2 - Ticaret Vekâletine yazılmıştır .

n.8
"y.

Dabiliye vekili ?

G. M.

T. A.

h. p.

G. M.

3 - 1 - 951

19.10.940 9538

Cevaplan yazılacak evrakta : Cevap olduğu maharreratin tarih onmarasie hangi daire ve şube İndesile yazıldığının derolunması rica olunur.

030	10			184	270	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

Ek 4. İçişleri Bakanlığının Bursa'nın Ekmeğ Sorunu konusunda Başbakanlığa yazısı.

Bursa Belediyesi Temmuz - Ağustos 1946 Sabit Gelirli Ekmek Kartı Büyükler için Karnesini kaybedenlere tekrar karnesi verilmez.		19 Bursa 19 Ağs. Ağs. b S b	9 Bursa 9 Ağs. Ağs. b S b
6838		18 Bursa 18 Ağs. Ağs. b S b	8 Bursa 8 Ağs. Ağs. b S b
		17 Bursa 17 Ağs. Ağs. b S b	7 Bursa 7 Ağs. Ağs. b S b
		16 Bursa 16 Ağs. Ağs. b S b	6 Bursa 6 Ağs. Ağs. b S b
31 Bursa 31 Ağs. Ağs. b S b	25 Bursa 25 Ağs. Ağs. b S b	15 Bursa 15 Ağs. Ağs. b S b	5 Bursa 5 Ağs. Ağs. b S b
30 Bursa 30 Ağs. Ağs. b S b	24 Bursa 24 Ağs. Ağs. b S b	14 Bursa 14 Ağs. Ağs. b S b	4 Bursa 4 Ağs. Ağs. b S b
29 Bursa 29 Ağs. Ağs. b S b	23 Bursa 23 Ağs. Ağs. b S b	13 Bursa 13 Ağs. Ağs. b S b	3 Bursa 3 Ağs. Ağs. b S b
28 Bursa 28 Ağs. Ağs. b S b	22 Bursa 22 Ağs. Ağs. b S b	12 Bursa 12 Ağs. Ağs. b S b	2 Bursa 2 Ağs. Ağs. b S b
27 Bursa 27 Ağs. Ağs. b S b	21 Bursa 21 Ağs. Ağs. b S b	11 Bursa 11 Ağs. Ağs. b S b	1 Bursa 1 Ağs. Ağs. b S b
26 Bursa 26 Ağs. Ağs. b S b	20 Bursa 20 Ağs. Ağs. b S b	10 Bursa 10 Ağs. Ağs. b S b	31 Bursa 31 Tem. Tem. b S b
Bursa Yızi Basımı 10. Tef. 1259			

Ek 5. Bursa Belediyesi, Sabit Gelirli Ekmek Karnesi (1946)

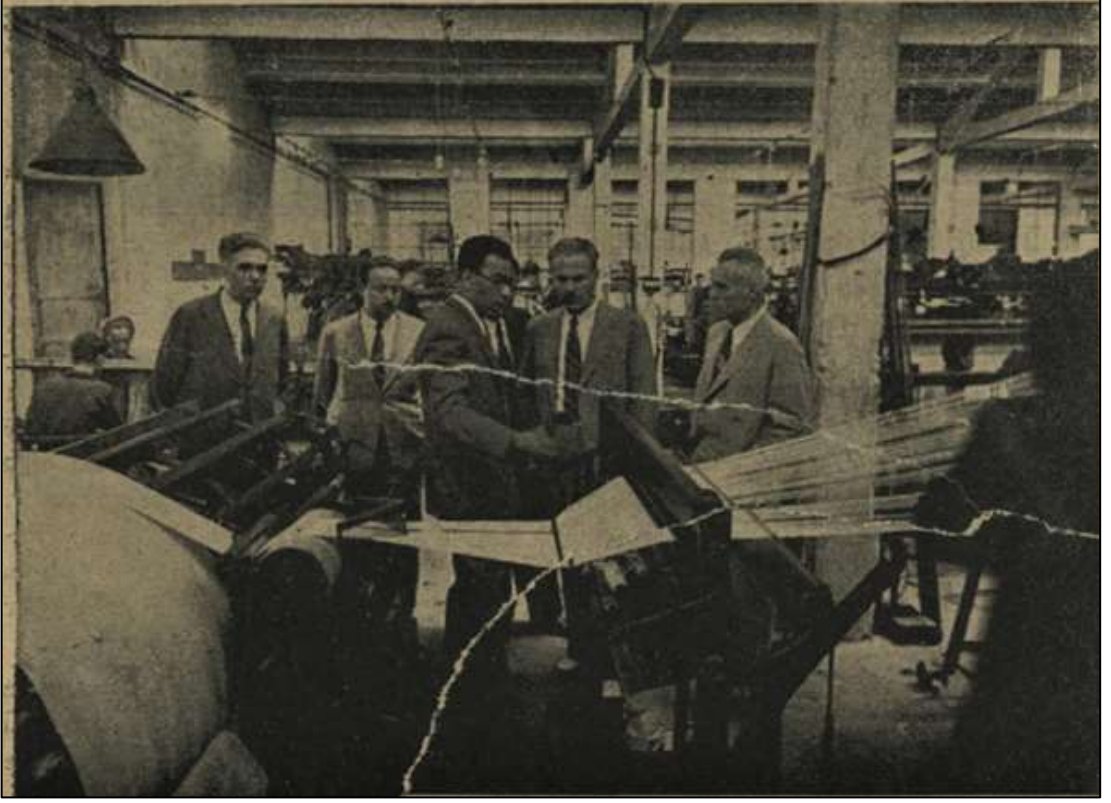
Hükûmetin takdire lâayık mühim bir kararı

Fakir ve muhtaç oldukları tesbit edilen
500 bin vatandaşa ucuz ekmek verilecek

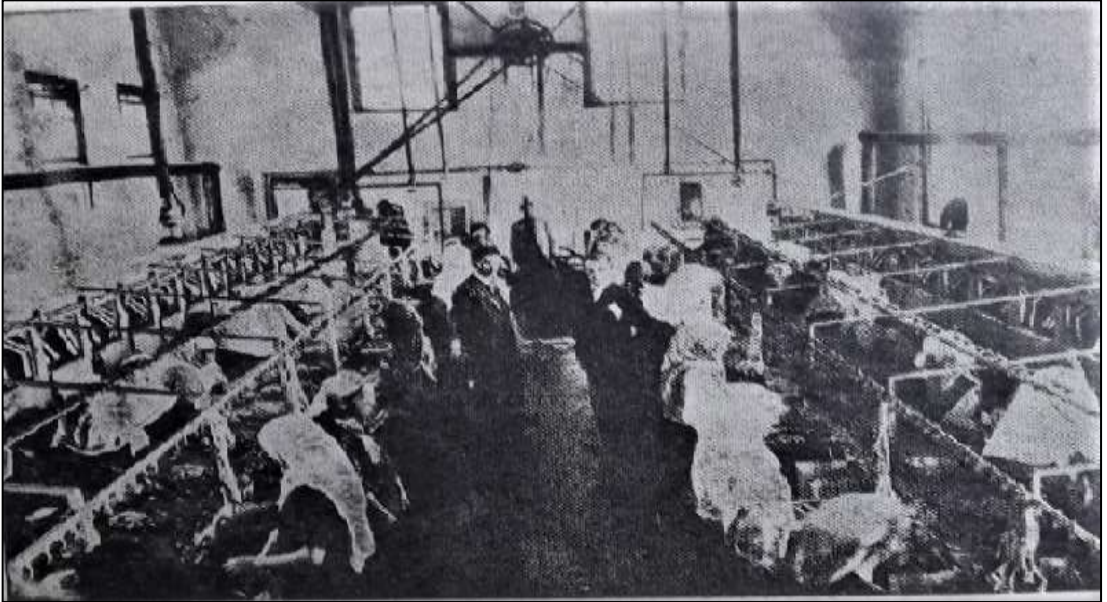
Ankara, 6 (A.A.)—Dahişye vekili Recep Fakir, 6 Temmuz tarihinde umumî müfettişlerle bütün valilere yazdığı temini gönderdiği; bağlı bakanlığa ekmek ve ekmeçlik bulubhat dağıtılmasına dair talimatnamenin birinci maddesinde gösterilen memurlar ve sabit gelirli olanlar verilen talimatla ekmek veya başka Vali emrinde maddur bulubhatlar ve her gün ve kasabaya ait tahkiki işin defterleri sureti ile şehir ve kasabadaki yoksullara ucuz fiyatta yapılacak ekmek temini hakkında dah. emreklere memurlar gibi umumî fiyatta temini ayrılmıştır.

6 — Halkın işleri yoksul kesimin ekmeçliklerine karışık olan bulubhat memurları.

Ek 6. Fakir ve Muhtaç vatandaşlara ucuz ekmek dağıtılacağına dair karar haberi.

Ek 7. İktisat Bakanı İpekş Fabrikasında incelemelerde bulunurken.

Ek 8. İpek Fabrikasında çalışan işçiler.

Varlık vergisi

ödenen para miktarı 3 milyonu buldu

Varlık vergisi mükelleflerinden bir çok vatandaşlar vergilerini cesaretle ödemişlerdir. Bu mükellefler de borçlarını ödeyebilmek için ellerindeki emlak ipotek yapmak suretiyle emlak bankası şubelerine müraaat etmişlerse de, ipotek için li-zumlu olan mualimeler, tamamlanmasını azami süreye götürebilmeleri dolayısıyla, borçlarını saktında öde-

zinde başka müraatla mualimelerini saktında yaptıkları olanların müddeti zarfında maliye şubelerine müraaat etmişlerine mualimelerle tabii tutulmaları uygun görülmüştür. Bu gibiler bankalardan verecek mektup tahsil şubelerine ibraz edilmiş takdirde, haklarında öceki ödeme mualimeleri tatbik edilmeyeceği haber alın-

Uludağa kar

Son günlerde Uludağ düşen karın iki metreyi bulduğu gelen haberlerden teselli olmuştur.

Defterdarlıktan: Varlık vergisi dolayısıyla satışlar

Devren dükkân satışı:

Kumru ve havuz Hayrî Kohenin unuçarşındaki dükkânındaki kumru ve havuz devren satışına 10-2-043 tarihinde saat 9.5 da başlayacaktır. Talipler görmek üzere yarın saat evvel müraaat edilebilirler.

Hazır elbiseci mağazası satışı:

Varlık vergisinden borçlu İsmail Baruh'un unuçarşındaki mağazasındaki malîer devren satışına 10-2-043 tarihinde saat 11 de başlayacaktır. Talipler görmek üzere yarın saat evvel müraaat edilebilirler.

Tuhafiye mağazası satışı:

Varlık vergisinden borçlu Nazım A. Şajerin unuçarşındaki mağazasındaki malîer devren satışına 10-2-043 tarihinde saat 14 de başlayacaktır. Talipler görmek üzere yarın saat evvel müraaat edilebilirler.

Tuhafiye mağazası satışı:

Varlık vergisinden borçlu Kemal Karaköylü'nün altıparmak caddesindeki mağazasındaki malîer devren satışına 10-2-043 tarihinde saat 10.5 de başlayacaktır. Talipler görmek üzere yarın saat evvel müraaat edilebilirler.

Hazır elbiseci mağazası satışı:

Varlık vergisinden borçlu İsmail Palaşın unuçarşındaki mağazasındaki malîer devren satışına 10-2-043 tarihinde saat 9.5 de başlayacaktır. Talipler görmek üzere yarın saat evvel müraaat edilebilirler.

Varlık Vergisi

Mahcuz emlakın satışına hareketle devam ediliyor

Varlık vergisini ödemeyen mükelleflerin mahcuz mallarının satışına devam edilmektedir. Dün de pehlin mahcuz yerlerinde vergisini ödemeyen mükelleflerden bir çoğunun malları hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu mallar Sebze ve maliye tahsil şubelerinde diğer mahcuz yerlerinde satılmaktadır.

Borçlarını ödemek üzere şubelere müraaat edenlerin hazırlanmış malları kendilerine teslim edilmiştir. Dün varlık vergisinden maliye mualimelerine yatırılan para tutarının yekûnu 35 bin liraya balığ olmuştur. Bu suretle şimdiki kadar pehlin mahcuz ödenen vergi miktarının unuçarşında 3,229,430 lirası bulunmuştur.

Borçlarını ödemeyenlerin

menkullerinden başka gayri menkullerine de el konulmaktadır.

Vahî Fazlı Güleç günün muayyen saatlerinde defterdarlık makamına uğrayarak varlık vergisi işleriyle meşgul olmakta ve bu hususta alakalı memurlara direktifler vermektedir.

Partililerin toplantısı

Meb'us seçimi hazırlıkına devam edilmektedir. Dün akşam Parti Mahiye caddesindeki toplantıda Parti kuraajın da bir toplantı yapılmıştır. Parti Vîlayet ve Kuray reisleriyle idare heyetlerinin hazır bulundukları bu toplantıda Partilerin namzet gösterilecek ikinci seçimler üzerine de bir yaklaşıma yapılmıştır.

Varlık vergisini vermeyen 2 mükellef bu sabah toplanmış kampına sevk edildi

Kafile yakında Aşkaleye gönderilecek

Varlık vergisini vermeyen 2 mükellef bu sabah toplanmış kampına sevk edildi. Kafile yakında Aşkaleye gönderilecek.

Kafile yakında Aşkaleye gönderilecek.

Şimal Tunusta Alman - İtalyan kuvvetleri sür'atle çekilmeğe başladılar.

Şimal Tunusta Alman - İtalyan kuvvetleri sür'atle çekilmeğe başladı

Şimal Tunusta Alman - İtalyan kuvvetleri sür'atle çekilmeğe başladılar. Şimal Tunusta Alman - İtalyan kuvvetleri sür'atle çekilmeğe başladılar.

Sovyet Teb

Barenk deniz bir düşman gemisi batırıldı.

Sovyet Teb Barenk deniz bir düşman gemisi batırıldı.

Ek 9. Bursa'da Varlık Vergisinin uygulanmasına ilişkin çeşitli haberler.

Ek 10. Bursa- Bir köy okulu ve öğrencileri-1939

Ek 11. Bursa Kız Sanat Enstitüsü Öğrencileri Sergi Gösteriminde.

Ek 12. Vali Refik Koraltan'ın Bursa Orman Okulunu Ziyareti

Bursa Ticaret Lisesi talebesi spor gösterisi esnasında

Ticaret lisesi talebesinin yaptığı afişlerden birkaç nümune

Ek 13. Bursa Ticaret Lisesi öğrencilerinin çeşitli etkinlikleri

Ek 14. Şehir içi ulaşım: Kent otobüsleri.

Ek 15. San ailesi arşivinden savaş yıllarına ait gündelik fotoğraflar.

Ek. 16. Bursa'da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları.
(1944)

Ek 17. Ömer ve Erdal İnönü Uludağ'da.

Ek 18. Uludağ Oteli içinden bir görünüm.

İÇ HABERLER

Sıtma ile mücadeleye hız veriliyor

Valimiz halka kıymetli direktifler verdi

Şehrimizdeki mahallât ve köy muhtarları ile Partililer, evvelki gün Halkevî Gösterit salonunda toplanmışlardır. Vali, Parti Kaza reisi ve Nahiy müdürlerinin de hazır buldukları bu toplantı münasebetile söz alan Vali

köylerde yapılan hububat tahminleri işi üzerinde halkı ve köylüyü aydınlatıcı izahlarda bulunmuş, bu hususta halka ve köylüye değerli direktifler vermişlerdir. Toplantı çok samimi olmuş, halkla Vali arasında diğer muhtelif halk idareleri

Sarı hastalıkları önlemek için yeni tedbirlere ihtiyaç vardır

Yeni sarı hastalıkların önlenmesi, tedavisi, vakalarının önlenmesi için yeni tedbirler alınması için halka ve köylüye değerli direktifler vermişlerdir. Toplantı çok samimi olmuş, halkla Vali arasında diğer muhtelif halk idareleri

Sabun Meselesi

Henüz Vakit Varken Gerekli Tedbirlerin alınması lâzımdır

Her gün yeniden yeniye bulaşıcı maddelerin ortadan yok olduklarını düşünürüz. Her biri bu çok zararlı ve tehlikeli yol için bu vaziyette acaba neyin deri geliyor?

Bu vaziyette bu gün bir yenisil hastalıkların bulaşması ve çok büyük bir tehlike ortaya çıkmaktadır. Her zamanın olduğu gibi, bulguların tehlikeli hastalıkların bulaşmasını önlemek için tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler için bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyonun görevi, halkın sağlığını korumaktır. Sabunun piyasadan kalkması sebebiyle bu günün içinde bir tedbir alınmalıdır. Bu gün için kıyıda köyde as-

toplanı olursa sabun yoktur. Teptanelerin sabun kullanılmaması tedbirleri alınmalıdır, imalat için yağ sarfını azaltılması, yünden cevaplandırılmamasıdır. Bu itibarla bu gün piyasada pek az miktarda bulunan sabun istihlak edilince, halkın sabun bulmak için büyük bir masrafa katılacaktır.

Henüz her şey kaybedilmeden ve sıkı sıkıya tutulmuş bir tedbir alınarak bu tehlikeyi önlemek için tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler için bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyonun görevi, halkın sağlığını korumaktır. Sabunun piyasadan kalkması sebebiyle bu günün içinde bir tedbir alınmalıdır. Bu gün için kıyıda köyde as-

Sağlık Bakanlığı Veremlilere

5 bin lira gönderdi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Doktor Sadi Köşük; Bursadaki Verem dispanserinde tedavi edilen veremlilerin gıda maddelerine sarf edilmek üzere Halkevimiz emrine (5) bin lira göndermiştir.

Sayın Millet Vekilimizin ve Sağlık Bakanımızın Bursadaki Veremlilerin tedavisine karşı gösterdikleri bu yakın ilgi halkımızı çok mütehaşis etmiştir.

Sivrisinek vızıldarınca

sımsa tehlikesi başgösterir! Sivrisineği ve üreme yerlerini evinden ve etrafından uzak tutmakla ve

ATEBRİN

«Bağ» sarı sımsa hapını kullanmakla sıhhatini korur. Bu ilacı doktorundan sor.

Çiçek hastalığı şehrimize de girdi

Resmî dairelerde iş görülürken aşı vesikası sorulacak

Şehrin kenar mahallelerinden biri olan Arabayatağında iki çiçek vakasının teşhis edilmesi, alâkale sıhhat teşkilatımızı yeniden faaliyete getirmiş bulunmaktadır. Bağda vilâyet sıhhat müdürlüğü olduğu halde beldeye, verem dispanseri,

gareleri etrafında mümkün olduğu her türlü tedbirlere baş vurulmaktadır.

Aşılmanın vatandaşlar her hangi bir vilâyete gidemiyenleri için beğlenen aşı şahadetnamesi ibraz etmedikleri takdirde resmi dairelerde işleri görülme-

Kirazlıyaylada yapılan Sanatoryom işi

Geçen sayımızda Kirazlı yaylada yapılmakta olan sanatoryom ve dinlenme yerlerinin şehrin içme sularını buluşturacağı hususunda belediyeye meclisine verilen bir karar üzerine belediye meclisinden bir heyetin yerinde incelemeler yapmak üzere Uludağ gittiğini yazmıştık.

Belediye reisi ve belediye meclisinden 20 üye Çarşamba günü Uludağda tetkikler yaptıktan sonra akşam üzeri şehrimize dönmüştür.

Yapılan tetkiklerin verdiği sonuca göre doktor İhsan R-

gönderilmiştir.

Bu sanatoryom ve dinlenme evleri kanalizasyonunun şehir sularını buluşturmasını önlemek için beton havuzlar içinde, kazıların ilâçlarla zararlı hale getirilmeleri gibi tedbirler düşünülebilirse de, bu hususta inşaat sahiplerinin hiç bir niyetleri görülmediği gibi, pek çok para isteyen bir iştir.

Belediye heyeti bu kanaate vasil olduktan sonra, Sağlık Bakanlığına başvurularak bu yapının durdurulması veya yerinin değiştirilmesi pek tabii bir hal almıştır.

Tifüse karşı şiddetli mücadele

Evvelki gün valimizin riyasetinde toplanan hıfzıssıhha meclisinde mühim kararlar verildi

İstanbul'da dört yüzden fazla vatandaşın ölümüne sebebiyet verdiği gazetelerde okuduğumuz tifüs karşı şehrimizde de şiddetli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu münasebetle evvelki gün valimiz Hay Fazl Güleş'in riyasetinde toplanan vilâyet hıfzıssıhha mecl-

yesinin ve kararlar alınmıştır.

Alınan bu kararlara göre belediyemiz tarafından fakirlerin yataklarını temizlemek için iki kamyon açılarak, fakir halka belediye tarafından paraız sabun dağıtılacaktır. Burdan başka, tren, otobüs, otomobil ve ben-

de ilâz edilecek, otobüslerin haddi istisnalarından fazla yolcu alınmasına mani olacaktır. Oteller, lokantalar, hamam ve sinemalarla fabrika ve imalâthanelerde temizlik emriyle yapılabilecek, sinemalardaki kadife koltuklar ve istisnalar dağıtılarak yerlerine konul-

Ek 19. Savaş yıllarında salgın hastalıklar ile mücadeleye ilişkin yerel gazete haberlerinden örnekler.

Ek 20. Savaş döneminde yerel gazetelerde yer alan karikatür örnekleri.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Gökçe		SÜZGÜN IŞIK
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller			İngilizce
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	1999	2001	Bursa Cumhuriyet Lisesi
Lisans	2003	2007	Bursa Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2009	2015	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doktora	2015	2021	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurumlar	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2009	2010	Ali Karasu Lisesi (Tarih Öğretmeni)
2.	2010	2012	Uğur Dershaneleri (Tarih Öğretmeni)
3.	2012	2017	Bursa Uludağ Üniversitesi (Okutman)
4.	2017	-	Bursa Teknik Üniversitesi (Öğr. Gör.)
Katıldığı Proje ve Toplantılar	<ul style="list-style-type: none"> - 4. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (4th International Symposium on History Education), 2016. - Uluslararası Düünden Bugüne Türkiye’de Jandarma ve Sahil Güvenlik Sempozyumu, 2018. - 5. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 2019. 		
Yayımlar	<ul style="list-style-type: none"> - “2. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Suç ve Asayiş,” Miras ve Değişim: Osmanlıdan Cumhuriyete Jandarma, Berikan Yayınevi, 2018. (373 -388) ISBN:9786057501523 - “Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonomi Alanındaki Devrimler ve Atatürk ün Bursa Gezileri,” The Journal Of Academic Social Sciences, Yıl: 7, Sayı: 97, (Ekim 2019), s. 34-42. https://dx.doi.org/10.16992/ASOS.36737 		
Diğer (Konferans ve Seminer)	<ul style="list-style-type: none"> - “Cumhuriyet ve Milli İrade,” başlıklı konferans, 27 Ekim 2016, Gemlik Kaymakamlığı, Bursa. - “Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Aile Kökleri” başlıklı konferans, 10 Kasım 2018, Bursa Teknik Üniversitesi - “Çanakkale’yi Anlamak” başlıklı konferans, 16 Mart 2018 Bursa Teknik Üniversitesi. - “Cumhuriyet ve Bilim” konulu webinar, 28 Ekim 2020, Bursa Teknik Üniversitesi. - “Niçin Tarih Öğreniyoruz?” 2020-2021 Teknik Akademi Webinar Serisi, 11 Kasım 2020, Bursa Teknik Üniversitesi. - “30 Ağustos ve Millî Mücadele Ruhu,” 30 Ağustos 2021, Webinar, Bursa Teknik Üniversitesi. - “Tarihin Ruhu: Zaman, Mekân ve İnsan” 2021-2022 Teknik Akademi Webinar Serisi, 27 Ekim 2021, Bursa Teknik Üniversitesi. 		
İletişim (e-posta):			
	Tarih :	28 Aralık 2021	
	İmza :		
	Adı-Soyadı :	Gökçe SÜZGÜN IŞIK	